HOMOSEXUELLA OCH SAMHÄLLET

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2014

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

BETÄNKANDE AV UTREDNINGEN OM HOMOSEXUELLAS SITUATION I SAMHÄLLET

SOU
1984:63

HOMOSEXUELLA OCH SAMHÄLLET

BETÄNKANDE AV UTREDNINGEN OM HOMOSEXUELLAS SITUATION I SAMHÄLLET

SOU
1984:63

160

Statens offentliga utredningar
1984:63
Socialdepartementet

Homosexuella och samhället

Betänkande av utredningen om homosexuellas situation i samhället

Stockholm 1984

Omslag Magnus Günther, AdSum
ISBN 91-38-68269-1
ISSN 0375-250X

Liber Tryck Stockholm 1984 329771

Till statsrådet Gertrud Sigurdsen

Dåvarande chefen för socialdepartementet, statsrådet Rune Gustafsson, tillsatte den 17 januari 1978, efter regeringens bemyndigande, utredningen om homosexuellas situation i samhället.

Utredningen får härmed överlämna betänkandet (SOU 1984:00) Homosexuella och samhället.

I arbetet med betänkandet har utredningen utgjorts av lagmannen Carl-Edvard Sturkell, ordförande, riksdagsledamoten Lars Ahlmark, distriktsåklagaren Britta Bjelle (fr. o. m. den 2 december 1982), läraren Eva Bohlin, riksdagsledamöterna Lilly Hansson, Karin Israelsson (fr. o. m. den 1 november 1981) och Gunnel Jonäng (t. o. m. den 31 oktober 1981) samt komministern Lena Malmgren (t. o. m. den 1 december 1982) och riksdagsledamoten Roland Sundgren (fr. o. m. den 2 december 1982).

Som experter har deltagit hovrättsassessorn Bertil Ekdahl (fr. o. m. den 14 mars 1978) byrådirektören Stig-Åke Petersson (fr. o. m. den 15 september 1979) och departementssekreteraren Birgitta Wittorp.

Sekreterare har varit numera rådmannen Johan Hansson (fr. o. m. den 17 april 1978) och filosofie kandidaten Per Arne Håkansson (fr. o. m.den 21 maj 1979).

Vid utarbetandet av avsnitten 15—24 har utredningen biträtts av Stig-Åke Petersson som heltidsarbetande expert.

Till betänkandet har fogats reservationer av Lars Ahlmark, Britta Bjelle, Eva Bohlin och Karin Israelsson samt särskilda yttranden av Lars Ahlmark, Eva Bohlin och Stig-Åke Petersson.

Vi har under utredningsarbetets gång låtit företa olika undersökningar om homosexuellas situation. Detta arbete har utförts under ledning av Per Arne Håkansson som redovisar resultaten i en rapport som publiceras som bilaga till betänkandet.

Filosofie doktorn Lars Jalmert har på vårt uppdrag gjort en genomgång av litteraturen om forskningen om homosexuella och homosexualitet särskilt med inriktning på frågeställningen om hur barn påverkas genom att växa upp i homosexuell familjemiljö. Lars Jalmerts rapport bifogas betänkandet som bilaga.

Utredningen har yttrat sig över socialpolitiska samordningsutredningens betänkande (SOU 1979:94) *En allmän socialförsäkring — Modell och riktlinjer* och sexualbrottskommitténs betänkande (SOU 1982:61) *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp.*

Utredningen har även yttrat sig över ett i Nordiska rådet år 1983 väckt medlemsförslag om åtgärder mot diskriminering av homosexuella (medlemsförslag A 655/j).

Utredningens arbete är härmed slutfört.

Stockholm i augusti 1984

Carl-Edvard Sturkell

Lars Ahlmark *Britta Bjelle* *Eva Bohlin*

Lilly Hansson *Karin Israelsson* *Roland Sundgren*

/Johan Hansson
Per Arne Håkansson

Innehåll

Förkortningar 11

Författningsförslag 13

Sammanfattning 19

1 *Utredningsuppdraget* 29
1.1 Direktiven m. m. 29
1.2 Utredningsarbetet 30

2 *Homosexuella och samhället* 33
2.1 Inledning 33
2.2 Vad är homosexualitet? 35
2.3 Hur många är homosexuella? 36
2.4 Homosexuellas situation 37
2.4.1 Inledning 37
2.4.2 Den heterosexuella kulturen 37
2.4.3 Omvärldens reaktioner 38
2.4.4 Att inse sin homosexualitet och att leva med den 39
2.4.5 Att inte bli sedd 40
2.4.6 Diskriminering 41
2.4.7 Öppenhet och gemenskap 41

3 *Vår målsättning* 43

4 *Homosexualitet i antropologisk och i historisk belysning* .. 45
4.1 Inledning 45
4.2 Andra kulturer 46
4.3 Vår kulturkrets 46
4.3.1 Antikens Grekland 46
4.3.2 Romarriket 47
4.3.3 Medeltiden 47
4.3.4 Den nyare tiden fram till 1850-talet 47

4.3.5 Tiden efter år 1850 48
4.3.5.1 Tyskland 48
4.3.5.2 Sovjetunionen 49
4.3.5.3 USA och Storbritannien 50

5 *Dagens situation* 51
5.1 Inledning 51
5.2 Europarådet 51
5.3 Världshälsoorganisationen (WHO) 53
5.4 Nordiska rådet 53

6 *Homosexuell frigörelsekamp m. m.* 55
6.1 Gay Liberation 55
6.2 Norden 55

7 *Kyrkan* 57
7.1 Inledning 57
7.2 Svenska kyrkan 57
7.3 Andra religiösa samfund 58
7.4 Vår skrivelse till Ärkebiskopen 58
7.5 **Överväganden** 59

8 *Diskrimineringsförbud m. m.* 61
8.1 Inledning 61
8.2 Gällande rätt 63
8.2.1 Grundlagarna 63
8.2.2 Straffrättslig lagstiftning 64
8.2.2.1 Allmänt 64
8.2.2.2 Särskilt om 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken 65
8.2.3 Civilrättslig lagstiftning 66
8.3 Utländsk rätt 67
8.3.1 Danmark 67
8.3.2 Norge 67
8.3.3 Nederländerna 68
8.3.4 Nordamerika 68
8.4 Annat utredningsarbete 68
8.5 **Överväganden och förslag** 69

9 *Familjefrågor* 73
9.1 Inledning 73
9.2 Vårdnadsfrågor 74
9.2.1 Gällande rätt 74
9.2.2 Vårdnadsutredningen 75
9.2.3 Homosexualitet och vårdnad 75
9.2.4 Vårdnadsutredningar och homosexualitet m. m. 75
9.2.5 **Överväganden** 77
9.3 Adoption 77
9.3.1 Gällande rätt 77
9.3.2 **Överväganden** 78

10 *Samlevnad mellan två personer av samma kön* 81
10.1 Inledning 81
10.2 Familjelagssakkunniga 82
10.3 Riksdagens behandling av frågan om homosexuell samlevnad 87
10.4 Promemoria nr 37. *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar* 88
10.5 Omfattningen av homosexuell samlevnad 89
10.6 Olika samlevnadsformer 91
10.7 **Grundläggande frågeställningar och överväganden** 92
10.8 Utformningen av den rättsliga regleringen 93
10.8.1 Allmänt 93
10.8.2 Äktenskap 94
10.8.3 Registrering 96
10.8.4 Äktenskapsliknande förhållanden 96
10.8.5 **Överväganden och förslag** 97

11 *Arbetsmarknaden* 103
11.1 Inledning 103
11.2 Anställnings ingående 103
11.2.1 Privata sektorn 103
11.2.2 Offentliga sektorn 104
11.3 Uppsägning 104
11.4 Diskrimineringsutredningens betänkande (SOU 1983:18) *Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet* 105
11.5 **Överväganden och förslag** 106

12 *Bostadsfrågor m. m.* 109
12.1 Inledning 109
12.2 Upplåtelse av hyresrätt 109
12.2.1 Allmänt 109
12.2.2 Bostadsförmedlingar och bostadsanvisning 110
12.3 Överlåtelse av hyresrätt 111
12.3.1 Hyreslagen 111
12.3.2 Lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad 112
12.4 Uppsägning 113
12.5 Familjelagssakkunniga 114
12.6 **Överväganden och förslag** 115

13 *Värnpliktsfrågor m. m.* 119
13.1 Inledning 119
13.2 Militär grundutbildning 119
13.2.1 Inledning 119
13.2.2 Allmänt om inskrivningsförrättningen 119
13.2.3 1970-talet fram till sommaren år 1976 120
13.2.4 1976 års anvisningar 121
13.2.5 Gällande anvisningar 121
13.2.6 Övrigt 121

13.3 Överbefälhavarens syn ... 122
13.4 **Överväganden** ... 122

14 *Asylrätt för homosexuella m. m.* ... 125
14.1 Inledning ... 125
14.2 Riksdagsbehandling ... 126
14.3 Statens invandrarverk ... 127
14.4 **Överväganden och förslag** ... 127

15 *Behov av annat än lagstiftningsåtgärder* ... 129

16 *Ungdomsskolans samlevnadsundervisning* ... 131
16.1 Inledning ... 131
16.2 Läroplaner ... 132
16.3 Skolöverstyrelsens handledning för samlevnadsundervisningen ... 134
16.4 Skolöverstyrelsens handlingsprogram för hälsofostran i skolan ... 136
16.5 Den decentraliserade skoladministrationen ... 136
16.6 Skolhälsovården ... 138
16.7 Läromedel ... 139
16.8 Homosexuellas medverkan i skolinformationen ... 140
16.9 Vår skolenkät ... 142
16.9.1 Allmänt om skolans samlevnadsundervisning .. 142
16.9.2 Samlevnadsundervisningen om homosexualitet . 142
16.9.3 Undervisningen i enskilda ämnen ... 145
16.9.4 Elevernas uppfattningar ... 152
16.10 **Överväganden och förslag** ... 152

17 *Högskoleutbildningen* ... 157
17.1 Inledning ... 157
17.2 Lärarutbildningen ... 158
17.2.1 Grundutbildning ... 158
17.2.2 Fortbildning ... 161
17.3 Läkarutbildningen ... 162
17.3.1 Grundutbildning ... 162
17.3.2 Fortbildning ... 164
17.4 Socionomutbildningen ... 165
17.5 Psykologutbildningen ... 166
17.6 Fritidspedagogutbildningen ... 167
17.7 Teologutbildningen ... 169
17.8 Journalistutbildningen ... 170
17.9 Bibliotekarieutbildningen ... 171
17.10 Vårdlärarutbildningen ... 172
17.11 Kommunal högskoleutbildning ... 173
17.12 **Överväganden och förslag** ... 175

18 *Annan utbildning* ... 179
18.1 Inledning ... 179
18.2 Polisutbildningen ... 179

18.3 Militärutbildningen 180
18.4 Försäkringskassornas personalutbildning 181
18.5 Arbetsmarknadsstyrelsens personalutbildning 181
18.6 **Överväganden och förslag** 182

19 *Forskning* 185
19.1 Inledning 185
19.2 Forskning om homosexuella och homosexualitet 188
19.2.1 Inledning 188
19.2.2 Forskningen i Nederländerna 188
19.2.3 Forskningen i Sverige 188
19.3 **Överväganden och förslag** 189

20 *Kulturfrågor* 193
20.1 Inledning 193
20.2 Litteratur 194
20.3 Folkbiblioteken 198
20.4 Film 199
20.5 Teater 201
20.6 Bildkonst 203
20.7 Utställningar 205
20.8 Statsbidrag till kulturverksamhet i folkbildningen 205
20.9 Homosexuellas egna kulturaktiviteter 205
20.10 **Överväganden och förslag** 207

21 *Informationsfrågor* 209
21.1 Inledning 209
21.2 Socialstyrelsen 210
21.3 Annan statlig information 212
21.4 Landstingen 213
21.5 Fritidsgårdar 219
21.6 Radio och TV m. m. 221
21.6.1 Sveriges Radio AB 221
21.6.2 Radionämnden 223
21.7 **Överväganden och förslag** 224

22 *Hälsofrågor* 227
22.1 Inledning 227
22.2 Homosexuellas kontakter med sjukvården 227
22.3 Sexuellt överförbara sjukdomar 229
22.4 Hälsoundersökning av homosexuella 230
22.5 **Överväganden** 231

23 *Stöd åt homosexuellas organisationer* 233
23.1 Inledning 233
23.2 Verksamheten inom organisationerna 233
23.3 Samhällets stöd till organisationerna 235
23.4 **Överväganden och förslag** 237

24 *Fortsatta åtgärder* 239

25 *Kostnadsberäkningar* 241

26. *Specialmotivering* 243
26.1 Allmänt 243
26.2 Sexuell läggning m. m. 243
26.3 2 kap. 15 § regeringsformen 244
26.4 Förslaget till lag om samlevnad mellan två personer av samma kön 244

Reservationer 247

Särskilda yttranden 265

Summary 271

Bilagor

Bilaga 1 Referenslitteratur 281

Bilaga 2 Homosexuellas barn av Lars Jalmert 283

Bilaga 3 Det okända och förbjudna. 331
Undersökningsrapport av Per Arne Håkansson

Bilaga 4 Europarådets dokument 4755/81. Översättning av Hans Ekheden 545

Bilaga 5 Särtryck om homosexualitet ur skolöverstyrelsens handledning år 1977 i samlevnadsundervisning . 563

Förkortningar

AU	arbetsmarknadsutskottets betänkande
JuU	justitieutskottets betänkande
KU	konstitutionsutskottets betänkande
1 LU	första lagutskottets betänkande
LU	lagutskottets betänkande
Lgr 80	läroplan för grundskolan
Lgy 70	läroplan för gymnasieskolan
Lsä 73	läroplan för särskolan
Lvux 82	läroplan för kommunala vuxenutbildningen
mot	motion
prop	proposition
RF	regeringsformen
RFSL	Riksförbundet för sexuellt likaberättigande
SIL	statens institut för läromedelsinformation
SIV	statens invandrarverk
SfU	socialförsäkringsutskottets betänkande
SoU	socialutskottets betänkande
SOU	statens offentliga utredningar
SÖ	skolöverstyrelsen
TF	tryckfrihetsförordningen
UHÄ	universitets- och högskoleämbetet

Författningsförslag

1. Förslag till Lag om ändring i regeringsformen

Härigenom föreskrivs att 2 kap. 15 § och 20 § 1 st. 6 p. regeringsformen skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	2 kap.
	15 §
Lag eller annan föreskrift får ej innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör minoritet.	Lag eller annan föreskrift får ej innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg, etniskt ursprung *eller sexuell läggning* tillhör minoritet.
	20 §
Utlänning här i riket är likställd med svensk medborgare i fråga om	Utlänning här i riket är likställd med svensk medborgare i fråga om
6. skydd mot missgynnande på grund av ras, hudfärg eller etniskt ursprung eller på grund av kön (15 och 16 §§)	6. skydd mot missgynnande på grund av ras, hudfärg, etniskt ursprung, kön *eller på grund av sexuell läggning* (15 och 16 §§)

Denna lag träder i kraft den

2. Förslag till Lag om ändring av tryckfrihetsförordningen

Härigenom föreskrivs att 7 kap. 4 § 8 p. tryckfrihetsförordningen skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
4 §	
Med beaktande av det i 1 kap. angivna syftet med en allmän tryckfrihet skall såsom otillåtet yttrande i tryckt skrift anses sådan enligt lag straffbar framställning som innefattar	
8. hot mot eller missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse;	8. hot mot eller missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse *eller sexuell läggning;*
Denna lag träder i kraft den	

3. Förslag till Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 5 kap. 5 §, 16 kap. 8 § och 16 kap. 9 § brottsbalken skall ha nedan angivna lydelse

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 kap. 5 §	
Brott som avses i 1—3 §§ får ej åtalas av annan än målsägande. Förtal och grovt förtal får dock åtalas av åklagare, om målsägande angiver brottet till åtal och åtal av särskilda skäl finnes påkallat ur allmän synpunkt. Under samma förutsättningar får allmänt åtal väckas för förolämpning mot någon i eller för hans myndighetsutövning eller förolämpning mot någon med anspelning på hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse.	Brott som avses i 1—3 §§ får ej åtalas av annan än målsägande. Förtal och grovt förtal får dock åtalas av åklagare, om målsägande angiver brottet till åtal och åtal av särskilda skäl finnes påkallat ur allmän synpunkt. Under samma förutsättningar får allmänt åtal väckas för förolämpning mot någon i eller för hans myndighetsutövning eller förolämpning mot någon med anspelning på hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, trosbekännelse *eller sexuella läggning.*
Har förtal riktats mot avliden, må åtal väckas av den avlidnes efterlevande make, bröstarvinge, fader, moder eller syskon samt, om åtal av särskilda skäl finnes påkallat ur allmän synpunkt, av åklagare.	

Innebär brott som avses i 1—3 §§, att någon genom förgripelse å främmande makts statsöverhuvud som vistas här i riket eller å främmande makts representant här i riket kränkt den främmande makten, må brottet åtalas av åklagare utan hinder av vad som stadgas i första stycket. Åtal får dock ej ske utan förordnande av regeringen eller den regeringen bemyndigat därtill.

16 kap.
8 §

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Den som offentligen eller eljest i uttalande eller annat meddelande som sprids bland allmänheten hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.	Den som offentligen eller eljest i uttalande eller annat meddelande som sprids bland allmänheten hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse *eller sexuell läggning*, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

16 kap.
9 §

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Näringsidkare som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att icke gå honom till handa på de villkor näringsidkaren i sin verksamhet tillämpar i förhållande till andra, dömes för olaga diskriminering till böter eller fängelse i högst sex månader.	Näringsidkare som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, trosbekännelse *eller sexuella läggning* genom att icke gå honom till handa på de villkor näringsidkaren i sin verksamhet tillämpar i förhållande till andra, dömes för olaga diskriminering till böter eller fängelse i högst sex månader.
Vad i första stycket sägs om näringsidkare äger motsvarande tillämpning på den som är anställd i näringsverksamhet och annan som handlar på näringsidkares vägnar samt på den som är anställd i allmän tjänst, vari han har	Vad i första stycket sägs om näringsidkare äger motsvarande tillämpning på den som är anställd i näringsverksamhet och annan som handlar på näringsidkares vägnar samt på den som är anställd i allmän tjänst, vari han har

att gå allmänheten till handa.
För olaga diskriminering dömes även anordnare av allmän sammankomst eller offentlig tillställning och medhjälpare till sådan anordnare, om han diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att vägra honom tillträde till sammankomsten eller tillställningen på de villkor som gäller för andra.

att gå allmänheten till handa.
För olaga diskriminering dömes även anordnare av allmän sammankomst eller offentlig tillställning och medhjälpare till sådan anordnare, om han diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse *eller sexuella läggning* genom att vägra honom tillträde till sammankomsten eller tillställningen på de villkor som gäller för andra.

Denna lag träder i kraft den

4. Förslag till Lag om ändring i utlänningslagen (1980:376)

Härigenom föreskrivs att 3 § utlänningslagen (1980:376) skall ha nedan angivna lydelse

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

3 §

En flykting skall inte utan synnerliga skäl vägras fristad i Sverige, om han behöver sådant skydd.

Med flykting avses en utlänning som befinner sig utanför det land, i vilket han är medborgare, därför att han känner välgrundad fruktan för förföljelse på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller på grund av sin religiösa eller politiska uppfattning och som inte kan eller på grund av sin fruktan inte vill begagna sig av detta lands skydd. Som flykting skall även anses den som är statslös och som av samma skäl befinner sig utanför det land där han tidigare har haft sin vanliga vistelseort och som inte kan eller på grund av sin fruktan inte vill återvända dit.

Med flykting avses en utlänning som befinner sig utanför det land, i vilket han är medborgare, därför att han känner välgrundad fruktan för förföljelse på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp, sin religiösa eller politiska uppfattning *eller på grund av sin sexuella läggning* och som inte kan eller på grund av sin fruktan inte vill begagna sig av detta lands skydd. Som flykting skall även anses den som är statslös och som av samma skäl befinner sig utanför det land där han tidigare har haft sin vanliga vistelseort och som inte kan eller på grund av sin fruktan inte vill återvända dit.

Med förföljelse avses sådan i andra stycket angiven förföljelse som riktar sig mot utlänningens liv eller frihet eller som annars är av svår beskaffenhet (politisk förföljelse).

5. Förslag till Lag om samlevnad mellan två personer av samma kön

Härigenom föreskrivs följande.

Vid en samlevnad mellan två personer av samma kön under äktenskapsliknande förhållanden skall följande bestämmelser om samlevnad mellan en man och en kvinna äga motsvarande tillämpning för samlevnaden.

a) 12 kap. 33 § sista stycket, 12 kap. 45 § sista stycket och 12 kap. 47 a § jordabalken,
b) 4 kap. 19 § 1 st. 2 p. utsökningsbalken,
c) anvisningarna till 31 § första punkten 9 st. 1 p. kommunalskattelagen (1928:370),
d) lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad,
e) 18 § 1 st. 2 p. förordningen (1976:263) om statliga bostadsbidrag till barnfamiljer,
f) 6 § familjebidragslagen (1978:520),
g) 104 § 3 st. lagen (1927:77) om försäkringsavtal, samt
h) 17 § 1 st. reglementet (1962:698) angående statens grupplivförsäkring.

Denna lag träder i kraft den

Sammanfattning

Vi konstaterar, att den enda säkra skillnaden mellan homosexuella och heterosexuella är att homosexuella känslomässigt dras till personer av samma kön. Mot denna bakgrund är det självklart att homosexuella inte skall diskrimineras.

Vi föreslår åtgärder för att förbättra homosexuellas situation. Dessa är i korthet

- samlevnad mellan två personer av samma kön jämställs från rättslig synpunkt i vissa avseenden med vad man idag inom lagstiftningen kallar samlevnad under äktenskapsliknande förhållande eller motsvarande uttryck
- homosexuella jämställs med andra minoritetsgrupper som genom lagstiftning är särskilt skyddade mot missgynnande lagstiftning eller mot diskriminering
- förbättrad undervisning och information om homosexuella och homosexualitet.

Allmänt

Många människor frågar sig vad homosexualitet är. Vår uppgift har inte varit att besvara den frågan men vi har gjort en genomgång av den litteratur om forskning som finns på området. Av litteraturen framgår, att det finns många olika teorier om orsakerna till homosexualitet och att inte någon är väsentligt mera hållbar än en annan. Det enda man idag med säkerhet kan påstå är att det inte finns någon annan skillnad mellan homosexuella och heterosexuella personer än att homosexuella upplever en känslomässig dragning till människor av samma kön.

Samhällssynen i Sverige på homosexualitet har under senare år blivit öppnare. Detta förhållande och homosexuellas eget arbete har lett till att situationen för många homosexuella blivit drägligare under senare år. Våra undersökningar visar emellertid att den långt ifrån är tillfredsställande. Många homosexuella har det besvärligt. För en ung människa kan det vara en skakande upplevelse när hon upptäcker, att hon är homosexuell. Många har svårt att inse sin läggning, att acceptera den och att berätta om den. Samlevnad mellan två personer av samma kön är svår att etablera och erkänns inte som en naturlig sak. Homosexuella känner sig ofta hänvisade till hemlighetsmakeri kring sina relationer. Homosexuell samlevnad är i förhållande till omgivningen förenad med avsevärda komplikationer.

De svårigheter som homosexuella upplever är inte så mycket ett resultat av att man är homosexuell som en funktion av samhällets och omgivningens förväntningar om att man skall leva heterosexuellt. Till detta kommer en av brist på kunskap betingad syn på homosexualitet. Homosexuella brukar uttrycka saken så, att det inte är de som är problemet utan omgivningens attityder och fördomar.

Våra undersökningar

Vi har gjort undersökningar i syfte att kartlägga homosexuellas situation i samhället. Undersökningarna har riktat sig dels till allmänheten, dels till homosexuella. Undersökningen bland allmänheten, dvs. till största delen heterosexuella, visar bl. a. följande resultat.

En av tio säger sig känna någon homosexuell. Ungefär 60 procent av dem som svarat tror sig aldrig ha träffat någon.

Fördomarna att homosexuella har en särskilt stark sexualdrift och att de dras särskilt till barn är inte särskilt utbredda. Däremot tror hälften att det finns homosexuella som har bestämda yttre kännetecken, i allmänhet det motsatta könets kännetecken.

För många leder ordet homosexualitet tanken till sexuella handlingar och inte till förälskelse, kärlek och samhörighet. På en direkt fråga om homosexuella blir förälskade på ungefär samma sätt som heterosexuella svarar mer än hälften att de inte vet.

Drygt hälften svarar nej på frågan om de anser att två personer av samma kön skall få möjlighet att gifta sig med varandra medan ungefärligen en femtedel svarar ja. På en fråga om homosexuella samboende skulle kunna erhålla bosättningslån, svarar däremot knappt hälften ja.

De som säger sig uppleva homosexualitet som frånstötande och de som säger att de inte gör det delar sig i ungegär två lika stora grupper. Det tycks samtidigt vara vanligt att göra en skarp åtskillnad mellan homosexualitet i sig och homosexuella personer. Man uppfattar homosexualiteten som ett beklagligt eller tragiskt livsöde och tycker synd om dem som har drabbats av det.

19 procent av de svarande säger att de inte vill ha en homosexuell person bland sina vänner. Tre procent säger att de skulle visa sitt ogillande om de fick en homosexuell arbetskamrat.

I undersökningen bland homosexuella har det till skillnad från undersökningen bland allmänheten inte varit möjligt att använda ett representativt urval. Syftet har varit att närmare belysa homosexuellas situation från i huvudsak tre aspekter.

Den första rörde homosexuellas sätt att uppfatta sin egen homosexualitet. De flesta har sina första minnen av homosexuella känslor från puberteten, men det finns också de som inte har några minnen förrän högt upp i vuxen ålder.

Till en början uppfattar man ofta känslorna som t. ex. ett behov av vänskap, men inte som längtan efter kärlek och sexualitet. Om känslorna framträder tydligare och upplevs som sexuell attraktion och förälskelse, uppfattas de intuitivt som felaktiga eller förbjudna, även om man inte känner till begreppet homosexualitet.

I allmänhet har homosexuella under längre eller kortare tid utgått från att de är som andra, dvs. heterosexuella, och i stället trott att de har haft svårt att bli förälskade, att hitta den rätte eller att få ett tillfredsställande samliv.

Från den tidpunkt som man kan komma ihåg att man hade sina första homosexuella känslor har det i genomsnitt gått sju år tills man började betrakta sig som homosexuell. För nästan tio procent har det gått mer än femton år. Då har många fortfarande sett homosexualiteten som en negativ egenskap hos sig själv, vars konsekvenser för livsföringen man har velat begränsa. Ungefär hälften säger att de har önskat att de vore heterosexuella efter den tidpunkt då de började betrakta sig som homosexuella.

Den andra aspekten av homosexuellas situation som undersökningen tog upp rörde deras relationer till varandra.

Homosexuellas svårigheter att komma i kontakt med varandra kan vara stora. Kontaktytorna är få och ofta av ett slag som inte gynnar uppkomsten av mer varaktiga relationer. Hälften i undersökningen lever i homosexuella parförhållanden. Av de övriga har det stora flertalet en önskan att leva i ett fast förhållande.

Den tredje aspekten rörde homosexuellas förhållande till heterosexuella och därmed också förekomsten av diskriminering.

Undersökningen visar, att homosexuella är mycket rädda för att röja sin homosexualitet för andra. De dementerar inte den heterosexualitet som alltid tas för given. De anpassar i stället sin livsföring så att homosexuella känslor och relationer skall förbli dolda. Det får till konsekvens att de inskränker sina relationer till heterosexuella och håller dem på distans.

De som berättar om sin homosexualitet gör det i allmänhet bara för noggrant utvalda personer. Därför är det ovanligt att de möts av fientliga reaktioner. De häftigaste reaktionerna kommer ofta från de närmaste, som föräldrar och makar. Många har fått ett positivt gensvar och mötts av intresse, men det tycks också vara vanligt att i synnerhet de omedelbara reaktionerna är avvaktande, osäkra och besvärade.

De 1 300 homosexuella som har svarat på vår enkät rapporterar nästan 200 fall av diskriminering i arbetslivet. 30 procent av dem som har försökt hyra en lägenhet tillsammans med någon av samma kön har vägrats göra det.

Slutsats av våra undersökningar

Våra undersökningar har lett oss till slutsatsen att två förhållanden är avgörande för homosexuellas sociala situation. Det första är att tystnaden om homosexuella och homosexualitet är i det närmaste total. Homosexualiteten är inte en integrerad del av samhället; den saknas som en social och kulturell institution.

Det andra förhållandet är att det existerar ett socialt förbud eller tabu mot homosexualitet. Detta tabu förstärks av att homosexualitet uppfattas som ren sexualitet, och av att kärlek uppfattas som något som bara kan uppstå mellan man och kvinna.

Våra direktiv och vår målsättning

I våra direktiv anges, att vi skall föreslå åtgärder som kan undanröja eventuellt kvarvarande diskriminering av homosexuella. Vi slår fast, att det är viktigt att bekämpa diskriminering. Vi konstaterar emellertid också att en betydelsefull orsak till homosexuellas situation är att homosexualitet inte är socialt och kulturellt accepterat, och att detta innebär att homosexuella saknar något, en livsform, att identifiera sig med. Homosexuella känner också en ovisshet om vad som skulle hända om de trädde fram inför omvärlden. De vågar inte utesluta risken av att de blir utstötta och mister sitt arbete, anseende och fotfäste i tillvaron. Därför döljer de sina homosexuella känslor och relationer, vilket får stora konsekvenser för deras livsföring.

En målsättning för oss blir att motverka diskriminering och att få samhället att öppet acceptera och stödja homosexuella. Endast om "förbudet" mot och tystnaden om homosexualitet försvinner kommer homosexuellas situation att bli tillfredsställande. I syfte att förbättra situationen och motverka diskriminering anvisar vi olika vägar, nämligen lagstiftning och information samt förbättrad undervisning om homosexuella och homosexualitet.

Familjefrågor

Under vårt arbetes gång har vi ofta mött frågor av typen om homosexuella bör ha vårdnaden om barn och om två personer av samma kön bör ges möjlighet att adoptera gemensamt. Bakgrunden till frågorna är att det troligen förhåller sig så, att många människor, en del undermedvetet, tror att kontakter mellan homosexuella och barn medför skada för barnen. Vi slår fast, att någon som helst grund för ett sådant antagande inte finns och att homosexualitet i sig aldrig får bedömas som negativt i vårdnadsfrågor, där barnets bästa alltid måste sättas i förgrunden.

När det gäller frågan om rätt till gemensam adoption bedömer vi läget som annorlunda. Adoption är, frånsett de rättsliga konsekvenserna, en fråga om faktisk och juridisk vårdnad. Mot denna bakgrund föreligger inga hinder mot en rätt till gemensam adoption för två personer av samma kön.

Vi konstaterar emellertid, att adoptionsfrågan har en annan sida. Den gäller inte homosexuellas rätt att adoptera gemensamt utan det tilltänkta adoptivbarnets rätt, kort sagt skall barnets bästa sättas i förgrunden. Det torde förhålla sig så, att homosexuell samlevnad i dag inte uppfattas som lika naturlig som heterosexuell. Vi kan inte bortse från att det kan föreligga en risk för att adoptivbarn kan komma att känna sig avvikande om de växer upp i en homosexuell familjemiljö. Den homosexuella familjen måste först accepteras som en naturlig del av samhället innan två människor av samma kön bör ges möjlighet att adoptera gemensamt.

En annan frågeställning som vi behandlar är om två personer av samma kön skall få gifta sig med varandra eller om det homosexuella parförhållandet skall rättsligt regleras på något annat sätt. Vi finner att det vid homosexuell samlevnad i de flesta fall finns samma sammanflätningar och funktioner som vid heterosexuell samlevnad. Vi har därför ingående

diskuterat om inte de regler som gäller för makar bör gälla även för det homosexuella samlevnadsparet. Vi konstaterar emellertid att dagens värderingar om äktenskap är så grundmurade, att det knappast är möjligt att tala om äktenskap mellan två människor av samma kön utan att det går att definiera äktenskap på ett annat sätt än idag. Några hinder, finner vi, kan emellertid inte föreligga mot att redan i dag i vissa hänseenden rättsligt jämställa homosexuell samlevnad med den samlevnadsform mellan en man och en kvinna som i lagstiftningen brukar betecknas äktenskapsliknande förhållande.

Diskriminering m. m.

Ett ofta framfört krav till oss har varit att homosexuella skall ges ett straffrättsligt skydd mot diskriminering genom en särskild diskrimineringslag eller genom att homosexuella får samma skydd som andra minoritetsgrupper har enligt bestämmelserna om hets mot folkgrupp och om olaga diskriminering i 16 kap. 8 § och 16 kap. 9 § brottsbalken. Vi konstaterar att diskriminering av homosexuella är svår att kartlägga även om ingen tvekan torde föreligga om att sådan förekommer i vissa former. Framför allt får homosexuellas rädsla för diskriminering och strävan att själva förebygga denna betydande negativa konsekvenser för deras vardagsliv, välbefinnande och relationer till andra människor. Vi menar att sådan diskriminering bäst motverkas genom att homosexuella får samma skydd som andra i samhället utsatta grupper, och inte genom att man tillskapar en särskild diskrimineringslag för homosexuella. Vi föreslår därför, att homosexuella skall omfattas av det skydd mot diskriminering som 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken ger andra grupper och att samhällets inställning att homosexuella skall behandlas som alla andra stryks under genom att 2 kap. 15 § och 20 § regeringsformen ändras så att homosexuella skyddas mot missgynnande lagstiftning.

Mot bakgrund av att homosexuella förföljs i vissa länder har framställts krav om s. k. sexualpolitisk asylrätt för homosexuella. Vi behandlar denna fråga och finner att gällande lagstiftning i och för sig ger tillfredsställande garantier för att homosexuella, som förföljs i sitt hemland, får uppehållstillstånd. Enligt vår mening innebär också gällande lagstiftning om asylrätt att det finns utrymme för att ge förföljda homosexuella rätt till asyl. Eftersom praxis intagit en motsatt ståndpunkt föreslår vi en uttrycklig bestämmelse om asylrätt för homosexuella som förföljs på grund av sin läggning.

Genom de undersökningar som vi låtit utföra fastslås, att det inte finns några som helst lagliga möjligheter att säga upp en homosexuell arbetstagare eller hyresgäst under åberopande av dennes sexuella läggning. Det är emellertid möjligt att, utan påföljd, på den privata arbetsmarknaden och inom den icke yrkesmässiga delen av bostadsmarknaden vägra anställning eller bostad under åberopande av den sökandes sexuella läggning. Sådan diskriminering är inte något speciellt för homosexuella utan drabbar även andra som tillhör i samhället utsatta grupper. Vår principiella ståndpunkt är att homosexuella bör ges samma skydd mot diskriminering som andra som tillhör utsatta grupper. Mot denna

bakgrund föreslår vi att diskrimineringsutredningens förslag till lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet, i händelse av lagstiftning, även skall skydda homosexuella mot diskriminering på arbetsmarknaden.

Behov av annat än lagstiftningsåtgärder

I de tidigare avsnitten har framför allt olika lagstiftningsåtgärder berörts. För många enskilda homosexuella är tystnaden kring homosexuellas situation det som försvårar att bli medveten om sina känslor. Vi pekar därför på att det är först när även homosexualitet finns som en social och kulturell institution i samhället som man kan tala om att all diskriminering av homosexuella upphört. En övergripande målsättning blir att sträva efter att de vardagliga relationerna mellan homo- och heterosexuella får två kännetecken:

— öppenhet: heterosexuella ser homosexuella som homosexuella och homosexuella döljer sig inte.
— kännedomen om någons homosexualitet påverkar inte värderingen av homosexuella.

För att nå detta mål krävs åtgärder som vänder sig både till homo- och heterosexuella. Detta kan ske t. ex. genom att heterosexuella får en bättre kunskap om vad homosexualitet är och att homo- och heterosexualitet är två parallella fenomen (att homosexualitet i samma utsträckning som heterosexualitet gäller kärlek, ömhet och samhörighet). Denna kunskap förmedlas framför allt genom undervisning och information. Samtidigt måste åtgärder vidtas för att skapa en grundtrygghet och känsla av värde hos homosexuella för att man skall våga framträda öppet som homosexuell. En sådan grundtrygghet kan skapas framför allt i homosexuellas organisationer, varför det är viktigt att dessa erhåller stöd till sin verksamhet.

Ungdomsskolans samlevnadsundervisning

Rätt utformad kan skolans samlevnadsundervisning inte bara motverka diskriminering av homosexuella utan även bidra till att samhället på sikt kommer att behandla homosexualitet på ett mera öppet och socialt acceptabelt sätt. Vi har därför granskat både de formella ramar, som reglerar samlevnadsundervisningen, och hur samlevnadsundervisningen i praktiken fungerar. Vi konstaterar därvid att det i gällande läroplaner saknas några målformuleringar som behandlar samlevnadsundervisningens inriktning, men att det förekommer allmänna mål som syftar till att förmå eleverna att bearbeta livsfrågor. Utifrån sådana allmänna målsättningar finns det i och för sig utrymme för lärarna att behandla exempelvis åtgärder för att motverka diskriminering av homosexuella. Om så sker är dock mer beroende av den enskilde lärarens personliga engagemang, vilket vi finner otillfredsställande. Vi anser därför att SÖ måste finna lämpliga former att mer aktivt stimulera enskilda skolor och lärare att förbättra undervisningen om homosexualitet. Vi understryker också länsskolnämndernas betydelsefulla arbete med att följa upp undervisningen och anser det angeläget att denna uppföljning även tar upp

frågor som gäller samlevnadsundervisningen och då också hur frågor om homosexualitet behandlas.

Skolorna måste också få bättre förutsättningar för en bra undervisning om homosexualitet, eftersom många lärare upplever svårigheter att föra diskussioner med eleverna om frågor som anknyter till homosexualitet. Ett sätt kan vara att SÖ:s handledning omarbetas och förbättras genom att den kompletteras med material om hur man kan lägga upp lektioner om homosexualitet. Positiva erfarenheter av samlevnadsundervisningen från olika skolor bör också kunna tas tillvara.

Ett annat sätt att förbättra undervisningen är att skolorna i större omfattning än som nu sker låter medlemmar i homosexuellas organisationer (exempelvis RFSL) medverka på lektioner.

Vi pekar också på att dagens läromedel innehåller betydande brister i sin faktaframställning. Det är därför viktigt att läromedelsförlagen beaktar dessa behov i kommande upplagor. Vi föreslår också att SIL i sin granskningsverksamhet skall uppmärksamma dessa frågor särskilt.

Högskoleutbildningen

Vi har granskat en rad olika utbildningslinjer inom högskolans ram som har stor betydelse när det gäller att förbättra situationen för homosexuella. Det kan gälla utbildning till yrken som har stor betydelse för attitydförändringar (t. ex. läraryrket) eller till yrken i vilka man kan komma i kontakt med homosexuella som behöver stöd och hjälp (t. ex. läkar- eller socionomyrket).

Gemensamt för alla dessa utbildningar är att det i de målformuleringar, som styr undervisningens innehåll, inte lämnas någon direkt vägledning för linjenämnderna när det gäller utbildning om homosexualitet. Det finns dock även här allmänt hållna formuleringar om vikten av hänsynstagande till människan och hennes behov i vid mening. Vi har frågat ett stort antal högskolor om i vilken mån man tar upp frågor om homosexualitet i undervisningen. På flertalet högskolor tas frågan upp endast om denna aktualiseras av eleverna. Vi finner en sådan situation mycket otillfredsställande. Högskolorna måste därför förbättra sin undervisning. Ett första steg i den riktningen är, enligt vår uppfattning, att UHÄ samlar företrädare för högskolorna för att diskutera vilka åtgärder som kan och bör vidtas. Vi föreslår också att linjenämnderna, vid fastställande av lokala planer och kursplaner, också tar upp homosexualitet som ett särskilt moment i undervisningen.

Även när det gäller högskoleutbildningen anser vi att homosexuellas medverkan i utbildningen är viktig och angelägen. Det är dock relativt sällan som sådan medverkan förekommer i dagens läge, vilket alltså högskolorna bör sträva efter att förändra.

Annan utbildning

Vi har också tagit upp ett antal andra utbildningar, som har betydelse för homosexuellas situation. Det gäller främst utbildning till polis, yrkesofficer och viss statlig personalutbildning. Även dessa utbildningsformer behöver en förstärkt undervisning om homosexualitet och homosexuellas situation.

Forskning

Forskning om homosexuellas situation är i dagens Sverige nästan obefintlig. Vi anser det därför viktigt att denna forskning förstärks och att den i första hand inriktas på sådana ämnesområden som homosexuellas situation, "homofobi" och homosexuellas historia. Men även andra frågor kan vara intressanta och vi pekar på att den av Holsten Fagerberg m. fl. gjorda utredningen om kyrkans syn på homosexualitet skulle kunna utvidgas. Genom den kunskap som samhället förvärvar genom en ökad forskningsinsats underlättas också förståelsen för homosexualitet och den problematik som homosexuella kan möta.

Eftersom vi anser att det är angeläget att forskning kring homosexuellas situation förstärks föreslår vi också att forskningsrådsnämnden får i uppdrag att starta forskningsprojekt i dessa ämnen. Även forskningsråden bör vidta åtgärder för att uppmuntra forskning om homosexualitet.

Kultur

Efter en genomgång av de viktigaste formerna av samhällsstöd till olika kulturverksamheter har vi konstaterat att inslag om homosexualitet är mycket blygsamt förekommande eller saknas helt. Ett sådant förhållande bidrar till att tystnaden kring homosexualitet bibehålls. Vi har därför övervägt att föreslå en särskild stödform för homosexuellas kulturyttringar, men avvisat en sådan tanke eftersom det skulle strida mot de principer som nu gäller inom kulturområdet.

Istället pekar vi på att de av riksdagen fastställda målen för kulturpolitiken bl. a. innebär att den skall utformas med hänsyn till eftersatta gruppers erfarenhet och behov. Det är därför ett gemensamt ansvar för utredande, medelsbeviljande och aktivt verkande kulturorgan att bidra till en bättre måluppfyllelse i detta avseende.

Vi understryker särskilt folkbibliotekens stora ansvar i fråga om att anpassa sin verksamhet så att den även tar hänsyn till homosexuellas behov.

Information

För att få en bild av hur information om homosexualitet tas upp utanför skolans ram har vi granskat den verksamhet som bedrivs av bl. a. socialstyrelsen, landstingen, fritidsgårdar och Sveriges Radios olika bolag.

När det gäller socialstyrelsens och landstingens verksamhet motiveras den oftast utifrån ett abortförebyggande perspektiv, vilket ibland får till följd att en övergripande helhetssyn på olika former av samlevnad går förlorad. Detta gäller i hög grad det material som producerats av socialstyrelsen och vi kritiserar styrelsen för att i stort sett helt ha försummat homosexuellas situation i sin informationsverksamhet. Vi föreslår därför att socialstyrelsen får i uppdrag att utarbeta en plan för hur informationsverksamheten rörande homosexuellas situation kan förbättras.

För att förbättra den statliga informationen generellt i frågor som kan beröra homosexuella föreslår vi också att centrala direktiv utfärdas, vari statliga verk och myndigheter erinras om sin skyldighet att, i förekom-

mande fall, i sin informationsverksamhet även beakta homosexuellas situation.

Även Sveriges Radio och dess olika dotterbolag är viktiga instrument för att förbättra homosexuellas situation. Vi anser därför att det är angeläget att antalet program med homosexuellt innehåll ökar. Sådana program är inte bara av värde för homosexuella utan kan också bidra till att bryta tystnaden om homosexualitet och vara angelägna även för den som inte är homosexuell.

Hälsofrågor

Under senare år har frågor om manliga homosexuellas speciella hälsoproblem blivit uppmärksammade. Vi har därför närmare studerat homosexuellas sjukdomspanorama men även försökt sätta in dessa frågor i ett helhetsperspektiv och av den anledningen också redogjort för homosexuellas, ibland dåliga, erfarenheter av kontakten med sjukvården.

Vi konstaterar därvid att hälso- och sjukvårdspersonalen, inte minst i primärvården, måste ha en sådan utbildning och erfarenhet att de kan ge homosexuella patienter en fullgod vård och ett riktigt bemötande. Det är viktigt att behoven av ökad kunskap och förståelse för homosexuellas frågor beaktas i utbildningen av hälso- och sjukvårdspersonal.

På några orter har särskilda hälsomottagningar införts för homosexuella. Enligt vår uppfattning bör sådana åtgärder övervägas även av andra sjukvårdshuvudmän, om förutsättningar för detta finns.

Stöd åt homosexuellas organisationer

Den verksamhet som homosexuellas organisationer utövar är omfattande och differentierad. Organisationerna har en stor betydelse inte bara för enskilda homosexuella utan även för homosexuellas situation i samhället i stort. Enligt vår mening är det ett viktigt led i strävandena att undanröja diskriminering av homosexuella att homosexuellas organisationer erhåller samhällsstöd för sin verksamhet. Vi föreslår därför att ett särskilt stöd beviljas organisationer som verkar på riksnivån. I avsnittet om kostnadsberäkningar har vi utgått från att stödet bör ligga i storleksordningen 500 000 kr.

Fortsatta åtgärder

Mycket av de åtgärder vi föreslagit är spridda på många myndigheter och inom myndigheterna ibland på flera olika avdelningar. Det finns därför en risk att nödvändiga åtgärder splittras upp och inte blir så effektiva som vi förutsatt. Vi föreslår därför att socialstyrelsen skall få ett övergripande ansvar för att bevaka frågor om homosexuellas situation. Ansvaret innefattar dock även arbetsuppgifter som normalt inte åvilar socialstyrelsen och samordningsfrågorna i dessa fall kan lösas genom att andra myndigheter utser särskilda kontaktpersoner.

Även inom regeringskansliet är det viktigt med en bättre bevakning av frågor om homosexuellas situation. Vi föreslår även här att en särskild tjänsteman tilldelas ansvaret för att följa frågor som kan gälla homosexuella.

1 Utredningsuppdraget

1.1 Direktiven m. m.

Våra direktiv lämnades genom ett anförande av dåvarande chefen för socialdepartementet, statsrådet Rune Gustavsson, vid ett regeringssammanträde den 8 december 1977.

I direktiven angav departementschefen, att riksdagen vid flera tillfällen behandlat motioner som rört homosexuellas situation i samhället. Departementschefen hänvisade särskilt till socialutskottets, av riksdagen godkända, betänkande (SoU 1976/77:37) till 1976/77 års riksmöte, vari utskottet uttalade sig för en undersökning, som skulle belysa homosexuellas situation i samhället och som också innefattade frågan om vilka åtgärder som kunde behöva vidtas för att undanröja kvarvarande diskriminering av homosexuella.

Departementschefen uppehöll sig därefter vid utskottets resonemang kring de frågor som dragits upp i de motioner som föranlett dess betänkande och i vilka det förekom två olika typer av önskemål. Det första önskemålet var att homosexuella inte skulle utsättas för diskriminering i förhållande till andra medborgare och det andra var att homosexuella samboende skulle få samma förmåner som heterosexuella samboende. Beträffande den senare typen av önskemål konstaterade utskottet, att utvecklingen tenderade mot att successivt avskaffa den särbehandling som fanns av heterosexuella samboende utan barn. Detta var, enligt utskottet, en bättre väg att åstadkomma den åsyftade likabehandlingen av heterosexuella och homosexuella samboende. När det gällde den andra typen av önskemål konstaterade utskottet, att samhället självfallet borde söka motverka öppen och förtäckt diskriminering av homosexuella. Departementschefen konstaterade också, att utskottet hänvisade till att riksdagen tidigare hade givit uttryck åt uppfattningen att homosexuell samlevnad från samhällets synpunkt var en fullt acceptabel samlevnadsform, att utskottet erinrade om att familjelagssakkunniga (Ju 1970:52) i sitt arbete avsåg att ta upp vissa frågor som rörde de rättsliga problem som kunde aktualiseras vid sammanboende när parterna var homosexuella samt att resultatet av familjelagssakkunnigas arbete borde avvaktas innan riksdagen tog ställning till frågan om lagstiftningsåtgärder inom de aktuella områdena.

Departementschefen anförde därefter beträffande våra uppgifter.

Kommittén bör — utöver de undersökningar som riksdagen uttalat sig för — sammanställa och redovisa tillgänglig vetenskaplig dokumentation om homosexualitet. Kommittén bör också föreslå åtgärder som behövs för att undanröja kvarvarande diskriminering av homosexuella.

Kommittén bör samråda med familjelagssakkunniga i frågor som rör egendomsordningen och med prostitutionsutredningen (S 1977:01) och 1977 års sexualbrottskommitté (Ju 1977:03).

Kommittén bör vidare hålla kontakt med företrädare för de homosexuellas egna organisationer.

1.2 Utredningsarbetet

En av våra uppgifter har varit att få en uppfattning om homosexuellas situation. För att få en första övergripande sådan inledde vi vårt arbete med att ha hearings med företrädare för olika organisationer för homosexuella och företrädare för olika samhällsinstitutioner såsom kyrka, skola, försvar och arbetsmarknad. I syfte att mera exakt undersöka och precisera homosexuellas situation har vi gjort och låtit göra noggrannare undersökningar. Vi har därvid undersökt vilka föreställningar allmänheten har om homosexuella, vilket skett genom dels muntliga intervjuer genom SIFO:s medverkan, dels en postenkät genom SCB:s medverkan. Ett mål för våra undersökningar har naturligtvis homosexuella varit. Syftet med dessa undersökningar har varit att få en uppfattning om hur homosexuella uppfattar och upplever sin situation. För att nå detta mål använde vi oss av i huvudsak två metoder. En av dessa var att vi exempelvis genom homosexuellas egna organisationer, genom utdelning på träffplatser för homosexuella och genom att svara på s. k. kontaktannonser lät sprida två olika skriftliga enkäter till homosexuella. Den andra metoden innebar att vi, genom sekretariatet, hade längre muntliga intervjuer med ett åttiotal homosexuella från olika delar av landet.

Vi insåg vid en tidig tidpunkt under vårt arbete, att det redan under dettas gång var nödvändigt att mer offentligt få homosexuellas situation debatterad. I detta syfte lät vi utarbeta en promemoria (promemoria nr 37, *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar*) om de rättsliga frågorna vid homosexuell samlevnad, vari vi angav, utan att själva ta ställning, olika alternativ till eventuella lösningar av frågorna. Denna promemoria remissbehandlades inom utredningens ram. Förutom remissinstanserna inkom ett flertal sammanslutningar och åtskilliga enskilda personer med synpunkter på innehållet i promemorian, som även tilldrog sig uppmärksamhet i press och TV.

Som ett viktigt komplement till vårt betänkande skall antologin *Homosexuella och omvärlden*, som vi gett ut i samarbete med bokförlaget Liber, ses. Syftet med antologin var att väcka debatt, låta bl. a. homosexuella komma till tals på ett sätt som inte kan ske i ett betänkande samt belysa homosexuellas situation från bl. a. mänsklig, juridisk, social och kristen synpunkt. Antologin bidrar till att man får en djupare förståelse för homosexualitet och homosexuella samt för de många problem som homosexuella möter i samhället. Den är därför ett verksamt medel,

särskilt inom undervisningen, för att bidra till att undanröja diskriminering av homosexuella.

Utredningen, dess enskilda ledamöter och sekretariatet har deltagit i olika debattarrangemang kring ämnet homosexualitet och homosexuella, allt i syfte att få en så bred och djupgående uppfattning som möjligt. Vi har haft en hearing med diskrimineringsutredningen, som arbetat med frågor som rör diskriminering av invandrare. Genom sekretariatet har vi haft kontakt med denna och andra utredningar. Särskilt vill vi nämna det samråd som ägt rum med familjelagssakkunniga rörande egendomsordningen mellan två parter som, utan att vara gifta, sambor under äktenskapsliknande förhållanden.

Ett flertal enskilda personer har i olika sammanhang inkommit med synpunkter på utredningen, dess arbete och behovet av åtgärder i olika hänseenden.

2 Homosexuella och samhället

2.1 Inledning

Vi är enligt våra direktiv ålagda att göra en sammanställning av den vetenskapliga forskningen om homosexualitet. Under vårt arbetes gång har vi kunnat konstatera, att litteraturen om den forskning som bedrivits om homosexualitet och homosexuella är av så stor omfattning att det framstått som omöjligt att ge en uttömmande redovisning av denna. Vi har i stället ansett vårt uppdrag i denna del fullgjort genom den lista över referenslitteratur som framgår av bilaga 1 och de rapporter som på vårt uppdrag utarbetats av filosofie doktorn Lars Jalmert och utredningens biträdande sekreterare, filosofie kandidaten Per Arne Håkansson. Rapporterna presenteras i bilagorna 2 och 3.

Forskningen om homosexuella är rikhaltig och syns utgå från frågeställningen vilka skillnader som finns mellan homosexuella och heterosexuella frånsett valet av sexualpartner. Denna frågeställning måste, såvitt vi förstår, studeras i medvetande om den heterosexuella livsformens nästan totalt dominerande ställning och att homosexuella och heterosexuella lever, som vi skall se, under olika villkor på många områden.

Oavsett detta förhållande kan om nyare psykiatrisk och psykologisk forskning sammanfattningsvis sägas, att den innebär att man skall iaktta största försiktighet med att beteckna homosexualitet som en sjukdom eller avvikelse. I allt större utsträckning går emellertid tendensen i riktning mot en "avpatologisering". Man betraktar homosexualitet som en sexuell variationsform och inte som ett tecken på ett bakomliggande sjukdomstillstånd. Som ett resultat av denna inställning har socialstyrelsen år 1979 utmönstrat begreppet homosexualitet ur sin klassifikation av sjukdomar.

Frågan om varför en människa blir homosexuell har i många olika sammanhang ägnats stor uppmärksamhet. Inom forskningen har olika teorier ställts upp och dominerande syns genetiska, psykologiska och hormonella teorier vara.

De genetiska teorierna får stöd i många undersökningar. De grundläggande undersökningarna har mött viss metodologisk kritik inom forskningen men även andra undersökningar har gett resultat som antyder att genetiska faktorer kan vara av betydelse för en människas sexuella läggning, dock att det eventuellt kan krävas sammanträffande med

faktorer av annat slag för att homosexuell läggning skall uppkomma.

De psykologiska teorierna är de som dominerat i den vetenskapliga litteraturen de senaste årtiondena, och det förefaller bland dessa vara ett särskilt mönster i familjerelationerna som dominerat olika förklaringar. Avgörande för uppkomsten av homosexualitet hos män skulle vara en särskild familjekonstellation med en överbeskyddande moder och en fientlig, svag och ointresserad eller frånvarande fader.

Även påståendet att den ovan redovisade familjebilden skulle kunna ge upphov till homosexualitet har utsatts för kritik.

Vissa forskare har påstått att en störd föräldrarelation varken är en nödvändig eller tillräcklig förutsättning för homosexualitet medan andra forskare anser sig ha funnit att ju närmare pojken känslomässigt stod fadern desto större var förekomsten av homosexualitet. En annan kritik av den ovannämnda förklaringen utgick från att vad som ligger till grund för tesen inte är direkta observationer av föräldrarna utan de svarandes intryck av dessa.

Gemensamt för de psykologiska teorierna syns dock vara att man antar, att de faktorer, som kan bestämma utvecklingen, utövar sina verkningar mycket tidigt och att det rör sig om förhållanden inom familjen. Man syns däremot inte anta att mer eller mindre tillfälliga homosexuella erfarenheter skulle kunna ge upphov till varaktig homosexuell läggning.

De hormonella teorierna är de yngsta och bygger enligt forskningen på mycket osäker grund. Vissa undersökningsresultat tyder — enligt forskningen — på att det finns mindre olikheter i hormonutsöndringen mellan homosexuella och heterosexuella män. Om dessa olikheter är en orsak till eller resultat av homosexualitet syns emellertid vara en öppen fråga.

När vi behandlar homosexuella och homosexualitet åsyftar vi både manliga och kvinnliga homosexuella. Vi vill starkt betona detta eftersom forskning och litteratur till helt övervägande del sysslat med manlig homosexualitet trots att kvinnlig homosexualitet finns i stor utsträckning.

I detta sammanhang skall vi något beröra den s. k. förförelseteorin. Före den 1 april 1978 var det straffbart i Sverige att ha sexuellt umgänge med någon av samma kön som var under 18 år. Vid heterosexuellt umgänge var motsvarande åldersgräns 15 år. Åldersgränsen för båda brotten är numera 15 år. Bakom den tidigare särbehandlingen av homosexuella beteenden låg bl. a. förförelseteorin. Denna innebär, att homosexuella upplevelser i puberteten ansågs kunna leda till permanent homosexuell läggning hos den unge. Teorin, som tidigare hade talrika anhängare inom den medicinska sakkunskapen, blev i slutet av 1960-talet föremål för en holländsk undersökning, den s. k. Speijerrapporten. I denna konstaterades sammanfattningsvis att homosexuella erfarenheter hos minderåriga inte ledde till varaktig homosexuell läggning och att det inte existerade några möjligheter att en ung människas heterosexuella läggning kunde påverkas i motsatt riktning genom homosexuella upplevelser. Bl. a. Speijerrapporten syns ha varit en bidragande orsak till att särlagstiftningen beträffande straffbara homosexuella handlingar av-

skaffades i Sverige (prop. 1977/78:69 och SOU 1976:9 s. 95 ff).

Sammanfattningsvis syns enligt forskningen några säkra kunskaper om orsakerna till homosexuell läggning inte finnas. Argument har framförts för olika faktorer och även för sammanträffanden av sådana. Man syns dock vara enig om att, oavsett vilka faktorer som kan vara av betydelse, så måste dessa inverka mycket tidigt, de genetiska i befruktningsögonblicket, de hormonella under fosterstadiet och de psykologiska under de första barnaåren.

2.2 Vad är homosexualitet?

Homosexualitet används i olika betydelser vilket har lett till en rad missförstånd. För att förstå begreppet homosexualitet måste man enligt vår åsikt utgå från ett annat begrepp, nämligen sexuell läggning.

Med sexuell läggning menar vi att en människas sexuella känslor riktar sig mot personer av samma eller motsatt kön. Begreppet säger däremot ingenting om på vilket sätt känslorna tar sig uttryck. Exempelvis behöver en homosexuell inte ha haft sexuella upplevelser med en person av samma kön. För de flesta människor innebär emellertid den sexuella läggningen också en beskrivning av ett handlingsmönster — den talar om vilket kön som människan dras till sexuellt, förälskar sig i och har förhållanden med. Som vi skall se (avsnitt 2.3) är gränsen mellan homosexuell och heterosexuell läggning flytande och det finns människor som under varierande förhållanden attraheras av personer av bägge könen.

Homosexuell läggning är således inte bara en erotisk dragning till en person av samma kön utan även en personlighetens inriktning mot en person av samma kön. Heterosexuell läggning kan ges motsvarande betydelse och innebär att människans personlighet är inriktad på det motsatta könet. I dessa fall står känslor som vänskap, omsorg, lojalitet, ömhet och kärlek i förgrunden. Dessa känslor tar sikte inte bara på människans kropp utan även på hennes psyke. Samma känslor finns hos homosexuella människor. Det är således för en homosexuell människa fråga om en personlighetens inriktning mot det egna könet. Man kan beteckna den homosexuella läggningen som karaktärsmässig. Det är inte bara fråga om en sexuell angelägenhet. Homosexuell läggning är ett med personligheten och skall inte på något sätt betecknas som sjuklig eller avvikande.

När vi i detta betänkande talar om homosexuella och homosexualitet avser vi endast män och kvinnor som har homosexuell läggning. Vi vill för tydlighetens skull stryka under att vi med homosexualitet aldrig avser enbart fysisk, sexuell kontakt mellan två personer av samma kön (homosexuella beteenden). Sådana beteenden är visserligen i de flesta fall ett resultat av homosexuell läggning men det finns personer med helt eller övervägande heterosexuell läggning som haft homosexuella upplevelser.

2.3 Hur många är homosexuella?

Vår uppgift är bl. a. att föreslå åtgärder som är ägnade att undanröja kvarvarande diskriminering av homosexuella. Vi måste därför försöka bilda oss en uppfattning om antalet homosexuella i landet även om vi är införstådda med att vad som bl. a. är väsentligt för homosexuella inte är hur många människor som är homosexuella utan varför man inte fullt ut accepteras.

Det finns en tämligen omfattande forskning om orsakerna till varför en människa är eller blir homosexuell. Däremot är forskningen när det gäller hur många som är homosexuella tämligen mager. Den enda mera betydande forskningen genomfördes i USA under 1940- och 1950-talen och omfattade undersökningar om mannens och kvinnans sexuella beteenden. Resultaten, de s. k. Kinseyrapporterna, bygger på intervjuer med sammanlagt 20 000 människor.

Forskningens dilemma är att det inte entydigt går att svara på frågan hur många människor som är homosexuella. Något annat än skattningar kan inte göras. Homosexuella märks inte genom något särskilt kännetecken och analys av våra undersökningar tyder på att människor kan vara omedvetna om att de är homosexuella. Som vi tidigare påpekat (avsnitt 2.2) lär befolkningen inte heller kunna delas upp i ett homo- och ett heterosexuellt fack.

Intervjumaterialet i Kinseyrapporterna bestod av ett urval av den vita befolkningen i USA. Av de tillfrågade angav 34 procent av männen och 13 procent av kvinnorna, att de minst en gång mellan puberteten och ålderdomen upplevt homosexuella kontakter som fört till utlösning. Ytterligare 13 procent av männen och 15 procent av kvinnorna uppgav, att de känt erotisk dragning till någon av samma kön utan att detta lett till någon sexuell handling.

En av Kinseyrapporternas slutsatser var att fyra procent av männen och två—tre procent av kvinnorna efter puberteten var uteslutande homosexuella. Rapporterna visar också att en stor grupp människor ägnar sig åt såväl homo- som heterosexuella beteenden och belyser att man inte kan dela in befolkningen i en homosexuell och i en heterosexuell del.

Av uppgifter från den under senare år i USA förda debatten skulle omkring tio procent av befolkningen ha homosexuell läggning. Av material som vi tagit del av syns man emellertid då räkna med individer som inte är uteslutande homosexuella utan som även har heterosexuella upplevelser i större eller mindre utsträckning.

Vi kan inte uppskatta antalet helt eller övervägande homosexuella i Sverige. Våra upplysningar och våra erfarenheter har emellertid övertygat oss om att antalet homosexuella är stort men att det endast är ett förhållandevis fåtal som uppträder öppet. I sammanhanget bör poängteras att samhällssynen, särskilt under det senaste årtiondet, har blivit öppnare när det gäller homosexualitet. Som en följd härav kan det inte uteslutas att, i jämförelse med 1940- och 1950-talen, fler människor i dag är medvetna om att de är homosexuella och öppet erkänner detta.

2.4 Homosexuellas situation

2.4.1 Inledning

Homosexuellas livssituation är i många viktiga avseenden en annan än heterosexuellas. Den ger homosexuella mycket som är värdefullt, men den ställer dem också inför särskilda svårigheter.

Till det värdefulla hör att homosexuella får större anledning än de flesta andra att reflektera över hur umgänget mellan människor och det sociala livet i stort fungerar. Det kan ge en större människokännedom och gynna en anlyserande och ifrågasättande hållning till många företeelser i samhället.

Det är dock de särskilda svårigheter som homosexuella utsätts för som i första hand kommer att behandlas i detta betänkande. Det kommer att ge framställningen en negativ slagsida, och det är naturligtvis en följd av de uppgifter som har ålagts oss.

Många av homosexuellas svårigheter härrör från, mycket abstrakt och generellt uttryckt, att homosexuella lever i ett heterosexuellt eller heterosexuellt dominerat samhälle. Det visar sig bland annat i två förhållanden, som vi tillmäter stor betydelse.

För det första kan homosexualiteten sägas vara till stor del socialt och kulturellt frånvarande i det svenska samhället. Det finns homosexuella människor men deras känslor, upplevelser och erfarenheter talas det inte så mycket om; de uppmärksammas sällan i offentligheten och är sällan ämnet för olika kulturyttringar. Detta i sig får viktiga konsekvenser för den situation som homosexuella kommer att leva i.

För det andra råder det på sexualitetens och kärlekens område vissa heterosexuellt präglade moralföreställningar. Av dessa föreställningar följer, att homosexualitet inte är särskilt bra och knappast önskvärt, och att det inte alls är likvärdigt med heterosexualitet. Det kan till och med sägas råda ett slags "förbud" mot homosexualitet, även om det är ett mer underförstått än uttalat "förbud". Detta av den allmänna moralen givna "förbud" mot homosexualitet resulterar ofta i känslor av obehag och ibland till och med avsky hos heterosexuella.

2.4.2 Den heterosexuella kulturen

Samhällets kultur är uppbyggt med den heterosexuella kärleken som en av grundstenarna. Människan uppfostras enligt det heterosexuella samhällets normer. Föräldrar till uppväxande barn förutsätter i sin uppfostran att deras barn är heterosexuella. Skolan, som har en viktig del i uppfostran, utgår också från att alla är heterosexuella och behandlar, i de flesta fall, homosexualitet styvmoderligt och detta trots att många barn har homosexuell läggning. Genom att samhället förväntar sig att alla är heterosexuella försvåras situationen för dem som upptäckt sin homosexuella läggning och skall försöka acceptera den. Den unga människan, som förstår att hon är homosexuell, har, eftersom hon är uppfostrad efter det heterosexuella rättesnöret, ofta mycket svårt att acceptera sin homosexualitet. Hon har ju lärt sig att det inte är "normalt" att vara homosexuell.

Även utanför familjens och skolans värld förutsätts att människan är heterosexuell eller åtminstone lever efter det heterosexuella mönstret. Om man tittar sig omkring i samhället kan man snabbt konstatera att i stort sett allt kretsar kring detta mönster. Med familj menas exempelvis den gängse familjebildningen om mamma-pappa-barn som är totalt dominerande i exempelvis skolböcker och veckopress. Olika institutioner ger familjerabatter av olika slag och avser med familj den heterosexuella familjen. Man utgår helt enkelt från att två människor av samma kön inte kan leva tillsammans under samma känslomässiga och ekonomiska förhållanden som två av olika kön. Exemplen på samhällets heterosexuella inriktning och indoktrinering skulle kunna mångfaldigas. Viktigare är emellertid att den heterosexuellt präglade uppfostran innebär att alla utgår från att dem man möter i samhället är heterosexuella eller åtminstone lever på ett sätt som inte stör det heterosexuella mönstret. Denna förväntan, hos många dessutom parad med okunskap, gör att de flesta betraktar all annan kärlek än den "rätta" som tabubelagd och som onormal, frånstötande eller sjuklig.

Heterosexualiteten, även om den inte kallas så, är i således hög grad en social och kulturell institution. Heterosexuella känslor kommer man ständigt i kontakt med — i samtal, i skämt, i sångtexter, på dansgolv, i reklam, i olika arter av litteratur, i vårt sätt att leva i familj och i sättet att bo.

Homosexuella är inte helt utestängda från alla heterosexuella kulturyttringar men det som skiljer homosexualitet från heterosexualitet — kvinnor längtar efter något hos andra kvinnor och att män längtar efter något hos andra män — är socialt och kulturellt frånvarande.

Detta förhållande, *att homosexualiteten inte existerar som en kulturell och social institution* får stora konsekvenser för homosexuella och det har — utan att vara den enda orsaken — stor betydelse när man skall förklara, förstå och förbättra homosexuellas sociala situation.

2.4.3 Omvärldens reaktioner

Människors reaktioner inför homosexuella och homosexualitet är olika men särskilt påfallande är att homosexualitet i stor utsträckning uppfattas som en företeelse utan några känslomässiga engagemang. Vi har också uppfattat det så att många människor inte alls är negativa till homosexuella. De är snarare helt likgiltiga. Vad denna grupp människor kan ta avstånd från är homosexuella beteenden som varande något onaturligt eller obehagligt.

En del människor känner däremot ett starkt avståndstagande inte bara inför homosexuella beteenden utan även inför homosexuella och homosexualitet. Tystnaden och tabubeläggningen har orsakat detta; homosexualitet är främmande, hotande och onormalt. Avståndstagandet kan också ha sin grund i rädsla inför egna sexuella fantasier om homosexualitet. De negativa, fientliga reaktionerna är ett utslag av vad homosexuella kallar "homofobi". En fobi kan från medicinsk synpunkt karakteriseras som en sjuklig fruktan av tvångsmässig karaktär. Sedd mot den definitionen är det givet att endast en ringa del av de negativa och

fientliga reaktioner som möter homosexuella kan bedömas som en fobi. Eftersom många homosexuella emellertid använder det i och för sig betecknande begreppet "homofobi" anser vi oss, även om det inte ur medicinsk synvinkel är adekvat, i viss mån kunna bruka samma terminologi om de känslor som vi här berört.

"Homofobier" kan ta sig uttryck på många sätt men den gemensamma faktorn är en känslomässig reaktion av obehag och rädsla. Något verklighetsunderlag finns inte för denna rädsla. "Homofobi" är något irrationellt; en fördom, vars uppkomst är miljöbetingad och inte medfödd. Den som lider av "homofobi" måste försvara sin "homofobi" och försvarsmekanismen tar sig uttryck i överkliga och fördomsfulla bilder av homosexuella.

"Homofobi" innebär att många människor blir blockerade när homosexualitet kommer på tal. Man kan inte resonera om ämnet utan man slår ifrån sig. De reaktioner av mer eller mindre "homofob" karaktär som en del homosexuella väntar sig om de uppträder öppet får dem många gånger att avstå från att tala om sin läggning. Omvärldens förväntade och, naturligtvis, ibland verkliga reaktioner bidrar till att försvåra vad som är viktigt inte bara för den som är homosexuell utan för alla människor, nämligen förmågan att acceptera sig själv. Som vi tidigare påstått, uppfattar homosexuella omgivningens attityder som problemets kärna. Det är inte homosexuell läggning som sådan som skapar problem för homosexuella utan tystnaden, "förbudet" eller likgiltigheten inför homosexualitet.

2.4.4 Att inse sin homosexualitet och att leva med den

Homosexualitet kan, liksom heterosexualitet, ses som vissa primärt omedvetna känslor och föreställningar. För att de omedvetna känslorna skall bli medvetna krävs att kulturen tillhandahåller medel att uttrycka dem med. Om det saknas kulturella förebilder förblir oftast de omedvetna känslorna just omedvetna.

Homosexualitetens frånvaro i samhället gör det svårt att bli medveten om homosexuella känslor. Omedvetna sådana upplevs i stället som brist på heterosexuella känslor, vilket kan uttryckas på olika sätt; jag har inte träffat den rätte (av motsatt kön) än; det sexuella är inte så viktigt för mej; jag är blyg och har kontaktsvårigheter.

Den som anar, att han eller hon är homosexuell möter homosexualitetens frånvaro på annat sätt. Den homosexuella livsformen finns inte. Hur lever man ett liv som homosexuell? Frågan är viktig och det förhållandet att den inte kan få något svar kan skapa en djup förtvivlan hos homosexuella.

Våra undersökningar visar, att det för många är en mycket svårvunnen insikt att man är homosexuell eftersom det strider mot vad man lärt sig uppfatta som "normalt". Den som upptäcker sin homosexuella läggning måste omvärdera sig och acceptera läggningen. Det är ställt utom allt tvivel att detta är svårt för många. Även de som lyckas med denna process ställs, om de vill leva homosexuellt, inför svåra situationer. Homosexuella har exempelvis berättat hur de känt sig isolerade från

vanlig mänsklig gemenskap och ständigt måste vara på sin vakt för att inte avslöjas som homosexuella. För många är risken att bli avslöjad en ständig plåga, vilken inte alls är aktuell om man lever heterosexuellt. Många homosexuella lever därför ett dubbelliv, ett heterosexuellt och ett homosexuellt, och för att dölja det senare tillgriper man hemlighetsmakeri och lögner.

Om den som är homosexuell vill tala om detta uppkommer svåra avväganden. Hur kommer föräldrar, släktingar, vänner och arbetskamrater att reagera? Skall de ta avstånd och skall föräldrarna fråga sig vad de gjort för fel? Homosexuella har berättat hur de upplevt att deras omgivning dragit sig undan när de berättat att de var homosexuella; måhända har orsaken varit att personerna i omgivningen inte själva, genom att umgås med homosexuella, ville bli misstänkta för att vara homosexuella.

Den sociala frånvaron av homosexualitet skapar en känsla hos homosexuella att vara ensamma. Det finns inga andra som är homosexuella. Man känner inte igen sig i andra, man saknar andra att identifiera sig med, och man saknar någon att älska. Dessa förhållanden kan göra den egna situationen svår att förstå och att leva i.

Vi vet att homosexuella isoleras från varandra, inte känner igen varandra. Detta beror på att de har känslor som ingen talar om och som inte syns, dvs. en kulturell och social frånvaro.

Det finns emellertid speciella kontaktytor för homosexuella; olika träffställen och då oftast en liten klubb. Dessa klubbar är emellertid få och är många gånger lokaliserade till de större kommunerna, vilket innebär att det för många homosexuella är långt till dem. För homosexuella räcker det emellertid inte att enbart veta att och var träffpunkter finns. Det krävs även mod att gå dit. "Tänk om någon känner igen mig!" Ofta sviker kanske modet i sista stund och det är lätt att skjuta upp det avgörande steget i det oändliga.

Den som är homosexuell och som inte vågar eller inte lyckas med att leva öppet med sin läggning lever ett svårt liv. Dubbellivet, som innebär att man ser negativt på sin egen sexualitet, bidrar till självförakt eller dålig självkänsla och innebär svåra psykiska lidanden.

2.4.5 Att inte bli sedd

Att homosexualiteten inte är en social och kulturell institution — tystnaden om homosexuella känslor och att homosexuella inte verkar finnas till — försvårar kontakterna mellan homosexuella. Men det har också betydelse för homosexuellas relationer till heterosexuella. I dessa relationer döljer homosexuella sin homosexualitet och de förnekar inte den heterosexualitet som tas för given. Tvärtom leder många bort samtal från det personliga och kommer, om det behövs, med nödlögner. En konsekvens härav, något som också framgår av våra undersökningar, är att heterosexuella inte vet om att de känner homosexuella.

Homosexuella döljer oftast sin känslomässiga läggning. Detta döljande kan grunda sig på en övertygelse om heterosexuellas fördomsfullhet. Denna övertygelse kan vara riktig eller falsk. Vi tror emellertid inte att

en eventuell övertygelse om att andra är fördomsfulla är avgörande för döljandet. Det är snarare så att man som homosexuell *inte vet* hur omgivningen kommer att reagera. Denna ovisshet innebär alltid en risk. Reaktionen kan bli negativ och fientlig. Att risken finns är tillräckliga skäl för att aldrig öppet erkänna sin homosexualitet.

Homosexualiteten ställer heterosexuella inför en ny och okänd situation som det inte finns något handlingsmönster för. Vad säger föräldrar, när de plötsligt en dag får veta att deras barn är homosexuella? Man glömmer lätt bort att barnet en längre tid bearbetat sin situation medan föräldrarna ställs inför en situation som de aldrig föreställt sig. Vad säger föräldrarna när sonen eller dottern presenterar en vän av samma kön, och de säger att de älskar varandra? Skall denne räknas in i sammanhanget, exempelvis när släkten samlas till jul? Osäkerheten om vad som är ett riktigt beteende och viljan att smita från problemet är ännu ett resultat av homosexualitetens sociala frånvaro och inte nödvändigtvis ett uttryck för fördomar.

2.4.6 Diskriminering

Homosexualitetens frånvaro som social institution har också betydelse när det gäller heterosexuellas diskriminering av homosexuella. Diskriminering behöver nämligen inte alltid ha sin grund i fördomar utan kan vara oavsiktlig. En sådan oavsiktlig diskriminering kan förekomma exempelvis på bostadsmarknaden.

Bostadsförmedlingar, som inte accepterar två personer av samma kön som bostadssökande, kan ha utformat sina regler utan tanke på att det finns homosexuella som vill bo tillsammans. Hyresvärdar som inte vill hyra ut till två personer av samma kön behöver inte nödvändigtvis vara medvetna om att de hyressökande är homosexuella. De föreställer sig dem som heterosexuella och tror att samboendet är ett tillfälligt arrangemang, att de kommer att ha ett större umgänge, fler fester och en annan livsstil än en familj, och att de kommer att störa mer. I sådana fall räknar man inte med att det finns homosexuella, och homosexuella talar inte om att de finns.

2.4.7 Öppenhet och gemenskap

Den homosexuella frigörelsen kan vara lång och svår. Första steget för den enskilde är att upptäcka sin läggning och erkänna den för sig själv. Andra steget är att våga uppträda öppet och i gemenskap med andra homosexuella. Har man nått detta mål har man lättare att hjälpa andra, det helt övervägande antalet, homosexuella som inte vågar uppträda öppet eller rent av inte är medvetna om sin läggning.

Öppenhet och gemenskap är för homosexuella två begrepp som kompletterar varandra. Det är naturligt att gemenskap ger styrka inåt och utåt. Detta är viktigt för alla men för homosexuella, som sällan möter någon förståelse från andra grupper, har gemenskapen en särskild betydelse. Gemenskapen, den kulturella och sociala, utgör en viktig grund för homosexuella för att våga uppträda som homosexuell.

Gemenskap och öppenhet är viktigt i flera andra avseenden för homosexuella. Isoleringen bryts och öppenheten innebär att det blir lättare att leva; man behöver inte smyga, ljuga eller på annat sätt dölja sin homosexualitet. Har man gemenskap med andra homosexuella får man lättare att knyta kärleks-, vänskaps- eller andra relationer och därigenom får man ett rikare liv och kommer i god balans med sig själv. Gemenskapen med andra i samma situation resulterar i att man vågar vara sig själv.

3 Vår målsättning

Enligt våra direktiv skall vi föreslå åtgärder som undanröjer diskriminering av homosexuella. Begreppet diskriminering kan definieras på olika sätt. Ett sätt är att förstå diskriminering som en särbehandling som inte är acceptabel. Acceptabel särbehandling har ingen given innebörd men om det skall finnas skäl att bedöma eller behandla personer eller folkgrupper olika måste det finnas en olikhet som är relevant utifrån det som bedömningen eller behandlingen avser. Homosexuell läggning kan knappast vara relevant i något hänseende och detta förhållande speglas i den svenska lagstiftningen. Det finns nämligen inga lagregler som säger att homosexuella skall behandlas på ett särskilt sätt bara för att de är homosexuella.

Någon tvekan om att homosexuella stundtals i vissa avseenden behandlas på sätt som är oacceptabla torde inte behöva råda. Därutöver visar våra undersökningar att homosexuella många gånger upplever, att de är utsatta för sådan behandling. En av våra uppgifter är att föreslå åtgärder som är ägnade att undanröja den särbehandling som framstår som oacceptabel, exempelvis att homosexuella på grund av sin läggning inte får hyra bostad eller omplaceras på sin arbetsplats. Det är naturligtvis viktigt att denna typ av diskriminering bekämpas men man får i sammanhanget inte glömma bort att frågan om homosexuellas situation i samhället också har en annan, mycket viktig, aspekt som inte enbart har att göra med diskriminering enligt den nyssnämnda definitionen. Vad vi åsyftar är frågan om hur homosexuella själva upplever sin situation.

Vi har i föregående avsnitt (2.4) lämnat en kortfattad redogörelse för hur den som är homosexuell kan uppleva sin situation, varvid vi konstaterade att det inte enbart beror på fördomar hos heterosexuella att homosexuellas situation är otillfredsställande i vissa avseenden. En viktig förklaring var att homosexualitet saknas i samhället som en social och kulturell institution. Homosexuella saknar något att identifiera sig med. Tystnaden om homosexuella är i det närmaste total. Detta gör att homosexuella blir osäkra om hur omgivningen skulle reagera om de trädde fram. Denna osäkerhet innebär att många homosexuella upplever att det föreligger en risk för diskriminering och trakasserier. Homosexuellas situation kan därför aldrig bli acceptabel om inte samhället motverkar diskriminering och öppet erkänner homosexualitet och homosexuella som en del av samhället.

Lyckas man med detta kommer negativa attityder och felaktiga be-

greppsbildningar att minska i omfattning. Ett öppnare samhälle, som erkänner och stöder homosexuellas sätt att leva sitt liv, hjälper den isolerade, ensamme homosexuelle att visa och acceptera sin läggning och att uppträda öppet. Den naturliga målsättningen för oss blir mot bakgrund härav att föreslå åtgärder som vi tror kan bidra till eller resultera i denna öppenhet. För att nå upp till denna målsättning använder vi oss av i huvudsak två vägar.

Den ena vägen är att samhället diskuterar lagstiftning och eventuellt lagstiftar om homosexuella och då inte bara i sammanhang som kan uppfattas som mer eller mindre negativa (jfr exempelvis förbudet mot diskriminering av vissa folkgrupper i 16 kap. 9 § brottsbalken). Som mer postitivt framstår en lagstiftning om homosexuell samlevnad. En sådan skulle innebära att man erkänner att homosexuell kärlek finns och stryker under ett uttalande av riksdagen från år 1973 om att homosexuell samlevnad från samhällets synpunkt är fullt acceptabel.

Det andra sättet är att man informerar, undervisar och väcker debatt om homosexualitet. För att nå vår målsättning är det viktigt att ge en sakligt riktig bild av homosexualitet. Ämnet skall inte behandlas som något negativt utan som något positivt för homosexuella likaväl som heterosexualitet uppfattas som något positivt för heterosexuella.

4 Homosexualitet i antropologisk och i historisk belysning

4.1 Inledning

Den fördömande inställningen till homosexuella beteenden har en lång historia bakom sig. En av anledningarna torde vara att vår kultur har en sexualsyn som innebär att sexualitet skall förekomma endast inom äktenskapets ram och då i barnalstrande syfte. Inställningen till homosexuella beteenden är endast en faktor i denna syn. I vissa andra kulturer har homosexuella däremot en helt annan ställning och de drabbas inte av samma, nästan totala, tystnad och diskriminering; ett förhållande som ett flertal antropologiska undersökningar har gett besked om.

Om de tidigaste judiska stammarna vet man att de accepterade homosexualitet som ett värdefullt inslag i fysiskt umgänge mellan människor. Samma inställning hade många av de kringboende samhällena, som i de flesta fall inte var helt patriarkaliska. Ifråga om de judiska stammarna var homosexualitet och andra sexuella aktiviteter förbundna med religiösa riter ända fram till sexhundratalet f. Kr., och detsamma gällde också bland de angränsande stammarna.

De första mera organiserade och kraftfulla fördömanden av homosexuella beteenden går tillbaka till Gamla testamentets tid. En förklaring kan vara att de judiska folkens religiösa ledare, sedan folken drabbats av epidemier, massakrer m. m., sökte undvika att man utplånades. Man gav därför "alstrandet" absolut prioritet och allt som ledde till "förspilld" sexualitet straffades drastiskt.

Varken Gamla eller Nya testamentet nämner uttryckligen homosexualitet eller homosexuella beteenden. Man använder i stället ordalydelser såsom "att en man inte skall ligga hos en man som en man ligger hos en kvinna; det är en styggelse" (3 Mos. 18:22 och Rom. 1:26—27). Bibelns ställningstaganden till homosexuella handlingar har tidigare ansetts entydigt negativ. I senare tids diskussioner om bibelns ställningstaganden har emellertid hävdats, att bibeln inte är entydigt negativ utan motsägelsefull och att dagens attityder mot homosexuella troligen inte beror på religiösa föreställningar.

Oavsett innebörden av bibelns ställningstaganden har dessa fortlevt länge i olika länders strafflagstiftning. Så kan exempelvis nämnas, att frivilliga homosexuella beteenden mellan vuxna var straffbara i Sverige ända fram till år 1944.

4.2 Andra kulturer

Av den antropologiska litteraturen framgår, att de fördömande attityderna mot homosexuella aktiviteter som finns i vår kultur inte nödvändigtvis har sin motsvarighet i andra kulturer.

Av antropologisk litteratur framgår att i de samhällen, som uppges ogilla homosexualitet, förekommer homosexuella handlingar bland vuxna ej, är sällsynta eller utförs i hemlighet och att i en del samhällen tendenser till homosexuella beteenden motverkas kraftigt redan i barndomen.

I de samhällen där homosexuella beteenden mellan vuxna påstås vara sällsynta är det sociala trycket hårt. Påtryckningarna sträcker sig från ett lätt förlöjligande till hot om dödsstraff.

I samhällen som uppges godta en del homosexuella beteenden är dessa ansedda som normala och socialt accepterade åtminstone hos vissa medlemmar av gemenskapen. Den till synes vanligaste formen av "godtagbar" homosexualitet är att en man klär ut sig till en kvinna, utför en kvinnas sysselsättningar i respektive samhälle och intar, i vissa avseenden, en kvinnas roll i det sexuella beteendet tillsammans med en manlig partner.

I de flesta kulturer ägnas kvinnlig homosexualitet mindre uppmärksamhet och det finns endast uppgifter från ett fåtal om homosexuella beteenden mellan kvinnor.

4.3 Vår kulturkrets

4.3.1 Antikens Grekland

I Grekland fanns under antikens tid både medborgare och icke-medborgare, dvs. slavar. Under denna tidsperiod utfördes det produktiva arbetet av slavarna under ledning av de grekiska manliga medborgarna. De kvinnliga medborgarna skulle leda hushållsarbetet med hjälp av slavar. Barnuppfostran sköttes av kvinnor (modern med hjälp av kvinnliga slavar). Den under antikens tid grundläggande familjestrukturen, oikos, bestod av man, hustru och slavar. Barn skulle avlas inom oikos, som fulländades när detta skedde.

Man känner till relativt mycket om antikens inställning till homosexualitet och homosexuella handlingar. Det torde vara riktigt att anta att grekerna inte bara tillät utan också i vissa fall uppmuntrade homosexuella beteenden mellan män, allt under förutsättning att oikossystemet inte sattes i fråga.

Den grekiska kulturen är en av de få som under vissa förutsättningar kunde uppmuntra homosexuella beteenden. Det finns olika förklaringar härtill. En är att det som ett led i utbildningen av yngre män/gossar ingick homosexuell kärlek med äldre män. Belägg för denna uppfattning finns från tiden efter Platon.

Homosexualitet som del av uppfostran hyllades och respekterades eftersom den ansågs leda till manlighet. Grekerna uppmuntrade där-

emot inte homosexuella förbindelser mellan jämnåriga män eller förbindelser av prostitutionskaraktär. Grekernas inställning till dessa slag av förbindelser är tvetydig. Även om grekerna i allmänhet var långt mindre negativa till homosexuella handlingar mellan män än många tidigare och senare kulturer förekom att dessa typer av förbindelser motverkades och — i något enstaka undantagsfall — förbjöds.

4.3.2 Romarriket

Det romerska riket införlivade den grekiska kulturen under etthundratalet f. Kr. Under romartiden kan man urskilja ett mönster i sexuella frågor som inte är helt främmande för uppfattningar som kan finnas än i dag. Den "riktiga" sexualiteten var den heterosexuella. Familjen var samhällets kärnenhet och fadern familjens överhuvud. Pojkar värderades högre än flickor. Lagar om sexualitet drabbade kvinnor hårdare än (heterosexuella) män. Uppfattningen att gifta kvinnor måste vara monogama medan gifta män kunde tillåtas utomäktenskapliga förbindelser var utbredd. Så var exempelvis den romerska kvinnan enligt lag förbjuden att ha sexuellt umgänge utanför äktenskapets ram.

Romarna tog till en början intryck av den grekiska kulturen. Man uppmuntrade visserligen inte till homosexuellt umgänge som grekerna, men det förekom homosexuella handlingar mellan män tämligen öppet i de högre samhällsklasserna.

Under romarrikets senare århundraden hårdnade emellertid attityderna och man tog mer och mer avstånd från homosexuella handlingar. På 500-talet e. Kr. infördes dödsstraff för homosexuella handlingar.

4.3.3 Medeltiden

Kyrkans syn på sexualitet — sexualitet fick endast förekomma inom äktenskapet och då i barnalstrande syfte — blev under medeltiden successivt förhärskande. I början tog sig kyrkans antihomosexuella hållning uttryck endast i varningar till de berörda. Så småningom följde emellertid straff. Straffen var drastiska, särskilt när det gällde män; i många av medeltidens s. k. häxprocesser var homosexualitet en del av eller den enda "brottsligheten".

4.3.4 Den nyare tiden fram till 1850-talet

Under den nyare tiden fick städerna gradvis större betydelse som hamnar, som centrum för hantverksproduktionen och som centrum för skråväsendet. Denna utveckling började i Norditalien, där städer som Venedig och Florens fick stort inflytande. I dessa och andra städer hade man mod och ekonomisk makt att ifrågasätta kyrkans ställning och inflytande på det sexuella området. Dante talar exempelvis i "La divina commedia" öppet om homosexuella i skärselden där de renas som en förberedelse för inträdet i paradiset, dit homosexuella enligt kyrkans syn inte hade tillträde. Även Boccaccio angrep i sina verk ganska hårt kyrkans

syn på sexuella frågor. Sammanfattningsvis kan sägas att renässanskretsarna i Norditalien hade en relativt öppen attityd mot homosexuella; vilka också skyddades från förföljelse från kyrkans och myndigheternas sida. I övrigt var emellertid synen på homosexualitet negativ.

Protestantismens genombrott innebar inte någon förändring. Reformationen hyllade äktenskapet och — inom ramen för detta — fruktsamheten. Detta var den enda godkända sexualiteten. Protestantismen kunde, liksom katolicismen, inte acceptera homosexuella beteenden.

Franska revolutionen år 1789 och dess idéer medförde att homosexuella handlingar avkriminaliserades i ett stort antal länder. Detta innebar dock inte att intoleransen mot homosexuella minskade. I bl. a. England, Tyskland och USA var homosexuella handlingar fortfarande straffbara.

I England skapade den industriella revolutionen stora klassmotsättningar. Genom en ny och sträng moral sökte medelklassen avgränsa sig mot såväl arbetar- som överklassens sexuella lössläppthet. Denna moral, viktorianism, var inte begränsad till England men lagstiftningen mot homosexuella handlingar blev särskilt omfattande där.

De som först koloniserade USA var i allmänhet puritaner, en protestantisk sekt som hade en sexualfientlig syn. Homosexuella gärningar var i de kolonier som behärskades av puritaner belagda med dödsstraff. Även i kolonier där andra religiösa åsikter var dominerande förekom dödsstraff för homosexuella handlingar.

4.3.5 Tiden efter år 1850

4.3.5.1 Tyskland

Sedan de olika tyska staterna år 1871 förenats till ett rike övertogs delstaten Preussens lagstiftning om homosexuella beteenden, som innebar högst fem års fängelse.

I Tyskland bildades år 1897 en av de första organisationerna i världen för homosexuella. Organisationen, Wissenschaftlich-Humanitäre Komitee (WHK), skulle verka för att homosexuella handlingar avkriminaliserades och för upplysning hos myndigheter och allmänhet. Under tiden före första världskriget ökade emellertid förföljelsen mot homosexuella samtidigt som den homosexuella rörelsen var försvagad på grund av motsättningar om vilken taktik man skulle använda i kampen för sina rättigheter.

Efter första världskriget kom socialdemokraterna till makten i Tyskland. Förbudet mot homosexuella handlingar avskaffades inte men under Weimarrepublikens tid skedde ett uppsving för den homosexuella rättighetskampen. WHK kunde också med den tyska regeringens goda minne inrätta ett sexualforskningscentrum i Berlin.

Tyskland — särskilt Berlin — kom under tiden fram till nazismens maktövertagande i januari 1933 att utgöra ett centrum för homosexuella. Här växte fram en homosexuell kultur med barer, tidningar, klubbar, studie- och aktivistgrupper, teatergrupper, arbetsförmedling och former

av social och medicinsk hjälp åt homosexuella. Det bildades åtskilliga homosexuella organisationer. År 1923 slogs flera av dessa samman till en "massorganisation" för homosexuella, Bund für Menschenrechte, vilken hade som mest 48 000 medlemmar, och konkurrerade med WHK om ledarskapet för den homosexuella rörelsen.

Trots det relativt fria klimatet förföljdes homosexuella i Tyskland. Bland annat genomförde nazisternas kamporganisation, Sturmabteilung (SA) aktioner mot homosexuella sammankomster.

Nazismen krävde stränga straff för homosexualitet. Men då SA-chefen Röhm var homosexuell och Hitler oundgängligen behövde denne för att bygga upp SA tolererades Röhms och andra SA-ledares homosexualitet. Efter maktövertagandet år 1933 skärptes emellertid tidigare motsättningar mellan SA och Tysklands reguljära armé. För att bilägga motsättningarna och inte riskera sin egen ställning mot militären lät Hitler i juni 1934 mörda Röhm och andra ledande män inom SA. I propagandan för att rättfärdiga sitt handlande lät Hitler anklagelser om homosexuellt leverne inta en central plats. Hitlers fientlighet mot homosexualitet vid detta tillfälle skulle visa sig vara mer än propaganda.

I den nazistiska staten hårdnade attityderna mot homosexuella efter mordet på Röhm. År 1935 skärptes kriminaliseringen så att inte endast homosexuella handlingar var straffbara utan även "homosexuella fantasier". Betecknande för stämningarna är att nazisterna talade om det homosexuella hotet mot rasens renhet och lät fängelsestraffen åtföljas av internering i koncentrationsläger. Man räknar med att tiotusentals homosexuella avled i koncentrationsläger. Även åtskilligt högre siffror har nämnts.

Efter andra världskrigets slut behöll Västtyskland den gamla preussiska straffparagrafen mot homosexualitet. Östtyskland införde en modifierad version av detta stadgande i sin strafflag. Avkriminalisering skedde först i slutet av 1960-talet.

4.3.5.2 Sovjetunionen

I Sovjetunionen avkriminaliserades homosexuella handlingar efter oktoberrevolutionen år 1917. Bakgrunden var att man ansåg att homosexuell aktivitet inte kunde skada någon och att homosexualitet borde ses från vetenskaplig synpunkt.

Det fria klimatet varade emellertid inte länge. Redan under 1920-talet förbjöds homosexuella handlingar i några sovjetrepubliker och i början av 1930-talet höjdes allt fler röster för en strängare sedlighetslagstiftning. Under propagandakriget mot nazismen, vilket bland annat riktade in sig på SA-chefens Röhms homosexualitet, började homosexualitet förknippas med fascism. Detta utnyttjades av Stalin för att förfölja homosexuella i Sovjetunionen. Det alltmer hårdnande klimatet för homosexuella kulminerade år 1934 då homosexuella handlingar straffbelades som ett socialt brott med fängelse som straffpåföljd. Strax före lagens införande genomfördes massarresteringar av homosexuella i Sovjetunionen. Händelserna kom också att prägla den världskommunistiska inställningen, som efter år 1934 intagit en antihomosexuell hållning.

4.3.5.3 USA och Storbritannien

Vi har beträffande England tidigare berört viktorianismen (avsnitt 4.3.4). År 1885 skärptes förbudet mot homosexualitet till varje form av sexuella kontakter mellan män. Enligt viktorianismen kunde kvinnlig homosexualitet inte förekomma varför man inte behövde något förbud. En rättsaffär från år 1918, där en kvinna öppet erkände att hon var lesbisk, gav emellertid upphov till ett lagförslag mot kvinnliga homosexuella förhållanden. Underhuset antog lagen. I debatten ansågs lesbiska förhållanden hota "samhällets grundläggande institutioner", "förhindra barnafödande" och "fördärva den brittiska rasen". Överhuset avslog lagen med motiveringen att "kvinnan av naturen var en oskyldig varelse och att en lagstiftning skulle kunna utgöra en frestelse till lesbianism". Även om man i USA och Storbritannien hade relativt stränga straff för homosexuella beteenden ökade inte — som i Tyskland och Sovjet — förtrycket under 1930-talet.

Under den s. k. Mc Carthy-perioden i USA i början av 1950-talet tog förföljelser av homosexuella stora proportioner. Under denna tid infördes också lagstiftning om homosexuellt koppleri (sammanförande av homosexuella personer) och homosexuell sammansvärjning (att inte delge myndigheter uppgift om personer som är homosexuella). Man lagstiftade även om heterosexuella handlingar. Så förbjöd t. ex. många delstater i USA all sexuell kontakt mellan människor utom en viss samlagsställning i äktenskapet.

5 Dagens situation

5.1 Inledning

Samhällsattityderna har, främst genom homosexuellas eget arbete, blivit öppnare för homosexuella. Inte desto mindre förekommer förbud mot homosexuella aktiviteter i en rad av Europas länder trots att frågan, såvitt avser de västeuropeiska länderna, observerats och behandlats av Europarådet (se avsnitt 5.2).

I Europa förekommer förbud mot homosexuella beteenden bl. a. i Sovjetunionen, Jugoslavien, Rumänien och i Eire. I andra europeiska länder straffas inte frivilliga homosexuella beteenden men i många av dem tillåts från straffsynpunkt sådana först vid en senare ålder än som gäller för heterosexuellt umgänge. Förbud mot homosexuella beteenden finns vidare i många av USA:s och Kanadas delstater, i Sydafrika, Australien, Nya Zeeland och Israel.

I Sydamerika är homosexuella beteenden formellt tillåtna i exempelvis Argentina och Brasilien. I dessa länder kan dock homosexuella handlingar bestraffas genom lokala och regionala s.k. ordningsstadgor. Dessa utfärdas av polismyndigheten och medför i många fall fängelsestraff (t. ex. i Argentina och Mexico). I Afrika och i Asien föreligger vanligen förbud mot homosexuella beteenden i de länder som dominerats av Storbritannien. I de länder som dominerats av Frankrike, Holland och Belgien är homosexuella beteenden vanligtvis inte förbjudna. Man har tidigare i de s. k. arabstaterna haft en relativt accepterande inställning till homosexualitet. Förbud mot homosexuella beteenden har dock under senare år införts i bl. a. Marocko, Algeriet, Tunisien och Libanon. Homosexuella män har — efter maktskiftet år 1979 — avrättats i Iran enbart av den anledningen att de var homosexuella. I Japan finns inga förbud och ingen formell diskriminering.

5.2 Europarådet

Europarådet, som bildades år 1949, har till uppgift att främja europeiskt samarbete i frågor av ekonomisk, social, kulturell, vetenskaplig, juridisk och administrativ natur. Rådet består av ett ministerutskott och en rådgivande församling. I ministerutskottet, som är ensamt beslutande, sitter medlemsstaternas utrikesministrar. Den rådgivande församlingen är som regel utsedd av de olika staternas parlament. Den rådgivande

församlingen har olika utskott som bereder de frågor som skall behandlas av denna. Församlingen kan endast rekommendera ministerutskottet att besluta på ett visst sätt. Medlemsstaterna är inte skyldiga att följa de beslut eller rekommendationer som antas av ministerutskottet.

Den rådgivande församlingen uppdrog år 1980 åt sitt social- och hälsoutskott att närmare undersöka om och i vilken utsträckning homosexuella diskriminerades i medlemsländerna. Utskottet skulle också lägga fram ett förslag till resolution. Utskottets rapport, med förslag till resolution, lades fram i juli 1981.

Rapporten och förslaget till resolution diskuterades under hösten 1981 i den rådgivande församlingen, vilken, efter omröstning, antog en resolution vari man anmodade ministerutskottet, att kräva att de medlemsländer som straffbelägger frivilliga homosexuella handlingar mellan vuxna avskaffar straffbestämmelserna. Av resolutionen framgår också att den rådgivande församlingen anmodade ministerutskottet att rekommendera regeringarna i medlemsländerna att

a) verka för att förekommande särskilda register över homosexuella förstörs och att tillse att bruket att föra sådana register hos polis eller andra myndigheter avskaffas,
b) tillförsäkra homosexuella likvärdig behandling i fråga om anställning, lön och anställningstrygghet, särskilt inom den offentliga sektorn,
c) verka för att all tvångsbehandling eller forskning med syfte att ändra en människas sexuella inriktning upphör,
d) tillse att förälders rätt till vårdnad av och umgänge med sina barn inte inskränks på grund av att föräldern är homosexuell samt att
e) uppmana kriminalvårds- och andra myndigheter att vara uppmärksamma på risken för våldtäkt och kräva att medlemsstaterna i sin strafflagstiftning inför samma minimiålder för frivilliga heterosexuella och homosexuella umgängen.

Ministerutskottet har sedermera beslutat överlämna den rådgivande församlingens resolution till medlemsländerna.

Vid debatten i Europarådets rådgivande församling diskuterades även artikel 14 i Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Konventionen tar sikte på att skydda dels individuella rättigheter, som rätten för envar till liv, frihet och personlig säkerhet, dels offentliga fri- och rättigheter, t. ex. åsikts- och yttrandefrihet, dels ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter såsom rätten till social trygghet, arbete, undervisning och deltagande i kulturlivet. I artikel 14 förklaras att rättigheterna för den enskilde enligt konventionen skall tryggas utan åtskillnad av något slag såsom kön, ras, hudfärg, språk eller religiös, politisk eller annan uppfattning. Den rådgivande församlingens social- och hälsoutskott föreslog en ändring av artikeln innebärande att "sexuell inriktning" lades till den exemplifierande uppräkningen. Den rådgivande församlingen röstade emellertid emot förslaget i denna del med motivering att artikel 14 redan kunde anses omfatta sexuell läggning.

Europarådets behandling av frågan om diskriminering av homosexuella presenteras närmare i bilaga 4.

5.3 Världshälsoorganisationen (WHO)

WHO antog år 1966 en revision av "International Classification of Diseases" (ICD), vilken är en klassifikation av sjukdomar. I denna finns homosexualitet under rubriken "Sexuella anomalier" vilka i sin tur är placerade i femte avsnittet av klassifikationen vilket bär titeln "Mentala rubbningar". Man överdriver antagligen inte när man påstår att denna klassifikation av homosexualitet av många har setts som en bekräftelse på den tidigare under många årtionden förhärskande uppfattningen om homosexualitet som en abnormitet. Emellertid har senare tids forskning visat att homosexualitet inte är ett kliniskt begrepp. Dessa upptäckter ledde till att psykiatersamfundet i USA år 1973 strök homosexualitet ur sin förteckning över mentala sjukdomar. I Sverige beslutade år 1979 socialstyrelsen att stryka homosexualitet ur den svenska motsvarigheten till ICD. Klassifikationen av homosexualitet är dock fortfarande gällande i de flesta länder men inom WHO pågår en omarbetning av hela ICD.

Europarådets rådgivande församling har i resolution, i samband med sin behandling av den tidigare nämnda rapporten om diskriminering av homosexuella (avsnitt 5.2), anmodat WHO att stryka homosexualitet ur sjukdomsklassifikationen. I resolutionen anfördes bl. a. att man ansåg att varje vuxen människa har rätt att själv bestämma över sitt sexualliv, att föreställningen om homosexualitet som en form av mental störning förkastats av modern forskning samt att man var övertygad om att den nämnda föreställningen inte vilade på någon vetenskaplig eller medicinskt hållbar grund. Församlingen sade sig också i resolutionen ha observerat att stämpeln mental störning kunde innebära ett allvarligt handikapp i homosexuellas sociala, yrkesmässiga och, speciellt, psykiska utveckling och att stämpeln i vissa länder kunde användas som en förevändning för förtryckande psykiatrisk behandling.

5.4 Nordiska rådet

Nordiska rådet har i resolution i februari 1984 i anledning av ett medlemsförslag om att vidta åtgärder mot diskriminering av homosexuella rekommenderat Nordiska ministerrådet att, inom ramen för varje nordiskt lands lagstiftning, genomföra forsknings-, utrednings-, och upplysningsarbete om homosexuellas situation i de nordiska länderna.

Av resolutionen framgår också att varje nordiskt land bör undersöka möjligheterna till att upphäva lagstiftning som diskriminerar homosexuella och genom lagstiftning främja homosexuellas situation så att man som homosexuell behandlas lika med andra människor och har skydd mot särbehandling.

Slutligen innebär resolutionen att Nordiska rådet uppmanar regeringarna i de nordiska länderna att i Förenta Nationerna och andra internationella sammanslutningar samarbeta i frågor som berör homosexuellas mänskliga rättigheter, särskilt med syfte att motverka diskriminering.

6 Homosexuell frigörelsekamp m. m.

6.1 Gay Liberation

Under tiden efter andra världskriget bildades i Europa och Nordamerika en rad organisationer vilka arbetade med kontaktverksamhet och med hjälp åt homosexuella som råkat illa ut. Organisationernas arbetsmetod var att göra framställningar till myndigheter för att minska förtrycket.

I slutet av 1960-talet hade flera delstater i USA ganska hårda straff för homosexuella handlingar. Polisen gjorde razzior och arresterade homosexuella i stor utsträckning. Mot detta protesterade homosexuellas organisationer. Polisens razzior mot barer och klubbar fortsatte emellertid med oförminskad styrka fram till en kväll sommaren år 1969, då homosexuella i Greenwich Village, New York, under flera dagar gick till motangrepp mot polisen när den skulle genomföra razzior, den s. k. Stonewallrevolten. Denna händelse blev signalen till Gay Liberationrörelsen vilken innebar att homosexuella började ställa krav på att samhället skulle erkänna deras grundläggande rättigheter. Målen för den nya rörelsens attacker var kyrkan, skolan, polisen m. fl. institutioner. Skillnaden mot de tidigare organisationerna var att man använde militanta metoder. Man försvarade sig t. ex. med våld mot angrepp från samhällsinstitutionernas sida. Gay Liberationrörelsen har varit betydelsefull och framgångsrik. I USA har emellertid den ökade medvetenheten hos folk om att det finns homosexuella och att homosexuella organiserar sig för att kunna erhålla sina rättigheter också lett till en hörbar, organiserad opposition. I denna opposition ingår en del kyrkor i USA.

Den nya rörelsen spred sig också till Europa, där man också kunde märka en mer militant inställning till de problem som homosexuella kan möta.

6.2 Norden

WHK (avsnitt 4.3.5.1) hade anknytningar i Danmark och Norge under 1920-talet och hade också en svensk kontaktman. Efter år 1933, då WHK upplöstes, förekom inte någon form av homosexuell organisation i Norden förrän år 1948, då Forbundet af 1948 bildades i Danmark. Med Danmarks traditionella kontinentala kontakter var det naturligt att ho-

mosexuella i Danmark tog initiativ till organisering i Norden. I början av 1970-talet bildades Bøsseaktivisterne — som sedan tog namnet Bøssernes Befrielsefront (BBF) — som har en socialistisk grundsyn. De som arbetar i BBF arbetar vanligen också i Forbundet af 1948 som år 1982 bytte namn till Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske. Lesbisk bevægelse bildades år 1973 och samarbetar bl. a. med kvinnorörelsen. Enligt upplysningar som vi fått har BBF och Lesbisk bevægelse numera endast ett fåtal medlemmar. Åtminstone av myndigheterna betraktas Landsforeningen som homosexuellas egentliga organisation.

Forbundet af 1948 i Norge bildades som en underavdelning till det danska förbundet. I Norge har år 1981 antagits en lag som innebär att homosexuella i vissa fall skyddas mot diskriminering (se avsnitt 8.3.2).

Även i Island finns, sedan slutet av 1970-talet, en organisation för homosexuella (Samtökin '78).

Det land i Norden där man har de mest avvisande attityderna mot homosexuella är Finland. År 1968 bildades Psyke, en homosexuell organisation. Man arbetade efter reformistiska mönster. Förbudet mot homosexuella beteenden upphävdes år 1971, men ett förbud mot offentlig uppmaning till sådana kvarstår. År 1974 bröt sig SETA (Sekusuaalinen tasavertaisuus/Sexuellt likaberättigande) ut ur Psyke. SETA arbetar efter de nya rörelsernas mera militanta mönster.

I Sverige bildades Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) år 1950 i nära anslutning till bildandet av organisationerna i Danmark och Norge. RFSL verkade under 1950-talet i första hand i Stockholm. Under 1960-talet och särskilt i början av 1970-talet uppstod, på olika platser i landet, en rad lokala organisationer, som vanligen slöt sig till riksförbundet. En närmare redogörelse om homosexuellas organisationer finns i avsnitt 23.

Det kan också nämnas att de nordiska organisationerna bildat en samarbetsorganisation kallad Nordiska rådet för homosexuella (NRH).

7 Kyrkan

7.1 Inledning

Kristendomen har under århundradenas lopp haft ett avsevärt inflytande ifråga om moraliska värderingar av skilda sexuella beteenden. De kristna religiösa samfunden har med stöd av olika bibelutsagor tidigare oftast fördömt äktenskapsbrott och homosexuella beteenden. Denna värdering har till långt in på 1900-talet präglat den civila lagstiftningen. Det är sålunda först under detta århundrade som exempelvis den svenska äktenskapslagstiftningen gjorts oberoende av det kristna inflytandet.

Även om lagstiftning påverkar människors värderingar är det klart att de kristna samfundens uppfattning alltjämt har betydelse för många människors ställningstaganden när det gäller homosexualitet. Det är därför av värde att undersöka om man från kristen sida accepterat de värderingar som ligger till grund för exempelvis de lagändringar om straffbara homosexuella beteenden som genomförts i lagstiftningen eller om man fortfarande håller fast vid den negativa värdering som kommer fram i olika bibelutsagor.

7.2 Svenska kyrkan

Svenska kyrkans senaste officiella uttalande om homosexualitet härstammar från ett biskopsbrev år 1951 "Ett brev i en folkets livsfråga". Värderingen är negativ. Homosexuella handlingar sägs utgöra ett brott mot Guds ord och handlingarna är inte etiskt försvarbara. I brevet uttalas att homosexualitet är en sjukdom och att det är en angelägen uppgift att medicinskt bota den abnorma driften. I brevet sägs också, att yrken, som medför risk för förförelse av unga människor, inte bör anförtros homosexuella, dvs. ett uttryck för att den s. k. förförelseteorin är en godtagbar förklaring till uppkomsten av homosexualitet. Brevet ansluter sig till den värdering som låg till grund för 1944 års strafflagändring (avsnitt 4.1) genom att uttala, att den homosexuella böjelsen är sjuklig och därför inte bör bli föremål för rättslig behandling. Den homosexuella handlingen är enligt biskopsbrevet således — om än medicinskt förklarlig — etiskt oberättigad.

Biskopsmötet år 1972 gav dåvarande docenten Holsten Fagerberg, psykologen Bengt Haglund och överläkaren Herman Hedqvist i upp-

drag att utreda frågan om homosexualitet. Gruppen framlade år 1974 — under redaktion av Fagerberg — resultatet av sin utredning i boken *De homosexuella och kyrkan*. I denna framläggs fakta om homosexualitet, en analys av problematiken och argument för ett etiskt ställningstagande i den ena eller andra riktningen. Argumenten för eller mot homosexualitet redovisas under tre etiska modeller, den deontologiska, den effektetiska och den sinnelagsetiska.

Sedan författarna värderat de olika modellernas argument ger de uttryck för att kyrkan skall acceptera homosexualitet i dess genuina form. Man anför nämligen (a.a. s. 152):

"Samtliga argument för homosexualiteten talar för ett accepterande av den genuina formen, om den utformas så, att parterna kan förverkliga en varaktig, bestående gemenskap som uttryck för deras andliga och själsliga enhet. Motståndarnas argument har formellt stöd i Skriften och traditionen, men de förutsätter ett okritiskt övertagande av en skriftutsaga utan försök att inplacera den i dess sammanhang och ge den en rimlig tolkning. Bibelns frälsningshistoriska bakgrund förlänar en bestämd profil åt utsagorna om homosexualiteten. Homosexualiteten i bibeln är uttryck för synd och olydnad och felaktig andedyrkan. Översatt till vår tids språk betyder den frälsningshistoriska aspekten, att bibelns kritik drabbar den tillfälliga, ensidigt lustinriktade homosexualiteten. Däremot får man i bibeln ingen vägledning om den varaktiga formen. Både effektetiska och sinnelagsetiska skäl talar för att kyrkan dels accepterar den genuina homosexualiteten som ett faktum i vår värld, dels att den verkar för bestående förbindelser mellan människor med genuin homosexuell läggning."

7.3 Andra religiösa samfund

Vid sidan om den svenska kyrkan finns i Sverige relativt många andra religiösa samfund. Vi skall inte fördjupa oss i de enskilda samfundens syn på homosexualitet och homosexuella beteenden. Vi nöjer oss med att konstatera att även företrädare för dessa samfund som utgångspunkt för sin syn på homosexualitet torde ha den kristna skapelsesynen. Enligt denna är homosexualitet en avvikelse från skapelseordningen.

7.4 Vår skrivelse till Ärkebiskopen

I anledning av biskopsmötets utredning skrev vi år 1979 till dåvarande Ärkebiskopen och frågade om utredningen lett till någon debatt och till något ställningstagande inom svenska kyrkan.

Av svaret framgår att våra frågor diskuterats vid ett biskopsmöte. I skrivelsen anförs därefter.

Det är uppenbart att utredningen har blivit flitigt läst och studerad, även om den inte gett anledning till någon mer omfattande offentlig debatt.

Något officiellt ställningstagande från kyrkans sida har inte gjorts och är inte heller för närvarande aktuellt. Det är likaså uppenbart att meningarna i denna fråga går mycket starkt isär i kyrkliga kretsar.

Rent allmänt kan sägas att vi inom kyrkan givetvis inte på något sätt vill fördöma eller diskriminera dessa människor, men att vi å andra sidan inte ser oss

i stånd att utan vidare godkänna eller gilla förbindelser av detta slag. Jag menar fortfarande att det inte finns någon definitiv lösning på dessa frågor, ej heller för närvarande någon möjlighet att ge ett fullödigt kristet svar. Vi behöver, liksom andra som sysslar med dessa frågor, mer saklig kunskap om hithörande problem.

Uppenbart är att det bland människor med denna läggning finnes ett mycket starkt religiöst intresse. Kyrkan måste här vara beredd att träda in och hjälpa med själavård och andlig hjälp. Detta synes för dagen vara väsentligare än att träda fram med definitiva och entydiga moraliska omdömen av det ena eller andra slaget.

7.5 Överväganden

Inställningen till homosexualitet och homosexuella beteenden är i Sverige i dag mera öppen än förr. De förändringar som skett beror troligen på att man under detta århundrade börjat forska om homosexualitet och dess väsen och därigenom fått en annan och bättre förståelse för homosexuella beteenden. En annan orsak är att man i dag har en annan, friare värdering av sexualitet. Debatten om homosexualitet har under senare tid snarare rört frågorna om människovärde och kärlek mellan människor och inte frågor om homosexuella handlingar är etiskt godtagbara eller inte. Företrädare för olika religiösa samfund kan inte undgå att ta intryck av att attityderna mot homosexualitet i dag är mera öppna. Det skulle därför vara av stor betydelse, framför allt för de många kristna homosexuella som finns, om företrädare för de olika samfunden började debattera homosexualitet och homosexuella inte bara inom samfunden utan även utåt.

8 Diskrimineringsförbud m. m.

8.1 Inledning

Vi har vid åtskilliga tillfällen erfarit att homosexuella upplever sig som utsatta för oacceptabel behandling från omgivningen och mötta av en negativ, fördömande syn på homosexualitet. Som ett sätt att komma till rätta med dessa för homosexuella väsentliga problem, har man föreslagit en lagstiftning mot diskriminering av homosexuella. Enbart information om homosexualitet och homosexuella skulle inte vara tillräckligt. En lagstiftning mot diskriminering skulle, förutom det skydd den skulle ge, vid sidan om information öppna möjligheter för debatt om homosexualitet, en debatt som skulle medverka till att de problem som homosexualla möter på grund av omgivningens attityder på sikt försvinner. I sammanhanget har också påpekats att avsaknaden av lagstiftning som rör homosexuella och den ständiga, nästan totala, tystnaden från samhällets sida är en bidragande orsak till svårigheterna att arbeta bort de negativa attityder som finns. Homosexuella har också framställt önskemål om att 2 kap. 15 § regeringsformen (RF) ändras så att bestämmelsen även hindrar att homosexuella missgynnas genom lag eller annan föreskrift.

En lagstiftning mot diskriminering förutsätter att begreppet diskriminering ges en, såvitt möjligt, bestämd innebörd. Vi har tidigare i avsnitt 3 definierat diskriminering som en särbehandling som inte är acceptabel. Vi konstaterade också, att det inte finns några lagregler som innebär att homosexuella skall behandlas på ett särskilt sätt men att någon tvekan inte behöver råda om att homosexuella stundtals behandlas oacceptabelt. Våra undersökningar visar också att homosexuella många gånger upplever sig som utsatta för oacceptabel särbehandling.

Med oacceptabel särbehandling menas exempelvis att en restauranginnehavare under åberopande av att någon är homosexuell vägrar att släppa in denna på sin restaurang eller att en fastighetsägare vägrar hyra ut bostäder till homosexuella. Sådana förfaranden har inte något som helst stöd i lag men det finns inte heller några bestämmelser som förhindrar dessa. Restaurangägarens och fastighetsägarens handlande är en särbehandling som inte kan accepteras. Andra exempel på sådan särbehandling, som vi kommit i kontakt med, är att tidningar vägrar att ta in annonser i vilka homosexuella söker kontakt med andra homosexuella eller att homosexuella avvisas från restauranger för att de dansat med

varandra. Ytterligare exempel är att en arbetsgivare inte anställer den mest kvalificerade sökanden till en plats under åberopande att han inte vill anställa homosexuella. Alldeles oavsett den sökandes kvalifikationer föreligger oacceptabel särbehandling om en arbetsgivare åberopar homosexuell läggning för att inte anställa en arbetssökande.

Vi har i våra enkäter i första hand undersökt förhållandena på arbets- och bostadsmarknaderna. Av dem som svarat på våra enkäter till homosexuella (1 300 personer) uppgav mellan ett tjugotal och ett fyrtiotal att de blivit antingen vägrade anställning, blivit förflyttade, nekade befordran eller uppsagda och att de var säkra på eller misstänkte att deras homosexuella läggning var orsaken. Ett sjuttiotal av de tillfrågade uppgav att de blivit trakasserade på sin arbetsplats och ett femtiotal påstod att de känt sig tvingade att sluta sin anställning på grund av sin homosexuella läggning. Av våra undersökningar framgår också, att det inte är alldeles ovanligt att två personer av samma kön nekats att gemensamt få registrera sig som bostadssökande.

De former av särbehandling som vi gett exempel på är vad vi definitionsmässigt kallar diskriminering. Denna kan vara öppen i den mening, att man klart åberopar en persons homosexuella läggning som grund för ett visst handlingssätt. Diskrimineringen kan emellertid också vara förtäckt. Med denna art av diskriminering menar vi att man uppger ett annat skäl för sitt handlande än det verkliga; exempelvis åberopar en annan orsak än den sexuella läggningen för att behandla homosexuella på ett visst, oacceptabelt sätt.

Den förekommande öppna och förtäckta diskrimineringen eller en tro att sådan förekommer resulterar i ett tryck hos homosexuella att inte avslöja sin läggning. Detta tryck kan upplevas som diskriminerande. Trycket orsakas av att homosexualitet inte erkänns som en del av samhället. Detta innebär också att attityderna eller förväntningarna om att man skall följa de heterosexuella normerna gör att många homosexuella inte vågar uppträda öppet. Det har visat sig att många homosexuella upplever tystnaden om homosexualitet och homosexuella, den dolda diskrimineringen, som mest påfrestande. Denna dolda diskriminering, att inte öppet våga uppträda som homosexuell, innebär för många homosexuella en stark känsla av otrygghet och som ett resultat därav utformar man sitt levnadssätt så att man döljer att man är homosexuell.

Önskemål om lagstiftning mot diskrimineringen måste avse en lagstiftning som kan förhindra eller försvåra öppen eller förtäckt diskriminering. Den dolda diskrimineringen måste primärt angripas med andra medel, exempelvis information. Det får emellertid inte glömmas bort att en lagstiftning mot exempelvis diskriminering av homosexuella genom sin normbildande effekt kan bidra till att arbeta bort negativa attityder. Vad frågan således gäller är om homosexuella genom lagstiftningsåtgärder skall skyddas mot öppen eller förtäckt diskriminering. Innan denna fråga besvaras skall vi undersöka vilket skydd homosexuella har enligt gällande lagregler. Vi utelämnar därvid i det stora hela arbets- och bostadsmarknaderna, vilka vi behandlar i avsnitt 11 och 12.

8.2 Gällande rätt

8.2.1 Grundlagarna

1 kap. RF innehåller bl. a. bestämmelser om medborgarnas frihet och lika värde och i 1 kap. 2 § RF lämnas riktlinjer för den offentliga verksamheten. Till en början uttalas, att den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. Dessa allmänna principer preciseras i vissa avseenden genom olika stadganden. Vidare sägs, att den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välbefinnande skall vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten och att det särskilt skall åligga det allmänna att trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet och för en god levnadsmiljö.

I fortsättningen uttalas, att det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden och att det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter samt värna om den enskildes privatliv och familjeliv.

I 1 kap. 9 § RF fastläggs den s. k. objektivitetsprincipen. Denna innebär att domstolar och förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet.

I 2 kap. 15 § RF stadgas, att lag eller annan författning inte får innebära att någon medborgare missgynnas därför att han med hänsyn till ras, hudfärg eller etniskt ursprung tillhör minoritet.

Denna bestämmelse tillkom år 1976 (prop. 1975/76: 209) som en följd av 1973 års fri- och rättighetsutredningens betänkande (SOU 1975:75) *Medborgerliga fri- och rättigheter — Regeringsformen*. Bestämmelsen hindrar diskriminering genom lagstiftning oavsett om denna är av offentligrättslig eller civilrättslig natur. Regler som förbjuder diskriminering enskilda emellan återfinns i vanlig lagstiftning (jfr exempelvis 16 kap. 9 § brottsbalken.).

Enligt förarbetena till 2 kap. 15 § RF framstod det som oförenligt med svenskt rättsmedvetande att samhällets organ skulle kunna behandla någon sämre än andra därför att han tillhörde en viss ras eller en folkminoritet av visst etniskt ursprung. Det var därför angeläget att den svenska grundlagen genom en bindande rättsregel klart gav uttryck för att negativ särbehandling på sådana grunder som ras och etniskt ursprung inte kunde accepteras vare sig i fråga om de medborgerliga fri- och rättigheterna eller inom rättsordningen i övrigt (prop. 1975/76:209 s. 40 f och s 99 f).

Utlänningar, som vistas här i riket, har i princip samma skydd som 2 kap. 15 § RF ger svenska medborgare (2 kap. 20 § 1 st. 6 p. RF).

Homosexuella utsätts då och då för skymfande eller hotande tillmälen i tal eller skrift. Det är därför nödvändigt att undersöka i vilken utsträckning regeringsform och tryckfrihetsförordning skyddar homosexuella mot exempelvis tillmälen som de uppfattar som diskriminerande.

Yttrandefriheten i Sverige regleras i 2 kap. 1 § och 2 kap. 20 § 2 st. 1 p.

RF och innebär att varje medborgare och, om inte annat följer av särskilda förskrifter i lag, varje utlänning här i riket är tillförsäkrad frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela tankar, åsikter eller känslor. Yttrandefriheten får begränsas av den lagstiftande församlingen. Som allmän regel för en begränsning gäller att den får genomföras endast för att tillgodose ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. En begränsning får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som föranlett den och inte heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Man får heller inte göra en begränsning enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan liknande åskådning. (2 kap. 12 § RF).

Yttrandefriheten är således inte obegränsad och vissa yttranden eller uttalanden faller utanför grundlagsskyddet och kan bli föremål för ingripande. Exempel härpå är brott där yttranden eller hot är en brottsförutsättning. Det ligger i sakens natur att kriminalisering av sådana gärningar inte kan anses utgöra någon begränsning av den grundlagsfästa yttrandefriheten.

Tryckfriheten sådan den garanteras i TF har till syfte att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning.

Tryckfriheten kan inte begränsas på annat sätt än genom ändringar av TF. En följd härav är att missbruk av tryckfriheten endast kan beivras med stöd av TF, som därför måste innehålla beskrivningar av de yttranden som är brottsliga. För att ett yttrande skall vara straffbart som tryckfrihetsbrott fordras emellertid också att det är straffbart enligt brottsbalken. TF:s straffbud kan således aldrig vara mera vittgående än brottsbalkens.

I 7 kap. 4 § TF regleras vilka yttranden som är otillåtna i skrift. Som tryckfrihetsbrott bedöms bland annat framställning som innefattar dels uppvigling varigenom någon försöker förleda en annan till brottslig gärning, dels hot mot eller missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp med anspegling på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller med viss trosbekännelse, dels förtal, varigenom någon pekar ut annan som brottslig eller klandervärd i sitt levnadssätt eller eljest lämnar uppgift som är ägnad att utsätta denne för andras missaktning, dock inte om det med hänsyn till omständigheterna var försvarligt att lämna uppgift i saken och det visas att uppgiften var sann eller att man hade skälig grund för den. (7 kap. 4 § pp. 6, 8 och 9 TF.)

8.2.2 Straffrättslig lagstiftning

8.2.2.1 Allmänt

Som alla andra skyddas homosexuella av gällande straffbestämmelser. Sålunda skyddas homosexuella t. ex. av bestämmelserna om brott mot liv och hälsa (3 kap. brottsbalken), om brott mot frihet och frid (4 kap. brottsbalken) om skadegörelsebrott (12 kap. brottsbalken) och om störande av förrättning eller allmän sammankomst (16 kap. 4 § brottsbalken). Det skulle föra för långt att här ge exempel på annat än enstaka exempel på praktiskt tänkbara typer av brott.

Fysiska övergrepp mot homosexuella är straffbara enligt brottsbalkens bestämmelser om brott mot liv och hälsa (3 kap. brottsbalken) eller, i förekommande fall, enligt brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott (6 kap. brottsbalken). I detta sammanhang kan nämnas att brottet våldtäkt (6 kap. 1 § brottsbalken) efter en lagändring våren 1984 numera inte endast kan begås av en man mot en kvinna utan är könsneutralt, dvs. även kan begås av en man mot en man eller av en kvinna mot en kvinna.

Våldsamma, hotande eller hänsynslösa beteenden i övrigt mot en eller flera homosexuella kan, om respektive förutsättningar i övrigt föreligger, straffas enligt brottsbalkens bestämmelser om brott mot frihet och frid (4 kap.). Hot mot en homosexuell att avslöja dennes sexuella läggning i syfte att tillförskaffa gärningsmannen fördelar kan straffas som utpressning enligt 9 kap. 4 § brottsbalken.

8.2.2.2 Särskilt om 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken

Förenta Nationernas generalförsamling antog år 1965 en konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering. Enligt konventionen förband sig konventionsstaterna att tillerkänna alla, utan skillnad i ras, hudfärg eller nationellt eller etniskt ursprung likhet inför lagen och likhet i rätten att få tillträde till varje för allmänheten avsedd plats eller serviceinrättning. Konventionen tillträddes av Sverige och låg år 1970 till grund för dels ändringar i den dåvarande straffbestämmelsen i 16 kap. 8 § brottsbalken om hets mot folkgrupp dels införandet av straffbestämmelsen i nuvarande 16 kap. 9 § brottsbalken om olaga diskriminering (prop. 1970:87, 1 LU 1970:41). Genom en lagändring år 1982 klargjordes att bl. a. 16 kap. 8 § brottsbalken inte bara skulle skydda särskilda etniska grupper utan även kollektiv av sådana grupper, exempelvis invandrare i Sverige (prop. 1981/82:58, KU 1981/82:24 och JuU 1981/82:41).

16 kap. 8 § brottsbalken upptar i brottsbeskrivningen tre rekvisit. Den brottsliga handlingen skall bestå i hot eller uttryck för missaktning, den skall ske offentligt eller eljest i uttalande eller annat meddelande som sprids bland allmänheten och föremål för brottet skall vara folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse.

Den brottsliga handlingen består i att någon hotar eller uttrycker missaktning. Ordet "hotar" skall förstås enligt gängse språkbruk. Med uttrycket missaktning avses att även andra kränkande omdömen än sådana som kan bedömas som förtal eller smädelser skall vara straffbara. För straffbarhet räcker att ett uttalande om t. ex. en viss folkgrupp är nedsättande för gruppens anseende. Även företeelser som innebär att en viss ras eller folkgrupp förlöjligas torde praktiskt taget alltid falla in under bestämmelsen. Det är emellertid viktigt att inom det straffbara området inte faller omdömen som inte överskrider gränserna för en saklig kritik av viss eller vissa raser eller folkgrupper. Vid 1970 års riksdagsbehandling uttalade första lagutskottet (1 LU 1970:41 s. 50) sålunda att begreppet missaktning måste tolkas med viss försiktighet. Man framhöll att inte alla uttalanden av nedsättande eller förnedrande natur föll under begreppet utan att det för straffbarhet borde krävas att

det var fullt klart att uttalandet överskred gränsen för en saklig och vederhäftig diskussion rörande folkgruppen i fråga.

En näringsidkare som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse genom att inte gå honom till handa på de villkor näringsidkaren i sin verksamhet tillämpar i förhållande till andra kan straffas. Detta framgår av 16 kap. 9 § brottsbalken. Även den som är anställd i näringsverksamhet och annan som handlar på näringsidkares uppdrag eller den som är anställd i allmän tjänst och som har att gå allmänheten tillhanda kan straffas för olaga diskriminering.

Begreppet näringsidkare i 16 kap. 9 § brottsbalken skall fattas i vidsträckt mening. Det omfattar varje fysisk eller juridisk person som driver verksamhet av ekonomisk art och är således också tillämplig på statliga och kommunala företag som idkar näring (prop. 1970:87 s. 74).

Skyldigheten att gå till handa på samma villkor som näringsidkaren tillämpar mot andra innebär att näringsidkaren kan straffas inte bara när han vägrar att betjäna någon utan även när han betjänar någon på villkor som är ofördelaktiga i förhållande till villkor som näringsidkaren i övrigt själv använder (prop. 1970:87 s. 39).

Förhållandena på arbetsmarknaden faller utanför tillämpningsområdet för 16 kap. 9 § brottsbalken (prop. 1970:87 s. 65 f.). Detta innebär att åtminstone privata arbetsgivare av exempelvis rasskäl kan vägra arbetssökande anställning. Som vi skall se när vi i avsnitt 11 närmare undersöker förhållanden på arbetsmarknaden torde bestämmelser i RF och i 20 kap. brottsbalken om myndighetsmissbruk förhindra exempelvis diskriminering vid anställningsförfarande på offentliga sektorn.

Inom bostadsmarknaden kan endast den som yrkesmässigt tillhandahåller allmänheten fastigheter eller yrkesmässigt utbjuder hyres- och bostadsrätter drabbas av ansvar för olaga diskriminering. Däremot omfattar straffbestämmelsen inte den del av bostadsmarknaden som inte är yrkesmässig.

Av 16 kap. 9 § 3 st. brottsbalken framgår slutligen att den som vägrar någon av exempelvis rasskäl tillträde till offentlig tillställning eller allmän sammankomst kan straffas för olaga diskriminering.

8.2.3 Civilrättslig lagstiftning

Bestämmelserna inom familjerätten, det sociala trygghetssystemet och skatterätten omfattar i dag inte samlevnad mellan två personer av samma kön.

När det gäller arbetsmarknaden konstaterar vi i avsnitt 11 att en privat arbetsgivare i dagens läge utan någon som helst påföljd kan vägra en arbetssökande anställning under åberopande av att denne är homosexuell. Vi slår också fast, att homosexuell läggning i sig inte kan vara saklig grund för uppsägning.

I fråga om bostadsmarknaden finns inga lagregler som hindrar en fastighetsägare att vägra att hyra ut en bostad eller en lokal under åberopande av att den sökande är homosexuell. Däremot gäller samma regler för homosexuella som för andra när det gäller uppsägning av

hyresavtalet. En hyresgäst kan alltså få ändrat oskäliga hyresvillkor genom att säga upp hyresavtalet med stöd av 12 kap. 54 § jordabalken eller genom att åberopa 36 § lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

8.3 Utländsk rätt

8.3.1 Danmark

I den danska strafflagen finns bestämmelser som motsvarar dem om hets mot folkgrupp och om olaga diskriminering i 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken. Den danska riksorganisationen för homosexuella arbetar för att bestämmelser som förbjuder diskriminering på grund av "sexuell orientering" skall införas i dansk lagstiftning och har överlämnat förslag härom till folketinget.

Det danska Ægteskabsudvalget har år 1973 i sitt första delbetänkande (691/1973) övervägt frågan om man borde ge två människor av samma kön möjlighet att ingå äktenskap med varandra. Udvalget — förutom en medlem — tog avstånd från tanken.

Den danske justitieministern har år 1982 i folketinget förklarat sig beredd att överväga om det finns behov att tillsätta en utredning för att se över de frågeställningar som kan uppkomma vid samlevnad mellan två parter av samma kön. Bakgrunden till uttalandet var ett av Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske utarbetat lagförslag om "partnerskab mellem to personer af samme køn", som innebär att två personer av samma kön kunde uppnå de flesta av de rättsverkningar som ett äktenskap innebär.

Det danska folketinget har i maj 1984 uttalat sig för tillsättandet av en utredning "til belysning af homoseksuelles situation i samfundet". I folketingets beslut sägs det att homosexuella bör ha möjlighet att leva i överensstämmelse med sin identitet och att möjligheterna härtill i dagens samhälle är begränsade. En utredning bör därför tillsättas för att sammanställa och framlägga tillgänglig vetenskaplig dokumentation om homosexualitet och homosexuell livsform samt genomföra undersökningar som belyser homosexuellas juridiska, sociala och kulturella situation. Mot bakgrund av detta material skall utredningen föreslå åtgärder som syftar till att avskaffa existerande diskriminering av homosexuella inom alla sektorer i samhället (exempelvis förslag till bestämmelser vid samlevnad mellan två parter av samma kön).

8.3.2 Norge

Frågan om ett särskilt straffrättsligt skydd för homosexuella har varit föremål för utredning och lagstiftning i Norge. Två ledamöter av en utredning, Norges offentlige utredninger (NOU 1979:46), som bestod av fyra ledamöter, föreslog att de norska motsvarigheterna till 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken (straffelovens § 135 a och § 349 a) skulle utvidgas så att de skyddade även homosexuella. De andra ledamöterna ansåg sig

inte kunna föreslå något straffrättsligt skydd för homosexuella. Man var enig om att diskriminering på grund av sexuell läggning inte var önskvärd och att kampen mot de attityder som ligger till grund för diskriminering i första hand borde föras med utomrättsliga medel (NOU 1979:46 s. 40). De två förstnämnda ledamöternas argumentation för straffrättsligt skydd utgick från att homosexuella och heterosexuella, frånsett valet av sexualpartner, var likvärdiga människor. Om samhället inte skyddade homosexuella mot diskriminering innebar detta att samhället inte godtog att homosexuella är likvärdiga människor (NOU 1979:46 s. 50 ff). De andra ledamöterna anförde bl. a. att åtal mot personer som har uttryckt en uppfattning som många delar och som delvis har sin grund i etiska värderingar kan verka mot lagregelns avsikt och skapa motsättningar.

Den norska regeringen anslöt sig till den mening som föreslog att straffelovens § 135 a och § 349 a skulle skydda även personer eller en grupp på grund av deras "homofile legning, leveform eller orientering". Stortinget antog år 1981 den föreslagna lagändringen.

Någon särskild lagstiftning i övrigt rörande homosexuella finns inte.

8.3.3 Nederländerna

I holländsk lagstiftning finns sedan år 1980 bestämmelser som förbjuder diskriminering på grund av sexuell läggning.

I de flesta holländska kommuner tillämpas för homosexuella par samma regler som för gifta eller för ogifta heterosexuella par i fråga om bostadsbidrag (jfr Europarådets generalförsamlings rapport om diskriminering av homosexuella (Doc. 4755/1981) bilaga 4.)

8.3.4 Nordamerika

I USA:s federala lagstiftning finns inga bestämmelser som förbjuder att man smädar eller på annat sätt kränker homosexuella. I lagstiftningen finns emellertid bestämmelser som riktar sig mot diskriminering av personer på grund av kön, ras, ålder eller religion.

I fråga om delstatliga och andra lokala bestämmelser finns i en stat i USA förbud mot diskriminering av homosexuella vid anställning i offentlig tjänst. I några kommuner gäller motsvarande regel och i några finns dessutom förbud mot diskriminering vid anställning i privat tjänst och vid bostadsanskaffning. Å andra sidan lär i något enstaka fall liknande bestämmelser till skydd för homosexuella nyligen blivit upphävda.

I Kanada finns i delstaten Quebecs förklaring om individens rättigheter, artikel 20, förbud mot diskriminering inte endast på grund av ras, religion etc. utan även på grund av "sexuell inriktning".

8.4 Annat utredningsarbete

År 1978 tillsatte dåvarande chefen för arbetsmarknadsdepartementet en utredning som enligt sina direktiv skulle överväga behovet av åtgärder

för att förebygga fördomar och diskriminering i fråga om invandrare och inflyttade etniska, språkliga, nationella eller religiösa minoriteter. Utredningen, som antog namnet diskrimineringsutredningen, skulle också kartlägga tillämpningen av brottsbalkens bestämmelse om olaga diskriminering med syfte att undersöka om den dåvarande lagstiftningen var tillräcklig eller om ytterligare straffrättsliga förbud borde införas. I direktiven pekades på att bestämmelsen om olaga diskriminering inte gällde arbetsmarknaden eller den icke yrkesmässiga delen av bostadsmarknaden. Det framhölls att det i första hand borde anförtros arbetsmarknadens parter att se till att diskriminering på arbetsmarknaden förhindrades. Utredningen borde dock, sades det, om man fann starka skäl för en utvidgning av diskrimineringslagstiftningen till områden som den inte omfattade kunna föreslå ändringar. Avslutningsvis sades, att utredningen borde utarbeta ett samlat program för att motverka fördomar och diskriminering i fråga om invandrare och etniska, språkliga, nationella eller religiösa minoriteter i Sverige.

Diskrimineringsutredningen lade år 1981 fram ett delbetänkande (SOU 1981:38) *Om hets mot folkgrupp.* Detta har legat till grund för år 1981 av riksdagen antagna ändringar av 16 kap. 8 § brottsbalken, 7 kap. 4 § 8 p. tryckfrihetsförordningen och 5 kap. 5 § brottsbalken (jfr avsnitt 8.2.2.2). Ändringen av sistnämnda lagrum innebär, till skillnad från förr då förolämpning endast kunde åtalas av den drabbade, att brottet skall ligga under allmänt åtal om det anges till åtal och sådant av särskilda skäl finns påkallat ur allmän synpunkt när brottet riktas mot någon med anspelning på hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse.

I ett delbetänkande (SOU 1983:18) *Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet* föreslår diskrimineringsutredning vissa, civilrättsliga, regler mot diskriminering på arbetsmarknaden (jfr avsnitt 11.4).

Diskrimineringsutredningen har i början av sommaren 1984 överlämnat sitt slutbetänkande (SOU 1984:55) *I rätt riktning.*

8.5 Överväganden och förslag

Av vår redogörelse för gällande rätt framgår att lagstiftningen inte innehåller några bestämmelser om att homosexuella skall särbehandlas. Å andra sidan finns inte heller några bestämmelser som uttryckligen motverkar att homosexuella, enskilda eller som grupp, utsätts för en särbehandling som inte står i överensstämmelse med de värderingar som anses skola råda i samhället. Vi har, som också framgått av vår tidigare redogörelse, i våra enkätundersökningar ställt frågor till homosexuella om man diskriminerats på exempelvis arbetsmarknaden. På grundval av svaren vågar vi inte slå fast att faktisk diskriminering är särskilt utbredd.

En orsak till detta förhållande är givetvis att homosexuella, av rädsla för att bli diskriminerade, inte avslöjar sin sexuella läggning. Vi har också under utredningsarbetet fått ett intryck av att faktisk diskriminering förekommer i större omfattning än vad våra undersökningar visar men att handlandet klätts i "anständighetens form" genom att man uppgett en annan orsak än den verkliga för detta. Som kommer att

framgå av det följande anser vi emellertid inte att det är avgörande för frågan om homosexuella skall få ett särskilt skydd mot diskriminering om faktisk diskriminering förekommer i större eller mindre omfattning.

Inställningen i Sverige till homosexualitet är numera inte lika fördömande som tidigare. Situationen är trots detta långt ifrån tillfredsställande. Hemlighetsmakeriet kring homosexuellas relationer är stort. Homosexuella är vidare en särskilt utsatt grupp i samhället beroende på att den möter så liten förståelse. Angrepp mot homosexuella möts ofta inte med någon särskilt stark reaktion medan angrepp mot andra grupper, t. ex. handikappade, möts på ett sådant sätt att fortsatta angrepp blir omöjliga. En orsak till detta förhållande kan vara att många inte vågar ställa upp för homosexuella av rädsla för att själva bli misstänka för att vara homosexuella. En annan orsak är att sexuella handlingar mellan två pesoner av samma kön strider mot traditionell sexualmoral. Sammanfattningsvis kan det slås fast att frågor rörande homosexuellas inbördes relationer, samhällets inställning och lagstiftning är viktiga sociala frågor. Det är således en angelägen uppgift att förbättra homosexuellas situation, vilket bäst sker genom att samhället öppet erkänner homosexualitet som en del av detta. Genom ett sådant erkännande kan en förbättring av homosexuellas situation uppnås. Man kan för att nå detta erkännande, som vi påpekat i avsnitt 3, använda olika metoder.

En metod utgår från det förhållandet att dagens situation med självförtryck hos homosexuella, fördomar och diskriminering hänger ihop med bristfällig eller felaktig kännedom om homosexuella. Från denna utgångspunkt är det bl. a. viktigt med information om homosexuella och homosexualitet inom utbildningsväsendet, på arbetsmarknaden och i samhället i övrigt.

Ett annat sätt att erkänna homosexualitet som en del av samhället är att införa lagstiftning som rör homosexuella. Visserligen kan exempelvis inte ett straffsanktionerat förbud mot diskriminering — åtminstone inte på kort sikt — bidra till att fördomar utrotas med det har å andra sidan den positiva effekten att samhället markerar inte bara att diskriminering är förbjuden utan även att homosexuella är likvärdiga andra människor. Denna effekt framstår som mycket betydelsefull.

Genom att homosexuella inte är skyddade mot diskriminering upplever många av dem också en känsla av stark otrygghet. Otryggheten får dem att utforma sina relationer till andra människor och sin livsföring på ett sätt som skall hålla deras homosexualitet dold. Homosexuella släpper inte heterosexuella inpå livet och får dem därför inte till nära vänner. De begränsar också sina relationer till andra homosexuella, exempelvis genom att undvika varaktiga relationer eller genom att ha skilda bostäder trots att de lever i parförhållanden. De psykiska påfrestningar och de inskränkningar i livsutrymmet som döljandet innebär är starka skäl för någon form av diskrimineringslagstiftning. Vad frågan således gäller är inte omfattningen av faktisk diskriminering utan att sådan diskriminering förekommer och att detta innebär att de flesta homosexuella inte, av rädsla för att bli utsatta för diskriminering, vågar avslöja sin läggning. Så kommer exempelvis ett straffsanktionerat förbud mot diskriminering, förutom den avhållande effekt det kommer att få, bland annat att inne-

bära att många homosexuella vågar uppträda som homosexuella. Mot bakgrund av det anförda anser vi att det för att undanröja diskriminering i de av oss angivna betydelserna är nödvändigt att genomföra lagstiftning mot diskriminering.

Enligt 2 kap. 15 § RF skyddas mot missgynnande lagstiftning medborgare från i stort sett samma minoritetsgrupper som åtnjuter särskilt skydd enligt 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken. Som kommer att framgå av det följande föreslår vi att homosexuella bör skyddas mot enskild diskriminering och att skyddet utformas så att det överensstämmer med det skydd som andra grupper har enligt nyssnämnda brottsbalksbestämmelser. Redan mot denna bakgrund kan det sättas ifråga om inte homosexuella även bör ges grundlagsenligt skydd mot missgynnande lagstiftning.

Det är oförenligt med rådande värderingar att någon genom lagstiftning skall missgynnas på grund av sin sexuella läggning. Denna slutsats gäller naturligtvis även för andra grupper som inte omfattas av bestämmelsen i 2 kap. 15 § RF. Det finns emellertid ifråga om grundlagsskydd vissa skillnader när det gäller dessa grupper och homosexuella. Homosexuella är en särskilt utsatt grupp i förhållande till andra grupper. Detta beror bl. a. på att homosexualitet saknas som en institution i samhället och samhällets nästan totala tystnad. Homosexuella har inte, åtminstone tidigare, fått tillnärmelsevis samma, om någon, förståelse som andra grupper. Homosexuellas problem har emellertid numera uppmärksammats internationellt och man har i bl. a. Europarådet diskuterat om det inte i artikel 14 i konventionen om de mänskliga rättigheterna borde införas ett tillägg som garanterade enskilda medborgare konventionens rättigheter oberoende av sexuell läggning (avsnitt 5.2).

Sammanfattningsvis anser vi att de skäl som åberopades för ett grundlagsenligt skydd som innebär förbud mot särbehandling på grund av exempelvis ras med minst samma styrka kan åberopas när det gäller människor med homosexuell läggning. Vi föreslår därför att 2 kap. 15 § och 2 kap. 20 § 1 st. p. 6 RF ändras så att sexuell läggning inte kan åberopas som skäl för missgynnande lagstiftning.

När det gäller frågan hur ett straffrättsligt sanktionssystem mot diskriminering skall utformas är utgångspunkten att dagens straffrättsliga lagstiftning gäller alla individer om den inte, såsom 16 kap. 8 § och 16 kap. 9 § brottsbalken, anger vissa individer eller vissa grupper som skyddsobjekt. Ett förbud mot diskriminering av homosexuella innebär alltså att man inför straffbestämmelser som riktar sig mot beteenden som i dag inte är straffbara. Vid val av metod föreligger i princip två möjligheter. Man kan antingen införa en särskild lag som förbjuder diskriminering av homosexuella eller så kan antalet skyddsobjekt i straffbestämmelserna om hets mot folkgrupp och om olaga diskriminering utökas så att även homosexuella skyddas.

Brotten hets mot folkgrupp och olaga diskriminering innebär att man kan ingripa mot vissa uttalanden och beteenden vilka som objekt har olika minoritetsgrupper eller individer tillhöriga en minoritetsgrupp. I sakens natur ligger att det är värdefullt att de grupper som samhället vill skydda, exempelvis genom straffrättslig lagstiftning, har samma skydd. Enligt vår mening kan en viss grupp eller en individ som tillhör den

gruppen endast om det föreligger starka skäl ges ett längre gående skydd än det som finns enligt 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken. När det gäller homosexuella är det vår uppfattning att det inte är motiverat att föreslå ett längre gående skydd än det som gäller enligt nyssnämnda bestämmelser.

Vi föreslår således att dessa bestämmelser ändras så att de som skyddsobjekt omfattar också homosexuella. Åtalsbestämmelserna i 5 kap. 5 § 1 st. brottsbalken bör ändras i enlighet härmed.

Våra förslag till ändringar i 16 kap. 8 § och 9 § brottsbalken utökar den grupp som skyddas. Den brottsliga gärningen som sådan lämnas oförändrad. Saken kan också uttryckas så att om ett uttalande rörande en etnisk grupp är straffbart som hets mot folkgrupp så blir ett motsvarande eller liknande uttalande om homosexuella straffbart om våra förslag genomförs. I övrigt vill vi ifråga om gränsen mellan tillåtna och otillåtna uttalanden och förfarande hänvisa till de av oss i specialmotiveringen redovisade förarbetena. Vi vill emellertid stryka under att det måste kunna föras en debatt om homosexuella som innehåller både sakomdömen och värderingar. I en sådan debatt måste naturligtvis frihet ges åt åsikter som ganska väsentligt avviker från de grundsatser om homosexuella och homosexualitet som vi arbetar utifrån.

16 kap. 8 § brottsbalken motsvaras i fråga om tryckfrihetsbrott av 7 kap. 4 § p. 8 TF. Om vårt förslag till ändring av 16 kap. 8 § brottsbalken genomförs är behovet av att kunna ingripa med stöd av TF:s bestämmelser mot hets mot homosexuella lika stort som beträffande övriga i 16 kap. 8 § brottsbalken nämnda grupper.

Vi föreslår därför att 7 kap. 4 § p. 8 TF ändras så att bestämmelsen motsvarar vårt förslag till 16 kap. 8 § brottsbalken.

9 Familjefrågor

9.1 Inledning

Det finns barnfamiljer där någon eller båda föräldrarna har homosexuell läggning. Föräldern kan vara öppet homosexuell eller dölja sin läggning. Han kan vara ensamstående eller leva tillsammans med en annan människa av motsatt eller samma kön.

Den frågeställning som först blir aktuell är om det för ett barn är någon skillnad mellan att växa upp i en hetero- eller homosexuell familjemiljö.

Till en början kan konstateras, att barn, som växer upp i familjer i vilka de känner trygghet, ömhet, närhet och kärlek bygger upp en stark identitet och självkänsla, vilket skyddar barnet mot yttre påfrestningar. Omvänt kan sägas, att barn, som lever i familjer där problem finns, nästan alltid visar påverkan av dessa.

Filosofie doktor Lars Jalmert har på vårt uppdrag analyserat tillgänglig forskning rörande frågan om det uppstår några särskilda konsekvenser för barn som växer upp i en mer eller mindre homosexuellt betonad familjemiljö, bilaga 2.

Jalmert konstaterar inledningsvis, att vetskapen om hur barn beter sig för att tillägna sig könsidentitet och könsroll är liten och att det endast finns ett fåtal undersökningar om hur barn reagerar på att växa upp i en homosexuell miljö. I de undersökningar som finns är materialet alltför begränsat för att några säkra slutsatser skall kunna dras. Enligt Jalmert finns emellertid inte några påvisbara skillnader mellan barn som växer upp i en homo- eller i en heterosexuell miljö. Detta gäller oavsett om det är frågan om barnens könsidentitet eller relationerna till kamratgrupperna. Jalmert konstaterar även att man i den forskning som finns inte funnit några tecken på vad många uppfattar som en risk med att leva med homosexuella förebilder.

En andra frågeställning som, i de sammanhang vi nu diskuterar, kan ställas från både barnets och den homosexuelle förälderns synpunkt avser situationen när föräldrarna separerar. Lägger den ene förälderns sexuella läggning hinder i vägen för honom att, gemensamt eller ensam, få vårdnaden om sitt barn?

Den nu nämnda frågeställningen har även en annan aspekt. Om exempelvis barnet lever tillsammans med två vuxna, av vilka endast den ene är biologisk förälder och denne dör, vilka möjligheter finns det då

för den andre, den "sociale" föräldern, att få vårdnaden om barnet. Denna frågeställning är självfallet densamma i både homo- och heterosexuella förhållanden.

Innan vi närmare diskuterar de skisserade frågeställningarna bör det emellertid konstateras, att många familjer är små och sårbara och har ett särskilt behov av hjälp från samhällets sida när det gäller att ge barnen stöd och stimulans. Även homosexuella familjer kan självfallet få sådant stöd. Frågan om dessa familjer behöver ytterligare stöd genom särskilda insatser från samhällets sida får emellertid lämnas öppen. Svar kan lämnas först sedan samhället genom ytterligare forskning om den homosexuella familjen närmare fått preciserat dess behov av stöd och hjälp.

9.2 Vårdnadsfrågor

9.2.1 Gällande rätt

Reglerna om vårdnad om barn finns i föräldrabalken och innebär i stora drag följande. Alla, som är under 18 år och inte har gift sig, skall stå under minst en vuxen persons vårdnad. Att ha vårdnaden innebär vissa uppgifter för vårdnadshavaren, såsom rätt och skyldighet att besluta i frågor som rör barnets person, t. ex. uppfostran, uppehälle och utbildning.

När man i lagen talar om vårdnad menas det *juridiska* ansvar som en vårdnadshavare har. Den juridiska vårdnaden svarar oftast också mot den faktiska vårdnaden, dvs. vårdnadshavaren sköter själv om barnet och bor tillsammans med det. Det kan emellertid också förhålla sig så, att barnet inte alltid bor hos sin vårdnadshavare. Man kan t. ex. tänka sig, att två föräldrar, som har gemensam juridisk vårdnad, bor åtskilda. I sådana fall utövas den faktiska vårdnaden av den förälder hos vilken barnet för tillfället vistas.

Barn, vars föräldrar är gifta, står som regel under bägge föräldrarnas vårdnad. Även om det döms till äktenskapsskillnad är huvudregeln att båda föräldrarna skall ha vårdnaden om de är ense. Om föräldrarna är ense om att endast en av dem skall ha vårdnaden, skall domstol överlåta åt en av föräldrarna att ha vårdnaden efter vad som är bäst för barnet. Är föräldrarna i sådana fall ense om vem av dem som skall ha vårdnaden torde den föräldern tillerkännas vårdnaden. Är åter föräldrarna oeniga anförtros den förälder vårdnaden som, med hänsyn till barnets bästa, anses som mest lämpad.

Om föräldrarna inte är gifta med varandra vid barnets födelse är huvudregeln att modern utövar vårdnaden. Om föräldrarna gemensamt vill ha vårdnaden skall detta anmälas till pastorsämbetet.

I ärenden där vårdnadsfrågor aktualiseras gäller som allmän regel, att barnets synpunkter och önskemål, allt efter barnets ålder, bör beaktas.

I förarbetena till de senast vidtagna lagändringarna när det gäller vårdnadsfrågor (prop. 1981/82:168 s. 69 o. 71) konstateras, att om en förälder, som ensam har vårdnaden om ett barn, inte är lämpligt som

vårdnadshavare ligger det närmast till hands att vårdnaden flyttas över till den andre föräldern. Har denna förälder inte visat något intresse för sitt barn kan det dock vara en lämpligare lösning för barnet att vårdnaden anförtros åt en eller två särskilt förordnade förmyndare. Detsamma gäller om barnet och den andra föräldern endast har haft en sporadisk kontakt med varandra och barnet har funnit en trygghet och gemenskap hos någon annan som är beredd att ta på sig ansvaret som vårdnadshavare. Det kan då vara lämpligare att denna anförtros vårdnaden. När domstol prövar vem som skall utses till vårdnadshavare för ett barn efter en ensam förälders/vårdnadshavares död bör särskilt beaktas under vilka förhållanden barnet har levt medan föräldern var i livet och vilka relationer som barnet haft och har till den efterlevande föräldern eller någon annan vuxen person (t. ex. en släkting eller styvförälder).

9.2.2 Vårdnadsutredningen

För att få underlag till sin bedömning i en vårdnadsfråga skall domstol höra vederbörande socialnämnd eller bereda denna tillfälle yttra sig. I de fall där föräldrarna tvistar om vårdnaden begär domstol regelmässigt yttrande i frågan om vilken av föräldrarna som med hänsyn till barnets bästa bör få vårdnaden. Till grund för nämndens yttrande ligger normalt en s. k. vårdnadsutredning, gjord av en tjänsteman. Utredaren skall, om han inte lyckas lösa tvisten mellan föräldrarna, på grundval av insamlade uppgifter ge förslag till nämndens yttrande. Nämndens yttrande är inte bindande för domstolen.

9.2.3 Homosexualitet och vårdnad

Vid våra diskussioner med homosexuella har det framskymtat att det hänt att en homosexuell förälder ansetts vara olämplig som vårdnadshavare på grund av sin sexuella läggning.

Vårdnadsmål där domstolarna fått ta ställning till frågan vilken betydelse homosexuell läggning har i lämplighetshänseende är sparsamt förekommande. Endast i ett fall, från år 1955, har frågan varit föremål för högsta domstolens prövning (Nytt Juridiskt Arkiv, avd I 1955 s. 63). Domstolarnas resonemang kan tyckas ålderdomliga med hänsyn till hur föräldrarnas roll uppfattas numera. Det är emellertid av intresse att det redan år 1955 slogs fast att en förälders homosexuella läggning som sådan inte skall bedömas negativt i fråga om förälderns lämplighet som vårdnadshavare för sitt barn.

I fallet tvistade föräldrarna om vårdnaden om en sjuårig dotter. Modern hade enligt referatet en ganska stark homosexuell läggning och hon medgav, att hon före äktenskapet haft förbindelser med andra kvinnor. Någon misstanke om att hon förgripit sig mot dottern förelåg inte och enligt ett psykiatriskt utlåtande fanns det inte större risk, att en homosexuell mor skulle göra sig skyldig till otukt med sin dotter än att en heterosexuell fader skulle göra det med sin dotter. I utlåtandet uttalades, att miljön inte hade någon som helst betydelse för uppkomsten av homosexualitet men det tillades, att något absolut säkert uttalande härom inte kunde göras.

Underinstanserna gav fadern vårdnaden. Som skäl framhölls särskilt faran för att flickan ensam i ett hem med modern kunde ta intryck av den disharmoni som på grund av moderns läggning säkerligen måste prägla henne. Modern bestred, att en homosexuellt lagd kvinna måste präglas av disharmoni och framhöll att många kvinnliga lärare hade homosexuell läggning utan att därför anses olämpliga som fostrare och handledare av barn och ungdom. Högsta domstolen fann inte utrett, att modern till följd av sin homosexuella läggning eller på grund av psykiska särdrag var ur stånd att tillfredsställande ta hand om dottern. Med hänsyn till dotterns ålder och den särskilda betydelsen för flickor att stå under moderns personliga omvårdnad fann högsta domstolen att modern skulle ha vårdnaden.

9.2.4 Vårdnadsutredningar och homosexualitet m. m.

I början av år 1981 skrev vi till landets samtliga socialnämnder och frågade hur många vårdnadsutredningar som förekommit sedan år 1975 i vilka det framkommit att föräldrarna eller någon av dem var homosexuell. Vi frågade också om nämndernas inställning till en homosexuell förälder som vårdnadshavare. Av svaren framgår, att det ytterst sällan förekommer vårdnadsutredningar, där det uppenbaras att någon förälder är homosexuell.

I de fall där nämnderna besvarat den senare frågan är svaren varierande. De flesta svaren innebar att man ansåg, att homosexuell läggning inte var något hinder för att en förälder kunde bedömas som lämplig i vårdnadshänseende. Samtidigt underströks det från många håll, att bedömningarna i vårdnadsfrågor alltid måste ske med utgångspunkt från barnens bästa, att i varje vårdnadsutredning måste göras individuella bedömningar samt att de slutsatser som görs måste grundas på barnets relationer till respektive förälder. Ett fåtal nämnder uttalade tveksamhet om en homosexuell förälder kunde anses vara lämpligare än en heterosexuell. Dessa nämnder anförde bl. a. att om två föräldrar i princip var likvärdiga som vårdnadshavare skulle troligen valet falla på den heterosexuelle. Ett mycket litet antal nämnder ansåg att homosexuell läggning var en negativ faktor när man bedömde vårdnadsfrågor.

Företrädare för utredningen har haft diskussioner med vårdnadsutredare. Temat har varit om homosexuell läggning hos en förälder har någon betydelse för utredarens förslag i vårdnadsärenden.

Från vårdnadsutredarnas sida framhöll man att det tämligen självklara målet för en vårdnadsutredning är att försöka utreda om föräldrarna är lämpliga som vårdnadshavare och vem av dessa, som med hänsyn till barnets bästa, bör anförtros vårdnaden. Man underströk att en mängd faktorer spelar in vid bedömningen i lämplighetsfrågan. Homosexuell läggning i sig ansågs inte vara en negativ faktor vid bedömningen av en förälders lämplighet som vårdnadshavare. Det kunde emellertid tänkas, att lösaktigt leverne — såväl hetero- som homosexuellt — kunde inverka på bedömningen i lämplighetsfrågan. Om — i ett tänkt fall — den ene föräldern levde ensam eller i ett heterosexuellt förhållande, uttalades från vissa håll tveksamhet till att föreslå den andre, i och för sig lämplige,

föräldern som vårdnadshavare om denne sammanbodde med någon av samma kön. Man framhöll emellertid samtidigt, att barnet kunde få en väl så bra omvårdnad även när föräldern levde tillsammans med någon av samma kön. Tveksamheten berodde främst på andra omständigheter, varvid det pekades på omgivningens reaktioner, dvs. att det kunde befaras att skola, kamrater, grannar och andra skulle reagera negativt på en sådan familjeblandning och att denna reaktion skulle kunna skada barnet.

9.2.5 Överväganden

Det är en självklarhet, att en förälder, som har homosexuell läggning, kan ge sitt barn en lika kärleksfull omvårdnad och stimulans som vilken förälder som helst och således är lämplig som vårdnadshavare. Inget tyder heller på att barn som växt upp i homosexuella familjer eller tillsammans med en ensamstående förälder, som har homosexuella förhållanden, har fler eller annorlunda problem än andra barn.

Omtanken om barnet och föräldrarna kräver att en väl fungerande relation får fortsätta även efter att en vårdnadsfråga aktualiserats. Är föräldrarna oense om vem som skall ha den juridiska vårdnaden måste denna fråga alltid avgöras individuellt och med hänsyn till barnets bästa. Eftersom den juridiska och faktiska vårdnaden oftast sammanfaller är de viktiga frågorna barnets relationer till respektive förälder och dess förmåga att, från olika synpunkter, sörja för barnet.

Många barn får en ny "social" förälder genom att barnets förälder och vårdnadshavare bildar familj med den "sociale" föräldern. Ett barns relationer till den "sociale" föräldern kan bli väl så goda som relationerna till föräldern/vårdnadshavaren. Mot bakgrund härav är det av visst intresse att se vad som kan hända i vårdnadsfrågan om föräldern/vårdnadshavaren avlider. Det normala torde vara, att den andre biologiske föräldern kräver vårdnaden överflyttad på sig. Gällande regler innebär emellertid att vårdnaden i ett sådant fall kan överflyttas till en särskilt förordnad förmyndare. En sådan situation kan uppstå om den andre biologiske föräldern är olämplig som vårdnadshavare eller endast haft mycket sporadiska kontakter med sitt barn. I sådana fall har alltså den "sociale" föräldern, oavsett om det varit fråga om homo- eller heterosexuell samlevnad, möjlighet att som särskild förordnad förmyndare få vårdnaden om den avlidnes barn.

Vid våra diskussioner med homosexuella har man, med tanke på den familjesituation som vi nyss berört, tagit upp frågan om möjligheterna till vad man kallar närståendeadoptioner. Detta för oss över till frågan om personer med homosexuell läggning har möjlighet att adoptera, ensamma eller gemensamt med en annan person av samma kön.

9.3 Adoption

9.3.1 Gällande rätt

Reglerna om adoption finns i föräldrabalken och innebär i korthet

a) adoptivföräldern måste ha fyllt tjugofem år (vissa undantag finns)
b) endast de som är makar får adoptera gemensamt och makar får bara adoptera gemensamt
c) den som fyllt 12 år får inte adopteras utan eget samtycke
d) den som är under 18 år får som huvudregel inte adopteras utan de biologiska föräldrarnas samtycke
e) domstols tillstånd fordras och får ges om den sökta adoptionen befinns vara till fördel för barnet.

Till grund för en domstols adoptionsbeslut ligger en omfattande utredning från de sociala myndigheternas sida, vilken utredning resulterar i ett yttrande till domstolen i vilken den sökta adoptionen till- eller avstyrks. Domstolen är inte bunden av yttrandet.

Vid det helt övervägande antalet adoptioner är adoptivbarnet av utländsk härstamning (internationella adoptioner). Att adoptera utländska barn är en tidskrävande procedur. Vid internationella adoptioner kan många gånger den sociala utredningen vara särskilt komplicerad och ömtålig. Detta kan bero på att myndigheterna i barnets hemland kräver uppgifter om adoptanternas hälsotillstånd, moraliska oförvitlighet m. m.

Ett adoptionsbeslut innebär, att adoptivbarnet i rättsligt hänseende anses som adoptantens eller adoptanternas eget barn, dvs. att reglerna om vårdnad, förmynderskap och arv blir tillämpliga på förhållandet mellan barnet och dess adoptivförälder/rar. Adoption innebär att alla rättsliga band mellan adoptivbarnet och de biologiska föräldrarna skärs av.

Gällande rätt innebär således, att två människor, som inte är gifta med varandra, inte får adoptera gemensamt. Det finns däremot inte något hinder för en ogift person, således inte heller för homosexuella, att adoptera om de formella och materiella kraven är uppfyllda.

Vid våra diskussioner med homosexuella har man, vid sidan om det principiella kravet om att två människor av samma kön skall få adoptera gemensamt, fäst uppmärksamheten på frågan om homosexuella har möjlighet till s. k. närståendeadoptioner. Med sådana adoptioner avses antingen en adoption där ena parten i ett homosexuellt samlevnadsförhållande gemensamt med den andra adopterar dennas barn eller en adoption där den efterlevande i ett homosexuellt samlevnadsförhållande adopterar den avlidnes barn.

9.3.2 Överväganden

Enligt gällande rätt finns möjligheter för en ogift person att adoptera. Denna möjlighet finns även för en efterlevande i ett homosexuellt samlevnadsförhållande som önskar adoptera den avlidnes barn. Vid detta slags adoptioner skall, såvitt avser den materiella prövningen, tillämpas samma kriterier som eljest gäller. Vi vill dock fästa uppmärksamheten på att man, där den sökande är en efterlevande "social" förälder, vid prövningen inte bortser från de känslomässiga bindningar som kan finnas mellan barnet och den "sociala" föräldern.

Våra fortsatta överväganden kommer att röra frågan om två personer av samma kön skall ha möjlighet att adoptera gemensamt.

Vi har konstaterat (avsnitt 10.7), att i ett homosexuellt samlevnadsförhållande finns de flesta familjefunktioner. Intrycket av familj förstärks om någon eller båda av de samboende har eget barn under sin vårdnad. Som vi tidigare slagit fast (avsnitt 9.2.5) får homosexuell läggning i sig inte spela någon roll vid en bedömning av frågan om en förälder är lämplig eller inte som vårdnadshavare för sitt barn. Homosexuella vårdnadshavare, såväl ensamstående som dem som lever i ett homosexuellt samlevnadsförhållande, har samma förutsättningar som andra vårdnadshavare att ge uppväxande barn omvårdnad, omtanke och kärlek. Detta talar för att de som lever i ett homosexuellt samlevnadsförhållande skall få möjlighet att adoptera gemensamt. Även andra omständigheter kräver emellertid beaktande.

Frågan om vårdnaden om egna barn skiljer sig väsentligt från frågan om två parter av samma kön skall få möjlighet att adoptera gemensamt. I det förra fallet är det frågor om just egna barn men när det gäller gemensam adoption är det däremot fråga om att samhället ger barnet en helt ny släktrelation. Detta är en grannlaga uppgift och avgörande är inte om det homosexuella paret är lika bra vårdnadshavare som det heterosexuella utan en bedömning av hur man tror att adoptivbarnet utifrån sin bakgrund och sina upplevelser i den nya familjen kommer att uppleva sin situation.

Ett adoptionsbeslut innebär, som redan påpekats, att samhället genom en social och juridisk procedur ger barnet en ny familj. En konsekvens härav är att ett adoptivbarn kan kräva samhället på en förklaring till varför man tillåtit just den familjerelationen bland många andra. Saken kan också uttryckas så att en möjlighet att adoptera inte gäller adoptivföräldrarnas rätt därtill utan barnets rätt, dvs. att även vid en adoption är det, som alltid, barnets intresse som skall stå i förgrunden.

Redan den omständigheten att man är adopterad kan, trots att lämpligheten av den valda familjerelationen står utom all diskussion, hos barnet väcka en känsla av att vara avvikande. Vid remissbehandlingen av vår promemoria nr 37 *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar* har upplysts, att vid internationella adoptioner, där adoptivbarnen från många synpunkter kan ha speciella svårigheter, det är av särskild vikt att samhället väljer en extra trygg uppväxtmiljö åt barnet. Det kan inte uteslutas, att det föreligger en risk att en eventuell känsla av att vara avvikande kan förstärkas om samhället väljer en familjerelation, exempelvis homosexuell samlevnad, som i dag utåt sett inte är särskilt vanlig. Denna känsla, som kan resultera i anpassnings- och identitetsproblem, beror inte enbart på omgivningens attityder utan också på att barnet, som lever i en homosexuell hemmiljö, dagligen och stundligen i sina upplevelser konfronteras med den i samhället dominerande heterosexuella miljön.

De nu nämnda förhållandena talar mot att nu föreslå att två människor av samma kön skall få möjlighet att adoptera gemensamt, och är ett resultat av attityderna mot homosexualitet och den homosexuella samlevnadsformen. Även en annan faktor talar mot den adoptionsform som

vi nu diskuterar. I vår enkätundersökning till allmänheten ställde vi en fråga om ett homosexuellt par skulle ha samma rätt som ett gift par att gemensamt adoptera ett barn. Av de svarande var det endast sex procent som instämde i svarsalternativet "Ja, det tycker jag absolut". Åtta procent av de tillfrågade ansåg att övervägande skäl talade för en sådan rätt medan 21 procent tyckte att övervägande skäl talade mot. I svarsalternativet "Nej, det tycker jag absolut inte" instämde 38 procent av de tillfrågade. Övriga svarande, 27 procent, fyllde i svarsalternativet "Vet inte". Vår slutsats av svaren är att förslag om rätt till gemensam adoption för två människor av samma kön saknar förankring i det allmänna rättsmedvetandet. Mot bakgrund härav kan vi inte bortse från att det i dagens läge kan innebära en större påfrestning i olika avseenden för ett adoptivbarn att växa upp i en homosexuell än i en heterosexuell familjemiljö, hur väl den förstnämnda miljön än fungerar för de vuxna och hur problemfritt det än kan vara för någondera partens biologiska barn i en sådan miljö.

Det helt övervägande antalet adoptioner, där släktskap inte föreligger mellan de inblandade, är s. k. internationella adoptioner. Vid remissbehandlingen av vår promemoria nr 37 *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar* har det hävdats, att det troligen inte finns något land som skulle acceptera att dess medborgare skulle få adopteras av två människor av samma kön. Adoptionsfrågan torde därför i dagens läge sakna praktisk betydelse.

Sammanfattningsvis finner vi således att möjligheten för två personer av samma kön att adoptera gemensamt i dagens läge inte bör genomföras. För en sådan möjlighet krävs i första hand att den homosexuella familjen blir accepterad som en naturlig del av samhället.

10 Samlevnad mellan två personer av samma kön

10.1 Inledning

I en motion till 1978/79 års riksmöte (mot. 1978/79:2153) yrkades, att riksdagen skulle besluta att hos regeringen hemställa om förslag som juridiskt skulle likställa olika samlevnadsformer. I sitt av riksdagen godkända betänkande (LU 1978/79:14 s. 11 f) framhöll lagutskottet, att familjelagssakkunniga hade för avsikt att ta upp de rättsliga problem som kunde aktualiseras vid annan samlevnad än den mellan man och kvinna i äktenskap eller under äktenskapsliknande former, t. ex. samlevnad mellan två personer av samma kön.

Familjelagssakkunniga har i sitt betänkande (SOU 1981:85) *Äktenskapsbalk* behandlat rättsliga problem vid olika former av samlevnad. Vi har samrått med familjelagssakkunniga när det gäller egendomsordningen vid samlevnad mellan två parter av samma kön och kommit överens med dem om att vi skall överväga och föreslå eventuella lösningar när det gäller den ekonomiska gemenskapen vid sådan samlevnad.

Vi skall belysa homosexuellas situation i samhället. Våra undersökningar visar, att homosexuell samlevnad inte är ovanlig. Med homosexuell samlevnad avser vi ett parförhållande mellan två människor av samma kön, som bor tillsammans. En analys av homosexuellas situation blir självfallet ofullständig om man inte närmare undersöker och diskuterar, inte bara den eventuellt föreliggande ekonomiska gemenskapen vid homosexuell samlevnad, utan också om det finns skäl att inom de civil-, skatte- och socialrättsliga rättsområdena, helt eller delvis, jämställa denna samlevnadsform med andra.

Vi utelämnar däremot samlevnadsformer av typ far-vuxen dotter eller syskon. Frågan om att föreslå rättsregler för dessa former av samlevnad faller utanför våra direktiv. Det förhåller sig också så, att orsakerna till homosexuell samlevnad är helt andra än de, som dikterar exempelvis en faders och en vuxen sons önskan att bo tillsammans. Homosexuella ser därjämte, vilket ofta framförts till oss, det som naturligt att homosexuell samlevnad rättsligt jämställs med heterosexuella samlevnadsformer. En sådan syn torde vara ganska främmande för exempelvis en samboende fader och son.

10.2 Familjelagssakkunniga

Familjelagssakkunniga har i två olika betänkanden föreslagit ändringar av gällande äktenskapslagstiftning. I ett första betänkande (SOU 1972:41) *Familj och äktenskap 1* föreslog de sakkunniga bl. a. en reformering av reglerna för äktenskaps ingående och upplösning. Enligt förslaget skulle äktenskap ingås genom gemensam anmälan till pastorsämbetet. Anmälan skulle enligt förslaget vara skriftlig och lämnas av kvinnan och mannen personligen. Bakgrunden till förslaget var att det från den borgerliga rättsordningens synpunkt saknades anledning att ge regler för giftermålet utöver sådana som syftade till att man kunde konstatera att parterna var eniga om att reglerna för gifta skulle gälla i deras familjegemenskap. Man kan också uttrycka saken så att förslaget markerade att s. k. civiläktenskap skulle införas.

De sakkunnigas förslag i denna del ledde emellertid inte till något lagförslag, främst beroende på att Sverige är anslutet till en av Förenta Nationerna antagen konvention om äktenskap som föreskriver bl. a. att samtycke till äktenskap skall avges i vittnens närvaro (prop. 1973:32 s. 103). Däremot godtogs i huvudsak de sakkunnigas förslag om formerna för upplösning av ett äktenskap och dessa regler finns i den nu gällande giftermålsbalken.

I ett senare betänkande (SOU 1981:85) *Äktenskapsbalk* föreslår de sakkunniga omfattande ändringar i de regler som rör egendomsordningen mellan makar. Enligt de sakkunnigas förslag skall de hittills gällande grundprinciperna för egendomsordningen mellan makar bevaras. Dessa principer innebär, att vardera maken betraktas som ägare av den egendom, som maken har fört med sig i boet eller förvärvat under äktenskapet, och att maken själv förvaltar denna egendom och själv svarar för sina skulder. När äktenskapet upplöses, delas makarnas sammanlagda nettotillgångar lika mellan dem eller, om den ene är död, mellan dennes arvingar och den efterlevande maken, allt under förutsättning att makarnas respektive egendom inte är enskild.

Enligt de sakkunniga kan emellertid, vid upplösning av ett äktenskap, uppkomma problem när det gäller att fastställa i vad mån det gemensamma hemmet tillhör den ene eller den andre maken. Man framhåller, att särskilt i de fall då den ene maken har använt sina inkomster till att förvärva föremål av bestående värde, medan den andra maken har förbrukat sina inkomster på familjens uppehälle eller har gjort en direkt arbetsinsats i hemmet, har resultatet för den senare maken kunnat bli orättvist. För att i viss mån komma till rätta härmed föreslår familjelagssakkunniga, att bostad och bohag, som förvärvats för gemensamt begagnande, skall, vanligen till lika andelar, vid bodelning mellan makar anses tillhöra dem gemensamt.

Vid ett första påseende kan det tyckas som om familjelagssakkunnigas förslag inte innebär några förändringar i förhållande till vad som gäller i dag. I normalfallet syns det också förhålla sig på det sättet men vi skall ge några exempel där de av familjelagssakkunniga föreslagna reglerna får betydelse. Antag att den ena maken ensam äger bostad och bohag, att några andra tillgångar inte finns samt att egendomen är makens enskilda

egendom. Enligt nu gällande regler får den andre maken inte någon som helst del i egendomen när äktenskapet löses upp. Familjesakkunnigas förslag innebär emellertid att egendomen, oavsett dess natur av enskild, skall delas lika. Om man istället antar att den ene maken betalt hela bohaget, värderat till 100 000 kr., och samtidigt har skulder på 50 000 kr. och den andre maken inte har några tillgångar ger en bodelning enligt dagens regler till resultat att den förste maken får egendomen för 75 000 kr. och den senare egendom för 25 000 kr. Om familjelagssakkunnigas regler skulle tillämpas skulle makarna få egendom för 50 000 kr. vardera.

Enligt gällande rätt har en avliden människas bröstarvinge alltid rätt till viss del av den avlidnes kvarlåtenskap, den s. k. laglotten. Familjelagssakkunniga föreslår, att rätten till laglott avskaffas. För den händelse förslaget genomförs innebär detta att den som har bröstarvingar, med bindande verkan för dessa, kan testamentera bort all sin egendom.

Familjelagssakkunnigas förslag till äktenskapsbalk innehåller vissa bestämmelser om två personer som bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden och har gemensamt hem och hushåll, s. k. sambor. De sakkunniga konstaterar, att det syns allmänt brukligt att bo tillsammans innan man gifter sig och att endast en mindre grupp av samboenden med lång varaktighet framstår som alternativ till äktenskap. Man finner således inte något behov av en lagstiftning som framställer samboendet som en alternativ form av äktenskap utan konstaterar att vad saken gäller endast är att i begränsad omfattning försöka lösa praktiska problem och särskilt att skydda den svagare parten vid upplösningen av ett samboende. De sakkunniga föreslår därför, att bostad och bohag som sambor förvärvat för gemensamt begagnande skall, vanligen till lika andelar, anses tillhöra dem tillsammans. Man föreslår dessutom, att sambor skall kunna få sitt hem upplöst genom en bodelning och att, när samlevnaden upplöses genom den ena sambons död, den efterlevande, förutom att han skall vara dödsbodelägare, skall ha rätt att av bostaden och bohaget få ut egendom till ett värde som svarar mot två basbelopp.

Förslaget till äktenskapsbalk innehåller däremot inte i fråga om sambor någon rätt till likadelning av all egendom och inte heller några regler om underhållsskyldighet mellan sambor. Det finns inte heller, enligt förslaget, någon arvsrätt för den efterlevande sambon när samlevnaden upplöses genom den enes död. För att den efterlevande skall få någon del i den avlidnes egendom fordras således, liksom i dag, testamente. Däremot föreslår familjelagssakkunniga att sambo i arvsskattehänseende skall jämställas med make.

Med sambor avses enligt familjelagssakkunnigas förslag de som, utan att vara makar, har gemensamt hem och hushåll och samlever under äktenskapsliknande förhållanden. Det ligger i sakens natur att särskilda svårigheter infinner sig när det gäller att avgöra när en samlevnad sker under äktenskapsliknande förhållanden. Familjelagssakkunniga uttalar därom (SOU 1981:85 s. 137 ff).

När man skall avgöra vad som menas med äktenskapsliknande samlevnad får man som utgångspunkt falla tillbaka på vad som enligt den allmänna uppfatt-

ningen eller vanligt språkbruk bör räknas dit. I den av oss publicerade av Trost och Lewin lämnade rapporten om ogift samboende tas frågan upp från sådana allmänna eller sociologiska utgångspunkter (Att sambo och gifta sig. Fakta och föreställningar. SOU 1978:55). Författarna har ställt upp en lista över s. k. indikatorer som inte sällan används som utmärkande för äktenskap eller äktenskapsliknande samlevnad (a.a. s. 142). Dit hör exempelvis gemensamhet i fråga om bostad, barn, hushållskassa, bil, sommarstuga, möbler och husgeråd. Också gemenskap när det gäller semester, vänner och umgängesliv nämns samt hur parterna betraktar sig själva eller betraktas av omgivningen.

I rapporten betonas att samtliga kriterier eller indicier för äktenskapsliknande samlevnad inte behöver vara uppfyllda men att många bör vara det. Några kriterier tas dock fram som särskilt rimliga att tänka på i sammanhanget (a. a. s. 26 ff). Ett sådan är den sexuella gemenskapen. Sexuellt samliv hör till det äktenskapliga samlivet; ingen torde, sägs det, ifrågasätta detta. Trots att sådant samliv kan förekomma fast parterna inte är gifta med varandra och det dessutom finns många äktenskap där sexuellt samliv inte förekommer, framhålls att detta kriterium torde vara rimligt att uppställa.

Ett annat kriterium är enligt rapporten att dela hushåll eller bostad dvs. i korthet att bo och leva tillsammans. Samliv i ett hushåll betraktas av de flesta som hörande till det äktenskapliga livet. Närliggande är det tredje, såsom mer eller mindre självklart angivna kriterier, nämligen en gemensam ekonomi eller ett ekonomiskt samarbete.

Vi vill ansluta oss till vad som sägs i rapporten om betydelsen av de sist angivna förhållandena. Vi har redan inledningsvis uttalat oss för att en grundläggande förutsättning för en reglering bör vara att parterna har inte bara hem utan också hushåll gemensamt. Vad vi vill söka åstadkomma är just en skälig avvägning av parternas skilda intressen vid en avveckling av den ekonomiska gemenskap som uppstått till följd av samlevnaden. Lämpligen bör därför vid lagstiftning på området anges att parterna har gemensamt hem och hushåll.

När det gäller de andra i rapporten såsom kriterier eller indicier angivna omständigheterna finns det ingen möjlighet att mer konkret i lagtext fixera vilka krav som bör uppställas för att en samlevnad skall kunna betecknas som äktenskapsliknande. Som riktpunkt får gälla vad som normalt förknippas med äktenskapliga förhållanden. Även detta ger ett förhållandevis brett utrymme, där frånvaron av vissa s. k. indicier kan uppvägas av förekomsten av andra. Det är t. ex. uppenbart att ett sedan länge fast etablerat samliv inte upphör att vara äktenskapsliknande därför att parterna på grund av sjukdom eller ålder inte längre har ett gemensamt sexualliv. Bedömningen måste alltid göras utifrån den totala situationen och hur förhållandena gestaltar sig under hela samlevnadstiden.

Större svårigheter uppkommer när det gäller att avgöra om en samlevnad varit äktenskapsliknande när man inte har samma stöd att hämta i en längre tids samlevnad och de förhållanden som därunder rått. Oftast lär man kunna utgå från att en man och en kvinna som flyttar samman, bildar gemensamt hushåll och har sexuellt umgänge med varandra också i många andra hänseenden inrättar sin tillvaro på samma sätt som gifta. Sakliga skäl kan i och för sig anföras för tanken att i sådana fall samlevnaden redan från början skulle anses äktenskapsliknande. Man kan emellertid inte bortse från att upplösningsfrekvensen i samboendeförhållanden är mycket hög, avsevärt högre än för gifta. Som departementschefen anförde i samband med antagandet av lagen om ogifta samboendes gemensamma bostad bör det uppställas ett krav på att samlevnaden har en viss stadga (prop. 1973:32 s. 133). Kortvariga, mer eller mindre tillfälliga, förbindelser bör inte komma in under en lagstiftning för äktenskapsliknande förhållanden.

Kravet på en viss varaktighet av samlevnaden anser vi vara av stor betydelse

även i fråga om en lagstiftning avseende det gemensamma hemmet. Som det påpekades i samband med antagandet av lagen om ogifta samboendes gemensamma bostad går det inte att i lagtext precisera var gränsen går mellan tillfälligare förbindelser och mera stadigvarande, äktenskapsliknande förhållanden. Tanken att underlätta för de tillämpande myndigheterna genom att i lagen ange en minsta tid som samlevnaden skall ha varat avvisades då och bör avvisas också nu. Bortsett från svårigheterna i många fall att fastslå exakt när en samlevnad började skulle oskäliga resultat lätt kunna uppstå i de enskilda fallen. Även om kravet på en viss tids samlevnad visas vara uppfyllt lär det vidare inte gå att undvika att samlevnadens karaktär blir föremål för utredning.

Vi vill peka på några omständigheter som allmänt sett kan sägas utvisa att samlevnaden har erforderlig stadga. Till en början har det viss betydelse om parterna genom att båda enligt folkbokföringens bestämmelser låtit skriva sig på bostadsadressen givit tillkänna sin avsikt att mer varaktigt hålla samman. Även om själva kyrkobokföringen oftast inte kan anses vara tillräcklig som bevis på samlevnadens varaktighet får den därpå grundade mantalsskrivningen större vikt i sammanhanget. En persons mantalsskrivning, som avgörs under de första månaderna ett kalenderår (mantalsåret), hänför sig till förhållandena den 1 november året före (förrättningsåret; se 38 § folkbokföringsförordningen 1967:198). Normalt har därför parterna samlevt från ett par månader upp till ett år innan frågan om mantalsskrivning på samma fastighet första gången blir aktuell. Har sambo på eget initiativ ansökt enligt 41 § folkbokföringsförordningen om att bli mantalsskriven på samma fastighet är också detta en omständighet som kan vara till ledning liksom om de samboendes samlevnad fått sådan fasthet att den föranlett myndigheterna att självständigt ta upp frågan om rätt mantalsskrivningsort (42 § folkbokföringsförordningen).

Har de samboende barn tillsammans lär man regelmässigt — oavsett vad folkbokföringen utvisar — kunna antaga att samlevnaden är äktenskapsliknande. På samma sätt som förekommer i socialrättsliga sammanhang bör detsamma gälla om de tidigare haft barn tillsammans. Även om de samboende har eller haft barn tillsammans måste dock kravet på en viss stadga i samlevnaden beaktas men detta krav bör kunna ställas lägre än om förhållandet är barnlöst. Som äktenskapsliknande bör visserligen inte anses en samlevnad som föräldrarna exempelvis av familjeskäl eller av hänsyn till andra upptagit över tiden för själva nedkomsten eller för en kortare tid därefter. Däremot bör normalt dit kunna hänföras en samlevnad som påbörjas före graviditeten och alltjämt pågår efter barnets födelse. Går föräldrarna från varandra redan under havandeskapstiden bör det väntade barnet många gånger kunna medföra att förhållandet bedöms som äktenskapsliknande men här får samlevnadens varaktighet och tidpunkten för brytningen större betydelse.

Avlider ena parten under samboendetiden finns det skäl att inte ställa lika stora krav på samlevnadens varaktighet som när parterna separerat. Utgångspunkten kan väl i sådana fall visserligen inte utan vidare vara att samlevnaden skulle ha kommit att bestå under en längre tid, såvida inte dödsfallet kommit emellan. Även i detta fall måste det krävas att samlevnaden inte varit helt kortvarig. Men man bör ha anledning att med viss tids samlevnad som grund göra antaganden att samlevnaden skulle ha fortsatt ännu en tid, om inte omständigheterna talar däremot. Här bör som särskilt stöd för den efterlevandes påstående om förhållandets äktenskapsliknande karaktär kunna åberopas ett ömsesidigt eller till den efterlevandes fördel upprättat testamente, om sådant finns.

Kravet på att samlevnadens varaktighet kan ges större eller mindre betydelse beroende på hur en reglering av parternas ekonomiska uppgörelse utformas. Vi återkommer till denna fråga i det följande men vill redan nu nämna att vi anser oss ha funnit en lösning som bör kunna minska svårigheterna vid gränsdragning-

en. I princip innebär vår lösning att reglerna för samboende får större betydelse ju längre samlevnaden varat. Detta skulle medföra att risken för att man i ett tidigt skede av samlevnaden skulle behöva ta ställning till förhållandets karaktär inte behöver bli så stor.

Av den sociologiska rapporten framgår som nämnts att parternas egen uppfattning om sitt förhållande har betydelse när man från mer allmänna utgångspunkter skall bedöma om samlevnaden är äktenskapsliknande. Deras uppfattning kan bli av betydelse också inom ramen för en rättslig reglering, nämligen om denna ger visst utrymme för avtal eller andra dispositioner och de samboende genom att handla i enlighet därmed visar att de själva anser sin samlevnad som äktenskapsliknande. Till avtalsfrågor föranledda av den föreslagna regleringen återkommer vi i det följande. Förekomsten av avtal blir emellertid ett mycket starkt stöd för att förhållandet bör bedömas som äktenskapsliknande.

I vissa speciella situationer kan det vara tveksamt när ett förhållande, som från början varit av helt annan karaktär, övergått till att bli äktenskapsliknande. Ett ibland nämnt exempel är hushållerskan, som med tiden kommer att mer och mer inta platsen som maka och husmor. Också andra former av inneboende kan övergå i en äktenskapsliknande samlevnad. Genom kravet på gemensamt hushåll kommer rena fall av inneboende utan regelbunden delaktighet i hushållet att lämnas utanför. När den ekonomiska och känslomässiga gemenskapen utvecklats därhän att förhållandet bör betecknas som äktenskapsliknande kan emellertid vara svårt att avgöra utan att som utgångspunkt ha en sådan omständighet som sammanflyttningen utgör i andra fall. Får de samboende barn tillsammans lär väl förhållandet oftast kunna anses som äktenskapsliknande men i övrigt får omständigheterna i det enskilda fallet klarläggas närmare. I 1973 års lagstiftningsärende framhölls att om kontant lön för anställning eller hyra för rum erlagts fram till tiden för upplösningen av samboendet, samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden i regel inte kunde anses ha förelegat (prop. 1973:32 s. 168). Också i nu diskuterade fall kan den valda lösningen med en på sikt ökande ekonomisk gemenskap underlätta prövningen.

Av det sagda bör framgå att man vid en jämförelse har att tänka sig hur ett äktenskap mellan parter i samma ålder och i motsvarande förhållanden i övrigt normalt skulle ha gestaltat sig. Givetvis bör det fordras att båda parter samlever helt frivilligt. Däri bör även inläggas ett krav på att båda besitter erforderlig rättslig handlingsförmåga, så att inte ett obehörigt beroendeförhållande föreligger.

Det bör heller inte vara fråga om parter mellan vilka sexuellt umgänge är straffbelagt. Samboende mellan släktingar i rätt upp- och nedstigande släktskap eller mellan helsyskon kan därför aldrig bli att bedöma som äktenskapsliknande samlevnad i lagens mening.

När det gällde frågan om samlevnad mellan två personer av samma kön skulle omfattas av den föreslagna lagstiftningen om sambor uttalade familjelagssakkunniga (SOU 1981:85 s. 141).

När det gäller samlevnad mellan två personer av samma kön uttalade riksdagen i samband med 1973 års ändringar i äktenskapslagstiftningen, att homosexuell samlevnad är en från samhällets synpunkt fullt acceptabel samlevnadsform (LU 1973:20 s. 116). Samma ekonomiska och känslomässiga gemenskap kan råda i ett homosexuellt förhållande som i ett äktenskap. Som vi redan inledningsvis konstaterade kan samma ekonomiska sammanflätning uppkomma också när homosexuella har gemensamt hem och hushåll.

Av dessa omständigheter följer dock inte utan vidare att de regler vi föreslår för sambor också bör gälla vid homosexuell samlevnad. I och för sig kan man tänka

sig att en eller flera av de kriterier vi nyss behandlade kan i större eller mindre omfattning föreligga också vid homosexuell samlevnad. Denna kan emellertid vara av skiftande karaktär och det behöver mera ingående undersökas vilka kriterier som bör uppställas för att en homosexuell samlevnad skall kunna betecknas som äktenskapsliknande.

Frågor angående homosexuell samlevnad undersöks för närvarande av den år 1977 tillsatta utredningen om de homosexuellas situation i samhället (direktiven, se 1979 års kommittéberättelse del II s. 2 [1977:21]). Kommittén har enligt sina direktiv att göra en undersökning som belyser de homosexuellas situation samt att sammanställa och redovisa tillgänglig vetenskaplig dokumentation om homosexualitet. I uppdraget ingår att föreslå åtgärder som behövs för att undanröja kvarvarande diskriminering av homosexuella. I frågor som rör egendomsordningen sker samråd med oss.

Det utredningsarbete som sålunda pågår om homosexuell samlevnad bör inte föregripas av oss. Åtgärder som vidtas beträffande det delproblem som den ekonomiska gemenskapen kan utgöra bör stå i samklang med den lösning på de homosexuellas situation i stort som väljs och med de önskemål om jämställdhet med heterosexuella samboende som den särskilt tillsatta kommittén kan komma att föra fram. Det bör ankomma på den kommittén, som kommer att få bättre möjligheter än vi att klarlägga och bedöma behovet av lagregler, att ta ställning i dessa känsliga frågor.

Att vi inte nu anser oss böra ta ställning till i vilka fall homosexuell samlevnad bör betecknas som äktenskapsliknande innebär alltså inte att vi avvisar tanken att de föreslagna reglerna om bostad och bohag blir tillämpliga också på denna samlevnad. Vi anser att den definition vi uppställer på sambor bör ges en sådan avfattning att den lämnar denna möjlighet öppen. När slutlig ställning tas till frågan om de homosexuellas situation och behovet för deras del av lagregler kommer frågan att ytterligare belysas.

Familjelagssakkunnigas förslag till äktenskapsbalk är, efter sedvanlig remissbehandling, nu föremål för beredning inom regeringskansliet.

10.3 Riksdagens behandling av frågan om homosexuell samlevnad

Riksdagen har vid åtskilliga tillfällen behandlat frågor rörande homosexuell samlevnad. Första gången frågan var föremål för närmare uppmärksamhet var år 1973 då riksdagen behandlade vissa förslag till ändringar av giftermålsbalken som föranleddes av familjelagssakkunnigas första betänkande (SOU 1972:41) *Familj och äktenskap 1.*

I den proposition (prop. 1973:32) som låg till grund för de föreslagna lagändringarna berördes inte frågan om homosexuell samlevnad. Däremot togs frågan upp av lagutskottet med anledning av en motion (mot. 1973:1793) vari yrkades att de sexuellt avvikandes rätt till lika villkor med andra grupper erkändes.

I sitt betänkande (LU 1973:20), som i detta hänseende godkändes av riksdagen, hemställde lagutskottet att motionen skulle avslås. Lagutskottet anförde följande. (a.a. s. 116).

Utskottet vill till en början framhålla att uttrycket "sexuellt avvikande" i detta sammanhang är mindre väl valt och kan leda till missförstånd. Uppenbart synes

emellertid motionärerna avse homosexuella samboende och utskottet kommer därför att uppehålla sig vid deras problem. Dessa har utskottet fått belysta genom en skrivelse från Riksförbundet för sexuellt likaberättigande samt genom en uppvaktning av representanter för förbundet inför utskottets presidium och ett antal av utskottets övriga ledamöter. Enligt utskottets mening finns det all anledning att uppmärksamma de homosexuellas problem. Tydligt är att de i många avseenden är sämre ställda än samboende av olika kön. Att i detta sammanhang ta ställning till förbundets önskemål på olika områden finner utskottet dock inte möjligt.

Utskottet vill emellertid betona att en samlevnad mellan två parter av samma kön är från samhällets synpunkt en fullt acceptabel samlevnadsform. Utskottet utgår därför ifrån att i lämpligt sammanhang de homosexuellas problem blir föremål för närmare utredning. Utskottet hänvisar även till vad socialstyrelsen med flera remissinstanser anfört i denna fråga. Genom vad utskottet nu anfört får syftet med motionsyrkandet anses tillgodosett.

Frågan om homosexuell samlevnad har därefter varit föremål för behandling av 1974, 1975, 1975/76, 1976/77 och 1978/79 års riksdagar (mot. 1974:199, LU 1974:4, mot. 1975:144, LU 1975:8, mot. 1975:1286 och 1294, SoU 1975/76:19, mot. 1976/77:139, 725 och 1099, SoU 1976/77:37 och mot. 1978/79:2153 samt LU 1978/79:14). Av riksdagsbehandlingen framgår, att uttalandet från 1973 års riksdag om att en samlevnad mellan två parter av samma kön är en från samhällets synpunkt fullt acceptabel samlevnadsform fortfarande äger sin giltighet.

10.4 Promemoria nr 37. Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar

Vi har sett det som viktigt att under arbetets gång väcka intresse för och debatt om homosexualitet och om homosexuellas levnadsvillkor. Debatten som förts har rört frågor som för många människor framstår som känsliga, nämligen frågorna om två människor av samma kön skall få ingå äktenskap med varandra och om deras rätt att gemensamt adoptera barn.

Äktenskaps- och adoptionsfrågorna diskuterades utförligt i en promemoria (promemoria nr 37 *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar*) från oss. Promemorian sändes av oss på remiss till ett stort antal myndigheter och institutioner.

I promemorian, som inte innehöll några ställningstaganden från vår sida, diskuterades om och hur samlevnad mellan två parter av samma kön skulle kunna rättsligt regleras. Vi redovisade olika argument för och emot tre olika alternativ, nämligen äktenskap, registrering och samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden. Vi framhöll att ett äktenskap mellan två människor av samma kön rättsligt sett skulle innebära att ett sådant skulle bli likställt med dagens äktenskap.

När det gäller registreringsalternativet, som skulle innebära att två människor av samma kön skulle kunna registrera sitt förhållande, konstaterade vi att detta, från rättslig synpunkt, kunde göras helt jämställt med äktenskapet. Vi slog emellertid också fast, att regler som gällde för

makar, kunde tas undan från tillämpningen när det gällde ett registrerat förhållande mellan två parter av samma kön. Man kunde exempelvis låta en registrering få konsekvenser endast inom de social- och skatterättsliga områdena.

Det tredje alternativet, som vi diskuterade, var att två individer av samma kön, som bodde tillsammans, från rättslig synpunkt skulle kunna jämställas med två människor av olika kön som sammanlever under s. k. äktenskapsliknande förhållanden och där gemensamma barn saknas.

Vi skall inte närmare beröra vad de olika remissinstanserna anförde i sina svar utan endast göra en kort sammanfattning av remissutfallet.

De flesta remissinstanserna hälsade med tillfredsställelse att homosexuellas situation i samhället utreddes. När det däremot gällde de frågeställningar som behandlades i promemorian var inställningen mera kluven. De remissinstanser som ansåg att den homosexuella samlevnadsproblematiken borde lösas var i någon övervikt i förhållande till dem som avstyrkte samtliga alternativ. En del av de remissinstanser, som var för en lösning, stannade vid denna ståndpunkt utan att diskutera de olika alternativen.

Av dem som yttrade sig om äktenskapsalternativet avstyrkte det stora flertalet detta. I frågan om registreringsalternativet var samtliga instanser, som yttrade sig i frågan, utom en, negativa till detta om det skulle omfatta enbart homosexuell samlevnad. Man menade att ett registreringsalternativ borde, om det genomfördes, avse allt samboende vid sidan om äktenskapet.

Som ovan påpekats diskuterade vi i promemorian även frågan om två personer av samma kön skulle ges en formell möjlighet att adoptera gemensamt. Positiva till en sådan möjlighet var endast homosexuellas egna organisationer. Övriga remissinstanser som berörde frågan var tveksamma eller direkt avstyrkande.

I anslutning till remissbehandlingen hörde ett stort antal organisationer, huvudsakligen frireligiösa, och enskilda människor av sig till oss. Man framförde, nästan undantagslöst, synpunkter av den innebörden att man avstyrkte samtliga alternativ som diskuterades i promemorian.

10.5 Omfattningen av homosexuell samlevnad

Det finns inte någon säker kunskap om omfattningen av homosexuell samlevnad och varaktigheten av sådan samlevnad. Våra undersökningar, som redovisas i bilaga 3, ger i det avseendet inte underlag för några säkra slutsatser, eftersom det inte har varit möjligt att undersöka urval som kan betraktas som representativa för alla homosexuella i Sverige.

Bland dem som vi har nått med undersökningarna säger sig hälften leva i ett förhållande med någon av samma kön (51 procent). Flertalet i den andra hälften säger att de skulle vilja leva i ett sådant förhållande (41 procent av de 1 259 svarande). Den faktiska förekomsten av homosexuell samlevnad i relation till det antal homosexuella som vill bo tillsammans tycks därför till stor del vara ett resultat av yttre omständigheter, som hindrar homosexuella från att etablera samlevnadsförhållanden.

Till de yttre omständigheterna, som beskrivs utförligare i bilaga 3, hör homosexuellas osynlighet, som också finns mellan dem inbördes, brister på mötesplatser för homosexuella och dessas svårtillgänglighet, den inriktning på tillfälliga kontakter som en del av mötesplatserna har, och homosexuellas rädsla för att kontakten med andra homosexuella skall röja dem inför den heterosexuella omvärlden.

Att leva i ett homosexuellt förhållande innebär i undersökningsurvalet i stor utsträckning att man också har gemensam bostad. 65 procent av dem i undersökningen som i mer än ett år har levt i ett förhållande delar bostad med sin partner. Bland dem som inte delar bostad med sin partner ger en majoritet ändå uttryck för den allmänna uppfattningen, att det är viktigt ("mycket" eller "ganska viktigt") att göra det. Också i det här avseendet tycks det alltså finnas yttre hinder för den homosexuella samlevnaden. Ett viktigt hinder för gemensamt boende bör vara homosexuellas rädsla för att genom sådant boende röja sig för omvärlden.

I undersökningsmaterialet finns inte någonting som tyder på att homosexuell samlevnad är särskilt kortvarig. De samboende i undersökningen fick i det mera omfattande av de två formulär som vi använde oss av frågan hur länge de hittills hade bott tillsammans med sin partner. Svarsfördelningen, som redovisas i tabell 1, är naturligtvis beroende av de svarandes ålder, och äldre homosexuella är också underrepresenterade i undersökningen. Men tabellen gör det trots detta troligt, att mångårigt homosexuellt samboende inte är ovanligt.

Tabell 1. Hur länge har ni bott tillsammans (hittills)? Procent. Antalet svarande = 147

— 1 år	20
1— 2 år	18
2— 4 år	20
4— 6 år	18
6—10 år	9
10 år—	15
	100

Till de samboende ställdes också tre frågor om vissa privaträttsliga förhållanden. Frågor och svar redovisas i tabell 2. Två tredjedelar uppger sig betrakta nyförvärvat bohag som gemensam egendom. För lika många gäller, att bara en av de två samboende är innehavare av bostaden. Ungefär 70 procent har inte skrivit något inbördes testamente.

Tabell 2. Homosexuella sambors bohag och bostad. Procent

1. När ni köper möbler och andra dyrare saker till hemmet, vem betalar det då? Antalet svarande = 147

En av oss betalar det, och vi betraktar honom/henne som ägare till det köpta	34
Vi betalar det tillsammans	48
En av oss betalar det, men vi betraktar oss båda som ägare till det köpta	18
	100

2. Vem äger bostaden eller har tecknat hyreskontraktet? Antalet svarande = 143

En av oss	68
Båda tillsammans	29
En/båda tillsammans med andra	2
Ingen av oss	1
	100

Liknande frågor har ställts i en undersökning (SOU 1978:55) *Att sambo och gifta sig. Fakta och föreställningar.* Undersökningen avsåg heterosexuella samboende, men ogifta, par och gjordes på uppdrag av familjelagssakkunniga. Svaren fördelar sig mycket likartat i de två undersökningarna. Inbördes testamente förekom dock knappast alls bland de heterosexuella paren. Det bör vara en avspegling av de undersökta heterosexuellas lägre medelålder och deras möjlighet att längre fram reglera egendomsfrågor genom att ingå äktenskap.

10.6 Olika samlevnadsformer

I samhället finns olika samlevnadsformer. De som är intressanta vid en diskussion om homosexuell samlevnad från rättslig synpunkt skall kunna jämställas med annan samlevnad är i stort följande

I gifta

II samlevnad mellan två parter av olika kön där parterna tidigare varit gifta med varandra eller har eller har haft gemensamma barn (fortsättningsvis kallad samlevnad med barnanknytning)

III samlevnad mellan två parter av olika kön under det av lagstiftningen använda begreppen äktenskapsliknande förhållanden eller äktenskapsliknande samlevnad.

IV samlevnad mellan två parter av samma kön under "äktenskapsliknande" förhållanden med eller utan barn (fortsättningsvis kallad homosexuell samlevnad)

V annan samlevnad, exempelvis fader och vuxen son.

För dem som är gifta med varandra gäller inom social-, skatte-, familje- och arvsrätt ett regelsystem som anknyter till att de är makar.

Samlevnad med barnanknytning likställs inom social- och skatterätt med äktenskap.

I fråga om samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden likställs denna samlevnadsform — med vissa undantag — inom social- och skatterätten inte med äktenskap.

Beträffande samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden finns inom privaträtten endast ett fåtal regler som likställer denna samlevnadsform med äktenskap.

För homosexuell samlevnad och samlevnad enligt grupp V finns inte några rättsregler som likställer dessa med andra samlevnadsformer. Däremot är det inte uteslutet att begreppet "närstående" som förekommer t. ex. inom konkurs- och processrättslig lagstiftning kan tillämpas även vid homosexuell samlevnad.

En principiell skillnad mellan samlevnad med barnanknytning eller under äktenskapsliknande förhållanden (grupperna II och III) å ena sidan och homosexuell samlevnad å andra sidan är att de som tillhör de förstnämnda grupperna kan gifta sig med varandra.

För homosexuell samlevnad gäller på det privaträttsliga området allmänna förmögenhetsrättsliga principer.

10.7 Grundläggande frågeställningar och överväganden

När det gäller samlevnad mellan man och kvinna är denna i de flesta fall en konsekvens av ett känslomässigt engagemang. Lagstiftningen beträffande denna form av samlevnad syns också bygga på förutsättningen att det därjämte finns en ekonomisk sammanflätning och att, när det gäller sociala förmåner, en familj i vissa fall kan ha behov av ekonomiskt stöd från samhällets sida (bidragssystemet). Lagstiftningen syns också anta att en familjemedlem är beroende av en annan familjemedlems ekonomiska prestationsförmåga (pensioner, underhåll).

Vi har i avsnitt 2 konstaterat att homosexuell läggning innebär detsamma för homosexuella som heterosexuell läggning innebär för heterosexuella och att det enda som skiljer homosexuella från heterosexuella är valet av kön på sin samlevnadspartner. Mot denna bakgrund är den grundläggande frågan om homosexuell samlevnad har samma funktioner för parterna i denna som för parterna i heterosexuell samlevnad. Ger en närmare analys ett nekande svar på frågeställningen, finns det inte skäl att föreslå att homosexuell samlevnad rättsligt skall kunna jämställas med äktenskap eller annan heterosexuell samlevnad med eller utan barn. Blir svaret jakande, uppstår däremot frågan om det finns behov av någon lagstiftning för homosexuell samlevnad och, för sådant fall, hur den skall utformas.

Som redan påpekats är enda påvisbara skillnaden mellan heterosexuella och homosexuella människor att homosexuella i valet av kärlekspartner föredrar en person av samma kön. I en homosexuell relation finns samma känslomässiga engagemang och ekonomiska sammanflätning som vid heterosexuell samlevnad. Ett förhållande som också bör tillmätas betydande vikt är att det förekommer att parterna i ett homosexuellt förhållande medför barn från ett tidigare heterosexuellt förhållande.

I ett homosexuellt samlevnadsförhållande kan det inte finnas gemensamma barn. Detta förhållande kan emellertid inte vara avgörande för att besvara den grundläggande frågeställningen nekande. Hävdar man denna uppfattning, innebär detta att man fäster för stort avseende vid den traditionella uppfattningen att olika s. k. familjefunktioner endast

kan finnas i ett förhållande mellan man och kvinna. Man fjärmar sig även från den verklighet som visar att det finns homosexuella samlevnadsförhållanden med barn som fungerar som den traditionella heterosexuella familjen och att det finns homosexuella förhållanden som fungerar som heterosexuella i vilka barn, av olika anledningar, saknas.

Sammanfattningsvis anser vi det klarlagt att likheterna mellan homosexuell och heterosexuell samlevnad är sådana att de båda samlevnadsformerna är likvärdiga för de samboende. Detta synsätt står också i bäst överensstämmelse med riksdagens uttalande från år 1973 att homosexuell samlevnad från samhällets synpunkt är en fullt acceptabel samlevnadsform.

Nästa fråga, vilken är av mer övergripande natur, är om det finns behov av någon form av rättslig reglering för homosexuell samlevnad.

Antalet uteslutande eller övervägande homosexuella personer är stort. Våra undersökningar visar att många homosexuella lever tillsammans med någon av samma kön. Vid homosexuell samlevnad föreligger, som vi påpekat åtskilliga gånger, samma ekonomiska och känslomässiga sammanflätning som vid heterosexuell sådan. Samma praktiska skäl som talar för behov av någon form av rättslig reglering för sistnämnda form av samlevnad gäller även för homosexuell samlevnad. Även andra skäl talar emellertid för en lagstiftning rörande homosexuell samlevnad.

Homosexuell samlevnad är förenad med avsevärt större komplikationer än vad som är fallet med heterosexuell samlevnad. Många homosexuella har framfört, att man uppfattar avsaknaden av rättslig reglering som diskriminerande och att denna avsaknad förstärker känslan av att vara avvikande och av att tillhöra en inte accepterad grupp människor. Frånvaron av lagstiftning försvårar därmed homosexuellas anpassning till sin läggning och till samhället. Homosexuella, som är en mycket stor grupp i samhället, fullgör, som alla andra medborgare sina skyldigheter mot samhället. De kan därför ställa krav på att samhället uttryckligen skall erkänna den samlevnadsform som för dem är naturlig.

En rättslig reglering för homosexuell samlevnad, innebär att samhället uttryckligen accepterar homosexualitet. Detta kan som en viktig konsekvens komma att medföra att homosexuella får lättare att acceptera sig själva och uppträda öppet.

Vi anser således att det finns behov av och skäl för rättslig reglering för den homosexuella samlevnadsformen.

10.8 Utformningen av den rättsliga regleringen

10.8.1 Allmänt

Det finns inte några regler som berör homosexuell samlevnad och det är främst inom tre rättsområden som avsaknaden av rättslig reglering har betydelse. Dessa områden är

a) det privaträttsliga området, vilket bl. a. omfattar äktenskapsrätt, föräldrarätt, arvsrätt samt viss hyresrättslig och namnrättslig lagstiftning,

b) det socialrättsliga området, varmed bl. a. avses reglerna om pensioner och föräldraförsäkring i lagen (1962:381) om allmän försäkring, reglerna i lagen (1976:380) om arbetsskada, reglerna i bostadsbidragsförordningen (1976:263) och i familjebidragslagen (1978:520). Till detta område bör också föras bland annat reglerna om statlig och kommunal pension, reglerna om tjänstegrupplivförsäkringar och reglerna om begravningshjälp, samt

c) det skatterättsliga området, dit bl. a. reglerna om statlig och kommunal inkomstskatt och om arvs- och gåvoskatt kan hänföras.

Vi har i avsnitt 10.7 slagit fast att den homosexuella samlevnadsformen bör rättsligt regleras. En sådan reglering bör anpassas till de regelsystem som gäller för dem som är gifta och/eller för dem som lever under äktenskapsliknande förhållanden och inte har någon barnanknytning. Med denna utgångspunkt finns tre alternativ.

Alternativen är

1. Äktenskap mellan två parter av samma kön (homosexuella äktenskap). Enligt detta alternativ blir samtliga regler som i dag gäller för makar tillämpliga för dem som ingår homosexuellt äktenskap.
2. Anmälan eller registrering i särskild ordning (registrerad samlevnad). Detta alternativ kan utformas på olika sätt. Man kan exempelvis låta samtliga regler som i dag gäller makar gälla för registrerad samlevnad. Alternativet ger emellertid också möjlighet att undanta vissa makeregler från att tillämpas vid registrerad samlevnad.
3. Enligt viss lagstiftning har samlevnad mellan man och kvinna samma rättsverkningar som äktenskap. För att beteckna denna samlevnad används begreppen "äktenskapsliknande förhållanden" eller "äktenskapsliknande samlevnad" eller motsvarande uttryck. Det är inte uteslutet att denna metod att jämställa en samlevnadsform med äktenskap i framtiden kommer att bli allt vanligare. Förutom familjelagssakkunnigas förslag om sambor (avsnitt 10.2) har socialpolitiska samordningsutredningen i betänkandet (SOU 1979:94 s. 150 ff) *En allmän socialförsäkring* föreslagit en enhetlig likställighetsregel inom socialförsäkringen enligt vilken med gifta skulle likställas även man och kvinna som "stadigvarande lever samman under äktenskapsliknande förhållanden". Begreppet äktenskapsliknande förhållanden anses i dag i de flesta fall inte tillämpligt vid homosexuell samlevnad.
   Ett alternativ till rättslig reglering för denna samlevnadsform är att låta all eller viss lagstiftning som använder termen "äktenskapsliknande förhållanden" eller liknande uttryck omfatta även homosexuell samlevnad.

10.8.2 Äktenskap

Vi har som ett alternativ att rättsligt reglera den homosexuella samlevnadsformen angett äktenskap för två parter av samma kön (homosexuella äktenskap). Innan vi tar ställning för eller mot homosexuella äktenskap måste äktenskapet som institution beröras.

Man möter ordet äktenskap i åtminstone två betydelser. I den ena åsyftas de rättsliga förhållandena. Mest abstrakt avses då det rättsliga institutet, dvs. det komplex av rättsregler som betecknas som äktenskap och som utgör en del av den svenska rättsordningen. Mera konkret åsyftas det rättsförhållande som råder mellan en man och en kvinna som anlitar detta institut genom att i föreskriven form komma överens om detta. Äktenskap i denna bemärkelse, som fungerar oavsett hur makarna gestaltar den sociala verkligheten, föreligger ända till dess att rättsförhållandet upplöses genom den ene makens död eller genom äktenskapsskillnad.

När äktenskap används i den andra betydelsen menar man själva familjebildningen, den sociala institution inom vilken barn skall födas och växa upp. När kyrkan betraktar äktenskapet såsom en del av skapelseordningen, är det också fråga om den faktiska förbindelsen mellan mannen och kvinnan, om deras förening och gemenskap till släktens bestånd och inbördes hjälp och inte om rättsförhållandet mellan dem. Detta rättsförhållande, det rättsliga äktenskapet, är en följd av det borgerliga samhällets lagstiftning.

Få torde bestrida att äktenskapet har en grundad ställning som central institution inom familjerätten, dvs. förhållandet mellan man och kvinna och deras barn. De familjerättsliga reglerna har, världen över, byggts upp kring äktenskapet. Äktenskapet har också behandlats i olika internationella konventioner. Både i Förenta Nationernas år 1948 antagna deklaration om de mänskliga rättigheterna och i Europarådets konvention om skydd för de mänskliga rättigheterna fastslås mans och kvinnas rätt att ingå äktenskap och bilda familj. Förenta Nationerna antog år 1962 en konvention om samtycke till, minimiålder för och registrering av äktenskap. Sverige har ratificerat denna konvention, som slår vakt om äktenskapet som en frivillig och allvarligt menad form av samlevnad mellan man och kvinna. Äktenskapet som social institution och de därav följande rättsverkningarna är i dagens samhälle således förbehållet man — kvinna.

Det är kring äktenskapet som social institution, familjebildning, som religiösa uppfattningar växt fram. Sådana uppfattningar har spelat roll när det gällt att reglera formerna för att ingå äktenskap. Så är t. ex. fortfarande enligt den romersk-katolska kyrkan äktenskapet ett sakrament, vilket bl. a. innebär att äktenskapet för att det enligt kyrkans uppfattning skall gälla, måste ingås genom kyrklig vigsel.

Även om dagens svenska äktenskapslagstiftning — frånsett reglerna om kyrklig vigsel och om borgerlig vigsel enligt det längre vigselformuläret — inte innehåller några religiösa eller moraliska värderingar kan man inte förneka att många människor ser äktenskapet som en institution för familjebildning. Så länge den kyrkliga vigseln erkänns som konstituerande för ett giltigt äktenskap kan man ifrågasätta om inte samhället i viss utsträckning godtager de religiösa ideologierna bakom äktenskapet.

Sedan år 1969 har en allmän översyn av den svenska familjerättsliga lagstiftningen pågått genom familjelagssakkunnigas försorg. Enligt direktiven till utredningen borde en ny lagstiftning så långt möjligt vara

neutral till olika samlevnadsformer och till olika moraluppfattningar men äktenskapet skulle fortfarande ha en central plats inom familjerätten (SOU 1972:41 s. 58). Det kan också slås fast, att dagens äktenskap har speciella rättsverkningar i förhållande till andra samlevnadsformer. Någon fullständig neutralitet, vilken betydelse man än lägger i ordet, existerar inte och syns enligt nyssnämnda direktiv inte heller ha varit eftersträvad.

De tidigare nämnda äktenskapskonventionerna är närmast av folkrättslig natur och reglerar inte om äktenskap ingångna utomlands eller utländska beslut om äktenskapsskillnad är giltiga i Sverige. Dessa frågor regleras, frånsett de nordiska länderna, för Sveriges del i lagen (1904:26) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmyndarskap. Huvudregeln beträffande äktenskap är att ett sådant anses giltigt till formen om det är giltigt i den stat där det ingicks. När det gäller beslut om äktenskapsskillnad är huvudregeln att ett utländskt sådant skall gälla om det med hänsyn till makes medborgarskap, hemvist eller annan anknytning förelåg skälig anledning att frågan om äktenskapsskillnad prövades i den främmande staten.

10.8.3 Registrering

Ett sätt att åstadkomma rättslig reglering för den homosexuella samlevnadsformen är någon form av registrering för samlevnad mellan två parter av samma kön. Registrering skulle vara helt skild från vigselförfarandet.

Ett registreringssystem skulle kunna utformas på så sätt att det skulle kunna innebära att samtliga lagregler som gäller för makar skulle kunna tillämpas vid homosexuell samlevnad. Ett registreringssystem ger emellertid också möjlighet till begränsningar genom att ett sådant kan konstrueras så att det endast skall tillämpas inom exempelvis det socialrättsliga området.

Om de som lever i ett homosexuellt samlevnadsförhållande kunde registrera detta skulle resultatet bli, helt eller delvis, samma rättsverkningar som ett äktenskap medför. Inom de social- och skatterättsliga områdena skulle från ekonomisk synpunkt en registrering medföra ibland fördelar och ibland nackdelar. I fråga om det privaträttsliga området skulle en registrering innebära att exempelvis giftermålsbalkens regler om egendomsordning kunde bli tillämpliga för det homosexuella samlevnadsparet. Däremot skulle en registrering inom detta rättsområde inte innebära att man i förhållande till samhället får några ekonomiska förel eller nackdelar för samlevnadsparet.

10.8.4 Äktenskapsliknande förhållanden

I viss lagstiftning används begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller något snarlikt uttryck för att jämställa samboende man och kvinna med makar. Exempel utgör lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad, förordningen (1976:263) om statliga bostads-

bidrag till barnfamiljer och familjebidragslagen (1978:520). I annan lagstiftning finns andra uttryck för att beteckna bl. a. samlevnad under "äktenskapsliknande förhållanden". Sålunda anses uttrycken "närstående som varaktigt sammanbor" och "med make likställd person" i 12 kap. 34 § jordabalken och 104 § 3 st försäkringsavtalslagen (1927:77) ha denna innebörd (prop. 1967:141 s. 200 och prop. 1980/81:191 s. 3f).

Begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller därmed liknande uttryck är inte klart avgränsat i lagstiftningen. Trots detta har de flesta klart för sig vad som menas därmed. Hittills har man ställt upp olika kriterier för att konstatera om en samlevnad är äktenskapsliknande exempelvis gemensam bostad, gemensamma barn eller gemensam hushållskassa. En utförlig redogörelse för begreppet har gjorts av familjelagssakkunniga (avsnitt 10.2).

I förarbetena till gällande lagstiftning där begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller liknande används saknas uttalanden om att det kan omfatta homosexuell samlevnad. Om fall förekommit i domstolspraxis där homosexuell samlevnad jämställts med äktenskapsliknande förhållanden torde dessa vara fåtaliga. Från statens invandrarverk (SIV) har man däremot upplyst, att man vid frågor om uppehållstillstånd, där den sökande åberopar homosexuell familjeanknytning till landet jämställer homosexuell samlevnad med samlevnad under äktenskapsliknande former (jfr också SOU 1983:29 s. 132 och 140).

10.8.5 Överväganden och förslag

Äktenskap

Äktenskap innebär i dagens läge, frånsett de rättsliga aspekterna, en förening mellan man och kvinna. Det är också inom äktenskapet som barn skall födas och växa upp. Äktenskapet har, sett från denna synpunkt, stor betydelse för samhället och den enskilda. Sett från en annan synpunkt innebär äktenskapet endast att förhållandet mellan mannen, kvinnan och deras barn får en rättslig överbyggnad. När det gäller möjlighet till homosexuella äktenskap är det äktenskapet i den senare betydelsen som frågan gäller. När man bedömer denna bör man ha i minnet att det är samma känslomässiga och ekonomiska sammanbindning som utgör grunden för både heterosexuell och homosexuell samlevnad.

Vi kan inte heller, som vi tidigare påpekat, finna att det förhållandet att två människor av samma kön inte kan få gemensamma barn kan vara av avgörande betydelse för deras möjligheter att få ingå äktenskap med varandra. Den sociala verkligheten visar nämligen att det finns homosexuella samlevnadsförhållanden där det finns uppväxande barn och att det finns heterosexuella samlevnadsförhållanden där barn saknas men som ändå har samma funktioner som den homosexuella samlevnaden. Enligt vår uppfattning framstår det därför inte, utifrån betraktelsesättet att äktenskapet är en rättslig överbyggnad på ett samlevnadsförhållande, som omotiverat att två människor av samma kön skall kunna få ingå äktenskap med varandra.

En konsekvens av att två personer av samma kön får möjlighet att ingå äktenskap med varandra blir, att samhället helt likställer den homosexuella samlevnadsformen med dagens äktenskap.

Genom att öppna möjligheten för homosexuella äktenskap skulle alla regler där makebegreppet har någon betydelse bli tillämpliga för dem som ingått ett homosexuellt äktenskap. En annan ordning skulle kunna uppfattas som diskriminerande. Den omständigheten att ett äktenskap mellan två människor av samma kön måste ges samma rättsverkningar som äktenskap, innebär, som vi ser det, i dagens läge hinder mot homosexuella äktenskap.

Äktenskap ingås med kyrklig eller borgerlig vigsel. Kyrklig vigsel kan äga rum inom svenska kyrkan eller, efter medgivande av regeringen, annat trossamfund. Genom den reaktion som vår promemoria nr 37 *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar* väckte har vi slutit oss till att det är uteslutet att svenska kyrkan eller andra trossamfund för närvarande skulle acceptera att viga två personer av samma kön eller att erkänna homosexuella äktenskap. Så länge som samhället behåller kyrklig vigsel som konstituerande för äktenskapet skulle den enda möjligheten för två människor att ingå äktenskap med varandra således bli genom borgerlig vigsel.

Även i andra frågor blir det tvunget att göra skillnad mellan dagens äktenskap och ett homosexuellt äktenskap. Vi har i avsnitt 9.3 behandlat frågan om två människor av samma kön skall ges möjlighet att adoptera gemensamt. Vi har funnit att en sådan möjlighet för närvarande inte går att genomföra.

I våra undersökningar om allmänhetens attityder ställde vi en fråga om man ansåg att två parter av samma kön skulle få ingå äktenskap. 21 procent av dem som svarade var positiva (svarsalternativen "Ja, det tycker jag absolut" och "Ja, skälen talar övervägande för"). Å andra sidan hade 54 procent av de svarande en negativ inställning och 25 procent förklarade sig inte veta (svarsalternativen "Nej, det tycker jag absolut inte", "Nej, skälen talar övervägande emot" och "Vet inte"). Vi ställde också en fråga om ett homosexuellt samlevnadspar skulle ha samma rätt som ett heterosexuellt samlevnadspar att få det dåvarande bosättningslånet. Här var 46 procent av de svarande positiva (svarsalternativen "Ja, det tycker jag absolut" och "Ja, skälen talar övervägande för"). 25 procent av de svarande hade en negativ inställning och 29 procent förklarade sig inte veta (svarsalternativen "Nej, det tycker jag absolut inte", "Nej, skälen talar övervägande mot" och "Vet inte").

Vi vågar bl. a. mot bakgrund av de redovisade svaren, dra den slutsatsen att det i vart fall inte är de särskilda rättsverkningarna som ett äktenskap medför som är avgörande för människors inställning till homosexuella äktenskap. Avgörande är troligen istället uppfattningar om att äktenskapet är en särskild religiös och social institution inom vilken barn skall födas och växa upp. En möjlighet för två parter av samma kön att ingå äktenskap skulle innebära en ytterst genomgripande förändring i en djupt rotad syn på äktenskapet. Man riskerar därför att en lagstiftning om äktenskap mellan två personer av samma kön skulle strida mot den helt dominerande uppfattningen i samhället.

En möjlighet för två personer av samma kön att ingå äktenskap med varandra kan ge upphov till internationellt-rättsliga komplikationer genom att utländska rättssystems syn på svenska äktenskap och dess rättsverkningar kan komma att påverkas.

Värderingarna om äktenskapet som en institution för familjebildning mellan en man och en kvinna är så grundmurade att det inte är möjligt att införa bestämmelser som ger två personer av samma kön möjlighet att ingå äktenskap med varandra. Om det homosexuella samlevnadsparet från rättslig synpunkt överhuvudtaget i framtiden skall kunna behandlas lika med dem som idag är gifta med varandra är det nödvändigt att någon form av civil registrering genomförs som ensamt konstituerande för de rättsverkningar som i dag blir följden av en kyrklig eller borgerlig vigsel. En sådan registrering, som beträffande man och kvinna finns i vissa länder, berör inte de kristna samfundens syn på äktenskapet. Att utreda frågan om en sådan registrering faller emellertid utanför våra direktiv.

Familjelagssakkunniga föreslog i sitt betänkande (SOU 1972:41) *Familj och äktenskap 1* bl. a. att formerna för äktenskaps ingående skulle ändras på så sätt att det som ensamt konstituerande för ett från rättslig synpunkt giltigt äktenskap endast skulle krävas att mannen och kvinnan gjorde anmälan i viss ordning. De sakkunnigas förslag i denna del ledde emellertid inte till lagstiftning.

Vi är medvetna om att det inte förflutit i stort mer än tio år sedan frågan om formerna för äktenskaps ingående skulle få en mera civil prägel var föremål för utredning och överväganden. Riksdagen har emellertid också sedan dess uttalat att homosexuell samlevnad är en från samhällets synpunkt fullt acceptabel samlevnadsform och vi har funnit att det vid homosexuell samlevnad många gånger finns samma sammanflätningar och funktioner som vid heterosexuell samlevnad.

I takt med att synen på homosexuella ändras kan det finnas anledning att ånyo överväga familjelagssakkunnigas förslag från år 1972 om någon form av civil registrering som konstituerande för de rättsverkningar som blir följden av dagens vigsel. Dessa överväganden bör givetvis även omfatta den homosexuella samlevnadsformen.

Registrering

Oavsett vilka av äktenskapets rättsverkningar som man tillägger det av oss angivna (avsnitt 10.8.1 och 10.8.3) alternativet med ett anmälnings- eller registreringssystem är det svårt att komma ifrån att detta innebär ett nytt rättsinstitut, låt vara med helt eller delvis samma rättsverkningar som äktenskapet. Ett sådant nyskapande som bara hänför sig till den homosexuella samlevnadsformen framstår som ett onödigt utpekande av en grupp människor i samhället och vi kan inte bortse från risken att ett system av den här skisserade innebörden kan befästa rådande fördomar. Ett registreringsalternativ för enbart homosexuell samlevnad bör därför redan av denna anledning inte genomföras.

Äktenskapsliknande förhållanden

Vi har tidigare funnit (avsnitt 10.7) att homosexuell samlevnad har mycket stora likheter med samlevnad mellan man och kvinna. Vi har också ansett att det finns skäl att rättsligt reglera den homosexuella samlevnadsformen och att (avsnitt 10.8.1) den i detta avseende på något sätt bör jämställas med äktenskap eller annan heterosexuell samlevnad.

Som ovan framgått innebär vår ståndpunkt att äktenskap för två parter av samma kön eller registrering f. n. inte kan genomföras.

Vi föreslår, att homosexuell samlevnad från rättslig synpunkt skall kunna jämställas med den samlevnadsform som i dagens lagstiftning betecknas som "äktenskapsliknande förhållanden" eller liknande uttryck.

Begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller liknande är sparsamt förekommande i lagstiftningen. Det finns exempelvis i 4 kap. 19 § utsökningsbalken, anvisningarna till 31 § första punkten 9 st. 1 p. kommunalskattelagen (1928:370), lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad, 6 § familjebidragslagen (1978:520) och 18 § 1 st. 2 p. förordningen (1976:263) om statliga bostadsbidrag. Det är vår avsikt att nu nämnda bestämmelser skall kunna tillämpas vid homosexuell samlevnad.

Som framgår av det anförda innebär vårt förslag inte särskilt omfattande förändringar för homosexuell samlevnad och det innebär inte heller att samtliga skillnader mellan heterosexuell samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden och homosexuell samlevnad försvinner. Vid äktenskapsliknande samlevnad mellan två parter av olika kön kan nämligen parterna gifta sig eller skaffa sig gemensamma barn. Därigenom blir ytterligare rättsregler tillämpliga. Vårt förslag medför, förutom sitt materiella innehåll, emellertid viktiga principiella konsekvenser för homosexuella. Genom detta ges nämligen tyngd åt riksdagens uttalanden om att homosexuell samlevnad är en från samhällets synpunkt fullt acceptabel samlevnadsform.

Som vi redovisat i avsnitt 10.2 är familjelagssakkunniga och vi överens om att vi skall överväga om de sakkunnigas förslag om sambor även skall omfatta homosexuell samlevnad. De regler som de sakkunniga föreslår om sambor rör bl. a. rätten till den gemensamma bostaden. Frågor om bohag och bostad är lika angelägna för dem som lever i homosexuell som i heterosexuell samlevnad. De av familjelagssakkunniga föreslagna reglerna om sambor bör därför, om de genomförs, i samtliga avseenden omfatta även homosexuell samlevnad.

Avsikten med vårt förslag är att homosexuell samlevnad från rättslig synpunkt skall kunna likställas med den samlevnadsform mellan en man och en kvinna för vilken man inom lagstiftningen använder begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller liknande. För att genomföra vårt förslag är det nödvändigt med en särskild lagstiftning. Vi har funnit att det närmast är två olika lagstiftningsmetoder som kan komma ifråga.

Den första metoden innebär att man i lagtext anger den yttre ramen för homosexuell samlevnad och förklarar vilken särskild lagstiftning, som skulle kunna tillämpas vid homosexuell samlevnad.

Enligt den andra metoden utgår man också från den yttre ramen för homosexuell samlevnad. Till skillnad från den förra innebär denna metod att man fastslår att all lagstiftning där begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller liknande används skall kunna tillämpas vid homosexuell samlevnad.

Vi har övervägt för- och nackdelarna med de olika alternativen och funnit att det förra alternativet från lagstiftningssynpunkt är att föredra. Alternativet skapar fullständig klarhet i vilka lagregler som skall gälla vid homosexuell samlevnad och innebär en lagteknisk enkel metod att undvika rättsliga konsekvenser som, med hänsyn till den grundläggande skillnaden mellan hetero- och homosexuell samlevnad, kan framstå som orimliga. Alternativet kan visserligen påstås innebära ett onödigt utpekande av homosexuella som en särskild grupp människor. Ett sådant påstående kan vid en första anblick sägas vara riktigt men man får i sammanhanget inte glömma bort att detta i så fall är en konsekvens av den grundläggande skillnaden mellan homo- och heterosexuell samlevnad och att det, även från homosexuellas sida, måste vara av intresse att olika lagregler ges en så klar och entydig innebörd som möjligt.

Den av oss föreslagna lagtekniska konstruktionen innebär inte att det vid framtida lagstiftning, där begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller motsvarande kan komma att användas, är uteslutet att tillämpa bestämmelsen vid homosexuell samlevnad. Tvärtom så bör huvudregeln vara den motsatta. Visserligen måste en prövning ske i varje enskilt fall men undantag från huvudregeln bör endast få förekomma om de rättsliga konsekvenserna skulle framstå som stridande mot intentionerna bakom lagstiftningen eller som orimliga med hänsyn till den grundläggande skillnaden mellan homo- och heterosexuell samlevnad.

11 Arbetsmarknaden

11.1 Inledning

Vi har försökt klarlägga om homosexuella utsätts för diskriminering eller trakasserier på sina arbetsplatser. Exempel på diskriminering skulle vara att homosexuella vägras anställning, blir förflyttade, nekade befordran eller rent av uppsagda på grund av att man är homosexuell. Av de homosexuella som svarat på våra enkäter (1 300 personer) uppger mellan ett tjugotal och ett fyrtiotal både att de har utsatts för några av dessa åtgärder och att de är säkra på eller misstänker att deras homosexualitet varit orsaken. Ett sjuttiotal uppger sig också ha blivit trakasserade på sina arbetsplatser. Ett femtiotal säger, att de har tvingats sluta på en arbetsplats på grund av sin homosexualitet.

Innan vi närmare diskuterar om det är erforderligt med åtgärder mot diskriminering av homosexuella på arbetsmarknaden skall vi i korthet redogöra för de regler som gäller för anställnings ingående och upphörande. I fråga om anställnings ingående gäller olika regler för den privata och den offentliga sektorn.

11.2 Anställnings ingående

11.2.1 Privata sektorn

En arbetsgivare inom den privata sektorn kan, såvitt är av intresse för oss, anställa vilken arbetssökande han vill. Han kan alltså vägra en arbetssökande anställning och som skäl åberopa dennes sexuella läggning.

Under förarbetena (prop. 1970:87 s. 65 ff) till diskrimineringsbestämmelsen i 16 kap. 9 § brottsbalken diskuterades bl. a. frågan om en arbetsgivare av rasskäl kunde vägra att anställa någon. Man strök därvid under den svenska traditionen att lagregler på arbetsmarknadens område endast borde användas om parterna avtalsvis inte kunde lösa uppkomna problem eller om det annars fanns speciella skäl för lagstiftning. Man kunde vidare förutsätta, att arbetsmarknadens parter genom upplysning m. m. strävade mot att förhindra rasdiskriminering. Med hänsyn härtill och till att den föreslagna lagstiftningen mot rasdiskriminering kunde förväntas bli normbildande även för andra områden än dem som avsågs

med lagförslagen avstod man från lagstiftning mot yttringar av rasfördomar på arbetsmarknaden. Det ströks emellertid under att skulle eventuella problem inte kunna bemästras så borde lagstiftningsåtgärder övervägas.

Lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet innebär bl. a. att arbetstagarorganisation som är bunden av kollektivavtal fått en starkare förhandlingsställning gentemot arbetsgivaren i frågor mellan denne och organisationsmedlemmar på arbetsplatsen. Av central betydelse i lagen är bestämmelsen om medbestämmande för arbetstagaren (32 §). Mellan kollektivavtalsbundna parter bör — om arbetstagarparten begär det — kollektivavtal träffas om medbestämmande för arbetstagaren i frågor om ingående och upphörande av anställningsavtal, ledning och fördelning av arbetet och verksamhetens bedrivande i övrigt. Kollektivavtal om medbestämmande i anställningsfrågor kan ge arbetstagarorganisationerna möjligheter att påverka arbetsgivarna eller att bestämma i frågor av anställningskaraktär. Organisationerna kan därigenom motverka diskriminering.

11.2.2 Offentliga sektorn

Vid tillsättning av statliga tjänster gäller enligt 11 kap. 9 § RF att hänsyn skall tas "endast till sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet". Med "förtjänst" brukar man avse tjänstetid och vana och med "skicklighet" lämplighet för befattningen. Enligt 4 kap. 3 § 2 st lagen (1976:600) om offentlig anställning gäller regeln om förtjänst och skicklighet även kommunal tjänst, om denna är statligt reglerad och inte avser prästerlig tjänst. Detta betyder att det i huvudsak bara är lärartjänster som omfattas av regeln.

11 kap. 9 § RF gäller alltså i princip inte kommunala tjänster. Emellertid syns kommunerna vara bundna av bestämmelsen i 1 kap. 9 § RF om att förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iaktta saklighet och opartiskhet. I det senare kravet torde ligga att kommunerna skall bedöma ärenden om tjänstetillsättning efter förtjänst och skicklighet.

11.3 Uppsägning

Lagen (1982:20) om anställningsskydd gäller i princip arbetsmarknaden i dess helhet. En uppsägning måste alltid vara sakligt grundad (7 § 1 st.). Om det skäligen kan begäras att arbetsgivaren bereder arbetstagaren annat arbete hos sig föreligger inte saklig grund för uppsägning (7 § 2 st.). En uppsägning från arbetsgivarens sida beror i normalfallet antingen på arbetsbrist eller på arbetstagarens personliga förhållanden. Oavsett om uppsägningen grundar sig på arbetsbrist eller arbetstagarens personliga förhållanden gäller regeln i 7 § 2 st. om omplaceringsskyldighet. Om uppsägning eller avskedande skett utan saklig grund kan den förklaras ogiltig (34—35 §§). Om arbetsgivaren brutit mot reglerna skall han,

förutom lön och andra anställningsförmåner, utge ersättning för eventuell skada (38—39 §§).

Frågan om sexuell läggning utgör saklig grund för uppsägning diskuteras inte i förarbetena till lagen om anställningsskydd. Av förarbetena framgår emellertid (prop. 1973:129 s. 127 och 1981/82:71 s. 66) att man ansåg att det inte behövdes särskilda regler till skydd mot uppsägning på grund av arbetstagares nationalitet, religion, hudfärg e. d. eller på grund av hans politiska uppfattning eller hans sysslande med offentliga uppdrag. Det underströks, att en uppsägning av sådana skäl normalt inte är sakligt grundad men att det kunde förekomma undantagssituationer där uppsägning på sådana skäl var befogad. Som exempel anfördes att man kunde tänka sig en funktionär i ett politiskt parti som lämnade partiet eller en präst i ett religiöst samfund som förklarade sig inte längre dela samfundets religiösa uppfattning.

11.4 Diskrimineringsutredningens betänkande (SOU 1983:18) Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet

Diskrimineringsutredningen, vars arbete vi redan berört (avsnitt 8.5), har i ett delbetänkande föreslagit en särskild lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. Den föreslagna lagen är, i likhet med annan arbetsrättslig lagstiftning, civilrättslig och har i hög grad haft jämställdhetslagen som förebild. I korthet innebär förslaget följande.

Lagens ändamål är att främja allas lika rätt i fråga om arbete, arbetsvillkor och utvecklingsmöjligheter i arbetet oberoende av etnisk tillhörighet. Lagförslaget förbjuder arbetsgivare att negativt särbehandla någon på etnisk grund vid bl. a. anställning, befordran eller utbildning.

Lagförslaget upptar endast en förbjuden diskrimineringsgrund nämligen etnisk tillhörighet. Inom ramen för denna ryms diskrimineringsgrunderna ras, hudfärg och etniskt och nationellt ursprung samt även nationalitet i betydelsen medborgarskap.

Lagförslaget syftar till att åstadkomma att varken arbetstagare eller arbetssökande skall missgynnas av arbetsgivare på grund av sin etniska tillhörighet. Ett sådant missgynnande föreligger om en arbetssökande på grund av sin etniska tillhörighet blir förbigången av en annan arbetssökande ur en annan etnisk grupp, trots att den förbigångne har bättre meriter. När det gäller redan anställda kan den diskriminerande handlingen innebära t. ex. att en arbetstagare får en sämre lön på grund av sin etniska tillhörighet. Sammanfattningsvis skall, enligt förslaget, ett förfarande kunna påtalas om det innebär en påtaglig nackdel för en arbetstagare eller arbetssökande och om det särskilt drabbar eller direkt riktar sig mot personer med viss etnisk tillhörighet.

Diskrimineringsutredningen framhåller att det vid tillämpningen av olika diskrimineringsbestämmelser visat sig att bevisproblemen oftast är mycket stora. Hur skall exempelvis en arbetssökande kunna bevisa att han blivit förbigången just på grund av sitt etniska ursprung? Diskrimineringsutredningen konstaterar, att detta i de flesta fall inte låter sig

göras eftersom det oftast är arbetsgivaren som ensam har kännedom om sina eventuellt diskriminerande motiv. Man framhåller samtidigt, att det inom arbetsrätten har utvecklats regler som fördelar bevisbördan mellan parterna i en tvist.

Diskrimineringsutredningen har löst bevisproblemet efter förebild från jämställdhetslagen på så sätt att lagförslaget anger vissa typfall som definieras som etnisk diskriminering. Om det visas att ett typfall föreligger — exempelvis att någon vid en anställning förbigåtts av en annan person med annan etnisk tillhörighet, trots att den förstnämnde har bättre sakliga förutsättningar för arbetet — så skall arbetsgivaren visa att hans personval inte hade något med etnisk tillhörighet att göra.

I betänkandet framhålls att presumtionsregler av angivet slag har sin styrka främst när det gäller att komma till rätta med vad man kallar direkt diskriminering, dvs. i de fall då en arbetsgivare står i en konkret anställningssituation och väljer bort en invandrare trots att denne har bättre meriter än sina svenska medsökande.

Diskrimineringsutredningen framhåller, att de föreslagna presumtionsreglerna inte skyddar mot diskriminering i fall när någon inte får ett arbete han rätteligen borde få beroende på att arbetsgivaren överhuvudtaget inte vill anställa personer av viss etnisk tillhörighet. Sådan diskriminering kan föreligga när en invandrare är den ende sökande eller när en arbetsgivare tillämpar ett rekryteringsförfarande som innebär att endast personer med viss etnisk tillhörighet får kännedom om ett ledigt arbete.

För att skydda mot sådan diskriminering föreslås en regel som mer generellt skyddar arbetssökande mot diskriminering. Regelns innebörd är att en arbetsgivare inte får tillämpa förfaranden som inte är godtagbara. Bevisbördan är i ett sådant fall fördelad så, att om en arbetssökande gör sannolikt att en arbetsgivares beslut grundat sig på diskriminerande motiv så åligger det denne att lämna godtagbara, icke diskriminerande, motiv för sitt handlande.

Enligt förslaget skall jämställdhetsombudsmannen vara övervakande myndighet. Jämställdhetsombudsmannen upptar anmälningar och kan företräda den enskilde i process. Även den fackliga organisationen kan företräda den enskilde om denne är fackligt organiserad. Jämställdhetsombudsmannen kan också utan anmälan utreda och påtala brott mot den föreslagna lagen, vars viktigaste påföljd är ett allmänt skadestånd. Arbetsdomstolen föreslås bli forum för tvister enligt den föreslagna lagen.

11.5 Överväganden och förslag

Innan vi diskuterar anställnings- och uppsägningsförhållanden skall vi närmare belysa några frågor som har en mera allmän anknytning till homosexuellas situation på arbetsmarknaden.

I debatten framskymtar då och då påståenden om att homosexuella skulle vara olämpliga för vissa yrken. De yrken man då i första hand åsyftar syns vara dem som har anknytning till ungdomar, exempelvis

läraryrket. Bakom påståendena ligger myterna om att homosexuella är sexuellt fixerade till minderåriga och att unga människor genom homosexuella upplevelser kan "förföras" till homosexualitet. Det måste än en gång strykas under att myterna saknar någon som helst verklighetsanknytning. Homosexualitet är lika mycket som heterosexualitet en privatsak och påverkar inte en människas lämplighet för ett visst yrke.

En annan fråga som diskuterats är att homosexuella skulle vara utestängda från möjligheten att få anställningar som med hänsyn till säkerhetsrisken är känsliga, exempelvis vissa tjänster inom försvaret. Motivet för sådana utestängningar är att en människa som är homosexuell av rädsla för att bli avslöjad som homosexuell skulle kunna komma i en utpressningssituation och exempelvis avslöja hemliga uppgifter. Det är klart att grunden för sådana "utestängningar" inte är den sexuella läggning som sådan utan rädslan att avslöja denna, en rädsla som grundar sig på att man inte öppet vågar uppträda som homosexuell på grund av risken för att bli behandlad på ett diskriminatoriskt sätt. Om homosexuella vågar uppträda öppet kan det inte längre bli tal om, ens teoretiskt, att anse homosexuella som en riskgrupp när det gäller befattningar som är känsliga från säkerhetssynpunkt.

Vi har gjort undersökningar om förhållandena på arbetsmarknaden och homosexuella har, i den av oss utgivna antologin, beskrivit hur man som homosexuell kan uppleva sin situation.

Det typiska för de fall av diskriminering som beskrivs är att arbetsgivaren inte vidtar åtgärderna under åberopande av den sexuella läggningen. Det lär för övrigt i de flesta fall vara omöjligt att få bevis för att homosexualitet varit den avgörande omständigheten till den form av diskriminering vi här diskuterar. Detta beror antingen på att den förfördelade önskar vara anonym eller på att anledningen till uppsägningen eller den uteblivna anställningen uppgetts vara en annan än den verkliga. Det torde, trots allt, knappast vara opportunt att erkänna att man exempelvis sagt upp någon från hans anställning för att vederbörande är homosexuell.

Det är naturligtvis oacceptabelt att en arbetsgivare vägrar en arbetssökande anställning för att han är homosexuell. Frågan är emellertid om det finns tillräckliga skäl för att införa en lagstiftning mot särbehandling av homosexuella vid anställningsförfaranden.

Reglerna om tjänstetillsättning på den offentliga sektorn om att den som med hänsyn till förtjänst och skicklighet skall erhålla en sökt anställning utgör i och för sig tillräckliga garantier mot särbehandling av homosexuella. Vi vill i detta sammanhang erinra om att det inte syns uteslutet att straffbestämmelserna om myndighetsmissbruk eller om vårdslös myndighetsutövning i 20 kap. 1 § brottsbalken kan vara tillämpliga i fall som vi här diskuterar.

Förhållandena på den svenska arbetsmarknaden skall, enligt grundsatser som tillämpats länge, lösas av arbetsmarknadens parter och inte genom lagregler. Samhället har alltså överlämnat åt parterna på arbetsmarknaden att gemensamt lösa de problem som kan uppkomma. Endast om parterna inte lyckas med detta eller om det i övrigt finns speciella skäl anses det att lagstiftningen skall ingripa. Som redan framgått är vi

övertygade om att det förekommit fall där homosexuella nekats anställning eller befordran på grund av sin sexuella läggning. Trots detta och trots att ett viktigt motiv för lagstiftning mot diskriminering av homosexuella är deras rädsla att våga uppträda som homosexuella anser vi inte att det finns tillräckliga skäl för en lagstiftning mot diskriminering på arbetsmarknaden som endast skulle avse homosexuella.

Vi har ovan (avsnitt 11.4) berört diskrimineringsutredningens förslag till lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet.

I annat sammanhang (avsnitt 8.5) har vi föreslagit bl. a. att diskrimineringsbestämmelsen i 16 kap. 9 § brottsbalken skall omfatta homosexuella. Vi uttalade också, att det framstod som värdefullt och lämpligt att olika grupper i samhället, vilka oftast med rätta ansåg sig utsatta i något avseende, gavs samma skydd. Vi föreslår därför, att om diskrimineringsutredningens förslag om förbud mot etnisk diskriminering leder till lagstiftning denna även skall omfatta skydd för homosexuella. Endast smärre ändringar i den föreslagna lagtexten fordras, såsom att begreppet "etnisk diskriminering" ersätts av "diskriminering enligt denna lag" och att begreppet "sexuell läggning" i förekommande fall förs in i lagstiftningen.

När det gäller frågan om homosexuell läggning kan utgöra grund för uppsägning eller omplacering får ingen som helst tveksamhet råda. Vi vill därför slå fast att sexuell läggning aldrig kan vara saklig grund för uppsägning eller omplacering.

Vi har vid sammanträffande med företrädare för några av arbetsmarknadens organisationer tagit upp bl. a. frågan om sexuell läggning kan vara saklig grund för uppsägning eller omplacering. Vi har även skriftligen inhämtat några organisationers syn på frågeställningen. De svar vi fått har varit entydiga och överensstämmer helt med vår ovan redovisade uppfattning.

Våra undersökningar visar att homosexuella kan uppleva svårigheter på sina arbetsplatser i form av trakasserier från arbetskamrater. Trakasserierna beror bl. a. på omgivningens inställning till homosexualitet. Även om de lagstiftningsåtgärder vi i andra avseenden föreslår kan antas bidra till ett öppnare samhälle för homosexuella måste åtgärderna kombineras med informationsverksamhet. Arbetsmarknadens organisationer har här ett stort ansvar och de kan genom olika informationsåtgärder lämna ett betydande bidrag till att diskriminering av homosexuella undanröjs inte bara på arbetsmarknaden utan även på andra områden. Stat och kommun bör å sin sida verka för att information om homosexuella sprids inte bara på offentliga arbetsplatser utan även, exempelvis genom länsarbetsnämndernas försorg, på privata arbetsplatser.

Vi vill slutligen stryka under att det främst är de homosexuella som i dag uppträder öppet som riskerar att utsättas för oacceptabel särbehandling på arbetsmarknaden. Om attityderna i samhället blir öppnare vågar fler homosexuella uppträda öppet. Det kan därför inte uteslutas att riskerna för oacceptabel särbehandling ökar. Det är därför viktigt att förhållandena på arbetsmarknaden noggrant följs och att man ingriper med ytterligare åtgärder om det visar sig erforderligt.

12 Bostadsfrågor m. m.

12.1 Inledning

I detta avsnitt skall vi behandla bl. a. frågor om en fastighetsägare kan vägra en bostadssökande lägenhet eller säga upp en hyresgäst under åberopande av att denne är homosexuell. Vi skall också behandla frågor som rör möjligheterna att i ett homosexuellt samlevnadsförhållande överlåta hyresrätten till en lägenhet till den kontraktslöse parten.

12.2 Upplåtelse av hyresrätt

12.2.1 Allmänt

Bestämmelser om hyra av lägenhet finns i 12 kap. jordabalken, fortsättningsvis kallad hyreslagen. Enligt hyreslagen kan en fastighetsägare, utan att ange någon orsak, vägra en bostadssökande bostad. Andra bestämmelser begränsar emellertid fastighetsägarens handlingsfrihet i detta avseende.

Enligt 16 kap. 9 § brottsbalken (avsnitt 8.2.2.2) kan en näringsidkare som i sin verksamhet diskriminerar någon på grund av hans ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung eller trosbekännelse straffas.

Ansvar för diskriminering enligt 16 kap. 9 § brottsbalken drabbar bl. a. den som yrkesmässigt tillhandahåller allmänheten fastigheter eller yrkesmässigt utbjuder hyres- och bostadsrätter. Bland annat faller byggnadsföretag som säljer radhus och fastighetsägare som yrkesmässigt hyr ut bostäder under förbudet (prop. 1970:87 s. 67). För tydlighetens skull bör framhållas att även den privata bostadsmarknaden omfattas av förbudet mot diskriminering om fastighetsägaren kan anses hyra ut bostäder yrkesmässigt.

När det gäller den del av bostadsmarknaden som inte är yrkesmässig ansåg man under förarbetena (prop. 1970:87 s. 68) till 16 kap. 9 § brottsbalken, att det i och för sig kunde anföras skäl för förbud mot diskriminering även på denna. Å andra sidan framhöll man att det fick godtas, att fastighetsägare och hyresvärdar på denna del av bostadsmarknaden kunde handla mer efter irrationella principer än efter affärsmässiga. Det var också, ansåg man, svårt att avgöra i det enskilda fallet om handlandet hade bestämts av diskriminatoriska motiv eller av personliga före-

ställningar. Ett diskrimineringsförbud på den icke yrkesmässiga delen av bostadsmarknaden kunde därför innebära betydande tillämpningssvårigheter. Av dessa skäl avstod man från att låta diskrimineringsförbudet i 16 kap. 9 § brottsbalken omfatta den icke yrkesmässiga delen av hyresmarknaden. Man strök dock under att det kunde bli aktuellt att i framtiden överväga någon form av lagstiftning mot diskriminering även på denna om det skulle visa sig behövas.

Homosexuella tillhör inte de i dag enligt 16 kap. 9 § brottsbalken skyddade grupperna. Det är således fullt möjligt att utan straffpåföljd vägra en bostadssökande bostad och som skäl åberopa att denne är homosexuell.

Människor som tillhör en särskild grupp sluter sig ofta samman i föreningar. Dessa föreningar är till sin rättsliga natur många gånger s. k. ideella föreningar, vilket innebär att de är juridiska personer. Detta betyder, exempelvis när en sådan förening vill hyra en lokal, att det är föreningen och inte föreningens enskilda medlemmar som är avtalspart. Det har hänt, att en sådan förening velat hyra t. ex. föreningslokal men vägrats under motivering "att man inte vill ha med folk av den gruppen att göra". Ett sådant förfarande faller inte under straffbestämmelsen i 16 kap. 9 § brottsbalken eftersom det juridiskt sett är föreningen och inte dess enskilda medlemmar som diskrimineras.

12.2.2 Bostadsförmedlingar och bostadsanvisning

I en del kommuner finns bostadsförmedlingar. Dessa är kommunala organ och har anvisningsrätt till vissa lägenheter inom kommunen. En fastighetsägare är emellertid inte skyldig att sluta avtal med den hyresgäst som anvisas honom.

För att man skall bli anvisad lägenhet, fordras att man registrerat sig som sökande vid bostadsförmedlingen. Den bostadssökandes behov av bostad bedöms efter olika faktorer, bl. a. hushållsstorlek. RFSL har uppgett, att vissa bostadsförmedlingar vägrar att registrera två parter av samma kön som bostadssökande. I våra undersökningar uppger en tredjedel av dem som försökt att registrera sig som bostadssökande tillsammans med någon annan av samma kön, att de vägrats att göra detta. Andra bostadsförmedlingar skulle, enligt RFSL, tillåta gemensam registrering men tillämpa sämre villkor för två parter av samma kön, exempelvis genom att endast anvisa dessa lägenheter i mindre attraktiva bostadsområden.

Den 1 juli 1980 började bostadsanvisningslagen (1980:94) gälla. Denna innebär, att en kommun kan förklara ett eller flera bostadsområden i kommunen för bostadsanvisningsområde. Inom ett sådant har, om intet annat avtalats, samtliga husägare skyldighet att underrätta kommunen när en bostadslägenhet blir ledig. Om kommunen inte anvisar någon bostadssökande eller om husägaren inte godtar den anvisade eller inte kan träffa avtal med denne, kan kommunen begära att få bostadslägenheten upplåten på sig. Kommunen kan därefter, enligt 34 a § hyreslagen, överlåta hyresrätten om hyresnämnden lämnar tillstånd. Sådant tillstånd skall lämnas om överlåtelsen kan ske utan "påtaglig olägenhet"

för hyresvärden. Kommunen kan också, utan någon medverkan från hyresvärden, upplåta bostadslägenheten i andra hand.

Innebörden av begreppet "påtaglig olägenhet" diskuterades under förarbetena. I dessa (prop. 1979/80:72 s. 52 f) anfördes bl. a. att prövningen av begreppet måste ges en objektiv innebörd på så sätt att vissa hushållstyper eller kategorier av bostadssökande inte fick betraktas som särskilda riskgrupper för husägaren. Det fick exempelvis inte förekomma att bostadssökande, tillhörig en viss folkgrupp, inte godtogs som hyresgäster bara för att en uthyrning till dem påstods medföra större risker för ekonomisk skada.

Reglerna innebär vissa möjligheter för homosexuella bostadssökande att inom ett visst område få bostadslägenhet mot en husägares vilja. Om husägaren inte vill hyra ut en bostadslägenhet till homosexuella kan kommunen gå in och överta hyresrätten till denna. Kommunen kan därefter sätta den från husägarens synpunkt inte önskvärda hyresgästen i sitt ställe.

12.3 Överlåtelse av hyresrätt

12.3.1 Hyreslagen

I 32—34 §§ hyreslagen finns bestämmelser om överlåtelse av hyresrätt. För förståelsen av bestämmelserna är det av vikt, att man skiljer mellan, å ena sidan, 32 § och 34 § hyreslagen, som behandlar rena överlåtelseformer, och, å andra sidan, 33 § hyreslagen, som behandlar vissa speciella överlåtelseformer.

Huvudregeln beträffande överlåtelse finns i 32 § hyreslagen, som stadgar, att hyresgäst inte utan hyresvärdens medgivande får överlåta hyresrätten. Om hyresvärden utan skälig anledning vägrar samtycke, får hyresgästen säga upp avtalet.

Från huvudregeln finns undantag i 34 § hyreslagen. Enligt denna bestämmelse kan hyresgäst, som inte skall använda sin bostadslägenhet under återstående hyrestid, överlåta hyresrätten *till närstående som varaktigt sammanbor med honom.* Om hyresvärden inte vill gå med på en sådan överlåtelse, kan hyresnämnd lämna tillstånd. För tillstånd fordras att hyresvärden "skäligen kan nöjas" med förändringen. Samma regler gäller om hyresgästens dödsbo vill överlåta hyresrätten till sådan dödsbodelägare eller annan hyresgästen närstående som varaktigt sammanbodde med honom.

I förarbetena till 34 § hyreslagen (prop. 1967:141 s. 220) uttalas beträffande begreppet "närstående som varaktigt sammanbor" med hyresgästen bl. a. att under detta faller samboende under äktenskapsliknande förhållanden eller samboende med annan som på grund av föreliggande särskilda omständigheter kan anses står hyresgästen nära.

Om, i ett homosexuellt samlevnadspar, den som har hyresrätten vill flytta och överlåta hyresrätten till den andre, uppstår frågan om bestämmelsen i 34 § hyreslagen är tillämplig. För ett jakande svar torde, mot bakgrund av det redovisade motivuttalandet, krävas *antingen* att samlev-

naden kan jämställas med en samlevnad som sker under äktenskapsliknande förhållanden *eller* att de samboende på grund av föreliggande särskilda omständigheter kan anses stå varandra nära.

Vid remissbehandlingen av vår promemoria nr 37 *Homosexuell samlevnad — Några frågeställningar* (avsnitt 10.4) upplystes, att det förekommit fall där 34 § hyreslagen tillämpats vid homosexuella samlevnadsförhållanden. Om man utifrån dessa avgöranden kan tala om gällande rätt är oklart. Det torde emellertid, mot bakgrund av riksdagens uttalande om homosexuell samlevnad som en från samhällets synpunkt acceptabel samlevnadsform, vara i överensstämmelse med de syften, som ligger bakom 34 § hyreslagen, att i dagens läge i vart fall avse homosexuella samboende vara varandra närstående "på grund av föreliggande särskilda omständigheter".

När det gäller vissa speciella överlåtelseformer kan enligt 33 § 1 st. hyreslagen en hyresvärd sätta sig emot en övergång av hyresrätt om den sker genom bodelning, arv, testamente, bolagsskifte eller liknande förvärv. I lagrummet stadgas emellertid också undantag från denna regel. Om lägenheten uteslutande eller huvudsakligen använts som gemensam bostad för hyresgästen och hans make, och maken fått hyresrätten genom skifte på grund av delning efter äktenskapets upplösning eller efter boskillnad, får maken alltid träda i hyresgästens ställe. Detsamma gäller om makar hyr lägenheten gemensamt eller när någon övertagit en hyresrätt med stöd av lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad.

Undantagsreglerna gäller inte för parterna i ett homosexuellt samlevnadsförhållande. Bestämmelserna i 33 § hyreslagen, när det gäller homosexuella, kan exemplifieras enligt följande. Om en hyresgäst testamenterar hyresrätten till sin lägenhet till en, *inte samboende*, homosexuell person, kan hyresvärden vägra godkänna överlåtelsen. Detta står i överensstämmelse med huvudregeln i 32 § hyreslagen, enligt vilken hyresvärden utan motivering överhuvudtaget kan vägra överlåtelse. Om testator *levt tillsammans* med den till vilken han testamenterar hyresrätten i ett homosexuellt samlevnadsförhållande kan också hyresvärden sätta sig mot en överlåtelse. En vägran i detta fall leder till att den andre får flytta. Däremot kan, i det senare fallet, hyresgästens dödsbo överlåta hyresrätten till den samboende om förutsättningar härför föreligger enligt 34 § hyreslagen.

12.3.2 Lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad

Vid upplösningen av äktenskapsliknande samlevnad mellan en ogift man och en ogift kvinna kan det inträffa att någon av dem ensam har rätten till den gemensamma hyres- eller bostadsrättslägenheten. Det kan i vissa fall framstå som stötande om den, som inte har hyres- eller bostadsrätten, får flytta när samlevnaden upphör. Ett sådant fall kan vara om det finns gemensamma barn och den vårdnadshavande föräldern tvingas flytta. Bestämmelserna i lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad ger den, som inte har hyres- eller bostads-

rätten, möjlighet att överta rätten om han bäst behöver bostaden och det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Om mannen och kvinnan inte har eller har haft barn tillsammans gäller övertagande-rätten endast om s. k. synnerliga skäl föreligger.

Innebörden av uttrycket "synnerliga skäl" berördes under förarbetena till lagen. Departementschefen anförde därom (prop. 1973:32 s. 169).

Uttrycket "synnerliga skäl" skall tolkas restriktivt. Det måste med andra ord föreligga mycket starka skäl av i första hand social natur för att övertagande skall kunna ifrågakomma trots att parterna inte har eller har haft barn tillsammans. Intresseavvägningen mellan parterna måste ge mycket klart utslag till förmån för den som begär att få överta hyres- eller bostadsrätten. Är motpartens intresse av att kunna få disponera bostaden inte särskilt starkt, kan kraven på de skäl som åberopas till stöd för ett övertagande ställas lägre än annars. Detta kan bli aktuellt särskilt i det fallet att den part som har hyresrätten avlider. I en sådan situation torde som regel den andra partens intresse av att få bo kvar i det gemensamma hemmet, om samlevnaden där har varat en mera avsevärd tid, väga över dödsbodelägarnas intresse av att få tillgång till lägenheten i sådan grad att synnerliga skäl kan anses föreligga. Av betydelse vid avvägningen kan också bli om en av parterna har vårdnaden om barn som inte är parternas gemensamma. Har samlevnaden varat relativt kort tid — ett eller annat år — torde dock förekomsten av sådana barn knappast kunna medföra, att synnerliga skäl föreligger att tilldela vårdnadshavaren bostaden. Åtminstone gäller detta om samlevnaden upplöses av annan anledning än att en av parterna dör.

Lagen om ogifta samboendes gemensamma bostad reglerar endast frågan om vem av mannen och kvinnan som, i förhållande till varandra, har rätt till lägenheten. Har man emellertid övertagit en lägenhet med stöd av denna lag, har man, enligt 34 § hyreslagen, alltid en principiell rätt att träda i den tidigare lägenhetsinnehavarens ställe.

12.4 Uppsägning

Hyreslagen skiljer mellan bostadslägenhet och annan lägenhet (lokaler). Beträffande sistnämnda kategori av lägenheter är hyresgästen som huvudregel skyldig att flytta om han blir uppsagd till hyrestidens utgång. Om hyresgästen önskar behålla hyresrätten men tvingas flytta på grund av uppsägningen, kan han få ersättning av hyresvärden för den förlust han gör.

När det gäller bostadslägenheter är huvudregeln, att hyresgästen har besittningsskydd till lägenheten. Detta skydd innebär, att en hyresgäst, om en fastighetsägare säger upp avtalet till hyrestidens utgång, inte behöver flytta, om han inte godtar uppsägningen. Hyresvillkoren kan dock komma att ändras. Undantag från besittningsskyddet vid uppsägning föreligger — förutom när det är fråga om vissa lägenhetsobjekt — om hyresrätten är *förverkad* eller om *andra särskilt i lag angivna upphörandegrunder föreligger* (46 § hyreslagen).

Att en hyresrätt *förverkas* innebär, att hyresvärden, när särskilda orsaker finns, kan säga upp hyresavtalet till omedelbar avflyttning, dvs. före hyrestiden gått ut. Exempel härpå är att hyresgästen inte betalar

hyran (43 § hyreslagen). *"Andra särskilda uppsägningsgrunder"* innebär att hyresavtalet upphör vid hyrestidens utgång och att hyresgästen inte har rätt till förlängning. Ett exempel på sådan uppsägningsgrund är att hyresgästen i annat fall åsidosatt sina förpliktelser i sådan mån att avtalet skäligen inte bör förlängas, exempelvis genom att kontinuerligt underlåta att betala hyran i rätt tid (46 § 1 st 2 p. hyreslagen).

När det gäller olika samboendesituationer har det i vissa fall betydelse för besittningsskyddet om hyresrätten är *förverkad* eller om hyresrätten skall upphöra på grund av att en *upphörandegrund* föreligger. Vi skall ge några exempel härpå.

Antag att A och B gemensamt hyr en lägenhet. Detta innebär att båda står i ett avtalsförhållande till hyresvärden. Om A säger upp avtalet eller om hyresgästerna inte är berättigade till gemensam förlängning på grund av omständighet som A har skulden till har B besittningsskydd, dvs. rätt till förlängning av hyresavtalet om hyresvärden "skäligen kan nöjas" med honom som hyresgäst. Väl att märka är att B inte har besittningsskydd om hyresrätten är *förverkad.* Dessa regler (47 § hyreslagen) gäller oavsett samboendeförhållandets art och är således tillämpliga vid homosexuell samlevnad.

Om A och B är gifta med varandra och båda makarna är avtalsparter gäller för det första reglerna i föregående stycke. Därutöver har B besittningsskydd om hyresrätten är *förverkad* på grund av omständighet som A har skulden till. Undantag härifrån föreligger om hyresrätten är *förverkad* på grund av bristande hyresbetalning. Om endast maken A har hyresrätten och säger upp avtalet, har maken B besittningsskydd, om han har sin bostad i lägenheten och hyresvärden "skäligen kan nöjas" med B som hyresgäst. I fall där endast maken A har hyresrätten, har maken B besittningsskydd även om make A skulle ha förverkat hyresrätten. Dessa regler (47 § hyreslagen) gäller också den som enligt lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad har rätt att ta över bostaden (47 a § hyreslagen).

12.5 Familjelagssakkunniga

Familjelagssakkunniga (avsnitt 10.2) föreslår, att lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad skall upphöra att gälla, och att frågan om rätten till den gemensamma bostaden vid samlevnadens upplösning skall lösas på ett delvis annat sätt.

Vi har tidigare (avsnitt 10.2) redogjort för huvudprinciperna i familjelagssakkunnigas förslag och skall här endast redogöra för förslaget i fråga om rätten till bostad.

I fråga om makar har, vid äktenskapets upplösning, den make som bäst behöver bostaden rätt att erhålla denna om det med hänsyn till omständigheterna kan anses skäligt (11 kap. 7 § förslaget till äktenskapsbalk).

När det gäller samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden föreslår familjelagssakkunniga olika regler beroende på när bostaden förvärvats.

Har bostaden *förvärvats för de samboendes gemensamma begagnande* gäller familjelagssakkunnigas förslag fast egendom, bostadsrätt och hyresrätt. Vid upplösning av samlevnaden skall, oavsett vem som äger egendomen eller innehar bostads- eller hyresrätten, bostaden anses ägd med samäganderätt och den som bäst behöver bostaden skall tilläggas denna om det med hänsyn till omständigheterna kan anses skäligt (19 kap. 4 § förslaget till äktenskapsbalk). Om någon av de samboende däremot innehar bostaden med bostads- eller hyresrätt och *den inte förvärvats för de samboendes gemensamma begagnande* (den ene flyttar hem till den andre) har den "kontraktslöse" sambon rätt att vid samlevnadens upphörande erhålla bostaden, om han bäst behöver den och det med hänsyn till omständigheterna i övrigt kan anses skäligt. Om de samboende inte har eller har haft gemensamma barn gäller denna sistnämnda övertaganderätt endast om det föreligger synnerliga skäl (19 kap. 6 § förslaget till äktenskapsbalk).

Vi har ovan (avsnitt 12.3—4) redogjort för innehållen i 33 § och 47 § hyreslagen. Familjelagssakkunniga föreslår, i förekommande fall, att dessa bestämmelser ändras så att sambo jämställs med make.

12.6 Överväganden och förslag

Vi har tidigare föreslagit (avsnitt 8.6) att homosexuella skall ges samma skydd mot diskriminering som andra grupper har enligt 16 kap. 9 § brottsbalken. Vårt förslag innebär, att homosexuella skyddas mot diskriminering på den yrkesmässiga delen av bostadsmarknaden om anledningen till särbehandlingen är den sexuella läggningen.

16 kap. 9 § brottsbalken utgör inte något skydd mot diskriminering på den del av bostadsmarknaden som inte är yrkesmässig. Det är inte helt lätt att dra någon skiljelinje mellan denna del av bostadsmarknaden och den yrkesmässiga delen. Till den förra kategorin torde uthyrning "i andra hand", uthyrning av del av upplåtarens bostad och uthyrning av eget enfamiljshus utan vidare kunna föras. Allmänt torde kunna sägas, att i de fall där fastighetsägare kan antas att helt allmänt se framför allt ekonomiskt på sin verksamhet så föreligger yrkesmässighet.

Även diskriminering på den del av bostadsmarknaden som inte bedöms som yrkesmässig bör motverkas. Diskriminering blir inte acceptabel bara för att den så att säga sker mer privat. Frågan är emellertid om ett straffrättsligt förbud mot diskriminering av homosexeulla på denna del av bostadsmarknaden är lämpligt. Denna del av marknaden omfattar de mest skiftande förhållanden och till den hör exempelvis att en lägenhetsinnehavare hyr ut ett möblerat rum. Det är klart att det i det sistnämnda fallet måste tas hänsyn till de personliga föreställningar om homosexualitet som kan medverka till att något hyresförhållande inte uppkommer. Ett förbud mot diskriminering på den del av bostadsmarknaden som vi här diskuterar måste leda till betydande tillämpningssvårigheter. Vi har också, vid åtskilliga tillfällen, uttalat att ett skydd mot diskriminering för homosexuella bör utformas på så sätt att homosexuella får samma skydd som andra grupper. Det skall också framhållas,

att de åtgärder, som vi i övrigt föreslår, kommer att förbättra homosexuellas situation. Detta kommer givetvis även att påverka förhållandena på den del av bostadsmarknaden som inte är yrkesmässig. Mot bakgrund av vad vi anfört är vi inte beredda att föreslå ett särskilt förbud mot diskriminering av homosexuella på denna marknad.

Vi har (avsnitt 12.2.1) redogjort för att 16 kap. 9 § brottsbalken inte skyddar sammanslutningar av olika minoritetsgrupper mot diskriminering. Vi känner till fall vilka har avsett fastighetsägare på den icke yrkesmässiga delen av bostadsmarknaden, som åberopat medlemmars homosexuella läggning som skäl till att vägra hyra ut lokal till RFSL. Denna typ av diskriminering drabbar troligen även andra minoritetsgrupper i samhället. Det är angeläget att de missförhållanden som kan förekomma följs upp och att man, om situation anses påkalla det, ingriper med åtgärder.

Vi vill emellertid stryka under, att det är en viktig kommunal angelägenhet att organisationer av typ RFSL får tillgång till lämpliga lokaler och att kommunerna redan idag, om än inte formellt, har ett ansvar för att inom kommunen verksamma organisationer får erforderliga lokaler till sin verksamhet.

Bostadsförmedlingarnas roll när det gäller bostadsfördelning är betydande och det är viktigt att tjänstemännen vid dessa informeras om det självklara i att homosexuella bostadssökande skall behandlas som alla andra som söker bostad. Som vi upprepade gånger slagit fast, finns det nämligen inte några skäl att särbehandla en människa på grund av hennes sexuella läggning. Vi vill också påpeka att om instruktionerna för bostadsförmedlingar kan innebära risk för att homosexuella, ensamstående eller samboende, kan bli särbehandlade i förhållande till andra, bör dessa instruktioner ändras.

Riksdagen har uttalat att homosexuell samlevnad är en fullt acceptabel samlevnadsform från samhällets synpunkt. Vi har (avsnitt 10.8.5) föreslagit att homosexuell samlevnad bör behandlas lika med den samlevnadsform som i dagens lagstiftning betecknas som "äktenskapsliknande". Av detta följer att det homosexuella samlevnadsparets rätt till anvisning till lägenhet genom en bostadsförmedlings försorg skall, om detta inte redan sker, behandlas på samma sätt och enligt samma kriterier som det heterosexuella parets.

Om vårt förslag till ändring av 16 kap. 9 § brottsbalken genomförs, kommer den eventuella diskriminering som i dag förekommer vid en bostadsförmedling att bli straffbar enligt bestämmelsernas andra stycke.

Vi har föreslagit (avsnitt 10.8.5) att två parter av samma kön som lever tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden i vissa rättsliga hänseenden skall kunna jämställas med den samlevnadsform som i dag sker under beteckningen äktenskapsliknande förhållanden eller liknande. Vi har i samband därmed föreslagit att familjelagssakkunnigas förslag avseende sambor, om detta leder till lagstiftning, även skall kunna tillämpas i fråga om ett homosexuellt samlevnadsförhållande.

För parterna i ett homosexuellt samlevnadsförhållande innebär familjelagssakkunnigas och vårt förslag att frågan om rätten till bostad dem emellan och i förhållande till fastighetsägaren fått en tillfredsställande lösning.

För den händelse familjelagssakkunnigas förslag rörande sambor inte leder till lagstiftning, innebär vårt förslag att homosexuell samlevnad rättsligt skall kunna jämställas med den samlevnad som avses med lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad. Frågan om 34 § hyreslagen kan tillämpas i fråga om homosexuell samlevnad mister därmed mycket av sin aktualitet.

13 Värnpliktsfrågor m. m.

13.1 Inledning

De flesta svenska män genomgår militär grundutbildning. En del fortsätter sin militärutbildning och blir fast anställt befäl. Många av dem som fullgör grundutbildningen och flera av dem som blir befäl har homosexuell läggning.

Tidigare ansåg man, att det var förenat med svårigheter för homosexuella att klara den militära grundutbildningen. För att belysa den dåvarande inställningen kan nämnas ett uttalande från år 1971 av västra inskrivningscentralen. I detta heter det bl. a., att homosexualitet inte sällan kunde medföra problem för den värnpliktige i den "extremt maskulina" miljö som kasernlivet innebar, och att det oftast var en fördel för den enskilde homosexuelle att slippa militärtjänst eftersom denna kunde medföra onödiga tragedier.

13.2 Militär grundutbildning

13.2.1 Inledning

Grundutbildningen innebär en påtvingad gemenskap som en del inte klarar av. Många som fullgör utbildningen kommer direkt från hem och skola och steget till den påtvingade gemenskapen kan innebära många problem för den enskilde när han befinner sig i ett känsligt skede av sitt liv. En homosexuell möter inte enbart dessa problem. Han har dessutom att brottas med den speciella problematik som kan omgärda homosexualitet. Han riskerar, om han öppet talar om sin läggning eller om denna blir avslöjad, att förföljas och/eller stötas ur gemenskapen. Även ängslan att bli avslöjad som homosexuell kan kännas påfrestande.

13.2.2 Allmänt om inskrivningsförrättningen

Huvudregeln vid uttagning till tjänst eller befattning överhuvudtaget inom krigsmakten är, enligt 6 § 5 st. värnpliktslagen (1941:967), att värnpliktig skall, såvitt möjligt, tas ut för den utbildning för vilken han anses bäst lämpad. För att en uttagning till en viss tjänst skall bli så riktig som möjligt måste en bedömning av den värnpliktiges förutsättningar i

olika avseenden ske. Det är naturligt att man vid dessa uttagningar måste ta hänsyn till personliga egenskaper och läggningar. Några bestämmelser som innebär att homosexuell läggning i sig är diskvalificerande för tjänst av viss art eller tjänst överhuvudtaget inom försvarsmakten finns inte.

För att inskrivningsmyndigheterna skall få en uppfattning om den värnpliktiges användbarhet från militär synpunkt får denne vid inskrivningsförrättningen bl. a. genomgå läkarundersökning. Denna syftar till att ta reda på om det finns s. k. militärmedicinska hinder mot tjänstgöring av viss art eller mot tjänstgöring överhuvudtaget. Till grund för den militärmedicinska bedömningen ligger anvisningar från försvarets sjukvårdsstyrelse, kallad Medicinsk undersökning och utvärdering (MedU), (bilaga b i Handbok för medicinpersonal inom försvarsmakten, H Med F). Varje åkomma skall utvärderas och diagnoserna i MedU följer socialstyrelsens sjukdomsklassfikation från år 1968. Åkommans betydelse ur militär användbarhetssynpunkt anges genom tillägg av en siffra till åkommans klassifikationsnummer enligt följande skala.

8 Ingen (betydelselös åkomma)
7 Lätt
6 Måttlig
5 Tämligen betydande
4 Betydande
3 Mycket betydande
2 Mycket betydande (åläggs ej militär utbildning men lämplig inom annan del av totalförsvaret) — frikallas
0 Mycket betydande (åläggs ej utbildning inom totalförsvaret) — frikallas
1 Ej fastställd (undantages tillfälligt).

Exempel: En åkomma har åsatts numret 507, 0215. De första fem siffrorna (507, 02) utvisar att den undersökte lider av hösnuva och den sjätte (1) anger åkommans lokalisering, i detta fall "allmän". Den sjunde och sista siffran visar åkommans betydelse ur militärmedicinsk användbarhetssynpunkt, vilken i detta fall bedömts vara (5) "tämligen betydande".

I socialstyrelsens ovannämnda klassfikation hade homosexualitet fram till 1979-09-27 klassifikationsnumret 302,00 och återfanns under rubriken "sexuella anomalier" som i sin tur är intagen under huvudrubriken "mentala rubbningar". Socialstyrelsen beslöt emellertid nämnda dag att bl. a. kodnumret 302,00 skulle utgå. Klassifikationen under rubriken "Sexuella anomalier" har numera följande betydelse

302,31 Transsexualism
302,99 Sexuella anomalier
NUD (utan närmare specifikation)

13.2.3 1970-talet fram till sommaren år 1976

MedU utkom år 1976 i omarbetat skick. I den dittills gällande MedU föreskrevs att homosexualitet skulle åsättas klassifikationsnumret 302,00 och utvärderingssiffran 0 eller 2, dvs. en ovillkorlig frikallelse från

militär grundutbildning. Bestämmelserna upprätthölls, enligt vad som uppgetts, inte strikt. De flesta inskrivningscentralerna bedömde frågan om frikallelse på grund av homosexualitet från fall till fall. Bedömningen grundande sig därvid på en mängd faktorer som exempelvis sociala och medicinska.

13.2.4 1976 års anvisningar

Enligt 1976 års MedU skulle homosexualitet inte leda till ovillkorlig frikallelse. Vid den militärmedicinska bedömningen kunde nämligen även värderingen 8 (ingen nedsättning) användas. I anvisningarna uttalades också att, innan värdering gjordes från militär synpunkt, en noggrann insamling av beslutsunderlag och en nyanserad avvägning av risker och förutsättningar var nödvändig.

13.2.5 Gällande anvisningar

Som en följd av socialstyrelsens beslut (avsnitt 13.2.2) har MedU ändrats så att homosexualitet inte längre finns som särskild klassfikation för militärmedicinsk bedömning. I MedU har i stället följande införts.

302,99 Sexuella anomalier 0,5 el. 8
NUD
Vid värdering 0—5 anges diagnos, däremot ej vid värdering 8.
Homosexualitet hänförs till 302,99.

Ändringen av MedU innebär, att homosexualitet inte längre klassificieras särskilt vid inskrivningsförrättningen. För den som uppger att han är homosexuell skall klassficieringen 302,99 användas. Klassficieringen innebär att homosexuell läggning numera med hänsyn tagen till även andra omständigheter inte har någon eller har tämligen betydande eller mycket betydande (frikallas) vikt vid bedömningen av tjänstbarheten.

Anvisningarna innebär inte att homosexuella automatiskt frikallas från värnpliktstjänstgöring. Två frågor är närmast av intresse. Den första är om man som homosexuell alltid kan räkna med att bli frikallad om man vill. Den andra är motsatt, nämligen om man som homosexuell löper risk att bli frikallad även om man vill fullgöra sin militärtjänstgöring. Vad gäller första frågan sker en grundlig utredning, närmast i samtalsform, för att utreda orsakerna till önskan att bli frikallad. Om utredningen visar, att önskan är motiverad och har skett efter moget övervägande, blir vederbörande frikallad från militärtjänstgöring. I det andra fallet sker en lämplighetsprövning, bl. a. genom samtal, för att reda ut om vederbörande verkligen kommer att kunna — bl. a. ur sociala och medicinska aspekter — fullgöra tjänstgöringen utan att svårigheter kommer att inträffa. Om bedömningen utfaller negativt blir vederbörande, trots sin önskan, frikallad från tjänstgöring.

13.2.6 Övrigt

Företrädare för försvarets sjukvårdsstyrelse har uppgett, att anvisningarna fungerar smidigt och att homosexuella, som väljer att göra militär-

utbildning, regelmässigt syns klara av denna.

Endast i synnerligen sällsynta fall har komplikationer uppstått. Det förekommer endast i undantagsfall att frikallelse sker på grund av homosexuell läggning eller att inskrivningshandlingarna utvisar att den värnpliktige är homosexuell.

13.3 Överbefälhavarens syn

Överbefälhavaren har i skrivelse till oss redogjort för försvarsmaktens syn på homosexualitet. Av skrivelsen framgår bl. a. följande.

Försvarsmaktens syn på alla former av avvikelser från de i vårt samhälle vanligaste beteendena grundas på i samhället allmänna värderingar med beaktande av inom försvarsmakten speciella förhållande. Homosexualitet bedöms av ÖB bli alltmer accepterad i samhället (jfr riksdagens uttalanden i frågan). Homosexualitet utgör därför i sig ingen anledning till särbehandling av något slag inom försvarsmakten.

Försvarsmakten eftersträvar vid såväl uttagning av värnpliktiga, antagning av frivillig personal som rekrytering av fast anställd militär och civil personal, urval/placering som syftar till "rätt man/kvinna på rätt plats". Personliga egenskaper är en del av grunden för beslut. Sexualitet är alltid en del av personligheten. Det väsentligaste är den enskildes förmåga att handskas med (dvs. att acceptera, kontrollera och finna utlopp för) sin egen sexualitet.

För en individ med en sådan mognadsgrad att t. ex. homosexualitet eller annat s. k. avvikande beteende utgör en accepterad och kontrollerad del av egen personlighet, utgör beteendet ingen grund för särbehandling inom försvarsmakten.

I de fall sexualiteten utgör problem för den enskilde t. ex. i form av ej accepterad homosexualitet, kan den bidraga till att skapa svårigheter för den enskilde vid tjänstgöring inom försvarsmakten. En lista över specifika situationer som med dessa förutsättningar kan vara svåra för individen kan göras lång, men skall här inskränkas till tre exempel.

Försvarets organisation, tjänstgöringsförhållanden och miljöer förutsätter ofta att personal vistas i grupp nära inpå varandra — ibland relativt isolerade från annan personal under långa tidsperioder. Att tjänstgöra under sådana förhållanden kan vara mycket svårt för personer med psykiskt obearbetad sexualitet. Detta gäller t. ex. en så gott som ensam man i en stor grupp kvinnor, en ensam kvinna i en grupp män, en ensam homosexuell man eller kvinna i en enkönad grupp.

Försvarets speciella säkerhetsaspekter gör att all personal med någon form av ekonomiska problem, alkohol-, narkotika-, äktenskaps- eller sexuella beteenden som är tabubelagda, kan löpa risk att försättas i beroendeförhållanden.

Vad gäller värnpliktiga tjänstgör de under en pliktlag. Därigenom minskar deras möjlighet att påverka sin situation. Detta utgör i sig självt risk för relationsstörningar inom de för tjänstgöringstiden skapade kollektiven. Alla former av avvikelser kan därmed komma att utgöra grund för mobbning.

13.4 Överväganden

Det är naturligt att principerna för val av personal till olika befattningar inom försvarsmakten sker i syfte att man vill ha "rätt man/kvinna på rätt plats". Homosexuell läggning som sådan får, lika lite som eljest, vara orsak till någon särbehandling inom försvarsmakten.

Det är emellertid, oavsett vad orsaken är därtill, klarlagt att många homosexuella, liksom andra kategorier, kan ha problem. Det är naturligt att man såväl inom försvaret som inom andra samhällsområden tar vederbörlig hänsyn till de svårigheter olika människors problem kan orsaka dem. För att ta denna hänsyn exempelvis i fråga om homosexuella krävs emellertid inte någon särskild klassificiering som homosexuell vid inskrivningsförrättningen.

Homosexualitet som sådan kan inte och får inte diskvalificera för någon tjänstgöring inom försvaret och är inte, som syns framgå av MedU, någon sexuell anomali. Någon särskild klassificering för homosexuella behövs således inte och vi förutsätter att den tas bort ur MedU.

14 Asylrätt för homosexuella m. m.

14.1 Inledning

Enligt 30 § utlänningsförordningen (1980:377) får en utlänning, som inte är medborgare i annat nordiskt land, inte utan uppehållstillstånd uppehålla sig i Sverige under längre tid än tre månader från inresan. Enligt 31 § förordningen får uppehållstillstånd ges en utlänning som är flykting eller som har familjeanknytning till en person som är bosatt här eller om utlänningen annars har särskild anknytning till Sverige. Uppehållstillstånd får också ges en utlänning, som inte är flykting men som ändå på grund av de politiska förhållandena i sitt hemland inte vill återvända dit. Det erfordras emellertid också att utlänningen kan åberopa tungt vägande omständigheter för sin vägran att inte vilja återvända till sitt hemland. Uppehållstillstånd kan också ges om det annars är motiverat av humanitära skäl. [Jfr även 6 § utlänningslagen (1980:376)].

Enligt 3 § utlänningslagen (1980:376) får en flykting inte utan synnerliga skäl vägras fristad här i landet om flyktingen behöver sådant skydd. Flykting är enligt utlänningslagen en utlänning, som befinner sig utanför det land, i vilket han är medborgare, på grund av välgrundad fruktan för *förföljelse* på grund av ras, nationalitet, tillhörighet till viss samhällsgrupp eller på grund av religiös eller politisk uppfattning. Utlänningen skall därjämte inte kunna eller på grund av sin fruktan inte vilja begagna sig av sitt hemlands skydd. Med *förföljelse* avses sådan förföljelse som riktar sig mot utlänningens liv eller frihet eller som annars är av svår beskaffenhet (politisk förföljelse).

Förföljelsebegreppet innebär inte bara åtgärder som riktar sig mot en persons liv eller frihet. Även andra åtgärder har godtagits som förföljelse. Exempel härpå är förbud mot religionsutövning, förbud mot att använda vanliga skolor eller att man tilldelas avsevärt lägre livsmedelsportioner än befolkningen i övrigt. I förarbetena till utlänningslagen (prop. 1979/80:96 s. 89) framhålls, att mindre ingripande trakasserier från myndigheternas sida inte leder till flyktingstatus. Det är emellertid angeläget, sägs det, att bestämmelsen tillämpas i generös anda.

Den som har flyktingstatus har enligt 41 § och 77 § utlänningslagen ett särskilt skydd mot verkställighet av avvisnings- eller utvisningsbeslut.

Frivilliga homosexuella beteenden mellan vuxna är straffbelagda i en del länder. Ett land, som i massmedia rönt särskild uppmärksamhet, är Iran efter maktskiftet år 1979. Av uppgifterna framgår, att den iranska

strafflagstiftningen rörande vissa mer eller mindre sexuellt betonade handlingar är minst sagt extrem med drastiska verkställighetsformer. Homosexuella handlingar straffas, åtminstone om de upprepas, med döden. Det har förekommit att homosexuella män avrättats.

Vid våra diskussioner med RFSL har påtalats att homosexuella inte anses som flyktingar och således inte beviljas asyl. RFSL har därför framfört önskemål om att detta förhållande ändras.

14.2 Riksdagsbehandling

Frågan om asylrätt för homosexuella har i anledning av motioner behandlats vid 1979/80 och 1981/82 års riksmöten. I motionerna (mot. 1979/80:135 och mot. 1980/81:1419) yrkade motionärerna att utlänningslagen skulle ändras så att även en person som förföljdes på grund av homosexualitet skulle kunna anses som flykting.

I den senare motionen hävdades bl. a. att det var oklart om en person som i sitt hemland riskerade att förföljas på grund av sin homosexualitet kunde betraktas som flykting. Motionärerna påtalade vidare, att homosexuella överallt i världen utsattes för alltifrån tyst diskriminering till öppen och brutal förföljelse oavsett lagstiftning och att homosexuella förhållanden straffades i många länder. Det fanns därför all anledning att betrakta homosexuella som flyktingar om de i övrigt uppfyllde fastställda krav.

I sitt av motionen 1980/81:1419 föranledda, av riksdagen godkända betänkande, anförde arbetsmarknadsutskottet (AU 1981/82:3 s. 23) bland annat, att utlänningslagens definition av flyktingbegreppet motsvarar den som finns i Förenta Nationernas flyktingkonvention, vilken tillträtts av Sverige. Motionen 1979/80:135 hade avslagits med motivering att den önskade ändringen av flyktingbegreppet inte hade någon motsvarighet i flyktingkonventionen. Utskottet påpekade vidare, att riksdagen vid behandlingen av nyssnämnda motion uttalat att en ändring av flyktingbegreppet skulle föra för långt. Det skulle aktualisera även andra grupper som ansåg sig diskriminerade. En utlänning, som riskerade förföljelse för homosexualitet, torde, enligt riksdagsuttalandet, få stanna i Sverige på grund av humanitära skäl. Utskottet uttalade avslutningsvis att utskottet inte ändrat inställning sedan förra riksdagsbehandlingen och yrkade avslag på de lagstiftningskrav som framförts i motionen 1980/81:1419.

Invandrings- och flyktingpolitiken har under våren 1984 varit föremål för riksdagens översyn på grund av regeringens proposition (prop. 1983/84:144) *Invandrings- och flyktingpolitiken*. I propositionen föreslogs ingen ändring av nuvarande praxis beträffande homosexuella som på grund av förföljelse i sitt hemland sökte asyl här. I motioner i anledning av propositionen behandlades däremot frågan. I den ena (mot. 1983/84:2859) föreslogs att riksdagen skulle besluta att den som riskerar straff eller förföljelse på grund av kön eller sexuell läggning skulle omfattas av 6 § utlänningslagen. I den andra motionen (mot. 1983/84:2864) hemställdes, att riksdagen skulle uttala att homosexuella bör kunna beredas asyl enligt 3 § utlänningslagen.

Motionerna avslogs av riksdagen. I sitt av motionerna föranledda, av riksdagen godkända, betänkande anförde socialförsäkringsutskottet (SfU 1983/84:30 s. 13 f).

Enligt utskottets uppfattning kan ett uttalande om att 3 § skall kunna konstituera flyktingskap för homosexuella knappast anses överensstämma med intentionerna bakom bestämmelsen. Såvitt gäller frågan om 6 § skall göras tillämplig på nu ifrågavarande utlänningar delar utskottet föredragandens uppfattning. Det bör sålunda även i fortsättningen överlåtas åt rättstillämpningen att avgöra om så starka humanitära skäl föreligger i det enskilda fallet att utlänningen skall få tillstånd att stanna i landet. På samma sätt bör det vara en fråga för rättstillämpningen om omständigheterna i ett enskilt fall är så allvarliga att 6 § utlänningslagen kan anses tillämplig. Utskottet vill i detta sammanhang erinra om att utredningen (S 1977:21) om homosexuellas situation i samhället enligt vad utskottet erfarit även kommer att beröra frågor om rätt till asyl för utlänningar som åberopar förföljelse på grund av sexuell läggning.

14.3 Statens invandrarverk (SIV)

SIV har i skrivelse till oss uppgett att fall där personer sökt "asyl" och som grund åberopat homosexualitet torde vara få.

I frågor om sexualpolitisk asylrätt har SIV uppgett att dess uppfattning överensstämmer med vad riksdagen (avsnitt 14.2) gett uttryck åt. Enligt SIV:s uppfattning torde inte heller 6 § utlänningslagen (1980:376) kunna tillämpas när någon, för att erhålla uppehållstillstånd, åberopar risk för förföljelse på grund av homosexualitet. I sådana fall torde det snarast bli en fråga om tillämpning av begreppet humanitära skäl i 31 § 2 p. utlänningsförordningen (1980:377).

SIV framhåller, att verket inte, vid en bedömning av frågan om humanitära skäl föreligger eller inte, är bundet till formella straffbestämmelser i vederbörandes hemland utan fritt kan bedöma en persons totala situation. SIV stryker också under, att det måste göras sannolikt att den sökande skulle drabbas av allvarliga svårigheter om han återsänds till sitt hemland. Några generella termer om vilken grad av svårigheter som skulle krävas för att få stanna här kan knappast ställas upp utan det torde enligt SIV bli en bedöming i det enskilda fallet. SIV framhåller slutligen beträffande asylrätten att det med tanke på syftena bakom den reglerade invandringen knappast kan tänkas att Sverige skulle kunna erbjuda någon form av allmän fristad grundat enbart på ett påstående att man tillhör den homosexuella eller andra diskriminerade grupper.

I frågor om uppehållstillstånd på grund av påstådd familjeanknytning med homosexuell person i Sverige har SIV uppgett att man sedan avsevärd tid tillämpar samma principer för homosexuella och heterosexuella förhållanden.

14.4 Överväganden och förslag

Av SIV:s yttrande till oss framgår, att SIV, när det gäller frågan om uppehållstillstånd på grund av homosexuell familjeanknytning till lan-

det, inte gör någon skillnad mellan homosexuella och heterosexuella förhållanden.

När det gäller frågan om sexualpolitisk asylrätt är läget något annorlunda. Riksdagen har (avsnitt 14.2) vid två tillfällen avslagit motioner om att 3 § utlänningslagen (1980:376) skulle ändras så att homosexuella skulle anses som flyktingar om övriga i lagrummet uppställda krav är uppfyllda. Av SIV:s yttrande framgår, att man anser att homosexuella inte kan anses som flyktingar men att homosexuella i enlighet med riksdagens uttalanden (avsnitt 14.2) kan erhålla uppehållstillstånd på grund av humanitära skäl om man riskerar förföljelse på grund av sin läggning.

Av SIV:s yttrande framgår, att frågor om uppehållstillstånd för homosexuella i och för sig behandlas tillfredsställande. Mot denna bakgrund har frågan om asylrätt mist mycket av sin aktualitet. Vi vill dock sätta ifråga om homosexuella likväl inte kan tillerkännas asylrätt enligt gällande lagstiftning.

Enligt 3 § utlänningslagen (1980:376) skall den som på grund av "tillhörighet till viss samhällsgrupp" känner välgrundad fruktan för förföljelse anses som flykting. Denna grund för asylrätt är närmast att se som ett komplement till grunderna "ras och nationalitet" i samma lagrum. Som exempel på "tillhörighet till viss samhällsgrupp" kan nämnas adelskap, tillhörighet till språklig eller annan minoritet och medlemskap i sammanslutningar (utlänningsutredningens betänkande V [SOU 1972:84] Flyktingskap s. 94). Beträffande förföljelsebegreppet hänvisas till vad vi anfört under avsnitt 14.1 och vad invandrarpolitiska kommittén i sitt betänkande (SOU 1982:49) *Invandringspolitiken, Bakgrund* anför om gällande rätts innebörd i detta avseende (a.a. s. 111).

Det är i dag väl dokumenterat, att homosexuella, både enskilda och som grupp, i nazitidens Tyskland utsattes för sådana förföljelser som avses med 3 § utlänningslagen. Ett påstående om att liknande förföljelser i dag skulle innebära att homosexuella bör erhålla asylrätt såsom tillhörig viss samhällsgrupp torde knappast väcka någon diskussion eftersom rekvisitet "samhällsgrupp" torde innebära bl. a. olika minoritetsgrupper. För vår del anser vi, när man i dag är medveten om homosexuellas svåra situation i flera länder, att begreppet "tillhörighet till viss samhällsgrupp" bör omfatta homosexuella och att asylrätt således bör föreligga om förföljelse i den betydelse uttrycket har i utlänningslagens mening föreligger. En sådan tolkning står i överensstämmelse, inte bara med vår principiella ståndpunkt att homosexuella bör ha samma skydd som andra utsatta grupper, utan även med Europarådets ställningstagande i fråga om diskriminering av homosexuella (avsnitt 5.2).

Som framgår av det anförda, anser vi att homosexuella kan omfattas av begreppet "tillhörighet till viss samhällsgrupp" enligt 3 § utlänningslagen (1980:376). Av tidigare avsnitt (14.2 och 14.3) framgår emellertid att praxis intar en motsatt ståndpunkt. Vi föreslår därför att 3 § utlänningslagen (1980:376) förtydligas på så sätt att det blir fullt klart att homosexuella kan omfattas av flyktingbegreppet.

15 Behov av annat än lagstiftningsåtgärder

De överväganden och förslag vi redogjort för i tidigare avsnitt berör i första hand den formella diskrimineringen av homosexuella som den, i vart fall indirekt, återspeglar sig i gällande lagstiftning. Vi har i våra sociologiska undersökningar konstaterat att det inte är de flagranta fördomarna som dominerar. Det är istället så att tystnaden kring homosexuellas situation försvårar för många homosexuella att bli medvetna om sina homosexuella känslor.

I vår antologi "Homosexuella och omvärlden" har detta resonemang utvecklats och bl. a. konstateras att homosexualitet saknas som en social och kulturell institution i det svenska samhället:

> Heterosexualiteten, fast man brukar inte kalla den så, är i hög grad en social och kulturell institution. De heterosexuella känslorna blir ständigt på olika sätt formulerade och iscensatta — i mer eller mindre förtroliga samtal, i skämt, i de mest alldagliga kommentarer, i sångtexter, på dansgolv, i reklamens bilder, med kläder och kroppsspråk, i triviallitteratur och i de stora författarnas verk, när veckotidningar offentliggör kändisars privatliv, i filmer, i vårt sätt att leva i familj och vara släkt, i äktenskapet och i sättet att bo."
>
> (Homosexuella och omvärlden, s. 94)

Det är först när även homosexualitet finns som en social och kulturell institution som man kan tala om att all diskriminering av homosexuella upphört. En övergripande målsättning i detta arbete blir därför att sträva efter att de vardagliga relationerna mellan homo- och heterosexuella får två kännetecken:

- Öppenhet: heterosexuella ser homosexuella som homosexuella och homosexuella döljer sig inte.
- Öppenheten (kännedom om någons homosexualitet) påverkar inte negativt värderingen av personen i fråga.

En viktig förutsättning för att denna målsättning skall kunna förverkligas är att även sådan särbehandling, som det inte kan lagstiftas mot, undanröjs. För att nå detta mål krävs också att man kan skapa förutsättningar för öppna relationer. Detta kan ske genom att heterosexuella får en bättre kunskap dels om vad homosexualitetet är, dels att homo- och heterosexualitet är två parallella fenomen (att homosexualitet i samma utsträckning som heterosexualitet gäller kärlek, ömhet och samhörig-

het). Denna kunskap kan förmedlas framför allt genom undervisning och information.

Men även åtgärder som vänder sig till homosexuella måste vidtas. Det gäller både att förmedla kunskap om vad som brukar eller kan hända när en homosexuell framträder öppet (och hur negativa reaktioner kan hanteras) och att skapa den grundtrygghet och känsla av värde som relationer till andra homosexuella kan ge (att inte vara totalt utlämnad åt heterosexuellas reaktioner). Det är självfallet inte bara fråga om kärleksrelationer, utan också vänskapsrelationer har mycket att ge. Den här grundtryggheten kan skapas framför allt i homosexuellas organisationer, varför det är viktigt att dessa erhåller stöd till sin verksamhet.

Det är alltså viktigt att den övergripande målsättningen uppnås. Information och utbildning är dock i sig otillräckliga, eftersom de har en tendens att med tiden mista sin effekt; dvs. det går inte i längden att informera om att det finns homosexuella, om heterosexuella sedan aldrig möter dem i vardagen. Vikten av att homosexuella uppträder öppet och att förutsättningar härför skapas bör därför på nytt understrykas. Andra liknande åtgärder, som medför att heterosexuella får träffa och uppleva homosexuella, är också viktiga. Exempelvis kan detta ske genom att information om homosexualitet i så stor utsträckning som möjligt bedrivs av homosexuella själva. Ett annat exempel kan gälla homosexuell kultur, där homosexuella framträder som sådana och gestaltar sina känslor och erfarenheter och beskriver sin situation.

En aktiv homosexuell kultur bidrar också till att hos homosexuella själva skapa den självkänsla och identitet som är nödvändig för att kunna komma ut öppet som homosexuell.

Vi kommer därför i de följande avsnitten att uppmärksamma frågor som rör utbildning och information, liksom möjligheterna att på olika sätt stödja homosexuellas aktiviteter som ett led i att förverkliga den övergripande målsättningen.

16 Ungdomsskolans samlevnadsundervisning

16.1 Inledning

Skolans samlevnadsundervisning och dennas betydelse för att påverka och förändra rådande värderingar har under de senaste åren behandlats av flera kommittéer. I prostitutionsutredningens betänkande (SOU 1981:71) *Prostitution i Sverige* diskuteras exempelvis åtgärder för att hindra att prostitution uppkommer. Bland de förslag som förs fram finns krav på en förbättrad samlevnadsundervisning; en undervisning som enligt prostitutionsutredningens uppfattning inte endast bör behandla frågor som har med sexualitet och samlevnad i inskränkt mening att göra. Stor vikt bör även läggas vid frågor om lika ansvar för barnomsorg, hemarbete, samhället och produktion. Prositutionsutredningen påpekar också att det är av yttersta vikt att skolan bemödar sig om att uppnå de i läroplanen fastställda målen för samlevnads- och sexualundervisningen och att tonvikten läggs på de etiska och sociala aspekterna. Avslutningsvis anför man att man "velat betona skolans betydelse och ansvar då det gäller att ge ungdomarna en sådan uppfattning om samhälleliga och mänskliga relationer att möjligheten att köpa sexuell samvaro framstår såsom utesluten" (a. a. s. 143).

En arbetsgrupp inom socialdepartementet har kartlagt behovet av insatser för stöd och hjälp åt misshandlade kvinnor. Resultatet har redovisats i betänkandet (Ds S 1983:2) *Kvinnomisshandel.* Man understryker vikten av att skolans samlevnadsundervisning fungerar på avsett sätt och påpekar bl. a. följande (a.a. s. 169):

"Innehållet i vad som kallas övergripande kunskapsområden — och dit hör bl. a. undervisning om sexuallivet och könsroller och utbildning som syftar till att förebygga kvinnomisshandel — är alltför viktiga för att göras beroende av kampanjer och andra tillfälliga insatser riktade mot skolan. Varje åtgärd som syftar till att förstärka skolans insatser i dessa avseenden måste planeras så att verksamheten blir permanent och kan leva vidare i skolans arbete."

Man anser mot denna bakgrund att det är angeläget att problemet kvinnomisshandel behandlas i skolan bl. a. i samband med samlevnadsundervisning och undervisning om alkoholfrågor.

Slutligen bör den kartläggning av samlevnadsundervisningen i skola och lärarutbildning som genomförts av abortkommittén och redovisas i dess delbetänkande (Ds S 1982:8) *Lära leva tillsammans* uppmärksammas. Sammanfattningsvis säger kommittén bl. a. följande (a. a. s. 185):

"Inledningsvis konstateras att vissa förutsättningar föreligger för att ha en väl fungerande samlevnadsundervisning. Så gott som alla berörda lärare bedriver samlevnadsundervisning i någon utsträckning. Handledningen i samlevnadsundervisningen ger ett gott underlag för arbetet. Sexual- och samlevnadsfrågor är inte i någon större utsträckning ett tabuerat område i vårt samhälle.

Emellertid har viktiga brister konstaterats. Många av dessa skulle inte vara en realitet om undervisningen planerades och genomfördes i enlighet med utfärdade anvisningar och rekommendationer. De uppenbara åtgärderna skulle således vara att se till att bestämmelser och anvisningar blir kända av skolans personal och att de efterlevs. Ur denna synvinkel skulle möjligheter att få till stånd en god samlevnadsundervisning väsentligen vara ett informationsproblem. Svårigheterna är dock större än så. Skolans styrsystem är så komplicerat och utbildningen rymmer så många problemområden att det inte med enkla åtgärder är möjligt att åstadkomma en garanterad förändring till det bättre."

Kommittén konstaterar att en god samlevnadsundervisning idag förekommer mer i kraft av enskilda personers insatser än som en följd av skolans olika styrsystem och att dessa inte är så utformade att alla lärare känner ansvar för att beröra samlevnadsfrågor i sin undervisning.

Gemensamt för de nämnda utredningarna är att de i första hand bedömt samlevnadsundervisningen ur sin synvinkel. Frågor om samlevnadsundervisningens innehåll när det gäller homosexualitet har därför inte behandlats. Vi skall därför i det följande närmare studera den frågan.

16.2 Läroplaner

Ramarna för skolundervisningen finns i skollagen (1962:319) och i skolförordningen (1971:235). I skollagen finns, förutom regler om skolväsendets organisation och om lärarpersonal m. m., en inledande bestämmelse om att den genom samhällets försorg bedrivna undervisningen har till syfte att meddela eleverna kunskap och öva deras färdigheter samt i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar.

Mål och riktlinjer för skolans arbete behandlas huvudsakligen i olika läroplaner. I läroplanerna finns dessutom kursplaner, timplaner och föreskrifter för timplaner samt olika slag av kommentarmaterial. Enligt skolförordningen fastställer regeringen eller, efter bemyndigande av regeringen, skolöverstyrelsen (SÖ) läroplaner för grundskolan (5 kap. 4 §). När det gäller gymnasieskolan fastställer regeringen avsnitten mål och riktlinjer, medan övriga delar av läroplanen fastställs av regeringen eller, efter bemyndigande av regeringen, SÖ (8 kap. 1 §).

Läroplan för grundskolan 1980 (Lgr 80)

Lgr 80 trädde i kraft den 1 juli 1982 och innebär att läroplanens allmänna del, till skillnad mot tidigare läroplaner, i sin helhet utgör bindande föreskrifter. Samlevnadsundervisningen behandlas framför allt i kursplaner för olika ämnen och finns således inte upptagen som ett särskilt avsnitt i den allmänna delen. Många av de mål och värderingar som

återfinns i den allmänna delen är dock så utformade att de kan anses gälla också samlevnadsundervisningen, även om detta inte påpekas direkt. I läroplanen anges för varje ämne den tid som ämnet skall ha på skolschemat under resp. skolstadium. Det är sedan den enskilda skolans rektor som beslutar om fördelningen av ämnestiden mellan stadiets olika årskurser. Av läroplanen kan inte utläsas hur lång studietid som skall anslås för ett visst moment inom ämnet.

Genom införandet av Lgr 80 har statsmakterna också understrukit vikten av större lokal frihet och en decentralisering av beslutsfunktionerna. Eleverna förutsätts också kunna påverka studiernas uppläggning och innehåll genom exempelvis tillvalskurser, temastudier och fria aktiviteter.

Läroplan för gymnasiskolan (Lgy 70)

Genom gymnasieskolans successiva förändring har Lgy 70 i vissa delar blivit inaktuell och numera är det endast de inledande målen och riktlinjerna jämte vissa allmänna anvisningar som gäller för hela gymnasieskolan. För varje ämne utges s. k. läroplanssupplement och i dessa supplement har intagits bl. a. av regeringen fastställda mål och huvudmoment. Sådana supplement förekommer i varierande omfattning, exempelvis för ämnena biologi/naturkunskap, religionskunskap, samhällskunskap, filosofi, psykologi, barnkunskap, hälsa och hygien och socialkunskap. För linjer som saknar ämnen, där samlevnadsundervisning skall förekomma, sker denna undervisning på "timme till förfogande" (ttf).

Gymnasieskolans framtida utformning har varit föremål för särskilda utredningar. På grundval av gymnasieutredningens principbetänkande (SOU 1981:96) *En reformerad gymnasieskola* har regeringen i proposition 1983/84:116 *Gymnasieskola i utveckling* dragit upp riktlinjerna för en stegvis reformering av gymnasieskolan. I propositionen föreslås en femårig period av försöksverksamhet och utvecklingsarbete under vilken förslagen prövas och konkretiseras. På grundval av erfarenheterna från försöksverksamheten avser regeringen att återkomma till riksdagen med ytterligare förslag.

Övriga läroplaner

För särskolan finns Läroplan för särskolan (Lsä 73) med en särskild studieplan avseende samlevnadsundervisning. Dessutom har utarbetats en särskild skrift "Sex och samlevnad — rörelsehinder" för lärare och föräldrar till handikappade barn.

Från och med 1 juli 1982 finns en särskild läroplan för den kommunala vuxenutbildningen (Lvux 82). I läroplanen indelas de flesta ämnen i etapper som bygger på varandra och bildar en sammanhängande studiegång i de olika ämnena (grundskolekurserna kallas t. ex. etapp I). I stället för olika linjer finns s. k. sektorer. Undervisningens innehåll är dock fortfarande till stora delar lika den som meddelas i ungdomsskolan.

16.3 Skolöverstyrelsens handledning för samlevnadsundervisningen

SÖ har utarbetat en handledning i samlevnadsundervisning vilken utgavs år 1977. Handledningen anger undervisningens principiella inriktning och utformning i grundskola och gymnasieskola. Till grund för handledningen har legat

a) läroplan för grundskolan
b) det under år 1975 remissbehandlade betänkandet (SOU 1974:59) *Sexual- och samlevnadsundervisning* samt
c) en inom utbildningsdepartementet utarbetad promemoria, överlämnad till skolöverstyrelsen i samband med regeringens uppdrag att utarbeta en handledning.

Mål för undervisningen och handledningens uppställning

Gällande mål och riktlinjer för samlevnadsundervisningen enligt läroplanerna för grundskolan och gymnasieskolan kan anges enligt följande:

Eleven skall genom samlevnadsundervisning

1. skaffa sig kunskaper om anatomi, fysiologi, psykologi, etik och sociala sammanhang för att få bättre förutsättningar att förverkliga en samlevnad präglad av ansvar, hänsyn och omsorg om medmänniskan och därigenom få uppleva sexuallivet som en källa till glädje och lycka i gemenskap med en annan människa;
2. skaffa sig kunskap om livsåskådningar och om värderingar inom sexual- och samlevnadsområdet för att kunna acceptera grundläggande (gemensamma) värderingar, som enligt läroplanen skall framhållas och främjas, och för att kunna ta ställning till skiljaktiga värderingar, som enligt läroplanen skall behandlas sakligt och allsidigt;
3. förvärva insikt om att sexualiteten är en integrerad del av människans liv, och att den har ett starkt samband med personlighetsutveckling, gemenskapsrelationer och samhällsstruktur;
4. förvärva insikt om sexualitetens komplexa natur och därigenom få möjlighet till personligt ställningstagande i samlevnadsfrågor.

Mot bakgrund av dessa mål har handledningen utarbetats. Den består av anvisningar och kommentarer samt av en faktaöversikt, ur vilken läraren kan inhämta grundläggande kunskaper i de frågor som bör behandlas i undervisningen. I handledningens första del finns s. k. momentförteckningar, vilka anger vad sexual- och samlevnadsundervisningen huvudsakligen bör innehålla i olika stadier av skolgången. Läraren har dock — vilket framhålls — frihet att i samverkan med elever och föräldrar avgöra vilka avsnitt inom ämnesområdet som bör behandlas utförligast.

De ovan angivna målpunkterna griper i vissa avseenden in i varandra. Vårt huvudsakliga ämne, diskriminering av homosexuella, hör enligt handledningen hemma under den andra målpunkten (grundläggande värderingar). I den närmare motiveringen till denna sägs att diskrimineringen av homosexuella avtagit något under senare årtionden och att

sexual- och samlevnadsundervisningen bör medverka till att en attitydförändring i denna riktning fortsätter.

För varje stadium redovisas i handledningen olika moment som bör genomgås i undervisningen.

Lågstadiet

Handledningen anger tretton olika moment inom sexual- och samlevnadsområdet som bör behandlas, såsom yttre olikheter mellan könen, könsorganens byggnad och funktion, samlag och befruktning. Homosexualitet finns inte upptaget i uppräkningen.

Mellanstadiet

I mellanstadiets samlevnadsundervisning bör — enligt handledningen — fjorton avsnitt ingå, däribland ett om homosexualitet.

Som en förklaring till varför homosexualitet bör ingå som ett led i undervisningen uttalar handledningen (s. 55 f.).

"Fördomarna mot homosexuella och uttrycken för förakt mot dem är ofta starka bland pojkar i de yngre tonåren. Det finns därför skäl att framhålla att den fixerade homosexualiteten är djupt rotad i personligheten. Liksom en heterosexuell inte skulle vilja genomgå något slags behandling för att bli förändrad till homosexuell, vill den homosexulle i allmänhet inte ha sin sexuella inriktning ändrad. Diskrimineringen av homosexuella skapar stora psykiska påfrestningar och praktiska svårigheter för dem. Både för deras egen och samhällets skull är det därför önskvärt att man tar avstånd från diskriminering av homosexuella på samma sätt som man tar avstånd från annan diskriminering. De homosexuella bör få uppleva att de har frihet att utforma sina inbördes relationer på det sätt de själva önskar utan att detta skall behöva resultera i utstötning. Den som utan att själv vara homosexuell blir utsatt för en invit från en homosexuell bör kunna avvisa den utan att det anses märkvärdigare än då någon avvisar en heterosexuell invit.

Under puberteten utformas i stort individens sexuella reaktionsmönster (modifikationer kan dock äga rum senare i livet). Under denna period kan den unga människan uppleva en dragning till en individ av samma kön. Denna reaktion är i allmänhet övergående. Ungdomarna bör upplysas om att man i regel inte har skäl att uppfatta sådana impulser hos sig själva som tecken på att man är homosexuell."

Högstadiet och gymnasieskolan

I handledningens anvisningsdel uttalas, att den orientering som getts på mellanstadiet om homosexuella bör utvidgas och att undervisningen bör förmedla den syn som anges i de allmänna målen för samlevnadsundervisning och i övrigt vad handledningen i faktadelen innehåller om homosexualitet.

I den efterföljande faktaöversikten (se bilaga 5) behandlas homosexualitet på drygt tre sidor. Vissa faktauppgifter i denna är föråldrade (bl. a. uppgiften om skilda åldersgränser för homo- och heterosexuella förbindelser). Vid tillkomsten av faktaöversikten har företrädare för RFSL deltagit i SÖ:s arbete. RFSL har uppgett, att förbundets uppfattningar

och förslag till viss del accepterats av SÖ men att önskemål om förändringar och utvidgningar har framförts.

Som en följd av olika utredningars konstaterande att handledningen inte är känd av lärarpersonalen har SÖ i samverkan med Liber Förlag hösten 1983 inlett arbete med att ta fram stöd- och stimulansmaterial för skolans samlevnadsundervisning i syfte att stimulera till ökad aktivitet och ökad användning av 1977 års handledning. En referensgrupp har tillsatts, där företrädare för olika intressegrupper deltar (föräldrar, lärare, elever samt representanter för Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) och för RFSL). SÖ har i samråd med Liber och referensgruppen beslutat ta fram två material; ett för grundskolan och ett för gymnasieskolan. Materialet kommer att ingå i kommentarmaterial- resp. supplementserien. Detta arbete beräknas bli avslutat under år 1984.

16.4 Skolöverstyrelsens handlingsprogram för hälsofostran i skolan

Hösten 1981 utarbetade SÖ ett handlingsprogram för hälsofostran i skolan. Programmet anknyter till ett citat ur Lgr 80, där det heter att "omtanke om elevernas psykiska och fysiska hälsa skall prägla skolans arbete och miljö". I en kommentar till handlingsprogrammet sägs bl. a. att hälsofostran inte får ses som något vid sidan av det vanliga skolarbetet utan bör vara ett naturligt, väl integrerat inslag i den vardagliga undervisningen och det dagliga livet i skolan och genomsyra hela skolans verksamhet.

Som ett komplement till själva handlingsprogrammet har SÖ också utarbetat ett s. k. servicematerial för att stimulera det lokala arbetet med hälsofrågorna. Detta servicematerial innhåller även ett förslag till en temadag om hälsofrågor med följande sex avsnitt:

- goda kost- och hygienvanor, miljö
- hur människokroppen fungerar, hälsorisker
- rörelseglädje, rekreation, gemenskap
- antidroger, relationer, sex och samlevnad
- arbetsmiljö, arbetsförhållanden
- etik, livsstil, livsfrågor.

Enligt SÖ:s uppfattning bör detta material kunna stimulera skolans samlevnadsundervisning. I det utsända materialet finns inga särskilda avsnitt eller motsvarande som direkt tar upp homosexuellas situation. Dessutom saknas litteraturhänvisningar till böcker om homosexualitet och en förteckning över homosexuellas organisationer i den i materialet ingående adresslistan över organisationer att kontakta.

16.5 Den decentraliserade skoladministrationen

En av tankarna i de reformer som genomförts på utbildningsväsendets område under det senaste decenniet har varit att beslut och ansvar skall decentraliseras från central nivå till lägre nivåer. Detta har framför allt

gällt ansvarsfördelningen mellan stat och kommun. Decentralisering, ökat lokalt engagemang och ansvarstagande samt en ökad samverkan mellan utbildning, arbetsliv och fritid har därvid ansetts utgöra viktiga medel i strävandena att förverkliga utbildningsmålen.

Principerna om decentralisering måste dock underordna sig vissa grundläggande mål och strävanden, som kännetecknar svenskt utbildningsväsende. Det finns därför en bestämd gräns för hur långt decentralisering kan drivas. Som exempel härpå brukar följande faktorer nämnas:

- beslut om ekonomiska resurser till verksamheten
- mål och riktlinjer för skolan måste fastställas av de centrala politiska instanserna
- likvärdig utbildningsstandard i hela landet måste upprätthållas
- grundläggande rättssäkerhetskrav skall tillgodoses
- ansvar för att skolan ger erforderlig hjälp till elever med svårigheter och särskilda behov (varvid särskilt olika minoritetsgruppers behov uppmärksammas)
- grundläggande frågor om elev- och personalmedverkan i skolan.

Som en följd av strävanden till ökad decentralisering skall man se Lgr 80:s intentioner att undvika detaljstyrning av undervisningens innehåll. En konsekvens härav blir då minskade möjligheter att centralt styra utformningen av undervisningen i frågor om samlevnad.

En viktig del i det decentraliserade utbildningsväsendet utgör den uppföljning som sker för att kontrollera att uppställda mål förverkligas. Länsskolnämnderna har därvid, i sin egenskap av den statliga skoladministrationens fältorganisation, att verka för att skolväsendet i länet arbetar efter de mål, strategier och planer som dragits upp på den politiska nivån och den centrala myndighetsnivån.

Mot denna bakgrund har vi skrivit till samtliga länsskolnämnder för att få information om i vilken utsträckning frågor kring samlevnadsundervisningen i allmänhet och om homosexualitet i synnerhet uppmärksammats vid nämndernas uppföljningsverksamhet.

Generellt kan sägas att ingen länsskolnämnd hittills har ägnat någon uppmärksamhet åt hur man i ungdomsskolan tar upp frågor kring homosexualitet. Anledningen härtill är framför allt att man anser att det finns mer angelägna områden och att den förändrade organisationen ännu inte gett effekt fullt ut. Några citat ur inkomna svar:

- Länsskolnämnden har ett ambitiöst skolbesöksprogram som innebär att alla gymnasieenheter och kommuner med kommunal vuxenutbildning får årliga besök. Varje år får besöksverksamheten en viss profil beroende på vilka ämnen som särskilt uppmärksammas vid sidan om de mera övergripande och alltid aktuella frågorna. Läsåret 1983/84 är t. ex. svenska och datalära ämnesområden som uppmärksammas särskilt. För denna skolbesöksverksamhet korttidsanställer nämnden sakkunniga och erfarna lärare/experter som biträder nämndens fasta personal. Frågor kring skolans undervisning om homosexualitet har inte hittills tagits upp i skolbesöksverksamheten. Ärligt talat har dessa frågor glömts bort och inte varit med när besöksverksamheten planerades.

- Sedan i vart fall 1967 har frågor om homosexualitetens behandling i undervisningen aldrig aktualiserats i våra kontakter med skolorna.
- Undervisning om homosexualitet förekommer som ett inslag i samlevnadsundervisningen inom begreppet "Hälsofostran i skolan". Länsskolnämnden har utbildat resurspersoner (hälsolag) i varje kommun, vilkas uppgift är att föra information vidare inom kommuner och resultera i en handlingsplan i Hälsofostran, där undervisning i homosexualitet utgör ett inslag i helhetsperspektivet på människan.
- Det ärliga svaret på denna fråga är: Vi vet inte hur undervisningen om homosexualitet bedrives. Samlevnadsundervisning har vi givetvis inte kunnat undgå att möta under våra skolbesök. Men ingen av oss har tagit upp hur undervisningen om de homosexuellas problem tacklas.
- I nämndens verksamhetsplan 1983/84 nämns samlevnadsundervisningen särskilt som en prioriterad del av denna verksamhet. Detta har bl. a. tagit sig uttryck i ett pågående projekt som har till uppgift att kartlägga och intensifiera samlevnadsundervisningen vid länets grundskolor. Dessutom samarbetar nämnden nära med organisationer och myndigheter som bedriver fort- och/eller utbildning av skolpersonal i samlevnadsfrågor, exempelvis högskolan och landstinget.
- Vår uppföljning av länets skolverksamhet söker sedan ett år sina former. Som riktlinjer har vi valt att dels utöva en allmän tillsyn så långt våra personalresurser räcker, dels undersöka några av skolverksamhetens mål. Arbetssituationen kräver härvid en hård prioritering som görs av nämnden i plenum. Hittills har icke undervisningen om homosexualitet aktualiserats i detta sammanhang. Vi har sålunda inte en klar bedömning av i vilken utsträckning utbildning om homosexualitet verkligen förekommer i skolornas samlevnadsundervisning.
- Samlevnadsfrågor har inte varit särskilt prioriterade under 1982/83. De har givetvis ändå kommit upp vid besöken i skolor och kommuner. Frågor av typen vilka delmoment — exmpelvis homosexualitet — som tas upp i undervisningen kan inte besvaras utifrån denna typ av kontakter.
- Utbildningen har varit inriktad på pedagogiska metoder med vilka attityder och värderingar kan bearbetas. Samlevnad är ett starkt värdeladdat område och en lärare kan aldrig på förhand veta vilka fördomar hon/han måste ta itu med i sin klass. Fördomar om homosexualitet har inte särbehandlats.

16.6 Skolhälsovården

Enligt skollagen har elever i grundskolan och gymnasieskolan rätt till skolhälsovård (25 resp. 29 §§). Enligt 4 kap. 3 § skolförordningen skall för skolhälsovården finnas skolläkare och skolsköterska. Vidare skall finnas lämplig lokal och erforderlig utrustning.

Skolhälsovårdens organisation har varit föremål för skilda utredningar. I 1974 års skolhälsovårdsutrednings betänkande (SOU 1976:46) *Skolhälsovård* har frågan om skolhälsovårdens medverkan bl. a. i sexual- och samlevnadsfrågor behandlats (s. 156 f.). Enligt skolhälsovårdsutredning-

ens uppfattning bör skolläkaren och skolsköterskan bidra med sitt medicinska kunnande till skolans sexual- och samlevnadsundervisning. I den direkta undervisningen måste möjligheterna att individualisera sexual- och samlevnadsundervisningen noga övervägas, inte minst med tanke på den mycket stora variationen i fråga om elevernas fysiska mognadsgrad. Utredningen påpekar också att i skolhälsovårdspersonalens hälsoupplysning bör ingå upplysning till elever om könsorganens utveckling och funktion. Denna sexualupplysning bör, enligt utredningens uppfattning, vara av individuell karaktär och förmedla kunskaper om kroppsutveckling och hygien som komplement till skolans samlevnadsundervisning.

Skolhälsovårdsutredningen konstaterar också att innehållet i och omfattningen av skolhälsovårdens medverkan i sexual- och samlevnadsrådgivningen styrs av faktorer som t. ex. skolläkarens och skolsköterskans utbildning, skolhälsovårdsmottagningens utrustning, tidsmässiga och ekonomiska resurser samt utformningen av lokala bestämmelser. Utöver ovan anförda uttalanden föreslog utredningen inga förändringar i dessa avseenden gällande bestämmelser för skolhälsovårdspersonal.

Kommunerna har inte någon skyldighet att anställa skolkuratorer eller skolpsykologer i skolans verksamhet. Det finns inte heller någon formell reglering av dimensioneringen för kuratorer eller psykologer.

16.7 Läromedel

Enligt skolförordningen skall elever ha tillgång till basläromedel (5 kap. 13 § såvitt avser grundskolan och 8 kap. 12 § såvitt avser gymnasieskolan). Basläromedel antas av skolstyrelsen efter förslag av rektor, medan rektor beslutar om övriga läromedel inom de ekonomiska ramar som fastställts av skolstyrelsen.

Skolornas läromedel är föremål för s. k. läromedelsgranskning. Formerna för denna granskning har ändrats de senaste åren. Fr. o. m. den 1 juli 1983 gäller att statens institut för läromedelsinformation (SIL) skall pröva om ett läromedel skall få antas i en eller flera skolformer. För att SIL skall fastställa ett läromedel som basläromedel fordras — enligt 5 § förordningen (1982:393) om vissa statliga insatser beträffande läromedel — att det är material som täcker väsentliga delar av ämne, ämnesgrupp eller kursmoment enligt gällande läroplan och är ägnat att ge fasthet och sammanhang i studierna. Granskningen går praktiskt så till att en särskild läromedelsnämnd, knuten till SIL, utser en eller två granskare. Dessa uttalar sig i frågan om läromedlet behandlat sitt ämnesområde på ett sakligt och allsidigt sätt och även i övrigt stämmer överens med mål och riktlinjer i läroplanen. Sedan förlaget (motsvarande) beretts tillfälle att bemöta granskarens utlåtande, avger läromedelsnämnen ett kortfattat uttalande vari läromedlets saklighet och allsidighet bedöms.

Vid kontakter med SIL har framkommit att några särskilda böcker för samlevnadsundervisningen ännu inte har fastställts som basläromedel. Däremot kan stoff om samlevnadsundervisning ingå i läromedel som även innehåller annat stoff, t. ex. läromedel för ämnena religionskunskap och biologi.

Vi har granskat ett antal vanligt förekommande läromedel och en del läromedelsförlag har beretts tillfälle att komplettera vårt urval av läromedel. Några väsentligare kompletteringar har inte skett av förlagen.

Vid granskningen har vi observerat bl. a. följande beträffande rubriker, dispositioner och textinnehåll.

I de läromedel som berör sexual- och samlevnadsundervisningen används beträffande heterosexualitet ofta rubriker som "att leva tillsammans" och "kärlek, vad är det". När homosexualitet behandlas blir däremot rubrikerna helt andra såsom "olika sexuella beteenden" eller "olika yttringar av sexualitet". Läromedlens disposition i fråga om sexual och samlevnadsavsnitten följer i stort samma mönster.

När det gäller textinnehållet brukar detta börja med definitioner av begrepp som hetero- och homosexualitet. Dessa definitioner behandlar närmast homosexualitet som en fråga om sexuella handlingar och sexuella relationer mellan människor. I textinnehållet förekommer ofta, utan att källa eller fullständigt källmaterial redovisas, uppgifter om hur många människor som är homosexuella. Inte sällan förekommer också i textmaterialet redovisning av orsaksteorierna om varför man blir homosexuell och spekulationer över dessa.

Vi har i det föregående endast i stort redogjort för de iakttagelser vi gjort vid vår granskning. Vad vi särskilt noterat är emellertid att det endast undantagsvis förekommer att homosexuella själva fått komma till tals på något sätt, exempelvis i intervjuform eller på annat sätt.

I den skolenkät vi genomfört (avsnitt 16.9) har det också framkommit att skolorna ibland upplever en brist på goda läromedel om homosexualitet. Enligt 2 § förordningen (1974:440) med instruktion för statens institut för läromedelsinformation skall institutet bl. a. främja produktion av goda läromedel som är avsedda att användas vid den undervisning som står under tillsyn av SÖ. När det gäller läromedel som tar upp homosexuellas situation har institutet hittills inte vidtagit några särskilda åtgärder.

16.8 Homosexuellas medverkan i skolinformationen

RFSL har genom sina medlemmar sedan början av 1970-talet informerat om homosexualitet på skolor. Som regel är informationerna upplagda så att informatörerna lämnar en allmän redogörelse för homosexualitet (vad är homosexualitet, vilka krav har homosexuella på samhället, fördomar etc.) och personligen berättar om hur det är att leva som homosexuell i dagens Sverige och hur man har upplevt sin egen situation som homosexuell. Om det är praktiskt möjligt försöker man från RFSL:s sida att till varje informationstillfälle utse både en manlig och en kvinnlig informatör. Ibland visas någon film, t. ex. "Bögjävlar" eller "Eva och Maria".

Som regel är det skolorna själva som tar initiativ till medverkan från RFSL:s sida, även om det ibland händer att RFSL går ut till skolorna och erbjuder sin medverkan. I de fall RFSL:s informatörer deltar på dagtid i skolan, brukar viss ersättning utgå till informatörerna, medan infor-

mation på kvällstid (som regel på RFSL:s expedition) aldrig ersätts. Förbundet saknar anställd personal, varför de informatörer som deltar dagtid måste begära tjänstledigt från sina ordinarie arbeten.

En försiktig uppskattning av antalet informationstillfällen där RFSL medverkat med skolinformation pekar på ca 1 200—1 500 informationstillfällen per år (ett informationstillfälle kan omfatta mer än en lektion). För att visa fördelningen på olika skolformer m. m. återges nedan en redogörelse för informationsverksamheten inom RFSL Stockholm under första halvåret 1983. Det skall dock påpekas att RFSL:s övriga lokalavdelningar också deltar i en omfattande informationsverksamhet.

Skolform	*Antal informationstillfällen*
Högstadiet	89
Gymnasieskolan	66
Vårdskolan	39
Högskolan	5
Folkhögskolan	5
Vuxenutbildning	8
Fritidsgårdar	17
Övrigt	2
	231

Med "informationstillfälle" avses antingen besök i skola eller motsvarande (antingen flera klasser, en klass eller en grupp elever) eller också besök av klass eller grupp elever på RFSL:s expedition.

Utöver verksamheten med besök på skolor bedrivs en omfattande skriftlig och muntlig information till en rad skolor, framför allt utanför Stockholmsområdet.

RFSL Stockholms verksamhet är framför allt koncentrerad till Stockholms kommun. Man deltar dock i en rad informationer i hela Sverige på grund av bristen på medlemmar som har möjlighet att delta i informationsverksamheten. Under våren 1983 har RFSL Stockholm deltagit vid informationstillfällen i följande orter (orter i Stockholms län ej medtagna): Arvika, Boden, Bollnäs, Gävle, Halmstad, Karlskrona, Karlstad, Linköping, Sundsvall och Uppsala.

RFSL:s medverkan i skolinformationen har under de senaste åren ökat. Vissa svårigheter kan dock märkas i och med att skolorna får mindre resurser till kostnader för extern medverkan. Detta innebär bl. a. att antalet informationstillfällen på dagtid minskar till förmån för frivilliga besök på RFSL:s expedition på kvällarna. De minskade resurserna har också inneburit att en del skolor inte lämnar full ersättning vid besök på dagtid.

RFSL:s medverkan i skolinformationen brukar uppskattas av såväl lärare som elever. För lärarens del innebär det att han får hjälp med ett avsnitt som ibland upplevs som svårt medan eleverna uppskattar möjligheten att få diskutera och bearbeta sina föreställningar om homosexuella. SÖ har också framhållit att det från många håll i landet — från både skolpersonal och elever — till SÖ har framförts att RFSL:s medverkan i samlevnadsundervisningen är mycket värdefull.

16.9 Vår skolenkät

För att få en uppfattning om skolans samlevnadsundervisning har vi gjort en enkät till landets kommuner. Enkäten har som regel besvarats av de olika rektorsområdena och totalt har svar inkommit från 874 skolor (709 grundskolor och 165 gymnasieskolor). Härutöver har enstaka svar från t. ex. kommunal vuxenutbildning och vårdskolor inkommit. Dessa medräknas dock inte i fortsättningen, då antalet svar från sådana skolor är för få för att medge några generella slutsatser.

16.9.1 Allmänt om skolans samlevnadsundervisning

Inledningsvis har vi frågat i vilken form skolans samlevnadsundervisning brukar genomföras. När det gäller formerna för undervisningen framkommer följande (flera svarsalternativ kan förekomma):

Undervisningsform	*Grundskolan*	*Gymnasieskolan*
enstaka lektioner	69 %	39 %
temadagar/temalektion/ koncentrationsdagar	36 %	59 %
smågruppsdiskussioner	29 %	1 %
timme-till-förfogande	—	58 %

Ansvarig för samlevnadsundervisningen är som regel ordinarie lärare i det ämne inom vars ram samlevnadsundervisningen genomförs (97 % i grundskolan och 61 % i gymnasieskolan). På gymnasieskolan är det dock vanligt att en eller flera lärare har ansvaret för all samlevnadsundervisning (20 %) eller att studierektor har detta ansvar (18 %). Härutöver förekommer medverkan även från andra personalkategorier. Det vanligaste är att skolsköterskan deltar (26 % i grundskolan och 32 % i gymnasieskolan), men även skolkurator finns ofta med på lektionerna (16 % i grundskolan och 30 % i gymnasieskolan). Andra exempel på deltagare är skolläkare, fritidsassistent och SYO-konsulent. På vissa skolor har man bildat särskilda arbetsgrupper (samlevnadsteam) med ansvar för genomförandet av samlevnadsundervisningen (främst i form av temadagar eller liknande).

Det är inte särskilt vanligt att personal utanför skolan deltar i samlevnadsundervisningen. Att medverkan från barnmorska förekommer anges i 10 % av svaren från grundskolan och i 17 % av svaren från gymnasieskolan. Medverkan från RFSL anges i 4 % av svaren från grundskolan och 21 % av svaren från gymnasieskolan. Andra externa medverkande som nämns är t. ex. läkare, psykolog, jurist, präst, gynekolog, familjerådgivare, kurator och personal från ungdomsmottagningar eller RFSU.

16.9.2 Samlevnadsundervisningen om homosexualitet

Hur undervisar skolan om homosexualitet? Frågan är intressant från vår synpunkt, men det är svårt att hitta en enkätform för att belysa frågeställningen. En del frågeställningar kan vara svåra att besvara, medan andra kan upplevas som provocerande. Det kan också vara svårt att som lärare

lämna ett rättvisande och heltäckande svar för att beskriva hur man arbetar med dessa frågor.

Medvetna om svårigheten att tolka svaren, har vi ändå velat försöka belysa undervisningens omfattning och inriktning. En första fråga är därvid hur stor del av den totala samlevnadsundervisningen som ägnas åt homosexualitet.

Tidsåtgång	*Grundskolan %*	*Gymnasieskolan %*
behandlas ej	0,1	5,5
högst 10 min	11,3	20,6
½ lektionstimme	12,3	15,1
1 lektionstimme	37,5	17,0
2 lektionstimmar	12,8	7,9
3 lektionstimmar	3,7	1,8
4 lektionstimmar eller fler	2,7	1,8
beror på eleverna	2,7	9,7
kan ej uppskattas	8,1	11,5
ej svar	8,8	9,1
	100,0	100,0

61 % av skolorna i grundskolan och 58 % av skolorna i gymnasieskolan behandlar alltså homosexualitet under en lektionstimme eller mindre.

Endast 19 % av svaren från grundskolan och 12 % av svaren från gymnasieskolan anger att homosexualitet behandlas på två eller fler lektionstimmar.

Några kommentarer från enkätsvaren:

- Undervisningen baseras på elevernas frågor. I förekommande fall diskuteras även homosexualitet.
- En lektionstimme för alla typer av sexuellt avvikande.
- Vi har ej bedömt homosexualitet så viktig för grundskolans elever att vi prioriterar detta på temadagar.
- Inlägg då och då i undervisningen. Svårt att ange tiden.
- Homosexuella är en minoritetsgrupp bland sexuellt avvikande (alla grupper får max en timme).
- Sällan mer än en lektionstimma, såvida inte någon elev vill fördjupa sig i ämnet (har dock inte hänt hittills).

En annan fråga vi ställt var vilken inriktning undervisningen har när det gäller homosexualitet. Här fanns några fasta svarsalternativ (utmärkta med *), men också möjlighet till obundna svar.

Undervisningens inriktning	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Homo- och heterosexualitet är likvärdiga alternativ	26,9	31,5
* Homosexualitet ska accepteras men heterosexualitet är att föredra	53,5	31,5

* Homosexualitet "går över" när man blir vuxen	0,1	0
* Homosexualitet strider mot bibeln	0,2	0,1
Homosexualitet ska accepteras	6,5	10,9
Neutral	12,7	16,3
Alla människor har lika värde	0,1	2,1
Avvikande beteende	0,2	0,4
Beror på lärarens uppfattning	0,1	0,1
Andra alternativ	0,3	6,1
Ej svar	11,9	14,9

Fler än ett svarsalternativ har kunnat noteras på frågan. En tendens i svaren tycks vara att undervisningen i samhällskunskap mer jämställer homo- och heterosexualitet som likvärdiga alternativ, medan man i biologi mer anser att heterosexualitet är att föredra. En kommentar beskriver detta sålunda: "Biologiskt kan de ej vara likvärdiga (fortplantning)".

Även om fasta svarsalternativ lätt blir stelbenta och är svåra att göra heltäckande, har många enkäter kommenterat skolans undervisning om homosexualitet. Dessa kommentarer redovisar ofta en mer levande bild av den direkta inställningen till homosexualitet.

- ☐ Homosexualitet får accepteras i samhället som ett sätt för *enskilda* individer att lösa sitt gemenskaps- och kärleksbehov MEN det är omöjligt för *samhället* att likställa homosexuella och heterosexuella eftersom homosexuella aldrig kan få ett samhälle att leva vidare.
- ☐ Egentligen avser vi att homo- och heterosexualitet ska vara likvärdiga, men troligen framskymtar ändå i undervisningen att heterosexualitet är att föredra.
- ☐ Försök göres att behandla ämnet objektivt. Tendens finns att det går status i att vara homosexuell. Risk finns att vi kan påverka en med bisexuell inriktning att bli homosexuell.
- ☐ Frågor om homosexualitet hör till de frågor i vårt land där det finns skiljaktiga värderingar. Det gör också att det är svårt att undervisa om ämnet, men vi försöker följa intentionerna.
- ☐ Undervisningen om sexuella avvikelser är besvärlig eftersom varje typ av avvikelse bör nämnas, samtidigt som eleverna uppfattar tidsåtgången till ett moment, som mått på momentets viktighet. Summan av kardemumman blir då lätt att vår vanliga sexualitet får en undanskymd plats, vilket ger eleverna fel uppfattning av sexualitetens former och förekomst.
- ☐ Ett synnerligen försummat ämne. Vi har väl knappast klarat av heterosexualiteten än?!
- ☐ Ämnet jämförelsevis för litet för att tas upp separat. Förekommer i enstaka fall i samtal med skolsköterskan.
- ☐ Enligt doktor Nycander (han som introducerade sexualundervisningen i skolan) danas känslolivet under de 2—3 första levnadsåren. Uppenbara störningar i miljön under denna tid kan påverka en individs utveckling känslomässigt.
- ☐ Slösa inte tid på bögar och lesbiska.

- Strider mot naturens ordning! Utnyttjas otillbörligt av en del homosexuella!
- Anledningen till att många lärare inte kan eller vill ta upp dessa frågor beror oftast på dåliga kunskaper. Vi behöver själva få utbildning inom detta område.
- Man skall inte tvinga på barn homosexualitet. För de flesta barn är detta med homosexualitet inget problem. De flesta barn *är* normala.
- Skolan får ej ha ett sådant attitydpåverkande arbete att vad som helst accepteras. Homosexualitet är klart sjukligt i ett samhälle. Personerna är bara att beklaga. Det är viktigt att de homosexuella ej fördöms. Skriv inte så mycket om dem, inga stora reportage i TV som påverkar till det sämre.
- Ämnet bör behandlas varsamt. Det bör dock understrykas att homosexualitet inte är en naturlig livsyttring. Attitydförändringar bör ej eftersträvas. "Det onormala kan aldrig bli normalt".
- Vi lägger inte tyngdpunkten vid homosexualitet som en naturlig företeelse utan snarare som en avvikelse i kontakten mellan könen. Samtliga lärare står främmande för det stora utrymme som denna fråga har givits i samhällsdebatten.
- Det är svårt att undervisa om homosexualitet. Motarbetas oftast av föräldrar som är rädda.
- Elevvårdande personal önskar fortbildning i homosexfrågor. Många lärare har svårt att besvara hithörande frågor när de ställs inför dem.
- Homosex ointressant ur undervisningssynpunkt.
- I samlevnadsundervisningen är det viktigt att sexualitetens normala och positiva roll ställs i centrum utan att de olika avvikelserna, typ homosexuella, ägnas stor uppmärksamhet.
- Enligt min uppfattning bör man inte överbetona avvikares problem för unga människor.
- Vi vet inte hur mycket vi skall ta upp m. h. t. elevers och övriga samhällsmedborgares inställning. Vi kanske tror att det blir fler människor med homosexinställning om vi pratar för mycket om saken. Men är det så att 600 000 personer i Sverige är homosexuella behöver samhället ta itu med fördomarna.
- I en glesbygd är homosexualiteten gömd. Parbildning bland "gaya" obefintlig.
- Homosexualitet är ett onaturligt och omoraliskt beteende, som på inga villkor bör accepteras.

16.9.3 Undervisningen i enskilda ämnen

Samlevnadsundervisningen brukar i olika sammanhang räknas till "övergripande kunskapsområden". En strävan är därvid att frågorna skall återkomma i de ämnen där de naturligen kan aktualiseras. Vi har därför funnit det angeläget att undersöka i vad mån man tar upp homosexualitet i olika ämnen; därvid har även sådana ämnen uppmärksammats, som vanligen inte förknippas med den traditionella samlevnadsundervisningen. Inledningsvis frågade vi om i vilka ämnen undervisning om homosexualitet förekommer. Följande svar har lämnats:

Ämne	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
Biologi/naturkunskap	94,0	53,9
Samhällskunskap/ socialkunskap	67,5	75,2
Religion	58,9	39,4
Historia	22,8	39,4
Psykologi	—	28,5
Svenska	18,9	33,3
Främmande språk	0,2	7,8
Hemkunskap/familje-kunskap	0,2	13,3
Barnkunskap/vård-kunskap	0,6	0,5
Musik/konst/bild	0,3	8,5
Idrott	0,1	—
Filosofi	—	0,1

I fortsättningen kommer en närmare redogörelse att lämnas för hur man tar upp homosexualitet i olika ämnen. Som regel gäller därvid att fasta svarsalternativ har lämnats för varje moment. Dessa alternativ utmärks med *.

Biologi/naturkunskap

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Olika teorier om homosexualitet	71,4	47,8
* Homosexuellas sociala situation	62,9	27,9
* Sexuell teknik	10,7	7,3
* Homofobi	12,3	7,8
Allmän information	4,2	3,0
Avvikande beteende	0,2	—
Beror på eleverna	—	4,2
Andra alternativ	3,1	1,2
Tas ej upp i undervisningen	2,5	21,8
Ej svar	8,1	15,2

Som anledning till att man inte tar upp homosexualitet i biologiundervisningen nämns att eleverna inte är mogna (grundskolan), att momentet inte förekommer i läromedel, att det inte är en viktig fråga och att det inte finns tid avsatt för momentet. För gymnasieskolan påpekas att samlevnadsundervisningen sker på ttf eller koncentrationsdagar, varför frågan inte behandlas i detta ämne.

En del kommentarer till frågan påpekar att homosexualitet är en marginell företeelse i det svenska samhället.

Samhällskunskap/socialkunskap

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Debatten om rätt för homosexuella att ingå äktenskap och adoptera barn	48,3	31,5
* Diskriminering av homosexuella	53,7	38,2
* Vad beror våldet mot homosexuella på	16,3	12,7
* Vart kan jag som homosexuell vända mig för att få stöd	14,7	13,3
* Elevernas egen inställning till homosexuella	49,0	28,5
Allmän information	0,2	1,2
Andra alternativ	0,3	0,8
Beror på eleverna	2,9	7,9
Tas ej upp i undervisningen	9,4	27,9
Ej svar	15,9	27,9

Anledningen till att man inte tar upp homosexualitet i undervisningen är av samma art som anförts under biologiämnet.

Psykologi

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
	Ämnet förekommer ej	
* Inlärningsteoretiska uppfattningar om homosexualitetens uppkomst		38,1
* Kan man "bota" homosexualitet		27,8
* Möjligheter att stödja homosexuellas egen identifikation som homosexuell		11,5
* Egna känslor och reaktioner inför homosexuella		39,4
Beror på eleverna		5,5
Andra alternativ		2,4
Tas ej upp i undervisningen		14,6
Ej svar		22,4

Religionskunskap

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Bibelns syn på homosexualitet	36,3	32,7
* Andra synsätt på homosexualitet ur kristen synpunkt	33,3	27,9
* Andra religioners syn på homosexualitet	27,5	23,0
* Kristna homosexuellas situation	11,8	12,7
Etiska frågor	5,1	10,3
Andra alternativ	0,4	0,9
Beror på eleverna	0,3	5,4
Tas ej upp i undervisningen	16,8	26,1
Ej svar	24,1	23,6

Som skäl att inte ta upp homosexualitet i religionsundervisningen nämns i tur och ordning

— frågorna är inte tillräckligt viktiga
— har inte tid
— eleverna är inte mogna/frågan för kontroversiell
— frågan behandlas inte i läromedel.

Några kommentarer i enkätsvaren:

□ Jag är rädd att en ev. homosexuell elev skall känna sig utpekad.
□ Klasserna får välja etiska områden att diskutera. Ämnet tas alltid upp i förbigående i en del klasser, grundläggande i andra.
□ Läroboken tar inte upp det och eleverna har aldrig sagt sig vilja veta något och läraren själv känner att han ej behärskar ämnet.

I andra kommentarer framförs åsikten att bibeln tar upp att homosexuella "ska återföras till det naturliga, dvs. heterosexualitet". En annan kommentator anser att "ämnet har så liten tid att vi anser att det inte finns anledning att gå in på abnormiteter".

Historia

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Det antika Greklands inställning till homosexualitet	30,0	29,7
* Utrotningen av homosexuella i nazitidens koncentrationsläger	33,6	27,9
* Behandlingen av homosexuella i Sverige under 1950-talet (Kejneaffären m. m.)	5,6	6,7
Andra alternativ	0,1	0,2

Beror på eleverna	3,2	3,6
Tas ej upp i undervisningen	21,1	29,7
Ej svar	32,2	27,9

Argumenten för att inte behandla homosexuellas situation vid undervisningen i historia liknar dem som redovisats för andra områden. Ungefär en tredjedel av de skolor som inte behandlar frågorna anger att de inte anser ämnet som viktigt. Andra argument är att upplysningar saknas i befintliga läromedel och att undervisningen följer lärobokens innehåll. Tidsbrist anförs också, medan några svar påpekar att lärarna har bristande kunskaper.

Några kommentarer i övrigt:

- Det går inte att följa olika mer eller mindre stora kategorier genom historien. Att ta kvinnans roll är då mera självklart.
- Homosexuella har för litet intresse i samband med de stora linjerna i världshistorien.
- Ev. historiska personers sexuella avvikelser har inte påverkat världshistorien i någon större omfattning.
- Den augustinska världsåskådningen (enligt De Civitate Dei) betraktade sodomi som utmärkande för "djävulsmänniskan".
- Vi berör endast homosexualitet perifert, detta p. g. a. att antiken läses för första gången och tiden är knapp.
- Behandlas mycket litet beroende på brist på informationsmaterial.

Ett enkätsvar anser det viktigare att ta upp att "många ledande nazister var homosexuella" i stället för att homosexuella utrotades i koncentrationslägren.

Svenska

Moment	*Grundskolan %*	*Gymnasieskolan %*
* Betydelsen av homosexuella känslor för författarskapet hos t. ex. Shakespeare eller Boye	13,7	49,1
* Författare som har behandlat homosexuell kärlek i sina böcker (t. ex. Martin eller Proust)	15,6	22,4
Grekisk litteratur (t. ex. Sappho)	—	4,9
Ordkunskap (t. ex. "bögjävel")	0,2	—
Andra alternativ	0,3	4,8
Tas ej upp i undervisningen	26,4	17,0
Ej svar	41,6	20,0
Beror på eleverna	—	4,2

Anledningen till att man inte tar upp homosexualitet i svenskundervisningen är densamma som för övriga ämnen. I många enkätsvar påpekas

dock särskilt att de texter som finns i läroböcker och antologier inte handlar om homosexuella relationer. Man säger också att texter om heterosexuella kärleksrelationer förekommer i sådana sammanhang.

Vid tre olika skolor har man tagit fram särskilda litteraturanvisningar under temat "Att vara annorlunda" i samband med att eleverna studerar arbetsområdet "Tillsammans" (SO-ämnen). Från en grundskola påpekas att homosexualitetens betydelse för ett författarskap är en för snäv fråga för högstadieelever och att detta kräver samma mognad som hos gymnasieelever.

Andra kommentarer:

- ☐ Vi tar upp förföljelserna av t. ex. Oscar Wilde p. g. a. hans homosexualitet.
- ☐ Frågorna tas upp till diskussion när fördomar hos eleverna kommer i dagen.
- ☐ Elever som har läst Bengt Martins böcker har pratat om boken som om vilken bok som helst.
- ☐ Då författarens homosexualitet är känd berörs den vid studierna av hans verk. Kärleken är ju en av kända drivkrafter bakom litteraturen.
- ☐ Vi tar upp många aktuella författare, t. ex. Sappho, Gide, Wilde, Södergran och Rydberg.

Främmande språk

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Texter som handlar om homosexuella relationer (t. ex. i översättnings-övningar)	0,2	7,9
Ordkunskap (dubbeltydiga ord t. ex. gay och queen)	0,3	2,4
Aktualiseras genom TV-serier	0,1	1,8
Beror på eleverna	0,1	7,3
Tas ej upp i undervis-ningen	46,3	46,1
Ej svar	53,1	35,2
Andra alternativ	—	3,6

Av de skolor som inte tar upp homosexualitet anför drygt hälften att texter om homosexuella relationer inte finns i de läromedel man använder sig av, medan en tredjedel anser att homosexualitet inte har något med ämnet att göra. Kommentarer i övrigt:

- ☐ Slagord kan ofta bli utgångspunkt för spontana diskussioner.
- ☐ I artiklar o. d. torde ordförrådet i samband med det komplicerade ämnet bli för svårt att behandla på ett främmande språk för högstadiet.
- ☐ Brist på lämpliga texter i ordinarie läroböcker. Kopieringar av utländsk litteratur strider mot kopieringsavtalet.
- ☐ I latin: texter från andra kulturer där synen på homosexualitet var/är annorlunda än vår.

- Det finns risk när man läser engelska tidningar att propagandan för homosexuellas frigörelse bereder väg för nya avvikande grupper vilkas verksamhet är olaglig (t. ex. artiklar om Paedophile Information Exchange i Daily Mail).
- I klasser där litteraturanalys förekommer tas frågan upp om det är nödvändigt för förståelsen av författaren och texter.

Musik/konst/bild

Moment	*Grund-skolan %*	*Gymnasie-skolan %*
* Tjajkovskijs homosexualitet och sjätte symfonin	1,1	13,9
* Berömda homosexuella konstnärer	0,9	6,7
Homosexuella popartister	0,7	0,6
Kroppsspråket	0,2	—
Arbetsområdet "Musik och kärlek"	0,3	—
Andra alternativ	—	3,6
Beror på eleverna	0,2	4,2
Tas ej upp i undervisningen	37,3	32,7
Ej svar	60,2	42,4

Anledningen till att man inte behandlar frågan anges ofta i termer som "har inget med ämnet att göra", "inte viktigt" eller "har inte tid", medan andra påpekar egna kunskapsbrister eller bristen på mognad hos eleverna. Två skolor anser att det inte finns några musikhistoriskt-vetenskapliga belägg för att Tjajkovskij var homosexuell (jfr dock t. ex. Sohlmans musiklexikon).

Frågan har varit livligt kommenterad i enkäten. Ett urval kommentarer:

- Man nämner Tjajkovskijs problem med kvinnor.
- Författare, tonsättare och övriga konstnärer behandlas utifrån sina verk och inte utifrån sin sexuella inriktning.
- Onaturligt — mänskligheten hade inte överlevt om homosexualitet var jämställt med heterosexualitet. De individerna slås ut. Vi har tappat det ekologiska sambandet.
- Man kan väl anta att en viss procent av konstnärerna varit och är av homosexuell läggning. Detta har inte satt spår i deras bildframställning.
- Mycket originell företeelse som helt saknar betydelse i sammanhanget.
- Vill inte peka ut konstutövarna som avvikande.
- I 70-talets bildkonst (pop, skivomslag etc.) påpekas den androgyna människan och hennes betydelse inom modevärlden och popkulturen.
- Finns det berömda homosexuella konstnärer? Läroböcker berör inte

alls detta och jag har med en omfattande beläsenhet i ämnet knappast stött på det. Det tycks mig knappast finnas några homosexuella motiv i bildkonsten — varken som drivkraft eller som motiv.

- ☐ Att plocka fram och presentera homosexuella som blivit "stora" inom olika områden bör nog göras med stor urskiljning. Homosexualitet skall väl inte vara en form av höjd status.

16.9.4 Elevernas uppfattningar

Vi har slutligen frågat om vilken uppfattning eleverna har till undervisningen om homosexualitet. Det säger sig självt att det kan vara svårt att kortfattat beskriva spontana reaktioner. Många har också avstått från detta. De beskrivningar av reaktionerna som lämnats i enkäterna återges därför endast efter frekvensen:

- intresserade
- fördomsfulla
- positiva
- tar avstånd från homosexualitet
- nyfikna
- intresserade av undervisningen men negativa till homosexuella
- äckel
- neutrala
- fnittriga
- rädda
- blyga
- toleranta.

I en del enkäter har dessa åsikter också utvecklats ytterligare:

- ☐ Många fördomar. Rädsla och aggressivitet är vanligt. Blir ofta skärrade över att så många är homosexuella.
- ☐ Många elever har en mycket negativ och obehaglig inställning till homosexuella.
- ☐ På högstadiet har eleverna en passiv inställning, eftersom ev blivande homosexuella personer ännu ej är medvetna om det.
- ☐ Som lärare har jag ej upplevt att denna del av samlevnadsundervisningen skulle vara särskilt angelägen ur elevernas synpunkt.

16.10 Överväganden och förslag

Vi skall föreslå åtgärder som är ägnade att förbättra homosexuellas situation i samhället. Det är viktigt att förändra de attityder som möter homosexuella och att föreslå positiva åtgärder som innebär att homosexualitet accepteras som en naturlig del i samhället. Ett sätt att nå detta mål är att man i skolarbetet undervisar och informerar om homosexualitet. Rätt utformad kan skolans samlevnadsundervisning inte bara motverka diskriminering av homosexuella utan även bidra till att samhället på sikt kommer att behandla homosexualitet på ett mera öppet och socialt

accepterat sätt. Mot denna bakgrund har vi sett det som angeläget att granska både de formella ramar, som reglerar samlevnadsundervisningen och hur samlevnadsundervisningen i praktiken fungerar. Tonvikten vid granskningen har därvid lagts på hur homosexualitet behandlas i sexual- och samlevnadsundervisningen.

När det gäller de formella ramar som styr undervisningen kan vi konstatera att gällande läroplaner inte i någon målformulering särskilt tar upp frågor kring samlevnadsundervisningens inriktning och således inte heller något om undervisningen om homosexuellas situation. Däremot förekommer målformuleringar som syftar till att förmå eleven till att bearbeta livsfrågor och att själv forma en åsikt för att kunna göra ett personligt ställningstagande. Utifrån sådana allmänna målsättningar finns givetvis redan i dagens läge utrymme för att i undervisningen behandla exempelvis åtgärder för att motverka diskriminering av homosexuella. Om undervisningen får detta innehåll är mera en fråga om den enskilde lärarens personliga engagemang.

Att en så viktig del av skolans undervisning som samlevnadsundervisningen är beroende av lärarnas personliga engagemang och inställning i livsåskådningsfrågor är enligt vår mening inte tillfredsställande. SÖ måste därför finna lämpliga former att mer aktivt stimulera enskilda skolor och lärare att förbättra undervisningen om homosexualitet. Samtidigt bör länsskolnämnderna intensifiera sin verksamhet att följa upp att skolväsendet arbetar efter de mål som finns för samlevnadsundervisningen. Frågor kring hur homosexualitet behandlas i undervisningen bör därvid utgöra ett viktigt avsnitt.

Den formella statusen för SÖ:s handledning för samlevnadsundervisningen är oklar. SÖ har i sitt remissyttrande över abortkommitténs betänkande (Ds S 1982:8) *Lära leva tillsammans* hävdat att "handledningen skall uppfattas som ett stöd för personalen i det praktiska arbetet, men att den inte skall uppfattas som en bindande läroplan". Som tidigare påpekats utgör samlevnadsundervisningen en viktig del av skolans arbete. För att nå de mål som satts upp för denna undervisning är det, särskilt mot bakgrund av de brister i denna undervisning som olika utredningar kunnat konstatera, nödvändigt med mera bindande föreskrifter. Ett första steg för att förbättra samlevnadsundervisningen och undervisningen om homosexualitet är att handledningen får formen av en mera tvingande läroplan. Målformuleringarna kring undervisning om homosexualitet bör klart och entydigt fastslå att homo- och heterosexualitet för den enskilde individen och samhället är likvärdiga.

Handledningens sakinnehåll när det gäller homosexualitet är i många stycken tillfredsställande. Det finns dock anledning att ifrågasätta vissa avsnitt i faktadelen, främst avsnittet om orsaksteorierna. Enligt vår uppfattning kan det inte motverka diskriminering att man i en handledning uppehåller sig vid de mycket osäkra teorierna om hur homosexualitet eventuellt uppkommer. Mera fruktbart är en redogörelse för homosexuellas sociala situation, där ledning kan hämtas i våra undersökningar och i antologin *Homosexuella och omvärlden.*

För att vi skulle få en bild av hur samlevnadsundervisningen fungerar i praktiken har vi genomfört en enkät till landets skolor. Resultatet av

denna enkät visar på betydande brister om man endast ser till hur skolan tar upp frågan kring homosexualitet. Endast ca 2 % av skolorna tar upp homosexualitet under fyra lektionstimmar eller mer och vid gymnasieskolorna har 41 % behandlat homosexualitet under högst 30 minuter. Det finns många tänkbara orsaker till denna brist. Läromedlens bristfälliga innehåll kan vara en, liksom en mindre bra lärarutbildning. Man kan inte heller bortse från att det torde förhålla sig så att många lärare har svårt att tala om samlevnadsfrågor generellt och att det för dessa lärare förmodligen är än svårare att tala om homosexualitet.

Det är därför angeläget att handledningen kan fungera som SÖ avsett. Detta kräver att den nuvarande handledningen kompletteras med material om hur man kan lägga upp lektioner, exempelvis om homosexualitet. Positiva erfarenheter av samlevnadsundervisningen från olika skolor bör därvid också kunna tas tillvara.

Den nuvarande handledningens faktaöversikt bör enligt vår uppfattning omarbetas, aktualiseras och förbättras. Som komplement till faktaöversikten bör finnas förslag till hur samlevnadsundervisningen i praktiken kan läggas upp.

Vi vill också stryka under värdet och betydelsen av medverkan i undervisningen av homosexuella. Den erfarenhet av skolinformationer och om homosexualitet som finns hos medlemmar i bl. a. RFSL bör tillvaratas av skolorna i större omfattning än som nu sker. En självklarhet är därvid att de medverkande erhåller ekonomisk ersättning för sitt deltagande.

En särskild fråga kring ungdomsskolans undervisning gäller skolans ansvar för homosexuella elever. Det är viktigt att dessa upplever samma möjligheter till stöd som andra elever från exempelvis skolsköterskor och skolkuratorer. Enligt vår uppfattning bör skolhälsovårdens personal ägna dessa frågor stor uppmärksamhet.

Vi har i avsnitt 16.7 redovisat några erfarenheter av vår läromedelsgranskning. När det gäller homosexuella och homosexualitet innehåller läromedlen stora brister. Det är viktigt att dessa rättas till, inte bara av den orsaken att eleverna färgas av de uppgifter de får sig till livs genom textinnehållet utan även för att lärarna inte kan undgå att ta intryck av de uppgifter om homosexuella och homosexualitet som läromedlen innehåller.

Dagens läromedel utgår från att alla elever är heterosexuella. Homosexualitet behandlas därefter som något separat, oftast i sammanhang med definitioner av olika sexuella beteenden. Ett sådant framställningssätt tar inte någon hänsyn till att det finns homosexuella elever och ger heller inte dessa någon som helst möjlighet att identifiera sig med sina känslor. Inte heller får heterosexuella någon insikt i vad homosexualitet är. Framställningssättet fokuserar snarare homosexualiteten såsom enbart ett sexuellt beteende, trots att kärlek och ömhet för homosexuella är lika viktiga företeelser som för heterosexuella.

Läromedlen innehåller ofta redogörelser för antalet homosexuella och om varför människor blir homosexuella. Om dessa redogörelser skall ha något berättigande bör de framför allt stryka under den osäkerhet med vilken teorierna är behäftade. Enligt vår mening är det mera fruktbäran-

de för att undanröja diskriminering att man i dessa sammanhang inte lägger för stor vikt vid hur många som är homosexuella och eventuella orsaker till homosexualitet. Man bör i stället analysera och beskriva den för homosexuella viktiga frågan varför man som homosexuell inte vågar leva öppet som sådan.

För att nå detta mål har läromedlen stor betydelse. Vi anser därför att det vid utformningen av de framtida läromedlen är betydelsefullt att hänsyn tas till de erfarenheter vi gjort, vilka bl. a. är publicerade i våra undersökningar och i antologin *Homosexuella och omvärlden.*

SIL bör i sin fortsatta granskningsverksamhet särskilt uppmärksamma frågor som gäller läromedlens framställning om homosexualitet. Institutet bör också ta initiativ till att förbättra tillgången på läromedel som behandlar homosexualitet.

Strävanden mot en ökad decentralisering och ett ökat ansvar för de lokala skolenheterna i frågor som rör undervisningen medför att det är svårt att föreslå åtgärder utan att dessa uppfattas som en ökad styrning från statsmakternas sida. Om sådana åtgärder skall föreslås blir till stor del beroende av en bedömning av hur samlevnadsundervisningen i praktiken har levt upp till statsmakternas målformuleringar. Som bl. a. framgår av vår skolenkät finns det betydande brister i skolans undervisning om homosexualitet. Enligt vår uppfattning behövs det inte någon central styrning av samlevnadsundervisningen om man i stället vidtar de särskilda åtgärder vi ovan föreslagit.

17 Högskoleutbildningen

17.1 Inledning

Den grundläggande högskoleutbildningen skall enligt 2 § högskolelagen (1977:218) byggas på vetenskaplig grund. Den skall anordnas så, att de studerande förvärvar kunskaper och färdigheter samt utvecklar sin förmåga att kritiskt bedöma företeelser av skilda slag. Utbildningen skall främja att de studerande förbereder sig för skilda yrken eller vidareutvecklar sig inom yrken de redan utövar. Inom utbildningen skall kunskaper och färdigheter som har vunnits inom arbets- och samhällslivet i övrigt tas till vara. All utbildning skall främja de studerandes personliga utveckling och förståelsen för andra länder och internationella förhållanden. Vidare skall, enligt 5 § högskolelagen, verksamheten inom högskolan anordnas så att samband mellan utbildningen, forskningen och utvecklingsarbetet tryggas.

Även i fråga om högskolan har statsmakterna eftersträvat ett decentraliserat planeringsansvar. Detta innebär följande ansvarsfördelning.

Riksdagen bemyndigar i varje särskilt fall regeringen att besluta om inrättande av allmän utbildningslinje eller påbyggnadslinje samt om sådan linjes benämning och längd. Genom benämningen av linjerna anger regeringen i regel inriktningen av utbildningen mot vissa allmänna mål uttryckta i termer av yrkesområden — mer eller mindre snävt avgränsade.

Regeringen förordnar sålunda, på grundval av riksdagens beslut, om varje linjes omfattning mätt i poäng, dvs. utbildningstidens längd.

Genom att fastställa planeringsramar bestämmer riksdagen antalet nybörjarplatser fördelade på läroanstalter och linjer eller grupper av linjer. Riksdagen beslutar också, genom medelsanvisning, om resursramarna för utbildningen.

Det viktigaste instrumentet för Universitets- och högskoleämbetets (UHÄ) styrning av den grundläggande högskoleutbildningen är den s. k. utbildningsplanen. Dispositionen av utbildningsplanen kan givetvis variera i sina detaljer mellan olika utbildningslinjer. Innehållet brukar dock ta upp följande huvudavdelningar:

— Statsmakternas beslut och riktlinjer
— Linjens organisation
— Syftet med linjen
— Linjens huvudsakliga innehåll och uppläggning

- Villkor för att antagas
- Bestämmelser om urval
- Betygsättning
- Utbildningsbevis, examensbenämning m. m.
- Övriga föreskrifter
- Ikraftträdandebestämmelse.

Enligt 3 kap. högskoleförordningen (1977:263) skall vid varje läroanstalt som anordnar allmän utbildningslinje och påbyggnadslinje finnas en lokal plan för linjen. Planen skall innehålla uppgift om de kurser och andra utbildningsmoment som anordnas samt de övriga föreskrifter som behövs. Den lokala planen fastställs av en linjenämnd efter samråd med berörda institutioner och andra arbetsenheter.

För varje kurs som ingår i en allmän utbildningslinje och påbyggnadslinje (och som således anges i ovan nämnda lokala plan) skall finnas en kursplan. Kursplaner fastställs av linjenämnden.

Det är den lokala planen för linjen samt de till denna plan hörande kursplanerna som blir vägledande för de studerande.

De av UHÄ fastställda utbildningsplanerna utnyttjas alltså av linjenämnderna som grund för lokala planer och kursplaner.

Vi skall närmare behandla några utbildningslinjer som framstår som viktiga när det gäller frågor som har anknytning till homosexuellas situation i samhället.

17.2 Lärarutbildningen

17.2.1 Grundutbildning

Utbildning av lärare för ungdomsskolan sker vid högskolans olika institutioner för lärarutbildning. Det finns ett antal olika linjer att välja mellan beroende på studieinriktning (exempelvis barnavårdslärarlinjen, förskollärarlinjen och slöjdlärarlinjen). Vi skall redogöra för utbildning vid de linjer som leder till behörighet att undervisa på de stadier där, enligt SÖ:s handledning för samlevnadsundervisningen, undervisning om homosexualitet bör förekomma. Detta innebär att vi inte behandlar utbildningen på lågstadie- och förskollärarlinjerna.

Utbildningen till mellanstadielärare omfattar 120 poäng och finns vid 14 högskolor. Utbildningen fördelas på tre block, nämligen ämnesstudier 65 poäng (t. ex. svenska, engelska, matematik), pedagogik-metodik 25 poäng (behandlar problem som hör samman med uppfostran, utbildning, skolans mål, arbetsformer etc.) samt praktik, som regel förlagd till mellanstadieklasser, 30 poäng.

Utbildningen till ämneslärare finns vid sju högskolor och har skilda inriktningar, nämligen den historisk-samhällsvetenskapliga, den matematisk-naturvetenskapliga och den språkvetenskapliga. Utbildningen, som rymmer olika ämneskombinationer, omfattar 120 poäng ämnesstudier (koncentrerade till två eller tre ämnen) och 40 poäng praktisk-pedagogisk utbildning. De som utbildats till ämneslärare tjänstgör främst vid grundskolans högstadium och gymnasieskolan.

Utbildningsplanerna för såväl mellanstadielärar- som ämneslärarlinjerna har följande mål.

Den grundläggande lärarutbildningen skall ge de studerande kunskaper, färdigheter och kritisk skolning, så att de kan medverka till att skolans mål nås. De studerande skall bli väl förtrogna med samhällets mål för skolan och med de överväganden som lett fram till dessa mål.

De studerande skall ges en allsidig utbildning för läraryrket och därvid få en allmän beredskap för såväl undervisningsuppgifter som för skolans verksamhet i övrigt. De skall genom ämnesstudierna tillägna sig sådana kunskaper och färdigheter i berörda undervisningsämnen att de i sin kommande verksamhet kan utforma en undervisning som blir meningsfull och stimulerande för varje enskild elev.

Kunskaper om och intresse för människor är en nödvändig förutsättning för den kommande yrkesutövning. I utbildningen skall uppmärksammas människans situation och livsvillkor som individ och som samhällsmedlem. Därvid skall särskilt beaktas utvecklingen hos barn och ungdom och elevens roll i skolsituationen.

Den grundläggande lärarutbildningen skall behandla frågor som sammanhänger med undervisning av elever med olika förutsättningar. Specialundervisningens innehåll, arbetssätt och organisation bör varje studerande bli så förtrogen med att den studerande i sitt kommande yrke kan hjälpa elever med handikapp.

Situationen i skola och samhälle för elever med olika etnisk, språklig, kulturell och religiös bakgrund bör särskilt uppmärksammas. Detsamma gäller de olikheter i mäns och kvinnors situation och villkor i och utanför skolan som påverkar studie- och yrkesvalet och de olika rollerna i familj, arbete och samhällsliv.

Många studerande kan komma att undervisa och handleda vuxna. Särskild uppmärksamhet måste därför ägnas vuxenundervisning.

Utbildningen skall nära knyta an till verkligheten i skola och samhälle. Därvid skall också relationen skola — arbetsliv uppmärksammas. Betydelsen av samarbete med olika organ och verksamheter i samhället bör betonas.

Utbildningen skall göra de studerande medvetna om sina egna attityder och värderingar och stimulera dem att som ett led i den personliga utvecklingen bearbeta dessa. Därigenom får den blivande läraren bättre förutsättningar att möta olika krav i det kommande yrket och ökad förmåga att positivt påverka arbetet i skolan.

Utbildningen bör stimulera vilja till och beredskap för utveckling och förändring av arbetssätt och insatser, så att läraren i sitt arbete kan möta de krav som uppstår på grund av förändringar i samhället. Utbildningen bör ge insikt om att läraren måste kontinuerligt fortbilda sig.

Som exempel på innehållet i de lokala kursplanerna kan nämnas att på mellanstadielärarlinjen vid högskolan i Jönköping förekommer under ämnesstudier i biologi (totalt 15 poäng) en kurs som benämnes sexualundervisning (övriga moment är zoologi med djurstudier, fältstudier samt människokroppen som laboratoriekurs). Under ämnesstudier i samhällskunskap (totalt 9 poäng) förekommer momentet samlevnadsfrågor bland ämnen som internationella frågor, invandrarfrågor, miljövård, alkohol, narkotika, tobak och könsroller.

Andra kursplaner för mellanstadielärarlinjer är uppbyggda på ungefär liknande sätt. Vid högskolan i Sundsvall/Härnösand finns en praktisk pedagogisk kurs (kurs nr 54) som bl. a. innehåller "arbete med momenten sexualkunskap, alkohol, narkotika och tobak" vilket innebär

att de studerande under praktiken skall leda ett arbete i sexualkunskap *eller* alkohol-narkotika-tobak. Högskolan i Kalmar har en samhällsvetenskaplig grundkurs (8 poäng) som förutom metodik, praktik och temastudier upptar studium av fyra olika ämnen. I ämnet samhällskunskap återfinns bl. a. "samlevnads-, könsrolls- och sexualfrågor". Temastudierna kan också inriktas mot sexual- och samlevnadsfrågor (jämte fyra andra alternativ). I den naturvetenskapliga grundkursen återfinns däremot inga moment kring sex och samlevnad.

Kurslitteraturen i ämnet sex och samlevnad är tämligen mager. Vi har granskat förteckningar över obligatorisk kurslitteratur som fastställts av linjenämnderna. På fjorton av dessa finns inte någon kurslitteratur i ämnet sex och samlevnad medan uppgift om kurslitteratur saknas för fem högskolor. Vid två högskolor används en stencilerad upplaga av SÖ:s samlevnadshandledning som kurslitteratur.

Samtliga högskolor med institutioner för lärarutbildning har lämnat oss en redogörelse för samlevnadsundervisningens innehåll och information om hur stor del av denna som ägnas åt frågor som rör homosexualitet.

När det gäller den första frågan har ingen skola kunnat lämna någon exakt tidsangivelse. Två skolor har dock angett tiden sammanlagt för undervisning om samlevnadsfrågor; den ena till ca tio timmar och den andra till minimum åtta timmar.

Skolorna har i stället valt att lämna en allmän redogörelse för samlevnadsundervisningens uppläggning. Följande citat ur svaren framstår som typiska.

- Jag har som hastigast intervjuat de lärare vilka undervisar i samlevnadsfrågor och det verkar som om attitydfrågor till homosexuella har varit ett angeläget ämne detta senaste läsår, däremot inte året dessförinnan. Orsaken till detta är att undervisningen i många fall bedrivs projektorienterad och att betoningen på olika områden blir olika år från år och att lärarna i samverkan med studerande p. g. a. tidsbrist måste välja bort delar av vissa avsnitt.
- Någon bestämd undervisningstid finnes inte särskilt anslagen för detta utan momentets omfattning bestäms av den rådande situationen i undervisningsgruppen.
- På samtliga linjer varierar omfattningen mellan olika terminskurser beroende på vad som framkommer vid kursplaneringen.
- Någon reguljär utbildning eller kurs om homosexualitet förekommer inte vid högskolan. I den mån frågan berörs, sker detta i biologiundervisningen.

I ett fall diskuteras möjligheterna att förbättra samlevnadsundervisningen. Man pekar på att man anser det viktigt att läroplaner både på central och lokal nivå konkretiseras mera i sin beskrivning av mål och medel. Man anser också att ett så viktigt ämne som homosexualitet måste finnas med i undervisningen och att ämnet, i fråga om prioritering, inte skall behöva ge vika för andra ämnen.

17.2.2 Fortbildning

Organisationen för skolans personalutbildning har ändrats den 1 juli 1982 (prop. 1980/81:97). Reformen innebär i korthet att ansvaret för beslut om fortbildning och vidareutbildning av lärare och skolledare har förts över från SÖ och länsskolnämnderna till de lokala skolstyrelserna. Kommunerna får statsbidrag till lokal skolutveckling för att finansiera sina kostnader för personalutbildning och andra utvecklingsåtgärder. Staten utövar dock ett indirekt inflytande genom att *dels* se till att det finns kurser eller andra utbildningsmöjligheter för lärare, *dels* genom att styra användningen av en viss del av statsbidraget.

Personalutbildningen skall i första hand syfta till att personalens kompetens bibehålls och förbättras. Vid sidan av de utbildningsbehov som uppstår på grund av förändringar i ämnesinnehåll eller arbetssätt är det viktigt att behov som beror på brister i lärarnas grundutbildning uppmärksammas.

Utbildningsbehovet för skolpersonal kan tillgodoses på många olika sätt, t. ex. genom:

- □ egen fortbildning i anslutning till det dagliga arbetet vid planering, utvärdering och olika former av utvecklingsarbete.
- □ intern utbildning som anordnas av kommunen eller skolan
- □ extern utbildning som anordnas
  - — av högskolan eller SÖ speciellt för skolpersonal
  - — i övrigt av högskolan
  - — av andra utbildningsanordnare
  - — på annat sätt, t. ex. yrkesstudier, arbetslivsorientering, studieresor, informationskonferenser etc.

Ansvarsfördelningen mellan högskolan och SÖ innebär att SÖ:s fortbildningsverksamhet skall avse vissa angelägna utbildningar, som högskolan inte kan ta på sig ansvaret för (t. ex. utbildning av viss personal inom specialskolan, sameskolan och särskolan, men också vissa lärargrupper i yrkesinriktade ämnen). Huvuddelen av fortbildningen sker dock inom högskolans ram genom s. k. enstaka kurser.

Enligt förordningen (1981:1371) med instruktion för den statliga skoladministrationen ansvarar SÖ för att utbildningsbehovet blir kartlagt. Kartläggningen, tillsammans med SÖ:s förslag till prioriteringar, utgör ett viktigt underlag för statsmakternas beslut om medelstilldelning för den utbildning som högskolan och SÖ skall anordna för skolpersonal.

Skolan skall ge eleverna insikter i ett stort antal s. k. övergripande ämnesområden som är av grundläggande betydelse för alla människor. Hit brukar man räkna samlevnads- och överlevnadsfrågor, jämställdhetsfrågor, hushållning med resurser, miljöfrågor, frågor om trafik, ekonomiska frågor, arbetslivs-, arbetsmiljö-, arbetsmarknads- och syofrågor, konsumentfrågor, kulturfrågor, kommunikation, familjefrågor, invandrarfrågor, frågor om ergonomi och hälsofostran samt om farorna med alkohol, narkotika och tobak.

Den undersökning SÖ gjort av utbud och beviljade förmåner visar att kurser med inriktning på övergripande kunskapsområden har haft låg prioritet både från kommunernas och de sökandes sida.

17.3 Läkarutbildningen

17.3.1 Grundutbildning

Läkarutbildningen omfattar 220 poäng (5 ½ år) och anordnas vid sex högskolor. Utbildningen är uppdelad i en teoretisk och en klinisk/praktisk del. Läkarutbildningens innehåll har nyligen varit föremål för en särskild översyn inom UHÄ redovisad i UHÄ-rapport 1982:16. Bland rapportens ställningstaganden kan nämnas, att man förordar att läkarutbildningen skall vila på en humanbiologisk grund. Man konstaterar dock samtidigt att läkaren inte har möjlighet att fullgöra sina medicinska uppgifter på ett tillfredsställande sätt om han inte har kunskaper inom det samhälls- och beteendevetenskapliga området. I rapporten läggs också fram ett förslag till ny utbildningsplan, vars intentioner är att dels utveckla och förtydliga målen för läkarlinjen i förhållande till nu gällande utbildningsplan, dels beskriva innehåll i målen. Enligt rapportens uppfattning bör UHÄ följa upp den utbildningsplan som fastställs. En sådan uppföljning kan ske genom samverkan med linjenämnderna men också genom konferenser, medel för forsknings- och utvecklingsarbete samt genom central fortbildning.

Vi har i yttrande den 16 december 1982 till UHÄ pekat på att en metod att förbättra homosexuellas situation är att undervisningen inom alla undervisningssektorer förstärks. Vi har därvid strukit under vikten av att utbildning om homosexualitet ingår som en del av läkarutbildningen.

I den av UHÄ sedermera godkända studieplanen sägs att utbildningen inom läkarlinjen syftar till att den studerande

1. förvärvar kunskaper och färdigheter som utgör grund för läkaryrket och för fortsatt utbildning och som — jämte allmäntjänstgöring inom vidareutbildningen för läkare — fordras för allmän behörighet som läkare,
2. förvärvar kunskaper och färdigheter som förbereder för forskning och utvecklingsarbete inom hälso- och sjukvårdsområdet,
3. förvärvar förmåga till kritisk analys och värdering liksom till skapande och förnyelse,
4. förvärvar en helhetsbild av människan grundad på förståelse för sambandet mellan den enskildes hälsotillstånd och humanbiologiska, sociala och andra bakomliggande förhållanden,
5. i syfte att kunna arbeta förebyggande, förvärvar kännedom om sådana förhållanden i samhället som påverkar människors hälsa,
6. utvecklar sin självkännedom och förmåga till inlevelse och därigenom med beaktande av en helhetsbild av människan utvecklar förmågan till goda patient—läkarrelationer,
7. förvärvar sådana kunskaper om sjukvårdens ekonomi och organisation som är av betydelse för alla läkare samt utvecklar en yrkesfunktion som förbereder för lagarbete och samverkan med samtliga personalgrupper,
8. förvärvar en sådan förståelse för andra länder och kulturer och för internationella förhållanden som är av betydelse för den framtida yrkesfunktionen.

När det gäller läkarlinjens huvudsakliga innehåll och uppläggning sägs bl. a. att utbildningen skall utformas så att den studerande tillägnar sig förmågan att bedöma patienten från såväl medicinska som sociala och psykologiska utgångspunkter.

Av utbildningsplanen framgår att utbildningen skall göra den studerande uppmärksam på egna värderingar och attityder och hur dessa påverkar det egna beteendet i samspel med patienter, deras anhöriga och vårdpersonal.

Den studerande skall också förvärva sådana kunskaper om förhållanden i andra länder att han/hon i sin framtida läkarfunktion kan handlägga etniska minoriteters hälsoproblem utifrån deras speciella utgångspunkter.

Det kan i det här sammanhanget påpekas att sexologiämnet har fått en försämrad ställning i den nya läkarutbildningen. I den tidigare utbildningsplanen var nämligen undervisningen i sexologi ett särskilt ämne. Någon direkt förklaring till denna ändring har inte framkommit.

Som exempel på lokal kursplan kan kursen i psykiatri vid Lunds universitet få tjäna. Där anges målet med undervisningen på följande sätt:

> Kursen i psykiatri avser att ge den studerande en orientering om ämnesområdets innehåll samt sådana kunskaper om psykiska sjukdomars förekomst, etiologi, diagnostik och behandling som kan krävas av envar läkare samt utgöra grunden för vidare utbildning i psykiatri och andra specialiteter i vilka psykiatri ingår som sidoutbildning. Kursen skall därjämte ge en fördjupning av den medicinska psykologin i avsikt att öka studentens förmåga att rätt förstå och rätt bemöta olika, såväl normala som patologiska psykologiska, reaktioner. Studenten skall också bibringas nödiga kunskaper om gällande författningar.

I den obligatoriska kurslitteraturen för läkarlinjen saknas som regel läromedel om sex och samlevnad. Som rekommenderad tillvalslitteratur anges ibland en bok om klinisk sexologi. I vissa böcker i psykiatri finns också kortare avsnitt om homosexualitet.

De medicinska fakulteterna har på vår hemställan lämnat upplysningar om hur frågor om sex och samlevnad och homosexualitet behandlas i läkarutbildningen. Av upplysningarna framgår att, om frågorna överhuvudtaget behandlas i undervisningen, tas de som regel upp i frivilliga eller obligatoriska seminarier i sexologi. Sådana seminarier kan förekomma i flera olika ämnen (t. ex. neurologi, obstetrik och gynekologi, medicinsk psykologi och samhällsmedicin, infektions-, hud- och venerologikurser). Det är däremot mindre vanligt att frågan tas upp i ämnet psykiatri. Omfattningen av undervisningen varierar mycket. I de fall någon tidsangivelse finns för avsnittet om homosexualitet rör det sig i regel om högst en lektionstimme.

Variationerna mellan institutionerna — men även mellan kurserna — är många. Dessa kan belysas med några citat av inkomna svar.

- Under åren har det funnits en viss variation, från att ämnet har berörts i samband med något grupparbete eller som en presentation av någon person som inför kursen beskrivit sina egna problem.
- Vid genomgången framkom dock tyvärr att omfattningen och kvalitén på undervisningen var synnerligen personberoende. Variationen

i undervisningens innehåll var större inom sexologin än inom andra ämnesområden från kurs till kurs.

- □ Jag har själv ägnat en stor del av min läkarverksamhet åt sexualrådgivning och inser givetvis att tiden är högst otillräcklig, men med nuvarande tidsramar har vi ej mer tid att avstå.
- □ För närvarande har varje kandidatgrupp om 4—5 kandidater ett 2 × 45 min. seminarium i sexologi under handledning av biträdande överläkare i psykosomatik vid kliniken. Under denna seminarietimme beröres även de homosexuellas situation.
- □ Fakulteten kan konstatera att ingen sammanfattande utbildning om homosexualitet meddelas i grundutbildningen för blivande läkare. Sporadiskt kan homosexualitet omtalas; då i regel i samband med sjukdomslära och således i ett patologiskt perspektiv.
- □ Läsåret 1981/82 anordnades i regi av institutionen för medicinsk rehabilitering en 20-poängs enstaka kurs i klinisk sexologi. Homosexualiteten ägnades då cirka 12 timmars undervisning.
- □ Fakulteten har studerat ett förslag till totalt 30—40 timmars undervisning i sexologi i vilket förslag ingick cirka fyra timmars undervisning omkring homosexualitet. Fakulteten har dock tills vidare ej kunnat beakta förslaget.

Vi har i avsnitt 23.2 behandlat vissa hälsofrågor. Där redogörs för några undersökningar om homosexuellas erfarenheter av kontakter med sjukvården. Man kan därvid konstatera att många homosexuella upplever sig ha fått sämre bemötande av läkare p. g. a. sin homosexualitet och att många bl. a. därför inte vågar berätta för läkaren att de är homosexuella.

17.3.2 Fortbildning

En läkare kan genom vidareutbildning erhålla s. k. specialistkompetens. Vidareutbildningen består av utbildning inom verksamhetsområden som är av betydelse för specialistkompetens. För att erhålla denna krävs sex genomgångna kurser (varje kurs uppgår till en vecka), vilka anordnas av socialstyrelsen som huvudansvarig för vidareutbildningen av läkare.

I budgetpropositionen (1982/83:100 bilaga 7) har regeringen dragit upp vissa riktlinjer i fråga om det framtida ansvaret för läkares vidareutbildning. Enligt dessa har socialstyrelsen ansvaret för planeringen av vidareutbildningen, medan en viss decentralisering av kursverksamheten kan ske till regionala samverkansnämnder.

Homosexualitet behandlas i två av de kurser som erfordras för specialistkompetens. Den ena behandlar psykosocial obstetrik och gynekologi och är i första hand avsedd för blivande gynekologer. I denna kurs ägnas någon lektionstimme åt "sexuella identitetsproblem" och, enligt uppgift, då i huvudsak åt homosexualitet.

I den andra kursen sker utbildning i sexologi, psykosomatisk obstetrik och gynekologi. Den riktar sig till blivande specialister i gynekologi och psykiatri och behandlar i gruppdiskussioner under någon timme "homosexualitetsproblem". Vid kursen har sedan mitten av 1970-talet repre-

sentanter från RFSL medverkat. Denna kurs anordnas inte under budgetåret 1983/84 på grund av bristande resurser.

17.4 Socionomutbildningen

Socionomutbildningen omfattar 140 poäng och finns vid sex högskolor i landet. Enligt utbildningsplanen är utbildningens mål att från en helhetssyn på sociala problem ge kunskaper och färdigheter som krävs för socialt arbete på individ, grupp- och samhällsnivå. Utbildningens målsättning är att ge eleverna

- kunskaper om samhällets ekonomiska och sociala struktur, formella organisation och styrmedel samt om individers och gruppers beteenden och om samhällsstrukturens betydelse för uppkomsten av sociala problem,
- kunskaper om arbetet inom det sociala området ur socialpolitiska, ekonomiska, rättsliga, psykologiska och sociologiska perspektiv och insikt om hur kunskaper, synsätt och färdigheter samverkar och ger underlag för problemlösning genom olika åtgärder inom området,
- insikt om hur kunskaper kan omsättas i förebyggande åtgärder på individ-, grupp- och samhällsnivå och inom samhällsplaneringsprocessen.

Utbildningen är problemorienterad och omfattar en samhällsvetenskaplig grundkurs om 40 poäng och studier om ytterligare 30 poäng omfattande ett brett upplagt tvärvetenskapligt ämne, socialt arbete, till vilket de för den sociala utbildningen centrala ämnesområden bidrar. Återstående terminer ägnas åt dels praktik, dels fördjupade studier med möjlighet till olika inriktningar, exempelvis med tyngdpunkt på arbete med individer och grupper eller med tyngdpunkt på medverkan i planerings- och utvecklingsarbete. Fördjupningen sker antingen i det tvärvetenskapliga ämnet socialt arbete eller inom angränsande samhälls-, rätts- och beteendevetenskapliga ämnen.

Som exempel på lokala kursplaner kan nämnas att i den samhällsvetenskapliga grundkursen vid Umeå universitet finns en delkurs kallad "Individ och grupp". Moment 3 i denna delkurs kallas "Familjen" och beskrivs på följande sätt:

> För flertalet individer utgör familjen den första samhällsinstitutionen av betydelse för uppväxtvillkoren. I momentet behandlas familjens betydelse för barnets utveckling, familjens beroende av samhällsutvecklingen i stort. Två teoretiska perspektiv betonas, det första beträffande relationerna familj-samhälle, det andra angående samspelet mellan individerna i familjen.

Liknande kurser finns även vid övriga högskolors sociala linjer.

Endast i kursplanen för påbyggnadslinjen "Fortbildning i socialt behandlingsarbete" vid Stockholms universitet behandlas frågor om sex och samlevnad. Vid beskrivningen av avsnittet "Metoder i socialt arbete", delmomentet "Orientering om social grupparbetsmetodik" nämns nämligen följande:

Syftet med detta kursavsnitt är att ge kursdeltagarna möjlighet att integrera och fördjupa teoretiska kunskaper med praktisk erfarenhet och öka elevernas medvetenhet om betydelsen av emotionellt engagemang och personlig bearbetning i socialt behandlingsarbete. Undervisningen söker förankring i kursdeltagarnas egna erfarenheter och sker delvis i form av övningar och rollspel. Den egna aktiviteten är betydelsefull för gruppens inlärningsprocess. I kursmomentet ingår även ett avsnitt om hur man möter och arbetar med sexuell problematik. (54 tim.)

Högskolornas institutioner för socionomutbildning har tillfrågats om man inom ramen för utbildningen behandlar homosexualitet. Av svaren framgår att det endast vid en socialhögskola förekommer undervisning om homosexualitet. Inom ramen för en 5-poängkurs "avvikande beteende" behandlas homosexualitet under 3—4 lektionstimmar. Härutöver förekommer ett delmoment "att arbeta med och bemöta sexuell problematik" i en fortbildningskurs (delmomentet omfattar ca 12 timmar).

När det gäller socionomutbildningen i övrigt är undervisningen om homosexualitet minimal och till stor del beroende av egna initiativ från elever.

- □ I samband med olika projektarbeten, där studenterna själva väljer problemformuleringar, kan det därför hända att frågor rörande sex- och samlevnad och därmed även frågor runt homosexuella penetreras.
- □ Frågor om homosexuella och homosexuellas situation i samhället tas däremot inte med som ett särskilt kursavsnitt i undervisningen. Detta beror huvudsakligen på att utbildningen syftar till att ge en *allmän* kompetens för samhällets socialtjänst.

Kursplanerna för socionomutbildningen innehåller inte i något fall läromedel som behandlar sex och samlevnad.

17.5 Psykologutbildningen

Vid fem högskolor finns psykologlinje. Denna omfattar 200 poäng och utbildningen ger kompetens för psykologlegitimation.

Utbildningen syftar till att ge insikter i utsatta gruppers situation och förbereda de studerande för insatser inom socialt betydelsefulla problemområden. Psykologernas uppgift att förebygga mental ohälsa och bidra till mental hälsa och välbefinnande skall betonas i hela utbildningen. Utbildningen skall också utifrån en helhetssyn på människan behandla individers sätt att fungera i samspel med andra och i relation till närmiljö och samhälle. Den skall vidare behandla sociala processer inom grupper och organisationer.

I utbildningsplanen finns, till skillnad från många andra utbildningsplaner, även föreskrifter om vilka kurser som skall finnas i de lokala planerna. Bland sådana kurser kan nämnas "Utredning och åtgärder avseende individen". Enligt utbildningsplanen skall den kursen ge de studerande kunskaper om psykologiska behandlingsteorier och om psykologisk metodik för utredning och åtgärdsplanering samt träning i att genomföra psykologiska utredningar. Kursen skall vidare ge den studerande en grund för utbildningen i psykologiskt behandlingsarbete.

En annan kurs kallas "Organisation och miljö" och innehåller en

fördjupning av organisationspsykologisk teori och metodik. Den kursen är avsedd att förbereda för psykologiska uppgifter i bl. a. personalarbete.

Även vid psykologutbildningen är det svårt att uppskatta hur stor del av utbildningstiden som ägnas åt frågor kring homosexualitet. Vid universitetet i Göteborg förekommer dock två kurser i sexologi (allmän resp. klinisk inriktning) där homosexualitet i vardera kursen behandlas under sex lektionstimmar. Vid universitetet förekommer också en PEG-kurs benämnd "Människan i samspel med sina miljö-psykobiologiska synpunkter" där två timmar av utbildningen ägnas åt kliniska aspekter på homosexualitet.

Det är svårt att få en klar bild av i vilken omfattning och på vilket sätt man i psykologutbildningen behandlar homosexualitet. Följande svar kan anses typiska för vad de psykologiska institutionerna uppgivit till oss.

- I den psykologiska grundutbildningen samt nya psykologlinjen behandlas homosexualitet bl. a. i en delkurs (psykobiologi). Homosexualiteten behandlas ofta också i uppsatsarbeten och fördjupningsuppgifter.
- Däremot behandlas sådana frågor (om homosexualitet) inom ramen för ett antal kurser om utvecklings- och personlighetspsykologi.
- Inom själva psykologutbildningen ges alltså f. n. ingen utbildning vad gäller vissa homosexuellas problem i samhället. Inom institutionen ges dock ibland särskilda kurser i sexologi, där homosexualitet och homosexuellas situation i samhället behandlas.

Kurslitteratur inom ämnesområdet innehåller ingen särskild litteratur om ämnet sex och samlevnad. Ämnet kan däremot behandlas i mer övergripande litteratur.

17.6 Fritidspedagogutbildningen

Fritidspedagogexamen kan avläggas vid 19 högskolor och omfattar 50, 80 eller 100 poäng. Fritidspedagoger arbetar huvudsakligen inom kommunernas fritidshemsverksamhet, där barn i skolåldern vistas före och efter skoldagen, men också inom fritidsverksamhet vid skolor, äldreomsorg, sjukhus och kriminalvård.

Syftet med fritidspedagogutbildningen är, enligt utbildningsplanen, att de studerande skall förvärva kunskaper, färdigheter och kritisk skolning för att i sin kommande yrkesutövning aktivt kunna medverka till att förverkliga målen för barnomsorg och fritidsverksamheter för barn, ungdomar och vuxna så att dessa verksamheter får ett utvecklande och meningsfullt innehåll.

Bland utbildningens övriga mål kan följande exempel nämnas:

I utbildningen skall den studerande få en helhetssyn på barns och ungdomars utveckling. Den studerande skall vidare få förståelse för och inlevelse i barns, ungdomars och vuxnas olika upplevelsevärldar. Utbildningen skall leda till kritisk och konstruktiv analys och bearbetning av människans situation och livsvillkor i samhället.

Fritidspedagogutbildningen skall särskilt uppmärksamma problem som sammanhänger med fritidsverksamhet bland människor med sociala, fysiska eller psykiska handikapp. Vidare bör situationen för individer med olika etnisk, språklig, kulturell och religiös bakgrund belysas. Detsamma gäller de olikheter i mäns och kvinnors situation och villkor, som medverkar till skilda studie- och yrkesval och till olika roller i familj, arbete och samhällsliv.

Som exempel på innehållet i lokala kursplaner kan nämnas att vid högskolan i Luleå finns en kurs benämnd "Människor med behov av särskild omsorg" (14 poäng). Syftet med kursen är att göra den studerande väl insatt i olika problem, handikapp och störningar, deras orsaker och de behandlingsformer som används. Innehållet i kursen behandlar följande områden:

Människosyn. Attityder till handikapp. Sociala, psykiska och emotionella handikapp. Psykiskt utvecklingsstörda. Omsorgslagen. Synskadade. Hörselskadade. Talrubbningar. Cp-skadade. Rörelsehindrade. Allergiker. Vanliga barnsjukdomar. Olika institutioner för utbildning, vård och behandling. *Samlevnadsfrågor.* Musikterapi. Handikappidrott. Sjukvårdskurs.

Temaläsning av barn- och ungdomslitteratur. Handikapporganisationer. Invandrarfrågor. Fritidspedagogens roll inom specialinstitutioner.

Invandrarfrågor behandlas i kursplaner vid flertalet högskolor med fritidspedagogutbildning. Däremot förekommer det endast undantagsvis att samlevnadsfrågor uttryckligen behandlas i några kursplaner.

Av svar som vi erhållit från institutionerna för fritidspedagogutbildning framgår, att utbildningen om homosexualitet varierar. Vid en del högskolor saknas utbildning om homosexualitet helt, medan vid andra behandlas homosexualitet i ett flertal kurser. En högskola har exempelvis svarat att följande kurser behandlar samlevnadsfrågor (och därmed också homosexualitet):

Kurs Barn, familjer och samhälle (13 poäng)
Kursen innehåller två teman: Barns uppväxtvillkor och föräldrars levnadsförhållanden och Hur vi påverkas och kan påverka (demokrati och medbestämmandefrågor)

Kurs Barn, skola och samhälle (10 poäng)
Kursen inriktas speciellt på skolans elevvård, dess samverkansformer med hem och fritidshem och på kännedom om olika uppfostrings- och undervisningsteorier och -ideologier

Kurs Barn, barnomsorg och samhälle (5 poäng)
Denna kurs syftar bl. a. till att de studerande skaffar sig kunskap om barns och ungdomars utveckling

Kurs Barn och familjer med särskilda behov (8 poäng)
Kursen syftar bl. a. till fördjupade kunskaper om de problem som sammanhänger med sociala, fysiska eller psykiska handikapp samt till färdighet att genomföra stödjande och utvecklande samtal.

Bland övriga kommentarer från skolornas sida kan följande citat få tjäna som exempel:

- I vilken utsträckning frågan behandlas i dessa kurser är beroende på den aktuella studerandegruppen som skall läsa kurserna. Detaljplaneringen av kurser, utifrån fastställda kursplaner, sker i samråd mel-

lan lärare och studerande. Detta gör att momentet då och då får en prioritering bland övrigt stoff som leder till att det behandlas i kursen. Behandlingen är dock i dessa fall mycket översiktlig.

- Vi behandlar samlevnadsfrågor ur alla möjliga aspekter under 100 poängsutbildningen — men det är mera sällan jag ser dokumentation av sexologikaraktär. Könsrolls- och diskrimineringsfrågor ingår i vissa av våra kurser.

Endast en högskola har obligatorsk kurslitteratur som rör ämnet sex och samlevnad (skolöverstyrelsens handledning för samlevnadsundervisningen).

17.7 Teologutbildningen

Religionsvetenskapliga linjen finns vid universiteten i Lund och Uppsala. Studierna omfattar 140 alternativt 160 poäng och utgör grunden för yrkesverksamhet inom det religionsvetenskapliga området (t. ex. som präst). Den praktiska utbildningen för prästexamen sker vid svenska kyrkans pastoralinstitut i Lund och Uppsala.

Utbildningens mål, enligt utbildningsplanen, är att ge kunskaper och färdigheter inom det religionsvetenskapliga området samt att förbereda de studerande för yrkesverksamhet och att därvid förse dem, som arbetar med mänskliga kontakter och människovård, med redskap för analys och förståelse av religioners och livsåskådningars roll för den enskilde och i samhället.

Samlevnadsfrågor behandlas i en baskurs för tros- och livsåskådningsvetenskap. I delkursen Etik vid Lunds universitet sägs följande i kursplanen:

> Tonvikten i denna delkurs läggs på ett studium av några aktuella etiska problemområden. Därvid beaktas dels etiska principfrågor som moralfilosofiska problem och komplexet allmän — kristen etik, dels några centrala innehållsetiska frågor som exempelvis samlevnadsfrågor, fredsproblematiken, vårdetik och etiska problem vid livets början och slut.

Vid kontakter med de teologiska fakulteterna har det varit svårt att få en klar bild av vilken omfattning undervisningen om homosexualitet har. Fakulteterna har lämnat följande upplysningar:

- Under den tematiska terminen (sista momentet i utbildningen) arbetar studenterna problemorienterat i grupp kring centrala, mänskliga och samhälleliga problem. Denna termin har en grupp valt att under hela terminen bearbeta frågor rörande homosexuell samlevnad. Arbetet kommer att redovisas i en skriftlig slutrapport och ventileras vid seminarium i januari. Ett par av tematerminens föreläsningsdagar (då deltar samtliga sistaterminsstudenter) kommer att ta upp frågor kring homosexualitet.
- Sammanfattningsvis kan man konstatera, att frågor rörande homosexualitet endast i blygsam omfattning förekommer i utbildningsmoment som är obligatoriska för alla, men att det finns goda möjligheter att arbeta med frågeställningen, för den som så önskar.

Obligatorisk kurslitteratur vid båda fakulteten är *De homosexuella och kyrkan,* under redaktion av Holsten Fagerberg.

17.8 Journalistutbildningen

Utbildning för journalister, som omfattar 80 poäng, ges vid universiteten i Göteborg och Stockholm. Enligt utbildningsplanen är utbildningens mål att ge sådana kunskaper och färdigheter samt sådan samhällsvetenskaplig orientering och kritisk skolning som fordras för yrkesverksamhet inom massmedier och för informationsuppgifter inom offentliga och enskilda organisationer och företag.

När det gäller utbildningens innehåll och uppläggning nämns endast att strävandena efter integration mellan teoretisk utbildning och praktisk tillämpning bör prägla studiegången i dess helhet. Dessutom görs en uppdelning mellan grundkurs (40 poäng), studiepraktik (20 poäng) och fördjupningsstudier (20 poäng).

Frågor om homosexuellas situation i samhället behandlas inte särskilt i undervisningen vid någon av journalisthögskolorna eller vid den särskilda fortbildningen för journalister som finns knuten till högskolan i Kalmar. Däremot kan det förekomma att behandlingen av homosexuella i pressen uppmärksammas i de examensarbeten som förekommer i utbildningen. En av högskolorna tillägger dessutom följande:

- Utbildningen omfattar däremot en grundlig genomgång av de källor som stått till förfogande när man ska skildra samhället, liksom kurser i källkritik och vetenskapsteori. Den studerande som har tillgodogjort sig dessa kurser bör ha goda möjligheter att på ett ansvarsfullt och fördomsfritt sätt skildra skeendet. Förhoppningsvis bör detta också sätta spår i skildringen av ämnen som berör homosexualitet.

Någon litteratur om homosexuellas situation finns inte medtagen vid journalistutbildningen.

Inom ramen för den särskilda fortbildningen för journalister arrangeras ca 35 kurser varje år, både med samhällsorienterande och praktiskt yrkesinriktat innehåll. Som exempel på kursutbudet kan nämnas kursen "Det sociala reportaget", som syftar till att ge deltagarna kunskaper att beskriva sociala frågor på ett mångsidigt och mänskligt sätt. Andra kurser handlar om kommunala-, arbetsmarknads- eller kyrkokommunala frågor.

Frågan om införande av en alternativ kortare journalistutbildning som påbyggnad till annan högskoleutbildning har varit föremål för en särskild utredning inom UHÄ, som i september 1983 avlämnat sitt förslag (UHÄ-rapport 1983:21). Om en sådan utbildning införs, förväntas rekryteringen till journalistisk verksamhet av personer med bl. a. socialvetenskapliga och beteendevetenskapliga kunskaper öka. I rapporten föreslås dessutom att utbildningen på den nuvarande integrerade journalistlinjen skall förlängas med 40 poäng. Man anför därvid (a.a. s. 9 f.):

Den ökade tid som kommer att stå till förfogande bör därvid främst utnyttjas för

intensifierad skriv- och redigeringsträning, liksom till att ge de studerande möjlighet till fördjupade studier främst inom en rad samhällsvetenskapliga områden.

Utredningens rapport har remissbehandlats och kommer att överlämnas till regeringen med UHÄ:s ställningstagande i samband med anslagsframställningen för budgetåret 1985/86.

17.9 Bibliotekarieutbildningen

Bibliotekarielinjen omfattar 80 poäng och finns vid högskolan i Borås. Utbildningen, som skall förbereda för yrkesverksamhet inom alla typer av bibliotek och angränsande områden av kultur- och informationssektorn har till mål att

- ge de för bibliotekarieyrket nödvändiga kunskaperna om bibliotekens medier, verksamhetsformer och arbetsredskap,
- ge de studerande en djup och omfattande förståelse av bibliotekets roll i samhället,
- utveckla de studerandes förmåga till kritisk syn på bibliotekens mål och verksamhetsformer,
- ge de studerande förutsättningar att som yrkesverksamma aktivt delta i biblioteksväsendets utveckling,
- från en vetenskaplig grund ge kunskaper om de teorier som ligger bakom bibliotekens behandling och förmedling av information i vid bemärkelse.

Vi har från högskolan fått synpunkter på hur utbildningen kan ta upp frågor kring homosexualitet för att blivande bibliotekarier skall kunna lämna hänvisning till relevant litteratur och dessutom bevaka att litteratur om homosexualitet köps in till biblioteken. Högskolan har därvid anfört följande.

□ De kurser som är av intresse för utredningens fråga är i första hand kursen Litteraturkunskap under första studieåret och Bibliotekens samarbets- och verksamhetsformer under andra studieåret, inriktningen Kultur-information.

Litteraturkunskap inom bibliotekarieutbildningen har som mål att ge eleverna förberedelse för att delta i referensarbete och arbete på att bygga upp bibliotekens samlingar. Undervisningen läggs upp så att vissa exempelområden behandlas. Exempelområdena måste vara så stora att strukturen inom litteraturen kan urskiljas och ge insikter överförbara till andra områden. Litteratur om homosexualitet kommer endast in som ett delområde inom den medicinska litteraturen.

När det gäller skönlitteratur för barn- och vuxna kan homosexualitet vara ett av flera exempel på hur "svåra" samlevnadsfrågor behandlas i litteraturen. Det är inte säkert att varje elevomgång (120 nya elever antas varje termin) kommer att ha tagit upp just detta exempel.

Under andra studieåret kommer ett stort block kallat Kunskap om användarna. Folkbibliotekens tjänster skall vara tillgängliga för alla medborgare. För den blivande bibliotekarien är det av stor vikt att kunna analysera och därigenom medverka till att möta behov av

biblioteksservice hos olika grupper av användare och icke-användare. Likaså är det viktigt att de studerande får insikt om hur ett bestånd skall byggas upp för att kunna möta såväl uttalade som outtalade behov i användargruppen.

Även om vi inte inom bibliotekarielinjen har lektionstimmar avsatta som har rubriken "Litteratur om homosexualitet och homosexuellas situation" menar jag alltså att det ur utredningens synpunkt väsentligaste målet dock uppfylls: utbildningen försöker ge de studerande förutsättningar att ur mediautbudet på grundval av kvalificerade kvalitetsbedömningar göra ett allsidigt urval för bibliotekens samlingar, ett urval som täcker alla områden. Den söker också ge de studerande förberedelse för att i referensarbetet ge kvalificerad litteraturrådgivning på såväl fack- som skönlitteraturens område.

Det kan i det här sammanhanget nämnas att ett par specialarbeten vid högskolan har tagit upp frågor om homosexualitet i litteraturen.

17.10 Vårdlärarutbildningen

Vårdlärarutbildningen, som omfattar 60 poäng, skall anordnas så att de studerande förvärvar de kunskaper, färdigheter och den förmåga till kritiskt tänkande som erfordras för verksamhet som lärare inom gymnasieskola, högskola, arbetsmarknadsutbildning, kommunal vuxenutbildning och inom annan utbildningsverksamhet där linjens ämne förekommer. Utbildningen består dels av ämnesutbildning, dels av praktisk-pedagogisk utbildning. Förslag finns att utöka utbildningen till 80 poäng fr. o. m. 1 juli 1985. Behörig att antas till utbildningen är den som genomgått sjuksköterskeutbildning (motsvarande) och har minst två års väl vitsordad tjänstgöring inom yrket efter avslutad utbildning. Utbildningen bygger på och anknyter till de studerandes kunskaper och färdigheter från tidigare utbildning och yrkesutövning.

Vårdlärarutbildningens innehåll är alltså viktig för att på sikt kunna påverka den kommunala högskoleutbildningen (avsnitt 17.11). Vi har därför hemställt om upplysningar från institutionerna för vårdlärarutbildningen i vad mån man behandlat frågor kring homosexuellas situation i utbildningen. Följande synpunkter har därvid framkommit.

- I ämnesområdet Individ och samhälle (6 p) görs ett socialmedicinskt projektarbete (1 p) där möjligheter finns att fritt välja problemområde. Ett avsnitt behandlar människosyn där diskussioner om avvikelser ingår.
- I de teoretiska studierna intar undervisning om homosexuella och homosexuellas situation i samhället inte någon framträdande plats utan integreras i större ämnesblock, företrädesvis i socialmedicin, t. ex. temadagar rörande minoriteter i samhället.
- På grund av olika yrkesbakgrund och att vårdlärarutbildningen till stor del är behovsorienterad behandlas ämnet homosexualitet på olika sätt i de olika klasserna. Vissa studerandegrupper behandlar inte alls ämnet medan andra studerandegrupper tar upp mera ingående frågor om homosexualitet och homosexuellas situation i samhället.

- Eftersom undervisningen är behovsorienterad är det de studerande som i samråd med lärare bestämmer vilka teman som skall behandlas. Detta gör att ämnet homosexualitet ingår i olika hög grad i de olika grupperna. På det hela taget kan sägas att ämnet homosexualitet ges låg betydelse i vårdlärarutbildningen eftersom det oftast förekommit i den tidigare vårdyrkesutbildningen.
- Frågor gällande homosexuella och deras situation i samhället kommer upp i vårdlärarutbildningen endast i den mån de studerande inom ramen för projekt- eller temaarbete själva väljer att arbeta med frågan. En möjlighet är också att arbeta med ämnet inom ramen för specialarbete om fyra poäng, enskilt eller i grupp.
- Undervisning i ämnet bör enligt vår mening ske inom ramen för sex- och samlevnadsundervisning i grundläggande vårdutbildningar, och vi kan i dagens läge inte hitta utrymme för denna undervisning i vårdlärarutbildningen, om det inte sker i ovan angivna former, alltså helt beroende av de studerandes behov och intressen.
- Vi integrerar i undervisningen frågor gällande homosexuella och deras situation i grupparbeten och projekt, samt i enstaka föreläsningar. Någon *direkt* undervisning som berör dessa frågor har vi ej.

Vårdlärarutbildningen har varit föremål för översyn av en särskild arbetsgrupp inom UHÄ, som lämnat ett förslag till ändrat innehåll i utbildningen (UHÄ-rapport 1983:23) *En förnyad vårdlärarutbildning*. I rapporten föreslås bl. a. att de samhälls- och beteendevetenskapliga ämnena skall ges ökat utrymme i undervisningen för att svara mot utvecklingen inom hälso- och sjukvården samt socialtjänsten. Rapporten är f. n. föremål för remissbehandling.

17.11 Kommunal högskoleutbildning

En stor del av den kommunala högskoleutbildningen sker i landstingens regi och avser främst olika former av vårdutbildning.

I propositionen (1978/79:197 s. 10 ff.) om vårdutbildning inom högskolan anslöt sig föredragande statsråd till de mål för sektorn för vårdyrken som föreslagits av utredningen om översyn av vissa vårdutbildningar i högskolan (Vård 77). Dessa mål innebär att utbildningen skall anordnas så att den studerande

- skaffar sig kunskaper och färdigheter som utgör grund för olika yrken och för fortsatt utbildning samt förbereder för forskning och utvecklingsarbete inom hälso-, sjuk- och socialvårdsområdena,
- skaffar sig en helhetsbild av människan grundad på förståelse för sambandet mellan den enskildes hälsotillstånd och ekonomiska, sociala och andra bakomliggande förhållanden,
- stimuleras att analysera och kritiskt bedöma information om viktiga samhällsfrågor för att i förebyggande syfte kunna medverka till förändring av sådana förhållanden i samhället som i vid mening påverkar människors hälsa,

- utvecklar sin självkännedom och förmåga till inlevelse och därmed får beredskap att möta människor också i svåra situationer,
- skaffar sig breda baskunskaper som grund för flexibel yrkesfunktion och för en förnyelse av kunskaper och arbetsmetoder vid ändrade förutsättningar,
- skaffar sig beredskap att känna ansvar för och ta initiativ till förändring och utveckling av det egna framtida arbetsområdet och den egna arbetssituationen,
- utvecklar en yrkesroll som motverkar hierarkier och förbereder för lagarbete och samverkan med såväl patient/klient och anhöriga som medarbetare i det egna arbetslaget och med andra personalgrupper.

Den mest omfattande utbildningen inom vårdsektorn utgör hälso- och sjukvårdslinjen, som omfattar 80—90 poäng beroende på inriktning (linjen omfattar sex olika inriktningar).

Hälso- och sjukvårdslinjens inriktning mot allmän hälso- och sjukvård kallades tidigare för sjuksköterskelinjen, medan linjens inriktning mot psykiatrisk vård är en ny utbildning.

Den för hälso- och sjukvårdslinjen gällande utbildningsplanen innehåller en rad mål för utbildningen som är gemensam oavsett inriktning. Som exempel på sådana gemensamma mål kan följande nämnas:

Utbildningen skall anordnas så att den studerande

- vidareutvecklar sina kunskaper om hur den friska människans grundläggande behov påverkas av sjukdom och ohälsa för att därigenom kunna medverka till att individers och gruppers fysiska, psykiska och sociala hälsa påverkas positivt.

För varje av linjens inriktningar finns sedan särskilda mål. Så t. ex. sägs att syftet med kursen med inriktning mot allmän hälso- och sjukvård bl. a. är att den studerande utifrån kunskap om människans fysiska, psykiska, sociala och kulturella behov skall identifiera och analysera behov av omvårdnad. Liknande formuleringar återfinns också i kursen med inriktning mot psykiatrisk vård.

Bland övriga utbildningslinjer inom vårdsektorn kan den sociala omsorgslinjen nämnas. Även denna linje är indelad i olika inriktningar (mot äldre- och handikappomsorg, omsorg av psykiskt utvecklingsstörda samt socialpedagogiskt behandlingsarbete). Utbildningen omfattar 80—100 poäng beroende på inriktning.

Inriktningen mot socialpedagogiskt behandlingsarbete förbereder för arbete som föreståndare eller vårdare vid olika institutioner för barn, ungdom och vuxna (t. ex. inom missbruksvård och kriminalvård, vid behandlingshem och ungdomsvårdskolor).

När det gäller de nämnda utbildningslinjerna är som regel landstingen huvudmän för utbildningen. Vi har fått uppgifter från dessa om innehållet i utbildningen och i vad mån man behandlar frågor om homosexualitet i denna. Gemensamt för flertalet landsting är att man "i lämpliga sammanhang" tar upp frågor kring homosexualitet. Omfattningen varierar från att ämnet "berörs" till att man i längre utbildningar ägnar 4—5 timmar åt homosexualitet.

- Arbetsformerna under utbildningen varierar. Några skolenheter har angett att representanter från RFSL brukar medverka i föreläsningarna. Flera skolenheter har angett att de studerande gör projektarbete, grupparbete eller studiebesök i samband med undervisningen i sex och samlevnad.
- Om ett bra informations- och utbildningsmaterial tas fram underlättar detta undervisningen och kan inbjuda till diskussioner och fördjupade kunskaper om de homosexuellas situation.
- Diskussioner om människosyn och vårdideologi tar således stor del av utbildningen i anspråk och gäller givetvis alla former av grupper och särskilt minoritetsgrupper.
- Ingen har tagit upp ämnet på grund av prioriteringsskäl. Tidsbrist. Av erfarenhet har man upplevt att ett sådant här ämne väcker känslor som man sedan inte har tid att ta hand om.
- Omfattningen av undervisning växlar beroende på elever och lärare. En inventering av elevernas förkunskaper görs och därefter planeras omfattningen av undervisningen.
- Inget bestämt timantal är fastställt utan dessa frågor tas ofta upp i ett större sammanhang, integrerat i olika ämnen.
- De kontakter som tagits i denna fråga visar genomgående att ämnet inte görs till någon fråga med särskild betoning.

Vi har även haft kontakt med några av de högskolor där sociala omsorgslinjens inriktning mot socialpedagogiskt behandlingsarbete förekommer. Situationen liknar i mycket vad som ovan beskrivits.

- I ämnena psykologi, psykiatri samt mentalhygien och etik tar varje lärare upp homosexualitet i anslutning till frågor om s. k. normalutveckling resp. avvikelser i denna utveckling, liksom även i anslutning till livsåskådningsfrågor överhuvudtaget. Här behandlas även sådana frågor som t. ex. om man kan skönja ett förändrat synsätt i samhället när det gäller olika mänskliga företeelser, däribland sexualitet och homosexualitet, och vad som anses "normalt" och hur i så fall denna förändring kan påverka de homosexuellas situation.

17.12 Överväganden och förslag

Vi har redogjort för de utbildningslinjer inom högskolans ram som har störst betydelse när det gäller frågor om homosexualitet och homosexuella. Det kan gälla utbildning till yrken som har stor betydelse för attitydförändringar (t. ex. läraryrket) eller till yrken i vilka man kan komma i kontakt med homosexuella som behöver stöd och hjälp (t. ex. läkar- eller socionomyrket).

Ett genomgående drag i utbildningsplanerna är att de inte lämnar någon direkt vägledning för linjenämnderna när det gäller utbildning om homosexualitet. Många av planerna betonar dock vikten av hänsynstagande till människan och hennes behov i vid mening. Från en sådan utgångspunkt finns det utrymme för att i utbildningen ta upp och be-

handla frågor om homosexuellas situation. Av de uppgifter vi fått från olika högskolor framgår dock att utbildningen om homosexualitet knappast förekommer i någon större omfattning. På flertalet högskolor finns ingen obligatorisk undervisning om homosexuellas situation; om denna aktualiseras beror det helt och hållet på elevernas egna initiativ. På de högskolor, där undervisning om homosexualitet förekommer, är denna kortfattad och kan omöjligt innebära att ämnet blir tillräckligt behandlat.

Enligt vår uppfattning är det otillfredsställande att högskolans undervisning om homosexualitet och homosexuellas situation till stor del skall bero på initiativ från de studerande. Om målsättningen att undanröja diskrimineringen av homosexuella skall uppnås måste högskolorna mer aktivt verka för att utbildningen i berörda hänseenden blir mer omfattande. Som ett första steg i denna riktning föreslår vi att UHÄ samlar företrädare för högskolorna för att diskutera vilka åtgärder som bör och kan vidtas.

UHÄ bör också analysera vilka effekter som den långt drivna decentraliseringen som präglar högskolan kan ha inneburit för samlevnadsundervisningen. Om denna analys därvid visar att de centralt uppställda målen inte uppfylls förutsätter vi att UHÄ vidtar nödvändiga åtgärder för att en bättre måluppfyllelse skall uppnås.

Vi föreslår att berörda linjenämnder, vid fastställandet av lokala planer och kursplaner, tar upp homosexualitet som ett särskilt moment. Många kursplaner betonar exempelvis vikten av att behandla frågor med anknytning till exempelvis invandrare eller handikappade. Även om dessa grupper inte befinner sig i samma situation som homosexuella, är det dock gemensamt för grupperna att de tillhör de utsatta i samhället. Samma skäl som talar för att exempelvis invandrarkunskap kan vara ett eget moment i en kursplan talar för att moment om homosexuella eller homosexualitet förs in i kursplanen.

Homosexuella medverkar relativt ofta i ungdomsskolans samlevnadsundervisning. Sådan medverkan är sällsynt i högskoleutbildningen. Homosexuellas medverkan i undervisningen är ett bra sätt att förmedla önskvärda kunskaper. Denna medverkan är särskilt viktig mot bakgrunden av att den obligatoriska kurslitteraturen nästan aldrig innehåller böcker om homosexualitet.

Innehållet i och omfattningen av samlevnadsundervisningen i *lärarutbildningen* framstår som otillräckligt för att de blivande lärarna skall få erforderliga kunskaper. Denna kunskapsbrist innebär i sin tur svårigheter att i skolundervisningen kunna arbeta för att förverkliga målen för skolans samlevnadsundervisning. Tidigare utredningar har påpekat att skolöverstyrelsens handledning för samlevnadsundervisningen inte är obligatorisk kurslitteratur. Trots detta har fortfarande ingen förändring skett.

Ansvariga myndigheter måste snarast vidta åtgärder för att förbättra samlevnadsundervisningen i lärarutbildningen. Vid en sådan förbättring är det särskilt angeläget att de blivande lärarna får en klar bild om homosexuellas situation. Lyckas man inte med detta, lär det även bli svårt att erhålla någon rimlig undervisning i ungdomsskolan.

De synpunkter vi haft på lärarutbildningen gäller i tillämpliga delar även *fritidspedagogutbildningen* och *vårdlärarutbildningen.*

Den nuvarande *läkarutbildningen* innehåller få inslag om homosexualitet. Vid våra kontakter med homosexuella har en del framfört klagomål mot det bemötande de blivit utsatta för hos läkare och annan personal inom sjukvården (avsnitt 23.2). Ett förtroendefullt samarbete mellan läkare och patient är en grundförutsättning för ett lyckat behandlingsresultat. Detta kräver dock att patienten kan ta upp sin situation med behandlande läkare, utan att behöva riskera att få en sämre behandling därför att han/hon är homosexuell. Det är enligt vår uppfattning nödvändigt att homosexualitet tas upp i läkarnas grundutbildning. Detta gäller självfallet också den utbildning som finns i den *kommunala högskoleutbildningen.*

Även inom andra yrken är det angeläget med ett förtroendefullt samarbete. Det är därför angeläget att undervisningen inom *socionomutbildningen* och *psykologutbildningen* förbättras. Särskilt inom socialtjänsten och angränsande arbetsområden är det vanligt att man kommer i kontakt med homosexuella som upplever problem på grund av omgivningens negativa reaktioner. Vi anser det viktigt att denna utbildning snarast tillförs moment eller avsnitt som tar upp frågor kring homosexuellas situation. Enligt uppgifter från universiteten tar *teologutbildningen* upp homosexualitet i ringa omfattning, trots att det finns obligatorisk kurslitteratur i ämnet. Vi förutsätter att denna litteratur utnyttjas bättre i den framtida undervisningen.

Under vårt arbetes gång har vi tagit del av massmedias uppgifter om homosexualitet. En del har varit sakligt riktiga och innehållsmässigt bra, medan många har, medvetet eller omedvetet, präglats av fördomar om homosexualitet. Vi ser det som angeläget, i syftet att undanröja diskriminering, att massmedia undviker att lämna uppgifter, som präglas av fördomar. Man bör därför inom *journalistutbildningen* aktualisera frågor om homosexuella och deras situation. Detta kan ske inom befintliga ramar (t. ex. i sådana kurser som "journalistens roll" eller i diskussioner kring moment om pressetik).

I avsnitt 21 behandlas vissa frågor med anknytning till bibliotekens roll att kunna stärka identiteten hos homosexuella och, genom ett brett urval av böcker, även medverka till att bryta tystnaden kring homosexualitet. En viktig grundförutsättning för detta är att *bibliotekarieutbildningen* på olika sätt tar upp frågor om homosexualitet i sin utbildning. Högskolan i Borås har pekat på några möjliga vägar. Vi vill dock betona vikten av att utbildningsplaneringen inte sker i så allmänna formuleringar att frågor kring homosexualitet i praktiken inte kommer att tas upp i undervisningen.

Som framgått av vad vi ovan anfört är bristen på lämplig kurslitteratur om frågor kring homosexualitet stor. Vi föreslår därför att UHÄ får i uppdrag att vidta åtgärder för att arbeta bort denna brist. Enligt vår uppfattning bör UHÄ vidta åtgärder för att SÖ:s handledning för samlevnadsundervisningen eller annan likvärdig litteratur blir obligatorisk kurslitteratur på högskolans samtliga institutioner för lärarutbildning.

18 Annan utbildning

18.1 Inledning

Utöver den traditionella högskoleutbildningen finns några yrkesutbildningar som kan ha betydelse när det gäller att i yrket komma i kontakt med homosexuellas situation. Vi avser därvid främst utbildning till polis, yrkesofficer och viss statlig personalutbildning.

18.2 Polisutbildningen

Huvuddelen av polisutbildningen äger rum vid polishögskolorna i Solna och Ulriksdal. En inledande grundkurs på 41 veckor är både teoretiskt och praktiskt inriktad. Den mer polisiärt betonade delen har under den första tiden introducerande karaktär för att efter hand mera övergå i studier av polisiära funktioner och de rättsförhållanden som ligger till grund för polisverksamheten. I utbildningen förekommer ämnen som social- och samhällskunskap (68 tim.), yrkesetik (20 tim.), psykologi (40 tim.) och psykiatri (14 tim.)

Den som valt polisyrket kan efter avslutad grundkurs och tjänstgöring i polisdistrikt i minst två år välja bland olika fortbildningskurser. Assistentkursen (AK) har sin tyngdpunkt i allmän polislära samt i juridiska och beteendevetenskapliga ämnen. Inspektörskurs I (IK I) är obligatorisk för polismän som befordrats till inspektörer. Dess syfte är att öva upp förmågan att självständigt lösa sådana uppgifter som förenas med deras tjänster. Följande kurs — Inspektörskurs II (IK II) — är koncentrerad till kunskaper om utövande av modern arbetsledning och sättet för dess praktiska tillämpning i samband med tjänsteutövning och handläggning av polismyndighetsärenden.

Polishögskolorna har för oss uppgett att någon direkt undervisning om homosexuellas situation inte förekommer, men att ämnet kan komma upp i diskussioner i sådana ämnen som social- och kriminalpolitik, psykologi och psykiatri.

Vi har också undersökt den litteratur som används på polishögskolorna. I en lärobok i spaningslära har man följande beskrivning av homosexuellas situation (Allmän polislära. Kriminalpolistjänst.):

> En särskild typ av mord med sexuell anknytning är mord på homosexuella personer. De är ofta förenade med stöld. Mordet kan ha föranletts av att en

tillfällig partner gripits av vämjelsefullt raseri eller av att en mera permanent partner blivit så kompromitterad eller bunden vid den homosexuelle, att han inte sett någon annan utväg att bli kvitt honom än att mörda. Den permanente partnern blir ofta ekonomiskt beroende av sin "älskare" och kan ha svårt att bli fri om han skulle ändra inställning. Han kan t. ex. ha fattat tycke för en flicka och vilja ägna sig åt henne. Den homosexuelle brukar i förhållandet till sin partner förete liknande drag av svartsjuka som förekommer i normala kärleksförbindelser. Det kan också hända att hans perversitet urartar till allt mer olustiga former. Vid spaningar angående mord av denna typ måste man tränga in i vad som brukar kallas "det homosexuella träsket". Det har visat sig att homosexuella män har åtminstone indirekta förbindelser med varandra genom de män eller de ynglingar som låter sig utnyttjas av dem. Dessa rekommenderas till likasinnade eller får av sina utnyttjare adressen till andra homosexuella män. Det förekommer också att kontakten knyts per annons. Genom att studera tidigare utredningar om homosexuella gärningar kan spanaren utröna vilka män som bjuder ut sig. I en mordaffär bör man inte dra sig för att söka upp homosexuella män och fråga ut dem om dessa prostituerade.

Frågan om den framtida polisutbildningen har övervägts av 1981 års polisberedning. Beredningen, som inte haft i uppdrag att gå in på detaljer när det gäller kursplaner, har under hösten 1983 avgett betänkandet (Ds Ju 1983:15) *Rekrytering och utbildning inom polisväsendet.* I betänkandet har beredningen hållit sig till generella frågeställningar. Man har därvid utgått från att samhälls- och beteendevetenskapliga ämnen skall få större utrymme i polisutbildningen (t. ex. samhällets social- och kriminalpolitik och psykologi samt psykiatri).

18.3 Militär utbildning

Hösten 1981 påbörjades genomförandet av en ny befälsordning inom armén. Övergången kommer att vara helt genomförd först år 1991.

Alla som genomgått värnpliktsutbildning på någon av de tre befälslinjerna (gruppbefäl, plutonbefäl eller kompanibefäl) kan — efter lämplighetsprövning — antas till yrkesofficersutbildning. Utbildningen äger rum vid de olika truppslagens officershögskolor.

Utbildningen är tvåårig. Som exempel på en utbildningsplan för officershögskolan kan följande timfördelning vid infanteriets officershögskola få tjäna:

Ämne	*Summa timmar*
Ledarskap	738
Försvarsinformation	47
Taktik och stabstjänst	110
Teknik	116
Administration	72
Personlig färdighet	*
Fysisk träning med fysiologi	174
Övrig tid (självstudier m. m.)	147
	1 404

* Ingår i övriga ämnen

Efter officershögskolan kan fortsatta studier bedrivas vid krigshögskolan och militärhögskolan.

Arméns officershögskolor och motsvarande skolor inom marinen och flygvapnet har uppgett att frågor om homosexualitet endast undantagsvis behandlas i undervisningen och att skälet härtill är att dessa kunskaper förutsätts inhämtade i den civila utbildningen.

18.4 Försäkringskassornas personalutbildning

Försäkringskassorna bedriver i dag en mycket omfattande intern personalutbildning. Väsentliga inslag i denna utbildning rör frågor kring olika socialförsäkringsförmåner. Andra kurser berör ämnen som service, information, intervju-, utrednings- och samtalsteknik. Det finns också en särskild kurs kallad "Service och samverkan". I kursinnehållet uppmärksammar man vissa gruppers situation, t. ex. invandrare.

Personal vid försäkringskassorna kommer emellanåt i kontakt med homosexuella som t. ex. är sjukskrivna på grund av problem i samband med svårigheterna att kunna leva öppet som homosexuell. Enligt 2 kap. 11 § lagen (SFS 1962:381) om allmän försäkring har försäkringskassorna en skyldighet att vidta åtgärder för att långtidssjukskrivna skall kunna återgå till förvärvsarbete igen.

RFSL har för oss uppgett att man tillfrågat olika försäkringskassor om de i personalutbildningen uppmärksammar homosexuellas situation. Av svaren till RFSL framgår att så inte är fallet men att några försäkringskassor överväger en förändring.

Vi har haft kontakt med riksförsäkringsverket, som centralt ansvarar för utarbetandet av utbildningsplaner och utbildningsmaterial. Verket har förklarat att man nyligen färdigställt ett utbildningsmaterial för försäkringskassorna i servicefrågor kallat "Service". I detta ingår ett avsnitt som heter "Attityder och fördomar". Där diskuteras utifrån allmänna utgångspunkter minoritetsgruppers ställning i samhället och de risker för diskriminering och fördomar dessa ofta utsätts för. På en "tipslista" över organisationer och myndigheter som kassorna kan vända sig till för information, material eller medverkan i utbildning, finns bl. a. RFSL med.

18.5 Arbetsmarknadsstyrelsens personalutbildning

Arbetsmarknadsverket arbetar för närvarande med översyn av grundutbildningen för handläggare inom arbetsförmedlingar och arbetsmarknadsinstitut. Den nya grundutbildningen planeras starta hösten 1984.

En viktig del i denna grundutbildning är färdighetsträningen som syftar till att träna nyanställda handläggare att genomföra utredande samtal med i första hand de arbetssökande som kommer till arbetsförmedlingen och till arbetsmarknadsinstituten. Väsentligt är här att denna träning också tar upp det förhållningssätt som handläggaren skall ha

gentemot sökande, där även olika värderingar som påverkar förhållningssättet diskuteras, exempelvis i jämställdhetsfrågor eller arbetshandikappades situation på arbetsmarknaden.

En handläggare skall kunna hantera många olika slag av ärenden. Det är viktigt att grundutbildningen tar upp diskussioner som ger bred träning av olika situationer, där policy och förhållningssätt klargörs.

Vi har kommit i kontakt med ärenden, där platsförmedlare vägrat att förmedla arbete med barn till en homosexuell sökande. Handläggaren har senare i ett yttrande till justitiekanslern (dnr 1094-80-21) förklarat att hon blockerats av det förhållandet att mannen är homosexuell. Justitiekanslern konstaterade i sitt beslut att tjänstemannen brustit i objektivitet och saklighet vid handläggningen av ärendet.

18.6 Överväganden och förslag

Vi har i detta avsnitt behandlat några mera yrkesinriktade utbildningar. Gemensamt för dem som undergått dessa är att de i sin yrkesutövning kan komma i kontakt med homosexuella som behöver stöd och hjälp. I fråga om *polisutbildningen* är det en allvarlig brist att blivande poliser i sin grundutbildning inte obligatoriskt får någon undervisning om homosexuellas situation. Från homosexuellas sida har vid flera tillfällen påtalats att poliser ibland ger uttryck för olika fördomar mot homosexuella. För att komma till rätta med detta måste undervisningen förbättras. Detta gäller inte bara grundutbildningen utan också övriga kurser på polishögskolorna. Det är nödvändigt att de läromedel som används i polisutbildningen får ett sådant innehåll att det inte befäster rådande fördomar mot homosexuella. Det ankommer på rikspolisstyrelsen att tillse att polisutbildningen förbättras i detta avseende.

Ett viktigt inslag i den *militära utbildningen* är ledarskapsutbildningen. Av avsnitt 13 framgår att homosexualitet inte i sig är skäl att frikalla någon värnpliktig från militärtjänstgöring. Det torde också förhålla sig på det sättet att många homosexuella män fullgör militär grundutbildning. Man kan naturligtvis inte utesluta att problem, förorsakade av omgivningens fördomar, kan uppstå för den homosexuelle värnpliktige. Det är enligt vår uppfattning viktigt att befälen har en sådan utbildning att de får förståelse för homosexuellas situation och därigenom har möjlighet att på ett tidigt stadium kunna lösa konflikter. Överbefälhavaren bör därför låta göra en genomgång av försvarets samtliga utbildningsplaner i syfte att ge frågor om homosexuellas situation ett större utrymme.

För att *försäkringskassornas personal* skall kunna fullgöra sina skyldigheter att försöka förkorta sjukskrivningstiden krävs en insikt i homosexuellas situation. Denna insikt bör kunna förmedlas både i kurser för utredningspersonalen och i mer allmänt inriktade kurser av typ "Service".

Krav på bättre insikt i homosexuellas situation gäller även *arbetsförmedlingarnas personal.* Det är inte acceptabelt att homosexuella diskrimineras eller utsätts för bedömningar grundade på fördomar. Personalutbildningen bör därför i lämpliga sammanhang också uppmärksamma

homosexuellas situation. Detta kan exempelvis ske genom att praktikfall, som gäller homosexuella, förs in i den nya grundutbildningen.

Vi har främst uppehållit oss vid några yrkeskategorier där man i sin tjänsteutövning kan komma i kontakt med homosexuella. Det är emellertid också viktigt att även andra myndigheter känner ansvar för att i lämpliga utbildningssammanhang aktualisera frågor om homosexualitet. Hur denna utbildning eller information skall utformas beror till stor del på hur övrig utbildning utformas. Det är enligt vår uppfattning möjligt att på ett relativt enkelt sätt, t. ex. som en av flera grupparbetsdiskussioner, ta upp exempel på hur man i sin yrkessituation kan komma i kontakt med frågor som gäller homosexualitet.

19 Forskning

19.1 Inledning

Finansieringen av det svenska forsknings- och utvecklingsarbetet (FoU) sker på flera olika sätt. Över statsbudgeten finansieras en stor del av de forskningsutförande organen, främst högskolan. Vidare finansieras över statsbudgeten forskningsråd av olika slag liksom huvuddelen av den forskning som genomförs på uppdrag av sektorsorganen. De statliga anslagen till FoU beräknas för budgetåret 1983/84 uppgå till ca 9,2 miljarder kr. Härtill kommer resurser för FoU från näringslivet som uppgår till ca 8,8 miljarder kr.

Riksdagens behandling av FoU-frågor sker i huvudsak i anslutning till beslut om anvisning av medel under resp. huvudtitel i statsbudgeten. Inom regeringen bereds FoU-frågor av de departement som har FoU inom sitt verksamhetsområde. Alla fackdepartement har också inom sitt ansvarsområde ett antal myndigheter eller andra organ med särskilt FoU-planerande eller FoU-utförande myndigheter. Tidigare förekom inte någon samlad beredning eller behandling av den statliga FoU-budgeten. För att åstadkomma en bättre samordning kommer riksdagen vart tredje år att ta ställning till riktlinjerna för forskningens inriktning. Regeringen har därför i proposition 1983/84:107 om forskning lagt fram olika förslag om insatser för att stärka den svenska forskningen.

Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ) har främst samordnande planeringsuppgifter för den statliga högskoleutbildningen, forskningen och forskarutbildningen. UHÄ utarbetar också underlag för riksdagens och regeringens beslut i fråga om inriktningen och utvecklingen av utbildnings- och forskningsresurserna. Kostnaderna för den fasta forskningsorganisationen vid universitet och högskolor bestrids ur fakultetsanslagen under utbildningsdepartementets huvudtitel. Härutöver får den också medel för projektbunden grundläggande forskning, som främst anvisas över anslagen till forskningsråden. Sedan år 1977 finns det tre grundforskningsråd, nämligen:

- humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR)
- medicinska forskningsrådet (MFR)
- naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR).

Förutom uppgiften att främja och stödja vetenskapligt betydelsefull forskning skall råden uppmärksamma behov av forskning inom områ-

den som är angelägna ur samhällets synpunkt samt verka för att infomation om forskning och forskningsresultat sprids.

En ny myndighet, forskningsrådsnämnden (FRN), inrättades år 1977. Nämndens huvuduppgift är att initiera och stödja forskning av stor samhällelig betydelse i samverkan med forskningsråd och sektorsorgan. Därutöver har FRN ett särskilt ansvar för forskningsinformation.

Slutligen bör nämnas att staten successivt har inrättat ett betydande antal från högskolan fristående myndigheter och institut för forskning och utveckling inom avgränsade områden. Motiven för detta har i allmänhet varit att få till stånd en tvärvetenskaplig forskning utan institutionella hinder och nära anpassning av forskningens inriktning till huvudavnämares behov. Följande exempel kan därvid nämnas:

Delegationen för social forskning

Delegationen för social forskning inrättades år 1974 som ett beredningsorgan till socialdepartementet i frågor som rör FoU inom departementets ansvarsområde. Syftet var att öka, samordna och effektivisera FoU-arbetet inom området och göra det möjligt att bättre ta till vara forskningsresultatet i reformarbete, planering och praktisk tillämpning.

Delegationens främsta uppgift är att inom socialdepartementets ansvarsområde

- svara för bedömning och samordning av pågående och planerade forsknings- och utvecklingsprojekt samt försöksverksamhet
- initiera forskning, utvecklingsarbete och försöksverksamhet
- biträda socialdepartementet för samråd i principiella frågor rörande forskning, utvecklingsarbete och försöksverksamhet.

Anslag till projekt kan sökas genom delegationen av statliga myndigheter och kommittéer, kommuner, landsting, forskningsinstitutioner, organisationer samt av enskilda forskare.

Delegationen för arbetsmarknadspolitisk forskning

Delegationen tillkom år 1981 och har till uppgift att initiera och samordna forskning på arbetsmarknadspolitikens område samt se till att forskningsresultaten blir kända och tillgängliga för beslutsfattare, planerare och andra intressenter. Forskningen bedrivs företrädesvis inom högskolans ram. Projektstöd kan erhållas från arbetsmarknadsdepartementets huvudtitel. Delegationen initierar själv sådana projekt och bereds i andra fall tillfälle att bedöma deras angelägenhetsgrad.

Arbetslivscentrum

Arbetslivscentrum inrättades för att främja arbetslivets demokratisering genom forskning, information och utbildning. Forskningen, som är tvärvetenskaplig, finansieras över arbetarskyddsfonden.

Institutet för social forskning

Institutet inrättades den 1 januari 1972 genom ombildning av Institutet för arbetsmarknadsfrågor och inordnades den 1 juli 1981 i Stockholms universitet. Institutet har till uppgift att bedriva forskning rörande sociala frågor och arbetsmarknadsfrågor. Det åligger institutet särskilt att bedriva forskning som är inriktad på tillämpning inom social- och arbetsmarknadspolitik samt på problem med anknytning till sådan politik. Vid institutet finns en professur i arbetsmarknadspolitik, en i socialpolitik och en i välfärds- och levnadsnivåforskning.

Riksdagen har — efter förslag av regeringen i proposition 1981/82:106 om forskning m. m. — fastslagit vissa övergripande prioriteringar inom forskningsverksamheten. I denna prioritering skiljer man mellan områden som är *högst* prioriterade resp. är *högt* prioriterade. Till den första gruppen hänförs följande områden:

— forskning som är en förutsättning för och konsekvens av den stora nationella satsningen på teknisk utveckling
— forskning om viktiga problem inom social- och hälsovårdsområdet
— forskning om ekologiska samband, särskilt grundläggande forskning om markekologi
— forskning om den offentliga verksamheten; dess styrning, ekonomi och förändring
— insatser för allmän volym- och kompetenshöjning inom det samhällsvetenskapligt-humanistiska området.

Till den andra gruppen hänförs följande områden:

— forskning om kulturyttringar och kulturfrågor
— forskning på livsmedelsområdet; produktion, konsumtion, kostvanor och livsmedelspolitik
— forskning rörande jämställdhet mellan kvinnor och män.

I proposition 1983/84:107 (s. 28 ff) påpekas att dessa prioriteringar bör verka långsiktigt, varför några ändringar inte föreslås. Särskild uppmärksamhet riktas mot forskning och utveckling inom fyra områden, nämligen miljövårdsinriktad forskning samt informationsteknologi, materialteknik och bioteknik.

De prioriterade områdena har i sin tur detaljerats ytterligare. Som exempel kan nämnas att inom forskningen om viktiga problem inom social- och hälsovårdsområdet följande delar givits högsta prioritet:

— forskning om missbruksfrågor
— hälso- och sjukvårdsforskning
— forskning inom primärvården
— forskning om socialtjänsten
— barn- och familjepolitisk forskning
— epidemiologisk forskning.

Hög angelägenhetsgrad har givits

— miljömedicinsk forskning
— forksning om äldres situation

19.2 Forskning om homosexuella och homosexualitet

19.2.1 Inledning

Senare års forskning om homosexualitet har mera sysslat med frågor om homosexuellas sociala situation än med frågor av typ hur homosexuell läggning uppkommer. Forskning om homosexuellas sociala situation är förhållandevis ny och inte alltför omfattande och f. n. synes Nederländerna vara det land där man mest intensivt bedriver forskning om homosexuellas situation.

19.2.2 Forskningen i Nederländerna

Vid den sociologiska institutionen vid universitetet i Amsterdam bedrivs omfattande forskning om homosexualitet i ett historiskt och sociologiskt perspektiv. Man talar därvid hellre om homosociala förhållanden och företeelser än homosexuella sådana och menar exempelvis att samhället har framtvingat heterosociala förhållanden genom att t. ex. slopa pojk- och flickskolor, att uppmuntra kvinnor att ta typiska manliga jobb (inom sjöfarten och krigsmakten t. ex.) samt att förringa klubbar, föreningar och sammanslutningar, som var organiserade för enbart män eller för enbart kvinnor. Många män och kvinnor skulle härigenom ha fråntagits möjligheten att — om de så önskar — leva i homosociala förhållanden. Man förespråkar med andra ord valfrihet och flexibilitet för homosexuella.

En annan forskning bedrivs vid den sociologiska institutionen vid universitetet i Utrecht. Där finns en arbetsgrupp som gör en tvärvetenskaplig studie av homosexualitet i Nederländerna, diskriminering, strukturella problem m. m.

Universitetet i Amsterdam anordnade under år 1983 en konferens på temat "Bland män, Bland kvinnor". Denna konferens var den första som enbart ägnats frågor om forskning kring homosexuellas situation.

19.2.3 Forskningen i Sverige

I jämförelse med den pågående nederländska forskningen är den svenska forskningen kring homosexuellas situation av liten omfattning. Utöver våra undersökningar finns endast en doktorsavhandling av Lena Nilsson Schönesson framlagd vid den psykologiska institutionen vid Stockholms universitet. Denna är baserad på material från Kinseyinstitutet (Bell & Weinberg) och bygger på ett frågeformulär om personlighetsfaktorer. Frågeformuläret har besvarats av 689 homosexuella och 163 heterosexuella. I avhandlingen diskuteras om det finns ett samband mellan å ena sidan personlighetstyp och å andra sidan sexuell profil, könsroll, psykologisk funktionsnivå och anpassning.

Stockholms kommun har år 1983 beviljat RFSL:s lokalavdelning i Stockholm ett bidrag på 50 000 kr. för ett forskningsprojekt om "historisk utredning om homosexuellas situation i Stockholm under de senaste

100 åren". I det tjänsteutlåtande, som låg till grund för beslutet, påpekas bl. a. att "de homosexuella som grupp utgör, trots sin storlek, den minoritet inom samhället och inom staden Stockholm om vars historia vi har extremt dålig kunskap".

Härutöver förekommer ett antal uppsatser på 40- och 60-poängsnivån vid olika universitet och högskolor i skilda ämnen.

Vi har också undersökt om bidrag, som beviljats av nedanstående forskningsinstitutioner, i något fall rört forskningsprojekt med anknytning till homosexualitet

- humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet
- medicinska forskningsrådet
- naturvetenskapliga forskningsrådet
- riksbankens jubileumsfond
- institutet för social forskning
- delegationen för social forskning
- arbetslivscentrum
- universitetens juridiska fakulteter (rättshistorisk forskning)
- universitetens historiska institutioner

Inte i något fall har medel beviljats till forskningsprojekt om homosexuellas situation. I några fall tillägger man att man inte heller fått in ansökningar som avser detta ämne.

Under hösten 1983 har inom RFSL:s ram bildats en särskild arbetsgrupp Homosexuella historiker, som har till ändamål att stimulera forskning kring homosexuellas historia. Inom gruppen har man bl. a. utarbetet en katalog över tänkbara/önskvärda forskningsprojekt kring homosexuellas historia. Man försöker också stimulera en ökad verksamhet bland RFSL:s medlemmar i frågor som gäller historisk forskning genom anordnandet av seminarier och studiecirklar.

19.3 Överväganden och förslag

Vi har i avsnitt 2.1 kortfattat behandlat den forskning som finns om eventuella orsaker till homosexualitet och om hur den moderna forskningen uppfattar den homosexuella människan. Vi har pekat på att forskningen efter möjliga orsaker till homosexualitet knappast fyller någon större funktion när det gäller att undanröja kvarvarande diskriminering. Viktigt är däremot att forskningen inriktas på vad vi kallar "homofobi", dess orsaker och på homosexuellas situation. Sådan forskning förekommer inte i dag i vårt land.

Vi har tidigare strukit under att ett viktigt medel att förbättra homosexuellas situation är att förmå samhället att öppet erkänna homosexualitet som en del av detta. Detta kan nås bl. a. genom forskning om homosexuellas situation. Genom sådan forskning får många homosexuella också vetskap om att de inte är ensamma och får därigenom lättare att acceptera sin läggning.

Tre forskningsområden framstår som särskilt angelägna för att diskriminering av homosexuella skall kunna undanröjas.

1. "Homofobi"

Vi har i avsnitt 2.4.3 närmare diskuterat innebörden av det av homosexuella använda begreppet "homofobi" och konstaterat att "homofobi" kan innebära många olika reaktionssätt, men att den gemensamma faktorn för "homofobi" är en känslomässig upplevelse av obehag och rädsla vid konfrontation med homosexuella.

"Homofobin" kan ta sig uttryck i våld mot homosexuella. Så har exempelvis under senare år i storstäderna förekommit våld mot homosexuella där man kunnat misstänka att orsaken till detta varit att de angripna var homosexuella.

Andra exempel på handlande där "homofobi" kan misstänkas vara orsaken är när fastighetsägare vägrar hyra ut lokaler till homosexuellas organisationer eller bostad till två personer av samma kön.

Det anförda leder till frågor av typen varför människor är negativa mot homosexuella och ibland så negativa att man utan annan anledning är beredd att använda våld. För att finna svaren behöver vi mer preciserad forskning i ämnet, en forskning som även bör kunna finna vägar för vad man ytterligare kan göra för att påverka eller förändra "homofoba" attityder.

2. Homosexuellas livssituation

Bland homosexuella brukar man ibland tala om begrepp som att "komma ut" dvs. att öppet stå för sin homosexualitet och tala om för sin omgivning att man är homosexuell. Om man genom forskning kan hitta svaret på frågan vilka de mekanismer är som får en del homosexuella att "komma ut", kan denna kunskap användas för att hjälpa fler homosexuella att öppet acceptera sin homosexualitet. Denna forskning kan också undersöka om samhället kan dra nytta av denna kunskap även inom andra områden.

3. Homosexuellas historia

Den historiska forskningen saknar nästan helt inslag om homosexuella. De senaste åren har dock en kvalificerad forskning kring homosexuellas historia påbörjats (se t. ex. arbeten av Boswell och Weeks). Gruppen Homosexuella historiker har pekat på några olika forskningsuppgifter, t. ex.

- bestraffningen av sodomiter under medeltiden och framåt

  Hur mycket material i form av domar och rättegångsakter är ännu obearbetet? Var dödsstraff vanliga, eller tillhörde de undantagen?

- samerna och homosexualiteten

  Vi har en egen "urbefolkning" — samerna. Vad hade de för inställning till homosexualitet förr i tiden. Skiljer den sig från svenskarnas i övrigt och i vilken mån är den påverkad av samernas egna religiösa arv och myter?

- folkkultur och homosexualitet

Förekom det anspelningar på homosexualitet i folkkulturen, visor, skillingtryck, ramsor etc? Har de censurerats av tidigare nedtecknare? Förekom kärleksförklaring mellan män eller mellan kvinnor i dikt och sång?

— homosexuellas situation utanför storstäderna på 50-talet

Vi vet en del om förföljelserna mot homosexuella i storstäderna under 50-talet. Vi vet nästan inget om hur förhållandena gestaltade sig i mindre städer och i mindre orter, på landsbygden osv.

Det finns andra ämnen där forskning om homosexualitet skulle kunna fylla en funktion. Den av Holsten Fagerberg m. fl. gjorda utredningen om kyrkans syn på homosexuella skulle kunna utvidgas. Ett aktuellt ämne är forskning kring sjukdomen AIDS, men också annan forskning kring sexuellt överförbara sjukdomar. Masters & Johnson har i en del av sina arbeten pekat på att homosexuella ofta har ett mer harmoniskt sexualliv än heterosexuella. Är detta förhållandet även i Sverige och hur kan denna kunskap utnyttjas?

Sammanfattningsvis kan sägas att forskning om olika ämnen med anknytning till homosexualitet framstår som angelägen. Genom den kunskap som samhället därigenom förvärvar underlättas förståelsen för homosexualitet och den problematik som homosexuella kan möta. Ökad förståelse och kunskap medför i sin tur mindre risk för diskriminering.

Vi har med ovanstående exempel visat på behovet av särskilda forskningsinsatser för att förbättra homosexuellas situation och för att undersöka i vad mån homosexuellas levnadssituation kan tillföra andra något positivt.

Till skillnad mot bl. a. forskningsråden, som beviljar medel efter ansökan från enskilda forskare, kan forskningsrådsnämnden själv ta initiativ till forskning. Då vi anser att forskning kring homosexualitet är viktig, föreslår vi, att forskningsrådsnämnden får i uppdrag att starta forskningsprojekt i något eller några av de ämnen vi redogjort för.

Även forskningsråden kan vidta åtgärder för att uppmuntra forskning om homosexualitet, t. ex. genom att anordna seminarier där aktuella forskningsområden belyses.

20 Kulturfrågor

20.1 Inledning

De mål för kulturpolitiken, som riksdagen fastställde år 1974 (prop. 1974:28), brukar sammanfattas på följande sätt:

Kulturpolitiken skall

- medverka till att skydda yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för att denna frihet skall kunna utnyttjas,
- ge människor möjligheter till egen skapande aktivitet och främja kontakt mellan människor,
- motverka kommersialismens negativa verkningar inom kulturområdet,
- främja en decentralisering av verksamhet och beslutsfunktioner inom kulturområdet,
- i ökad utsträckning utformas med hänsyn till eftersatta gruppers erfarenheter och behov,
- möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse,
- garantera att äldre tiders kultur tas tillvara och levandegörs,
- främja ett utbyte av erfarenheter och idéer inom kulturområdet över språk- och nationsgränserna.

Ansvarsfördelningen inom kulturpolitiken innebär att staten — vid sidan om ansvaret för egna eller helt statsstödda institutioner — bör ta ett allmänt ansvar för frågor av gemensamt intresse för de organ som verkar inom kulturområdet, t. ex. målfrågor, utredningsverksamhet, vissa ekonomiska bidrag och information i angelägenheter av gemensamt intresse. Statens kulturråd har det centrala ansvaret för den statliga kulturpolitiken och har som övergripande uppgift att arbeta för målen och för att kulturpolitiken utvecklas.

I propositionen från år 1974 sägs att kommunernas ansvar är en grundval för samhällets insatser därför att de flesta behov och insatser bäst kan bedömas på lokal nivå. När kommunen är ett för litet område har landstingen ett regionalt ansvar för verksamheten (t. ex. teater-, orkester- och museiverksamhet). Organisationslivet har också en viktig funktion i kulturpolitiken.

De statliga insatserna inom kulturpolitiken kan beskrivas utifrån följande gruppering:

- □ insatser på central nivå (t. ex. insatser till förmån för kulturminnesvård, arkiv, museer samt anslag till Operan och Dramaten)
- □ stöd till "kulturmarknaden" (dagspresstöd, filmstöd, litteraturstöd och stöd till bokhandeln)
- □ stöd till organisationslivets kulturverksamhet (t. ex. viss del av studiecirkelverksamheten, bidrag till kulturprogram i föreningslivet och organisationstidskrifter)
- □ statliga insatser på regional nivå (t. ex. Riksteatern, Rikskonserter och Riksutställningar)
- □ bidrag till regionala och lokala kulturinstitutioner (t. ex. regionala teaterinstitutioner och museer samt regional och lokal biblioteksverksamhet)
- □ bidrag till kulturarbetare (t. ex. fria teatergrupper, författarersättningar och stöd till konstnärer)
- □ särskilda åtgärder för eftersatta grupper (t. ex. stöd till handikappades kulturverksamhet, speciella åtgärder på barnkulturens område samt till utgivning av tidningar på andra språk än svenska).

I propositionen 1974:28, s. 299, har begreppet "eftersatta grupper" vidareutvecklats på följande sätt:

> Åtgärder som utformas med hänsyn till människors olika behov och sociala förhållanden får inte leda till att grupper skiljs från varandra eller att individer hålls kvar i isolerade grupper. Syftet måste vara att bryta isolering och utestängdhet och att skapa förutsättningar för en vidare gemenskap. De kulturpolitiska insatserna bör medverka till att människor får en större verklig valfrihet i kulturellt avseende. Deltagarna bör stimuleras att själva formulera sina krav och därigenom påverka sin egen situation. Organisationer och föreningar som har kontakt med och erfarenhet av verksamhet bland kulturellt eftersatta grupper måste spela en framträdande roll i detta arbete.

I propositionen sägs också att de grupper som bör uppmärksammas särskilt är bl. a. barn, handikappade, institutionsvårdare, invandrare och andra etniska grupper samt människor i glesbygd.

Homosexuellas organisationer har framfört krav på ett ökat stöd till kulturaktiviteter som uppmärksammar homosexuellas sociala situation. Enligt uppgift är det sällsynt förekommande att den kulturverksamhet som bedrivs utanför homosexuellas egna organisationer förmedlar frågor med anknytning till homosexualitet. Organisationerna har också påpekat att det föreligger svårigheter att inom ramen för befintliga stödformer erhålla bidrag till egna kulturaktiviteter. Vi kommer därför i det följande att närmare redogöra för olika kulturaktiviteter och i vilken utsträckning dessa behandlar frågor kring homosexuellas sociala situation.

20.2 Litteratur

Det statliga litteraturstödet som infördes år 1975 fördelas på följande ändamål:

- — ny svensk skönlitteratur för vuxna
- — skönlitteratur för vuxna i svensk översättning

- klassiker
- facklitteratur för vuxna
- barn- och undomslitteratur
- barn- och ungdomsserier
- projektstöd till särskilt kostnadskrävande utgivning
- utgivning av August Strindbergs samlade verk
- litteratur på invandrar- och minoritetsspråk
- stöd till författarverkstäder

Utgivningsstödet avser enskilda boktitlar och har till syfte att främja mångsidighet och kvalitet i bokutgivningen. Bokutredningen har i sitt slutbetänkande (SOU 1984:30) *Läs mera!* kommit med förslag om det framtida statlig stödet till produktion och distribution av litteratur.

Den som upptäcker eller tror att han är homosexuell upplever oftast ett behov av att informera sig om vad homosexualitet är och att finna positiva förebilder. Behovet av god litteratur om homosexualitet kvarstår naturligtvis även sedan man accepterat sin homosexualitet. I anledning därav har vi studerat utgivningen av facklitteratur och skönlitteratur under de senaste åren. Man kan därvid konstatera att utgivningen av böcker med homosexuellt tema har ökat under 1980-talet. Tidigare utgavs endast ett fåtal faktaböcker och de hade en i grunden negativ inställning till homosexualitet. Även böcker med skönlitterärt innehåll var relativt ovanliga före mitten av 1970-talet. Det stora undantaget är Bengt Martins olika böcker från slutet av 1960-talet om den homosexuelle Joakim Mander i trilogin Nejlikmusslan, Sodomsäpplet och Finnas till (utgivna i flera olika upplagor).

Att läsa litteratur som från olika synpunkter behandlar homosexualitet kan underlätta för många homosexuella att uppleva självidentifikation. För dessa och för dem som i övrigt är intresserade av homosexualitet i svensk litteratur kan bl. a. följande böcker nämnas.

Skönlitteratur

Folke Antonsson: Den gode lehrer (1980)
Berättelsen om förhållandet mellan två män, den ene grundskolelärare i en svensk småstad, den andre en missanpassad flykting — vid namn Lehrer — från nazitidens Tyskland.

Inger Edelfeldt: Duktig pojke (1977; ny upplaga 1983)
Handlar om Jims mödosamma väg från rädsla, mobbing och desperata försök att tillfredsställa föräldrarnas och kamraternas krav att vara en "riktig" kille fram till självaccepterandets trygghet och harmoni.

Christer Kihlman: Alla mina söner (1980)
En gift, välbärgad och äldre europeisk man förälskar sig i en ung prostituerad, sydamerikansk pojke. Mellan dem finns två kulturer och bakom ett politiskt helvete, skildrat i snap-shots.

Christer Kihlman: Livsdrömmen rena (1982)
I denna bok återvänder Kihlman till Sydamerika där han förälskar sig i en ung prostituerad man och gör honom till sin medarbetare.

Sara Lidman: Bära mistel (1960)
Huvudpersonen Linda lever som ogift mor och affärskvinna i ett norrlandssamhälle. Under flera somrar reser hon på turné med violinisten Björn, som är homosexuell och starkt bunden till en man som pressar honom på pengar.

Artur Lundqvist: Krigarens dikt (1976)
Alexander den Store får i Artur Lundkvists lågmält storslagna version ägna sig åt både män och kvinnor mellan fältslagen.

Bengt Martin: Party för lyckliga ostar
Två män har levt tillsammans i 13 år. När boken börjar är huvudpersonen ensam. En tid av livskris och desperation.

Bengt Martin: Sodomsäpplet (1968), Nejlikmusslan (1969), Finnas till (1970)
Självbiografisk trilogi om den homosexuelle Joakim Mander i 50-talets början. Det är ett finstämt porträtt av en ung människas växande insikter om sin homosexualitet.

Enel Melberg: Månbrunnen (1981)
Om Lill som försvinner och om Marian som letar efter henne men hittar bara hennes dagbok. Grekisk mytologi vävs in i handlingen. Avslutas på ön Lesbos.

Eva Norman: Resan (1981)
Motivet är ett sjuårigt förhållande mellan den äldre Helge och den yngre Roland, vilket börjar upplösas. Helge är rädd för mycket och resan är ytterligare en hopplös flykt.

Birgitta Stenberg: Apelsinmannen (1983)
Om en spektakulär figur som bjöd pastor Kejne på kvicksilverförgiftade apelsiner. Boken är en uppgörelse med författarinnan själv och hennes debutroman.

Bengt Söderbergh: De gåtfulla barrikaderna (1983)
Handlar om Teresa, som växer upp i Frankrike hos två lesbiska kvinnor, Beth och Kate. Kärleken mellan dem skildras fint. Beth träffar Natalie Clifford-Barney, Renée Vivien och andra kända homosexuella.

Bengt Söderbergh: En livslång kärlek (1977)
Den gamle Pierre — en gång svenske Peter — lever med sin nu sjuke vän på den nordafrikanska landsbygden. Två mäns livslånga kärlekshistoria skildras med stor insikt, värme och känsla.

Ungdomsböcker

Hans-Eric Hellberg & Elvira Birgitta Holm: Förbjudet (1974), Tillåtet (1975)
Elvira Birgitta Holm: Ensam (1976), Karl-Ludvig (1976), Tillsammans (1978)
Böckerna handlar om svärmeri och förälskelse mellan tjej och kille, men även mellan två killar.

Bengt Martin: Pojkar skall inte gråta (1977), Bengt och kärleken (1978), Ljuva femtiotal (1979)
Som 14-åring har Bengt ännu inte erkänt, att han är homosexuell fastän han är attraherad av sin kamrat Björn. Senare tillsammans med Måns blir han klar över det. Han och Måns flyttar samman, vilket inte är utan problem i det intoleranta 50-talet.

Maud Reutersvärd: Livet rymmer allt, Elisabeth (1975)
Elisabeth flyttar ned till pojkvännen i Malmö. Finner att han delar lägenhet med Lars Otto. Hon flyr hem när det går upp för henne att hon och Viktor är kära i Lars Otto. Hemma berättar fadern att han älskar en man.

Marie-Louise Wallin: Tovan (1983)
En annorlunda hästbok, som handlar om Ingeborg och Anna — och deras hästar. Det uppstår ett djupt vänskapsförhållande mellan flickorna. Ingeborg blir kär i Anna.

Facklitteratur

De homosexuella i församlingen (1973)
En antologi med personliga vittnesbörd av kristna homosexuella.

De homosexuella och kyrkan (1974)
En utredning, tillsatt av biskopsmötet 1972, om den svenska kyrkans inställning till homosexuella. Avslutas med förslag till praktiska åtgärder från kyrkans sida.

Lechard Johannesson: Pontus Wikner, Dagböckerna berättar (1982)
Kortfattad biografi över Wikner som bygger på hittills opublicerat brev- och dagboksmaterial. Wikners homosexualitet får inte en så framskjuten ställning här men är självklar och viktig för författaren.

Christer Kihlman: Människan som skalv (1971)
Tre självbiografiska meditationer kring författarens liv som alkoholist, homosexuell och äkta man i ett krisartat äktenskap.

Erik Hjalmar Linder: Sju världars herre (1962), Kärlek och fadershus farväl (1973), Se fantasten (1983)
Den utförligaste biografin på svenska om en homosexuell människa. Hjalmar Bergman upptäcker sin homosexualitet vid 10-talets mitt och lever ut den i ett hektiskt och självbrännande liv under 20-talet. Linder har i andra och tredje delen många upplysningar, främst byggda på Bergmans dagböcker.

Bengt Martin: Jag ångrar ingenting (1981)
En teaterhistoria, en egen levnadsteckning, ett stycke svensk historia, en homosexuell tidsbild. Martin ger personporträtt av människor som betytt något i svenskt kulturliv och ger mycket av den verkliga bakgrunden till det stoff som utgör hans böcker.

Eric Thorsell: En homosexuell arbetares memoarer (1981)
Eric Thorsell, socialdemokrat och facklig kämpe, sexualpolitisk agitator och i tysthet föregångare till dagens homosexuella rörelse, porträtteras.

Pontus Wikner: Psykologiska självbekännelser (1971)
Dessa självbiografiska anteckningar skrevs 1879 med tillägg fram till 1887 men trycktes inte förrän 1971. Boken är det viktigaste tidiga dokumentet om homosexualitet i Sverige.

Dodo Parikas: Frigörelse, leva öppet som bög eller lesbisk (1981)
Enkelt och lättfattligt om det mesta man behöver veta både som homo- och heterosexuell. Boken behandlar hur det är att komma ut öppet som homosexuell — familj, skola och arbetsplats. Ett brett intervjumaterial med bögar och lesbiska.

Bland utländsk litteratur i svensk översättning kan följande böcker nämnas:

Facklitteratur

Steinar Bergh: Homofila myter och verklighet (1981)
Lättläst och intressant framställning om homosexuellas livssituation, homosexuellas historia och intervjuer med många homosexuella. Är skriven för norska förhållanden, men har många hänvisningar till situationen i Sverige.

Masters & Johnson: Ny syn på homosexualitet (1981)
Boken redovisar undersökningar med försökspersoner, som haft sexuellt umgänge under vetenskapliga observationer. Utifrån dessa observationer har författarna sammanställt en redogörelse för människans homosexuella beteende.

C A Tripp: Homosexualitet (1981)
Tripps arbete är ambitiöst och brett upplagt. Han beskriver homosexualiteten och homosexuellas villkor ur många olika aspekter.

Skönlitteratur

Isabel Miller: Patience & Sarah (1981)
Patience och Sarah lämnar sina respektive familjer för att tillsammans skapa sig en ny tillvaro. De köper ett stycke land och bygger själva sitt hus. Med värme och inlevelse skildras deras kamp för ett självständigt liv byggt på kärleken till varandra.

Sandra Scoppetone: Tjejer — si, killar — no (1982)
Amerikansk ungdomsroman som på ett positivt sätt skildrar en lesbisk relation. Deras kärlek är dock inte så privat som de tror. Genom ett brutalt överfall på en av dem tvingas de båda ta ställning offentligt för sina känslor. Lättläst och insiktsfullt besvarar den de vanligaste frågorna om lesbiskhet och lesbisk verklighet.

På vår förfrågan har Sveriges författarfond uppgett att det är praktisk omöjligt att uppge i vad mån författarfonden lämnat stöd till homosexuella författare eller författare som skriver om homosexuellas situation. Totalt inkommer närmare 2 000 stipendieansökningar varje år och fondens arkiv omfattar mellan 5 000 och 10 000 namn.

20.3 Folkbiblioteken

Folkbiblioteken är vår mest spridda kulturinstitution och finns i alla kommuner. Folkbiblioteken arbetar i flertalet fall med en stor ämnesmässig bredd och med en rad olika medier utöver det tryckta ordet. När det gäller bokutbudet brukar man framhålla att detta skall ha bredd, kvalitet och en sammansättning som svarar mot befolkningens intressen.

Vi har sett det som angeläget att försöka få en bild av i vilken omfattning folkbiblioteken köper och tillhandahåller litteratur om homosexualitet. Vi valde ut sju böcker av facklitterär och sex av skönlitterär art och frågade landets folkbibliotek i vilken utsträckning de köpt dessa böcker. Vi frågade också om hur många bibliotek och biblioteksfilialer det finns i varje kommun och hur många exemplar av varje bok som totalt finns i hela kommunen.

Totalt inkom svar från 256 bibliotek (ca 90 % av samtliga) med tillsammans 1 491 biblioteksfilialer (i den sistnämnda siffran har 25 svar från bibliotek, som inte lämnat antalsuppgifter, inte räknats med).

Av svaren framgår följande:

Boktitel	Antal bibliotek %	Antal filialer %
Bergh: Homofila myter och verklighet	33	10
Hansson: Homosexuella och omvärlden	48	17
Martin: Jag ångrar ingenting	76	28
Masters & Johnson: Ny syn på homosexualitet	33	7
Parikas: Frigörelse	37	11

Thorsell: En homosexuell arbetares memoarer	69	21
Tripp: Homosexualitet	73	25
Brantenberg: Jag är väl inte så'n, heller!	82	38
Brown: Kvinnofrukt	71	31
Edelfeldt: Duktig pojke	82	42
Martin: Sodomsäpplet m. fl. Joakimböcker	87	64
Miller: Patience & Sarah	57	20
Scoppettone: Tjejer si, killar no	35	17
Tidskrift		
RFSL:s tidskrift KOM UT	13	0

* Vid uträkningen har förutsatts att varje filial endast har tillgång till ett exempel av varje boktitel.

Ser man endast på huvudbibliotekens bestånd av böcker om homosexualitet kan man konstatera att det i stort finns möjligheter att kunna läsa någon bok om homosexualitet. Det kan noteras att den enda bok på svenska, som direkt vänder sig till unga homosexuella finns vid en tredjedel av landets bibliotek. Däremot tycks det vara så att böcker om homosexualitet saknas på många av kommunernas olika biblioteksfilialer. Det kan också konstateras att böcker om homosexualitet helt saknas vid 37 av de bibliotek som besvarat vår enkät.

Det klassifikationssystem som används av folkbiblioteken, utarbetat av Sveriges Allmänna Biblioteksförening (SAB), upptar homosexualitet under huvudrubriken "medicin", något som lätt kan leda till att homosexualitet kan uppfattas som en sjukdom.

Vi har tillfrågat SAB om bakgrunden till gällande klassifikationssystem. Därvid har framkommit att man tillsatt en särskild utredning "Klassifikationssystem för svenska bibliotek". Efter avslutad remissbehandling har SAB beslutat att inrätta en ny grupp "Sexologi", som förts till huvudgruppen "O. Samhällsvetenskap". Sexologigruppen har följande underindelning: manlig heterosexualitet, kvinnlig heterosexualitet och homosexualitet.

20.4 Film

Den svenska filmpolitikens uppgifter brukar sammanfattas på följande sätt. Det gäller att, inom vårt begränsade språkområde, uppehålla en filmproduktion av sådan omfattning att vi kan behålla en egen filmkulturell identitet. Denna produktion bör i sin helhet präglas av en kvalitetsambition. Det måste finnas utrymme för konstnärligt sökande och för experiment med uttrycksmedel och innehåll och för filmgenrer som inte hör till de mest kommersiellt lönsamma. De filmpolitiska åtgärderna bör vidare syfta till att öka möjligheterna att visa kvalitetsfilm också utanför storstadsområdena. Inom filmpolitikens ram bör också förutsättningar skapas för att bevara och levandegöra kulturarvet på filmens område, liksom för att upprätthålla en beredskap inför tekniska förändringar. Insatser för barn och ungdom har särskilt stor betydelse inom alla delar av filmpolitiken.

Förutsättningarna för filmpolitiken ändrades i och med 1963 års filmavtal. Avtalet, som ändrats några gånger därefter, har träffats mellan staten och film- och videobranschens organisationer. Det innebär f. n. att anordnare av biografföreställning skall erlägga 10 % av bruttobiljettintäkterna till stiftelsen Svenska Filminstitutet. Avgiftsmedlen, liksom statsbidrag och andra typer av bidrag, tillförs en fond vars ränteintäkter skall användas på följande sätt:

A. Lägst tjugo procent används för stiftelsens engagemang i produktion av svensk film. Inom denna ram kan styrelsen avsätta medel för att möjliggöra förhöjda produktionsgarantier för långfilmer som har klart konstnärlig inriktning.
B. Lägst trettiofem procent används för produktionsgarantier till svenska långfilmer.
C. Lägst fem procent används för produktionsgarantier till svenska kortfilmer.
D. Lägst fem procent används för att främja spridning och visning av värdefull film.
E. Högst tjugofem procent används för stiftelsens gemensamma förvaltning, för administrativa basresurser för verksamheten under punkterna A—D samt i övrigt för de filmkulturella ändamål som stiftelsen skall främja i sin verksamhet.
F. Tre procent används av film- och videobranscherna för branschfrämjande ändamål.

Filminstitutet har två huvuduppgifter. Den ena är att främja svensk filmproduktion och den andra är att vara central kulturinstitution på filmområdet. Enligt filmavtalet har Filminstitutet till ändamål "att främja värdefull filmproduktion, att öka intresset hos allmänheten för film, att främja spridning och visning av värdefull film, att följa den tekniska utvecklingen inom filmens område, att främja artistisk och teknisk utbildning samt forskning inom filmens område, att direkt eller i samarbete med folkbildningsorganisationer, filmstudior och andra sammanslutningar sprida kunskap om filmen, att medverka till bevarandet av filmer och material av film- och kulturhistoriskt intresse, att verka för internationellt samarbete i här berörda avseenden, att inom och utom Sverige vid behov företräda filmens intressen, samt att i övrigt verka för ändamål inom filmens område".

Det är inte särskilt vanligt att svensk film innehåller beskrivningar om homosexuellas situation (helt eller delvis). Någon svensk långfilm som handlar om homosexualitet finns inte. Vilgot Sjöman har i Tabu (1977) tagit upp bl. a. homosexualitet på ett öppet, om dock inte alltid positivt, sätt. Ingmar Bergman har i några av sina filmer beskrivit homosexuella exempelvis i Persona (1965), Tystnaden (1962) och Ur marionetternas liv (1980).

Det finns flera utländska filmer som berör homosexualitet t. ex. Cruising (1980), David is homosexual (1978), Julia (1977), The Killing of Sister George (1977), Making Love (1982), Morte a Venezia (1971), Nous étions un seul homme (1979), Salo eller Sodoms 120 dagar (1975), Sunday bloody Sunday (1971), Taxi zum Kloo (1980), Querelle (1983) och Word is out (1977). I fråga om utländska filmer kan man konstatera att det föreligger en skillnad i sättet att presentera homosexualitet mellan USA och Europa. I Europa har man framställt filmer i vilka homosex-

uella behandlas på ett seriöst sätt. De få filmer med inslag om homosexualitet som producerats i USA efter år 1961 (då filmcensuren mjukades upp) har ofta haft fördomsfulla inslag — homosexuella blir allt från mördare till enkla regelbrytare i polisfilmer, deckare eller kärleksfilmer.

Svenska Filminstitutet har i en katalog över barn- och ungdomsfilmer tagit upp två filmer som handlar om bl. a. homosexualitet. Dessa två filmer presenteras så här i katalogen.

Bögjävlar (svensk kortfilm)
Filmen är en dokumentär spelfilm gjord av homosexuella killar, varav de flesta bor i det kollektiv där filmen utspelas. Handlingen kretsar kring två av dessa och filmen ger glimtar av kollektivets vardag samt ger synpunkter på homosexuell frigörelse, sex och könsroller och samlevnad.

Du står inte ensam (dansk långfilm)
Filmen skildrar ett gäng ungdomar som bor på ett internat, en s. k. "efterskole". Den skildrar konflikter och samhörighet inom ungdomsgruppen, konflikter med lärarkåren, främst den auktoritäre rektorn. En av ungdomarna relegeras för en småförseelse. Ungdomarna protesterar genom att sätta igång en skolstrejk, som så småningom tjänar sitt syfte: att kamraten får stanna på skolan. Parallellt med denna skildring handlar filmen om vänskapen mellan en elev, Bo, och rektorns son Kim, en vänskap som växer sig allt starkare.

Härutöver kan nämnas att filmen Eva och Maria, som producerats år 1983, främst är avsedd att användas i skolor och undervisning. Filmen handlar om två unga flickor. Maria går i skolan och Eva arbetar i en fotoaffär. De träffas vid en uppkörning på bilskolan. Filmen skildrar sedan hur deras kärlek växer och mognar under några sommarmånader.

20.5 Teater

Den svenska teaterverksamheten får betydande samhällsstöd. De tre s. k. centrala institutionerna (Operan, Dramaten och Svenska Riksteatern) finansieras i stor utsträckning med statliga medel. Lokala och regionala teaterinstitutioner finansieras av kommunala huvudmän, vilka får statliga bidrag till lönekostnader. Bidrag lämnas även till fria teatergrupper och till amatörteaterverksamhet.

Vi har förhört oss hos olika teatrar för att få en uppfattning om i vilken omfattning föreställningar med ett homosexuellt innehåll sätts upp. Av svaren framgår bl. a.

- Vi har inte spelat några föreställningar om homosexuella relationer. Det har inte känts som det mest angelägna eller intressanta, därmed inte sägande att det är oangeläget eller ointressant. Manus finns nog, medverkande och publik också. Kanske socialdepartementet uppmuntrar grupper med ekonomisk hjälp.
- På en så liten teater som vår är nog möjligheterna tyvärr begränsade att sätta upp en sådan föreställning.
- Anledningen till detta tror jag inte är brist på manus, det finns ju flera möjliga engelska och amerikanska pjäser, inte heller ekonomiska eller publika orsaker är något verkligt hinder. Främst beror nog hela saken

på att de skådespelare som arbetar på denna teater har funnit att andra samhälleliga frågor varit och är viktigare att gestalta än homosexualiteten som samhällsproblem.

- Teatern har inga fördomar mot detta ämne utan kan väl tänka sig att framföra en föreställning med motivet homosexualitet så länge kvalitetskraven i övrigt uppfylles. Dock har vi ännu inte stött på texter som behandlar homosexualitet.
- Som framgår av bifogade material har pjäserna, som behandlat temat "homosexualitet" blivit mycket positivt mottagna och spelats utanför Sverige (i Norge och Danmark).
- En självklar plikt för teatern är att vända sig mot fördomar och diskriminering. Givetvis gäller det även synen på homosexualitet. Om homosexuellas organisationer hävdar att det görs för få uppsättningar på detta tema har de rätt. Skälet är främst bristen på kvalificerad dramatik, där den homosexuelles situation står i förgrunden.
- Pjäsen låg för några år sedan på läsning hos oss, men ansågs alltför kommersiell. Att homosexualitet görs till något att fnissa åt är dessvärre vanligt.

Teatrarna har också lämnat en redogörelse för de uppsättningar där homosexuella relationer varit ett mer eller mindre centralt tema. Därvid har följande föreställningar redovisats:

Jaktscener (Martin Sperr)
Gavs på Stockholms stadsteater 1968 och handlar om häxjakten och mordet på en förment homosexuell yngling i Bayern.

Aska (David Rudkin)
Har givits på Stockholms stadsteater 1976. Den handlar om ett ungt pars gynekologiska och andrologiska golgatavandring och kamp mot bl. a. myndigheterna för att försöka få ett barn. Mannens självförebråelser mot tidigare homosexuella förbindelser är ett centralt tema och ligger dem också i fatet när sociala myndigheter avstyrker deras adoptionsansökan.

Lejonet och jungfrun (Knut Faldbakken)
Föreställningen har satts upp vid stadsteatrarna i Stockholm (1977) och Helsingborg samt givits av radioteatern i P 3 (1981). En komedi om den vanliga trekanten han, hon och älskaren — bara det att den här gången är det hans älskare.

Jungfruleken (Jean Genet)
Gavs på Stockholms stadsteater 1979. De två pigornas "lekar" med varandra har klart uttalade homosexuella undertoner.

Rollspel (Ulla Rodhe)
Rollspel har sammanställts av Bruksteatern 1972 och består av ett 25-tal sceniska bilder på temat människans könsroller. Vissa av scenerna handlar om homosexuellas situation.

Hotet (Anne Gullbjörg Digranes)
Gavs av Bruksteatern 1977. Handlar om en helt vanlig familj där sonen har fått erbjudande som proffs i ett fotbollslag. Detta firas med en liten fest och under denna talar sonen om för alla att han tänker flytta till ett kollektiv tillsammans med Björn, som han har ett förhållande med.

Duktig pojke (Inger Edelfeldt)
Radioteatern gav 1980 Duktig pojke i en serie i fem delar. Den handlar om Jimmy, som upptäcker att han är homosexuell. Av en tillfällighet träffar han Mats, som också är homosexuell och kontakten dem emellan utvecklar sig till kärlek.

Som om ingenting har hänt (Pia Andersson)
Sändes av radioteatern 1983 och handlar om en familj, där sonen Greger i hemlighet lever i ett förhållande med en annan kille. Greger vill berätta om sin kärlek och presentera sin vän för familjen men har inte vågat tala om sanningen. I stället väntar sig föräldrarna att han skall presentera sin fästmö. På midsommaraftonen dyker så "fästmön" upp och framför allt fadern reagerar häftigt.

Härutöver kan nämnas att *Kaos är granne med Gud* och *Natten är dagens mor* av Lars Norén givits av Kungl. Dramatiska Teatern och statsteatrarna i Malmö och Göteborg. De kommer också att ges av TV2-teatern under kommande säsong. TV2-teatern har också satt upp flera andra föreställningar: *Tribadernas natt* (Engqvist), *Stängda dörrar* (Sartre), *Jenny* (Undset) och *Resan* (Norman).

20.6 Bildkonst

Det statliga stödet till ton-, scen- och filmkonstnärer förmedlas av konstnärsnämnden, medan stödet till bild- och formkonstnärer fördelas av den till konstnärsnämnden knutna styrelsen för Sveriges bildkonstnärsfond. Vid fördelning av bidrag och ersättningar skall hänsyn tas till konstnärlig kvalitet samt mottagarens behov av ekonomiskt bidrag. Man tar därvid hänsyn till att konstnärer som är bosatta i olika delar av landet och företrädare för olika stilar, genrer och tekniker kommer i fråga för detta stöd. Mot denna bakgrund har det varit omöjligt att få uppgifter om i vilken omfattning nämnden och fonden har fördelat stöd till bildkonstnärer som i sin konst har uppmärksammat homosexuella relationer. Vi har därför i stället inhämtat synpunkter på temat bildkonst och homosexuella relationer från statens konstmuseer (Fotografiska museet, Moderna museet, Östasiatiska museet och Nationalmuseum) samt Kungliga Akademien för de fria konsterna.

Statens konstmuseer har uppgett:

Det är välbekant att många av konsthistoriens stora mästare varit homosexuella, vilket mer eller mindre klart framgår av deras konst. Sexuella relationer, såväl hetero- som homosexuella, framställs mestadels i form av kända kärlekspar i myt eller historia. För homosexuella konstnärer kan det vara naturligt att med särskild inlevelse skildra homosexuella förhållanden. Sådana framställningar är självfallet vanligare i tider eller kulturer då förbindelser av detta slag varit mer öppet accepterade.

Statens konstmuseers inköpspolitik påverkas inte av hänsynstaganden till homo- eller heterosexuella motiv i konstskildringar. Samlingarna speglar konstutvecklingen i stort, varför framställningar av homosexuella relationer torde motsvara sin naturliga andel av ett konstnärligt utbud. Att upprätta en förteckning över objekt av denna art är dock med nuvarande katalogiseringsmetoder ogörligt.

När det slutligen gäller möjligheten att eventuellt stimulera ett konstskapande, som även behandlar homosexuella temata, måste man understryka, att det aldrig är önskvärt att söka påverka konstnärers val av motiv. Konstfrämjandets försök

för ett par år sedan att favorisera vissa motiv väckte stort motstånd från konstnärshåll och torde ha bottnat i en missuppfattning av konstens funktion. Om ett konstverk avbildar t. ex. Mars och Venus, kan det vara skäl att fråga sig om det är avsett att fungera som en positiv identifikationsmöjlighet för varje heterosexuellt par.

Inom den feministiska rörelsen finns i dag en rad konstnärer som i sin konst uttrycker en könsdiskriminering som de anser sig vara utsatta för. De konstnärliga resultaten är av växlande kvalitet; konstmuseernas urvalskriterier måste här förbli estetiska. Eftersom det emellertid finns många betydande kvinnliga konstnärer som tagit upp dylika temata, finns det också ett flertal konstverk med dessa tendenser i samlingarna.

Vad gäller homosexuella finns inte i vårt land någon motsvarande rörelse av konstnärlig betydelse. Det förefaller därför vara befogat, att homosexuellas egna organisationer stimulerar sina medlemmar att konstnärligt uttrycka sina upplevelser. I den mån de konstföremål som därvid producers motsvarar statens konstmuseers kvalitetskrav, kommer de i vanlig ordning att förvärvas.

Kungliga Akademien för de fria konsterna har åberopat ett av konstnärerna Carlo Derkert, Alvar Jansson och Olle Kåks avgett yttrande av vilket framgår:

Vi sympatiserar med utredningens syfte att förändra attityderna till homosexuella och att stödja homosexuell kultur.

Men när det gäller konsten och dess möjligheter att bidra genom att t. ex. skapa positiva identifikationsmöjligheter ställer vi oss frågande eller är alltför okunniga. Kanske finns där också en skillnad mellan litteratur och bildkonst. Bilder är mera mångtydiga och kan tolkas på olika sätt. Ett exempel härpå är den franske målaren Courbets "Le sommeil" (Sömnen) från 1866 eller svensken Nils Dardels "En dandys död" 1918. Är dessa två bilder skildringar av en homosexuell kultur? Vad vi med bestämdhet vet om dessa målare är att Courbet var i högsta grad heterosexuell, medan Dardel från 1914 levde i teater- och balettkretsar, där homosexualitet och bisexualitet inte var ovanliga. Frågan är om det vi vet om dessa konstnärer hjälper oss att rätt tolka bilderna.

Några konstnärliga exempel på uttryckligen gestaltade homosexuella relationer har vi emellertid haft svårt att finna. Den enda målning, vilken undertecknade kan erinra sig påtagligen ha skildrat ett homosexuellt förhållande är norrmannen Nedums stora målning "Möte" utställd på Kulturhuset för ett par år sedan.

Vad beträffar möjligheterna att stimulera ett konstskapande som behandlar homosexuella teman, är det vår uppfattning att sådan konst måste uppstå spontant, vilket borde vara möjligt i vårt öppna samhälle.

Homosexuellas organisationer borde, om sådana konstnärer finns i Sverige eller Europa, någon gång ha hört deras namn eller sett bilder från en genuin homosexuell kultur och en markerad homosexuell erotik.

Sådana bilder finns t. ex. inom den dokumenterande fotografin, som emellertid ofta gränsar mera till film och teater och följer andra konstnärliga och estetiska lagar än den bildkonst i mera vedertagen bemärkelse som vi undersökt.

Inom RFSL har det bildats en grupp som kallar sig Homosexuella konstnärer. Gruppen vänder sig i första hand till yrkesverksamma bildkonstnärer och har som målsättning att stödja konstnärer som i sin bildkonst återger homosexuella temata. Gruppen har påtalat att det för en konstnär, som vill avbilda homosexuella motiv, kan föreligga svårigheter att försörja sig på grund av sitt motivval. Homosexuella konstnärer har år 1983 anordnat en konstutställning, varvid en rad konstnärer presenterat konst med homosexuellt tema.

20.7 Utställningar

Stiftelsen Riksutställningar arbetar med egna och andras vandringsutställningar, stimulerar olika slags grupper att uttrycka sig med utställningen som medium samt ger råd och hjälp i fråga om utställningar.

Riksutställningar har på vår begäran lämnat följande upplysningar om i vad mån utställningar om homosexuellas situation anordnats.

Av telefonsamtal med RFSL, som Riksutställningars handläggare haft, framgick att planerna rörde ett stort upplagt informationsprojekt, en affischserie t. ex. för samtidig spridning över hela landet. Således ett kostnadskrävande projekt. Eftersom finansieringsfrågan inte var löst och Riksutställningar inte har möjlighet att ta kostnaderna för detta utställningsprojekt, föreslogs att RFSL återkommer för vidare samtal/rådgivning när finansieringen är ordnad. Riksutställningar gav således inget "avslag" och RFSL har ännu inte hört av sig vidare. Inom parentes bör sägas att Riksutställningar såsom statlig stiftelse icke är anslagsgivande.

Vår bedömning är att den av RFSL planerade informationen i första hand inte borde göras med en utställning som tyngdpunkt utan hellre i form av t. ex. film, böcker, radio-tv och lokala studiegrupper. Görs därpå en utställning sätts den mycket lättare in i ett större sammanhang.

Homosexuellas organisationer har vid några tillfällen producerat enklare utställningar med information om vad homosexualitet är.

20.8 Statsbidrag till kulturverksamhet i folkbildningen

Statsbidraget till kulturverksamhet i folkbildningen har byggts ut och vidgats genom ett riksdagsbeslut år 1981. Detta bidrag skall främja en mångsidig kulturell verksamhet i hela landet. Merparten av bidraget, som betalas ut av statens kulturråd, avser den kulturverksamhet som sker inom ramen för studieförbundens verksamhet, medan en mindre del av anslaget förmedlas av länsbildningsförbunden direkt till föreläsningsföreningar och andra ideella föreningar. Statsbidraget kan utgå till exempelvis föreläsningar, sång, musik, dans, dramatisk framställning, filmvisning eller utställningsverksamhet.

Av kulturrådets uppgifter framgår att kulturrådet under senare år inte har lämnat ekonomiskt stöd till homosexuell kultur, beroende på att de två ansökningar som inkommit, snarare gällt stöd till andra aktiviteter än kulturarrangemang och alltså fallit utanför ramen för de bidrag kulturrådet har att fördela.

20.9 Homosexuellas egna kulturaktiviteter

I den tidigare omnämnda kulturpolitiska propositionen understryks vikten av organisationslivets insatser på kulturområdet. Det fastslås bl. a. följande (prop. 1974:28, s. 306):

"Att låta föreningslivet i fria former lösa viktiga uppgifter har en lång tradition i svenskt samhällsarbete. Detta förhållande utgör ett viktigt inslag i den svenska

demokratin. Det är därför naturligt att vid behandlingen av ansvarsfördelningen inom kulturrådet framhäva organisationernas roll. I organisationsarbetet nås i hög grad ett av syftena med kulturpolitiken, nämligen att ge människor tillfälle till personlig utveckling och socialt engagemang. Organisationerna har större möjligheter än kulturinstitutionerna att nå eftersatta grupper. De organ som samhället bygger upp inom kulturområdet kan aldrig svara för hela det spektrum av aktiviteter som ett aktivt kulturliv måste inrymma. Staten och kommunerna bör därför ge organisationerna resurser för att självständigt genomföra uppgifter på kulturområdet.

Om organisationerna skall medverka är det naturligt att de vill göra detta på sina egna villkor. De måste ha rätt att profilera verksamheten med hänsyn till den ideologiska förankringen och de aktuella arbetsuppgifterna."

RFSL:s olika lokalavdelningar har en omfattande kulturell verksamhet. Vi har från lokalavdelningen i Stockholm fått följande redogörelse.

Föreningens egen bokhandel (Rosa Rummet) invigdes 1981 och fyller en stor funktion för spridning och breddning av homosexuell kultur. Genom en omfattande postorderförsäljning kommer den inte bara i Stockholm bosatta personer till godo. Tillgången till god homosexuell litteratur är av största vikt framför allt för homosexuella som ännu inte fullt ut vågar bejaka sin förmåga till kärlek. Genom en egen bokimport har man byggt upp ett sortiment som inte återfinns i andra boklådor i landet. För att stimulera till ökad läsning av bra litteratur om homosexualitet utger bokhandeln också egna informationsbulletiner.

I bokhandelns regi har också iordningställts en teaterlokal (Rosa Salongen) i anslutning till bokhandeln. Den möjliggör olika aktiviteter och initiativ av vilka följande exempel kan nämnas:

- konstutställning av konstnären Dominic Cappello, San Fransisco
- fotoutställning med bilder från Homosexuella Frigörelseveckan
- författarbesök av bl. a. Bengt Martin, Fredrik Silverstolpe, Dodo Parikas, Lechard Johannesson, Bengt Söderbergh, Reinaldo Arenas och Eva Alexanderson
- visafton med bl. a. Jan Hammarlund, Lena Ekman, Richard Wolf och Folke Antonsson
- gästspel av olika teatergrupper, t. ex. den engelsek sångaren Mark Bunyan, den engelske teatergruppen The 1982 Theatre Company, Teater Universal, Paris och Uppsala Stadsteater
- seminarier om homosexuell livsstil och kultur med författaren Laud Humphreys, USA.

Bokhandeln har också startat utgivning av en skriftserie som innehåller material kring homosexuellas situation (exempelvis en om 1950-talets förföljelser av homosexuella och en om massmedias behandling av homosexuella)

Slutligen kan nämnas att bokhandeln regelbundet anordnar informationsträffar för bibliotekspersonal, där man informerar om nyutkommen litteratur om homosexualitet. Man erbjuder också biblioteken att köpa vissa böcker till särskilt förmånliga priser.

En särskild cabaretgrupp (Rosa Rött) har satt upp olika föreställningar med specialskrivna texter. Det finns också en särskild kör (Gay Klavarna). Under det senaste året har bildats en särskild filmklubb (Rosa Rullen) som visar filmer med ett homosexuellt innehåll, varav vissa specialbeställts från utlandet. I samarbete med Dramaten har ett gästspel av pjäsen Bent från Trøndelags Teater i Norge anordnats.

Även andra avdelningar har aktiviteter såsom studiecirklar kring olika

ämnen (t. ex. homosexuellas historia) eller resor till olika kulturella engagemang.

20.10 Överväganden och förslag

Vi har tidigare slagit fast att en av orsakerna till att homosexuella upplever svårigheter är att de inte har något att identifiera sig med i vår heterosexuellt dominerade värld. En av våra målsättningar är därför att homosexualitet skall bli en erkänd del av samhället. Ett medel för att nå detta mål är att homosexuella deltar i samhällets olika kulturaktiviteter.

I tidigare avsnitt har vi redogjort för de viktigaste formerna av samhällsstöd till olika kulturverksamheter. Vi kan konstatera att inslag om homosexualitet är mycket blygsamt förekommande — eller saknas helt. Detta förhållande bidrar till att tystnaden kring homosexualitet bibehålls.

Vi har övervägt att föreslå en särskild stödform för kulturyttringar vari homosexuellas situation skildras. Denna tanke har emellertid avvisats eftersom ett särskilt stöd som tar fasta på motivkretsen skulle stå i strid med de principer som nu gäller inom kulturområdet. Däremot vill vi understryka att ett av de av riksdagen fastställda målen innebär att kulturpolitiken i ökad utsträckning skall utformas med hänsyn till eftersatta gruppers erfarenheter och behov (se avsnitt 20.1). De homosexuella är, som vi visat, utan tvekan en sådan eftersatt grupp, vars situation förhållandevis sällan skildras och då så sker ofta på ett fördomsfullt sätt. Det är därför enligt vår uppfattning ett gemensamt ansvar för utredande, medelsbeviljande och aktivt verkande kulturorgan att bidra till en bättre måluppfyllelse i detta avseende.

Det kan ske exempelvis genom att teatrar sätter upp föreställningar om homosexuella relationer, att museerna dokumenterar olika homosexuella gruppers situation och livsvillkor, att biblioteken ger homosexuella en god service i fråga om utbud av böcker, tidningar och liknande, att utställningsverksamheten breddas, att bildkonstnärer ges möjlighet att genomföra egna projekt och att man uppmärksammar författare som skildrar homosexuellas verklighet. Stöd till sådana verksamheter kan utgå enligt skilda stödordningar och med finansiering över statsbudgeten. Detta skall givetvis ske inom de ramar för kulturpolitiken — exempelvis hänsynstagande till den konstnärliga kvaliteten — som nu gäller.

Folkbiblioteken har en stor betydelse som kulturinstitution. Detta innebär också att biblioteken har ett stort ansvar i fråga om att anpassa sin verksamhet så att den även tar hänsyn till homosexuellas behov. Utbudet av böcker är, i förhållande till utgivningen, bra på huvudbiblioteken. Däremot behövs uppenbarligen en förstärkning av bokinköpen till de olika filialbiblioteken. Även när det gäller övriga medier bör en förbättring äga rum. Det kan t. ex. gälla att biblioteken i högre grad än hittills prenumererar på tidskrifter som tar upp frågor om homosexualitet. Även de hjälpmedel som brukar produceras av biblioteken (litteraturlistor, boktips m. m.) bör behandla ämnen som "homosex i litteraturen".

21 Informationsfrågor

21.1 Inledning

Före år 1973 hade information med anknytning till samlevnadsområdet framför allt lämnats av Riksförbundet för sexuell upplysning (vid sidan av skolans undervisning). Dessförinnan hade de statliga insatserna inskränkt sig till information om veneriska sjukdomar. I samband med antagandet av 1974 års abortlag betonades vikten av abortförebyggande åtgärder, framför allt på informationsområdet. Samtidigt anslog riksdagen 1,6 milj. kr. årligen under fem år för genomförande av dessa informationsinsatser. Härutöver erhöll ungdoms- och kvinnoorganisationer särskilda bidrag under sammanlagt fyra budgetår.

Det ökade statliga engagemanget i samlevnadsfrågor motiverades alltså ur ett abortförebyggande perspektiv och mycket av innehållet i informationen präglades också av detta perspektiv. I socialstyrelsens handlingsprogram för denna information sägs bl. a. att man vill genom upplysningsarbete öka människors möjligheter att planera sitt föräldraskap så att de barn som föds är önskade. Det planerade föräldraskapet skall i första hand uppnås genom preventiva åtgärder med aborten som en nödlösning. Avsikten är dock inte att enbart förmedla kunskaper utan även att "påverka människors attityder mot ett mer medvetet planerat föräldraskap, mindre stereotypa könsroller och en positiv syn på sexualiteten". Socialstyrelsens informationsinsatser har alltså försökt att sätta in samlevnadsfrågorna i ett större sammanhang och inte enbart sett dem ur ett abortförebyggande perspektiv. Ju mer arbetet fortskridit har tyngdpunkten kommit att ligga på sex- och samlevnadsfrågor, mycket därför att det har varit människors behov ute i kommuner och landsting.

En utvärdering av socialstyrelsens arbete har gjorts av abortkommittén (SOU 1983:31) *Familjeplanering och abort*.

Genom tillkomsten av den nya hälso- och sjukvårdslagen har en stor del av ansvaret för hälsoupplysningen ålagts landstingen.

Vi kommer i det följande att närmare granska i vilken utsträckning man genom statliga och landstingskommunala insatser på samlevnadsområdet har tagit upp frågor om homosexualitet.

21.2 Socialstyrelsen

Den sex- och samlevnadsupplysning som bedrivs av socialstyrelsen har en bred uppläggning och syftar till att utveckla metoder och innehåll för ett förebyggande samarbete på lokal nivå med i första hand vuxna som arbetar med ungdomar (dvs. skolans personal, fritidsledare, socialarbetare och primärvårdspersonal). Huvudmålgrupp i detta långsiktiga förebyggande arbete är ungdomar.

Innehållet i socialstyrelsens arbete är också brett och man vill sätta in sexualitets- och samlevnadsfrågorna i ett historiskt, kulturellt, socialt och psykologiskt perspektiv. Detta arbete leder till nya kunskaper, djupare och bredare diskussion om samlevnadsformer och sexualitetens betydelse och därmed också en djupare förståelse för olika behov av samlevnadsmönster. I den meningen blir det regionala arbetet med sex- och samlevnadsupplysning, enligt socialstyrelsens uppfattning, en resurs i arbetet med att skapa förståelse för och kunskap om homosexualitet.

I det tidigare omnämnda handlingsprogrammet för socialstyrelsens samlevnadsundervisning har man också redogjort för viss målgruppsorienterad upplysning. De målgrupper som avses är följande:

□ tonåringar

Socialstyrelsens samlevnadsupplysning har i första hand vänt sig till tonåringarna indirekt genom att man utbildat de yrkesgrupper som möter tonåringarna i t. ex. skolan eller på fritidsgården. Man har också försökt med samlevnadsupplysning på fritidsgårdar i olika kommuner. Dessutom har man producerat fakta- och diskussionsmaterial som riktar sig till tonåringar och behandlar sexualitet, samlevnad och könsroller. En broschyr "En tjej och en kille" har spridits i stora upplagor till landets fritidsgårdar.

F. n. planerar socialstyrelsens byrå för hälsoupplysning (H-byrån) att genomföra ett större projekt som vänder sig till tonårspojkar. Resultatet av detta arbete — i form av bl. a. intervjuer — skall presenteras i en tidning och beräknas vara klart hösten 1985. Enligt vad som uppgetts kommer man även att behandla frågor kring homosexualitet.

□ samlevnadsupplysning till invandrare

Socialstyrelsen har i en skrift "Invandrare, sexualitet och samlevnad" (Juli 1981) redogjort för projektet. Sammanfattningsvis säger man följande:

H-byråns upplysningsverksamhet till invandrare inom området sex- och samlevnad utgår från ett kulturrelativistiskt betraktelsesätt. Familjeplanering sätts in i ett kulturellt, socialt, religiöst och ekonomiskt sammanhang. Målsättningen är att verka för ett planerat föräldraskap med hjälp av preventiva medel där abort ses som en nödfallsutväg.

Arbetet har inriktats på: materialproduktion, utbildning, ekonomiskt och personellt stöd till invandrarorganisationer, metodutveckling samt integrering av invandrarverksamheten i det regionala upplysningsarbete H-byrån bedriver.

Erfarenheterna visar att det finns ett stort behov av sex- och samlevnadsupp-

lysning inom de olika invandrargrupperna, att behoven ser olika ut samt att det finns ett stort positivt gensvar hos invandrare att ta del av familjeplanering.

Det viktigaste för svensk hälsoupplysningspersonal för att kunna nå ut med dessa frågor är: kunskaper, en grundläggande respekt för andra kulturer och en förmåga till dialog för att kunna ge trygghet och vinna förtroende.

Socialstyrelsen har år 1981 initierat ett forskningsprojekt kring invandrarmännens syn på samlevnadsfrågor. Syftet är att öka kunskaperna om invandrarmännens situation och olika kulturers värderingar.

Invandrarprojektet och forskningsprojektet kring invandrarmännens värderingar har inte i något avseende tagit upp frågor kring homosexualitet.

□ målgruppen män

Socialstyrelsen har — i samarbete med försvarsstabens personalvårdsplaneringsavdelning — genomfört ett antal femdagarskurser kring könsroller, sexualitet och samlevnad för samtliga personalvårdskonsulenter i försvaret. Utbildningen gav både faktakunskaper och tillfälle till diskussioner kring egna värderingar. Syftet var att ge personalvårdskonsulenterna möjlighet att initiera och leda samlevnadsdiskussioner på sina egna förband.

Härutöver har socialstyrelsen producerat ett diskussionsmaterial för män, kallat Mansbilder. Detta material berör dock inte frågor om homosexualitet.

□ annat material

Socialstyrelsen utger en rad olika publikationer som gäller samlevnadsfrågor. H-rapport är en publikationsserie, som innehåller rapporter om försöks-, utvecklings- och forskningsprojekt inom hälsoupplysningens område. Exempel på rapporter i denna serie är följande:

Rapport nr	*Titel*
1	Rapport från försöksverksamhet med sex och samlevnad på Gotland 1973—1976.
2	Teater som pedagogik. En utvärdering av fem teatergruppers arbete med sexual- och samlevnadsfrågor.
5	Redovisning av samlevnadsprojekt i 29 ungdoms- och kvinnoorganisationer 1974/75—1975/76.
15	När kulturer möts. Rapport från en kurs om sexualitet och samlevnad i olika kulturer.
19	Livet på PUMA. Om arbetet på en fritidsgård i Visby.

Av drygt 20-talet rapporter sedan starten år 1977 har ingen handlat enbart om homosexualitet och inte heller finns i de utgivna rapporterna något avsnitt eller delmoment som handlar om homosexualitet (själva ordet tycks överhuvudtaget inte nämnas i rapporterna).

Som en bilaga till socialstyrelsens tidning Vigör utges sedan år 1982 särskilda s. k. samlevnadshäften. Dessa vill "spegla debatter, väcka frågor, ge fakta och upplevelser. De behandlar olika sexual- och samlevnadsfrågor". Exempel på sådana samlevnadshäften är "Tala om sex, den sexuella öppenheten och förmågan att tiga", "Teknik och känsla, om

människor och preventivmedel" och "Herrpressen som sexualupplysare".

Dessa samlevnadshäften innehåller inte något om homosexuellas situation. Enligt vad socialstyrelsen uppger planeras f. n. inte något särskilt samlevnadshäfte som tar upp frågor om homosexualitet.

Slutligen kan här nämnas skriften "Att arbeta med sex och samlevnad. En handbok i abortförebyggande upplysning". Syftet med skriften uppges i förordet vara följande:

> Materialet är främst tänkt att vara en handledning för er som arbetar inom ett landsting och som därför kommer att ansvara för upplysningsarbetet. Det vänder sig också till er som inom länsskolnämnderna och kommunförbundets länsavdelningar skall driva upplysningen vidare till olika yrkesgrupper och till allmänheten.
>
> Men det är också tänkt att vara användbart för politiker och för alla er som i ert arbete kommer i kontakt med frågor som rör sex och samlevnad — barnmorskor, fritidsledare, skolsköterskor, gynekologer, kuratorer, socialarbetare m. fl.

Inte heller denna skrift innehåller mycket om homosexualitet. I ett förslag till program för en femdagarskurs säger man om dag 4 (Tema: Relationer mellan vuxna-vuxna och vuxna-barn) att "den här dagen och dess tema är lite flytande. I stället för detta tema kan t. ex HOMOSEXUALITET belysas". Något förslag på hur homosexualitet skall kunna belysas i kursen lämnas dock inte.

□ projektstöd

Under de fem första åren efter nya abortlagens tillkomst anslogs särskilda medel till olika projekt om sex och samlevnad. Ett av de största projektbidragen (ca 100 000 kr.) har lämnats till "Tjejfilm AB" för produktion av en film om lesbisk kärlek (Eva och Maria).

21.3 Annan statlig information

Statsmakterna har vid olika tillfällen betonat vikten av särskilda informationsinsatser till vissa grupper eller för vissa ändamål. Som exempel härpå kan nämnas anslaget till SIDA för informationsinsatser. För budgetåret 1983/84 har 23 milj. kr. anvisats. Bidraget är avsett att informera om resultaten av det svenska biståndet och stimulera till ökad opinionsbildning om u-ländernas allt svårare situation och om det ömsesidiga beroendet mellan rika och fattiga länder. Av anslaget har enskilda organisationer erhållit 15,7 milj. kr. och SIDA:s egen information 7,3 milj. kr.

Ett annat exempel, som inte bara gäller rena informationsfrågor, är förordningen (SFS 1976:310) om åtgärder för invandrare m. fl.

Denna förordning har följande lydelse:

> "Statlig myndighet skall, i enlighet med de riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken som riksdagen godkänt, inom sitt verksamhetsområde fortlöpande beakta sitt ansvar för invandrare och språkliga minoriteter. Myndigheten skall därvid uppmärksamma att särskilda åtgärder kan behövas i fråga om nu nämnda grupper.

Invandrares och språkliga minoriteters behov av samhällsservice skall alltid ingå bland de omständigheter som inom ramen för tillgängliga resurser skall beaktas vid planeringen av myndighetens verksamhet.

För att uppnå en effektiv samordning av insatserna för invandrare och språkliga minoriteter, skall statlig myndighet informera statens invandrarverk om planerade åtgärder och när anledning finns därtill, samråda med verket om hur insatserna skall utformas."

I den invandrarpolitiska propositionen (1975:26 s. 79 ff) anför föredragande statsråd i denna fråga, att samtliga informationsorgan bör verka för en utjämning av skillnaderna när det gäller informationssituationen för olika språkgrupper i landet. Vidare erinras om att statsmakterna tidigare fastslagit principen att den fackmyndighet som har ansvaret för viss verksamhet i förhållande till svenska medborgare även skall ha motsvarande ansvar till utlänningar som är bosatta i Sverige. För att denna princip skall kunna förverkligas är det väsentligt att myndigheterna på lämpligt sätt erinras om sitt ansvar för invandrarna.

Vi har också granskat en rad statliga myndigheters informationsmaterial för att se i vad mån man i dag berör frågor som speciellt gäller homosexuella. Exempel på sådana frågor kan vara hur man i skatterättsligt hänseende eller i fråga om studielån till utländska studerande ser på homosexuella sambor. I det informationsmaterial vi granskat har vi inte i något fall kunna notera att information om lagstiftningens effekter på homosexuella sambor har lämnats.

21.4 Landstingen

Den 1 januari 1983 infördes en ny hälso- och sjukvårdslag (1982:763). Med hälso- och sjukvård avses i denna åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Det övergripande målet för hälso- och sjukvården skall enligt lagen vara en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. I förhållande till tidigare har landstingen fått ett vidgat ansvar för befolkningens hälsa. Sjukvårdshuvudmännen skall sålunda, förutom att erbjuda sjukvård, även förebygga ohälsa hos befolkningen genom miljöinriktade och individinriktade förebyggande åtgärder.

Individinriktade förebyggande insatser har sedan länge ingått som en naturlig del i sjukvårdshuvudmännens arbete vid sidan av de utredande och behandlande åtgärderna. I regeringens proposition till hälso- och sjukvårdslagen (prop. 1981/82:97) framhålls att sjukvårdshuvudmännens individinriktade förebyggande åtgärder bör innefatta följande:

- information och hälsoupplysning
- åtgärder för att förhindra uppkomsten av sjukdom
- uppspårande verksamhet riktad mot sjukdomar eller förstadier till sådana.

Praktiskt taget samtliga landsting har numera inrättat en speciell avdelning för hälsoupplysning, som arbetar med upplysning om kost och motion, tobak och alkohol. Fler och fler landsting börjar också att i detta hälsoupplysningsarbete ta med frågor kring sex och samlevnad

(framför allt ur ett abortförebyggande perspektiv). Vi har därför valt att tillfråga landstingen i vad mån man tar upp frågor kring sex och samlevnad i hälsoupplysningsarbetet och i vilken utsträckning frågor kring homosexualitet ingår i detta arbete. Följande svar har inkommit:

Stockholms läns landsting

Hälsoupplysningsinsatserna inom sex- och samlevnadsområdet sker i första hand inom mödrahälsovården och vid sjukhusens kvinnokliniker. För landstingsanställd personal finns sedan början av 1970-talet en utbildning med temat att arbete med samlevnad, sexualitet och samhälle. Kursens syfte har bl. a. varit att ge deltagarna en vidgad förståelse för egna och andras attityder till sexualitet.

Olika former av utvecklingsarbete sker inom ramen för ett särskilt länsprogram för preventivmedelsrådgivning. Denna verksamhet har de senaste åren främst inriktats på utbildning av högstadiepersonal. Så har exempelvis särskilda fortbildningsinsatser genomförts i Stockholms kommun med målet att bidra till att skolans samlevnadsundervisning skall intensifieras, fördjupas och integreras. När det gäller hur homosexualitet tas upp i denna utbildning anför landstinget följande:

> I denna fortbildningsinsats har moment om homosexualitet endast belysts i den probleminventering som inlett kursen eller i samband med gruppdiskussioner. Vid uppläggningen och genomförandet av den aktuella kursen har diskuterats om frågan om homosexualitet närmare skulle belysas. Dock har det bedömts att denna fråga med sin komplexitet inte kunnat inrymmas, särskilt då det ansetts värdefullt att kunna ge en allsidig beskrivning men framför allt ge utrymme för deltagarna att diskutera sina egna värderingar och attityder kring denna frågeställning. I samband med kursens sista dag då deltagarna fått planera för det fortsatta arbetet på respektive skola har det rekommenderats att andra frågor som t. ex. homosexualitet bör belysas på separata studiedagar.

Det kan också nämnas att det sedan hösten 1983 pågår ett försök med primärvårdsbaserat sex- och samlevnadsprojekt i abortförebyggande syfte på Södermalm i Stockholms kommun. Som ett av delmålen ingår att öka medvetenheten om egna attityder till och eget ansvar för samlevnad och sexualitet. Man planerar dock inte att ta upp frågor om homosexualitet inom projektets ram.

Uppsala läns landsting

Landstinget har i samarbete med länsskolnämnden gjort särskilda insatser under åren 1977—1980 för en bredare information kring sex och samlevnadsfrågorna i skolan. I de kurser, som genomförts inom projektets ram, har information om homosexualitet ingått.

F. n. pågår inom landstinget arbetet med en hälsoplan, i vilken bl. a. sex- och samlevnadsfrågor kommer att ingå. I vilken omfattning frågor kring homosexualitet kommer att ingå i denna är ännu inte klarlagt.

Södermanlands läns landsting

Sex- och samlevnadsfrågorna utgör en del av landstingets hälsoupplysningsverksamhet men har i dagsläget bara kommit i gång i liten omfatt-

ning. Landstinget har tillsammans med länsskolnämnden genomfört ett antal kurser för berörd personal för att initiera ett förvaltningsövergripande samarbete i samlevnadsfrågor (landsting-skola-social/fritidsförvaltning). I den hälsoplan som landstinget antagit år 1982 sägs bl. a. följande:

"Samlevnadsfrågor är en viktig del av det psykiska välbefinnandet men för många människor är frågor om sexualitet, könsroller och abort både svåra och känsliga. En ökad öppenhet och medvetenhet inför problemen skulle ha en positiv effekt på många områden. Det gäller i stor utsträckning att förändra attityder till samlevnadsfrågor vilket kan ske bland annat genom att sprida information. För att lyckas med en sådan attitydförändring krävs samverkan mellan landstinget och primärkommunerna.

Verksamheten bör inriktas mot:

- att samordna insatser för rådgivning, utbildning och information om födelsekontroll
- att sätta in frågan om födelsekontroll i ett sammanhang av sexualitet och samlevnad och verka för ökad öppenhet och en positiv syn på sexualitet, samt
- att utveckla former för samarbete mellan olika yrkesgrupper inom lokalsamhället och utveckla ett gemensamt förhållningssätt i frågor rörande sexualitet och samlevnad.

Landstinget bör samordna och ansvara för denna verksamhet."

Moment om homosexualitet har inte ingått i de genomförda kurserna, men önskemål om detta har framförts i de utvärderingar som gjorts.

Östergötlands läns landsting

Landstinget har helt nyligen organiserat sin hälsoupplysningsverksamhet. Landstingsbeslutet innebär att allmän hälsoupplysning skall bedrivas med betoning på kost, motion, droger, sex och samlevnad, liksom dessa hälsofaktorers inbördes samband. Visst arbete kring sex och samlevnad finns redan i dag, t. ex. genom samarbete mellan barnmorskor och skolhälsovård för att nå ut till skolelever med lämplig sex- och samlevnadsundervisning. Vilken omfattning sex- och samlevnadsfrågorna kommer att få i det framtida hälsoupplysningsarbetet kan inte uppges; inte heller hur stort utrymme upplysning om homosexualitet kommer att ges.

Jönköpings läns landsting

Inom landstinget finns en hälsovårdsdelegation med uppgift att arbeta med hälsopolitiska handlingsprogram och förebyggande hälsoinsatser. Denna delegation har tillsatt en projektgrupp för sex- och samlevnadsfrågor. F. n. bedrivs ingen särskild informationsverksamhet om homosexualitet i detta projekt, men frågan övervägs.

Kronobergs läns landsting

Hälsoupplysningsarbetet inom landstinget kommer under år 1984 att för första gången arbeta med sex och samlevnadsfrågor. Frågor kring homosexualitet kommer troligen inte att ingå i ett inledande skede på grund av bristande kunskaper.

Blekinge läns landsting

Utbildnings- och upplysningsverksamhet i sex- och samlevnadsfrågor har en framskjuten plats i landstingets hälsoupplysningsverksamhet. Basen är att förebygga aborter, varför information om homosexualitet har ett begränsat utrymme. F. n. diskuteras om detta avsnitt kan förlängas.

Kristianstads läns landsting

Sedan hösten 1983 finns en halvtidstjänst som hälsoupplysare inom området sex och samlevnad. Till tjänsten är knuten en ledningsgrupp bestående av politiker, tjänstemän, klinikchef, läkare och barnmorska från kvinnoklinikerna samt representant från kommunförbundet.

Den närmaste tiden kommer inriktningen av verksamheten att innefatta utbildning i sex- och samlevnadsfrågor; viss utbildning har även påbörjats i samarbete med länsskolnämnden. Moment om homosexualitet kommer att ingå i denna utbildning.

Malmöhus läns landsting

Under år 1980 har landstinget bedrivit ett särskilt projekt kring sex- och samlevnadsfrågor. Projektet syftade till att initiera viss verksamhet, bl. a. i skolor, och som sedan skulle fungera utan landstingets direkta medverkan. En uppföljning år 1983 visar att mycket av verksamheten har fortsatt enligt dessa planer. Frågor kring homosexualitet har i viss utsträckning ingått i landstingets verksamhet.

Hallands läns landsting

Landstinget kommer att under hösten 1984 påbörja ett sex- och samlevnadsprojekt i Kungsbacka. Materialet är ännu inte klart, men man planerar att i detta även behandla frågor om homosexualitet.

Göteborgs och Bohus läns landsting

Sedan år 1979 driver landstinget ett särskilt sex- och samlevnadsprojekt i Bohuslän med en viss tonvikt på att nå ungdomar. Hittills har ca 300 personer utbildats på landstingets kurser (personal från landstinget, skolan, social- och fritidsförvaltningar, kyrkan och föreningar m. fl.). Särskilda ungdomskurser har också anordnats.

I de kurser som ligger till grund för projektarbetet tas även homosexuellas situation upp. Inriktningen är att ta upp homosexuellas relationer som något inte ovanligt utan tvärtom ganska vanligt. Man för fram en syn på homosexuella enligt vilken de inte i övrigt skiljer sig från alla andra människor. I stället för att diskutera homosexualitet för sig, försöker man ta upp detta i samband med andra diskussioner; när man diskuterar parförhållandet tas homosexuell samlevnad upp som en samlevnadsform bland andra.

Älvsborgs läns landsting

Den största delen av landstingets hälsoupplysning ges i primärvården och när det gäller frågor rörande sex- och samlevnad ges den av barnmorskor vid mödravårdscentralerna. I några fall har barnmorskor med andra arbetsuppgifter, t. ex. vårdlärare, varit engagerade. Barnmorskorna har möjlighet att ge upplysning om sex- och samlevnadsfrågor i samband med hälsoövervakning av gravida kvinnor, föräldrautbildning och preventivmedelsrådgivningen samt i samband med utåtriktad hälsoupplysningsverksamhet. Den kvantitativt största insatsen torde ske i samband med preventivmedelsrådgivningen.

I barnmorskornas preventivmedelsrådgivningsutbildning ingår ett moment om sex och samlevnad där homosexualitet tas upp. Flera barnmorskor och läkare och annan personal har genomgått en kurs i sexologi på 10 poäng där homosexualitet berördes. Någon särskild utbildning om attityder, kunskap kring enbart homosexualitet har dock inte givits. Sannolikt är det så, att de barnmorskor som är engagerade i sex- och samlevnadsundervisningen tar upp homosexualitet men att den inte berörs så mycket i det vardagliga arbetet på preventivmedelsrådgivningarna, föräldrautbildningen etc.

Skaraborgs läns landsting

Landstinget har sedan mitten av 1970-talet hållit internatkurser i sex och samlevnad för grundskolans årskurs 8 och 9. I dessa kurser klargör man på ett objektivt sätt vad homosexualitet är liksom andra former av sexualitet.

Värmlands läns landsting

Landstinget har år 1980 startat ett samlevnadsprojekt. Som mål för verksamheten har angivits

- att förhindra oönskade graviditeter (minska antalet aborter och oönskade barn, som utgör en potentiell riskgrupp för social missanpassning och missbruksproblem, ofta sammanhängande med stora samhällsekonomiska kostnader)
- att överbrygga den alltför sektoriserade människovården genom att utveckla former för information, rådgivning och utbildning mellan olika yrkesgrupper i lokalsamhället och att utveckla ett gemensamt förhållningssätt.

Sex grundutbildningar för informatörer med åtföljande uppföljnings- och temadagar har genomförts. Totalt är ca 150 informatörer representerande olika yrken, organisationer och folkrörelser utbildade. Informatörerna har på sina respektive orter bildat lokala arbetsgrupper och till dessa även knutit representanter från yrkesgrupper eller föreningar som saknar den grundläggande utbildningen men ändå kan verka inom projektet. F. n. är 22 lokala arbetsgrupper av varierande storlek etablerade på orter runt om i länet.

Studieförbunden i länet har tilldelats ett anslag ur projektmedlen och ett positivt samarbete både med projektgruppen och de lokala arbets-

grupperna har påbörjats. Som exempel på aktiviteter i samarbete med studieförbunden kan nämnas, förutom studiecirklar, veckoslutskurser, cirkelledarutbildningar och en temavecka på vårdskolan.

Samlevnadsprojektet har producerat en film "Festen är över". Filmen handlar om en tjej i tonåren som blir med barn och hur killen och tjejen möts av olika reaktioner från sin omgivning och hur de själva upplever sin situation.

Temadagar angående samlevnadsfrågor har genomförts för olika yrkesgrupper och folkrörelser exempelvis samtliga psykologer inom primärvården, samtliga distriktsbarnmorskor och samtliga länsbibliotekarier. Studiedagar har ordnats för all skolpersonal inom flera rektorsområden och en temavecka för vårdskolans lärare och elever.

Projektet har ännu inte behandlat frågor kring homosexualitet, men eventuellt kommer man att anordna en temadag om homosexualitet under år 1985 (i planeringen för år 1984 finns inget sådant avsnitt medtaget).

Örebro läns landsting

I landstingets hälsoupplysningsverksamhet bedrivs f. n. inga projekt rörande sex och samlevnad. Tidigare har bedrivits viss verksamhet i länets skolor. Då ingick inga moment om homosexualitet.

Västmanlands läns landsting

Landstinget har prioriterat följande områden inom hälsoupplysningen; alkohol, tobak, kost och motion samt olycksfallsförebyggande åtgärder. Några särskilda aktiviteter kring sex och samlevnad förekommer alltså inte. I samband med att alkoholfrågor behandlas kan man dock komma in på sex och samlevnad.

Arbetet vid preventivmedelsmottagningarna har alltmer breddats till att gälla allmänna frågor inom sex och samlevnad. Homosexualitet tas upp endast om deltagarna i den verksamheten uttrycker önskemål härom.

Kopparbergs läns landsting

Något särskilt sex- och samlevnadsprojekt finns inte inom landstingets centrala hälsoupplysningsverksamhet. Däremot ingår sex- och samlevnadsfrågorna i aktiviteter som landstinget ekonomiskt stöder, framför allt länsskolnämndens s. k. SANT-verksamhet. Samlevnadsfrågor tas upp i den reguljära landstingsverksamheten (dvs. av primärvårdspersonal, personal vid ungdomsmottagningar m. fl.) i den mån dessa frågor aktualiseras.

Gävleborgs läns landsting

Sex- och samlevnadsfrågor ingår i landstingets hälsoupplysningsverksamhet, främst som en del av ett omfattande arbete med hälsofostran i skolan, som en av landstingets hälsoupplysningsledare bedriver i samarbete med länsskolnämnden. Dessutom medverkar personal från Gävle

ungdomsmottagning vid temadagar om samlevnad i högstadie- och gymnasieklasser.

Moment om homosexualitet ingår i verksamheten. Ungdomarna ställer många frågor om homosexualitet och det ger då utgångspunkt för information och diskussion. Om inga frågor ställs tas momentet alltid upp på informatörens initiativ.

Jämtlands läns landsting

Sex och samlevnad har hos landstinget bedrivits som ett tidsbegränsat projekt. Detta beroende på att man ville skapa en modell för upplysningsarbete, entusiasmera en stor skara informatörer och bädda för en fortsatt mera integrerad verksamhet i framtiden. Tanken är att, när projektet upphör under våren 1984, ett samarbetsorgan kommun—landsting skall "ta över" ansvaret för de här frågorna.

Homosexualitet har ingått i utbildningen av informatörer. Ämnet har dock inte haft någon speciellt framskjuten position där.

Den politiska ledningsgruppen för sex- och samlevnadsprojektet i Jämtlands län har vid några tillfällen diskuterat hur man på ett bättre och mera pådrivande sätt skall integrera homosexualitet i upplysningsarbetet. Man har insett att man inte jämställt den homosexuella samlevnadsformen med den heterosexuella. Det beror i sin tur på att projektet från början var ett abortförebyggande projekt och i detta sammanhang var homosexualitet ett mindre aktuellt ämne. Då projektet senare utvidgades till att bli ett mer allmänt sexualpolitiskt upplysningsarbete insåg man vikten av andra områden.

Västerbottens läns landsting

Landstinget bedriver sedan mitten av 1970-talet abortförebyggande arbete, som innefattar upplysning och utbildning i sex och samlevnad. Moment om homosexualitet har endast sporadiskt ingått i genomförda sex- och samlevnadskurser.

Norrbottens läns landsting

Under åren 1977—1980 har landstinget genomfört ett särskilt samlevnadsprojekt, i vilket frågor om homosexualitet fick en begränsad del. F. n. har landstinget inga informationsinsatser där homosexualitet särskilt uppmärksammas.

21.5 Fritidsgårdar

På många av kommunernas fritidsgårdar bedrivs även verksamhet kring sex och samlevnad. Situationen varierar dock mycket mellan olika kommuner och olika fritidsgårdar. Vi har tillfrågat ett antal fritidsnämnder om denna verksamhet och följande citat ur deras svar kan få tjäna som en illustration till verksamheten.

- Sex och samlevnadsbiten är en viktig del av fritidsgårdarnas verksamhet och öppna diskussioner förs också i verksamheten men frågor om homosexualitet berörs aldrig vid de organiserade eller informella samtalen om sex och samlevnad.
- Rent allmänt kan sägas att detta ämne, så väl som många, många andra kommer upp till oftast ytliga diskussioner under enstaka tillfällen vid fritidsgårdarnas öppna verksamheter. Ämnet kommer då upp av sig själv vid t ex samtal kring "en fika" och hur sedan frågorna behandlas och belyses är väldigt mycket beroende på den närvarande fritidsledarens egna idéer, åsikter och värderingar.
- Personalen har vid personalmöte diskuterat olika sätt att ta upp en större diskussion, tema-vecka kring homosexualitet. Ännu så länge är det bara på planeringsstadiet. Personalen upplever dessutom det som svårt att prata om dessa frågor, de känner sig osäkra. Önskvärt vore om personalen först fick någon form av utbildning i dessa frågor.
- En fritidsgård har i samarbete med skolan haft studiecirkel om relationer, homosexualitet har då berörts. En annan fritidsgård har fortlöpande diskussioner med ungdomar kring sex och samlevnad. I samband med dessa har en barnmorska från landstingets rådgivningsbyrå medverkat. Samtalen har också till viss del berört homosexualitet.
- Förutom ovan nämnda organiserade verksamhet uppstår ofta spontana diskussioner mellan fritidsledare och besökare om sex, samlevnad och relationer i stort mellan människor. Här är det naturligt att även homosexualitet berörs.
- Fritidsgårdspersonal kommer i sitt dagliga fritidsgårdsarbete i kontakt med problem och frågeställningar kring homosexualitet, men vi har från fritidsförvaltningens sida hitintills inte bearbetat frågan ytterligare.
- På samtliga gårdar finns varje år i programmet någon verksamhet som berör ämnet sex och samlevnad, omväxlande som studiecirklar, temaveckor/dagar och utställningar. I dessa sammanhang är diskussioner beträffande olika former av sexualitet ett normalt samtalsämne, inte då bara homosexualitet utan även andra former av minoriteter.
- På fritidsgårdarna bedrivs gruppverksamhet under benämningen Tjejgrupp respektive Killgrupp. Verksamheten omfattar 5—10 ungdomar/grupp och pågår kontinuerligt under verksamhetsperioden. Gruppaktiviteten bygger på diskussioner kring tema under huvudområdet "samlevnad". Ungdomarna diskuterar tillsammans med ledaren frågor, som ungdomarna vill ta upp och som berör deras levnadssituation. I dessa grupper förs även diskussioner kring frågor som rör invandrare, handikappade, homosexuella, missbrukare m. m.
- De sista åren har det pågått sex- och samlevnadskurser på en del av kommunens fritidsgårdar. Ämnet homosexualitet tas alltid upp under minst en kväll. Några av kurserna har valt att bjuda in medlemmar från RFSL, vilket har varit klart positivt. Efter dessa kvällar har ungdomarnas syn på homosexuella förändrats.
- Eftersom vi arbetat en hel del med ungdomar och fritidsledare i sex- och samlevnadsfrågor har vi märkt att båda grupperna är både skrämda och nyfikna av homosexualitet. Det skulle därför behövas mycket mer upplysning i dessa frågor.
- Våra åtgärder har varit mycket sparsamma. Det förekommer spontana samtal mellan fritidsledarna och våra fritidsgårdsungdomar. Dessa samtal initieras i regel av någon film eller något TV-program. En

utbredd uppfattning hos personalen är att ämnet är komplicerat och att vår sakkunskap inte är tillräcklig.

Många svar påpekar särskilt svårigheterna för personalen att behandla frågor om homosexualitet eftersom ingen har någon särskild kunskap eller utbildning och att även personalen har fördomar om homosexualitet.

21.6 Radio och TV m. m.

21.6.1 Sveriges Radio AB

Den nuvarande verksamheten vid Sveriges Radio och dess dotterbolag regleras framför allt genom radiolagen och radioansvarighetslagen samt i de avtal som träffats mellan staten och Sveriges Radio-koncernens olika bolag angående programverksamheten. Den nuvarande organisationen och inriktningen av radion och televisionen har senast behandlats av 1977/78 års riksmöte (prop. 1977/78:91). I propositionen behandlas även vissa programfrågor varvid departementschefen konstaterade, att endast allmänna riktlinjer borde ges i programpolitiskt hänseende. Regering och riksdag borde således inte kunna anlägga synpunkter på t. ex. enskildheter i programutbudet. Utifrån dessa synpunkter diskuteras sedan några programfrågor av principiell natur.

Bland dessa frågor behandlas kravet på opartiskhet och saklighet, som har en central betydelse i den nuvarande verksamheten. Vidare förordas ett tillägg till radiolagen med innebörden att programföretag i programverksamheten skall hävda det demokratiska statsskickets grundidéer samt principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet. Som exempel på begreppet "alla människors lika värde" nämns därvid de sidor av demokratibegreppet som anknyter till förhållandet mellan människor, t. ex. fördömande av rasism, våld och brutalitet samt hävdande av jämställdhet mellan män och kvinnor.

Enligt programföretagens avtal med staten skall programmen, enligt 10 §, ge kunskaper och upplevelser, förmedla erfarenheter samt skänka god underhållning. De skall utformas så att de genom kvalitet, tillgänglighet och mångsidighet i skälig omfattning tillgodoser skiftande behov och intressen hos landets befolkning. Även mindre gruppers intressen skall i görlig mån tillgodoses. Dessa krav har vidareutvecklats i efterföljande paragrafer, som bl. a. innebär att programföretagen skall ta särskild hänsyn till språkliga och etniska minoriteter samt till olika grupper av handikappade.

Vi har granskat det programutbud om homosexualitet som förekommit i de tre radiokanalerna, de två TV-kanalerna, utbildningsradion och åtta lokalradiostationer under tiden oktober 1981 t. o. m. juni 1983 (totalt 21 månader). Under denna tidsperiod har följande program sänts:

TV 1	4 programinslag	13 minuter
TV 2	4 programinslag	8 minuter
P 1	9 programinslag	13 minuter

P 2	1 programinslag	3 minuter
P 3	10 programinslag	41 minuter
Lokalradion:		
Göteborg	5 programinslag	19 minuter
Stockholm	8 programinslag	7 minuter
Västerbotten	1 programinslag	1 minut

Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att radions P 1 haft ett enminutsinslag om homosexualitet varannan månad under den period som granskats.

Härutöver har fem längre TV-inslag förekommit, nämligen

Sommarfakta (om Eric Thorsell och homosexuellas historia)
Sådan stad, sådant styre (om homosexuella i USA)
Bögjävlar (svensk kortfilm)
Studio S (pappa, pappa, barn — homosexuella och barn)
Tio år efteråt (om aversionsterapi mot homosexuella).

Vid våra samtal med företrädare för homosexuellas organisationer har man starkt kritiserat att utbudet av program om homosexualitet är så ringa. Denna kritik kan sammanfattas i följande punkter:

För få inslag

Här hänvisas till vår sammanställning ovan över antalet program under perioden oktober 1981—juni 1983.

För negativa inslag

Många program — kanske framför allt nyhetsinslag — tar upp negativa företeelser gentemot homosexuella (t. ex. registrering av homosexuella, AIDS, kyrkans syn). Även om representanter för homosexuellas organisationer oftast får möjlighet att bemöta uppgifterna skapas en negativ bild genom att positiva händelser inte uppmärksammas i lika stor utsträckning.

För få inslag som vänder sig till homosexuella

Det finns väldigt få program som vänder sig direkt till homosexuella lyssnare/TV-tittare. Som exempel på bra sådant program nämns "Sommarfakta" om Eric Thorsell. Här finns ett direkt krav från RFSL att det i såväl radio som TV startas särskilda program för, om och av homosexuella (de närradioprogram som produceras når ju endast en liten del av landets befolkning men kan till sin uppläggning vara en förebild). Från organisationernas sida har påpekats att flera olika grupper har särskilda program och att det är vanligt med olika typer av programserier som ägnas ett visst ämne.

Vi har låtit Sveriges Radio AB ta del av denna kritik varvid man anfört i huvudsak följande:

När det gäller nyhetsinslagen så sker inte nyhetsvärderingen efter om en nyhet är positiv eller negativ, utan efter hur viktig den är — om den

har konsekvenser för många människor eller om den har allvarliga konsekvenser för ett mindre antal människor. En värdering efter en skala positiv — negativ vore ohållbar bl. a. av det skälet att många händelser är positiva eller negativa beroende på från vilken ståndpunkt man betraktar händelsen.

Radionämnden har efter anmälningar i olika sammanhang granskat våra program från denna synpunkt och därvid vid upprepade tillfällen i sina beslut uttalat att programföretaget måste ha stor frihet att bedöma olika händelser och uppgifters nyhetsvärde och avgöra vilka nyheter som ska meddelas i radion.

Beträffande antalet inslag som vänder sig till homosexuella bör först påpekas att jämförelsen med Närradion är inadekvat, eftersom Riksradion och Närradion har helt olika uppdrag. I Närradion kan organisationer fritt framföra sina egna ståndpunkter (givetvis med hänsyn till de regler som gäller för verksamheten). De kan alltså vara partiska. Riksradion har däremot ett opartiskhetskrav och skall dessutom bl. a. *granska* myndigheter och organisationers verksamhet. Ett program av den typ som nämns, av, med och för homosexuella torde knappast stå i samklang med Riksradions uppdrag, såsom det uttrycks i nuvarande radiolag och avtal mellan programföretaget och staten.

I avtalet nämns några olika grupper av människor som radion särskilt ska ta hänsyn till — språkliga och etniska minoriteter samt handikappade av olika slag. I fråga om den senare gruppen har man tolkat avtalet så att det främst gäller att göra Riksradions hela programutbud tillgängligt för olika grupper. När det gäller språkliga och etniska minoriteter har tolkningen varit att radion bör sända för dessa grupper på deras eget språk.

Med ovanstående undantag är påståendet att "flera olika grupper har särskilda program" oriktigt. Däremot finns det olika program med specialinriktning av olika slag, t. ex. jakt och fiske, eller frimärkssamlande, men dessa program är inte avsedda för en viss avgränsad intressegrupp, utan behandlar ett speciellt ämne, som kan intressera mindre eller större delar av befolkningen.

21.6.2 Radionämnden

Radionämnden har till uppgift att i efterhand granska om programföretagen iakttar 6 § radiolagen och de närmare bestämmelser om programverksamheten som finns intagna i företagens avtal med regeringen. Några av de program, som tagit upp frågor kring homosexualitet har också granskats av radionämnden.

Vi har granskat några av de anmälningar som avgjorts av radionämnden. Studio S-programmet "Pappa, pappa, barn" anmäldes för att det ansågs vara partiskt till förmån för homosexuella, bl. a. genom att kritiska röster bereddes för litet utrymme och att problem eller risker i sammanhanget förtegs eller blev otillräckligt belysta. Radionämnden fann dock i sitt beslut att programmet inte stred mot radiolagen eller avtalet mellan staten och Sveriges Television.

Ett annat anmält program var "Sådan stad, sådant styre", som hand-

lade om homosexuella i San Fransisco. I olika anmälningar hävdades att programmet hade grava brister i saklighet och var ägnat att befästa fördomar om homosexuella hos den svenska publiken. Med hänsyn till programmets inriktning på de säregna förhållandena i San Fransisco fann radionämnden att programmet inte stred mot radiolagen eller avtalet.

21.7 Överväganden och förslag

Vi har vid åtskilliga tillfällen betonat vikten av att upplysning och information om homosexualitet förbättras. Detta gäller all information oavsett hur den förmedlas. En annan viktig synpunkt, som vi tidigare berört, gäller att statsmakterna måste sträva efter att bryta tystnaden om homosexuellas situation. Även en sådan aspekt är viktig när det gäller den information som förmedlas av olika samhälleliga organ.

När det gäller det direkta arbetet kring sex och samlevnad har såväl *socialstyrelsen* som *landstingen* en viktig funktion att fylla. Mycket av detta arbete motiveras i dag utifrån ett abortförebyggande perspektiv, vilket ibland får till följd att en övergripande helhetssyn på olika former av samlevnad går förlorad. Som framgår av vår genomgång har man på socialstyrelsen över huvud taget inte uppmärksammat frågor om homosexualitet i den verksamhet man bedrivit sedan mitten av 1970-talet; ett förhållande som förefaller anmärkningsvärt med hänsyn till den debatt som pågått i samhället kring homosexuellas villkor och de strävanden att motverka diskriminering av homosexuella som manifesterats i olika riksdagsbeslut.

Situationen när det gäller landstingens hälsoupplysande arbete är något mer nyanserad och flera landsting har i sin verksamhet behandlat frågor som gäller homosexuella.

Vi föreslår att socialstyrelsen får i uppdrag att utarbeta en plan för hur informationsverksamheten rörande frågor om homosexualitet kan förbättras. Ett landsting har framfört som sin uppfattning att man bör eftersträva en integrering av informationen om homo- och heterosexualitet; när man diskuterar parförhållanden tas homosexuell samlevnad upp som en samlevnadsform bland andra. Vi tror att detta är riktigt. I ett initialskede kan det dock, med hänsyn till den bristande information som nu finns, vara befogat att dessutom utarbeta särskilda broschyrer eller motsvarande som enbart handlar om homosexualitet.

Vad vi här anfört om socialstyrelsen gäller naturligtvis i motsvarande mån även de landsting, som i sitt arbete med sex och samlevnad inte tar upp homosexuellas situation. Vi vill betona att detta mål kan nås genom en omprioritering av verksamhetens inriktning och mycket väl kan rymmas inom ramen för befintliga resurser.

I fråga om *andra statliga myndigheter* bör informationsskyldigheten utvidgas. Varje myndighet eller verk bör ha ansvar för att information om vad som gäller för homosexuella — i den mån denna skiljer sig från den allmänna informationen — återfinns i den information myndigheten sammanställer. Detta innebär att man t. ex. i broschyren om den

statliga grupplivförsäkringen informerar om vad som gäller för homosexuella sambor eller att riksförsäkringsverket i broschyrer om olika socialförsäkringsförmåner även redogör för hur man ser på äktenskapsliknande samlevnad mellan två personer av samma kön. Statens invandrarverk bör informera om de regler som gäller för den som i sitt hemland förföljs på grund av sin homosexualitet eller vad som gäller för den som åberopar en förbindelse med en här i riket bosatt person av samma kön som grund för att erhålla uppehållstillstånd.

För att genomföra denna information föreslår vi att centrala direktiv utfärdas, vari statliga verk och myndigheter erinras om sin skyldighet att, i förekommande fall, i sin informationsverksamhet även beakta homosexuellas situation.

Sveriges Radio och dess olika dotterbolag är viktiga instrument för att förbättra homosexuellas situation. Som framgår av vår genomgång över sända program är det endast ett fåtal program eller delar av program som handlar om homosexualitet. Det är önskvärt, att programföretagen utökar antalet program med homosexuellt innehåll, något som inte skulle stå i strid mot den s. k. demokratibestämmelsen i radiolagen och som enligt vår uppfattning innebär att programföretagen skall värna om frågor som gäller att motverka diskriminering av homosexuella. Vi vill stryka under att program, som handlar om homosexuellas relationer och allmänna situation inte bara är av värde för homosexuella utan även kan bidra att öka heterosexuellas livserfarenhet. Dessutom kan sådana program bidra till att bryta tystnaden om homosexualitet och således vara värdefulla även för den som inte är homosexuell.

I avtalen mellan staten och programföretagen nämner man särskilt några grupper som programföretagen skall ta särskild hänsyn till. I det kommande nya avtalet från den 1 juli 1986 bör man, enligt vår uppfattning, skapa förutsättningar för att inom avtalens ram tillgodose intresset av fler program om homosexuellas situation. Om den nuvarande avtalskonstruktionen bibehålls kan detta ske genom att programföretagen åläggs skyldighet att enligt en utvidgad punkt 8 i avtalen ta särskild hänsyn till homosexuella.

22 Hälsofrågor

22.1 Inledning

Under senare år har frågor om manliga homosexuellas speciella hälsoproblem blivit mer uppmärksammade. Anledningen är dels att vissa sexuellt överförbara sjukdomar konstaterats vara vanliga bland vissa manliga homosexuella, dels sjukdomen AIDS. Även om detta förhållande — oberoende av dess orsaker — inte påverkar våra ställningstaganden i övrigt har vi dock ansett det motiverat att närmare belysa situationen. Då homosexuella mäns sjukdomspanorama diskuteras bör man sätta in detta i ett helhetsperspektiv på homosexuellas situation. Vi har därför valt att redogöra dels för homosexuellas erfarenheter av kontakten med sjukvården, och dels för andra faktorer av betydelse för spridningen av sexuellt överförbara sjukdomar bland homosexuella.

22.2 Homosexuellas kontakter med sjukvården

I våra undersökningar om homosexuellas situation har vi ställt några frågor om kontakter med läkare och psykologer. En fråga var om man besökt en psykolog eller psykiater någon gång. Det visade sig att 16 % besökt en psykiater och 13 % en psykolog, medan 10 % besökt både psykiater och psykolog (N = 1292). 61 % hade alltså aldrig haft en sådan kontakt. Av dem som haft psykolog/psykiaterkontakt (N = 482) uppgav 68 % att de problem, som motiverade denna kontakt, hade samband med de svårigheter man mött som homosexuell eller bisexuell.

Vi frågade också efter vilken inställning psykologen/psykiatern hade till den sexuella inriktningen med följande svarsalternativ (N = 472):

— han/hon/de talade aldrig om min sexuella inriktning	29 %
— ansåg att jag var heterosexuell	4 %
— ansåg att min homosexualitet bara var tillfällig	11 %
— ansåg att jag var bisexuell eller heterosexuell med vissa homosexuella inslag (endast lilla formuläret, N = 235)	13 %
— ansåg att jag var homosexuell	46 %
— ansåg att jag skulle försöka bli heterosexuell	11 %

Av dem som någon gång besökt psykolog eller psykiater uppgav hälften (51 %) att de inte tyckt sig få någon hjälp av denne.

Vid våra samtal med företrädare för homosexuellas organisationer har framkommit att många homosexuella är besvikna på och misstrogna mot sjukvårdsinstitutioner. Detta gör att man ogärna berättar att man är homosexuell, vilket kan få negativa konsekvenser (t. ex. när det gäller upptäckt av sexuellt överförbara sjukdomar). Ett betydande underutnyttjande av sjukvården är en annan följd av denna misstro. Vi har också samtalat med en del läkare om dessa frågor och en har bl. a. uppgett följande:

"Nyligen berättade en kollega vid en av Stockholms psykiatriska universitetskliniker följande historia för mig: När hon som enda läkare vid måndagens sittrond gick igenom helgens nyinlagda patienter, upptäckte hon att en deprimerad man hade placerats på enkelrum. Normalt lades deprimerade patienter på flerbäddssal — framför allt av suicidprofylaktiska skäl, men också för att stimulera patienterna socialt. Personalen förklarade att mannen var homosexuell och att man av hänsyn både till honom och medpatienterna placerat honom på enkelrum. Denna särbehandling av homosexuella var rutin, men hade ej förankrats på högre nivå.

Historien kan tjäna som illustration av hur okunniga eller fördomsfulla uppfattningar om homosexuella kan resultera i en kvalitativt sämre vård för denna patientkategori.

I journaler har jag sett hur annars självklara uppgifter om sociala förhållanden, boendesituation, relationsanamnes, sexuell anamnes etc. ersatts med någon sammanfattande term som "hs-problematik". Kanske var behandlaren illa berörd eller för finkänslig eller okunnig för att ytterligare förhöra sig om patientens förhållanden. Något som naturligtvis är olyckligt för en adekvat insats."

Denna läkare påpekar också att homosexuell vårdpersonal inom alla yrkeskategorier skulle kunna bidra med värdefull kunskap och information men ofta avstår av rädsla för att exponera sin egen homosexualitet. På så sätt ökar avståndet ytterligare mellan personal och den homosexuelle patienten.

I en uppsats vid psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet har man undersökt inställningen till homosexuella hos psykoterapeuter i Göteborg. Av resultaten kan nämnas att ca 1/4 av de tillfrågade ansåg att det föreligger en skillnad i möjligheten att uppnå en fin kvalitet på relationen mellan likakönade och olikkönade par. Som skäl härtill har uppgivits exempelvis "den grundläggande psykopatologin hos homosexuella", avsaknaden av barn men även promiskuiteten hos homosexuella. Ca 20 % av de tillfrågade psykoterapeuterna åtar sig inte relationsterapi med likakönade par.

Vid 1983 års medicinska riksstämma förekom en rapport från det s. k. Venhälsprojektet i Stockholm (avsnitt 22.4). Denna redovisning avsåg vissa data beträffande de 350 först undersökta männen. Av dessa hade 87 % tidigare kontrollerat sig för förekomsten av eventuellt sexuellt överförbara sjukdomar; av dessa hade endast 72 % vid kontrollerna uppgivit sin homo- eller bisexualitet för läkare. Det innebär att nästan 30 % löpte stor risk att få fel prover tagna och alltså fel behandling. 13 % ansåg sig ha fått ett negativt bemötande på grund av sin homo- eller bisexualitet.

I en uppsats vid vårdhögskolan i Borås framkom bl. a. att en fjärdedel av de tillfrågade homosexuella männen skulle dra sig för att berätta om

sin homosexualitet vid inläggning på sjukhus.

Vi har också i våra undersökningar frågat om man någon gång haft en könssjukdom, varvid 41 % av männen (N = 1091) och 8 % av kvinnorna (N = 204) svarat jakande. På en följdfråga har sedan 8 % av dem som har haft en könssjukdom svarat att man vid något tillfälle undvikit eller dröjt med att söka vård, därför att man blivit smittad av någon av samma kön.

22.3 Sexuellt överförbara sjukdomar

Under de senaste åren har förekomsten av sexuellt överförbara sjukdomar bland homosexuella män uppmärksammats. Så t.ex. inträffade under år 1980 en epidemi av hepatit A (epedemisk gulsot) bland homosexuella män i Stockholm omfattande 145 kända fall. Antalet syfilisfall anmälda inom Stockholms län har under åren 1980—1983 visat en stigande tendens från 167 till 223 fall. Av statistiska uppgifter från statens bakteriologiska laboratorium framgår dock att antalet fall av syfilis minskat kraftigt mot slutet av år 1983. Andelen män i detta material varierar mellan 84 och 87 %. En genomgång av anmälningsblanketterna visar att 30 % uppgivit kontakt med någon av samma kön medan man hos 60 % saknar uppgift om kontaktens kön. 10 % anmäler heterosexuella kontakter. Slutligen kan nämnas att bland homosexuella män, som sökt på venerologisk mottagning på Södersjukhuset i Stockholm, ca 21 % varit bärare av tarmsjukdomen entamöba histolytica (amöbadysenteri), de flesta utan att ha haft några påtagliga symtom.

Under hösten 1979 upptäcktes hos homosexuella män i USA enstaka fall av svåra s. k. opportunistiska infektioner (exempelvis lunginflammation orsakad av Pneumocystis carinii) och cancersjukdomen Kaposi's sarkom. Dessa sjukdomar hade tidigare endast observerats hos svårt sjuka patienter, exempelvis hos patienter som led av cancer eller stod på medicinering med cellgifter eller cortison. Den för vetenskapen springande frågan blev varför andra kategorier än de sistnämnda drabbades av sjukdomen, som gavs namnet "Acquired Immune Deficiency Syndrome" (AIDS). Någon bättre svensk översättning eller benämning än "förvärvat immunbristsyndrom" finns inte.

En grundläggande förutsättning för AIDS är att den sjuke på grund av nedsättning av immunförsvaret blir mottaglig för smittämnen som i vanliga fall hos unga friska män inte ger upphov till allvarliga sjukdomar. Vid AIDS kan denna nedsättning orsaka mycket allvarliga och svårbehandlade infektionstillstånd eller ovanliga tumörsjukdomar. I sammanhanget bör dock tilläggas att det för närvarande inte är möjligt att med något laboratorieprov säkerställa om någon har AIDS eller inte. Diagnos ställs på den kliniska sjukdomsbilden.

Enligt erfarenheterna från USA, där i juli 1984 mer än 4 000 fall har diagnostiserats, är de utsatta grupperna följande:

homosexuella män med många partner	ca 70 %
narkomaner	ca 18 %
invandrare från Haiti	ca 5 %

hemofilipatienter (blödarsjuka)	ca 1 %
övriga	ca 3 %
uppgifter saknas	ca 3 %

Man känner i dag inte till vad som orsakar AIDS. Man syns dock vara överens om att för att AIDS skall utvecklas behövs en smittsam faktor (t. ex. ett virus). Av de virus som misstänks, fokuseras intresset på det s. k. HTLV (Humant T-cells Leukemi Virus) och andra närbesläktade virus som bl. a. kan spridas genom sexuella kontakter och blod. Något bevis för orsakssamband finns emellertid i nuläget inte. Det bör dock i det här sammanhanget understrykas att AIDS inte sprids via sociala kontakter. För detta talar att antalet fall utanför riskgrupperna (inkl. bland sjukvårdspersonal) fortfarande, trots att fyra år gått sedan de första fallen diagnostiserades är mycket litet. Ingen sjukvårdspersonal har smittats.

Det finns inget läkemedel eller annan behandling som kan återställa immunförsvaret hos de AIDS-sjuka, varför sjukdomen i hög procent leder till att den drabbade avlider även om man, såsom ofta sker, lyckas behandla infektionerna framgångsrikt.

90 % av alla kända fall av AIDS förekommer i USA. I Sverige är hittills (juli 1984) åtta fall kända och två dödsfall har inträffat.

22.4 Hälsoundersökning av homosexuella

Hösten 1982 startade RFSL:s läkargrupp, med visst ekonomiskt stöd från Stockholms läns landsting, ett särskilt projekt med undersökning av friska (utan symtom på sexuellt överförbara sjukdomar) homosexuella män. Projektet, som kallas Venhälsan, bedrivs kvällstid två kvällar i veckan på Södersjukhuset i Stockholm genom frivilligt arbete av homosexuella läkare och sjuksköterskor.

Venhälsprojektet har i första hand tillkommit för att erbjuda presumtivt friska homosexuella män viss hälsokontroll. Behandling av påvisade sjukdomstillstånd sker ej inom ramen för projektet utan dessa remitteras till den etablerade sjukvården.

I det följande redovisas vissa erfarenheter från Venhälsprojektet grundade på observationer som gjorts på de 350 först undersökta männen.

Sjukdomarna gonorré och chlamydiainfektion påvisades hos 4,2 % resp. 3,2 % av de 350 männen, oftast vid provtagning i rektum. Anala kondylom påvisades hos 10 %.

21,3 % av männen visade sig vara infekterade med olika former av tarmparasiter, främst Entamöba histolytica.

53 % av de undersökta männen visade tecken på att ha genomgått infektion med B-hepatit. 2 % var potentiellt smittsamma.

8 % har befunnits ha förstorade lymfkörtlar utan förklaring, vilket i kombination med laboratoriefynd talande för viss immunbrist, innebär att denna grupp har det s. k. Lymphadmopathy Syndrome (LAS). LAS kan inte betraktas som ett förstadium till AIDS, men har enligt amerikanska undersökningar samband med AIDS på så sätt att enstaka individer med LAS i framtiden kan tänkas utveckla AIDS. Man tror att LAS och AIDS orsakas av samma eller liknande virus.

En verksamhet som liknar Venhälsan har under hösten 1983 startats vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg i samarbete mellan RFSL och sjukvårdsförvaltningen. Tidigare fanns i Göteborg sedan år 1979 en särskild mottagning för att undersöka förekomsten av gonorré och syfilis. På regionsjukhuset i Örebro finns sedan våren 1984 också en särskild hälsokontroll för homosexuella. Planer på sådan verksamhet finns även i Västerås. Sjukvårdsförvaltningen i Malmö har, under föregivande av ekonomiska skäl, avslagit en framställan från RFSL om liknande verksamhet i Malmö. Denna kan dock troligen ändå komma till stånd genom samarbete mellan RFSL och infektionskliniken vid Malmö Allmänna Sjukhus. Läkare och sjuksköterskor från RFSL skulle i så fall delta i verksamheten utan ekonomisk ersättning.

22.5 Överväganden

Förutsättningarna för flertalet homosexuella att leva ett liv med mer stabila sexuella relationer kommer att växa fram successivt. Under tiden måste hälso- och sjukvården ha sådan kompetens att även homosexuella med omfattande vårdbehov får den vård de behöver. Enligt hälso- och sjukvårdslagen skall vården vara anpassad till den enskilde patientens behov och förutsättningar och utgå från den enskildes ansvar för sin hälsa. Hälso- och sjukvårdspersonalen skall vinnlägga sig om att ge patienten sakkunnig och omsorgsfull vård. Personalen skall så långt det är möjligt utforma och genomföra vården i samråd med patienten. Patienten skall visas omtanke och respekt.

Hälso- och sjukvårdspersonalen, inte minst i primärvården, måste ha en sådan utbildning och erfarenhet att de kan ge homosexuella patienter en fullgod vård och ett riktigt bemötande. Vi vet dock att många homosexuella har ett misstroende mot sjukvården. Detta misstroende är ibland grundat på faktiska omständigheter. Förhållandet medför att många homosexuella inte nämner sin sexuella läggning för hälso- och sjukvårdspersonalen eller avstår från att söka vård, vilket i sin tur kan leda till att behandlingen inte blir väl avpassad. Det är givetvis viktigt att behoven av ökad kunskap och förståelse om homosexuella beaktas i utbildningen av hälso- och sjukvårdspersonal.

Om det finns personal som genom egen erfarenhet eller på annat sätt har goda förutsättningar för att ge homosexuella en god vård bör vården kunna organiseras så att denna kompetens kommer de homosexuella till godo.

I Stockholm, Göteborg och Örebro har särskilda hälsokontroller införts för homosexuella. Dessa särskilda hälsokontroller, som bemannas med personal som är väl lämpad för dessa uppgifter, har visat sig vara mycket framgångsrika. Där förutsättningar för detta finns, bl. a. i form av patientunderlag m. m., bör enligt vår uppfattning sådana åtgärder övervägas även av andra sjukvårdshuvudmän. Om homosexuella med hälsoproblem kan fångas upp på ett tidigt stadium leder detta till vinster såväl för den enskilde som för samhället i form av minskade vårdkostnader. Ett sådant synsätt ligger också väl i linje med den nya hälso- och sjukvårdslagen med dess starka betoning av förebyggande och tidigt insatta åtgärder.

23 Stöd åt homosexuellas organisationer

23.1 Inledning

I landet finns flera organisationer för homosexuella. Den största och äldsta är Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) som har 25 lokalavdelningar och över 5 000 medlemmar spridda över hela landet.

Utöver RFSL finns föreningar, som har en särskild intresseinriktning och som inte är rikstäckande. Som exempel kan nämnas politiska sammanslutningar; Homosexuella Socialister (finns i Stockholm, Göteborg och Malmö), Homosexuella Liberaler och Gay Moderaterna (båda huvudsakligen med medlemmar i Stockholms-området). Det finns också särskilda föreningar för kvinnor (Lesbiska Feminister i Stockholm, Göteborg och Malmö) samt för kristna (Ekumeniska grupper för kristna homosexuella, EKHO, i Stockholm, Uppsala, Göteborg och Malmö/Lund). Härutöver finns föreningen Albatross med medlemmar över hela landet.

RFSL är en opolitisk organisation och många homosexuella som är medlemmar i exempelvis någon av de ovannämnda politiska sammanslutningarna är också medlemmar i någon av RFSL:s lokalavdelningar.

För många homosexuella har den verksamhet som bedrivs av RFSL och andra organisationer en stor betydelse. Detta framgår tydligt av våra undersökningar. Som exempel kan följande citat ur ett enkätsvar få tjäna:

"När jag genomgick en riktigt svår kris och sökte hjälp så fanns det ingen som kunde/ville hjälpa. Man hänvisade till långa köer på två år / . . . /. Jag lyckades kontakta RFSL-Stockholm efter mycket självövervinnelse och här blev jag *äntligen* accepterad! Jag fick vänner! Jag var ej ensam!"

23.2 Verksamheten inom organisationerna

Verksamheten varierar självfallet mellan de olika organisationerna. Gemensamt för de flesta är att man arbetar utåt för att påverka homosexuellas sociala situation och inåt mot de egna medlemmarna för att stärka deras självidentifikation som homosexuella.

Som exempel på verksamheten kan nämnas att mycket arbete inom RFSL bedrivs i olika arbetsgrupper. Några sådana arbetsgrupper — centrala eller lokala — är t. ex.

Socialpolitiska arbetsgruppen	Ansvarar för förbundets kontakter med olika myndigheter, regering och riksdag. Utarbetar förbundets remissyttranden. Ansvarar också för den sociala rådgivning förbundet startat.
Internationella arbetsgruppen	Ansvarar för olika aktiviteter för att stödja organisationer och enskilda homosexuella i andra länder. Är dessutom informationssekretariat för IGA. (International Gay Association.)
Massmediaarbetsgruppen	Ansvarar för kontakter med massmedia.
Informationsgruppen	Ansvarar för produktion av informationsmaterial kring homosexualitet. Flertalet lokalavdelningar har egna grupper som ansvarar för information om homosexualitet på skolor m. m.
Jourgruppen	Ansvarar för telefonjour (någon att tala med) på olika orter.
Tidningsredaktion	Ansvarar för utgivningen av förbundets tidning KOM UT.

Det bör nämnas att många av RFSL:s lokalavdelningar har egna lokaler för sin verksamhet och att ett omfattande arbete läggs ned på att få denna verksamhet att fungera. Som framgår av avsnitt 20.9 har många lokalavdelningar också en omfattande kulturverksamhet.

Många homosexuella upplever problem i sin situation som homosexuella. Det kan vara olika former av frågor kring den egna identifikationen som homosexuell men också enklare frågor av typen "hur träffar jag andra homosexuella".

För att underlätta för homosexuella att komma i kontakt med någon som kan besvara frågor och diskutera den personliga situationen har RFSL inrättat särskilda telefonjourer. Dessa finns i dag i Stockholm, Göteborg, Malmö, Uppsala och Jönköping. Jouren består av medlemmar i RFSL som har möjlighet att hänvisa vidare till olika psykologer/psykiatrer som man erfarenhetsmässigt vet har en positiv inställning till homosexualitet. Naturligtvis kommer det samtal även på andra tider och till andra än de nämnda lokalavdelningarna. Flertalet avdelningar och förbundet centralt har särskilda expeditioner och antalet telefonsamtal dit är mycket högt (uppskattningsvis enligt RFSL:s uppgifter mellan 7 000 och 8 000 samtal per år).

Förbundet bedriver även social rådgivning en kväll i veckan. Denna verksamhet har i praktiken funnits sedan början av 1970-talet, men har fr. o. m. hösten 1982 fått fastare former. Verksamheten vänder sig till homosexuella som blivit diskriminerade i olika sammanhang vid kontakter med myndigheter eller som behöver råd om vilka regler som gäller för homosexuella i olika sammanhang. Till rådgivningsverksamheten finns knutna olika yrkeskategorier såsom jurister, socionomer, kuratorer och läkare.

För år 1983 har viss statistik sammanställts. Den visar att rådgivningsverksamheten totalt under året haft 126 nya ärenden (ärenden som fordrar mer än ett besök räknas endast som ett ärende). Av dessa ärenden

var 39 medlemmar i RFSL och 87 icke medlemmar. De ärenden man handlade rörde bl. a. diskriminering på arbetsmarknaden (10 st.), vissa straffrättsliga frågor (14 st.), familjerättsliga frågor/homosexuella sambor (21 st.), invandrarfrågor (49 st.), militärärenden (9 st.) och diskriminering inom social- eller sjukvården (11 st.). Varje ärende tar mellan 30 och 60 minuter vid första besöket. Därtill kommer tid för följande besök, kontakter med myndigheter och organisationer samt upprättande av olika skrivelser.

En annan verksamhet bedrivs av RFSL:s lärargrupp, som består av yrkesverksamma lärare eller andra yrkeskategorier med anknytning till skolan. Lärargruppen har sammanställt ett studiematerial, som skall tillställas skolorna. Studiematerialet innehåller exempel på hur man kan lägga upp lektioner kring homosexualitet och en rad olika grupparbeten i skilda ämnen och på olika skolstadier. Gruppen samarbetar också med olika läromedelsförlag för att förbättra de läromedel som används på skolorna.

Den verksamhet som bedrivs av RFSL:s läkargrupp har vi berört i avsnitt 22.4.

I fråga om övriga organisationer bedriver de flesta av dem en mångfacetterad verksamhet som går ut på att, via olika utskott eller studiecirklar, verka för ett samhällets erkännande av homosexualitet. Föreningarnas inte minst viktiga verksamhet är att verka inåt och vara ett stöd för många homosexuella att finna sin identitet som homosexuella och att hjälpa homosexuella att uppträda öppet.

23.3 Samhällets stöd till organisationerna

RFSL centralt har vid två tillfällen, sedan förbundets bildande år 1950, erhållit statsbidrag till sin verksamhet. År 1980 erhöll förbundet 25 000 kr. för informationsverksamhet, medan man år 1983 erhöll samma summa för information om sjukdomen AIDS. Förbundet har uppgett att det sedan början av 1970-talet nästan årligen ansökt om bidrag men att ansökningarna, med ovannämnda undantag, alltid avslagits.

RFSL:s lokalavdelningar får i vissa kommuner även kommunalt bidrag. Enligt vad vi inhämtat från de kommuner, där RFSL har lokalavdelningar, har följande bidrag beslutats (redovisningen avser de tre senaste åren och endast de lokalavdelningar som har sökt om direkt ekonomiskt stöd).

Lokalavdelning	Bidrag/kr		
	1982	1983	1984
RFSL Borås	14 400	15 400	16 600
RFSL Göteborg, avd 2	45 000	48 000	48 000
RFSL Jönköping	—	5 000	15 000
RFSL Karlstad	1 000	1 000	1 000
RFSL Linköping	0	2 000	3 000

RFSL Malmö	9 500	20 000	25 000
RFSL Norrköping	11 300	12 100	12 500
RFSL Skövde	500	0	600
RFSL Stockholm	22 000*	24 000	24 000
RFSL Sundsvall	1 500	3 000	3 000
RFSL Uppsala	32 000	34 200	36 000
RFSL Västerås	—	0	0
RFSL Örebro	—	1 000	1 000

* Extra anslag har dessutom erhållits med 55 000 kr.

Några andra organisationer än RFSL:s lokalavdelningar har inte erhållit några kommunala bidrag.

Övriga lokalavdelningar har antingen inte sökt ekonomiskt stöd eller också sökt stöd av annan art, t. ex. hjälp med lokal.

Som exempel på de överväganden som legat till grund för kommunernas beslut kan följande utdrag ur socialförvaltningens i Linköping tjänsteutlåtande få tjäna:

Nämnden beslutade år 1982 avslå framställningen. De skäl som motiverade detta beslut var följande:

"Föreningsbidraget syftar till att stödja föreningsverksamhet inom socialvårdens område. Föreningsbidraget kan vidare syfta till att förebygga sociala problem och/eller verka för insatser i rehabiliterande syfte.

Socialförvaltningen bedömer att RFSL:s verksamhet inte riktar sig mot de målgrupper som socialförvaltningen vänder sig till i sitt socialvårdande arbete. Personer med bl. a. homosexuell inriktning har oftast ordnad social livsföring och omfattas av samhällets tjänster på samma villkor som andra. Någon särskild uppmärksamhet mot denna grupp torde ur socialtjänstens synvinkel vara obehövlig."

Socialförvaltningen anser det tveksamt om det utifrån socialtjänstlagens intentioner är rimligt att kategoriskt avvisa framställningen från RFSL. I första stycket, 21 §, socialtjänstlagen stadgas följande: "Socialnämnden skall verka för att människor, som av fysiska, psykiska eller andra skäl möter betydande svårigheter i sin livsföring, får möjlighet att delta i samhällets gemenskap och att leva som andra." Det framstår som rimligt enligt förvaltningens mening att föreningen erhåller ett begränsat bidrag på förslagsvis 2 000 kr.

RFSL-avdelningen i Uppsala är den enda lokalavdelning som har fått kommunalt stöd till anställning av en föreningssekreterare på deltid (f. n. 10 tim./vecka). Beslutet om detta bidrag motiverades bl. a. på följande sätt (citat ur tjänsteutlåtande):

Sociala centralnämnden anser att den verksamhet, som UFH bedriver är av stort värde, när det gäller att hjälpa homosexuella ur den isolering, som många av dem lever i. Genom kontakt med andra i samma situation får de homosexuella möjligheter till samvaro och gemenskap, som kan underlätta för dem att acceptera sig själva. Även om de homosexuellas problem inte särskilt ofta aktualiseras vid socialförvaltningen, anser nämnden att det finns skäl att stödja föreningen, då den uppenbarligen hjälper många människor, som har det svårt.

De möjligheter till bidrag, som UFH kan erhålla genom fritidsnämnden är otillräckliga. Rädslan att öppet tillstå sin homosexualitet bidrar också till att antalet redovisade medlemmar inte blir så högt, vilket påverkar bidragens storlek.

Som framgår av sammanställningen ovan har RFSL Västerås inte beviljats några kommunala bidrag. Kommunen har i en skrivelse till oss meddelat att anledningen till att föreningen fick avslag på sin ansökan är att "man inte uppfyllde kriterierna för bidrag, nämligen att vara en förening för ungdom eller ha en verksamhet som kunde anses vara en kommunal angelägenhet".

23.4 Överväganden och förslag

Den verksamhet som homosexuellas organisationer utövar är omfattande och differentierad. Det övergripande syftet med de olika verksamhetsgrenarna är att stödja homosexuella och att få homosexualitet erkänd som en del av samhället. Det ligger i sakens natur att de som bäst kan informera om homosexualitet och hjälpa homosexuella är just homosexuella och deras organisationer. Organisationerna har således en mycket stor betydelse inte bara för enskilda homosexuella utan även för homosexuellas situation i samhället i stort. Saken kan också uttryckas så att homosexuella och homosexualitet har svårt att bli erkända i samhället om inte homosexuellas organisationer, som hittills till helt övervägande del bedrivit sin verksamhet på ideell basis, får stöd av det allmänna.

Det nuvarande organisationsstödet bygger på tanken, att statliga medel bekostar stödet till organisationernas arbete pår riksplanet, landstingskommunala medel stödet till den regionala organisationsnivån och kommunala medel stödet till organisationernas lokala verksamhet. När det gäller de icke rikstäckande organisationerna vill vi understryka att vissa av dem tagit på sig arbetsuppgifter även i andra delar av landet där det inte finns föreningar för homosexuella. De har således vissa kostnader som är att hänföra till riksnivån. De bidragsbeviljade myndigheterna bör ha detta i åtanke när ansökningarna om bidrag till homosexuellas organisationer behandlas.

En del centrala verk och myndigheter har särskilda anslag inte bara för information i olika ämnen utan även till bidrag till olika organisationer. Som exempel kan nämnas att socialstyrelsen har anslag för information om alkohol, narkotika och tobak och att Riksförbundet för sexuell upplysning erhåller bidrag från detta anslag. Vi förutsätter, att de för anslagsbeviljande ansvariga i fråga om ansökningar om bidrag till homosexuellas organisationer beaktar vad vi ovan anfört om homosexuellas organisationers stora betydelse för att uppnå våra direktivs målsättning.

Enligt vår mening måste det vara ett viktigt led i strävandena att undanröja diskriminering av homosexuella att homosexuellas organisationer erhåller samhällsstöd för sin verksamhet. Det är därvid av vikt för staten att stödja sådan verksamhet som är att hänföra till riksnivån.

Samhällsstödet bör vara av den storleksordningen att det kan användas till exempelvis avlöning av en förbundssekreterare jämte erforderliga lokaler och expenser samt för information om homosexualitet och homosexuella. Givetvis skall det ankomma på organisationerna att själva avgöra hur detta statsbidrag skall användas.

24 Fortsatta åtgärder

I de tidigare avsnitten, framför allt de som gäller utbildning, information, forskning och kultur, har vi redogjort för tänkbara åtgärder från olika myndigheters sida. Vi har därvid konstaterat att situationen för homosexuella behöver förbättras på olika sätt och samtidigt redogjort för de lämpliga vägarna att uppnå dessa förbättringar. Som framgår av våra överväganden och förslag är det oftast frågan om åtgärder inom ramen för gällande bestämmelser, varvid fordras att ansvariga myndigheter inom dessa ramar omprioriterar sin verksamhet.

Genom att ansvaret för åtgärderna är spridda på många olika myndigheter och inom myndigheterna ibland på flera olika avdelningar, finns risken att de behövliga åtgärderna splittras upp. Denna risk förstärks av det förhållande att åtgärderna förutsätts kunna genomföras genom omprioriteringar. Mot den här bakgrunden anser vi det angeläget att diskutera en samordning av samhällets fortsatta åtgärder för att avskaffa diskriminering av homosexuella.

Den bästa lösningen av dessa samordningsproblem är, enligt vår uppfattning, att socialstyrelsen får ett särskilt ansvar för den verksamheten. Detta kan ske genom att sådana samordningsinsatser åvilar en särskild tjänsteman. Därigenom skapas garantier för att det fortsatta arbetet att avskaffa diskrimineringen av homosexuella fortsätter.

Den aktuella tjänsten bör, förutom samordningsansvar, även kunna fungera som en resurs för skolor och andra när det gäller frågor kring homosexualitet. Som framgår av vår skolenkät finns det brister i skolans samlevnadsundervisning. Det kan gälla bristande faktakunskaper men också svårigheter att på lämpligt sätt lägga upp undervisningen kring homosexualitet. Vi är övertygade om att en centralt placerad person har stora möjligheter att kunna fungera som ett stöd i dessa sammanhang.

Även om tjänsten organisatoriskt placeras på socialstyrelsen bör arbetsuppgifterna inte enbart omfatta detta verks ansvarsområde. Samarbetet med andra myndigheter kan lösas genom att dessa utser olika kontaktpersoner.

Vi vill slutligen i det här sammanhanget betona vikten av att bevakningen av frågor om homosexuellas situation förstärks också i regeringskansliet. Även här bör en särskild tjänsteman få ansvaret för att följa frågor som kan gälla homosexuella.

25 Kostnadsberäkningar

För samtliga kommittéer och särskilda utredare gäller kommittédirektiv (dir. 1984:5) angående utredningsförslagens inriktning. Direktiven innebär bl. a. att kommittéförslag inte får öka de offentliga utgifterna eller minska statsinkomsterna. Kommittéerna skall därför visa hur förslag som innebär utgiftsökningar eller inkomstminskningar skall finansieras.

Våra förslag kan i stort indelas i tre huvudgrupper, nämligen lagstiftning som rör homosexuella, förbättrad undervisning och information om homosexualitet och homosexuella samt särskilt stöd till homosexuellas organisationer.

Utredningsuppdragets natur innebär att vi inte kan presentera några konkreta besparingar eller kostnadsminskningar. Våra förslag torde emellertid få den effekten att homosexualitet och homosexuella erkänns av samhället och som en följd därav kommer allt flera homosexuella att våga uppträda öppet. Det är vår förvissning om att dessa effekter kommer att innebära kostnadsbesparingar exempelvis inom hälso- och sjukvård eller att resurser kan frigöras för annat ändamål.

De straffrättsliga regler som vi föreslår kommer inte att medföra att polis- och åklagarmyndigheter eller domstolar behöver tillföras ytterligare resurser.

Vi föreslår att homosexuell samlevnad jämställs med äktenskapsliknande samlevnad vid tillämpningen av den statliga grupplivförsäkringen. Kostnaderna för denna reform beror på många omständigheter, vilka är omöjliga att närmare analysera, såsom antalet homosexuella samlevnadspar, längden av samlevnaden och eventuellt föreliggande ekonomiska beroendeförhållande.

Våra förslag till förbättrad undervisning och information är utformade på sådant sätt att de ryms inom befintliga kostnadsramar.

Vi föreslår ett särskilt stöd till homosexuellas organisationer. Storleken av stödet är naturligtvis beroende av vad organisationerna avser att använda detta till. Vi kostnadsberäknar emellertid ett årligt stöd till homosexuellas organisationer över statsbudgeten till 500 000 kr. Med hänsyn till de besparingar som vårt förslag innebär kan denna kostnad inrymmas inom befintliga kostnadsramar på olika sakområden.

26 Specialmotivering

26.1 Allmänt

Vi föreslår att i regeringsformen, tryckfrihetsförordningen, brottsbalken och i diskrimineringsutredningens förslag till lag mot etnisk diskriminering, för den händelse förslaget leder till lagstiftning, införs bestämmelser som innebär att homosexuella ges samma skydd mot åtgärder av diskriminatorisk natur som andra minoritetsgrupper i samhället redan har. Någon ändring av gränserna mellan tillåtna och otillåtna förfaranden är inte avsedd. Beträffande dessa gränser och frågor om yttrande- och tryckfrihet hänvisas till uttalanden vid 1970 och 1982 års ändringar av bl. a. 16 kap. 8 § brottsbalken och till diskrimineringsutredningens betänkande (SOU 1983:18) *Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet.* (Jfr prop. 1970:87 s. 61 f och 72 f, 1LU 1970:41 s. 46 ff, prop. 1981/82:58 s. 13 ff och 22 ff, KU 1981/82:24 s. 4 ff och JuU 1981/82:41 s. 5 ff).

26.2 Sexuell läggning m. m.

I våra lagförslag, utom i förslaget till lag om samlevnad mellan två personer av samma kön, använder vi begreppet sexuell läggning. Vad vi menar med sexuell läggning framgår av den allmänna motiveringen (avsnitt 2.2). Där framgår, att vi med begreppet avser vilket kön en människas sexuella känslor riktas mot. Mot denna bakgrund kan sexuell läggning endast förstås som hetero-, homo- eller bisexuell läggning. Begreppet säger däremot inte någonting, vilket för tydlighetens skull bör understrykas, om vilka beteenden den sexuella läggningen medför, exempelvis om den är särskilt riktad mot barn. När det gäller olika straffbara sexuella beteenden är således någon ändring inte åsyftad när vi använder begreppet sexuell läggning.

När vi i våra förslag till lagtext talar om sexuell läggning har vi i första hand tänkt på homosexuell sådan. Att detta inte klart uttryckts i lagtext beror dels på att gränserna mellan olika former av sexuell läggning är flytande och dels på att ett uttryckligt angivande av homosexuell läggning kan framstå som ett onödigt utpekande av en grupp människor.

26.3 2 kap. 15 § regeringsformen

Diskrimineringsförbudet avseende sexuell läggning vänder sig till de normgivande organen och avser föreskrifter inom alla ämnesområden, således även exempelvis civilrättslig lagstiftning. Förbudet är begränsat till att avse missgynnande normgivning. Som vi påpekat i föregående avsnitt avses med begreppet sexuell läggning främst homosexuell sådan. Vårt förslag innebär således att homosexuella genom normgivning inte får beredas sämre villkor än som gäller befolkningen i övrigt. Sådan särbehandling kan tänkas ske antingen genom regler, som direkt tar sikte på homosexuella och medför att deras situation i något hänseende blir sämre än majoritetens, eller genom föreskrifter, som, med uteslutande av homosexuella, ger förmåner åt befolkningens flertal (jfr även prop. 1975/76:209 s. 157).

Gällande lagstiftning tillåter exempelvis inte två människor av samma kön att gifta sig med varandra eller att adoptera gemensamt. Detta kan till synes innebära att den nuvarande äktenskaps- och adoptionslagstiftningen framstår som missgynnande av homosexuella om vårt förslag till lydelse av 2 kap. 15 § RF genomförs. Enligt vår mening är emellertid förhållandet inte sådant. Att exempelvis två människor av samma kön inte får ingå äktenskap med varandra eller adoptera gemensamt kan inte förstås som missgynnande lagstiftning i den mening som avses med 2 kap. 15 § RF.

Begreppet sexuell läggning, som vi definierat detta (avsnitt 2.2 och 26.2), kan inte heller innebära att straffbestämmelserna i 6 kap. brottsbalken om otukt med minderåriga står i strid mot vårt förslag till 2 kap. 15 § RF.

26.4 Förslaget till lag om samlevnad mellan två personer av samma kön

Förslaget innebär en lagreglering av s. k. äktenskapsliknande samlevnad mellan två personer av samma kön inom vissa områden. I sitt förslag (SOU 1981:85) till Äktenskapsbalk behandlar familjelagssakkunniga utförligt när en samlevnad mellan två personer av olika kön skall anses vara äktenskapsliknande (jfr avsnitt 10.2) Vi har inte någon annan uppfattning än familjelagssakkunnigas i fråga om när en samlevnad skall anses vara äktenskapsliknande. Vi hänvisar därför till vad familjelagssakkunniga anfört i sitt betänkande med förslag till äktenskapsbalk och till vad som anförts i förarbetena till lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad (SOU 1981:85 s. 137 ff och prop. 1973:32 s. 133).

Enligt förslaget skall homosexuell samlevnad i vissa avseenden i rättsligt hänseende jämställas med sådan samlevnad mellan man och kvinna som i lagstiftningen benämns äktenskapsliknande.

Termen äktenskapsliknande förhållanden eller motsvarande har hittills använts sparsamt i lag eller författning, dvs. författningar beslutade

av riksdag eller regering. Den återfinns bara i de bestämmelser som framgår av vårt förslag till lag om samlevnad mellan två personer av samma kön.

Något krav på att parterna i en samlevnad mellan två personer av samma kön skall vara ogifta har inte uppställts. Tillämpning av lagen (1973:651) om ogifta samboendes gemensamma bostad vid homosexuell samlevnad förutsätter emellertid att parterna är ogifta. Däremot utesluter exempelvis inte 4 kap. 19 § utsökningsbalken att en eller båda parter kan vara gifta på var sitt håll. I de fall där lagstiftningen inte föreskriver att parterna skall vara ogifta får frågan lösas med ledning av förarbeten och praxis.

I viss lagstiftning används uttryck som "närstående" eller liknande. Exempel härpå är 12 kap. 34 § jordabalken, 29a § konkurslagen, 4 kap. 12 § och 13 § samt 36 kap. 3 § rättegångsbalken, 28 § lagen (1971:289) om allmänna förvaltningsdomstolar, 26 § förvaltningsprocesslagen (1971:291) samt 4 § förvaltningslagen (1971:290). Begreppet "närstående" eller liknande omfattar bl. a. man och kvinna som lever tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden (jfr bl. a. prop. 1973:30 s. 68). Uttalanden saknas om att parterna i ett homosexuellt samlevnadsförhållande omfattas av närståendebegreppet. Enligt vårt förslag kan två parter av samma kön sammanleva under äktenskapsliknande förhållanden. Det ligger då i sakens natur att parterna även skall anses vara varandra närstående. Uttryckligt stadgande härom har inte ansetts erforderligt.

Enligt närmare bestämmelser i utsökningsbalken kan utmätning ske hos en gäldenär. Viss egendom är enligt 5 kap. 2 § utsökningsbalken undantagen från utmätning och när gäldenären har familj bestäms enligt 5 kap. 2 § utsökningsbalken vad som får undantas med skälig hänsyn även till vad familjen brukar eller behöver.

En gäldenärs lön kan bli föremål för utmätning och för införsel. Lönen i sin helhet kan inte bli föremål för de nämnda åtgärderna. Enligt 7 kap. 4 § utsökningsbalken får lön utmätas endast i den mån den uppenbart överstiger vad som behövs för gäldenärens och hans familjs underhåll. När det gäller införsel skall enligt 15 kap. 9 § utsökningsbalken gäldenären förbehållas ett belopp för eget underhåll och familjens behov.

Begreppet "familj" har inte någon i lag bestämt avgränsad betydelse. Till begreppet torde räknas samboende man och kvinna, vilka inte är gifta. Familjebegreppet torde också kunna omfatta hushållsmedlem, om dennes ekonomiska ställning inte ger anledning till annat (jfr prop. 1968:130 s. 130 och prop. 1980/81:8 s. 743). Som framgår av den allmänna motivering (avsnitt 10) visar den sociala verkligheten att den homosexuella familjen finns. Mot bakgrund härav bör de bestämmelser i utsökningsbalken som använder begreppet familj avse även det homosexuella samlevnadsparet. Något uttryckligt lagstadgande har inte ansetts erforderligt.

I den allmänna motiveringen (avsnitt 10.8.5) har vi redogjort för de skäl som legat till grund för att vi valt att räkna upp de lagbestämmelser som skall gälla vid samlevnad mellan två personer av samma kön. Med den valda metoden kan bestämmelser utfärdade av olika myndigheter,

exempelvis arbetsmarknadsstyrelsen, inte tillämpas vid homosexuell samlevnad. Vi utgår emellertid från att lagen får den effekten att alla författningsbestämmelser där begreppet "äktenskapsliknande förhållanden" eller motsvarande används för att beteckna en samlevnad mellan en man och en kvinna kommer att tillämpas även vid homosexuell samlevnad om detta inte skulle leda till orimliga konsekvenser med hänsyn till den grundläggande skillnaden mellan homo- och heterosexuell samlevnad.

Reservationer

1. Av *Lars Ahlmark, Britta Bjelle* och *Karin Israelsson* beträffande 2 kap. 15 § och 20 § regeringsformen

Utredningen om de homosexuellas situation i samhället föreslår att, till hindrande av diskriminering av homosexuella, tryckfrihetsförordningen 7 kap. 4 § 8 p. samt brottsbalken 5 kap. 5 § och 16 kap. 8 och 9 §§ skall ändras så att *sexuell läggning* tillförs de uppräkningar av egenskaper eller åsikter som förekommer i dessa lagrum.

Vi biträder dessa förslag.

Vidare föreslår utredningens majoritet att regeringsformen 2 kap. 15 och 20 §§ skall ändras på motsvarande sätt. Med detta förhåller det sig emellertid annorlunda. Frågan om en ändring av RF 2:15 och 20 innefattar för det första en bedömning av RF 1:2 med lydelsen:

"Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd skall vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Det skall särskilt åligga det allmänna att trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet och för en god levnadsmiljö.

Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden. Det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter samt värna den enskildes privatliv och familjeliv.

Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas".

Enligt vår uppfattning innebär detta, tillämpat på de homosexuella, en klar markering av deras rätt till likabehandling jämfört med heterosexuella och rätt till värn av privatliv och familjeliv.

Holmberg-Stjernquist säger i sin grundlagskommentar:

"I vissa fall råder det en överlappning mellan paragrafens (RF 1:2) bestämmelser och de rättsligt bindande föreskrifterna i RF 2 kap. om grundläggande fri- och rättigheter. De senare ålägger det allmänna att avhålla sig från vissa ingripanden, framhöll FRU /1973 års fri- och rättighetsutredning/ (SOU 1975:75 s. 184) och fortsatte: 'Ett avstående från att obehörigen ingripa i den ifrågavarande rättigheten ligger naturligtvis — programmatiskt — också inom ramen för' RF 1:2 'men den mest väsentliga funktionen för detta stadgande är att ålägga det allmänna att positivt verka för att den ifrågavarande rättigheten skyddas, främjas och i största möjliga utsträckning förverkligas'. De i RF 1:2 angivna rättigheterna ger den

enskilde ett skydd *med hjälp av* det allmänna, rättigheterna i RF 2 kap. garanterar den enskilde ett skydd *mot* det allmänna".

Bestämmelserna i RF riktar sig mot lagstiftaren medan bestämmelserna i tryckfrihetsförordningen och brottsbalken riktar sig mot enskilda personer. En ändring i RF är av den karaktären att mycket starka motiv måste redovisas. Ett eventuellt psykologiskt värde av en komplettering kan inte anses tillräckligt eftersom skilda minoritetsgrupper då med samma fog kunde hävda att de borde medtagas i lagtexten.

Vi kan inte finna att det under kommittéarbetet framkommit behov av en starkare principiell markering av samhällets inställning än den som framgår av RF 1:2.

Frågan om en ändring av RF 2:15 och 20 innefattar för det andra även en bedömning av hur en sådan ändring förhåller sig till övrig lagstiftning. Regeringsformen är en grundlag vilket innebär att den anger grunderna för hur vårt samhälle ska vara uppbyggt. Det ligger därvid i sakens natur att riksdagen inte får stifta lagar som strider mot grundlagen. Detta sägs också uttryckligen i bl. a. 2 kap. 15 § RF beträffande det område som detta lagrum reglerar. Till följd härav måste man vid en eventuell ändring av grundlagen undersöka att inte någon lag eller annan författning som redan trätt i kraft kommer att strida mot den eventuella ändringen i grundlagen. Om så är fallet måste även den lagen eller författningen ändras så att den står i harmoni med grundlagen.

Gällande äktenskaps- och föräldralagstiftning tillåter inte personer av samma kön att gifta sig med varandra eller att adoptera barn gemensamt. Inte heller utredningen har funnit anledning att föreslå ändrad lagstiftning i dessa delar. Genom den av majoriteten föreslagna ändringen av 2 kap. 15 § regeringsformen kommer emellertid detta lagrum att ange att övrig lagstiftning inte får missgynna någon medborgare för att denne är homosexuell.

Det kan hävdas att nuvarande lagstiftning, som hindrar homosexuella personer från att gifta sig med varandra eller gemensamt adoptera barn, är en för de homosexuella missgynnande lagstiftning. Ändringen i 2 kap. 15 § RF skulle därför behöva medföra följdändringar i bland annat nu nämnda lagstiftningar. Detta förhållande samt utredningens ställningstagande till äktenskaps- och adoptionsfrågan utgör därför hinder mot att i regeringsformen likställa homosexuell läggning med ras, hudfärg eller etniskt ursprung.

En ändring av RF 2:15 och 20 avstyrkes därför.

2. Av *Eva Bohlin* beträffande rätt för två personer av samma kön att få adoptera gemensamt och att få gifta sig med varandra

Förtryck och diskriminering av homosexuella är ingen isolerad företeelse. Det finns ett samband mellan olika former av förtryck. Vårt samhälle bygger på utnyttjande av människor, på konkurrens och utslagning. I ett sådant samhälle, där ett fåtal plundrar resurserna och förstör miljön, måste de som har makt tvinga och kontrollera människorna. I den

kontrollen ingår att påtvinga människorna värderingar och roller. Självrespekten tas ifrån människorna genom att de böjs under mönster i de härskandes intresse. Det är därför människorna i århundraden tvingats trycka ner sin sexualitet. Det är därför vi fått den trånga och skeva uppdelningen i mans- och kvinnoroller. Det är därför uppfostran och kultur i så hög grad bestått i auktoritär disciplinering, i undertryckande av känslor och skapande förmåga. Det är därför vi har ett ekonomiskt och politiskt förtryck samt ett kvinnoförtryck. Och det är därför homosexuella förtrycks.

Man kan också se till historien eller i det dagliga livet att män generellt sett är mer intoleranta mot homosexuella än kvinnor. Det är också särskilt auktoritära makthavare, som stämplar lesbiska och bögar som avvikare och som söker få samhället att stöta ut homosexuella. Orsaken härtill är lätt att se. Lesbiska och bögar har själva tagit ställning till sin sexualitet och trots en massiv heterosexuell motbild funnit sin väg. Lesbiska och bögar har vågat lyssna till sitt hjärtas sång, trots att sången var förbjuden och påbjöds som vanärande. Vad är mer hotande för makthavaren än när den enskilda människan frågar — inte vem som bestämmer i kraft av makten — utan vad som är rätt efter mitt hjärtas bud? Det gör lesbiska och bögar. Därför är homosexuella en spik i ögat på makten. Lesbiska och bögar kan ju visa andra vägen till eget, fritt val.

Kampen för homosexuell frigörelse ingår i ett större helt, där förtryckta grupper sluter sig samman och ställer upp för varandra för att skapa ett friare samhälle. Den homosexuella frigörelsen är i den kampen ett viktigt led, då just den kraftfullt bidrar till att slå sönder inskränkta mänskliga roller och vidga trånga mönster.

Mot denna bakgrund har det varit naturligt för VPK att under gångna år, bl. a. genom motioner i riksdagen, stödja den homosexuella frigörelsekampen. VPK stöder självklart kraven på att den legala diskrimineringen helt undanröjs. Genom det nu framlagda betänkandet föreslås en del förbättringar för homosexuellas situation i samhället. Detta är bra. Men förbättringarna framstår, t. ex. ifråga om äktenskapsreglerna, som halvhjärtade. Det politiska schackrandet, som resulterat i att förslag om total laglig jämställdhet för homo- och heterosexuella trollats bort i räddhåga för inflytelserika, extremreligiösa och konservativa maktklickar, är något som jag inte velat ställa upp på.

Utredningens förslag är alltså ett framsteg på många områden. Det konstateras i inledningen till betänkandet att den enda skillnaden mellan homo- och heterosexuella är, att homosexuella dras till personer av samma kön och heterosexuella till personer av motsatt kön. Jag delar den grundsynen men tillägger, att en väsentlig skillnad består i att förmågan att älska en av motsatt kön premieras, medan förmågan att älska en av samma kön diskrimineras och förtigs. I inledningen fastläggs också, att likheten mellan homo- och heterosexuella gör det självklart att homosexuella inte ska diskrimineras. Därför föreslår utredningen sammanfattningsvis

— att samlevnad mellan två personer av samma kön i vissa avseenden jämställs med vad man idag kallar äktenskapsliknande samlevnad

— att homosexuella jämställs med andra minoritetsgrupper, som genom lagstiftning är särskilt skyddade mot diskriminering
— hur undervisning och information om homosexuella kan bedrivas.

Jag anser detta riktigt och stöder förslaget. Samtidigt konstaterar jag att utredningsmajoriteten frångått målsättningen att lämna förslag till undanröjande av kvarstående diskriminering, bl. a. ifråga om äktenskap, adoption och arvsrätt.

Jag är överens med utredningsmajoriteten när det gäller *yttre former av diskriminering*, både öppen och förtäckt, såsom t. ex. misshandel eller särbehandling. Denna diskriminering ska stävjas med hjälp av

— förbud i grundlagen mot diskriminering av och hets mot homosexuella
— bestämmelser om straff mot diskriminering i brottsbalken
— lag mot diskriminering i arbetslivet
— utlänningsskydd och asylrätt
allt på samma sätt som gäller för etnisk diskriminering.

I betänkandet talas också om *tystnaden*, den dolda diskrimineringen. Trots att antalet homosexuella kan beräknas till ca 10 procent av befolkningen — och alltså är lika många som antalet invandrare i Sverige — uppger många, att de aldrig träffat en homosexuell. Detta är tystnaden. Denna tystnad om homosexuella finns i hela samhället. Mycket få filmer och böcker behandlar på ett naturligt sätt homosexuellas kärlek och homosexuellas familjegemenskap. Visst är det här betydelsefullt med ett aktivt stöd för homosexuell kultur och upplysning om homosexualitet, som utredningen föreslår. Men jag vill också peka på betydelsen av lagens tystnad. Denna lagstiftarens tystnad är inte bara en orättvisa mot alla homosexuella. Det finns en annan, kanske allvarligare sida av lagens tystnad. Samhället "talar" genom lagen. Och det finns ett gammalt ordspråk som säger: den som tiger samtycker. Och det är just vad samhället gör idag. Man tiger och samtycker till föraktet och diskrimineringen. Samma tanke uttrycktes av jämställdhetskommittén i förslaget till lagstiftning om jämställdhet mellan män och kvinnor (Prop 1978/79:175 s. 18): en lag ger ett väsentligt och påtagligt uttryck för samhällets erkännande av principen om jämställdhet. Jurister och samhällsvetare talar om lagens moralbildande verkan. Jag anser, att så länge samhället inte i lagstiftningen jämställer homo- och heterosexuella, lämnar samhället den informationen till medborgarna att homosexuella inte är (och inte ska vara) jämställda med heterosexuella. Med andra ord: hur ska vi få medborgarna att förstå, att homosexuella är likvärdiga andra när exempelvis homosexuella par inte får gifta sig?

Här finns anledning att peka på vad utredningens biträdande sekreterare Per Arne Håkansson anfört bl. a. i utredningens egen skrift "Homosexuella och omvärlden", s. 113. Håkansson tolkar de statistiska resultaten i sin undersökning på följande sätt: vill man i grunden förändra attityderna mot homosexuella, måste man vara beredd att fullt ut ge homosexuella jämställdhet med heterosexuella, även t. ex. ifråga om äktenskap.

Man kan därför fråga sig, om majoriteten med sitt förslag på familjerättens område egentligen ens avsett att undanröja kvarstående diskriminering av homosexuella.

Äktenskap m. m.

En homosexuell manifesterar sin läggning genom att söka förbindelse med en person av samma kön och en heterosexuell med en person av motsatt kön. Därför är naturligtvis frågor om lagreglerna för parbildning väsentliga. Regleringen för par får återverkningar på en mängd rättsområden, t. ex. familjerätten, socialrätten, skatterätten och arvsrätten.

I utredningen är vi ense om, att det inte föreligger några skillnader mellan homo- och heterosexuella sambor. Därför kan man med fog tala om den *homosexuella familjen*, liksom den heterosexuella. Vi är också överens om att homo- och heterosexuellt samboende i princip ska jämställas. Vad som skiljer oss åt är, att utredningsmajoriteten inte drar de praktiska konsekvenserna av sin principiella inställning.

Det är vidare klart, att det *lagtekniskt* inte är svårt att ändra förhållandena så att samma regler gäller för homo- och heterosexuella par. Snarare är det lagtekniskt otympligare att göra särregleringar av den typ majoriteten tänkt sig.

Jag vill, som VPK:s representant i utredningen, inte nöja mig med utredningsmajoritetens halvhjärtade förslag om ett slags äktenskapsliknande samlevnad för homosexuella. I stället anser jag, att eftersom heterosexuella par har rätt att ingå äktenskap, bör även homosexuella par ha samma rätt. Detta betyder, att civiläktenskap görs obligatoriskt för alla som önskar ingå äktenskap, enligt det förslag som familjelagsakkunniga la fram år 1972 med vissa mindre justeringar. Vidare bör de regler om sambor, som lämnas i förslaget till äktenskapsbalk göras tillämpliga på homosexuella sambor. I andra hand bör förändringen ske genom att nu gällande regler bl. a. i giftermålsbalken omarbetas så, att bestämmelserna om borgerlig vigsel och samboende görs tillämpliga på homosexuella par.

Också utredningsmajoriteten pekar på att *civiläktenskap* enligt den modell familjelagssakkunniga la fram år 1972 kan innebära att homo- och heterosexuella samlevnadsförhållanden jämställs. Jag antecknar emellertid, att betänkandets framställning av förslaget är något missvisande (kap. 10.2). Där antyds nämligen att s. k. civiläktenskap inte skulle vara förenligt med de internationella åtaganden Sverige gjort. Det finns anledning att påminna om vad den socialdemokratiske departementschefen yttrade med anledning av förslaget (Prop. 1973:32 s. 103). Förslaget innebar betydande förtjänster, då vi skulle få ett enhetligt förfarande för ingående av äktenskap, grundat på mannens och kvinnans eget handlande, nämligen anmälan av deras överenskommelse att ingå äktenskapet. Anledningen till att det ändå inte las fram för riksdagen var den, att det måste kompletteras med föreskrift om vittnens närvaro för att stämma överens med internationella konventioner. Departementschefen ansåg då att den praktiska skillnaden i förhållande till nuvarande borgerligt äktenskap var så liten, att det inte fanns tillräckliga skäl att

ändra reglerna. Av det sagda framgår, att civiläktenskap enligt familjelagssakkunnigas förslag mycket väl kan genomföras, om man lägger till en föreskrift om närvaro av vittnen vid anmälningstillfället (jämför mitt förslag till ändring i giftermålsbalken).

Frågan om civiläktenskap har alltså genomarbetats av familjelagssakkunniga i betänkandet SOU 1972:41, och förslaget kan därför efter mindre justeringar genast föreläggas riksdagen.

När utredningsmajoriteten väl, i allmänna ordalag, pekat på möjligheten av civiläktenskap för alla, övergår man till att välja mellan tre olika alternativ av reglering för homosexuella sambor intill dess civiläktenskap kan genomföras. Man väljer mellan äktenskaps-, registrerings-, och samboalternativet.

Mot äktenskapsalternativet framförs att det skulle bli internationella komplikationer, att därmed gemensam adoption för homosexuella måste godtas, att "de religiösa ideologierna bakom äktenskapet" lägger hinder i vägen samt att det skulle strida mot den helt dominerande uppfattningen i samhället.

Vad gäller internationellträttsliga komplikationer vill jag peka på, att inom den internationella äktenskapsrätten ryms både svenska tvåpartsförhållanden och islamska månggiften. Utredningsmajoritetens farhågor är alltså betydligt överdrivna. De juridiskt-tekniska problem som kan uppstå, kan lösas på sedvanligt sätt enligt de internationella rättsregler, som redan finns för att lösa konflikter vid olikheter i skilda länders lagar.

Det antyds också att Sveriges åtaganden enligt internationella konventioner, bl. a. FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, Europarådets konvention om skydd för de mänskliga rättigheterna och den s. k. 1962 års äktenskapskonvention skulle förhindra en regel, varigenom äktenskapet öppnades för andra än man och kvinna. Detta är direkt felaktigt. Det framgår klart av dessa konventioner, att de avser att garantera vissa minimiregler beträffande ålder, samtycke, registrering samt förbud mot etniska eller ekonomiska begränsningar. Att läsa in något annat förefaller ohederligt. Ett bra exempel på hur internationella konventioner har tagits som ursäkt för att bibehålla diskriminerande bestämmelser, är den tidigare sjukdomsklassificeringen av homosexuella. VPK motionerade tidigt i riksdagen om att denna klassificering skulle tas bort. Under flera år hänvisades till att Sverige var uppbundet av internationella åtaganden, bl. a. mot världshälsoorganisationen WHO, och därför förhindrat att ändra detta. Kort tid efter det att Barbro Westerholm blivit generaldirektör för socialstyrelsen, upphävde styrelsen sjukförklaringen. Den var "otidsenlig och vetenskapligt obestyrkt". Denna vändning har senare föranlett ändringar i andra länder. Svensk lagstiftning kan alltså bilda mönster och motverka diskriminering av homosexuella på det internationella planet.

Utredningsmajoriteten anför vidare, att man inte kan föreslå äktenskap eftersom det skulle innebära rätt till *gemensam adoption* för homosexuella par. Man så att säga utnyttjar fördomarna i adoptionsfrågan som skäl mot jämställdhet även ifråga om äktenskap. Häremot vill jag understryka vad socialstyrelsen framhöll i sitt yttrande i anledning av

remissen av pm nr 37, nämligen, att frågan om hur man ordnade det för homosexuella sambor borde frigöras från adoptionsfrågan. En delreform får ju inte hindras av att reformen inte blir fullständig.

I betänkandet utvecklas också hur *"de religiösa ideologierna bakom äktenskapet"* lägger hinder i vägen för en äktenskapslagstiftning omfattande homosexuella par. Detta är måhända riktigt när det gäller den kyrkliga vigseln, även om enskilda prästers uttalanden pekar på, att det också inom kyrkan sker en långsam attitydförändring. Kyrkans motstånd ger enligt min mening stöd för att civiläktenskap bör införas. Men redan nu tillhandahåller samhället borgerlig vigsel för de grupper av människor, som kyrkan av en eller annan anledning inte vill viga. Borgerlig vigsel infördes på 1860-talet, därför att kyrkan vägrade viga judar. Kyrkan har inte heller idag *skyldighet* att viga. För dem som alltså inte får eller vill gifta sig i kyrkan finns borgerlig vigsel. Att kyrkan diskriminerar homosexuella kan inte användas som ett argument för att samhället ska göra detsamma. Därför bör borgerlig vigsel tillhandahållas homosexuella under ett övergångsskede — intill dess civiläktenskap för alla kan genomföras. Detta skulle vidare ge stöd för de progressiva krafterna inom kyrkan på samma sätt som jämställdhetslagstiftningen ifråga om kvinnliga präster.

Jag reserverar mig alltså och föreslår att borgerlig vigsel införs för homosexuella.

Slutligen säger utredningsmajoriteten att det viktigaste skälet till att äktenskap inte kan genomföras är, att en sådan lagändring skulle strida mot den helt *dominerande uppfattningen i samhället.* Detta uttalande är märkligt med beaktande av utredningens direktiv att lämna förslag till undanröjande av kvarstående diskriminering och åtgärder att motverka fördomar mot homosexuella. Man sviker sin målsättning och viker sig för fördomarna. Dessutom är uttalandet diskutabelt enligt Per Arne Håkanssons tolkning av gjorda attitydundersökningar. Han påpekar, att visserligen uttalar sig en knapp majoritet av de tillfrågade mot att två personer av samma kön ska kunna gifta sig (21 % positiva, 54 % negativa, 25 % vet ej). Det visade sig emellertid, att när sedan frågor ställdes om att ge homosexuella par samma rättigheter som gifta heterosexuella, t. ex. ifråga om bosättningslån, så blev svarsfördelningen den omvända (46 % positiva, 25 % negativa, 29 % vet ej). Håkansson har med hänsyn till andra frågesvar tolkat läget så, att till äktenskapet knyts lycklig förälskelse, romantisk kärlek, innerliga känslor, trohet, barn, ansvar, tillgivenhet och samhörighet som ingen annanstans. Och det är just sådana betydelser som människor i allmänhet sällan knyter till homosexualiteten. Homosexualitet uppfattas enligt undersökningarna som kärlekslös sexualitet, ögonblickets utlevelse och egoistisk tillfredsställelse. Slutsatsen härav blir, att homosexuellt äktenskap inte alls strider mot den allmänt gällande uppfattningen. Däremot STRIDER HOMOSEXUELLT ÄKTENSKAP MOT DE VANLIGASTE FÖRDOMARNA OM HOMOSEXUALITET. Detta är ett exempel på, hur utredningsmajoriteten i sin rädsla för fördomsfulla grupper i valmanskåren omtolkar verkligheten så, att svårigheterna att åstadkomma en positiv förändring förefaller oöverstigliga. Fördomarna, som man enligt utredningsupp-

draget ska undanröja, blir i cirkelresonemanget så uppförstorade, att de får utgöra hinder mot verkningsfulla åtgärder att undanröja den legala diskrimineringen!

Majoriteten konstruerar också ett förslag om *registreringsäktenskap* för homosexuella par. Huvudskälet att avvisa detta alternativ är, att det innebär särreglering och därmed avvikarstämpling. Jag delar denna kritik. Men jag vill framhålla att min kritik kommer utifrån den av mig föreslagna lösningen med äktenskap för homosexuella. Hur utredningsmajoriteten har mage att använda detta skäl mot registreringsäktenskap och sedan bara lämna förslag om en mycket begränsad reglering av samlevnad, är för mig obegripligt. Registreringsäktenskap har ett flertal fördelar framför samboalternativet. Många homosexuella skulle få ett regelsystem, som fyllde fler angelägna önskemål än enbart samboalternativet. Man skulle få samma system av regler som för heterosexuella, där parterna börjar som sambor och endast har ett minimum av rättsregler för den ekonomiska intressegemenskapen och kanske senare genom vigsel/registrering bygger ut med ett flertal rättsregler rörande omsorg, ekonomi, släktanknytning, arv osv. Registreringsalternativet är alltså ett tveklöst bättre etappmål i den långa kampen för jämställdhet än samboalternativet.

Majoriteten har så slutligen hamnat i alternativet att endast föreslå *äktenskapsliknande samlevnad* för homosexuella par, de ska (nästan) jämställas med heterosexuella sambor. Att man därmed svikit förhoppningar om ett förslag, som skulle undanröja kvarstående legal diskriminering är uppenbart. Ett bra sätt att jämställa homo- och heterosexuell äktenskapsliknande samlevnad är, att låta reglerna för heterosexuella sambor generellt gälla även för homosexuella. En sådan lag skulle kunna formuleras:

I lag eller förordning meddelade föreskrifter om samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden skall gälla vid en samlevnad mellan två personer av samma kön, som samlever under äktenskapsliknande förhållanden.

I stället har majoriteten valt att begränsa förslaget till endast ett urval av de lagbestämmelser, som gäller för heterosexuella sambor. Den valda lagstiftningstekniken är synnerligen olycklig, enär vid varje ny lagreglering för heterosexuella sambor resonemanget måste föras på nytt, huruvida även homosexuella sambor är s. a. s. kvalificerade att omfattas av den nya lagstiftningen. Dessutom har man valt det lagstiftningssätt, som mest utpekar homosexuella som annorlunda. Till stöd för detta har åberopats dels intresset av klara och entydiga lagstiftningsregler, dels "den grundläggande skillnaden mellan hetero- och homosexuell samlevnad".

Att klarare rättsregler skulle ha eftersträvats, är svårt att inse. Klara och entydiga lagregler uppkommer ju bara, om samma regler gäller för homo- och heterosexuella par. Alla särregleringar blir mer komplicerade även för lagtolkaren. Så enkelt är det.

Hänvisningen till "den grundläggande skillnaden mellan hetero- och homosexuell samlevnad" stämmer inte med vad tidigare — i den allmänna delen i betänkandet — sagts om likheten mellan homo- och hetero-

sexuella sambor, den homo- resp. heterosexuella familjen. Jag har emellertid tidigare konstaterat, att den enda väsentliga skillnaden är att förmågan att älska någon av motsatt kön premieras, medan förmågan att älska någon av samma kön diskrimineras. Bakom uttrycket "den grundläggande skillnaden" döljer sig alltså fördomarna om homosexuella. Återigen använder sig majoriteten alltså av fördomarna bland okunniga människor som motiv till att svika de av fördomarna utsatta, nämligen homosexuella.

De säregna konsekvenserna av utredningsmajoritetens lagstiftningsmodell — att bara välja ut vissa lagregler såsom tillämpliga på homosexuella par — framgår av följande exempel. I specialmotiveringen till samlevnadslagen sägs, att "de bestämmelser i utsökningsbalken som använder begreppet familj bör avse även det homosexuella samlevnadsparet". Men utsökningsreglerna innebär bl. a. att vid utmätning i gifta och ogifta sambos gemensamma hem, så anses gäldenären äga all egendom till dess annat görs sannolikt. För att undvika obilliga konsekvenser av denna regel finns bestämmelser om egendomsförteckning enligt 6 kap. 9 § giftermålsbalken, äktenskapsförord och bodelning. Motsvarande regler om bl. a. bodelning ska också gälla för ogifta heterosexuella sambor enligt förslaget om ny Äktenskapsbalk (19 kap. 3 §). Genom den valda lagstiftningstekniken har man alltså gett homosexuella par nackdelen vid utmätning, men inte motsvarande regler för den ekonomiska gemenskapen i äktenskapsrätten. Samma sak gäller konkursreglerna. Jag är övertygad om, att saken tillkommit genom en tankelapsus. Emellertid demonstrerar detta på ett ypperligt sätt att jämställdhet för homosexuella par måste ges fullt ut.

En annan fråga är den, om homosexuell samboparts arvsrätt och ställning i dödsbo. Familjelagssakkunnigas betänkande omfattar också förslag att efterlevandepart i ett samboförhållande ska inräknas bland dödsbodelägarna till dess bodelning skett. Man borde inte ha nonchalerat kraven från homosexuella på detta område.

Jag kritiserar alltså starkt förslaget om samlevnadslag. Men även detta rymmer fördelar jämfört med nuläget: den totala tystnaden i lagen utbyts mot ett erkännande av homosexuella parförhållanden. Homosexuella par lämnas också vissa praktiska regler för den gemensamma bostaden m. m.

Jag vill *sammanfatta* på följande sätt. Dagens sociala verklighet är

- att homosexuella sambor förekommer
- att sådan samlevnad är lika heterosexuell med undantag för partnerns kön och kan beskrivas som en familj
- att homosexuella ställer berättigade krav på att erbjudas ett regelsystem för sin familjebildning.

Oberoende av om äktenskapet på längre sikt är en lämplig familjebildningsform, så måste homosexuella i dag ges rätt till samma fria val som heterosexuella medborgare. Homosexuellas val av samlevnadsform begränsas i dag av den homosexuella inriktningen. Detta är diskriminering. Det är också principiellt viktigt, att samhället genom sin lagstiftning uttrycker att homosexualitet är en normal bas för familjebildning på

samma sätt som heterosexualitet. Inte minst utifrån lagens moralbildande verkan ifråga om fördomar, bör det rättsliga begreppet äktenskap öppnas för homosexuella. Detta står också bäst i överensstämmelse med riksdagens uttalande år 1973, att homosexuell samlevnad från samhällets synpunkt är en fullt acceptabel samlevnadsform. Som framhölls vid ändringarna i 6 kap. brottsbalken år 1978 bör med en sådan grundinställning, som riksdagen antog år 1973, homosexuella förhållanden inte särregleras om inte mycket starka skäl kan anföras härför (Nytt juridiskt arkiv II 1978 s. 100). Utredningsmajoriteten har bara anfört folks fördomar. Det är enligt min mening inte sådana skäl.

Adoption

Utredningsmajoriteten föreslår, att enskilda homosexuella även fortsättningsvis ska ha rätt att ansöka om adoption. Däremot vill man inte utöka denna rätt till att gälla *gemensam* adoption för homosexuella par. Jag reserverar mig mot denna uppfattning och föreslår, att homosexuella par ska få rätt att ansöka om adoption gemensamt.

Att i ett demokratiskt samhälle förvägra vissa grupper samma möjligheter som övriga medborgare är ett allvarligt steg, som endast bör övervägas om man har mycket tunga och vetenskapligt bestyrkta skäl.

Vad gäller homosexuella föräldrar har utredningen låtit Lars Jalmert gå igenom befintlig litteratur på området. Jalmert har inte funnit belägg för att barn med homosexuella föräldrar skulle fara illa eller få sämre vård än andra barn. Några påvisbara skillnader mellan barn, som vuxit upp i homo- resp. heterosexuell miljö, finns inte vare sig vad gäller möjlighet till könsidentifiering eller relationerna till kamratgruppen. I annat sammanhang har också utredningsmajoriteten med skärpa slagit fast, att ena partens eventuella homosexuella inriktning inte får tillmätas betydelse i vårdnadsfrågor.

Lagbestämmelserna om adoption föreskriver noggrann undersökning och beslut om tillstånd till adoption:

> "Rätten skall pröva om det är lämpligt att adoptionen äger rum. Tillstånd får ges endast om adoptionen är till fördel för barnet samt sökanden har uppfostrat barnet eller vill uppfostra det eller det annars med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och barnet finns särskild anledning till adoptionen." (4 kap. 6 § föräldrabalken)

Adoption är alltså ingen *rättighet* för medborgarna utan medges först efter noggrann undersökning. Vid socialutredningen har man barnets bästa för ögonen. Samma regler ska naturligtvis gälla även för homosexuella pars ansökningar.

Utredningsmajoritetens förslag är fördomsfullt, då man därigenom uttrycker att homosexuella par generellt är olämpliga som adoptanter. Förslaget drabbar också den grupp barn, som redan lever tillsammans med homosexuella och som medförts av den ena parten i ett homosexuellt par. Dessa barn lever redan i en homosexuell hemmiljö men kommer inte — enligt majoritetens förslag — att kunna adopteras av den andra parten i relationen.

I debatten har antytts, att det skulle kunna leda till internationella komplikationer om homosexuella par fick adoptera gemensamt. Men redan i dag förekommer adoptioner med ensamstående homosexuella adoptanter, och detta har inte lett till internationella komplikationer; inget land har "sagt upp" Sverige som mottagarland. Det förekommer visserligen att en del länder har önskemål om de nya föräldrarna, t. ex. att dessa ska vara kristna. Sverige har inte för den skull förbjudit ateister att adoptera. Det vore också absurt att låta lagstiftningen i Sverige dikteras av andra länders fördomar.

Det argument som utredningsmajoriteten betonar starkast är, att en stor del av befolkningen skulle vara emot adoptioner för homosexuella par. Här skulle man kunna dra en parallell med andra grupper i samhället, t. ex. invandrare, zigenare m. fl. Trots att fördomar mot dessa förekommer, är det knappast möjligt att föreslå lagstiftning, som skulle frånta dessa grupper rätten att ansöka om adoption. Härvid spelar det ingen roll hur stor del av befolkningen, som visade sig vara fördomsfulla. Det är viktigt att — en gång för alla — slå fast, att denna typ av argumentering inte är hållbar i vårt samhälle. Hur ska man någonsin kunna bekämpa fördomar, om man låter dessa diktera lagstiftningen?

Slutligen anför utredningsmajoriteten, att man inte kan föreslå gemensam adoption eftersom man inte föreslår äktenskap för homosexuella. Som tidigare påpekats är detta bara ett cirkelresonemang; man kan inte föreslå äktenskap eftersom man inte föreslår gemensam adoption och man kan inte föreslå gemensam adoption eftersom man inte föreslår äktenskap!

På grundval av ovanstående reserverar jag mig mot skrivningen i betänkandet och föreslår att 4 kap. föräldrabalken omarbetas så, att homosexuella par får rätt att ansöka om gemensam adoption.

Jag lämnar med stöd av det anförda följande förslag. Förslaget utgör familjelagssakkunnigas förslag från år 1972, i vilket kursiverade ord ersätts med dem som angetts i marginalen. Härav framgår vilka bagatellartade ändringar, som lagtekniskt behöver göras.

Förslag till
Lag om ändring i giftermålsbalken (1920:405)

1 kap.[2] Om ingående av äktenskap

Inledande bestämmelse

1 § *Man och kvinna,* som är överens om att bestämmelserna i denna balk och vad i övrigt är föreskrivet beträffande makar skall tillämpas i deras familjegemenskap, må ingå äktenskap under de villkor och i den ordning som anges i detta kapitel.

Två personer

Äktenskaps ingående

2 § Äktenskap ingås genom att *mannen och kvinnan* gemensamt anmäler att de är ense om äktenskapet. Anmälan skall vara skriftlig och lämnas *av mannen och kvinnan* personligen till den som av Konungen eller myndighet, som Konungen bestämmer, är utsedd att mottaga sådana anmälningar.

äktenskapsparterna i närvaro av två vittnen av parterna

3 § Anmälan om ingående av äktenskap skall icke mottagas eller, om den mottagits, omedelbart avvisas om

äktenskapsparterna och de två vittnena äktenskapsparterna

1. *mannen och kvinnan* ej är samtidigt tillstädes,
2. *mannen och kvinnan* ej företer giltigt intyg om att hinder enligt 5—8 §§ icke möter mot äktenskapet,
3. giltigt intyg företes men det är känt för mottagaren att sådant hinder ändå föreligger,

äktenskapsparterna

4. anmälningshandlingen icke är undertecknad av *mannen och kvinnan*,
5. anmälningen är oklar till sin innebörd eller

någon av äktenskapsparterna

6. det framgår av omständigheterna att *mannen eller kvinnan* icke gör anmälningen av fri vilja och med insikt om dess innebörd

Avvisas icke anmälningen, skall bevis om äktenskapet ofördröjligen överlämnas till makarna.

4 § Avvisas anmälan om ingående av äktenskap eller är den som mottager anmälningen icke behörig att mottaga sådana anmälningar, uppkommer icke något äktenskap. Detsamma gäller om anmälningen icke avges så som föreskrives i 2 §. Mottages anmälningen utan att hindersprövning enligt 9 och 10 §§ föregått, är ingåendet av äktenskapet icke på den grunden ogiltigt.

någon av äktenskapsparterna

Har anmälan icke avvisats, kan Konungen på ansökan av *mannen eller kvinnan* eller, om någondera avlidit, av arvinge till den avlidne godkänna förfarande för äktenskaps ingående, som enligt första stycket eljest skulle vara utan verkan. Sådant godkännande kan lämnas endast om synnerliga skäl föreligger.

Hinder mot äktenskap

5 § Den som är under aderton år får ej ingå äktenskap utan tillstånd av barnavårdsnämnden i den kommun där den underårige har sitt hemvist.

6 § Den som är förklarad omyndig eller enligt rättens beslut skall förbli omyndig även efter uppnådd myndighetsålder får ej ingå äktenskap utan förmyndarens samtycke. Vägras samtycke, kan rätten på ansökan tillåta äktenskapet, om skäl för vägran icke finnes föreligga.

7 § Äktenskap får icke ingås mellan dem som är i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra eller är helsyskon.

Mellan halvsyskon får äktenskap icke ingås utan tillstånd av Konungen.

8 § Den som är gift får ej ingå äktenskap.

Hindersprövning

9 § Innan äktenskap ingås skall det vid särskild prövning fastställas att hinder enligt 5—8 §§ icke möter mot äktenskapet.

Prövningen göres av myndighet som Konungen bestämmer.

äktenskapsparterna

Ansökan om hindersprövning göres av *mannen och kvinnan* gemensamt hos myndigheten.

10 § 1 mom. Den som varken är eller skall vara kyrkobokförd i riket skall vid hindersprövningen förete det intyg av utländsk myndighet om sin behörighet att ingå äktenskapet han kan anskaffa.

2 mom. Erfordras tillstånd till äktenskapet enligt 5 eller 6 § eller enligt 7 § andra stycket skall bevis om tillstånd företes vid hindersprövningen.

3 mom. *Mannen och kvinnan skall* vid hindersprövningen avge skriftlig försäkran på heder och samvete att de ej är i rätt upp- och nedstigande släktskap med varandra eller helsyskon eller, om tillstånd till äktenskapet icke föreligger enligt 7 § andra stycket, att de ej heller är halvsyskon. Äktenskapsparterna skall var för sig

Mannen och kvinnan skall även skriftligen på heder och samvete uppge om han eller hon förut ingått äktenskap. Äktenskapsparterna skall var för sig

Den som förut ingått äktenskap skall styrka att äktenskapet blivit upplöst, om detta ej framgår av folkbokföringen eller intyg som avses i 1 mom.

4 mom. Finner prövningsmyndigheten att hinder enligt 5—8 §§ icke föreligger mot äktenskapet, skall den utfärda intyg därom. Intyget gäller fyra månader.

Särskilda bestämmelser

11 § Talan mot beslut i fråga som avses i 3 eller 5 § eller 10 § 4 mom. föres hos länsstyrelsen. Har beslutet meddelats av myndighet utom riket, föres talan hos länsstyrelsen i Stockholms län. Mot länsstyrelses beslut föres talan hos kammarrätten. Talan föres genom besvär.

Förslaget kan också lätt inarbetas i förslaget till ny äktenskapsbalk, som är under utarbetande, se SOU 1981:85.

Beträffande förslaget nedan såvitt det avser homosexuella sambo vill jag understryka att det avviker från majoritetsförslaget särskilt på två principiellt viktiga punkter. Förslaget nedan ger det stora pedagogiska värdet att reglerna om homosexuella inarbetas i övrig lagstiftning och att samma regler tillämpas för homo- och heterosexuella par. Dessutom behöver inte tillägg göras vid lagändringar utan reglerna för homosexuella blir automatiskt desamma som för heterosexuella. Detta är enda vägen om man verkligen önskar motarbeta fördomar.

Därför lämnar jag följande förslag. Förslaget utgör familjelagssakkunnigas förslag från år 1981, i vilket kursiverade avsnitt ersätts med dem som antecknats i marginalen. Härav framgår vilka bagatellartade ändringar, som lagtekniskt behöver göras.

1. Förslag till Äktenskapsbalk

Första avd. Allmänna bestämmelser

1 kap. Äktenskap

två personer, som är överens om att bestämmelserna i denna balk och vad som i övrigt är föreskrivet beträffande makar skall tillämpas på deras familjegemenskap. För dem gäller vad i avdelningar av balken upptagits om hur äktenskap ingås och upplöses, vad som gäller om makars ekonomiska förhållanden och om rättegång.

1 § Äktenskap ingås mellan *en man och en kvinna. För dem gäller vad som föreskrivs om makar.*

2 § Makar skall visa varandra trohet, lojalitet och hänsyn. De skall gemensamt vårda hem och barn och i samråd verka för familjens bästa.

3 § Vardera maken råder över sin egendom och svarar för sina skulder.

4 § Makar är skyldiga att lämna varandra de upplysningar som behövs för att bedöma familjens ekonomiska förhållanden.

5 § Äktenskap upplöses genom den ena makens död eller genom rättens dom på äktenskapsskillnad.

6 § När ett äktenskap upplöses, delas makarnas egendom enligt de grunder och på det sätt som gäller för bodelning.

För de homo- och heterosexuella par, som utan att ha ingått äktenskap, samlever under förhållanden som liknar äktenskap tillämpas reglerna i en avslutande avdelning av balken med särskilda bestämmelser om sambor.

7 § *I avdelningar av balken anges hur äktenskap ingås och upplöses, vad som gäller om makars ekonomiska förhållanden och om rättegång. En avslutande avdelning av balken anger i vilka fall dessa bestämmelser om makars ekonomiska förhållanden och om rättegång kan tillämpas på dem som, utan att ha ingått äktenskap, samlever under förhållanden som liknar äktenskap.*

De följande kapitlen måste på ett fåtal punkter omarbetas för att stämma med förslaget om civiläktenskap. Vidare behövs några rent redaktionella ändringar för att passa även för det homosexuella äktenskapet.

Femte avd. Särskilda bestämmelser om sambor

19 kap. Sambors bostad och bohag

homo- och heterosexuella par

1 § Med sambor avses *de* som, utan att vara makar, har gemensamt hem och hushåll och samlever under äktenskapsliknande förhållanden.

2 § Har sambor förvärvat bostad och bohag för gemensamt begagnande eller innehar i övrigt någon av dem bostaden med hyresrätt eller bostadsrätt, gäller bestämmelserna i 7 kap. också deras bostad och bohag.

En sambo kan anmäla till inskrivningsmyndigheten att en fastighet, som är lagfaren för den andre, eller en tomträtt till vilken den andre blivit inskriven såsom innehavare, är gemensam bostad för dem båda. Till anmälan skall, om den inte har undertecknats av båda, fogas bevis om att båda är mantalsskrivna på egendomen.

Fördelning av egendom

3 § När samlevnaden mellan sambor upplöses, skall på enderas begäran bostad och bohag som tillhör dem tillsammans fördelas mellan dem vid bodelning. Dör den ena sambon, skall en sådan begäran framställas senast då bouppteckning förrättas.

Sambor kan även under samlevnaden förrätta bodelning enligt första stycket, om de är ense om det. På egendom som vid bodelning har fördelats mellan dem tillämpas inte detta kapitel.

Bestämmelserna i 9 kap. 1, 4, 6 och 7 §§ samt 10 kap. 2 § gäller vid bodelning mellan sambor, räknat från det upplösningen ägde rum. Bodelningshandlingen skall ange att den hänför sig till samlevnad med gemensamt hem och hushåll och under äktenskapsliknande förhållanden.

4 § Sedan avdrag skett för täckning av skuld, som är förenad med särskild förmånsrätt i bostaden eller bohaget, skall parternas andelar i egendomen beräknas och egendomen med ledning därav fördelas mellan dem. Den som bäst behöver bostad eller bohag har rätt att få egendomen, om det med hänsyn till omständigheterna är skäligt. Om avräkning och övriga villkor för tilldelning av egendomen gäller vad som föreskrivs i 11 kap. 7—8 §§ vid bodelning mellan makar.

Upplöstes samlevnaden genom den enes död, gäller 12 kap. 4 § första stycket.

Avdrag enligt första stycket för täckning av skuld får ske endast i den mån skulden motsvarar värdet av den belastade egendomen.

5 § Har en sambo vid bodelning till skada för sina borgenärer låtit annan egendom än i detta kapitel sägs ingå i bodelningen eller avstått från egendom som enligt 4 § första stycket belöpt på andelen, gäller vad som föreskrivs i 13 kap. 1—2 §§ om verkan av eftergift vid bodelning mellan makar.

Bestämmelserna i 13 kap. 6 § gäller när bodelning har skett mellan sambor.

Övertagande av bostadslägenhet i vissa fall

6 § Innehar en sambo bostaden med hyresrätt eller bostadsrätt, har den andre, även om egendomen inte skall ingå i bodelningen, rätt att överta den enligt

bestämmelserna i 11 kap. 7 §. Om samborna inte har eller har haft barn tillsammans, gäller detta endast om synnerliga skäl talar för det.

I den mån innehavaren av bostaden inte vid bodelningen av den andre fått annan egendom som ingår i bodelningen och motsvarar rättighetens värde, gäller bestämmelserna i 11 kap. 8 § om betalning med pengar och om anstånd med betalning.

En sambo som inte har framställt anspråk enligt första stycket senast tre månader efter sin avflyttning från lägenheten har förlorat sin rätt att överta hyres- eller bostadsrätten.

Rättegångsbestämmelser

7 § 17 kap. och 18 kap. 1 § gäller vid tvist mellan sambor.

8 § Om den ene yrkar det, skall rätten i fråga om bostad som avses i detta kapitel bestämma vem av samborna som skall ha rätt att sitta kvar i bostaden till dess bodelning har skett.

Förordnande om rätt att kvarsitta i bostaden kan på ansökan av den ena parten ändras av rätten.

9 § Den som har berättigats att sitta kvar i bostaden har även rätt att nyttja det bohag som med tillämpning av 7 kap. 6 § anses tillhöra båda tillsammans, om inte rätten förordnar annorlunda beträffande viss egendom. Avtal som därefter ingås med tredje man om bostaden eller bohaget medför inte någon inskränkning i nyttjanderätten till det bohag som sålunda har överlämnats. Har den ene berättigats att sitta kvar i bostaden, är den andre skyldig att genast flytta därifrån.

10 § Fråga om rätten att sitta kvar i bostaden skall anhängiggöras vid den tingsrätt som är behörig att pröva tvister om bodelning mellan samborna. Detsamma gäller fråga om rättens tillstånd till sambos förfogande över bostad eller bohag.

3. Av *Lars Ahlmark* beträffande 3 § utlänningslagen (1980:376)

Sverige har anslutit sig till 1951 års FN-konvention angående flyktingars rättsliga ställning. Konventionen är juridiskt bindande för avtalsslutande stat. I konventionen finns bestämmelser bl. a. om skydd för flyktingar. Som flykting anses den som hyser en välgrundad fruktan för förföljelse på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller på grund av sin religiösa eller politiska uppfattning och som därför har flytt från sitt hemland eller är förhindrad att återvända dit.

I 3 § UtlL finns den grundläggande asylbestämmelsen. Där sägs bl. a. att en flykting inte utan synnerliga skäl skall vägras fristad i Sverige om han behöver sådant skydd. Definitionen av flyktingbegreppet i lagen ansluter till konventionens flyktingdefinition.

Utredningen anser att begreppet "tillhörighet till viss samhällsgrupp" bör omfatta homosexuella och att asylrätt således bör föreligga om förföljelse i den betydelse uttrycket har i utlänningslagen föreligger. En sådan tolkning, säger utredningen, står i överensstämmelse, inte bara med vår principiella ståndpunkt att homosexuella bör ha samma skydd

som andra utsatta grupper utan även med Europarådets ställningstagande i fråga om diskriminering av homosexuella.

Trots detta föreslår utredningsmajoriteten att 3 § UtlL ändras så att *sexuell läggning* tilläggs de där nämnda kategorierna. Enligt min uppfattning är detta överflödigt. Erfarenheterna från dagens Iran och nationalsocialismens Tyskland vittnar om att homosexuella av vissa regimer kan utsättas för en så långtgående förföljelse att de får anses vara en sådan "viss samhällsgrupp" som bör omfattas av 3 § UtlL. Ett tillägg av det slag majoriteten förordar skulle dels få till effekt att Sverige avlägsnade sig från konventionens ordalydelse med oklara konsekvenser, dels indirekt betyda att övriga länder som tillträtt konventionen enligt svensk uppfattning inte ger homosexuella något skydd enligt 3 § UtlL. Detta vore en olycklig utveckling.

Mot bakgrund av det anförda avstyrkes en ändring av 3 § UtlL. Svensk praxis skall i stället innebära att homosexuella omfattas av denna paragraf i nuvarande lydelse.

Särskilda yttranden

1. Av *Lars Ahlmark, Britta Bjelle* och *Karin Israelsson* i anslutning till avsnitt 10.8.5

Utredningen föreslår ej införande av homosexuella äktenskap jämställda med dagens heterosexuella äktenskap. Hinder för detta anses ligga i samhällets värderingar av äktenskapet som en religiös och social institution. Vi delar denna uppfattning. Därefter för utredningsmajoriteten ett resonemang om önskvärda förändringar av synen på och lagstiftningen om äktenskapet som innebär att det finns skäl att utreda någon form av civil registrering, vilket anses underlätta möjligheterna att i framtiden införa äktenskap för homosexuella.

För vår del anser vi det troligt att sådana ändringar i synsätt och lagstiftning också skulle ge effekter på människors bedömning av homosexuella äktenskap.

Familjelagssakkunniga har emellertid i ett av sina delbetänkanden redan utrett frågan och föreslagit en reformering av reglerna för äktenskaps ingående. Enligt förslaget skulle äktenskap ingås genom en gemensam anmälan till pastorsämbetet. Detta förslag ledde inte till någon lagstiftning beroende på bl. a. att Sverige är anslutet till en av Förenta Nationerna antagen konvention om äktenskap som föreskriver bl. a. att samtycke till äktenskap skall avges i vittnens närvaro.

Vi är, med hänsyn till dels att civiläktenskap nyligen prövats och dels att det ligger utanför utredningens uppdrag att utreda eller värdera dagens äktenskapslagstiftning, inte beredda till något uttalande om vad som kan vara önskvärda förändringar i detta avseende.

2. Av *Eva Bohlin* i anslutning till avsnitt 11.5 och avsnitt 12.6

Diskrimineringsförbudet i brottsbalken innebär — som det är utformat idag — skydd mot diskriminering för *enskild person.* Detta får till följd, att t. ex. en fastighetsägare kan vägra hyra ut lokal till en invandrarförening eller en homosexuell förening. Diskrimineringen drabbar ju då inte enskild person utan en grupp människor och är alltså godtagbar enligt lagen. I våra undersökningar bland homosexuella och i massmedia har vi funnit flera exempel på, att olika grupper utsatts för just denna form

av diskriminering. Detta är mycket otillfredsställande och jag anser det därför angeläget med en översyn av lagstiftningen på detta område.

I betänkandetexten berörs kortfattat frågan, huruvida homosexuella kan anses utgöra "säkerhetsrisk" vid vissa anställningar, exempelvis inom försvaret (kap. 11.5). Under 50-talets förföljelser mot kommunister och homosexuella i USA gjordes tusentals människor arbetslösa och många dömdes på mycket lösa grunder. Tendenser till liknande hetsjakt fanns även i Sverige. Att man skulle godta sådana grunder för att beröva någon arbete och försörjning vore skrämmande och helt oacceptabelt.

3. Av *Stig-Åke Petersson* beträffande rätt för två personer av samma kön att få adoptera gemensamt och att få gifta sig med varandra m. m.

> Den allmänna opinionen kan bara existera där inga idéer finns.
> (Oscar Wilde)

Utredningen skall enligt sina direktiv föreslå åtgärder för att undanröja kvarvarande diskriminering av homosexuella. Det är alltså utifrån ett sådant perspektiv som föreslagna åtgärder skall bedömas. Utredningen säger också i målsättningsavsnittet (avsnitt 3) att detta bl. a. innebär att undanröja den särbehandling som framstår som oacceptabel. En stor del av de resonemang och diskussioner som förs av utredningen präglas också av denna ambition. Därigenom finns det också mycket värdefullt material i betänkandet.

Tyvärr fullföljer inte utredningens majoritet sedan sina ambitioner att verkligen föreslå *åtgärder* för att undanröja diskrimineringen. Man föredrar istället att lyssna på den "allmänna opinionen" och utifrån diffusa uppfattningar om vad denna är, lägger man förslag som inte skall stöta opinionen alltför mycket. Genom ett sådant agerande bidrar utredningen i praktiken till att stärka fördomarna om homosexualitet. Man motverkar alltså sitt eget syfte.

Jag kommer i det följande att redovisa de viktigare frågor i vilka jag anser att utredningens majoritet inte tagit konsekvensen av sina egna resonemang.

Familjefrågor (avsnitt 9)

I detta avsnitt behandlar utredningen vårdnads- och adoptionsfrågor. Här konstaterar utredningen att det är en självklarhet att en förälder, som är homosexuell, kan vara lika lämplig som en heterosexuell som vårdnadshavare för sina barn. Man finner därför ingen anledning att föreslå ändringar i den praxis som redan år 1955 fastlagts av Högsta Domstolen och som innebär att homosexualitet i sig inte skall påverka

vem av föräldrarna som skall få vårdnaden om barn vid äktenskapsskillnad. Man konstaterar också, när resonemangen förs över på adoptioner, att samma synsätt tillämpas när det gäller möjligheten för en ensamstående homosexuell att adoptera barn. Utredningen anser således att det inte heller här finns anledning att ändra på gällande ordning.

När frågan sedan gäller homosexuellas möjligheter att *gemensamt* adoptera barn, blir situationen plötsligt helt annorlunda. Då poängteras att man måste se till "barnens bästa" och med hänsyn till detta avstyrks gemensam adoption för homosexuella. Jag delar utredningens bedömning att det är barnens bästa som skall sättas i förgrunden när det gäller att bedöma adoptionsfrågan. Men jag kan inte förstå att homosexuella föräldrar kan vara förenligt med barnets bästa såväl i vårdnadssituationer som vid adoptioner av ensamstående homosexuella men inte vid en gemensam adoption. Utredningen antyder resonemangsvis att barn som växer upp tillsammans med två mammor eller två pappor kan få problem under sin uppväxt beroende på allmänhetens fördomar om homosexualitet. I det fallet talar dock utredningen mot bättre vetande.

Som framgår av den genomgång av vetenskaplig litteratur som finns i ämnet och som för utredningens räkning gjorts av Lars Jalmert, har endast fyra undersökningar behandlat hur barn som växer upp med två homosexuella föräldrar utvecklas. Man kan därvid konstatera att barnen inte i större omfattning än andra barn får psykiska eller andra problem eller blir mobbade i skolan. Självfallet kan man ifrågasätta slutsatsernas generalitet eftersom de är dragna ur ett litet material, men man måste samtidigt notera att det inte finns *någon* undersökning som talar för de teorier utredningens majoritet för fram.

I dagens läge existerar i praktiken två olika former av adoptioner; adoption av utländska barn och närståendeadoptioner. Enighet föreligger inom utredningen i bedömningen att de länder, som i dag tillåter adoptioner till Sverige, i praktiken inte skulle godkänna två föräldrar av samma kön som blivande adoptivföräldrar. Utredningen uppehåller sig ändå mest vid denna typ av adoptioner och bortser helt från närståendeadoptionerna.

Det är inte ovanligt att det i homosexuella relationer finns barn från tidigare äktenskap eller samboförhållande. För barnet är det därmed naturligt att uppfatta familjen bestående av två mammor (eller två pappor). Om den biologiske föräldern i en sådan relation skulle avlida, har den kvarvarande "sociale" föräldern ingen juridisk rätt att överta vårdnaden om barnet, trots att detta med all sannolikhet skulle vara det bästa för barnet jämfört med att tvingas flytta till förälderns släktingar, som barnet kanske inte haft någon kontakt med tidigare. Dessa problem skulle kunna lösas genom att närståendeadoptioner för homosexuella tilläts.

Samlevnad mellan två personer av samma kön (avsnitt 10)

Utredningen konstaterar att den enda påvisbara skillnaden mellan homo- och heterosexuella människor är valet av kärlekspartnerns kön,

medan det däremot kan förekomma samma känslomässiga engagemang och ekonomiska sammanflätning i båda formerna av samlevnad. Utredningen konstaterar också att det i dagens läge finns många homosexuella som lever i stabila parrelationer och att det är betydligt fler som skulle vilja göra det men som, på grund av det tryck som homosexuella utsätts för, inte vågar eller kan leva i den önskade relationen.

Utifrån dessa grundläggande värderingar diskuterar sedan utredningen olika alternativa möjligheter att lösa den rättsliga regleringen av homosexuell samlevnad. Men redan genom att börja diskutera olika alternativ har utredningen gått ifrån de ursprungliga direktiven att avskaffa diskriminering av homosexuella. Om utredningen funnit anledning att jämställa homo- och heterosexuell samlevnad och de praktiska behoven av sådana åtgärder har påvisats, finns det enligt min uppfattning ingen anledning att efter detta börja diskutera särskilda alternativ för homosexuell samlevnad. Är förhållandena likartade skall naturligtvis även samma lagstiftning som för heterosexuella tillämpas. Heterosexuella har i dag möjlighet att välja mellan äktenskap (kyrklig eller borgerlig vigsel) och sambo-förhållande. Homosexuella skall endast, enligt utredningens majoritet, ha möjlighet att kunna leva under "äktenskapsliknande förhållanden".

Det enda motiv utredningen har kunna prestera för detta ställningstagande är att allmänheten inte skulle acceptera en ändrad innebörd av begreppet äktenskap. Därmed gör man på nytt avsteg från den uttalade strävan att avskaffa diskriminering och böjer sig — om det ens är sant — för de diskriminerande uppfattningar som finns i samhället. Man stärker alltså diskrimineringen av homosexuella.

Jag vill därför slå fast att det enda alternativet som i dagens läge fullt ut kan jämställa homo- och heterosexuella sambor är att dessa skall ha samma valmöjligheter (i dag innebär detta äktenskap *och* äktenskapsliknande förhållanden).

Utredningen har också diskuterat ett särskilt registreringsalternativ ("registrering i särskild ordning"). Detta alternativ, som i mycket liknar äktenskapet, avvisar utredningen därför att det innebär ett utpekande av homosexuella människor. Det är visserligen sant, men även utredningens eget alternativ innebär i praktiken ett utpekande av homosexuella människor. Utredningen har också pekat på att ett obligatoriskt civiläktenskap för både homo- och heterosexuella skulle kunna innebära att samhället öppnade en möjlighet att tillämpa samma lagstiftning för båda formerna av samlevnad. Detta alternativ kunde i praktiken innebära att "registrering i särskild ordning" skulle komma att gälla både homo- och heterosexuella förhållanden.

Även om utredningen inte anser sig kunna föreslå ett civiläktenskap för heterosexuella, borde man dock ha kunnat stanna för ett sådant alternativ för homosexuella i avvaktan på att även heterosexuella får möjlighet att ingå civiläktenskap. Genom en sådan lösning vinner man att lagstiftningen på sikt görs lika för homo- och heterosexuella och de argument som utredningen anför mot äktenskap för homosexuella får inte längre någon tyngd.

Under ett övergångsskede kommer visserligen olika lagar att gälla för

homo- och heterosexuell samlevnad. Denna nackdel är dock inte av sådan dignitet att den bör hindra ett genomförande. Utredningens majoritetsförslag innebär inte att några väsentligare problem löses för homosexuella sambor (frågan om exempelvis arvsrätt är olöst).

Jag vill dock starkt stryka under att en framtida familjelagstiftning måste vara så utformad att samma regler gäller för homo- och heterosexuell samlevnad.

När det gäller den lagtekniska utformningen av utredningens lagförslag anser jag att man bör välja en annan metod än den utredningen föreslår. Man bör i lagen endast fastslå att all lagstiftning där begreppet "äktenskapsliknande förhållande" eller uttryck med motsvarande innebörd används skall tillämpas även vid homosexuell samlevnad i enlighet med följande:

Förslag till
Lag om samlevnad mellan två personer av samma kön

Härigenom föreskrivs följande.

I lag eller förordning meddelade föreskrifter om samlevnad under äktenskapsliknande förhållanden skall gälla vid en samlevnad mellan två personer av samma kön, som samlever under äktenskapsliknande förhållanden.

Denna lag träder i kraft den

Arbetsmarknaden (avsnitt 11)

I avsnittet berörs homosexuellas anställningstrygghet. Som en viktig jämställdhetsaspekt bör dock även finnas med att homosexuella inte skall utestängas från vissa typer av arbete. Det är fortfarande så att vissa arbetsgivare inte vill anställa någon i "känsliga" befattningar på grund av att han eller hon är homosexuell. Sådana ställningstaganden kan inte anses vara förenliga med dagens strävan att avskaffa diskriminering av homosexuella. Om lagförslaget till förbud mot diskriminering av homosexuella inte antas bör det ändå på lämpligt sätt klart fastslås att det inte är acceptabelt att utestänga homosexuella från några typer av arbeten.

Bostadsfrågor (avsnitt 12)

Genom utredningens förslag löses inte de problem som homosexuellas organisationer har haft med att få hyra lokaler för sin föreningsverksamhet. Det är inte acceptabelt att tillåta diskriminering av homosexuellas organisationer när diskriminering av homosexuella inte är tillåten. Jag förordar därför att bestämmelserna i utredningens förslag till ny lydelse av 16 kap. 9 § BrB görs tillämplig på homosexuellas organisationer.

Fortsatta åtgärder (avsnitt 24)

När det gäller avsnitten 16—23 kommer utredningen med mycket få konkreta förslag till åtgärder. Man nöjer sig oftast med att uttala för-

hoppningar om att situationen skall förbättras exempelvis när det gäller skolans samlevnadsundervisning. Detta är i och för sig förståeligt, eftersom det inom ramen för den ansvarsfördelning som faktiskt gäller inte har varit möjligt att utforma övervägandena på annat sätt. Mot den bakgrunden är det därför särskilt viktigt att det sker en effektiv uppföljning av att intentionerna bakom utredningens uppfattning verkligen uppnås. Att det övergripande ansvaret härför läggs på socialstyrelsen förefaller logiskt. Utredningen tar dock inte ställning till hur ansvaret skall fullgöras. Enligt min uppfattning är det viktigt, för att uppföljningen skall kunna bli effektiv och fylla någon funktion, att särskilda resurser tillskapas för denna verksamhet. Om verksamheten inte ryms inom befintliga ramar, måste statsmakterna därför vara beredda att tillföra socialstyrelsen nya resurser härför.

Kostnadsberäkningar (avsnitt 26)

Utredningen har förutsatt att ett särskilt statsbidrag beviljas homosexuellas organisationer. Det är synnerligen angeläget att organisationerna erhåller ett bidrag i den storleksordningen att det möjliggör en kraftfull insats på alla de olika områden utredningen förutsätter att homosexuellas organisationer är bäst lämpade att vidta åtgärder. Jag vill erinra om det ansvar för att förbättra homosexuellas situation och öka öppenheten i samhället som utredningen "ålägger" homosexuellas organisationer. Mot denna bakgrund är nivån på det föreslagna statsbidraget för låg. Jag förordar därför att statsbidragets storlek beräknas till minst 2 500 000 kr. I den summan bör då också kunna inrymmas en väsentligt utökad informationsverksamhet på skolor, vilken är synnerligen angelägen.

Summary

We note that the only certain difference between homosexuals and heterosexuals is that homosexuals are emotionally attracted to persons of the same sex. In the light of this background it is obvious that homosexuals should not be discriminated against.

We propose measures in order to improve the homosexuals' situation. These are in brief as follows:

- cohabitation between two persons of the same sex should in certain aspects be granted equal legal status with what current legislation terms cohabitation under forms resembling those of marriage, or any similar expression
- homosexuals are to be given equal status with other minority groups who through legislation are given particular protection against unfavourable legislation or discrimination.
- improved education and information on homosexuals and homosexuality.

General aspects

Many people wonder what homosexuality is. Our task has not been to answer this question, although we have undertaken a survey of the literature about the research available on this field. The literature reveals that there are many different theories on the causes of homosexuality, and that no one of them is essentially more tenable than any other. The only statement that today can be made with any certainty is that there is no other difference between homosexual and heterosexual persons than the fact that homosexuals experience an emotional attraction to persons of the same sex.

In Sweden, society's view of homosexuality has become more open in recent years. This fact and homosexuals' own efforts have resulted in the situation for many homosexuals having become more tolerable in recent years. However, our surveys show that it is far from satisfactory. Many homosexuals find things difficult, and discovering one's homosexuality can be a shattering experience for a young person. Many find it difficult to accept their inclination, accept it and speak about it. Cohabitation between two persons of the same sex is difficult to establish, and is not recognised as a natural state of affairs. Homosexuals often feel that they have to resort to secrecy about their relationships. In relation to the

outside world, homosexual cohabitation is fraught with considerable complications.

Those difficulties which homosexuals experience are not so much a result of their being homosexual as a function of the expectation on the part of society and the general public that one should live in a heterosexual fashion. To this can be added a view of homosexuality which is conditioned by lack of knowledge. Homosexuals usually describe this situation by saying that it is not they who are the problem but rather the attitudes and prejudices of those around them.

Our surveys

We have undertaken surveys with a view to clarifying the situation of homosexuals in our society. The surveys have been aimed at both the general public and homosexuals. That involving the general public, i.e. the heterosexual majority, gave rise to the following results.

One person out of ten claims to know a homosexual. Approximately 60 % of respondents claimed never to have met one.

The prejudices that homosexuals have a particularly strong sexual drive and that they are particularly attracted towards children are not especially widely spread. On the other hand, around one half believe that there are homosexuals who possess specific external characteristics, in general those of the opposite sex.

For many people the word homosexuality has connotations of sexual acts, but not of falling in love, love or solidarity. In response to a direct question as to whether homosexuals fall in love in more or less the same way as heterosexuals, more than half reply that they do not know.

Over half answer no to the question whether they consider that two people of the same sex should be allowed to get married to one another, while around one fifth reply in the affirmative. On the other hand, just under half reply yes to the question whether homosexuals living together should be able to obtain loans in order to set up a home.

Those who claim to find homosexuality repulsive and those who do not are divided into two approximately equally large groups. At the same time, it seems common to make a sharp distinction between homosexuality in itself and homosexuals. Homosexuality is viewed as a regrettable or tragic fate, and those affected by it are viewed with commiseration.

19 % of respondents claim not to want a homosexual among their friends. 3 % say that they would demonstrate their disapproval if they found themselves with a homosexual workmate.

In the survey of homosexuals, unlike that of the general public, it proved impossible to employ a representative sample. The objective was to elucidate the situation of homosexuals in greater detail, primarily from three aspects.

The first relates to homosexuals' way of viewing their own homosexuality. The majority had their first recollection of homosexual feelings from puberty, while there were others who did not recall anything until they had reached adult age.

Initially, these feelings are often interpreted as, e.g. a need for friendship, but not as a longing for love and sexuality. If these feelings occur more clearly and are felt as sexual attraction, falling in love etc. they are intuitively interpreted as wrong or forbidden, even if one is not aware of homosexuality as a concept.

In general, homosexuals have assumed for shorter or longer periods that they are like others, i.e. are heterosexual, and have instead thought that it was that they had difficulty in falling in love, finding the right partner, or achieving a satisfactory partnership.

From the point in time at which they recall having had their first homosexual feelings, an average of seven years elapses before they begin to consider themselves homosexual. In the case of nearly 10 % this was more than fifteen years, and by that time many still saw their homosexuality as a negative characteristic of their own personality, whose impact on their way of life they wished to limit. Around half say that they had wished they were heterosexual after the time at which they begin to see themselves as homosexual.

The second aspect of the homosexuals' situation dealt with in the survey related to their relationship with each other. Their difficulties in coming into contact with each other may be considerable as there are few contact networks, and they are of a kind which does not favour the establishment of more permanent relations. Half the respondents in the survey live in a homosexual pair relationship, and of the others the vast majority wish to live in a permanent relationship.

The third aspect touched on homosexuals' relations to heterosexuals and thus also to the existence of discrimination.

The survey shows that homosexuals are very much afraid to reveal their homosexuality to others, and do not disavow the heterosexuality which is always taken for granted. Instead, they adapt their way of life so that homosexual feelings and relations will remain concealed. As a consequence of this they restrict their relationships with heterosexuals, and keep them at a distance.

Those who declare their homosexuality generally do so only to carefully selected people, for which reason it is unusual for them to encounter a hostile reaction. The most violent reactions often come from their nearest and dearest, i.e. parents and spouses. Many have encounted a positive response and an interest, but it also seems to be usual that particularly the immediate reactions are hesitant, uncertain and embarrassed.

The 1300 homosexuals who answered our poll report nearly 200 cases of discrimination at work. 30 % of those who tried to rent a flat together with somebody of the same sex had been refused.

Conclusion of our surveys

Our surveys have led us to the conclusion that two factors are decisive in the social situation of homosexuals. The first is that the silence surrounding homosexuals and homosexuality is virtually total. Homosexuality is not a natural part of society; it is not present as a social and cultural institution.

The second factor is that there exists a social prohibition or taboo on homosexuality, which is reinforced by the fact that it is viewed as pure sexuality, and also in that love is considered to be something which can only occur between a man and a woman.

Our directives and our objective

Our directives state that we are to propose measures which can clear away any residual discrimination against homosexuals. We stress that it is important to combat discrimination. We note, however, also that a significant cause of the homosexuals' situation is that homosexuality is not socially and culturally accepted. This means that homosexuals lack something, a lifestyle, with which to identify. Homosexuals also feel an uncertainty as to what would happen if they revealed themselves to the world around them. They dare not discount the risk of being ostracised and losing their job, reputation and foothold in life. They thus conceal their homosexual feelings and relationships, which has major consequences for their way of life.

One objective is for us to counteract discrimination and get society to openly accept and support homosexuals. Only if the "prohibition" against and silence on homosexuality disappears, will the homosexuals' situation become satisfactory.

We can point to different means of improving the situation, namely legislation and information, as well as improved teaching about homosexuals and homosexuality, in order to fight discrimination.

Family questions

In the course of our work we often encountered questions such as whether homosexuals ought to have custody of children, and whether two people of the same sex ought to be allowed to adopt jointly. The background to these questions is probably that many people, some subconsciously, believe that contacts between homosexuals and children may cause injury to the latter. We maintain that there is no reason whatsoever for such an assumption, and that homosexuality in itself may never be seen negatively in matters relating to custody, where the prime consideration is the well-being of the child.

As regards the question of a right to joint adoption, we judge the situation to be different, for adoption is, apart from its legal ramifications, a matter of actual and legal custody. Seen in this light, there are no impediments to a right of joint adoption by two persons of the same sex.

We find, however, that there is a further aspect to the question of adoption. It has to do not with the right of homosexuals to adopt jointly, but with the rights of the prospective adoptive child, in brief, it is the child's best interests which must be given priority. The situation is probably such that homosexual cohabitation is today not considered to be equally natural as that of heterosexuals, and we cannot disregard the fact that there may be a risk that adoptive children can come to regard themselves as deviant if they grow up in a homosexual family environ-

ment. The homosexual family must first be accepted as a natural part of society before two persons of the same sex should be allowed to adopt jointly.

Another issue which we discuss is whether two persons of the same sex should be allowed to marry, or whether this relationship should be regulated in law by some other means. We find that the majority of cases of homosexual cohabitation involve the same ties and functions as in heterosexual cohabitation, and have therefore engaged in a detailed discussion as to whether those rules applying to spouses ought not to be extended to pairs of cohabiting homosexuals as well. We note, however, that present-day value judgements with regard to marriage are so firmly rooted that it is hardly possible to speak of marriage between two individuals of the same sex, without defining marriage in a different way from that practised today. We find, however, that there are no obstacles in the way of already granting certain aspects of homosexual cohabitation the same legal status as is today accorded to that form of cohabitation between a man and a woman which in law is termed cohabitation under forms resembling those of marriage.

Discrimination

One demand which has often been made to us is that homosexuals should be given protection by the criminal law with regard to discrimination through the medium of a special law against discrimination, or by extending to homosexuals the same protection as that enjoyed by other minority groups in accordance with the provisions against incitement against ethnic minorities and unlawful discrimination contained in chap. 16 para. 8 and chap. 16 para. 9 of the Penal Code. We note that it is difficult to chart discrimination against homosexuals, even if there should be no doubt that certain forms of this occur. It is primarily homosexuals' fear of discrimination and their efforts to prevent it which have a considerable negative impact on their everyday life, well-being and relationships with others. We are of the opinion that such discrimination is best combatted by giving homosexuals the same protection as other vulnerable social groups, and not by the promulgation of a separate law against the discrimination of homosexuals. We therefore propose that homosexuals be included in the protection against discrimination which chap. 16 para. 8 of the Penal Code extends towards other groups, and that society's conviction that homosexuals should be treated in the same manner as all others be stressed in that chap. 2 para. 15 and para. 20 of the Instrument of Government be amended so that homosexuals are protected against unfavourable legislation.

In view of the persecution of homosexuals in certain countries, demands have been voiced for what is termed political asylum for homosexuals on sexual grounds. We discuss this question and find that current legislation in itself provides satisfactory guarantees that homosexuals, who are persecuted in their country of origin, are granted residence permits. Our opinion is that current legislation on the right of asylum also implies that there is scope for granting asylum to persecuted homo-

sexuals. Since an opposite viewpoint has been adopted in practice, we propose a specific provision on the right to asylum for homosexuals who are being persecuted on account of their sexual proclivity.

The surveys that we have had undertaken establish that there is no legal basis whatsoever for dismissing a homosexual employee or giving notice to quit to a homosexual tenant through invoking their sexual proclivity. It is possible, however, to refuse employment or accommodation by invoking their sexual proclivity, without legal sanction, on the private labour market and within the non-commercially operated sector of the housing market[1]. Such discrimination is not restricted to homosexuals, but also affects other vulnerable social groups. Our fundamental conviction is that homosexuals should be give the same protection against discrimination as others who belong to vulnerable groups. In the light of this we propose that the draft law against ethnic discrimination at work, which has been presented by the committee of enquiry on discrimination, should, in the event of enactment, also protect homosexuals from discrimination on the labour market.

The need for other than legislative measures

Previous sections have dealt primarily with different legislative measures. In the case of many homosexual individuals it is the silence surrounding the situation of homosexuals which renders it more difficult for them to become aware of their feelings. We therefore point to the fact that it is only when homosexuality also exists as a social and cultural institution within society that one will be able to say that all discrimination of homosexuals has ceased. An all-embracing objective will be to strive to achieve a situation where everyday relations between homo- and heterosexuals will show the following two characteristics:

- Openness. Heterosexuals view homosexuals as homosexuals and the latter do not conceal this fact.
- A knowledge of somebody's homosexuality does not influence the way in which homosexuals are judged.

In order to achieve this objective measures are required which are addressed to homo- and heterosexuals alike. This can be done by, e.g. giving heterosexuals a better knowledge of what homosexuality is and that homo- and heterosexuality are two parallel phenomena (i.e. homosexuality involves love, tenderness and a feeling of togetherness to the same degree as heterosexuality) This knowledge is to be imparted primarily through such means as education and information. At the same time measures must be taken in order to create a basic sense of security and feeling of value in homosexuals, so that they have the courage to openly declare themselves as such. This basic sense of security can be created above all in the homosexuals' organisations; hence it is important to lend support to their activities.

[1] Refers to sub-letting, private letting of rooms by individuals etc.

Middle schools' instruction on love and marriage

Given the right form, the teaching by the schools of the subject of love and marriage will be capable not only of counterbalancing discrimination of homosexuals, but also of contributing towards society gradually coming to treat homosexuals in a more open and socially acceptable fashion. We have thus examined both the formal regulatory framework for this subject, and the way in which it is taught in practice. We thus find that current curricula lack any formulations of objectives that deal with the direction of such teaching, although there are general goals whose purpose is to induce the pupils to consider such problems of everyday living. These generally defined objectives do contain in themselves scope for the teachers to deal with such matters as measures to combat discrimination of homosexuals. Whether or not this actually takes place is, however, more dependent on the personal commitment of the individual teacher, which we consider to be unsatisfactory. We are therefore of the opinion that the National Swedish Board of Education must evolve suitable forms of more actively stimulating individuals schools and teachers to improve the way in which they teach their pupils about homosexuality. We also stress the valuable work of the County Education Committees in monitoring teaching, and consider it vital that this process should also be applied to matters involving the teaching regarding the subject of love and marriage, and thus also to the manner in which questions relating to homosexuality are handled.

The schools must thus also be provided with better prerequisites for teaching about homosexuality in an adequate manner, since many teachers find difficulty in discussing matters relating to homosexuality with their pupils. One solution may be to revise the guidance issued by the National Board in this field, improving it by the addition of material describing how lessons on homosexuality should be arranged. Positive experiences in teaching the subject of love and marriage from different schools could also be put to good use.

Another means of improving teaching is for the schools to allow members of homosexual organisations (e.g. RFSL) greater participation in their lessons than is presently the case.

We also point out that current teaching materials contain considerable errors in their factual accounts. It is thus vital that educational publishers take account of such needs in future editions. We also propose that SIL, the National Swedish Institute for Information on Educational Aids, pay particular attention to such matters in its investigatory activities.

College education

We have examined a number of different educational courses at college level which are of major importance in the task of improving the situation of homosexuals. This may apply to education for professions which have a major role to play in modifying attitudes (e.g. the teaching profession) or those in which one may come into contact with homosexuals who require support and assistance (e.g. the medical and social welfare professions).

A common feature of all these educational courses is that the formulations of the objectives which steer the teaching content do not provide any direct guidance to the course boards when it comes to education about homosexuality. There are however generally formulated statements about the importance of taking account of human beings and their needs in a broad sense. We have asked a large number of institutes of higher education about the extent to which they deal with questions of homosexuality on their courses. At the majority of these institutions this question is only dealt with if it is taken up by the students. We find such a situation very unsatisfactory, and the institutes of higher education must thus improve their teaching. A first step in this direction is, in our opinion, that the Office of Swedish Higher Education gathers together representatives from the institutes of higher education in order to discuss which measures can and ought to be implemented. We also propose that the course boards, in establishing local plans and curricula, also include homosexuality as a separate teaching topic.

Also in respect of higher education, we consider the participation of homosexuals to be of vital importance. However, in the present situation such participation is relatively rare, for which reason the institutes of higher education ought to seek to alter this state of affairs.

Other Education

We have also taken up a number of other educational courses which have a bearing on the homosexuals' situation. This relates primarily to training courses for the police, professional officer corps and certain categories of central government staff. These training courses also require more extensive teaching about homosexuality and the situation of homosexuals.

Research

In present-day Sweden research into the situation of homosexuals is virtually non-existent. We thus consider it important that such research is strengthened, and that it should concentrate, in the first instance, on such areas of the subject as the homosexuals' situation, "homophobia" and homosexuals' history. Other issues may also prove interesting however, and here we point out that it should be possible to expand the investigation into the church's view of homosexuality undertaken by Holsten Fagerberg et alia. The knowledge which society would acquire from an increased commitment to research would also facilitate an understanding of homosexuality and the problems which homosexuals can encounter.

Since we consider it vital to expand research into the situation of homosexuals, we propose that the Coordinating Board of the Swedish Research Council be charged with initiating research projects in these fields. The Board should also undertake measures to encourage research into homosexuality.

Culture

After a review of the most important forms of social support for different cultural activities, we have found that items featuring homosexuality are very infrequent or totally absent. Such a state of affirs helps to maintain the silence surrounding homosexuality. We have thus considered proposing a special form of support for homosexuals' cultural manifestations, but rejected such an approach since it would conflict with those principles which now apply within the field of culture.

Instead, we point to the cultural policy objectives laid down by the Swedish Parliament which include the fact such a policy must be evolved with regard to the experience and needs of neglected groups. It is thus a common responsibility for cultural organs which investigate, grant funds and play an active role to contribute towards a better fulfilment of goals in this respects.

We lay particular emphasis on the major responsibility of the public libraries in the matter of adapting their activities so that they also take homosexual needs into account.

Information

In order to obtain a picture of how information about homosexuality is absorbed outside the school framework, we have examined the activities which are being undertaken by such bodies as the National Swedish Social Welfare Board, the County Councils, leisure centres and the various companies that belong to the Swedish Broadcasting Corporation.

In the case of the activities undertaken by the National Swedish Social Welfare and the County Councils, these have been most frequently motivated from the perspective of abortion prevention, which sometimes results in the loss of an all-embracing holistic view of different forms of cohabitation. This applies to a large extent to the material which has been produced by the National Swedish Social Welfare Board, and we criticise it for having virtually neglected the situation of homosexuals in its information activities. We therefore propose that the Board be commissioned to elaborate a plan as to how its information operation can be improved with respect to the situation of homosexuals.

In order to improve government information generally in matters which may touch on homosexuals, we also propose that central directives be issued in which government bodies and agencies are reminded of their obligation to pay attention to the situation of homosexuals as well, in relevant instances, in their information activities.

The Swedish Broadcasting Corporation and its subsidiary companies are also important instruments for the improvement of the situation of homosexuals. We thus consider it urgent that the number of programmes with a homosexual content be raised. Such programmes are not of value solely to homosexuals but can also contribute towards breaking the silence surrounding homosexuality and should be the concern also of those who are not homosexuals.

Health matters

In recent years questions relating to the special health problems of male homosexuals have attracted attention. We have thus studied the illness pattern of homosexuals in some detail, but have also attempted to relate these questions to a holistic perspective and for this reason also relate the experiences of homosexuals, sometimes of a negative nature, in their contacts with the health services.

We thus find that medical and nursing personnel, not least in primary care, must have such training and experience that they will be able to give homosexual patients fully acceptable care and correct treatment. It is important that needs for increased knowledge and understanding of homosexual matters are taken into account in the training of medical and nursing personnel.

In some localities separate health care clinics have been established for homosexuals. In our opinion such a course of action should also be considered by other health authorities, if preconditions for this exist.

Support for homosexuals' organisations

Homosexual organisations have a diverse and extensive range of activities, and these organisations play a major role not only for individual homosexuals, but also for their situation in society as a whole. In our opinion it would be a major step in the efforts to abolish discrimination of homosexuals if the activities of their organisations were given social support. We thus propose that special support be granted to organisations which operate on a nationwide basis. In the section relating to cost estimates we have assumed that this support should be in the region of 500,000 SEK.

Continuing measures

Many of the measures which we have proposed are spread among different public authorities, and sometimes among several departments of the same agency. There is thus a risk that the requisite measures will be split, and not be as effective as we had assumed. We therefore propose that the National Swedish Board for Social Welfare be given overall responsibility for monitoring matters relating to the situation of homosexuals. This responsibility will also, however, include such tasks as normally fall outside the Board's jurisdiction, and in such cases questions of coordination can be solved by the other aouthorities involved designating special liaison officers.

Better monitoring of questions relating to the situation of homosexuals is also needed within the Swedish Government Office, and here we also propose that a special official be allocated responsibility for keeping a close watch on any matters of relevance to homosexuals.

Bilaga 1 Referenslitteratur

Sexuella övergrepp. Betänkande (SOU 1976:9) av sexualbrottsutredningen och där angiven litteratur.

Særlig strafferetslig værn for homofile. Betänkande av det norska straffelovrådet. Norges offentlige utredninger (NOU) 1979:46 och där angiven litteratur.

Homosexuality and Social Control. Rapport av D J West till Europarådets femtonde forskningskonferens i kriminologi 22—25 november 1982 och där angiven litteratur.

Speijerrapporten. Stencilerad upplaga i svensk översättning (1971) med där angiven litteratur.

Melin, Olle-Petter, Homosexualitet — en bibliografi. Specialarbete inom ämnet Litteraturorientering med bibliografi vid bibliotekshögskolan i Borås höstterminen 1975.

1. Beach, F.A. och Ford, C.S., Sexualitet hos människor och djur. Stockholm 1952.
2. Beach, F.A. och Ford, C.S., Patterns of sexual behaviour. New York 1951.
3. Bell, A.P., och Weinberg, M.S., Homosexualities. London 1978.
4. Bell, A.P. m.fl., Heterofili-Homofili. Oslo 1982.
5. Bergh, S. m.fl. Homofile. Myter och verklighet. Oslo 1978.
6. Bieber, I., Homosexuality. A psychoanalytic study. New York 1962.
7. Boswell, J., Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality. Chicago och London 1980.
8. Bullough, V.L., Sex, Society and History. New York 1976.
9. Bullough, V.L., Homosexuality. A History. New York 1979.
10. Cory, D.W., The homosexual in America. New York 1951.
11. Dannecker, M. och Reiche, R., Der gewöhnliche Homosexuelle. Frankfurt am Main 1974.
12. Dannecker, M., Theories of homosexuality. London 1981.
13. Fagerberg, H. (red.), De homosexuella och kyrkan. Stockholm 1974.
14. Friele, K-C., Fra undertrykkelse till opprør. Oslo 1975.
15. Hansson, J. (red.). Homosexuella och omvärlden. Stockholm 1982.
16. Hite, S., Hiterapporten. Stockholm 1977.

17. Kinsey, A.C. m.fl. Mannens sexuella beteende. Stockholm 1949.
18. Kinsey, A.C. m.fl., Kvinnans sexuella beteende. Stockholm 1968.
19. Levine, M.P. (red.), Gay men. The sociology of male homosexuality. New York 1979.
20. Levinsohn, R., Sexualitetens historia. Stockholm 1957.
21. Lindkvist, K. och Moritz, K., Förtryck och homosexuell försvarskamp. Ur Zenit 43/1975.
22. Masters, W.H. och Johnson, V.E. Ny syn på homosexualitet. Stockholm 1981.
23. Marmor, J., (red.), Homosexual Behaviour. New York 1980.
24. McCubbin, B., Homosexförtryckets historiska rötter. Stockholm 1981.
25. Nilsson Schönnesson, L., The Relationship between Homosexuality and Psychological Functioning in a Perspecitive of Personality Types. Stockholm 1983.
26. Parikas, D., Frigörelse. Stockholm 1981.
27. von Rosen, W., Bøssekampens politik. København 1979.
28. Rådemyr-Regman, C., Forskning om homosexualitet. Stockholm 1975.
29. Rådemyr-Regman, C., Homosex. Lag-samlevnad-roll. Åseda 1977.
30. Saghir, M.T. och Robins, E., Male and female homosexualities. Baltimore 1973.
31. Silverstolpe, F., En homosexuell arbetares memoarer. Stockholm 1981.
32. Simon, W. och Gagnon, J.H., Sexual deviance. New York 1967.
33. Schofield, M., Sociological aspects of homosexuality. Boston 1965.
34. Socarides, C.W., The overt homosexual. New York 1968.
35. Tripp, C.A., Homosexualitet. Stockholm 1981.
36. Weeks, J., Coming out. Tiptree 1979.
37. Weinberg, G., Society and the Healthy Homosexual. Gerrards Cross 1975.
38. Weinberg, M.S. och Williams, C.J., Male Homosexuals. London 1974.

Bilaga 2 Homosexuellas barn

Januari 1981

Lars Jalmert

Innehållsförteckning

1 Inledning 286
1.1 Hur går det för barn som har homosexuella vårdare? 286
1.2 En bild 286

2 Sexualitetens utveckling 288
2.1 Biologiskt perspektiv 288
2.2.1 Historiskt perspektiv — dåtid 289
2.2.2 Historiskt perspektiv — nutid 291
2.3 Familjen — parbildningen 292

3 Psykosexuell utveckling 294
3.1 Begrepp 294
3.2 Biologiskt kön 295
3.3 Tillägnandet av könsidentitet och könsroll 295
3.3.1 Begreppet identifikation 296
3.3.2 Könsidentitet 297
3.4 Könstypisering 298
3.5 Sexualinriktning 302

4 Orsaker till homosexuell utveckling 304
4.1 Olika teorier 304
4.2 Den oftast förekommande förklaringen 304
4.3 Kritik av den oftast förekommande förklaringen 305
4.4 Undersökningar av andra förklaringsfaktorer 306
4.5 Kritik och slutsatser 308

5 Undersökningar om barn till homosexuella 310
5.1 Barn med frånvarande fäder 310
5.2 Barn till lesbiska mödrar 311

6 Föreställningar om homosexualitet 314
6.1 Attityder till homosexualitet 314
6.2 Homofobi 315
6.3 Homosexuella fäder 316
6.4 Homosexuell samlevnad 317

7 Några synpunkter 320
7.1 Innehållsliga synpunkter 320
7.2 Metodologiska synpunkter 321

8 Ett "nytt" perspektiv 323
8.1 Androgyna personer 323

9 Litteraturreferenser 325

1 Inledning

1.1 Hur går det för barn som har homosexuella vårdare?

Ett önskemål från många homosexuella i Sverige är att homosexuella sammanboende gemensamt ska få adoptera barn. Anledning till det är, förutom önskan att ha barn tillsammans, att ett samhälleligt ställningstagande för gemensam adoption skulle utgöra ett markant steg på vägen mot homosexuellas likställda behandling i samhället.

Nu är det emellertid så att motståndet i det svenska samhället mot homosexualitet är relativt starkt. Fördomar, myter, osanningar och okunskap är några av de föreställningar som drabbar homosexuella i Sverige.

En av de tyngst vägande anledningarna till att homosexuella, hittills, förnekats möjligheten att gemensamt adoptera barn är föreställningen att barnen skulle ta skada. Denna föreställning finns, sannolikt, inte uttalad i samhälleliga officiella sammanhang utan är av mer inofficiell karaktär. Men icke desto mindre vittomfattande.

Utredningen (angående homosexuellas situation i samhället) ansåg det därför vara nödvändigt att skaffa fram bakgrundsmaterial för att kunna bedöma denna fråga. Ett bakgrundsmaterial som skulle innefatta en genomgång av vad vetenskaplig forskning kommit fram till. Fokus för detta arbete skulle ligga på hur barnen utvecklades; vilka konsekvenser har det för barn att leva upp med homosexuella vårdare och speciellt med två homosexuella vårdare?

1.2 En bild

Efter att jag fått uppdraget av utredningen att göra en kartläggning av den vetenskapliga litteraturen inom området frågade jag i olika studerandegrupper om deras reaktioner på relationen homosexualitet—barn. Speciellt fäste jag mig vid en reaktion som kan sägas spegla synen på sexualitet i dag.

I flera av grupperna gavs olika yttryck för uppfattningar om homosexualitet som "konstigt", "sjukt" och/eller "onaturligt". Men, det som framkom var den "värsta" situation som kunde tänkas vad gäller homo-

sexualitet och adoption var om två homosexuella män skulle få adoptera en pojke i åldern 10—15 år.

Nu ska sägas att i den grupp där denna bedömning gjordes var det övervägande antalet studerande män — och kanske upplevs "hot" som mer allvarliga om de är riktade mot den egna gruppen. Jag tror ändå att detta uttalande ger en rättvisande bild av många människors uppfattning om "riskerna" med homosexualitet. Vi bör därför konstatera vad denna utsaga egentligen visar. För det första säger den att det är mer riskfyllt för pojkar än flickor att leva med homosexuella vårdare. För det andra säger den att manliga homosexuella vårdare är större riskfaktorer än kvinnliga dito.

Det är ingen obefogad gissning att påstå att det är det traditionella manssamhället som ger utslag — igen.

Men hur växer en sådan bild fram? Vad är bakgrunden till att denna bedömning görs? För att få svar på sådana frågor måste vi studera hur människans sexualitet har betraktats tidigare. Vi måste skaffa oss perspektiv på människans sexualitet.

2 Sexualitetens utveckling

2.1 Biologiskt perspektiv

Människan tillhör djurvärlden och många av våra funktioner är biologiskt bestämda. Människans sexualitet framstår för de flesta som relativt avgränsad; det är vissa sexuella mönster som de flesta människor följer — medan andra mönster undviks. Frågan är därför om sexualiteten avgränsats av biologiska orsaker eller av sociala — eller av båda tillsammans.

Tobach (1971) gör en mycket klar åtskillnad mellan biologiskt kön och socialt tilldelat kön och gör det med utgångspunkt i sin egen översikt av den reproduktiva processens utformning inom djurvärlden.

Även om Tobach (a.a) nämner att det finns organismer som reproducerar sig asexuellt; genom delning eller avskiljning av en del av organismen, och att det ibland är svårt att bestämma kön hos en organism, så förutsätter de flesta organismer genetiskt material från olika djur för reproduktionen.

Den reproduktiva processen går att dela in i tre faser: befruktning, inkubation och omvårdnad. De olika könens delaktighet under de tre faserna varierar, enligt Tobach, avsevärt för olika arter.

Sålunda kan befruktning ske 1. inuti organismens kropp eller 2. utanför bägge kropparna. Befruktningen inuti kan ske antingen i 1 a, den spermiebärande kroppen eller i 1 b, den äggbärande. Befruktningen kan vara ett resultat av närmanden antingen från den manliga eller den kvinnliga organismen.

Vad gäller inkubationen, dvs. den period när det befruktade ägget växer och utvecklas så kan även denna ske inuti eller utanför organismernas kroppar.

Slutligen kan omvårdnaden utföras av hanen, honan eller bägge. Sammanfattat kan således sägas att den reproduktiva processen utformas på närmast oändligt antal sätt av djurvärldens olika arter.

Följer vi djurskalan finner vi att evertebraterna (ryggradslösa djur) har såväl inkubations- som omvårdnadstid utanför föräldrarnas kroppar (undantag är insekter som bin och myror). Hos vertebraterna däremot, ökar variationen och komplexiteten vad gäller inkubation och omvårdnad avsevärt. Inom denna grupp av djur förekommer inkubation inom ena partens kropp ävensom utanför kropparna. Inkubationstiden varierar i längd, liksom omvårdnadstiden. Även omvårdnadstiden är skild

vad gäller vem av föräldrarna som sköter denna. Centralt för vertebraterna är att ju högre upp på djurskalan, dvs. hos däggdjuren, desto längre är omvårdnadsperioden. Kanske bör här också sägas att det är just hos däggdjuren som omvårdnaden varierar mest, somliga arter ser föräldrarna dela på omvårdnaden medan andra har en enkönad omvårdnad. Tobach påpekar också att just hos däggdjuren och särskilt bland primaterna så är sociala grupper organiserade för att hannarna ska kunna stå i kontinuerlig interaktion med avkomman.

Lamb & Frodi (1979) ger exempel från primatvärlden som visar att hannarna har förmågan att sköta avkommans omvårdnad på ett fullt tillfredsställande sätt. Ett flertal av dessa exempel är hämtade från sådana fall där modern av olika skäl är tagen från barnen. Och det här är ett mycket viktigt konstaterande; att fäder har förmågan och också visar den när förutsättningarna finns att de skall göra det. Lamb & Frodi drar själva slutsatsen att det inte finns någon biologiskt grundad könsskillnad vad gäller förmågan att svara på små barns signaler. Ansvarstagandet från föräldrarna är en effekt av det sociala trycket, säger de. Samma slutsats dras av Field (1978), Parke (1980), Brooks-Gunn & Matthews (1979) och Sawin & Parke (1979).

De biologiska gränserna för mänskliga beteenden är mycket vida och Tobach hävdar dessutom att människan är unik i så måtto att hennes uppbyggnad av samhället inte går att fastslå på något generellt sätt, med utgångspunkt i utvecklingsbiologin. För att kunna beskriva människans (olika) sociala organisationer måste man vända sig till historien och genomföra en historisk analys av utvecklingen. Särskilt, menar Tobach, som människan har förmågan att behärska teknologiska aspekter på omgivning och fysiologisk kontroll. Ett behärskande som *ändrar* de biologiska betingelserna.

2.2.1 Historiskt perspektiv — dåtid

För att förstå hur de sexuella mönstren har utvecklats till de som förekommer i dagens samhälle måste vi betrakta sexualiteten ur ett historiskt perspektiv.

Socialantropologer har länge hävdat att det funnits ett generellt mänskligt påbud som reglerat (och reglerar) sexualiteten och det är incesttabut. Detta förbud mot samlag mellan närstående släktingar skall, sägs det, ha löpt som en röd tråd genom mänsklighetens historia.

Reed (1978) har emellertid ifrågasatt denna uppfattning på flera grunder. Dels var det svårt för våra förfäder att sätta upp ett förbud mot incest när de inte hade kunskap om biologiskt släktskap. Dessutom kunde de inte överblicka de negativa konsekvenserna av incest (dvs. eventuella degenereringseffekter).

Reed menar att tabut mot incest fanns, men inte som en egen konstruktion utan som konsekvens av ett annat, viktigare, tabu, nämligen kannibalismtabut. Den egna klanens medlemmar måste överleva — för klanens fortlevnad — och fick till inget pris angripas av klanmedlemmar. Uppfattningen att endast medlemmar av den egna klanen var "människor" medförde dock att "andra" kunde ätas, men eftersom dessa

inte betraktades som människor så gjordes inget våld på kannibalismtabut.

Till detta kannibalismtabu kopplades ett sexuellt förbud; att "släktingar" inte fick ha samlag med varandra. Reed betonar att detta var ett allmänt sexuellt förbud och inte ett incesttabu. Hon betonar också att det var kvinnorna som införde förbudet därför att klanen då undvek strider om kvinnor mellan vanliga släktingar. Kvinnorna var således de som värnade om stammen, uppvisade solidaritet.

Den allra första samhällsinstitutionens uppgift kunde, med detta betraktelsesätt, sägas vara att gruppens medlemmar inte skulle vända sig mot varandra. Samhörigheten och samarbetet var en förutsättning för anskaffandet av mat. Och som en följd av kannibalismtabut ställdes det, nämnda, sexuella förbudet upp. Och eftersom man inte hade kunskap eller förståelse för "biologiskt" släktskap så var släktskapet helt och hållet en social fråga — varför "ogifta" klanmedlemmars sexuella möjligheter i praktiken inskränktes till medlemmar av andra klaner.

En konsekvens av de tabun, som skall understryka klanens fortlevnad, var att den egna klanen skulle värnas om och detta gjordes av kvinnorna, mödrarna. Följer vi Reed så är konsekvenserna att den första arbetsdelningen mellan könen uppstod som en konsekvens av tabut mot kannibalism.

Men även sexualiteten bidrog till denna arbetsdelning, som i sin tur förändrade sexualiteten. I djurvärlden, menar Reed (1978), har nämligen hannarna stått för sexualiteten och honorna för moderskap.

Det aggressiva hos hannarna har gjort att honorna endast "tillåtit" umgänge just vid parningstillfällen. I övrigt har honorna (med barnen) dragit sig undan och inte "låtit hannarna vara med".

Sahlins (1960) hävdar att kuvandet av sexualiteten var det "avgörande slaget" i människans utveckling, medan Reed (1978) hävdar kuvandet av kannibalism — förbud som gäller föda.

> "Vi har att göra med ett dubbelt tabu, och det måste sättas i samband med två stora faror som hotade de första människorna. Å ena sidan fanns den våldsamma manliga sexualiteten, och å andra sidan problemet med kannibalismen. Det är föga troligt att hannarna själva lade på sig de inskrängningar som krävdes i jakten på föda och partners. Det är mycket troligare att honorna tog ledningen, eftersom de hade högt utvecklade modersfunktioner och hämningar inför att äta kött.
>
> Kvinnokönet hade alltså fått de biologiska fördelarna, och var alls inte handikappat. Visserligen är primathannar ofta större och starkare än honorna och har sina hörntänder som stridsmedel. Men honorna var överlägsna varje enskild individ eftersom de hade förmåga till samarbete och kollektivt handlande. Som mödrar kunde de dessutom utöva ett socialiserande inflytande över de unga hannarna under längre tid än vad som hade varit möjligt för antropoiderna. På grund av dessa fördelar var kvinnorna i stånd att sätta upp de förbud och inskränkningar som behövdes för livet i ett samhälle" (sid. 90).

En likartad analys som Reeds, med betonande av människans roll i historien, har också genomförts av Leakey & Lewin (1981) och sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att den första arbetsdelningen mellan könen uppkommer som en effekt av organiserandet av samhället (klanen).

2.2.2 Historiskt perspektiv — nutid

Psykologivetenskapen har dominerats av män. Ur ett perspektiv kan man därför säga att så gott som all psykologi handlar om män. Men egentligen är det inte förrän under de senaste åren som ett antal verk publicerats i vilka mäns känsloliv diskuteras i ett nyare, inte så stereotypt, perspektiv. Tolson (1980) tar som utgångspunkt för sin diskussion om "manlighetens gränser" ett feministiskt perspektiv. Han visar hur den feministiska sexualuppfattningen är baserad på analys av tre faktorer; kulturella, historiska och politiska.

Väsentligt i den feministiska analysen av sexualitet är särskiljandet av biologi och kultur. Biologiska könsskillnader existerar, men det är kulturellt betingade skillnader som är förknippade med sexualiteten. Könsidentiteten är således kulturell och social och därmed är den också historisk. Sexualitet har uppfattats olika och har haft olika betydelse under olika tidsepoker. Slutligen har denna uppfattning om sexualitet som socio-kulturellt och historiskt betingad medfört att sexualiteten också går att analysera och bör analyseras i politiska termer; i termer av makt och motsättningar.

Även om Liljeström (1980 a, b och c) inte använt just detta begrepp så visar hennes analys av lönearbete och sexualorganisation hur manliga och kvinnliga mönster går att särskilja som en effekt av arbetsdelning. Hon visar att såväl produktion som reproduktion har olika innebörd beroende av vilket av könen som utför arbetet. När ekonomiska termer används (manligt) innebär produktivt arbete "framställning av varor och tjänster på marknaden eller den offentliga sektorn mot betalning i form av vinst eller lön" (1980 a, sid. 7). Däremot är hushållsarbete (kvinnligt) produktion av värden som skall konsumeras omedelbart. Liljeström menar att det enligt gängse språkbruk använda begreppet "produktivt arbete" är likställt med avlönat arbete och att "hushållsarbete" är lika med oavlönat produktivt arbete.

I traditionellt språkbruk menas med reproduktion att återställa arbetskraft, men lika traditionellt har med detta menats att arbetskraften skall ut i avlönat produktivt arbete. Enligt Liljeström finns också en annan minst lika viktig reproduktion; nämligen den som återskapar "sociala relationer av gemenskap och meningssammanhang". Den senare är innefattad i hushållen och utförs av kvinnorna.

Således menar Liljeström att män traditionellt utför avlönat produktivt arbete och kvinnor oavlönat produktivt arbete. Kvinnorna står också för återskapandet av sociala relationer. Frågan blir då varför denna uppdelning av könen etablerats. För att komma till rätta med det tittar Liljeström på hur samhällen har organiserat sexualiteten. Och här säger hon att mödrar har det primära föräldraansvaret medan fäder är sekundära. Liljeström hävdar med andra ord att arbetsdelning mellan könen är avsiktlig. Kvinnor och män skall p. g. a olikheterna fungera i beroendeställning av varandra. Ett förhållande som är starkt konserverande och underbygger könsrollsuppdelning. Men också ett förhållande som understryker heterosexualitetens betydelse.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att kvinnors dubbla arbetsbörda är bestämd av arbetsdelningen mellan könen. Kvinnor svarar för både

oavlönat produktivt arbete och för social reproduktion, medan män i nästan hundraprocentig utsträckning enbart står för produktivt arbete — men då avlönat.

Sexualiteten är, för att följa Liljeström (1980 c), en del av samhällets organisering. En organisering som tjänar makt- och ägarintressen. Vi kan också konstatera att det ligger i vårt samhälles intresse att markera olikheter mellan könen, bland annat för att upprätthålla en specifik arbetsdelning. "Så kan *släktskapssystem* ses som socialt organiserad sexualitet, just det, *organiserad sexualitet*" (Liljeström 1980, c, sid. 128).

2.3 Familjen — parbildningen

Olika författare anger olika antal funktioner som familjen har. Listor brukar presenteras över dessa funktioner. Ett par sentida är följande:

Diderichsen (1977) anger tre funktioner. Dessa är:

1. Familjen är en konsumtionsenhet
2. Familjen är medvetandeformande
3. Familjen är en reproducerande enhet.

Liljeström (1973) ger en lista, hämtad från Ogburn, med sju funktioner:

1. Ekonomisk funktion
2. Prestige- och statusgivande funktion
3. Utbildande funktion
4. Skyddsfunktion
5. Religiös funktion
6. Fritidsfunktion
7. Känslomässig och reproduktiv funktion.

Oavsett antalet funktioner som olika författare anser att familjen fyller så är samtliga överens att om inte dessa funktioner åvilade familjen så skulle denna knappast existera eller ha existensberättigande. Det är också så att man kan diskutera vilka funktioner familjen faktiskt har i dag, men de flesta författare förefaller vara överens om att åtminstone den känslomässiga funktionen fortfarande finns så gott som uteslutande inom familjen.

Liljeström (1973) skriver:

"Det är lättare att känna sympati för de värden man här slår vakt om. Men jag har betydligt svårare för att känna mig intellektuellt övertygad av argumenteringen och de förutsättningar som är underförstådda i resonemangen kring familjens känslomässiga funktion" (a.a. sid. 68).

Olika författare ger olika innebörd åt begreppet "den reproduktiva funktionen". Ibland inryms såväl barnalstrande som återskapande av arbetskraft i den snävare bemärkelsen att produktiva människor ska samla kraft. Ibland inryms enbart den barnalstrande funktionen. Bortsett från denna definitionsoklarhet kan vi konstatera att Hite (1977)[1] har ifrågasatt den reproduktiva funktionen. Hon hävdar att synen på den reproduktiva funktionen som familjens (och samhällets) huvuduppgift har haft förödande konsekvenser för sexualitetens utveckling. Den re-

[1] Hite har kritiserats därför att hennes statistiska material är svagt. Det är ingen tvekan om att man ska vara utomordentligt försiktig med att dra slutsatser från hennes undersökning. Men detta gäller alltså kvantitativa aspekter. Även om Hite hade ett monumentalt bortfall i sin undersökning så förringar inte detta betydelsen av de idéer och tankar som Hite för fram.

produktiva funktionen (barnalstring) är av nödvändighet förbehållen en man och en kvinna. Parbildningen mellan två människor av olika kön är en förutsättning för reproduktion. Hite menar att uppfattningen om parbildningen som den enda rätta och naturliga har återverkat mycket negativt på människors förmåga att utveckla ett rikt sexualliv.

Människor har, enligt Hites synsätt, begränsats sexuellt och skulle kunnat utveckla ett rikare sexualliv om inte parbildningsidealet varit så tungt.

Utan att värdera parbildningsidealet som bra eller dåligt kan vi konstatera *att* det återverkat inom flera olika områden.

Sålunda är en grundläggande idé inom den etablerade psykologin att ett av målen — och ett mycket viktigt sådant — för utveckling är att en vuxen kvinna och en vuxen man ska leva tillsammans. Så har många hävdat.

Detta är alltså ett postulat eller ett normativt uttalande som innefattas i psykologiska teorier. Det märkliga är emellertid att detta mål för utveckling har fått värdet av att vara en förutsättning för utveckling, en premiss. Denna förutsättning granskas aldrig i sken av att vara en förutsättning utan i stället påstås att den är en slutsats. Som ett exempel på detta kan vi nämna den enormt kraftiga betoning psykologin länge har haft på att små barn *skall* växa upp, åtminstone de första åren, med exklusiv kontakt med en vårdare.

Detta har man sagt därför att barnen då sagts få en gynnsam utveckling senare. Och med gynnsam utveckling senare har man menat att barnen fått en stabil grund för att utveckla den traditionella parbildningen.

Det är också ställt utom allt tvivel att just parbildningsidealet kraftigt påverkat synen på homosexualitet (Liljeström 1980 c; Hite 1977).

Sammanfattning: Människans sexualitet kan, trots biologiska begränsningar, ta sig uttryck på en mängd olika sätt. Historiska analyser visar att sexualiteten bestäms av mänskliga handlingar. Den är således ett socialt fenomen. Analyser visar också att de två könens uttryck för sexualitet bestäms av det sätt som samhället organiserar sexualiteten på. Och detta sätt utvecklas inte slumpmässigt utan är en direkt konsekvens av den arbetsdelning som görs mellan könen. En arbetsdelning som i sin tur påverkas av det existerande uttryckssättet för sexualitet.

3 Psykosexuell utveckling

3.1 Begrepp

För att beskriva och analysera den psykosexuella utvecklingen har en mängd begrepp använts i den vetenskapliga litteraturen. Sålunda nämner Maccoby & Jacklin (1974) tre faktorer som påverkar utvecklandet av könsskillnader. Dessa är (1) genetiska faktorer, (2) formandet av pojkaktiga och flickaktiga beteenden av föräldrar och andra socialisationspåverkare och (3) barnets spontana inlärning av könsadekvata beteenden genom imitation.

Vad gäller den första faktorn så är överensstämmelsen god: De flesta forskare är överens om att genetiska faktorer påverkar könsskillnadsutvecklingen.

För socialisationspåverkan tar olika forskare olika perspektiv — som dock inte är varandra motsägande utan mer handlar om olika betoningar. Så talar exempelvis många om den övergripande processen *könsrollssocialisering* som innebär att barnet anpassas och anpassar sig till sitt köns dominerande könsrollsmönster. Andra betonar *könsrollstypiseringen* med vilket menas den aktiva tilldelningen av en könsroll från människor i barnets omgivning. Slutligen utgår somliga från barnet och betonar *könsrollstillägnandet*, som innebär barnets aktiva anpassning till den uppfattade könsrollen.

Maccobys & Jacklins tredje faktor beskrivs också på olika sätt. Oftast utnyttjas någon av termerna imitation, identifikation eller observationsinlärning. Valet av begrepp styrs huvudsakligen av forskarnas teoretiska grundsyn. Rutter (1971) hävdar dock att det i dag inte finns tillräckliga bevis för att kunna välja mellan någon av teorierna om psykosexuell utveckling varför valet mellan de tre begreppen blir lika omöjligt. Mischel (1966) påpekar dessutom att begreppen, i stort sett, har samma innebörd.

I den följande framställningen kommer jag att följa de begrepp som använts av bland andra Riddle (1978). Hon använder fyra begrepp för att beskriva den psykosexuella utvecklingen.

1. *Biologiskt kön.*
2. *Könsidentitet.* Med detta menas individens egen uppfattning om vilket kön individen tillhör, dvs. vår uppfattning om vi är män eller kvinnor.
3. *Könsroll.* Syftar på uppfattningen av sig själv som maskulin eller

feminin. Detta är således individens bild av sig själv jämförd med den uppfattning individen har om hur män respektive kvinnor "normalt" beter sig.

4. *Sexualinriktning*. Syftar på individens val av sexuell partner (eller partners). Sexualinriktningen kan vara homosexuell (väljer partner av samma kön), heterosexuell (väljer partner av det andra könet) eller bisexuell (föredrar inget av könen framför det andra).

3.2 Biologiskt kön

Att biologiska faktorer påverkar utvecklandet av könsskillnader är självklart. Däremot har frågan varit omtvistad i vilken utsträckning detta sker i relation till sociala faktorer.

Den biologiska könstillhörigheten bestäms före födelsen och i så gott som samtliga fall föds barn med en tydlig könstillhörighet. Antalet nyfödda barn där könstillhörigheten är tveksam är oerhört liten. Enligt Rutter (1971) kan de biologiska faktorerna delas in i fem separata former, men slutsatserna om deras effekter är desamma. Och den slutsats som gäller är att biologiskt kön "slås ut" av den sociala könstilldelningen. Ett barn som föds med en obestämd biologiskt könstillhörighet "blir" sådant som människorna i dess omgivning bestämmer. Denna slutsats är gemensam för Rutter (1971), Reinisch (1974 och 1976), Riddle (1978), Hutt (1978), Maccoby & Jacklin (1974) och Brooks-Gunn & Matthews (1979).

Vi kan således slå fast att ett barn som föds med svårbestämbar könstillhörighet kommer att uppfatta sig själv som tillhörande det kön som människorna i omgivningen bestämt (och påverkar barnet till). Detta gäller även om det senare konstateras, på biologisk väg, att barnet tillhör det andra könet.

3.3 Tillägnandet av könsidentitet och könsroll

Hur barnet utvecklar en könsidentitet och könsrollstillhörighet är för de flesta författare likvärdigt. Det är samma processer barnet utnyttjar, men begreppen brukar ändå hållas isär i den vetenskapliga litteraturen. Mycket grovt uttryckt kan det sägas att barnet skaffar sig en uppfattning om vilket kön det tillhör liksom vilka beteenden som det bör uppvisa därför att människorna i omgivningen visar könsrollerna som förebilder. Det första steget är således att uppfatta sig själv som tillhörande det egna könet och nästa steg är att själv uppvisa det beteende som tillhör rollen.

Olika författare har betonat olika faktorer i barnets "tillägnande", (Mischel, 1966; Thompson, 1975; Slaby & Frey, 1975) men sammantaget nämns följande faktorer:

1. Barnet "uppfattar" eller "identifierar" eller "lär sig" eller "diskriminerar" eller "ser" att två kön existerar.
2. Barnet inordnar sig själv i den ena kategorin.
3. Barnet etiketterar och generaliserar könsspecifika beteenden.

4. Barnet uppfattar att könsspecifika beteenden är stabila — att de är desamma över tid.
5. Barnet uppfattar att de könsspecifika beteendena är konstanta — dvs. könsidentiteten är densamma även om situationen förändras.
6. Barnet utför och använder könsrollen.

Som synes är detta komplicerade och avancerade förmågor som barnet använder. Vi kan också konstatera att de huvudsakligen är av kognitiv art, innebär en intellektuell bearbetning av omvärldens signaler. Emellertid kan det också konstateras att de sex, ovan nämnda, processerna ger relativt liten kunskap om *hur* barnet faktiskt bär sig åt för att tillägna sig omvärldens signaler. De begrepp som används av forskarna är mer av typen "att" än "hur".

Märkbart är också att det i könsrollsforskningen genomförts så få studier av interaktionen, dvs. hur samspelet ser ut mellan barnet och dess omgivning. I stället har forskarna koncentrerat sig på antingen barnets förmåga eller på människornas i omgivningen beteenden. För att öka förståelsen för hur interaktionen ser ut är vi därför i dag hänvisade till de relativt fåtaliga undersökningar som finns just inom dessa områden. Ännu bättre vore det om interaktionsstudier fanns tillgängliga.

3.3.1 Begreppet identifikation

I föregående avsnitt har jag visat att olika forskare använder olika begrepp när de beskriver och analyserar barnets tillägnande av könsidentitet och könsroll. Forskarna betonar också olika processer när de diskuterar vilken faktor som är viktigast. Trots olikheterna i uppfattning så är det speciellt ett begrepp och dess innebörd som använts oftare än andra och det är "identifikation".

Begreppet identifikation är centralt inom psykologisk teoribildning. När begreppet först användes menades med det bara att det är viktigt att uppfatta det egna könet som modell. Senare har i begreppet också inrymts uppfattningen om hur modellen *ska eller bör* se ut. Begreppet har alltså gått över från att vara beskrivande till att vara föreskrivande. Psykologin har hamnat i den situation att när exempelvis en psykolog säger att söner ska identifiera sig med sina fäder så menar psykologen att sonen ska identifiera sig med den existerande, traditionella, fadern. På så sätt blir psykologin konserverande på könsroller.

Det är dessutom så att när begreppet diskuterats så har det uteslutande gjorts utifrån det perspektivet att barnen ska bli som sina föräldrar. Sonen ska växa upp och bli som sin far. Dottern som sin mor. Detta gäller särskilt för de könsspecifika beteendena. Speciellt uttalat har detta varit för son-far-relationen. Detta beror på att pojkars liv och uppväxt traditionellt värderats högre än flickors. (Se exempelvis Scheu, 1979; Oakley, 1972 och Belotti, 1977). De dominerande psykologiska teorierna har dessutom utgått från "manligt" perspektiv.

Som Lazowick (1955) påpekar så är förvirringen stor när det gäller innebörden i begreppet identifikation. Ibland menas med begreppet helt enkelt att någon imiterar eller kopierar någon annan person. Men en åtskillnad kan göras mellan begreppet identifikation och imitation på så

sätt att identifikation handlar om förändringar i hela personligheten medan imitation handlar om avskilda delar, förmåga eller aktiviteter. Kanske är den mest väsentliga begränsningen med begreppet identifikation att det hänsyftar på ett resultat, något som pekar på att någonting har hänt. Man kan uttrycka det så att någon har identifierat sig med någon annan. Sedd ur den synvinkeln säger alltså inte begreppet identifikation någonting om den bakomliggande processen som leder till detta mål. Vi får alltså inte veta vad det är som har tagits in eller blivit inlärt. Inte heller får vi veta hur detta något har förvärvats.

Det är således värt att notera att uttrycket "att identifiera sig med" faktiskt säger väldigt lite. Begreppet identifikation som sådant ger oss med andra ord bara en relativt vag uppfattning om *att* något har hänt.

Greenstein (1966) föreslår att man bör använda en annan teori för könsrollstillägnande än sådana som innefattar begreppet identifikation. Den teori som föreslås är formulerad av Colley (1959). Enligt denna teori skulle barn lära sig utifrån de förväntningar som de viktiga (signifikanta) vuxna har på barnet. Colley och Greenstein menar således att de vuxna har skilda förväntningar på barn av olika kön och att barnen uppfattar, på ett eller annat sätt, (som inte beskrivs vare sig av Colley eller Greenstein) dessa förväntningar och försöker svara mot dem. Det är intressant att Greenstein gör denna markering av förväntningar så tidigt som 1966. Det är nämligen först under de senaste åren som vi fått empiriskt belagd kunskap för att redan de allra minsta barnen har en utomordentligt väl utvecklad förmåga att uppfatta signaler från vuxna.

Ytterligare kan man notera, som Greenstein (1966), att när identifikation behandlas i den vetenskapliga litteraturen är det så gott som uteslutande i sådana sammanhang där far-son-relationen berörs.

Sammanfattat kan vi alltså konstatera att de begrepp som använts vid beskrivning och analys av barnets tillägnande av könsidentitet och könsroll förklarar oerhört litet. Detta har som konsekvens att vi faktiskt har oerhört liten kunskap om hur barnet beter sig för att tillägna sig könsidentitet och könsroll.

3.3.2 Könsidentitet

Även om jag i detta avsnitt behandlar utvecklandet av könsidentitet och könsroll tillsammans, därför att de bakomliggande processerna är desamma, finns det anledning att notera några fakta om könsidentiet.

Brooks-Gunn & Matthews (1979) hävdar, i sin översikt av litteraturen på området, att redan två års barn har utvecklat sin könsidentitetsuppfattning. De vet således om de är flickor eller pojkar.

Ytterligare kan vi konstatera att könsidentitet och könsroll är orelaterade såtillvida att ett barn som har en fullt utvecklad könsidentitet inte nödvändigtvis agerar efter en bestämd könsroll. Ett exempel: en pojke som uppfattar sig som pojke behöver inte vara "pojkaktig", maskulin, utan kan vara "feminin".

Samma orelaterade förhållande gäller för homosexuella personer. Samstämmiga forskare (Evans, 1969; Bieber et. al., 1962, Gundlach & Reiss, 1968 och Bene, 1965) hävdar, att homosexuella individer har en

"korrekt" könsidentitet, dvs. uppfattar sig själva som tillhörande sitt biologiska kön. Däremot kan de (liksom andra) uppvisa ett annorlunda könsrollsbeteende än majoriteten av individer som tillhör samma biologiska kön.

3.4 Könstypisering

Könsrollsskillnader som orsakas av biologiska faktorer är, enligt Seiden (1976), oerhört svåra att finna. Däremot är det lätt att hitta tro på dem. — Be någon förklara skillnaden mellan flickor och pojkar i sätt att leka och du får med stor sannolikhet svaret att "det har säkert med biologi ("hormoner, genetik, arvet") att göra". Forskare har tidigare inriktat sig på studier av vuxna eller barn över 3—4-årsåldern när de undersökt könsroller och det är först under de senaste tio åren som könsrollssocialiseringen av små barn studerats.

I det här avsnittet ska jag redogöra för olika undersökningar om könstypisering, dvs. om mödrar och fäder (och andra) beter sig olika mot sina barn och om de beter sig olika mot pojkar och flickor.

När Parke, O'Leary och West (1972) undersökte i vilken utsträckning föräldrar rör vid sina nyfödda (6—48 timmar gamla) barn fann de en del notabla resultat. Mödrarna rörde lika ofta vid såväl döttrar som söner när de var ensamma med dem. Däremot rörde de mindre vid flickorna när fäderna var närvarande. Döttrarnas fäder rörde mindre vid dem än sönernas fäder rörde vid sönerna.

I en annan undersökning fann Parke och O'Leary (1976) att förstfödda pojkar ägnas mer uppmärksamhet än andra. Föräldrarna gick omkring med förstfödda pojkar mer än med senare-födda. Flickorna behandlades, i detta avseende, likvärdigt oberoende av placering i syskonskaran. Mödrarna vaggade flickorna i mindre utsträckning än pojkarna. Fäderna vidrörde de förstfödda sönerna mer än andra fäder rörde vid sina barn. Fäderna till förstfödda pojkar "pratade" mer med sina söner än fäderna till förstfödda flickor. Däremot fanns ingen skillnad i detta avseende mellan fäder till senarefödda barn. Som Lynn (1979) påpekat tyder detta på att förstfödda söner röner en unik uppmärksamhet.

Lewis (1972) säger att man vid ett flertal tillfällen har funnit att mödrar tittar oftare och pratar oftare med sina spädbarnsflickor än de tittar på och pratar med sina spädbarnspojkar. Å andra sidan har Moss (1967) funnit att mödrar tittar på och pratar mer med sina spädbarnspojkar än med flickorna när barnen är tre veckor gamla, en skillnad som dock inte finns vid tre månaders ålder.

Lewis (1972) säger också att under de första levnadsmånaderna får pojkar mer vaggande, kyssar och beröring än flickor. Vid sex månaders ålder däremot sker en förändring i detta mönster så att flickorna får mer av denna fysiska närkontakt. Lewis spekulerar i om det kan bero på att mödrar uppmuntrar spädbarnspojkar att gå från en "närhets"-värld till en typ av interaktion där de i stället tittar. Mönstret skulle, om Lewis har rätt, således vara att pojkar uppmuntras under de första levnadshalvåret att interagera fysiskt och nära för att sedan interagera på distans. Brooks

& Lewis (1974) visar att ettåriga flickor uppmuntras att stanna nära sina mödrar i större utsträckning än vad pojkarna gör. De uppmuntras också att röra sig bort från mamman vid en senare ålder än vad pojkarna gör. Reaktionen på denna uppmuntran är relativt självklar; flickorna stannar närmare mödrarna även vid en högre ålder.

Brown (1979) fann att barn som var fyra månader gamla "pratade" mer till sina mödrar än till sina fäder. Däremot fann inte Brown någon skillnad mellan mammorna och för barnen obekanta män och drog därför slutsatsen att det inte var skillnaden i röstläget mellan de vuxna som hade effekt. Hon antar i stället att det är föräldrarnas olika sätt att tala till sina barn som har effekten att barnen minskar antalet svar till sina fäder.

Lamb (1978) genomförde en undersökning som bland annat innehöll olika leksituationer samt situationer av fysisk kontakt mellan föräldrar och deras barn, som var under ett år. Han fann då att mödrar och fäder engagerade sig i olika typer av lek. Vad gäller leksituationerna så innefattade fädernas lekande mer av fysisk stimulering än mödrarnas. Mödrarnas lekar genomfördes med hjälp av olika leksaker.

Vad gäller den fysiska kontakten så anser Lamb att mödrar resp. fäder håller i sina barn av olika anledningar. Han säger att mödrar håller i sina barn av "vårdande och disciplinerande" skäl medan fädernas avsikt med att hålla i barnen är att leka med dem.

Lewis & Weinraub (1974) fann vissa skillnader under andra levnadsåret mellan barnens bindningsbeteenden riktade gentemot fäder resp. mödrar. I sin undersökning drar de slutsatsen att dessa skillnader är beroende både av barnets och förälderns kön. Men än mer viktigt är att de framhåller att beteendena är kulturspecifika och i stor utsträckning svarar mot de beteenden som är typiska även för vuxna.

Schaffer & Crook (1980) konstaterar att mödrar till flickor i åldern 15 till 24 månader gav fler verbala yttranden än mödrar till pojkar i samma ålder. Detta förde bl. a. med sig att flickorna tilltalades med fler "kontrollerande" yttranden än pojkarna även om proportionen av dessa var densamma.

När olika undersökningar sammanfattas blir slutsatsen att det i störst utsträckning och t. o. m. avgörande utsträckning är fäderna som spelar den väsentliga rollen i könsrollstypiseringen (Thygesen, 1971; Biller, 1971).

Det är också intressant att konstatera, som Lamb et.al. (1980) gör med underlag i en undersökning genomförd i Sverige, att fäder som har den primära vårdande funktionen beter sig snarare som sekundära vårdare än som mödrar med primäransvar.

Såväl Belotti (1977) som Scheu (1979) och Sharpe (1976) har lämnat material som visar att barn av olika kön uppfostras på markant olika sätt. Den kanske tydligaste skillnaden är att pojkar uppfostras mycket, mycket tidigt till att utföra grovmotoriska aktiviteter och att röra sig på större ytor än flickor som i sin tur uppfostras att stanna nära mamman och att utföra finmotoriska aktiviteter (se exempelvis Lewis, 1972).

Även om resultaten i vissa avseenden är motsägande från dessa olika undersökningar om könstypisering så är den övergripande slutsatsen

som kan dras att de vuxna i markant utsträckning påverkar sina barn redan från födseln i könsspecifik riktning.

Rubin, Provenzano och Luria (1974) genomförde en intervjuundersökning med trettio föräldrapar. Femton par som just fått en dotter och femton som hade fått en son. Fäderna intervjuades nästan omedelbart efter förlossningen och mödrarna inom högst 24 timmar efter förlossningen. Samtliga föräldrar intervjuades alltså inom barnets första levnadsdygn. Forskarna bad föräldrarna att beskriva sitt barn som de skulle beskriva barnet för en nära vän eller släkting. Därefter ombads föräldrarna att fylla i ett frågeformulär. Detta innehöll 18 ordpar, där orden var varandras motsatser. Föräldrarna ombads att markera om deras nyfödda barn var det ena av de två alternativen, dessutom fanns en 11-gradig skala på vilken de kunde markera närhet till något av dem. De använda orden var adjektiv av typen: stor-liten; avslappad-nervös; aktiv-passiv; vänlig-ovänlig, etc. Som resultat fann forskarna bl. a. att det inte fanns någon skillnad i skattningen av barnen mellan föräldrarna av olika kön; dvs. föräldrarna tycktes överensstämma i stor utsträckning i sina skattningar av sina barn. Däremot fanns åtskilliga signifikanta skillnader beroende på barnens kön. Så var flickorna skattade som mjukare, mindre, finare och mindre uppmärksamma. Forskarna gick vidare och analyserade olika interaktionseffekter; dvs. sådana där både förälderns kön och barnets kön ger skillnader. De fann att fäder var mer extrema i sina skattningar av både söner och döttrar än vad mödrarna var. Sönerna skattades som fastare, kraftigare byggda, bättre koordinerade, mer alerta, starkare — döttrarna skattades som mjukare, svagare och mer delikata. Sammanfattat kan man alltså säga att fäderna ger starkare uttryck för skillnader mellan könen än vad mödrarna gör.

Som forskarna själva sammanfattar så pekar deras data på att föräldrarna och särskilt fäder sätter etiketter på sina barn som en funktion av barnets kön. Det här är extra intressant eftersom barnen i undersökningen inte skilde sig åt i längd, vikt eller Apgarskattningar.

De nämnda forskarna ger en intressant diskussionsnot där de påpekar att ett nyfött barns kön är en normativ karaktäristika. Att vara pojke eller flicka medför således vissa andra karaktäristika, oavsett om de faktiskt existerar eller inte. Och det här speglar kärnan av könsrollsproblematiken; att barn inte föds enbart som tillhörande det ena eller det andra könet, utan att det föds tillhörande det ena eller andra könet med därmed vidhängande karaktäristika.

I en annan undersökning studerade Will, Self och Datan (1976) hur elva mödrar interagerade med sex månader gamla spädbarn. Samtliga mödrar hade barn av bägge könen och hade således haft erfarenhet av spädbarnsvård. Dessutom var deras yngsta barn vid undersökningstillfället yngre än 2 1/2 år gammalt, så erfarenheterna låg inte alltför långt tillbaka i tiden. När mödrarna kom till undersökningsrummet fick de träffa en sex månader gammal pojke, men fem av mödrarna träffade honom klädd i blåa byxor och han presenterades som Adam. Sex av mödrarna däremot träffade honom klädd i en skär dräkt och han presenterades som Beth. Experimentledaren satt med pojken i knät och gav mödrarna instruktioner att leka en stund med barnet. Genomgående

benämndes då pojken som "han" eller "Adam" när han var klädd i blåa byxor och som "hon" eller "Beth" när han var klädd i den skära dräkten. Experimentledaren lämnade sedan rummet och mamman och barnet observerades. I rummet fanns också tre leksaker placerade på ett bord; en fisk, en docka och ett tåg. Olika observationer genomfördes och bland resultaten kan följande nämnas: mödrarna presenterade dockan mer ofta för spädbarnet som de trodde var en flicka (signifikant skillnad). Även om man inte fann en signifikant skillnad så säger forskarna att det fanns en tendens att mödrar log mer mot "flickan".

Efter denna observationsfas intervjuades mödrarna. De tillfrågades om de kunde säga säkert att Beth var en flicka eller att Adam var en pojke. Det visade sig att fyra av de sex mödrar som blivit presenterade för en "flicka" sade att de inte kunde säga säkert att Beth var flicka. De två andra mödrarna sa att det visste att Beth var en flicka. Bägge underbyggde detta med att säga att flickan uppvisade tydliga feminina drag. Ungefär motsvarande resultat gavs för pojken. Fyra av de fem mödrarna kunde inte säga säkert att Adam var en pojke medan en sade att han var en pojke därför att han hade ett pojkansikte.

Ytterligare tillfrågades mödrarna om det fanns några skillnader i sex månader gamla barns sätt att vara. Enhälligt svarade de att det inte fanns några sådana skillnader. I stället uppgav en majoritet av mödrarna att de uppmuntrade docklekar hos sina söner och "hårda tag" hos sina döttrar.

Forskarnas tyngsta slutsats ur denna undersökning är att mödrarna inte tycks vara medvetna om att de behandlar pojkar och flickor olika. Deras faktiska beteenden i experimentsituationen skiljer sig från det beteende de uppger att de visar mot barn.

Det här är ytterligare en kärnpunkt i resonemangen kring könsrollsinlärning. Det är få föräldrar som skulle tillstå att de behandlar barn av olika kön olika. "Och ändå är de olika", säger de flesta föräldrar. Egentligen finns det bara två förklaringar till detta, antingen är föräldrar helt omedvetna, aningslösa, om sin egen påverkan på barnen eller också utsätter de barnen för avsiktlig påverkan i en traditionell, stereotyp riktning.

Som en uppföljning av dessa undersökningar om hur vuxna människor betraktar små barn studerade Haugh, Hoffman och Cowan (1980) hur små barn betraktade ännu yngre barn. De lät 20 flickor och 20 pojkar i treårsåldern resp. 20 flickor och 20 pojkar i femårsåldern titta på en fem minuter lång videoinspelning av en spädbarnsflicka och en spädbarnspojke. Undersökarna benämnde barnen på bandet omväxlande som flicka och som pojke så att alla tänkbara kombinationer av betraktande resp betraktad undersöktes. Därefter fick de tre- och femåriga barnen svara på en serie uppgifter, tänkta att beskriva deras uppfattningar om könsstereotyper. Resultaten från den här undersökningen är mycket intressanta. De betraktade barnens kön påverkade inte betraktarnas val på något avgörande sätt. Detta innebär att vare sig det är flickor eller pojkar som tittar på bandet så uppfattar de flickor på likartat sätt och pojkar på likartat sätt. Däremot fanns tydliga tecken på att samtliga barn blev "lurade" av försöksledarnas etikettering av barnen på videobandet.

Författarnas slutsats är att barn som är så unga som endast tre år

tillskriver andra barn könsstereotypier, genom att lägga till olika attribut som enbart är grundade på att de uppfattat en enda indikation. Enklare uttryckt gör alltså barn så att de tillskriver andra barn sådana företeelser som de "vet" att barn av ett speciellt kön "normalt" har.

Även Condry & Condry (1976) har studerat relationen mellan könstillhörigheten hos den som tittar och den betraktades förmodade könstillhörighet. De lät 204 personer (45 män, 159 kvinnor) titta på ett videoband där hälften fått uppgiften att barnet som visades var en pojke och hälften att barnet var en flicka (i hälften av fallen var uppgiften korrekt, i hälften osann).

De mest notabla resultaten var att män "ser" större skillnader mellan pojkar och flickor än vad kvinnor gör. Dessutom "ses" störst skillnad av de män som har nyligen förvärvad erfarenhet av små barn. För kvinnor gällde motsatt förhållande. De kvinnor som hade liten erfarenhet av barn såg större skillnader än dem som hade erfarenhet.

Ytterligare intressant var att, oberoende av betraktarens könstillhörighet, en situation bedömdes på olika sätt beroende på om barnet uppfattades som pojke eller som flicka. Om de som tittade på en viss situation trodde att barnet var en pojke så beskriver de dennes reaktion som en av ilska, men som rädsla om barnet uppfattades som flicka (faktum var att det var samma reaktion som bedömdes!). Forskarna hade inte själva lämnat utrymme för någon uppföljning av sin studie men ställer ändå frågan vad detta har för konsekvenser. "Om du tror att ett barn är argt, behandlar du då "honom" annorlunda än om du tror att "hon" är rädd?"

Som Condry & Condry (1976) själva påpekar är det här dessutom en allvarlig felkälla i de flesta vetenskapliga undersökningar om könsskillnader. Eftersom de som genomfört undersökningarna känt till barnens kön kan såväl funna skillnader som funna likheter vara resultat av forskarens förutfattade föreställning om hur pojkar respektive flickor "bör vara".

Feldman et.al. (1977) studerade 32 stycken 8—9 år gamla pojkar och flickor och 32 stycken 14—15 år gamla pojkar och flickor i en laboratoriesituation, där dessa befann sig i samma rum som ett spädbarn. Forskarna studerade huruvida barnen tittade på, närmade sig och på andra sätt "kontaktade" spädbarnet. Forskarna fann då att de två åldersgrupperna hade olika sätt att relatera till det obekanta spädbarnet: fler i den yngre gruppen än i den äldre gjorde närmanden på distans medan fler äldre än yngre närmade sig babyn. Dessutom ignorerade de äldre i större utsträckning än de yngre spädbarnens kontaktsignaler. Forskarna drar därför slutsatsen att de yngre barnen sannolikt hämmas av den vuxnes (spädbarnen hade sina mammor med sig) närvaro. De är, säger forskarna "lika intresserade av spädbarnet men är rädda att visa det utåt". Ytterligare fann forskarna att flickor i båda grupperna var mer uppmärksamma gentemot spädbarnet än vad pojkar var. De gjorde fler avståndsnärmanden och färre ignoreringar. Vi kan åter konstatera hur starkt och tydligt de stereotypa könsmönstren slår igenom.

Sammanfattning

Att föräldrar behandlar sina barn olika är fastslaget av forskningen från de senaste åren. Dessutom är det tydligt att mödrar och fäder behandlar barnen på olika sätt. Vi vet också att föräldrar visar andra beteendemönster gentemot barn än vad de uppger (och tror) att de visar. Vuxna uppfattar det som nästan omöjligt att interagera med nyfödda, såvida de inte vet barnets kön. Föreställningen att pojkar är mer värda än flickor är stark.

3.5 Sexualinriktning

Under de senaste åren har ett antal forskare [se exempelvis Brooks-Gunn & Matthews (1979)] hävdat att den enda skillnad som är väsentlig mellan homo- och heterosexuella är deras val av partner, deras sexualinriktning, objektval, sexualpreferens, som det också uttrycks. När forskare studerar homosexualitet finner de med andra ord skillnader mellan heterosexuella och homosexuella individer endast i den variabel som definierar homosexualiteten.

Vad som ytterligare styrker detta är de tidigare redovisade undersökningarna angående biologiskt kön och könsrollsinlärning. Inte heller i dessa har skillnader hittats mellan homo- och heterosexuella individer.

Vi skulle alltså, vid denna punkt i utredningen, kunna konstatera att homo- och heterosexuella individer endast skiljer sig åt i sina val av partners. Emellertid förefaller problematiken kvarstå. Varför väljer vissa människor en partner av annat kön och vissa samma kön? Parentetiskt vill jag här peka på en lucka i forskningen. Såvitt jag kunnat finna har nämligen forskarna underlåtit att studera vad det är hos den ene individen som attraherar den andre. Jo, visst finns undersökningar i vilka man studerat attraktionen mellan könen — men, som sagt, ingen som jag hittat om attraktion inom könet.

Nåväl, detta var en parentes. Kvar står frågan, inom forskningen, vad det är som orsakar den likkönade sexualinriktningen hos somliga individer? Och som jag uppfattar det så sysselsätter sig fortfarande forskare med att studera faktorer i barndomen, därför att de tror att dessa orsakar homosexualitet.

I nästa avsnitt ska jag därför redovisa hur den traditionella uppfattningen om homosexualitetens uppkomst ser ut. Men jag ber läsaren att redan här vara uppmärksam på att forskningen som redovisas i det kommande avsnittet är, i det stora hela, äldre än den hittills presenterade.

4 Orsaker till homosexuell utveckling

4.1 Olika teorier

Olika författare gör olika indelningar av orsaker till homosexualitet. Nedan ges några sådana exempel. Indelningsgrunderna varierar och det ska konstateras att indelningarna skär över varandra beroende av författarnas olika definitioner.

Hansson (1976) gör en indelning av homosexualitetens uppkomst i tre olika typer av teorier: den genetiska teorin, psykologiska teorier, hormonella teorier.

Acosta (1975) delar in teorierna i följande: biologiska teorier, psykoanalytiska teorier, inlärningsteorier och sociala inlärningsteorier.

Andra författare gör andra indelningar och sammantagna pekar de på att överensstämmelsen är dålig. Någon entydig orsak till homosexualitet finns sålunda inte redovisad, utan det mest frapperande är just mångfalden av förklaringar. Trots detta har *en* speciell förklaringsmodell dominerat den vetenskapliga litteraturen de senaste 10—15 åren.

4.2 Den oftast förekommande förklaringen

Företrädesvis förefaller det vara ett mönster i familjerelationerna som dominerat forskares förklaringar. Sålunda beskriver Freud (1916) mödrarna till homosexuella individer som överdrivet älskande och fäderna som tillbakadragna eller frånvarande. I en artikel med titeln "Är det möjligt att bota homosexualitet?" beskriver Stekel (1930) mödrarna som starka och dominerande medan fäderna är svaga.

En likartad bild ges av Irving Bieber och hans kollegor (Bieber et.al., 1962; Bieber, 1968, 1969) och just Biebers undersökning av homosexualitet är den som haft störst genklang i forskarvärlden. Det är så gott som omöjligt att hitta en vetenskaplig artikel där inte Biebers undersökning refereras. Anledningen till detta är svår att få reda på, men faktum är att just denna undersökning haft enorm genomslagskraft i forskarvärlden. Jag har därför valt att ge ett kortfattat referat, som ansluter nära till Biebers (1969) egen framställning, av hur Bieber uppfattade orsakerna till homosexualitet. I det följande ges alltså en beskrivning av homosexuellas föräldrar och deras inbördes relationer i det undersökningsmaterial som Bieber själv presenterar.

Bieber menar att de flesta mödrarna till patienterna (undersökningsgruppen bestod av personer från klinisk verksamhet) som extremt intima i sin relation till den homosexuella sonen, vilken föredrogs framför syskon och fader. Mödrarna tillbringade en stor del av sin tid tillsammans med sonen och var överbeskyddande, överkontrollerande och infantiliserande och störde på så sätt utvecklingen av självsäkerhet och oberoende hos sonen.

På så sätt utvecklades dessa söner till att bli överdrivet beroende och underordnade gentemot mamman. Enligt Bieber blev sönerna också klart negativt inställda till sina fäder och isolerade från kamrater. De homosexuella pojkarnas fäder var ointresserade och avskurna från kontakt. De tillbringade lite tid med sonen och föredrog sina andra barn. Vad gäller föräldrarnas inbördes relation, säger Bieber att de hade dålig kontakt med varandra. Kvinnorna var ofta dominerande och försökte nedvärdera männen. Föräldrarna tillbringade också liten tid tillsammans och delade få intressen. Bieber och hans kollegor kallade denna familjekonstellation, med en intim, kontrollerande mor och en fientligt inställd, underordnad fader, för det "triangulära systemet".

4.3 Kritik av den oftast förekommande förklaringen

Som jag tidigare nämnt är det svårt att hitta någon definitiv anledning till varför Biebers undersökning blivit så uppmärksammad, men faktum är att många har följt efter och mer eller mindre okritiskt accepterat Biebers resultat. Det är skrämmande att konstatera hur okritiskt flera forskare följt efter. Så säger exempelvis Stephan (1973) att hans egen undersökning gjordes med avsikten att skaffa fram ytterligare bevis för att styrka Biebers. Snortum et.al. (1969) säger att deras undersökning var ett försök att bygga vidare på Biebers arbete. I och för sig är det rimligt att i vetenskapligt arbete försöka utvidga och "bygga vidare på" andras arbeten. Det får emellertid inte ske okritiskt och kritiken mot Biebers undersökning, som framförts av andra, är allvarlig.

Evans (1969) kritiserar Bieber därför att denne använde ett kliniskt material. Biebers undersökta personer var sådana som gick i psykoanalys. Evans undersökningsobjekt var däremot inte behäftade med några emotionella störningar. I det stora hela fann Evans samma bild av familjedynamiken som Bieber. Icke desto mindre är han mycket kritisk mot Biebers slutsats att det är just den nämnda familjebilden som orsakar homosexualitet. Endast 28 % av Biebers homosexuella patienter hade föräldrar som uppvisade den "kritiska bilden". Av de 11 % av kontrollgruppen som hade sådana föräldrar hade ingen blivit homosexuell.

Hooker (1969) säger att en störd föräldrarelation varken är en nödvändig eller tillräcklig förutsättning för utvecklandet av homosexualitet.

Ibrahim (1976) intervjuade 31 homosexuella om deras uppväxtsituation. Resultaten är följande. En stor procent av de homosexuella kom från splittrade hem. Lika många upplevde en dålig relation till sin far som de som upplevde en dålig relation till sin mor. En stor procent av de

homosexuella påpekade att föräldrarnas relation var dålig. En majoritet av de homosexuella uppfattade sin hemsituation negativt. Som Ibrahim (1976) påpekar så innebär emellertid dessa resultat inte att homosexualiteten orsakas av att homosexuella upplever en tråkig hemsituation.

Saghir och Robins (1971) pekar på att en majoritet av homosexuella, såväl män som kvinnor, utvecklar sin homosexualitet relativt tidigt. En majoritet rapporterar att deras homosexuella fantasier börjar innan 14-årsåldern. Det här är inte på något sätt motsägande idén att homosexualitet är till en alldeles klart övervägande del en fråga om objektval, sexualpreferens. Såväl biologiskt kön som könsroll är ju färdigutvecklade långt innan denna ålder. Saghir och Robins intervjuade sammanlagt 89 homosexuella män och 57 homosexuella kvinnor (samt en kontrollgrupp med heterosexuella). Denna undersökning är en av de få där homosexuella kvinnor studerats.

Bland de som följt upp Biebers undersökning och som funnit stöd för eller likartade resultat märks Evans (1969), Snortum et.al. (1969). Å andra sidan har ett antal forskare funnit andra förhållanden i homosexuellas föräldramönster än de som redovisades av Bieber. Så fann exempelvis Greenstein (1966) att ju närmare fäderna var barnen känslomässigt desto större var frekvensen av homosexualitet. Alltså en rakt motsägande uppgift. Bene (1965) fann att mödrarna till homosexuella inte var mer kärleksfulla eller beskyddande än mödrar till heterosexuella.

Bland kritiken av Biebers och hans efterföljares undersökningar kan man notera att flera metodologiska synpunkter framförts. Exempelvis att i flertalet av undersökningar så har emotionellt störda personer eller kriminella studerats. Att generalisera från sådana urval förefaller orimligt. Siegelman (1974) säger att av fyra undersökningar där de undersökta personerna inte kommer från ett kliniskt material så finner man stöd för Biebers tankegångar endast i en. I en finns resultat som direkt motsäger det triangulära systemet och i två motsägs Biebers bevis för mammans beteende — medan stöd fås fram vad gäller faderns avstånd. Siegelman påpekar också att i det absoluta flertalet av undersökningar så har inte fler än högst 50 personer undersökts. Han menar därför att tillförlitligheten i de erhållna resultaten är låg. Siegelman (1974) säger: "De föreliggande resultaten ifrågasätter allvarligt förekomsten av någon som helst association mellan familjerelationer och homosexualitet kontra heterosexualitet." (sid. 16).

Till kritiken av Biebers undersökning har också Churchill (1967) bidragit. Churchill menar att eftersom svaren på de frågor som gavs lämnades av psykoanalytiskt skolade terapeuter så uppkom en kraftig bias i svaren. Churchill säger att svaren inte baserades på "deras egen direkta observation av föräldrarna, utan på grund av deras intryck av patientens intryck av föräldrarna" (sid. 263).

4.4 Undersökningar av andra förklaringsfaktorer

Förutom de undersökningar som sökt bevisa eller motbevisa Biebers påståenden finns ett antal där andra faktorer studerats.

West (1959) genomförde en översikt av forskningen om manlig homosexualitet 1959. Han påpekar i sin översikt att samtliga författare innan 1959 har ställt upp på den psykoanalytiska förklaringsmodellen vad gäller homosexualitet. I stort har alltså samtliga författare hävdat att homosexualitet hos män uppkommer som ett resultat av att deras mamma varit dominerande i familjebilden liksom att pappan varit svag, otillfredsställande och frånvarande. West genomförde också en egen undersökning som i det stora hela understryker den tidigare bilden. Däremot kan vi notera att han ganska klart tar avstånd från psykoanalytisk teori som *enda* förklaringsmodell. West menar att denna bild kan stämma med i stort sett alla dominerande psykologiska teorier.

Whitam (1977) lät 206 manliga homosexuella och 78 manliga heterosexuella besvara ett frågeformulär. I detta skulle personerna uppge sitt 1. intresse av att leka med dockor under barndomen, 2. intresse av att klä sig i motsatta könets kläder, 3. huruvida de föredrog att leka med flickor framför pojkar, 4. huruvida de föredrog sällskap av äldre kvinnor framför äldre män, 5. huruvida de uppfattades som en "fröken" (Sissy) av andra pojkar, 6. huruvida de hade mer sexuellt intresse i andra pojkar än i flickor när de lekte sexlekar. Samtliga dessa frågeområden skulle relateras till barndomen, dvs. de undersökta personerna skulle uppge huruvida förekomst av beteende i någon av variablerna fanns just under deras barndom. Whitam fann signifikanta skillnader mellan homosexuella och heterosexuella i alla dessa sex indikatorer. Dessutom fann han att ju starkare den homosexuella inriktningen var desto större var antalet av dessa indikatorer. Sammanfattningsvis menar alltså Whitam att pojkar som uppvisar många feminina beteenden och beteendedrag med viss sannolikhet utvecklar homosexualitet. Han är emellertid noga med att påpeka att detta inte gäller i alla fall.

Stringer och Grygier (1976) fann i en undersökning att deras homosexuella undersökningsobjekt uppvisade en blandning av både höga och låga resultat på en maskulinitets- och femininitetsskala. Stringer och Grygier menar alltså att bilden av den homosexuelle är mycket svårfångad.

Green och Money (1960) fann i en intensivstudie av fem förpubertära pojkar att inte någon av de variabler de undersökte stödde tanken på en könsrollsförvirring hos barnen.

Moran och Abe (1969) undersökte i vilken utsträckning homosexuella hade förlorat sina fäder i tidig ålder. Deras undersökningsgrupp bestod av 290 manliga homosexuella och antalet som hade förlorat fäder översteg inte det statistiskt förväntade antalet på något signifikant sätt. Författarna säger själva att slutsatsen man kan dra ur detta är att fadersförlust är en relativt betydelselös faktor när det gäller uppkomsten av homosexualitet.

Abe och Moran (1969) studerade också föräldrarnas ålder vid det homosexuella barnets födelse. De fann då att såväl moderns som faderns ålder var högre än genomsnittet i landet (Storbritannien). Författarna menar ändå att dessa resultat är av underordnad betydelse. De säger att resultaten absolut inte innebär något stöd för någon hypotes om att moderns ålder vid barnets födelse skulle ha någon betydelse därför att

eventuella kromosomabnormaliteter skulle spela in.

Gundlach och Riess (1967) studerade 217 lesbiska kvinnor och 231 icke lesbiska för att undersöka deras placering i syskonskaran. En sammanfattning av resultaten visar att fler lesbiska kvinnor är ensamma barn eller den förstfödde av två syskon eller är den femte, sjätte eller sjunde i stora familjer. Dessutom fann de att det var färre antal lesbiska kvinnor som var tredje barn i en syskonskara på tre.

Även Siegelman (1973) studerade födelseordningen för homosexuella män och kvinnor. Siegelmann säger dock själv att hans undersökningsresultat tillsammans med andras inte ger oss något som helst konsistent mönster.

La Monte Ohlson (1974) studerade förmågan till självinsikt hos manliga homosexuella och heterosexuella. Undersökningen genomfördes med traditionella test och La Monte Ohlsons slutsatser är följande:

"1. Manliga homosexuella har förmågan att utveckla tillit, kärlek och affektion till medlemmar av motsatta könet och det egna könet lika bra som manliga heterosexuella.
2. Manliga homosexuella har inte någon bättre eller sämre uppfattning om självet än manliga heterosexuella.
3. Manliga homosexuella etablerar inte nödvändigtvis en alltför kraftig identifikation med mamman." (sid. 23).

Marmor (1965) påpekar att den familjedynamiska bild som ges av Bieber och hans efterföljare förekommer så otroligt ofta även bland föräldrar till heterosexuella barn att den därför inte kan vara i sig en orsakande faktor.

Traditionellt beskrivs lesbianism uppkomma ur den omvända Bieberska synen. Dvs. att flickorna har en far som knyter dem nära till sig och en dominant renlevnadsmor.

Kremer och Rifkin (1969) studerade 25 lesbiska flickor i åldern 12—17 år. Flickorna svarade på halvstrukturerade frågeformulär. Författarna drar som slutsats ur sin undersökning den att någon omvänd oidipal situation som förklarar lesbianismen inte finns.

Kremer och Rifkin säger: "homosexualitet är kanske en slutlig väg att söka sig till snarare än ett slutmål med en enda orsak". (sid. 95—96).

Bell (1969) påpekar att det snarare är faderns relativa otillgänglighet än en fientlig inställning mot barnen som påverkar den homosexuella utvecklingen. Detta som en kritik av Biebers markerande av faderns fientlighet.

4.5 Kritik och slutsatser

Sexualitet är central i människors liv. Det är därför ganska förvånande att vår kunskap är så liten. Emellertid förändras synen på sexualitet och på olika sätt ökas vår kunskap i ganska snabb takt. Freuds idéer ansågs näst intill revolutionära bl. a. därför att han betonade sexualitetens betydelse, inte minst för barnen. Men precis som Rutter (1971) påpekat vet vi i dag att Freud underskattade sexualitetens betydelse.

I forskningen om homosexualitetens utveckling kan vi konstatera att forskarna relativt ensidigt följt en tradition från Freuds dagar vad gäller försöken att finna orsaker.

Om man sammanfattar samtliga undersökningar som finns om orsakerna till homosexualitet så finner man ganska snabbt att, åtminstone vad gäller tidiga uppväxtfaktorer och familjedynamik, mönstret är mycket oklart. Därför kan vi med all sannolikhet säga att orsakerna till homosexualitet är mycket varierande och att orsakerna är olika för olika individer i de flesta fall. Det enda mönster som är något sånär genomgående i forskarnas rapporter gäller "det triangulära systemet", men detta förefaller mer vara grundat på tro än vetande. Antalet empiriska undersökningar som gjorts inom området är relativt få, dessutom med allvarliga metodologiska begränsningar.

Genomgående förefaller det vara så att det är undersökningspersonerna själva (de som studeras) som "bedömer" sina föräldrar. Vad har detta för konsekvenser? Tenderar homosexuella att övervärdera moderns dominerande och faderns underlägsna roll? Gör de det som en konsekvens av att den förhärskande synen inom forskning sagt att förhållandena "bör" vara sådana? Är det så att alla mödrar upplevs som dominerande i den traditionella familjen? Vi har ju en överväldigande bevisning för att mödrar faktiskt har en dominerande roll i hemmen.

Ytterligare ska vi konstatera att av det relativt fåtaliga antal studier som undersökt den homosexuella utvecklingen så har en majoritet ägnats homosexuella män. Homosexuella kvinnor har endast studerats i ett mycket litet antal undersökningar. Av de undersökningar som jag redogjort för i detta avsnitt visar dessutom ett övervägande antal att det finns åtskilligt fler likheter mellan homosexuella och heterosexuella än det finns skillnader. I de undersökningar där skillnader påvisas är de i allmänhet små och dessutom visas olika skillnader i olika undersökningar.

Sammanfattningsvis kan om orsakerna till homosexualitet sägas att de flesta forskare i dag förefaller överens om att inte någon av de dominerande förklaringsteorierna är tillfyllest (se exempelvis Hansson, 1976; Acosta, 1975).

Dessutom kan vi säga att osäkerheten är mycket stor och att någon enskild faktor som skulle kunna förklara uppkomsten av homosexualitet inte finns.

5 Undersökningar om barn till homosexuella föräldrar

5.1 Barn med frånvarande fäder

Eftersom forskare betonat det "triangulära systemet" i utvecklandet av homosexualitet kan det vara av intresse att titta på en speciell undersökningsgrupp. I det triangulära systemet har modern en dominerande roll och fadern en underordnad. I psykologlitteraturen finns ett relativt stort antal undersökningar redovisade om barn i familjer där fäderna varit frånvarande långa perioder under barnens uppväxt och mödrarna "dominerat" — åtminstone tidsmässigt.

Vad gäller "fadersfrånvaro"-undersökningar är det sannolikt så att ett fåtal "klassiska" undersökningar har fått bilda mall för ett stort antal efterföljande. Bland de första som studerade fadersfrånvaro var Tiller (1958) och Lynn och Sawrey (1959). Det mest uppmärksammade resultatet från dessa undersökningar var att pojkar vars fäder var frånvarande reagerar på frånvaron genom att försöka kompensera sin osäkra maskulina identifikation på ett överbetonat sätt. Sammanfattningar och översikter av undersökningarna av fadersfrånvaro har presenterats av Lamb (1975 och 1976), Biller (1974 och 1976). Lynn (1974 och 1979), Radin (1976) Thygesen (1971) och Jalmert (1979). Sammanfattat kan man säga om undersökningarna om fadersfrånvaro att de är så motsägande och motstridiga att inga som helst säkra slutsatser kan dras ur dem. Redan 1968 gav Herzog och Sudia (1968) en tankeställare vad gäller fadersfrånvaroforskningen genom att säga att vi formulerar forskningsuppgiften felaktigt då vi frågar hur och hur mycket barn störs av att växa upp i faderlösa hem. De gjorde en jämförelse med den tidigare genomförda forskningen om barn till yrkesarbetande mödrar och påpekar självklarheten (även om den inte var det då) att effekterna av mödrarnas yrkesarbeten beror på ett stort antal andra faktorer snarare än på den enskilda faktorn frånvaro.

Det är många forskare som har understrukit betydelsen av att söner identifierar sig med sina fäder. Det visar sig emellertid att det finns väldigt få bevis för att maskulina fäder får maskulina söner, enligt Lamb (1981). Det visar sig i stället att det mest tydliga tecknet på samband mellan föräldrar och barn är det mellan faderns maskulinitet och dotterns feminitet. Detta, menar Lamb, styrker uppfattningen att identifikation spelar en underordnad roll i utvecklingen av könsroller. Vi kan med andra ord säga att ju mer maskulin roll fadern spelar desto mer

feminin roll tar dottern. Lamb (1981) drar den slutsatsen att litteraturen om far-barn-relationen är märkbart motsägelsefull. Lamb (1981) konstaterar också det enkla faktum att så gott som samtliga undersökningar som behandlat relationen far-barn har gjort det med traditionella fäder i traditionella familjer.

Thomes (1968) jämförde en grupp vars fäder varit frånvarande minst två år med en kontrollgrupp vars fäder varit närvarande. Barnen var i åldern 9—11 år. Thomes använde en mångfald undersökningsinstrument och säger som slutsats att det mest intressanta var mängden likheter mellan de två grupperna. Ytterligare säger hon att den ofta förekommande föreställningen att pojkar skulle påverkas kraftigare än flickor beroende av faderns frånvaro inte stöds av hennes egen undersökning.

Lynn (1979) har påpekat det mycket märkliga användandet av speciella termer vad gäller barnets distans till någon av föräldrarna. Om barnet inte har modern i närheten använder forskarna termen *modersdeprivation*. Om barnet inte har fadern i närheten använder forskarna termen *fadersfrånvaro*. Redan i användandet av dessa begrepp förutsätts alltså i det första fallet att distansen till modern har effekter på barnet vilket inte är fallet i det andra.

Man kan också notera vad gäller undersökningar om ensamstående fäder att de i allmänhet har fokuserats på pappans upplevelse av att vara ensam med barn och inte på barnens upplevelser av att vara ensamma med pappan (se exempelvis Mendes, 1976; Gasser och Taylor, 1976).

Sammanfattat är vi således utan säker kunskap om vilka effekter fadersfrånvaro ger hos barnen. Resultaten är motstridiga och det mest märkliga är att forskarna inte finner en mängd pojkar som utvecklat homosexualitet. Det borde de rimligtvis gjort om påståendena om "det triangulära systemet" varit korrekta.

5.2 Barn till lesbiska mödrar

En annan grupp barn som växer upp utan fäder är de som har lesbiska mödrar.

Trots att föreställningen om att förhållanden i hemmet dominerar som förklaringsorsak till uppkomsten av homosexualitet så är antalet undersökningar av barn till homosexuella föräldrar oerhört litet. Goodman (1973) har kortfattat refererat en undersökning hon genomförde. Lesbiska mödrar som gick i både individual- och gruppterapi intervjuades om en mängd faktorer. Som huvudresultat från sin undersökning anger Goodman att (även om inga säkra slutsatser kan dras) likheterna mellan homosexuella mödrar och heterosexuella mödrar är oerhört stora. De områden där skillnader finns är sådana som handlar om sociala roller, diskriminering och förtryck med avseende på homosexualiteten. Skillnaderna mellan homosexuella mödrar och heterosexuella mödrar rör således homosexualiteten och inte barnens utveckling.

Weeks, Derdyn och Langman (1975) presenterar två fallbeskrivningar av barn till homosexuella föräldrar. I bägge fallen "upptäckte" den ena av föräldrarna att den var homosexuell varpå skilsmässa följde. Forskar-

na säger att de två barnen som beskrivs uppvisade vissa emotionella störningar, men också att dessa inte på något sätt skilde sig från de störningar som barn uppvisar i andra familjer där föräldrarnas sexuella relation är störd. Man bör därför inte dra den slutsatsen att barnens störningar är specifikt relaterade till den ena förälderns homosexualitet.

Denna undersökning ger på ett sätt kontentan av diskussionen. Barn som lever i familjebildningar där problem existerar uppvisar så gott som alltid effekter av detta. Men detta gäller i alla tänkbara typer av familjer. I familjer där relationerna inte är bra påverkas, självklart, barnen. I sådana här sammanhang ska man observera att det är, åtminstone i störst utsträckning, situationen före en manifest aktion som påverkar barnet. Parallellen med skilsmässobarn ligger nära till hands. Det är inte skilsmässan som sådan som ger barnet eventuella störningar utan den dåliga familjesituationen innan.

Mandel et.al. (1979) studerade effekterna för barn av att bo i två olika typer av familjer. Den ena där modern var ensam och heterosexuell, den andra där modern var ensam och homosexuell. Forskargruppen studerade effekterna hos barn i åldern 3—11 år. Data insamlades från 51 mödrar som själva uppgav att de var homosexuella och deras 58 barn och jämfördes med en matchad grupp av 34 heterosexuella mödrar och deras 43 barn. Samtliga deltagande familjer hade levt utan vuxen man i hushållet under minst två år (detta inkluderar alltså även eventuella bröder över 18 års ålder).

Barnen undersöktes i en mängd variabler. Sålunda konstaterades barnens könsidentitet med flera olika test, intervjuformulär etc. Inte i något av dessa mätinstrument fann man några skillnader mellan barnen till homosexuella resp. heterosexuella mödrar. Vad gäller relationerna till kamratgrupper fanns inte heller skillnader mellan grupperna och inte heller i variabeln kontakt med fadern.

Den enda skillnaden som forskarna fann var att de homosexuella mödrarna var mer ointresserade av ett nytt äktenskap än de heterosexuella liksom att homosexualiteten var en bidragande faktor till skilsmässa. Det här är självklarheter — men ändå notabla sådana eftersom de är de enda skillnader forskarna fann.

En annan av de få undersökningar som finns om barn till homosexuella är genomförd av Kirkpatrick, Roy och Smith (1976). De intervjuade 20 barn i åldern 5—12 år samt testade dem med ett antal test. Alla barnen hade lesbiska mödrar i åldern 20—40 år. Forskarna menar att de upptäcker en del problem hos en del av barnen men att det är samma problem som finns hos barn med separerade föräldrar. Bl. a. upptäckte de tre barn med allvarliga problem. Men av dessa hade två problem som gick att datera långt innan mammans homosexualitet utvecklades och det tredje barnet hade problem som orsakades av fysiska faktorer.

Forskarna fann inte heller några tecken på det som vanligen uppfattas som risken med att leva med homosexuella förebilder; nämligen att barnen skulle utveckla en transsexuell självuppfattning. I stället menar forskarna att könsidentiteten är klart skild från valet av sexualpartner.

Ytterligare notabelt ur denna undersökning är att så gott som samtliga mödrar uttalade att de mycket klart hade önskat sig barn och forskarnas

slutsats är att valet av sexualpartner inte nödvändigtvis har något att göra med huruvida man vill vara förälder eller inte. (Naturligtvis skall man notera här att mödrarna blev gravida och önskade sig barn i en heterosexuell relation. Forskarna menar ändå att dessa mödrar senare hade en klart uttalad önskan att vara mödrar.)

Green (1978) undersökte 37 barn som levde tillsammans med antingen transsexuella föräldrar (16 st.) eller homosexuella föräldrar (21 st.). Samtliga homosexuella föräldrar var kvinnor. I fortsättningen återger jag enbart data för barnen som levde i homosexuella familjer. Dessa barn var i åldern från 5—14 år, medelvärde 8 år. De hade levt i den homosexuella familjen mellan 2 och 6 år (medelvärde 3,5 år). Samtliga barn hade levt i familjer där det var två vuxna homosexuella kvinnor. I de flesta fall kände också barnen till förälderns icke-typiska sexuella identitet.

Green använde sig av traditionella test för att undersöka barnens uppfattning om sin egen sexualidentitet. Green ger själv ett ganska stort antal frågetecken vad gäller den egna undersökningen, som exempel att det är svårt att veta, åtminstone vad gäller de yngsta barnen, hur deras kommande utveckling skall bli. Han kallar sin egen rapport för en mycket preliminär presentation. Trots Greens egna invändningar är det ändå notabelt att han inte finner några som helst skillnader mellan barnen som vuxit upp med homosexuella vårdare och andra barn. I samtliga test som han bjuder barnen svarar de på ett mycket "normalt" sätt.

Vi kan ur det ovanstående konstatera följande: Det finns oerhört få studier genomförda angående barn till homosexuella föräldrar. Samtliga dessa handlar om barn till homosexuella kvinnor. Inte i någon av dessa finner forskarna skillnader mellan barnen i dessa familjer och barn i "normal"-familjer.

(Det finns ytterligare en studie genomförd angående barn till lesbiska mödrar. Tyvärr är den ännu inte publicerad. Michael Rutter och Susan Golombok, som genomfört studien, har inte någonstans lämnat några resultat. Däremot har Tizard (1978) meddelat att såvitt hon vet så utvecklades barnen väl och utan att avvika från en normalgrupp.)

6 Föreställningar om homosexualitet

6.1 Attityder till homosexualitet

När man går igenom den vetenskapliga litteraturen angående barn och homosexualitet stöter man också på sådan litteratur som behandlar olika föreställningar om homosexualitet. Antalet vetenskapliga undersökningar om attityder till homosexualitet är mycket litet och likväl förekommer en rik flora av attityder. Ett antal av dessa är följande:

1. *Homosexualla individer är farliga för barn.* I USA finns en organisation, save our children, dvs. "rädda våra barn", som är direkt riktad mot homosexuella.
2. *Homofobi,* dvs. utpräglad rädsla för homosexualitet.
3. *Homosexuella är hypersexuella.* Innebörden i denna uppfattning är att människor som lever i homosexuella relationer ägnar stor del av tiden åt sexuella aktiviteter. Större del än människor i heterosexuella relationer gör.

Dessa attityder kan vi finna omkring oss. Det märkliga är emellertid att attityderna nästan inte alls är undersökta eller bekräftade och ändå finns de.

Glassner & Owen (1976) har genomfört en av de få undersökningarna om attityder gentemot homosexualitet. Undersökningspersoner var studenter och en Guttmanskala användes. Glassner & Owen fann att kvinnor som hade haft kontakt med homosexuella och som uppgav att deras föräldrar hade en accepterande attityd gentemot homosexualitet befanns inta ett mindre "socialt avstånd" från homosexuella. Författarna säger också att en faktor som påverkar studenternas uppfattning av homosexuella är deras egen mammas arbetssituation. Studenter vars mödrar arbetade utanför hemmet uppvisade mindre "socialt avstånd" mellan sig själv och homosexuella än de vars mödrar var hemarbetande. Glassner & Owen kommenterar själva sina resultat så att människor som har kommit i kontakt med homosexuella inser och förstår i större utsträckning vad homosexualitet innebär och tar därför inte samma avstånd från homosexualitet som andra. Inte heller finner de något konstigt i att barn till föräldrar som har en positiv attityd mot homosexualitet själva intar den attityden. Vad gäller förhållandet att barn till mödrar som arbetar utanför hemmet har en mer positiv attityd till homosexuella så förklarar författarna detta med att kvinnor som brutit sig ur den

traditionella rollen som hemmafru sannolikt också är mer flexibla och öppna gentemot människor rent allmänt. (Här skall noteras att författarna själva kommenterar att det här är en undersökning från USA och att det alltså hörde till ovanligheterna att kvinnor, då, arbetade utanför hemmet.) Slutligen så ställer författarna frågan, vad gäller den funna könsskillnaden, varför kvinnor intar en mer positiv attityd gentemot homosexualitet än män gör. De tror att detta beror på att flickor och pojkar bibringas olika attityder gentemot homosexualitet under sin uppväxttid.

6.2 Homofobi

Rädslan för homosexualitet brukar beskrivas som en stark och central kraft i upprätthållandet av den traditionella mansrollen. Denna rädsla, homofobi, kan uppfattas på två sätt. Dels ur ett kulturellt perspektiv där homofobin förutsätts vara ett värdesystem som omfattas av de flesta människor. Detta värdesystem förutsätter att homosexualitet inte är jämvärdigt med heterosexualitet. Man kan således säga att homofobi i kulturell bemärkelse innebär att samhället hyser rädsla för homosexualitet eller omvänt att samhället markant föredrar heterosexualitet. Morin & Garfinkle (1978) säger att den bästa enskilda prediktorn av homofobi är tron på den traditionella familjen, dvs. en dominant far, en undfallande mor och lydiga barn. Den näst bästa prediktorn är överensstämmelse med traditonella uppfattningar om kvinnor, t. ex. att det är värre när en kvinna berättar "snuskiga" historier än när en man gör det. Sammanfattat kan man alltså säga att det kulturella perspektivet på homofobi innebär ett upprätthållande av traditionella värdesystem. Det fobiska i situationen är självfallet att homosexualitet kan störa dessa traditionella värden.

Det andra perspektivet som kan anläggas på homofobi innebär homofobi som en individuell personlighetsreaktion. (Detta är den traditionella synen på fobi.) Homofobin innebär i detta fall en irrationell rädsla för eller intolerans mot homosexualitet. Men Morin & Garfinkle säger också att anledningarna till en personlig homofobi är så många och så individuella att det är omöjligt att greppa samtliga. De två oftast förekommande förklaringarna till homofobi är en rädsla för andra resp. rädsla för sina egna impulser. Vad gäller rädslan för andra säger de att denna rädsla, i fallet med homosexualitet, är obefogad eftersom föreställningen att homosexuella personer är farliga inte har något som helst stöd. Farligheten ska i så fall ligga i att homosexuella personer är hypersexuella dvs. hotar den andra individen sexuellt. Morin & Garfinkle säger att det finns forskning som visar att föreställningen om hypersexualitet inte har stöd i vetenskaplig litteratur. Vad gäller den andra förklaringen eller orsaken till homofobi menar de att det finns undersökningar som pekar i den riktningen att personer reagerar negativt mot homosexualitet därför att de är rädda för sina egna homosexuella impulser.

Morin & Garfinkle (1978) refererar uppgifter från två olika Gallupundersökningar i USA. I dessa visas att en majoritet av den amerikanska

befolkningen tycker att homosexuella ska ha lika rättigheter vad gäller arbetstillfällen. Däremot är det en klar minoritet som anser att homosexuella ska få "känsliga" arbeten, exempelvis som skollärare, som läkare eller som militär. 43 % uppgav att homosexuella relationer mellan vuxna borde legaliseras men endast 14 % tyckte att homosexuella skulle tillåtas adoptera barn.

Morin & Garfinkle (1978) lämnar åtskilliga exempel på undersökningar i vilka man funnit att män i större utsträckning än kvinnor uppvisar homofobi. Bakgrunden till detta är att homosexualitet stör de traditionella värdena, vilka omhuldas i större utsträckning av män än av kvinnor.

Bakom den kulturella homofobin finns en önskan om att antalet homosexuella skall vara få. Det är inte önskvärt med alltför många homosexuella resonerar man. Det är faktiskt de flesta människor överens om. Såväl hetero- som homosexuella personer inser och anser att den enda möjligheten för människosläktet att fortleva är genom biologisk reproduktion. Homosexualitet är därför inget hot mot mänskligheten.

Morin (1977) gjorde också en genomgång av litteraturen om homosexualitet, publicerad mellan 1967 och 1974 och fann att i 46 % av de empiriska studierna hade avsikten varit att antingen diagnosticera, bota eller förebygga homosexualitet. Som företrädare för dessa undersökningar, som Morin uppfattar negativt, står huvudsakligen psykoanalytiskt inriktade forskare.

6.3 Homosexuella fäder

Det finns ett antal studier av homosexuella mödrar men veterligt endast en om homosexuella fäder. Går man igenom litteraturen visar det sig att de flesta rapporter som finns om homosexuella fäder är begränsade till personliga vittnesmål. Den enda studien som innehåller ett empiriskt material är genomförd av Miller (1979). Han genomförde djupintervjuer med 50 homosexuella fäder och 14 av deras barn. Miller ställde frågor inom fyra olika områden för att få svar på följande:

1. Skaffar sig homosexuella fäder barn för att dölja sin homosexualitet?
2. Ofredar fäderna sina barn?
3. Blir barnen i oproportionerlig utsträckning själva homosexuella?
4. Utsätter de homosexuella fäderna sina barn för homofobiska besvär?

Vad gäller den första frågan så sammanfattar Miller och säger att det inte kan sägas att urvalet fäder hade blivit fäder i ett medvetet försök att dölja eller kompensera sin homosexualitet. Den andra frågan finner inte heller Miller något stöd för i sitt urval. Han påpekar också att hans eget resultat är i överensstämmelse med andra studier som säger att förförelse och incest med barn är utförda av en proportionellt sett mycket större andel heterosexuella män. För att uttrycka det här lite drastiskt så innebär det att homosexuella män är statistiskt onormala vad gäller förförelse och incest — vilket alltså går stick i stäv mot den mycket vanligt förekommande föreställningen att homosexuella förför barn så att dessa blir homosexuella.

Miller fann heller inte tecken som skulle styrka föreställningen att barnen till homosexuella fäder blir homosexuella i större utsträckning än barn till heterosexuella fäder.

Miller citerar en homosexuell far som säger:

"Mina normala föräldrar misslyckades med att göra mig normal, så det finns ingen anledning att tro att jag ska lyckas med att göra det motsatta med min son även om jag skulle önska det. Han kommer att bli det han är. Homosexuell eller heterosexuell är okay så länge som han är lycklig. Jag kommer att älska honom. Anhöriga kommer att klandra mig om han är homosexuell och säga att det är ett mirakel om han inte är det. Hur som helst så kommer de inte att ge mig något beröm, så jag har slutat att oroa mig för det... Om han är homosexuell kommer det att föra oss ännu närmare varandra och han kommer inte att behöva gå igenom den kamp som jag fick göra för att acceptera mig själv. Han kommer i så fall att bli ett av de få barn som kan berätta för sin pappa utan ängslan. Och det är ett stort plus". (a.a. s. 547).

Vad sedan gäller frågan om faderns homosexualitet ger besvär för barnen i så motto att de kan bli retade av kamrater för att deras far är homosexuell eller på andra sätt utsättas för förakt, så hävdar Miller att hans undersökning pekar på motsatsen. Både fäderna och barnen säger att de är mycket noga vad gäller vilka övriga personer de berättar om pappans homosexualitet för — just med avsikt att minska en tänkbar negativ reaktion.

Alla de intervjuade männen uppgav att de hade varit rädda för att berätta om sin homosexualitet för sina barn därför att de kunde förlora barnens respekt och tillgivenhet. Men i stället så hade alla den erfarenheten att barnen hade varit mer positiva än fäderna hade gissat. När Miller intervjuade barnen så visade det sig också att de hade uppfattat det som bra och skönt att de fick veta.

Miller diskuterar också sådana fall där fadern är homosexuell (men alltså lever i en heterosexuell familjebindning) men där han inte har berättat om sin homosexualitet. I dessa fall ser Miller en "dålig" faderskapssituation. P. g. a. de skuldkänslor dessa män har över att vara homosexuella tenderar de att bete sig på ett inte så bra sätt. Miller ger exemplet med "jultomte"-syndromet. Dessa fäder försöker alltså att med presenter kompensera sina egna skuldkänslor.

Millers egen sammanfattning lyder: "Data pekar på att, motsatt de vanliga föreställningarna, de flesta homosexuella fäder inte har barn för att kompensera sina homosexuella känslor; de förgriper sig inte sexuellt på sina barn; de utsätter inte barnen för homofobiska reaktioner och de har inte ett oproportionerligt antal homosexuella barn... Människors sexualinriktning säger ingenting om deras önskan eller förmåga att ta hand om barn." (s. 551).

6.4 Homosexuell samlevnad

Harry (1979) har lämnat en översikt över den forskning som finns om homosexuellas samlevnadsförhållanden. Han säger att mestadelen av

forskningen har fokuserats på homosexuellas sexualliv och en mycket liten del har tittat på homosexuellas förhållanden vad gäller andra situationer. Emellertid finns några studier och det är de som Harry sammanfattar. Hans urval av 240 homosexuella män gjordes på tre olika sätt så att urvalet skulle vara heterogent i de variabler som var av intresse, exempelvis ålder, social status, förhållandets längd. Några av de undersökta personerna rekryterades från homosexuella klubbar. Andra från homosexuellas organisationer och slutligen en del från personliga vänskapsnätverk. (Den sista gruppen är intressant anser Harry därför att den innehåller ett antal homosexuella män i höga positioner i samhället. Män som annars skulle varit mycket svåra att få med i ett urval). Homosexuella parförhållanden varierar, enligt Harry, mer än heterosexuella. Sålunda lever homosexuella par ihop under en mängd olika betingelser — inte enbart som de traditionella heterosexuella paren (Harry ger en lista över kriterier för majoriteten av samlevnadspar som består av att bo ihop, vara ekonomiskt beroende av varandra, sexuellt monogama och ha förutsägbara relationer av dominans — underkastelse.). Som exempel säger han att homosexuella par som har levt tillsammans ett antal år kan dela bostad lika väl som de i en del fall inte gör det. De kan eller kan inte vara ekonomiskt beroende av varandra. Och därför säger Harry är de homosexuella parförhållandena mer facetterade än de heterosexuella. Därför går det inte heller att ge någon strikt definition på hur det homosexuella förhållandet ser ut.

Harry vänder sig också mot en mängd föreställningar som finns om homosexuella personers samlevnad. En av de oftast förekommande föreställningarna är att den ena personen i det homosexuella förhållandet har en maskulin dominant roll och den andra en feminint underkastande roll. Så är det emellertid inte säger Harry och stöder sig på andra undersökningar som har visat att homosexuella partners inte specialiserar sig på olika roller. Det är alltså inte så att den ena parten i ett homosexuellt parförhållande tar rollen av "hemmafru". Harry påpekar också det faktum att det i övervägande antalet fall av homosexuella parrelationer så är bägge parter yrkesarbetande.

I olika undersökningar (se exempelvis Sahgir och Robins, 1973) har man funnit att det homosexuella parförhållandet inte har särskilt lång utsträckning. Sahgir och Robins (1973) fann att av de par som haft ett förhållande minst ett år så räckte det i genomsnitt fyra år. Det kan vara att de homosexuella parförhållandena inte har särskilt lång livslängd, men detta måste sättas i sken av olika yttre faktorer. Harry (1979) påpekar att homosexuella förhållanden saknar arvsrättighet, skattesubventioner, och många kommersiella fördelar som heterosexuella par har, de saknar juridisk och religiös sanktion. Harry menar att eftersom man har funnit att ekonomiska och institutionella stöd bidrar till stabiliteten och utsträckningen av heterosexuella förhållanden så är det troligt att det skulle ha samma effekt på homosexuella förhållanden. Han påpekar också att barn är frånvarande i så gott som samtliga manliga homosexuella parförhållanden.

Vad gäller undersökningar om homosexualitet så kan det vara värt att notera att det inte finns någon enda studie av homosexualitet där förfat-

tarna anser sig ha ett representativt urval. Detta beror på att homosexualitet är utsatt för ett så markerat socialt tryck att en stor del av homosexuella personer föredrar, eller vågar inte, framträda öppet med sin homosexualitet. Därför går de heller inte att nå i någon som helst form av undersökning.

7 Några synpunkter

7.1 Innehållsliga synpunkter

För att kunna analysera det material som finns tillgängligt är det nödvändigt att anlägga några olika perspektiv. Homosexualitet och dess konsekvenser går nämligen inte att belysa såvida inte orsakerna till homosexuell uppkomst och utveckling också belyses ur biologiskt och historiskt perspektiv. Nu finns det emellertid vissa begränsningar i möjligheten att anlägga dessa perspektiv därför att homosexualitet inte är behandlad för sig i tillgänglig litteratur. I stället måste de biologiska och historiska perspektiven behandla sexualitet i största allmänhet.

Det biologiska synsätt jag funnit säger i stort följande: De biologiska gränserna för mänskligt beteende är mycket vida. Likväl är människors sexuella beteenden avgränsade av olika förbud, som är av social art. Människors sexualitet styrs med andra ord av olika överenskommelser och konventioner som grupper av människor upprättat. För att förstå hur dessa uppkommit är det väsentligt att ha kunskap om hur människans sexuella utveckling sett ut i historien.

Av vissa skäl, som jag redogjort för, har samhällen organiserat arbetet på ett polariserat sätt. Vissa arbeten har tilldelats män och vissa har tilldelats kvinnor. Denna arbetsdelning har genomförts därför att den tjänar samhällets intressen. Arbetsdelningen har emellertid inte enbart delat just arbetena utan också orsakat en delning av sexualiteten på så sätt att de två könen tilldelats olika uttryckssätt för densamma.

Den psykosexuella utvecklingen beskrivs olika av forskare, men många använder sig av fyra begrepp som samtliga berör utvecklandet av könsskillnader. Dessa är biologiskt kön, könsidentitet, könsroll och sexualinriktning. Även om forskare är överens om innebörden i begreppen så kvarstår frågan hur dessa är relaterade till varandra. I den vetenskapliga litteraturen finns uttryck för att vissa av dessa faktorer hör ihop, exempelvis så att ett adekvat könsrollstillägnande motverkar utvecklandet av homosexualitet. Andra samband har föreslagits och dominerat litteraturen under vissa perioder. Det förefaller emellertid vara så att forskarna har oerhört svårt att finna samband mellan dessa faktorer och några sådana samband kan inte anses bevisade av den förhandenvarande forskningen. (Bortsett från faktorn biologiskt kön som är relaterad till könsidentiteten. Sannolikheten är stor att ett barn uppfattar sig som tillhörande sitt biologiska kön. Men, observera att detta inte alltid sker!)

Den slutsats som kan dras ur detta är att vi i dag inte vet vilka faktorer som orsakar homosexualitet, liksom att vi inte vet vilka faktorer som förstärker uppkomsten av homosexualitet. Ytterligare innebär detta att vi inte kan fastslå när homosexualiteten "börjar". Speijer-rapporten (odat.), som ofta anförs av homosexuellas företrädare, säger att "Medfödda och/eller yttre faktorer, som leder till homosexualitet, gör sig gällande på ett mycket tidigt stadium i livet, som regel långt före puberteten". (s. 32). Detta är emellertid tveksamt. Den forskning jag funnit och redovisat ger inte belägg för detta. För att uttrycka det hela lite drastiskt, så är det enda vi med bestämdhet vet att homosexuell är den som väljer sexualpartner(s) av det egna könet.

Gundlach (1969) hävdar att homosexuella inte är en klart avgränsad grupp utan att det finns många vägar till den vuxna sexualiteten och att föräldra-barn-relationen bara är en av startpunkterna.

Ur det lilla antalet empiriska studier som finns om barn i familjer med homosexuella föräldrar dras den slutsatsen att barnen inte visar några skillnader i sin utveckling jämfört med barn i "normal"-familjer.

Föreställningar om orsaker till homosexualitet återverkar också på konsekvenser. Sålunda förekommer olika negativa attityder gentemot vuxnas homosexualitet. De forskare som undersökt om det finns belägg för dessa attityder klargör emellertid att sådana belägg saknas.

7.2 Metodologiska synpunkter

I de föregående kapitlen har jag försökt visa hur genomsyrade olika undersökningar varit av metodologiska begränsningar. Till denna kritik av enskilda undersökningar kan fogas några generella påpekanden.

1. Ett klart övervägande antal av undersökningar är utförda med män (eller pojkar) som studieobjekt.
2. Samtliga undersökningar, utom en, om barn med homosexuella vårdare handlar om barn till kvinnor.
3. Ofta förutsätter forskare det de vill visa. De föreskriver också olika roller för könen. Ett exempel på detta är Hutt (1972) som förutsätter att moderskapet är kvinnans primära roll. Riskerna med sådana föreskrifter är uppenbara. I stället för objektivt erhållna resultat kan resultaten ofta sägas spegla just denna föreställning.
4. På grund av det sociala tryck homosexuella utsätts för så döljer de homosexualiteten med påföljd att de inte går att nå i vetenskapliga undersökningar. Jag har inte funnit någon undersökning där man hävdat att man haft ett representativt urval — varför säkra slutsatser är svåra att dra.
5. Såväl Mellors (1980) som Liljeström (1980) påpekar den tendens forskare har att leta efter skillnader mellan könen i stället för efter likheter.

De ovan nämnda felkällorna samverkar till att vår kunskap om homosexualitetens uppkomst, utveckling och konsekvenser är mycket fragmentarisk.

Vad gäller frågan om homosexuellas adoption av barn så kan det påpekas att en självklar framtida forskningsinsats borde utgöras av en undersökning om homosexuellas "genuina" intresse av att leva med barn — så att inte barnen blir politiska slagträn. *Men* tänk efter, detta borde man fråga alla som skaffar barn. F. n. frågas bara blivande adoptivföräldrar om sina intressen för barn. Vi kan alltså säga att cirkeln är sluten; de som på ett naturligt sätt skaffar barn utfrågas eller undersöks aldrig trots att de inte visat annat intressse än att just "skaffa" barn.

För att ytterst kortfattat summera genomgången av vetenskaplig litteratur om homosexuellas barn så kan vi säga att litteraturen inte ger belägg för att barn till homosexuella skulle uppvisa någon typ av störningar eller avvikelser som inte också visas av barn till heterosexuella vårdare. Vad gäller vårdarna själva blir min slutsats att det är andra faktorer än sexualinriktningen som är väsentliga vid uppfostrandet av barn. Några belägg för att skillnader skulle finnas i dessa faktorer mellan homosexuella och heterosexuella finns inte heller i den vetenskapliga litteraturen.

8 Ett "nytt" perspektiv

8.1 Androgyna personer

Under lång tid har uppfattningen varit den att män skall vara maskulina och kvinnor feminina. Mängder av tester har konstruerats av psykologer för att mäta maskulinitet resp. femininitet. I dag har vi en klar bild av vad som traditionellt menas med dessa två begrepp. Man skall också konstatera att den dominerande mängden forskare förutsätter att maskulinitet är ena polen på en skala som har femininitet vid den andra polen. Maskulinitet-femininitetsskalan förutsätts således vara endimensionellt. Under senare år har emellertid, huvudsakligen från kvinnorörelsen, kritik riktats mot denna syn på hurdana män och kvinnor bör vara. I stället har det sagts att både män och kvinnor bör uppmuntras att vara både maskulina och feminina, en företeelse som man gett namnet androgyni. Begreppet androgyni har diskuterats av Bem (1974, 1975, 1977) som också konstruerat olika mätskalor för fastställande av olika personers androgynitet. Hennes skalor har också begreppsvaliderats för svenska förhållanden av Carlsson & Magnusson (1980).

Även detta begrepp, androgyni, har dock utsatts för kritik bl. a. från Kelly och Worell (1977). Deras kritik har dock huvudsakligen varit inriktad på sätten att mäta androgyni, där de bl. a. påpekar att olika skalor som används skiljer sig åt psykometriskt. Vad gäller själva innebörden i begreppet androgyni säger dessa forskare att de uppfattar det som mycket positivt att omformuleringar av könsbegreppen genomförs. De tar bestämt avstånd från de äldre traditionella sätten att beskriva maskulinitet och femininitet som de var drag som människor äger eller har. I stället menar de att vi idag har kommit så pass långt att vi kan uppfatta könsroller som speciella sociala förmågor (kompetenser) som människor kan använda i olika situationer.

Bem (1974) påpekade att det stora problemet med traditionella maskulinitets-femininitetsskalor är att man förutsätter att dessa två faktorer är extremer på en och samma skala. För att undvika denna förutsättning konstruerade Bem sålunda ett frågeformulär som skulle skilja på maskulinitet och femininitet, som ligger på två olika dimensioner och är oberoende. Bems testformulär innehåller 20 påståenden om maskulinitet, 20 om femininitet och 20 neutrala. Gaudreau (1977) genomförde en faktoranalys av Bems skala och fann att den innehöll fyra faktorer: en maskulinitetsfaktor, en femininitetsfaktor, en neutral faktor och en faktor för

könet på den som svarar på formuläret. Eftersom några av Bems ursprungliga frågor inte gav utslag i någon av de faktorer Gaudreau fann föreslog han att dessa frågor bör tas bort ur formuläret, men den absolut viktigaste slutsatsen ur Gaudreaus faktoranalys är att Bems antagande får stöd. Alltså antagandet att maskulinitet och femininitet bör betraktas som oberoende drag snarare än som extremerna på en dimension.

Kelly et.al. (1977) har påpekat att Bems formulär, lika väl som andra könsrollsmätinstrument, huvudsakligen består av påståenden som är socialt icke önskvärda. Författarna menar att det också vore rimligt att medta socialt icke önskvärda påståenden som också kan ha en hög könsspecifik laddning. Författarna genomförde själva en undersökning där de medtog denna typ av påståenden. En slutsats ur deras undersökning är att personer som får högt värde i androgynitet också svarar med hög frekvens för socialt önskvärda faktorer.

Riddle (1978) hävdar att vuxna homosexuella kan fungera som positiva modeller för barn. Detta gör hon utifrån sin översikt av forskningen i vilken hon kommer till den slutsatsen att barn inte blir homosexuella av den enkla anledningen att de lever tillsammans med en eller flera homosexuella vuxna. I stället hävdar hon alltså att homosexuella vuxna kan erbjuda barnen en icketraditionell livsstil som kan likna en androgyn förebild och därför faktiskt gå före i omformulerandet av nya roller för såväl män som kvinnor.

DeFrain (1979) genomförde en undersökning av androgyna föräldrar i vilken de bland annat fick uppge vilka förändringar de önskade i samhället för att underlätta deras liv. Resultaten presenteras i följande tabell:

Förändring	% av mödrarna som önskade förändringen	% av fäderna som önskade förändringen
Fler flexibla arbetsscheman — den anställde har bättre kontroll över arbetstiden	66	64
Bättre betalda deltidsarbeten	64	58
Barnomsorg nära eller i byggnad där förälder arbetar	54	52
Fler deltidsarbeten	52	36
Fyra dagars arbetsvecka	50	64
Arbetsdelning — två personer delar ett heltidsarbete	46	28
Ökade förmåner för deltidsarbetande	38	42
Barnomsorgskostnaderna finansieras som skolans kostnader	28	36

Även om ovanstående förhållanden gäller USA ger de en fingervisning även för svenska förhållanden.

9 Litteraturreferenser

Abe, K. & Moran, P.A.P. (1969) Parental age of homosexuals. *British Journal of Psychiatry, 115,* 313—317

Acosta, F.X. (1975) Etiology and treatment of homosexuality: A review. *Archives of Sexual Behavior, 4,* 9—29

Alm, F., Falk K. & Strandberg, M. (1977) Faderskap — en utvecklingsfas. *Nordisk Psykologi, 29,* 34—47

Bell, A.P. (1969) The Scylla and Charybdis of psychosexual development. *Journal of Sex Research, 5,* 86—89

Belotti, E-G. (1977) *Vad händer med små flickor?* Stockholm: AWE/Gebers. (Original 1973)

Bem, S.L. (1975) The measurement of psycholocial androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 42,* 155—162

Bem, S.L. (1975) Sex role adaptability: one consequence of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology, 31,* 634—643

Bem, S.L. (1977) On the utility of alternative procedures for assessing psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 45,* 196—205

Bene, E. (1965) On the genesis of male homosexuality. *British Journal of Psychiatry, 111,* 815—821

Bieber, I. (1968) Defining the homosexual problem. *Psychiatry and Social Sciences Review, 2,* 12—15

Bieber, I. (1969) Homosexuality. *American Journal of Nursing, 69,* 2637—2641

Bieber, I., Dain, H.J., Dince, P.R., Drellich, M.G., Grand, H.G., Gundlach, R.H., Kremer, M.W., Rifkin, A.H., Wilbur, C.B. & Bieber, T.B. (1962) *Homosexuality: A Psychoanalytic Study.* New York: Basic Books

Biller, H.B. (1971) *Father, Child and Sex Role.* Lexington, Mass.: Heath

Biller, H.B. (1974) *Paternal Deprivation.* Lexington, Mass.: Heath

Biller, H.B. (1976) The father and personality development. I.M.E. Lamb (Red.). *The Role of the Father in Child Development.* New York: Wiley

Block, J.H (1973) Conceptions of sex role: Some cross-cultural and longitudinal perspectives. *American Psychologist, 28,* 512—526

Brooks, J. & Lewis, M. (1974) Attachment behavior in thirteenmonth-old opposite-sex twins. *Child Development, 45,* 243—247

Brooks-Gunn, J. & Matthews, W.S. (1979) *He & She.* Engelwood Cilffs, N.J.: Prentice-Hall

Brown, C.J. (1979) Reactions of infants to their parents' voices. *Infant Behavior and Development, 2,* 295—300

Carlsson, M. & Magnusson, E. (1980) Construct validation of the Bem Sex Role Inventory. *Scandinavian Journal of Psychology, 21,* 27—31

Churchill, W. (1967) *Homosexual Behavior Among Males.* New York: Hawthorne Books

Colley, T. (1959) The nature and origins of psychological sexual identity. *Psychological Review, 66,* 165—177

Condry, J. & Condry, S. (1976) Sex differences: a study of the eye of the beholder. *Child Development, 47,* 812—819

DeFain, J. (1979) Androgynous parents tell who they are and what they need. *The Family Coordinator, 29,* 237—243

Diderichsen, B. (1977) *Barnet som samhällsmedlem.* Stockholm: Wahlström & Widstrand. (Original 1976)

Evans, R.B. (1969) Childhood parental relationships of homosexual men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33,* 129—135

Fagot, B.I. (1973) Sex-related stereotyping of toddlers' behaviour. *Developmental Psychology, 9,* 429

Feldman, S.S., Nash, S.C. & Cutrona, C. (1977) The influence of age and sex on responsiveness to babies. *Developmental Psychology, 13,* 675—676

Field, T. (1978) Interaction behaviors of primary versus secondary caretaker fathers. *Developmental Psychology, 14,* 183—184

Freud, S. (1916) *Leonardo Da Vinci.* New York: Knopff. (Original 1910)

Gasser, R.D. & Taylor, C.M. (1976) Role adjustement of single parent fathers with dependent children. *The Family Coordinator, 25,* 397—403

Gaudreau, P. (1977) Factor analysis of the Bem sexrole inventory. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 45,* 299—302

Glassner, B. & Owen, C. (1976) Variations in attitudes toward homosexuality. *Cornell Journal of Social Relations, 11,* 2, 161—176

Goodman, B. (1973) The lesbian mother. *American Journal of Orthopsychiatry, 43,* 283—284

Green, R. (1978) Sexual identity of 37 children raised by homosexual or transsexual parents. *American Journal of Psychiatry, 135,* 692—697

Green, R. & Money, J. (1960) Incongruous gender role: nongenital manifestations in prepubertal boys. *Journal of Nervous and Mental Disease, 13,* 160—168

Greenstein, J.M. (1966) Father characteristics and sex typing. *Journal of Personality and Social Psychology, 3,* 271—277

Gundlach, R.H. (1969) Childhood parental relationships and the establishment of gender roles of homosexuals. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33,* 136—139

Gundlach, R.H. & Riess, B.F. (1967) Birth order and sex of siblings in a sample of lesbians and nonlesbians. *Psychological Reports, 20,* 61—62

Gundlach, R.H. & Riess, B.F. (1968) Self and sexual identity in the female: A study of female homosexuals. I B.F. Riess (red.) *New Directions in Mental Health.* New York: Grune and Stratton

Hansson, B. (1976) Utlåtande angående homosexualitet. Bilaga 5: SOU 1976:9 "Sexuella övergrepp"

Harris, S.L. (1972) Who studies sex differences? *American Psychologist, 27,* 1077—1078

Harry, J. (1979) The "marital" liaisons of gay men. *The Family Coordinator, 28,* 622—629

Haugh, S.S., Hoffman, C.D. & Cowan, G. (1980) The eye of the very young beholder: sex typing of infants by young children. *Child Development, 51,* 598—600

Herzog, E. & Sudia, C.E. (1968) Fatherless homes: a review of research. *Children, 15,* 177—182

Hite, S. (1977) *Hite-rapporten.* Stockholm: Tiden. (Original 1976)

Hooker, E. (1969) Parental relations and male homosexuality in patient and nonpatient samples. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33,* 140—142

Hutt, C. (1972) *Males and Females.* Harmondsworth: Penguin
Hutt, C. (1978) Sex-role differentiation in social development. I H. McGurk (red.) *Issues in Childhood Social Development.* London: Methuen
Ibrahim, A. (1976) The home situation and the homosexual. *Journal of Sex Research, 12,* 263—282
Jalmert, L. (1979) *Små barns sociala utveckling.* Stockholm: Ped.inst.
Kelly, J.A. & Worell, J. (1977) New formulations of sex roles and androgyny: a critical review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 45,* 1101—1115
Kelly, J.A., Caudill, M.S., Hathorn, S. & O'Brien, C.G. (1977) Socially undesirable sex-correlated characteristics: Implications for androgyny and adjustment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 45,* 1185—1186
Kirkpatrick, M., Roy, R. & Smith, K. (1976) A new look at lesbian mothers. *Human Behavior,* August, 60—61
Kremer, M.W. & Rifkin, A.H. (1969) The early development of homosexuality: a study of adolescent lesbians. *American Journal of Psychiatry, 126,* 91—96
Lamb, M.E. (1975) Fathers: forgotten contributors of child development. *Human Development, 18,* 245—266
Lamb, M.E. (1976) The role of the father: an overview. I M.E. Lamb (red.) *the Role of the Father in Child Development.* New York: Wiley
Lamb, M.E. (1978) The development of parent — infant attachments in the two first years of life. I F.A. Pedersen (red.) *The Family System: Network of Interactions among Mother, Father and Infant* (Manus)
Lamb, M.E. (1981) Fathers and child development: and integrative overview. I M.E. Lamb (red.) *The Father's Role in Child Development.* New York: Wiley
Lamb, M.E. & Lamb, J. (1976) The nature and importance of father-infant relationships. *Family Coordinator, 25,* 379—385
Lamb, M. & Frodi, A.M. (1979) The role of the father in child development. I R.R. Abidin (red.) *Handbook of parent education.* Springfield, Ill: Charles C. Thomas Publishers
Lamb, M.E., Frodi, A.M., Hwang, P., Frodi, M. & Steinberg, J. (1980) Attitudes and behavior of traditional and nontraditional parents in Sweden. Opubl. manus
La Monte Ohlson, E. (1974) A preliminary investigation into the self-disclosing ability of male homosexuals. *Psychology, 11,* 21—25
Lazowick, L.M. (1955) On the nature of identification. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 51,* 175—183
Leakey, R. & Lewin, R. (1981) *People of the Lake: Man; His origins, Nature and Future.* Harmondsworth: Penguin
Lewis, M. (1972) Parents and children: sex-role development. *School Review, 80,* 229—240
Lewis, M. & Weinraub, M. (1974) Sex of parent X sex of child: socioemotional development. I R.C. Friedman, R.M. Richart & R.L. Vande Wiele (red.) *Sex Differences in Behavior.* New York: Wiley
Liljeström, R. (1973) *Uppväxtvillkor.* Stockholm: Allmänna Förlaget
Liljeström, R. (1980) Lönearbete och sexualorganisation. *Tvärsnitt, 2,* 7—12. (a)
Liljeström, R. & Özgalda, E. (1980) *Kommunals kvinnor på livets trappa.* Stockholm: Svenska Kommunalarbetareförbundet. (b).
Liljeström, R. (1980) Samhälle, könsroller och sexualitet. I *Prostitutionen i Sverige.* Ds S 1980:9, Stockholm: Liber. s 125—318. (c)
Lynn, D.B. (1974) *The Father: His Role in Child Development.* Belmont, Calif.: Brooks/Cole
Lynn, D.B. (1979) *Daughters and Parents,* Belmont, Calif.: Wadsworth
Lynn, D.B. & Sawrey, W.L. (1959) The effects of father-absence on Norwegian boys and girls. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 59,* 258—262

Maccoby, E.E. & Jacklin, C.N. (1974) *The Psychology of Sex Differences*. Stanford, Calif.: Stanford University Press

Mandel, J.B., Hotvedt, M.E., Green, R. & Smith, L. (1979) The Lesbian Parent: Comparison of Heterosexual and Homosexual Mothers and their Children. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Sept. 4. New York

Marmor, J. (red.) (1965) *Sexual inversion: the multiple roots of homosexuality*. New York: Basic Books

Mellors, B. (1980) *We are All Androgynous Yellow*. London: Another-Orbit Press

Mendes, H.A. (1976) Single fathers. *The Family Coordinator, 25,* 439—444

Miller, B. (1979) Gay fathers and their children. *The Family Coordinator, 28,* 544—552

Mischel, W. (1966) A social learning view of sex differences in behavior. I E. Maccoby (red.). *The Development of Sex Differences*. Stanford, Calif.: Stanford University Press

Moran, P.A.P. & Abe, K. (1969) Parental loss in homosexuals. *British Journal of Psychiatry, 115,* 319—320

Morin, S.F. (1977) Heterosexual bias in psychological research on lesbianism and male homosexuality. *American Psychologist, 32,* 629—637

Morin, S.F. & Garfinkle, E.M. (1978) Male homophobia. *Journal of Social Issues, 34,* 29—47

Moss, H.A. (1967) Sex, age, and state as determinants of mother-infant interaction. *Merrill-Palmer Quarterly, 13,* 19—36

Oakley, A. (1972) *Sex, Gender and Society,* London: Temple Smith

Parke, R.D. (1980) The father of the child. I P.H. Mussen, J.J. Conger & J. Kagan (Eds.) *Readings in Child and Adolescent Psychology*. New York: Harper & Row, 40—43

Parke, R.D., O'Leary, S.E. & West, S. (1972) Mother-infant-newborn interaction: effects of maternal medication, labor, and sex of infant. *Proceedings of the 80th Annual Convention of the American Psychological Association*

Parke, R.D. & O'Leary, S. (1976) Father-mother-infant interaction in the newborn period: some findings, some observations, and some unresolved issues. I K. Riegel & J. Meacham (red.) *The Developing Individual in a Changing World, Vol. 2: Social and Environmental Issues*. The Hague: Mouton

Radin, N. (1976) The role of the father in cognitive, academic and intellectual development. I M.E. Lamb (red.). *The Role of the Father in Child Development*. New York:Wiley

Rebelsky, F. & Hanks. C. (1971) Fathers verbal interaction with infants in the first three months of life. *Child Development, 42,* 63—68

Reed, E. (1978) *Kvinnans utveckling*. Stockholm: Röda Rummet (Original 1975)

Reinisch, J.M. (1974) Fetal hormones, the brain and human sex differences. *Archives of Sexual Behavior, 3.* 51—90

Reinisch, J.M. (1976) Effects of prenatal hormone exposure on physical and psychological development in humans and animals: with a note on the state of the field. I E.J. Sachar (red.). *Hormones, Behavior, and Psychopathology*. New York: Raven Press

Riddle, D.I. (1978) Relating to children: gays as role models. *Journal of Social Issues, 34,* 38—58

Rubin, J.Z., Provenzano, F.J. & Luria, Z. (1974) The eye of the beholder: parents' views on sex of newborns. *American Journal of Orthopsychiatry, 44,* 4, 512—519

Rutter, M. (1971) Normal psychosexual development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 11,* 259—283

Saghir M.T. & Robins, E. (1971) Male and female homosexuality: natural history, *Comprehensive Psychiatry, 12,* 503—510

Sahlins, M. (1960) The origin of society, *Scientific American, 203,* 76—87

Sawin, D.B. & Parke, R.D. (1979) Fathers' affectionate stimulation and caregiving behaviors with newborn infants. *The Family Coordinator, 28,* 509—513

Schaffer, H.R. & Crook, C.K. (1980 Maternal control techniques in a directed play situation. *Child Development.* (Under tryckning)

Scheu, U. (1979) *Vi föds inte till flickor — vi görs till det.* Stockholm: Prisma (Original 1977)

Seiden, A.M. (1976) Overview: research on the psychology of women. 1. Gender differences and sexual and reproductive life. *American Journal of Psychiatry, 133,* 995—1107

Sharpe, S. (1976) *'Just like a girl'.* Harmondsworth: Penguin

Siegelman, M. (1973) Birth order and family size of homosexual men and women. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 41,* 164

Siegelman, M. (1974) Parental background of male homosexuals and heterosexuals. *Archives of Sexual Behavior, 3,* 3—18

Slaby, R.G. & Frey, K.S. (1975) Development of gender constancy and selective attention to same-sex models. *Child Development, 46,* 949—956

Snortum, J.R., Marshall, J.E., Gillespie, J.F., McLaughlin, J.P. & Mosberg, L. (1969) Family dynamics and homosexuality. *Psychological Reports, 24,* 763—770

Speijer-rapporten (Odat.) Utgiven i Sverige av Club Max — RFSL:s Malmöavd.

Stekel, W. (1930) Is homosexuality curable? *Psychoanalytic Review, 17,* 443—451

Stephan, W.G. (1973) Parental relationships and early social experiences of activist male homosexuals and male heterosexuals. *Journal of Abnormal Psychology, 82,* 506—513

Stringer, P. & Grygier, T. (1976) Male homosexuality, psychiatric patient status, psychological masculinity and feminity. *Archives of Sexual Behavior, 5,* 15—27

Thomes, M.M. (1968) Children with absent fathers, *Journal of Marriage and the Family, 30,* 89—96

Thompson, S.K. (1975) Gender labels and early sexrole development. *Child Development, 46,* 339—347

Thygesen, B. (1971) Faderens betydning för kønsrolleudviklingen. *Nordisk Psykologi, 23,* 275—289

Tiller, P.-O. (1958) Father absence and personality development of children in sailor families. *Nordisk Psykologi, Monografiserie nr. 9*

Tizard, B. (1978) Personlig kommunikation

Tobach, E. (1971) Some evolutionary aspects of human gender. *American Journal of Orthopsychiatry, 41,* 710—715

Tolsson, A. (1980) *Manlighetens gränser.* Stockholm: Norstedts. (Original 1977)

Weeks, R.B., Derdeyn, A.P. & Langman, M. (1975) Two cases of children of homosexuals. *Child Psychiatry and Human development, 6,* 26—32

West, D.J. (1959) Parental figures in the genesis of male homosexuality. *International Journal of Social Psychiatry, 5,* 85—97

Whitam, F.L. (1977) Childhood indicators of male homosexuality. *Archives of Sexual Behavior, 6,* 89—96

Will, J.A., P.A. & Datan, N. (1976) Maternal behavior and perceived sex of infant. *American Journal of Orthopsychiatry, 46,* 135—139

Bilaga 3

Det okända och förbjudna

Undersökningsrapport

Per Arne Håkansson

Sammanfattning

Rapporten redovisar en undersökning bland heterosexuella och en annan bland homosexuella. I den första undersökningen gjordes korta muntliga intervjuer med 500 personer och sedan en postenkät till ett representativt urval ur befolkningen på 1 500 personer. I undersökningen bland homosexuella gjordes ett åttiotal intervjuer, som varade ungefär tre timmar var, och en skriftlig enkät, som besvarades av 1 300 personer. Rapporten innehåller ett stort antal korta, direkta citat från intervjuerna och enkätsvaren.

Knappt tio procent i den första undersökningen säger sig känna någon homosexuell. Tanken på homosexualitet väcker ofta känslor av obehag, som ibland stegras till avsmak och äckel. De reaktionerna visar sig ha samband dels med att homosexualitet inte passar in i föreställningarna om de två könen och skillnaderna mellan dem, dels uppfattas som fysiskt utövad sexualitet och inte som kärlek.

Huvuddelen av rapporten beskriver olika konsekvenser för homosexuella av att de har ett homosexuellt känsloliv, men lever i ett samhälle där heterosexualiteten är dominerande. Förhållandet man—kvinna har en ständig social närvaro. Det är institutionaliserat i familjen och äktenskapet. Det är ett grundläggande och ständigt varierat tema i kulturyttringar av många olika slag. Samtidigt är homosexualiteten socialt och kulturellt frånvarande eller osynlig.

Denna osynlighet gör det svårt för homosexuella att uppfatta sina känslor som längtan efter kärlek och sexualitet. I stället kan de uppleva dem som till exempel ett starkt behov av vänskap med personer av samma kön. När känslorna upplevs som tydlig sexuell attraktion eller förälskelse, uppfattas de i regel som förbjudna, även om homosexualiteten som ord eller begrepp fortfarande är något okänt. Enkätsvaren på frågor om de första homosexuella känslor man kan komma ihåg och när man började betrakta sig själv som homosexuell visar en genomsnittlig skillnad på sju år. Ungefär hälften säger att de har haft en önskan att vara heterosexuella efter att de började se sig som homosexuella. Det som framför allt gör att man accepterar de homosexuella känslorna som sina och ser dem som ett livsvärde är kontakten med andra homosexuella.

Den sociala osynligheten gör det svårt för homosexuella att komma i kontakt med varandra. Även om de lär känna varandra, behöver de inte känna till varandras homosexualitet. För att lösa uppgiften att hitta och bli synliga för varandra har homosexuella skapat särskilda kontakt-

punkter eller mötesplatser. Mötesplatserna ska samtidigt vara osynliga för heterosexuella, och det gör att också homosexuella får svårt att hitta dem. Homosexuella kan känna en stark rädsla när de går till mötesplatserna, eftersom de där ändå gör sin homosexualitet synlig för andra. Därför blir kontakterna ofta korta, tillfälliga och rent sexuella. Detta är förhållanden som motverkar bildandet av varaktiga parförhållanden. Hälften i enkäten lever i ett homosexuellt parförhållande, och det stora flertalet i den andra hälften har en önskan att leva i ett fast förhållande. Det visar att parförhållandets ideal har en stark ställning, men den exakta förekomsten av homosexuella parförhållanden är ändå svår att bedöma, eftersom enkäten med nödvändighet inte är representativ.

I relation till heterosexuella aktualiseras homosexuellas homosexualitet bland annat när de lever i parförhållanden. Den aktualiseras också när de antas vara heterosexuella, och det antagandet görs ofta i olika vardagliga sammanhang, till exempel i samtal om personliga förhållanden, tankar och erfarenheter. I sådana situationer påtar sig homosexuella ibland rollen som heterosexuella med lögner och spelade beteenden, men oftare med ett tyst samtycke. De försöker också undvika situationerna genom att dra sig undan kontakten med heterosexuella och bara ha opersonliga och formella relationer till dem. Detta sätt att förhålla sig till människor i omgivningen har sin grund i en rädsla för att bli utsatt för nedvärdering, fientlighet och diskriminering. Det är också bara när homosexuella bedömer att riskera för sådana reaktioner är mycket små som de framträdet öppet inför heterosexuella. I detta mönster i relationerna mellan homosexuella och heterosexuella kan det inte uppstå diskriminering i någon större omfattning. Sist i rapporten redovisas undersökningsresultaten om förekomsten av mer påtagliga former av diskriminering, framför allt diskriminering på arbets- och bostadsmarknaderna.

Innehåll

Sammanfattning 333

1 *Frågor och metoder* 338

2 *Manligt-kvinnligt, kärlek-sexualitet* 341
2.1 Det okända 341
2.2 Det förbjudna 345
2.3 Manligt-kvinnligt 348
2.4 Kärlek-sexualitet 351

3 *Att vara homosexuell, att veta det och att vilja vara det* 356
3.1 De första minnena 357
3.2 Att vara homosexuell, utan att veta det 359
3.3 De saknade känslorna 364
3.4 Att inte vara heterosexuell, utan att veta det 365
3.5 De heterosexuella problemen 368
3.6 Förbudet mot det okända 372
3.7 Att upptäcka ordet 376
3.8 Att ställa frågan 378
3.9 Att svara nej 381
3.10 Att svara både ja och nej 385
3.11 Att svara ja 386
3.12 Att veta att man är homosexuell och vilja vara heterosexuell 388
3.13 Att veta att man är homosexuell och vilja vara det 391
3.14 De förlorade åren 393

4 *Osynlighet, mötesplatser och parförhållanden* 395
4.1 Att vilja och inte vilja ha homosexuella relationer 395
4.2 Den inbördes osynligheten 396
4.3 Det selektiva meddelandet 400
4.4 Mötesplatserna 402
4.5 Att hitta mötesplatserna 404

4.6 Att vara rädd för mötesplatserna ... 409
4.7 Befrielse och samhörighet ... 415
4.8 Intimitet och kontaktlöshet ... 418
4.9 Sexuella kontakter ... 423
4.10 Tillfälliga kontakter ... 426
4.11 Parförhållanden ... 430
4.12 Samboende ... 437
4.13 Vänskapsrelationer ... 440

5 *Döljande, ovisshet och diskriminering* ... 447
5.1 Osynligheten inför heterosexuella ... 447
5.2 Homosexualitetens socialitet ... 448
5.3 Döljandet ... 454
5.4 De förväntade reaktionerna ... 464
5.5 Ovissheten och risken ... 472
5.6 Socialt värde och diskriminering ... 475
5.7 Den ömsesidiga tystnaden ... 477
5.8 Varför man berättar och för vem ... 482
5.9 Att berätta och bekänna ... 487
5.10 De faktiska reaktionerna ... 493
5.11 Urskillning och överraskning ... 513
5.12 Döljande, urskillning och diskriminering ... 516
5.13 Diskriminering i arbetslivet ... 518
5.13.1 Trakasserier ... 518
5.13.2 Att tvingas sluta ... 519
5.13.3 Förflyttningar ... 521
5.13.4 Uteblivna befordringar ... 522
5.13.5 Uteblivna anställningar ... 522
5.13.6 Annan diskriminering i arbetslivet ... 523
5.14 Diskriminering på bostadsmarknaden ... 524
5.14.1 Bostadsförmedlingar ... 524
5.14.2 Hyresvärdar ... 524
5.15 Annan diskriminering ... 526
5.15.1 Myndigheter ... 526
5.15.2 Företag, näringsidkare ... 527
5.15.3 Kyrkor, organisationer ... 527
5.15.4 Enskilda personer ... 528

Appendix 1: en kortnovell ... 531
Och Johan sa ingenting ... 531

Appendix 2: metoder, urval och bakgrundsdata ... 533
1 Undersökningen bland allmänheten ... 533
2 Undersökningen bland homosexualla ... 534
2.1 Representativa och heterogena urval ... 534
2.2 Intervjuerna ... 534

2.3 Det lilla formuläret 535
2.4 Det stora formuläret 536
2.5 Organiserade och oorganiserade 539
2.6 Kön 539
2.7 Ålder 540
2.8 Bostadsort 540
2.9 Yrke 541

1 Frågor och metoder

De undersökningar som ska redovisas här tog sin början i två frågor. 1) I vilken omfattning diskrimineras homosexuella? 2) Vilka attityder har heterosexuella till homosexuella? Den andra frågan var närmast en följd av den första; om homosexuella diskrimineras bör det vara ett resultat av negativa attityder mot dem.

Bakom frågan om diskriminering låg tanken, att kunskap om diskrimineringens omfattning skulle göra det möjligt att bedöma behovet av statliga åtgärder som motverkar diskriminering. Den tanken gör verkligheten enklare än den är. Det kan både finnas faktisk diskriminering och ett hot om diskriminering. Hotet om diskriminering kan göra lagstiftning och statliga åtgärder lika påkallade som faktiskt förekommande diskriminering. Den genomförda undersökningen visar, att homosexuella i stor utsträckning anpassar sin livsföring så, att hotet om diskriminering aldrig realiseras. Det innebär att diskrimineringen formar homosexuellas livssituation på ett djupgående sätt, men mer som ett hot än som i handling utförd diskriminering.

När undersökningen skulle planeras stod det efter ett tag klart, att det finns flera förutsättningar som måste vara uppfyllda för att diskriminering i mer påtagliga former ska kunna förekomma.

För det första måste homosexuella framträda öppet som homosexuella inför andra. Så länge andra inte vet att homosexuella är homosexuella, kan de inte heller diskriminera dem i den egenskapen.

Den form som homosexualiteten kan bli synlig i för andra är framför allt homosexuella relationer — att två av samma kön låter andra förstå att de står i ett kärleksförhållande och sexuellt förhållande till varandra, att de lever och bor tillsammans. En andra förutsättning för viktiga former av diskriminering är alltså att det finns homosexuella relationer.

En förutsättning för att homosexuella ska leva i kärleksrelationer och framträda öppet inför andra är, att de själva uppfattar sig som och vill vara homosexuella. För att leva som homosexuell måste man på något sätt ha bejakat sina homosexuella känslor. Detta kan man se som en tredje förutsättning för att diskriminering ska bli möjlig.

Med detta vidgades frågan om diskriminering till att omfatta tre viktiga aspekter av homosexuellas livssituation: 1) deras sätt att förhålla sig till sina homosexuella känslor, 2) deras relationer till andra homosexuella, och 3) deras relationer till heterosexuella. Det är dessa tre saker som har varit ämnet för den undersökning som har gjorts bland homo-

sexuella. Till den tredje punkten hör frågan om den faktiska förekomsten av diskriminering.

En annan undersökning har gjorts bland allmänheten och har tagit upp den tredje punkten från ett annat håll. Den har gällt heterosexuellas sätt att uppfatta homosexualitet, vilken kontakt de har haft med homosexuella eller vad de skulle göra om de fick det. Sådana frågor är naturligtvis svåra att undersöka, men här har gjorts försök med både muntliga intervjuer och skriftliga enkäter riktade till representativa urval ur befolkningen.

I undersökningen bland homosexuella har det inte varit möjligt att använda representativa urval; det är okänt både hur stor den homosexuella befolkningsgruppen är och vilka som tillhör den. När undersökningen skulle läggas upp var det en öppen fråga om det överhuvudtaget var möjligt att nå homosexuella och genomföra en undersökning. Det visade sig vara möjligt, och det empiriska materialet blev mycket större än förutsett.

Undersökningsdeltagarna nåddes på olika vägar. Det gjordes en enkät bland medlemmar i flera organisationer för homosexuella. För att nå homosexuella som inte tillhör någon organisation delades också enkätformulär ut på sådana platser eller via sådana kanaler, som homosexuella själva använder för att komma i kontakt med varandra.

Vid sidan av enkätundersökningen gjordes ett stort antal längre, muntliga intervjuer med homosexuella. Vi började med att i tidningar rikta en vädjan till homosexuella att låta sig intervjuas. De som vi först kom i kontakt med bad vi att berätta om intervjun för andra homosexuella och be dem att i sin tur ta kontakt med oss.

Det var alltså nödvändigt att det första steget togs av intervjupersonerna själva, och i det ligger naturligtvis en stor men oundviklig begränsning. För många ter sig säkert statliga utredare som skrämmande personer, som man inte självmant tar kontakt med, i synnerhet inte om homosexualiteten är den djupaste hemlighet man har. Rädslan visade sig till exempel i att många av dem som ringde till en början undvek att presentera sig, och några gjorde det inte ens vid själva intervjun. Några som vi avtalade intervjuer med var inte hemma när intervjun skulle göras, och det kunde hända flera gånger med samma person.

Vi gjorde vad vi kunde för att minska rädslan. Vi talade länge i telefon med dem som ringde eller hade skrivit, och berättade utförligt om vad intervjun var tänkt att handla om. Vi kom också i kontakt med flera bekantskapskretsar med homosexuella. Då träffade vi först alla tillsammans, så att varje enskild kunde se vad intervjuaren var för en person och ta ställning till om han eller hon ville låta sig intervjuas. Flera hade också fått intervjun och intervjuaren beskrivna för sig av redan intervjuade.

I enkäten fanns inte det här problemet, eftersom enkätsvaren lämnades anonymt. Många utnyttjade också möjligheten att beskriva sina erfarenheter inte bara med bundna svarsalternativ utan också med egna ord.

De flesta intervjuerna liksom analysen av intervju- och enkätmaterialet har gjorts av mig, och jag är heterosexuell. I intervjusituationen har

det varit en fördel, eftersom det har tvingat de intervjuade att berätta för någon som inte vet och inte har gjort samma erfarenheter. Vid analysen och sammanställningen av rapporten kan det ha varit en nackdel, men å andra sidan är det också en fördel att rapportförfattaren själv har gjort många intervjuer. Undersökningarnas uppläggning och metoder beskrivs utförligare i appendix 2.

Rapporten är ett försök att göra en ganska bred beskrivning av homosexuellas sociala situation. Det var tänkt att den skulle avslutas med ett kapitel om det som kan ses som den sociala situationens psykiska effekter, men till det fanns det aldrig tid. I enkäten till homosexuella svarar till exempel 44 procent att de under en längre tid har känt sig nedstämda eller deprimerade, och 19 procent att de under en längre tid har känt sig ängsliga och oroliga. Med de 8 procent som svarar både-och blir det 71 procent sammanlagt. På en följdfråga svarar 74 procent av dessa, att de tror att känslorna har haft samband med svårigheter som de har mött som homosexuella. Det betyder att drygt hälften både säger att de under längre tid har varit nedstämda eller ängsliga och oroliga och att det har berott på deras situation som homosexuella.

Det ställdes fler frågor om den sociala situationens psykiska symptom i både enkäten och intervjuerna, och kanske kan det finnas tillfälle att redovisa materialet i ett annat sammanhang. Men detta är också en aspekt av homosexuellas situation som kan vara lämplig att undersöka på nytt och med mer utvecklade undersökningsinstrument.

2 Manligt—kvinnligt, kärlek—sexualitet

Det här kapitlet ska redovisa en undersökning av allmänhetens föreställningar om homosexualitet. Egentligen skulle det vara en undersökning av heterosexuellas föreställningar om homosexualitet, men ett försök att utesluta homosexuella ur urvalet misslyckades.

Undersökningen gjordes i två delar, och i den första delen fick de intervjuade lämna ett igenklistrat kuvert med svar på några skriftliga frågor till intervjuaren. På en fråga fanns svarsalternativet *jag är själv homosexuell,* men bara två personer av 496, ungefär en halv procent, valde det. Det motsvarar knappast den verkliga andelen av befolkningen; uppskattningar gjorda i USA varierar mellan tre och tio procent.

Av den här rapporten i sin helhet kan man också dra slutsatsen, att de flesta homosexuella knappast skulle vidstå sin homosexualitet i ett sådant här sammanhang. Eftersom det då är ganska meningslöst att fråga människor om de är homosexuella, gjordes det inte heller i den andra delen av undersökningen. Det var en postenkät till ett slumpmässigt urval på 1 500 personer. De som inte hade svarat efter tre påminnelser ringdes upp för en telefonintervju, och det gav en svarsfrekvens på 75 procent.

Undersökningens två delar är gjorda av Sifo och statistiska centralbyrån på ganska traditionellt manér. Opinionsundersökningar av det här slaget har i första hand utvecklats för att göra kvantitativa uppskattningar av olika åsikters utbredning i befolkningen; de lägger inte samma vikt vid att tränga in i olika föreställningsvärldar och förstå deras inre sammanhang. Ändå är det inre sammanhanget mellan föreställningar och inte deras statistiska fördelningar som kommer att ägnas störst intresse i den här redovisningen.

2.1 Det okända

Den första delen av undersökningen bestod av ett tiotal både muntliga och skriftliga frågor, som ställdes vid besök i hemmen hos ungefär 500 personer. Frågor i helt andra ämnen ställdes först i intervjuerna, vilket till en del bör ha vant de intervjuade vid intervjusituationen. Frågorna om homosexualitet introducerades sedan av intervjuaren med följande ord. *Vi kommer här till ett ämne som man kanske inte så ofta talar om och som man kanske inte heller tänkt på så mycket. Men vi ber dig att svara så uppriktigt du kan.* Därefter uppmanades de intervjuade att berätta vad ordet *homosexuell* fick dem att tänka på.[1]

Ett vanligt svar på den uppmaningen att låta tankarna vandra är att tankarna vägrar göra det — tankarna står still.[2]

[1] *Vad kommer du att tänka på när du hör ordet homosexuell?*

[2] (i) framför ett citat anger att det är hämtat från en muntlig intervju och (s) att det är taget från ett skriftligt svar, brev o. likn.

(i) Vadå, kommer att tänka på? Jag vet inte. Det är svårt att säga.

(i) Vet knappast vad det är för något.

(i) Vad ska man svara egentligen? Det är personer som har en avvikande uppfattning om det sexuella. Det är lite svårt att svara på det här utförligt. Jag känner så lite till det hela.

(i) Kan faktiskt inte säga någonting. Har aldrig satt mig in i det.

(i) Inget särskilt. Har inga tankar alls.

(i) Något främmande som man inte vet något om.

(i) Svårt att svara på. Jag har bara hört talas om det, har aldrig känt någon.

Det är också typiskt att svaret är mycket kort, vagt och mer eller mindre intetsägande.

(i) Bögar.

(i) Homofiler.

(i) En kille. Det är väl det enda jag tänker på.

(i) Fikus.

(i) Två av samma kön.

(i) Tänker direkt på två karlar. Inget annat.

Det är inte mycket man kan säga, men det är uppenbart att man oftare tänker på män än på kvinnor. Inte en enda talar enbart om homosexuella kvinnor.

Det är också vanligt att helt enkelt säga att homosexuella är annorlunda.

(i) Tänker inte på något speciellt alls. Tycker förstås att det är annorlunda.

(i) Något avvikande från det normala.

(i) Jag tänker på annorlunda människor. Har lyssnat på dom program som finns, men annars är detta obekant område för mig. Avvikande sexualdrift hos båda könen.

(i) Hur ska jag uttrycka mig? En udda eller ovanlig person. Jag vet inte. Dumma frågor.

Detta kan man ta som enkla, sakliga påståenden om att homosexualitet är ovanligt. Men ofta finns också tanken att homosexualitet är något som strider mot den rätta ordningen. Det är någonting som är fel, inte som det ska vara.

(i) Reflektionen är att det är ett onaturligt beteende.

(i) Det är klart att en annan är väl gammalmodig. Jag tycker det är konstigt, är sjukligt på något vis.

(i) Bög. Fel tycker jag det hela är.

(i) Att det är fel någonstans. Personen ifråga är sjuk.

(i) Avart av normalt förhållande.

(i) Lite sjukt att det finns. Inte riktigt normalt. Uppkommit av att något gått snett. Underliggande psykiska problem.

(i) Det låter galet, fel. Nej, jag har aldrig intresserat mig för såna historier, så jag vet inte.

(i) Något som inte är riktigt. Strider mot bibeln.

(i) Strider mot naturen.

(i) Snedvridna.

(i) Fel i huvet.

För någon strider homosexualiteten mot den gudomliga ordningen, och för betydligt fler mot den naturliga ordningen. Men det är ändå inte så många som vill göra det mer specifika påståendet, att *homosexualitet är en sjukdom*. Det påståendet fick de tillfrågade ta ställning till i den andra delen av undersökningen, en skriftlig enkät med 26 frågor som skickades till drygt 1 500 personer. Bara 16 procent av dem som svarade instämde i påståendet. (30 procent sa att de inte kunde ta ställning, och 16 procent tog inte ställning genom att hoppa över frågan. 38 procent tog avstånd. Siffrorna överensstämmer inte helt med dem som redovisades i boken *Homosexuella och omvärlden* (red. Johan Hansson, Stockholm 1982).Av misstag angavs där de så kallade ovägda svarsfördelningarna; här anges de mer rättvisande vägda fördelningarna. Jfr appendix 2.)

Det är alltså sällan den inledande uppmaningen att säga vad som faller en in föranleder några längre resonemang, som till exempel det följande.

(i) Ja, det har man inte tänkt på. Vet inte om jag kan ge något svar. Det var svårt. En tanke är väl att dom i vårt samhälle har det rätt svårt. Vi är rätt intoleranta mot så kallade avvikare. Hoppas vi kan ha en mer tolerant attityd till det. Jag tycker det oftast är något dom inte rår för. Man bör acceptera dom som alla andra. Är nog kanske långt dit. Känner sympati för dom, som mot andra utstötta grupper.

Ännu mer sällsynt är det att svaren innehåller referenser, som visar att man själv på något sätt har kommit i kontakt med homosexuella.

(i) After Dark. Mycket snygga killar som är homosexuella, och många på samma plats. Skulle finnas fler platser där dom kunde träffas, både tjejer och killar, så att man själv slapp bli ofredad. Folk tror att homosexuella måste se ut på ett visst sätt. Fördomar.

(i) Ja, jag tror att det är en olycklig människa. Visserligen har vi ett manligt par som bor här i närheten och dom ser lyckliga ut. Men det måste väl vara svårt, för det är ju inte accepterat av andra människor.

(i) Jag tänker på några gamla vänner till mig som är homosexuella, män, och som är dom finaste människor jag känner.

I båda delarna av undersökningen ställdes frågan om man känner någon homosexuell (också i den första delen ställdes den skriftligt).[1] Tabell 2.1 visar hur svaren fördelar sig i den andra delen, postenkäten, men det överensstämmer mycket väl med svarsfördelningen i den första delen. (Det interna bortfallet i postenkäten, de som inte har svarat på den här men på andra frågor, är bara 0,2 procent.)

Tabell 2.1. Har Du någon gång träffat eller känner Du någon som är homosexuell? Procent.

Nej	61
Ja, jag har träffat någon homosexuell	24
Ja, jag är flyktigt bekant med någon homosexuell	6
Ja, jag känner någon homosexuell	9
	100

[1] *Har Du någon gång träffat eller känner Du någon som är homosexuell?*

Homosexualitet är något som för de flesta heterosexuella är fattigt på betydelser. Det väcker inte många minnen eller referenser till liv och blir inte utgångspunkt för längre associationskedjor. Det är någonting okänt.

Den konkreta bakgrunden till det är att de flesta inte känner några homosexuella människor — eller rättare sagt, att de tror att de inte känner några. Homosexualitet är inte heller något som förekommer särskilt ofta i offentligheten. Det nämns sällan i radio, tv och tidningar. (På senare tid har det mest varit i samband med sjukdomen AIDS, som blev känd efter att den här undersökningen gjordes.) Homosexualitet är sällan tema i filmer, besjungs sällan i sånger och anspelas aldrig på i reklam. Det skildras här och var i litteraturen, men ofta förtäckt och knappast i den mest populära. Fåordigheten och vilsenheten är redan mot den bakgrunden inte särskilt förvånansvärd.

I postenkäten fick man ta ställning till påståendet *homosexualitet är något som för mig känns främmande och svårt att förstå.* 53 procent av dem som svarade instämde i påståendet, 16 procent tog avstånd och 14 procent svarade *vet inte.* 17 procent hoppade dessutom över frågan, som stod på den sista sidan i det fyrsidiga formuläret. Man kan anta att påståendet beskriver en del av attityden både hos många av dessa som inte svarade på de sista frågorna och hos en stor del av de 25 procent som överhuvudtaget inte ville delta i undersökningen. Det skulle betyda att i verkligheten 70—80 procent tycker att homosexualitet känns främmande och svårt att förstå.

Bristen på föreställningar om homosexualitet visar sig på olika sätt i undersökningen. De som deltog i den första delen fick efter att ha svarat muntligt på ett par frågor ta ställning till några påståenden på det papper, som de sedan stoppade i ett kuvert och intervjuaren inte fick se. Dessa påståenden var helt oförblommerade försök att formulera olika fördomar och homosexuella. De två första var de följande. *Homosexuella har en ovanligt stark sexualdrift. Homosexuella män försöker förföra små pojkar om de inte kan få en vuxen partner.* I en annan enkät, som har gjorts bland homosexuella och som inte är representativ, trodde 44 respektive 36 procent (av 525 personer) att de fördomarna är vanliga bland heterosexuella.

Men bara ett fåtal i det huvudsakligen heterosexuella urvalet instämde i påståendet om en särskilt stark sexualdrift, och fler men fortfarande få instämde i påståendet om förförelse av småpojkar. (Det lilla urvalet i den första delen gör de exakta procenttalen statistiskt osäkra, och därför tillåter inte Sifo publicering av dem.)

Innan de ställdes inför de här påståendena hade samma personer också fått uppmaningen av intervjuaren, att muntligt ange några egenskaper som de trodde att homosexuella kan ha.[1] Utan hjälp av färdiga påståenden var det då ingen som talade om en stark sexualdrift, men en (av 496) talade om en svag vilja att stå emot och en talade om drift till minderåriga pojkar.

I postenkäten till de 1 500 ställdes en mer indirekt fråga: *Finns det yrken eller typer av arbeten som homosexuella personer är olämpliga för?* 15 procent av de svarande sa ja, och ungefär hälften av dem nämnde arbeten som ger kontakt med barn och ungdomar, när de skulle precisera vilka yrken de tänkte på. I den andra hälften var det vanligast att tala om arbeten i sjukvården. Resultaten från båda delarna av undersökningen tyder på att föreställningarna om homoexuella som översexuella eller farliga för barn inte är särskilt utbredda.

De vanligaste reaktionerna på uppmaningen att nämna egenskaper

[1] *Försök att ange några egenskaper som homosexuella människor kan ha.*

som skulle vara utmärkande för homosexuella är, att bara ge en mycket allmän definition av homosexualitet, att säga att man inte känner till några sådana egenskaper och att säga att de inte finns.

(i) Det är väl att man tyr sig till sitt eget kön.

(i) Det var allt något som var svårt. Jag har aldrig haft beröring med det, och då är det svårt att veta något.

(i) Inget speciellt. Så länge man inte har det i sin närhet tänker man inte på det.

(i) Att två karlar vill vara tillsammans. Hur ska jag kunna göra det, som inte är homosexuell?

(i) Kan inte svara på det egentligen. Tror att dom är normala, men jag känner ingen och vi har inga bekanta som är sådana, och därför vet jag inget om dom.

(i) Vad svårt — egenskaper, ja, det är väl ingen skillnad. Dom har väl samma egenskaper som alla andra, bara det att dom har ett annat sexuellt beteende. Jag kan inte säga något mer.

(i) Det var en dum fråga. Dom har väl samma egenskaper som alla andra.

(i) Dom kan väl ha många bra egenskaper. Det tror jag fullt och fast. Det är väl en styrning som dom inte rår på.

(i) Dom behöver väl inte ha dåliga andra egenskaper, även om dom har den omvända anknytningen till sexualiteten. Det kan ju vara duktiga och begåvade människor.

(i) Dom är väl som folk är mest.

(i) Jag känner faktiskt inga, men dom är väl som vanliga människor.

(i) Nej, det kan jag inte. Jag har faktiskt en bekant och han är inte annorlunda i sitt uppförande än andra. Känner sig väl lite olycklig ibland kanske.

Också andra resultat av undersökningen tyder på att de flesta inte har särskilt utvecklade föreställningar om homosexuella och inte har så mycket att säga. Svarsfrekvensen i den andra delen blev 75 procent. 64 procent, 980 av 1 525 personer, skickade in sina svar och resten svarade när de ringdes upp. En svarsfrekvens på mellan 80 och 90 procent hade varit mer normal med en sådan metod. (Sifo, som gjorde den första delen av undersökningen, anger svarsfrekvensen schablonmässigt till 80—82 procent i sina undersökningar.)

Många av dem som svarade på enkäten i den andra delen av undersökningen svarade också *vet inte* på enskilda frågor, ofta mellan 20 och 30 procent. Dessutom hoppade en del över vissa frågor. På de första 15 frågorna var det ofta 5—10 procent, men de påståenden som man skulle ta ställning till mot slutet lämnade ungefär 17 procent därhän.

Det betyder att ofta upp emot hälften av hela urvalet och ibland ännu fler antingen har svarat *vet inte* på en fråga eller inte har svarat alls. Homosexualitet är uppenbarligen något som man inte kan eller inte vill tala om.

2.2 Det förbjudna

Att det inte bara är frågan om en brist på tankar och något att säga utan också ett motstånd mot att säga något, märks i vissa svar på de öppna frågorna.

(i) Det tycker jag inte vi behöver språka om.

(i) En privatsak.

(i) Angår mig inte. Andras problem.

(i) Jag tycker inte om såna frågor. Jag tänker inte på sånt. Tycker det kan vara svårt för homosexuella.

Ämnet homosexualitet framkallar i olika grad avvärjande och avvisande reaktioner, som avspeglar sig på olika sätt i intervjusvaren.

(i) Tycker synd om dom. Blir lite generad. Skulle det vara jag skulle jag nog jobba bort mina känslor. Tänk vad lätt det skulle vara om dom var heterosexuella.

(i) Får en känsla av olust.

(i) Får en otrevlig känsla.

(i) Ja, det tycker jag inte särskilt om. Det är väl någon sjukdom påstår dom.

(i) Osmakligt. Kan inte säga något mer.

(i) Motbjudande. Det är synd om dom det drabbar.

(i) Att det är äckligt och smutsigt.

(i) Jag tänker, usch, äckel, onormalt, inte passande. Tycker inte om det, men man får väl acceptera det.

(i) Jag tänker på kalla kårar efter ryggen. Obehagliga känslor. After Dark, hemskt ställe. Jag tänker på Stockholm. Extrema kläder, höga stövlar. Konstiga typer.

Känslorna finns alltså i ett ganska brett register, från förlägenhet och ett lätt obehag till avsky och äckel. Det tyder på att homosexualitet upplevs som tabubelagt och förbjudet. Förbud som är djupt förankrade i föreställningslivet skapar inte bara medvetna moraliska tankar utan också omedelbara, reflexmässiga känslor av olust, obehag och äckel. Incestförbudet är det mest markanta exemplet på det.

Men när det gäller homosexualitet finns det också ett motstånd mot att ge fritt uttryck för de spontana känslorna av obehag och äckel. Man vet att det kan betraktas som opassande att vara alltför negativ och intolerant.

(i) Avsmak, om man kan säga så.

(i) Jag tänker nog på avvikande i alla fall, trots att man inte ska tänka så.

(i) Man tycker att det är lite onaturligt. Man ska ju inte ha några fördomar.

Konflikten mellan vad man verkligen känner och det som kan vara lämpligt att säga producerar också svar som förnekar varje reaktion.

(i) Helt oladdat. Tänker bara på ordets betydelse.

(i) Reagerar inte på något sätt.

(i) Jag är mycket normalt inställd till homosexualitet. Anser att det är en privatsak. Har inga associationer.

Möjligen kan det vara lättare att övervinna sådana hämningar i en skriftlig och anonym enkät. I den andra delen av undersökningen fanns påståendet *det är något frånstötande med homosexualitet*. 32 procent instämde och 29 procent tog avstånd. 21 procent svarade *vet inte*. (Resten är de som inte brydde sig om att sätta några kryss vid de olika påståendena.) Samma påstående fanns också på det papper som överlämnades vid intervjuerna i den första delen, och då instämde något fler och något färre tog avstånd. Detta visar att ganska många under vissa omständig-

heter vidstår att tanken på homosexualitet inger dem negativa känslor. Man kan anta att det i verkligheten är fler som känner på det sättet, och att det är ännu fler bland dem som inte ville svara än bland dem som gjorde det.

Men när man säger det, tycks det vara viktigt att skilja på homosexualitet i sig och homosexuella människor. Många gör spontant en åtskillnad mellan sak och person.

(i) Att det är omvänt hos dom. Det är något fel som dom är födda med och inte rår för. Tycker synd om dom.

(i) En avvikande människa. Man ska inte nedvärdera en homosexuell människa, eftersom det är medfött.

(i) Stackars människa!

(i) Att det är en olycklig människa som det har drabbat. Det är en stor olycka att en människa drabbas av det.

(i) Dom är ju sjuka. Det är ju synd om dom.

(i) Det är inte sjukligt, men sådana personer bör ändå söka hjälp för att försöka komma ur det och försöka leva normalt.

Man föreställer sig homosexualitet som en olycka, som en del oförskyllt drabbas av. Kanske går det att råda bot på det, och går det inte, är de drabbade desto mer beklagansvärda. Med sådana tankar gör man en skarp åtskillnad mellan homosexualitet i sig och homosexuella människor, det onda och dess offer.

Om homosexuella är offer för något ont, kan de inte heller anklagas och fördömas. Uppenbart moraliserande attityder lyser också nästan helt med sin frånvaro i de fritt formulerade svaren. När moraliska frågor tas upp är det i stället för att intyga, att man inte vill fälla några moraliska domar.

(i) På ett sätt så tycker man ju synd om dom, men det vill dom ju inte. Man är så främmande för dom. Men dom är ju människor dom också och har rätt att leva sitt eget liv. Tycker inte man ska fördöma några människor. Det är bra att dom stiger fram och står för vad dom gör. Dom är modiga.

I postenkäten ställdes några frågor om hur man ställer sig till homosexuella människor och inte homosexualitet i sig. De homosexuella placerades hypotetiskt på olika socialt avstånd från enkätbesvararna: som son eller dotter, som vän, som arbetskamrat och som politisk eller facklig representant.

De som inte kan tänka sig att välja någon homosexuell till ett fackligt eller politiskt uppdrag är 14 procent av de svarande. 46 procent skulle göra det. 28 procent vet inte hur de skulle göra.[1]

18 procent skulle inte vilja ha en homosexuell arbetskamrat, varav tre procentenheter säger att de skulle visa sitt missnöje om de fick en. 19 procent kan inte förutse sin reaktion. 42 procent säger att de inte skulle reagera på något särskilt sätt. Många som tycker att homosexualitet i sig är frånstötande svarar också på det sättet, men de flesta som instämmer starkt i att det är frånstötande säger att de inte skulle tycka om att få en homosexuell arbetskamrat.[2]

19 procent vill inte ha någon homosexuell bland sina vänner. 32 procent säger att de inte skulle ha något emot det, och lika många kan inte ta ställning. Ganska många av dem som upplever homosexualitet

[1] *Skulle Du välja en person som Du vet är homosexuell till något fackligt eller politiskt uppdrag? — Ja. Nej. Vet inte.*

[2] *Skulle Du reagera på något särskilt sätt om Du fick en homosexuell arbetskamrat på Din arbetsplats? — Nej, jag skulle inte reagera på något särskilt sätt. Ja, jag skulle ogilla det, men utan att visa det. Ja, jag skulle ogilla det och visa att jag inte accepterade det. Har inga arbetskamrater. Vet inte.*

som frånstötande skulle ändå inte ha något emot en homosexuell vän (36 procent), men bland dem som finner det starkt frånstötande är det få (6 procent).[1]

16 procent skulle med alla medel försöka förhindra sitt barn att flytta ihop med en homosexuell, och 29 procent skulle råda det att inte flytta. Skälet är antagligen att man ser homosexualitet som en olycka, som i möjligaste mån bör förhindras. 20 procent skulle låta barnet flytta utan att försöka påverka det (och en halv procent skulle råda det att flytta). 28 procent vet inte hur de skulle ställa sig.[2]

De här resultaten antyder att tabut mot homosexualitet inte i särskilt stor utsträckning resulterar i avståndstagande och fientlighet mot homosexuella personer; de som säger att de skulle acceptera homosexuella som vänner, arbetskamrater och förtroendevalda är i alla fall betydligt fler än de som säger att de inte skulle göra det. Däremot skulle många tydligen uppleva det som problematiskt att ha ett homosexuellt barn. En hel del tycker också att frågorna beskriver situationer som är så svåra att leva sig in i eller är så förenklat beskrivna, att de inte kan svara.

2.3 Manligt—kvinnligt

Det finns en teori som säger, att det som inte passar in i den etablerade verklighetsuppfattningens schema blir tabubelagt. Det okända, det som man inte vet så mycket om och som faller utanför det invanda tänkandets kategorier, uppfattas som förbjudet. Teorin förklarar alltså tabuföreställningar med en grundläggande strävan att hålla ordning på världen. Det krävs inga speciella föreställningar om varför någonting är dåligt och förbjudet; det räcker med att det inte passar in i de vanliga tankemönstren och den etablerade ordningen. Teorin bryter på det sättet mot *common-sense*-uppfattningen, att en negativ attityd måste grunda sig på föreställningar om specifika egenskaper hos attitydens objekt — föreställningar som ofta betraktas som felaktiga och då kallas fördomar.

Ett grundläggande schema i det västerländska tänkandet är den samtidiga åtskillnaden och föreningen av man och kvinna. Det finns två kön, som bara kan definieras av skillnaden mellan dem, och som förenas i paret, familjen och äktenskapet. Könen har den fundamentala egenskapen att söka sig till varandra och förenas i kärlek och sexualitet.

Homosexualiteten passar inte in i det schemat. I en homosexuell relation finns det bara ett kön, och det andra är bara närvarande med sin frånvaro. Homosexuella söker sig inte till det andra könet utan till sitt eget. För dem tycks inte det åtråvärda finnas på den andra sidan könsskillnaden. Det strider mot grundläggande principer i heterosexuellas tänkande, känsloliv och världsbild. Homosexualiteten ifrågasätter och stör det heterosexuella tänkandet i kön och könsliga relationer.

Tabuteorins grundläggande tes har formulerats på följande sätt av den engelske socialantropologen Edmund Leach (i Eric Lenneberg, *New Directions in the Study of Language*, Cambridge 1964). *Om A och B är två språkliga kategorier, så att B definieras som det A inte är och vice versa, och det finns en tredje kategori C, som förmedlar denna distinktion genom att C delar egenskaper hos både A och B, då kommer C att vara tabu.* Det som är både-och tabubeläggs. (Teorin har också utvecklats av Mary Douglas i *Purity and Danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*, London 1966.)

[1] *Jag skulle inte ha något emot att ha en homosexuell person bland mina vänner. — Instämmer (starkt). Tar (starkt) avstånd. Vet inte.*

[2] *Om Du hade en son eller dotter som var tjugo år och som ville flytta ihop med en homosexuell av samma kön, skulle Du då — med alla medel försöka förhindra det, — råda honom/henne att inte flytta, — låta honom/henne flytta utan att försöka påverka det, — råda honom/henne att flytta. Vet inte.*

Om man vill tillämpa Leachs tes om tabu på homosexualitet kan man säga, att en homosexuell person har ett biologiskt kön A men delar könet B:s egenskap att vara emotionellt och sexuellt orienterad mot A. Denna tvetydighet, att ha både manliga och kvinnliga egenskaper, omfattas av ett tabu, som tjänar att upprätthålla skillnaden manligt—kvinnligt.

Att homosexuella har den sexuella orienteringen gemensam med det motsatta könet tycks lätt leda till uppfattningen, att de också har andra egenskaper gemensamma med det. En sådan uppfattning gav ett åttiotal av de 500 intervjuade i undersökningens första del uttryck för som svar på frågan om vilka särskilda egenskaper homosexuella kan ha. Det motsatta könets egenskaper är de enda egenskaper som mer än några enstaka tillskriver homosexuella.

(i) Dom är nog lite feminina av sig. Vet inte mer jag kan komma på nu.

(i) En man kan vara ovanligt kvinnlig, vek och mjuk och lite kokett. Annars inget speciellt.

(i) Dom är väl som vanliga människor. Säkert husliga.

(i) Går på ett speciellt sätt. Feminint utseende.

(i) Speciell röst och kvinnliga attityder när det gäller män. Kläder och smycken, guldkedjor — det är yttre attiraljer som man förknippar med homosexuella.

(i) Dom är feminina. Klär sig och sminkar sig och rör sig feminint. Mer man än kvinna.

(i) En kille är kanske mera kvinnlig, mjukare än vanligt. Det syns ju inte på utseendet. Jag vet faktiskt inga egenskaper hos en kvinna.

(i) Om det gäller kvinnan har dom manligare drag och manligare handlag. Män har kvinnligare drag och femininare drag.

(i) Mannen vill likna kvinnan. Kvinnan vill likna mannen.

Några enstaka hänvisar till egna iakttagelser för att styrka påståendet om omvända könskarakteristika.

(i) Två homosexuella killar bor i huset. Den ena killen har ringar, smycken som en flicka, klär sig som en flicka. Dom lever som ett äkta par. Ser trevligt ut. Tror att homosexuella kvinnor gör likadant. Den ena, om dom kommer tillsammans, är mera som en man och försöker efterapa en man, blir kanske mera manlig efterhand.

(i) Känner en sådan person som verkar mycket kvinnlig i sättet.

Andra hänvisar i stället bara till en sorts logisk nödvändighet.

(i) Jag har aldrig haft kontakt med någon som jag vet är homosexuell, men jag tror att en av parterna måste ha ett feminint sätt.

(i) Den ene måste vara som ett fruntimmer.

Man tillämpar det heterosexuella schemat man—kvinna på det homosexuella paret och drar slutsatsen att en av de två måste ha det andra könets egenskaper.

Det var alltså bara ett mindre antal av de intervjuade som spontant talade om omvända könskarakteristika, men mer än dubbelt så många instämde sedan i påståendet *homosexuella män har feminina drag*, när de fick det förelagt sig på det papper som överlämnades till dem. Påståendet vinner alltså genklang. Många som inte själva talar om mäns feminitet

tycker att påståendet verkar plausibelt när de får se det. Påståendet *homosexuella kvinnor har maskulina drag*, som följde efter, har däremot inte samma övertygande kraft; bara hälften så många instämde i det.

I postenkäten ställdes två frågor som inte direkt talar om mäns feminitet och kvinnors maskulinitet utan om *deras sätt att uppträda, klä sig, röra sig, tala osv.*[1] 44 procent av de svarande tror att man *i vissa fall* kan känna igen homosexuella män med hjälp av sådana yttre kännetecken. 28 procent tror detsamma om kvinnor. 5 respektive 1 procent tror att man kan känna igen dem *för det mesta eller alltid*. 20 respektive 33 procent säger att man *aldrig eller nästan aldrig* kan göra det. Genom att frågorna inte uttryckligen talar om omvända könskarakteristika, har de kanske fångat in dem som verkligen har den uppfattningen om homosexuella och inte bara accepterar den när den presenteras för dem.

Å andra sidan behöver de yttre kännetecknen inte nödvändigtvis vara det andra könets kännetecken, men man kan anta att det ofta är just de som finns i tankarna (bland annat därför att det nästan bara var sådana kännetecken som de muntligt intervjuade talade om). Med det antagandet stöder resultaten tesen, att det som uppfattas som tvetydigt och sammanblandat tabueras. De som är mer benägna än andra att tillskriva homosexuella yttre kännetecken har också en starkare tendens att uppleva homosexualitet som frånstötande. Sambandet visas i tabell 2.2.

Tabell 2.2. Föreställningar om homosexuella mäns yttre kännetecken och upplevelsen av homosexualitet som frånstötande. Procent.

	Man kan känna igen homosexuella män på deras sätt att uppträda, klä sig, röra sig, tala osv.			
	För det mesta	I vissa fall	Aldrig	Vet inte
Det är något frånstötande med homosexualitet	(72)	45	30	24
Det är inte något frånstötande med homosexualitet	(17)	36	48	17
Vet inte, inget svar	(11)	19	22	59
	(100)	100	100	100

Procenttalen i kolumnen längst till vänster har satts inom parentes, därför att de är beräknade på bara drygt 50 personer (de andra kolumnerna baserar sig på flera hundra personer var). Frågan om yttre kännetecken i tabellen gäller homosexuella män, men frågan om kvinnor visar ett liknande samband. I den första delen av undersökningen är sambanden också markanta mellan å ena sidan de två påståendena om mäns feminina och kvinnors maskulina drag och å andra sidan påståendet att det är något frånstötande med homosexualitet.

Det kunde ha varit intressant att undersöka om det här sambandet bara finns i vissa grupper och inte i andra, men genom ett missförstånd kom statistiska centralbyrån att utplåna materialet innan sådana så kallade multivariata analyser hann beställas. De framtagna tabellerna tyder dock på att sambandet inte finns eller är svagare bland dem som känner eller är flyktigt bekanta med homosexuella. De svarar oftare både att homosexualitet inte är frånstötande och att homosexuella kan ha yttre kännetecken. (75 procent av dem som känner eller är flyktigt

[1] *Vad tror Du, kan man känna igen homosexuella män på deras sätt att uppträda, klä sig, röra sig, tala osv.? — Ja, för det mesta eller alltid. Ja, i vissa fall. Nej, aldrig eller nästan aldrig. Vet inte.*

Hur tror du det är med homosexuella kvinnor, kan man känna igen dem på deras sätt att uppträda, klä sig, röra sig, tala osv.? Samma svarsalternativ.

bekanta med någon homosexuell säger att man alltid eller ibland kan känna igen homosexuella män, mot 40 procent av dem som tror sig aldrig ha träffat någon. 50 procent tycker att homosexualitet inte är frånstötande mot 24 procent i den andra gruppen. Däremot instämmer ungefär en tredjedel i båda grupperna i att homosexualitet är frånstötande (också i gruppen som känner och inte bara är flyktigt bekant med någon homosexuell). De som inte tror sig ha träffat någon homosexuell vill oftare inte ta ställning.)

2.4 Kärlek—sexualitet

Ett annat begreppspar är kärlek—sexualitet. Det är inte lika grundläggande som begreppsparet man—kvinna och separeras inte på samma sätt med tabun, men det har med relationen man—kvinna att göra genom att det används för att beskriva den. Det är i kärlek och sexualitet som man och kvinna förenas.

Kärlek och sexualitet uppfattas både som motsatser — som andligt gentemot kroppsligt — och som saker som hör ihop. Enligt en moral som nog har fått sin största renodling och genomslagskraft under det här seklet — men som redan tycks vara på tillbakagång — är kärlek en förutsättning för sexualitet. I en sifoundersökning 1979 bekände sig ungefär hälften till den strängt romantiska moralen, att *kärlek är det enda skälet för en sexuell förbindelse*. (Fler kvinnor än män gjorde det, men färre än tolv år tidigare. *Om sexuallivet i Sverige*, SOU 1969:2 resp. Sifo 1980.)

Redan sammansättningen homo—sexualitet för tanken till den ena polen i dimensionen kärlek—sexualitet. Den innebörd som ordet tycks ha och som ofta framträder i associationerna på det är bilden av kroppslig, utövad sexualitet.

(i) Sex. Förbindelser mellan samma kön.

(i) Könslig förening mellan två män.

(i) Man får den uppfattningen att det är två karlar som tillfredsställer varandra.

(i) Dom där samma kön har samlag med varandra.

(i) Två nakna karlar som står mitt emot varandra.

(i) Sexualliv för två parter av samma kön. Tycker det är svårt att svara och uttrycka mig.

Den utövade sexualiteten i alla dess former är något som det i många situationer känns opassande, besvärligt och genant att tala om. Redan i det och frånsett den speciella sexuella form frågorna gällde, finns en orsak till motståndet mot att säga något, de fåordiga och vaga svaren. Det ger också upphov till formuleringar som väjer för de klara orden, men som inte lämnar något tvivel om vad de hänvisar till.

(i) Kommer att tänka på två stycken som håller på med varandra.

(i) En som fifflar med samma sort, kön.

Homosexualitetens innebörd tycks i första hand vara den konkreta bilden av två kroppar i sexuell förening.

Det är mycket sällan homosexualiteten hämtar sin innebörd från den andra polen i kärlek—sexualitetsdimensionen.

(i) Två killar som är förtjusta i varandra.

(i) Två människor av samma kön som träffas och finner känslor för varandra. Två killar som är kära i varandra.

(i) Kärlek mellan två av samma kön.

En av de intervjuade som faktiskt tänker på både kärlek och sexualitet förnekar i en självmotsägelse att han eller hon gör det, men sammanfattar rätt väl hur andra tänker.

(i) Två män i stället för en kvinna i en sexuell handling. Jag tänker inte på kärlek i alla fall.

Kärlek tycks i de flestas föreställningar vara intimt förknippat med paret man—kvinna. Det förknippas sällan med paren man—man och kvinna—kvinna. Sådana relationer uppfattas som sexuella, och tanken på sexualitet tycks sällan gå vidare till kärlek. Det är alltså inte bara könskonstellationen i homosexuella relationer som uppfattas som annorlunda utan också själva relationens karaktär.

Två kön är tydligen den självklara förutsättningen för kärlek i många heterosexuellas tankevärld, och det är ju också så deras eget känsloliv fungerar. Att det också finns kärlek mellan personer av samma kön är någonting okänt.

I postenkäten ställdes en fråga om det ändå inte finns en likhet eller parallellitet mellan en- och tvåkönade relationer, på det sättet att förälskelser kan uppstå i båda.[1]

Frågan för alltså fram en tanke som sällan uppstår spontant, och det är möjligt att en del som inte har tänkt på det tidigare finner den rimlig. 33 procent svarar ja på den direkta frågan om homosexuella blir förälskade på ungefär samma sätt som heterosexuella. Över hälften, 53 procent, säger att de inte vet, och till dem kan man nog lägga de tio procent som har lämnat frågan obesvarad. Fyra procent svarar nej. Det är alltså mycket få som direkt avvisar att förälskelser kan uppstå i likkönade relationer, men för flertalet är det inte alls självklart att det kan göra det. De uppfattar inte spontant homosexualitet som förälskelse, tillgivenhet, samhörighet och kärlek, utan som fysiskt utövad sexualitet.

En närmare analys visar också, att det framför allt gäller dem som inte känner någon homosexuell. Av både dem som känner och dem som är flyktigt bekanta med någon säger drygt hälften (51 resp. 53 procent) att homosexuella blir förälskade ungefär så som heterosexuella blir det. Av dem som aldrig har träffat någon är det bara 28 procent. (Den skillnaden är signifikant, dvs. sannolikheten är 95 procent att det också finns en skillnad i befolkningen (populationen) och inte bara i urvalet.)

Det finns också en viss skillnad mellan könen i det här avseendet. Kvinnor har lättare än män att föreställa sig homosexualitet som förälskelse. 38 procent av kvinnorna mot 27 procent av männen tror att homosexuella har förmågan att bli förälskade, när det i frågans form föreslås att det förhåller sig på det sättet. (Den skillnaden är också signifikant. Ungefär lika många män som kvinnor känner homosexuella, så skillnaden i sättet att uppfatta homosexualitet kan inte förklaras med en skillnad i bekantskap med homosexuella.)

[1] *Blir homosexuella förälskade i människor av samma kön på ungefär samma sätt som andra blir förälskade i människor av motsatt kön? —Ja. Nej. Vet inte.*

När den homosexuella kärleken är okänd och homosexualitet i första hand uppfattas som handgriplig, fysisk sexualitet, bör den romantiska sexualmoralens bud göra homosexualiteten förbjuden. Den romantiska sexualmoralen kräver att sexualitet bygger på kärlek; den kroppsliga föreningen ska utgå från och fullborda den andliga gemenskapen. Om den moralen har stöd och om homosexualitet inte uppfattas som kärlek utan som sexuella handlingar, borde det också uppfattas som förbjudet.

Ett tecken på att den romantiska sexualmoralen är djupt rotad är, att det i undersökningen finns ett statistiskt samband mellan föreställningen om homosexuell förälskelse och upplevelsen av homosexualitet som frånstötande. De som tror att homosexuella kan känna förälskelse säger oftare än andra, att de inte upplever homosexualitet som frånstötande. Se tabell 2.3.

Tabell 2.3. Föreställningen om homosexuell förälskelse och upplevelsen av homosexualitet som frånstötande. Procent.

	Homosexuella blir förälskade	Vet inte om de blir förälskade	De blir inte förälskade
Det är något frånstötande med homosexualitet	32	42	(65)
Det är inte något frånstötande med homosexualitet	52	23	(17)
Vet inte, inget svar	16	35	(18)
	100	100	(100)

Föreställningen om homosexuell förälskelse påverkar alltså den känslomässiga upplevelsen av homosexualitet. I ännu högre grad skapar den ett intellektuellt accepterande av homosexualitet, på det sättet att man då anser att homosexuella ska följa sina känslor. 67 procent av dem som tror att homosexuella blir förälskade tycker att de ska följa sina känslor. Av dem som inte vet om de blir förälskade är det bara 20 procent. Bland alla svarande tycker 37 procent att homosexuella ska följa sina känslor, medan 27 procent tycker att de ska försöka motarbeta dem. (Resten kan inte ta ställning. Frågan gällde homosexuella män. En fråga om kvinnor gav samma svarsfördelning med någon procents avvikelse.)[1]

Detta mer principiella eller intellektuella accepterande av homosexualitet är inte detsamma som den emotionella upplevelsen av det. Det visar sig bland annat i att 30 procent av dem som tycker att homosexualitet känns frånstötande ändå tycker att homosexuella ska följa sina känslor. Samtidigt hänger den intellektuella uppfattningen ändå nära ihop med den emotionella upplevelsen; 68 procent av dem som tycker att homosexualitet inte är frånstötande anser att homosexuella ska följa sina känslor, och ungefär lika många av dem som tycker att det är frånstötande anser att de ska försöka motarbeta sina känslor eller kan inte ta ställning (40 resp. 30 procent).

Den personliga kontakten med homosexuella förändrar som nämnts den emotionella upplevelsen på det sättet, att de som känner homosexuella betydligt oftare tycker att homosexualitet inte är frånstötande. Den förändrar det intellektuella accepterandet i motsvarande grad. Av dem som känner någon homosexuell tycker 59 procent att homosexuella ska

[1] *Två män/Två kvinnor som känner en sexuell dragning till varandra (dvs. två homosexuella män/kvinnor) tycker Du att de ska följa sina känslor eller ska de försöka motarbeta dem? — Följa. Försöka motarbeta.* (Omvänd ordning i hälften av formulären.) *Vet inte, kan inte ta ställning.*

följa sina känslor och 12 procent att de ska motarbeta dem. Motsvarande andelar av dem som aldrig tror sig ha träffat någon homosexuell är 32 procent (följa) och 26 procent (motarbeta).

Den mer eller mindre tydligt framträdande bilden av en sexuell akt är en viktig föreställning som gör homosexualitet till något frånstötande för många heterosexuella. Att den bilden upplevs som frånstötande beror bland annat på den romantiska sexualmoralen, som kräver att sexualitet ska förenas med kärlek för att godkännas. Men antagligen har det också andra orsaker. Kanske är det så, att all sexualitet och kroppslig intimitet måste appellera till inre fantasiföreställningar och medvetna eller omedvetna önskningar för att det inte ska upplevas som obehagligt. Sexuella bilder som inte väcker fantasier till liv är meningslösa; de blir bara kroppar i konstiga ställningar och sammanflätningar, som saknar innebörd och erotik. (Det är säkert en viktig anledning till att så många säger att homosexualitet känns främmande och svårt att förstå. Jfr avsnitt 2.1.) Det är möjligt att sådana sexuella bilder ibland också blir obehagliga och motbjudande, särskilt om man föreställer sig själv som direkt berörd.

I så fall skulle också homosexuella kunna känna obehag inför bilder av fysisk heterosexualitet. I den undersökning bland homosexuella som ska redovisas i de följande kapitlen har den frågan berörts ibland, men bara osystematiskt och tillfälligtvis. Den tillåter inga andra slutsatser än att det finns homosexuella som säger att tanken på ett heterosexuellt samlag inte inger dem obehag, och att det finns de som säger att den gör det.

(i) Det verkar som en del heterosexuella tycker det är lite otäckt när man säger ordet homosexuell. Då tänker dom genast på en sexualakt eller nånting sånt. Om du tänker på sexuellt umgänge mellan man och kvinna, ett vanligt samlag, hur tycker du det känns?

För min del känns det ju lite frånstötande.

Man, 45 år

(s) Jag har inget emot sex med män, men upplever [...] inga emotionella djup — vilket jag gör med kvinnor.

Kvinna, 29 år

(i) Det har aldrig varit hundraprocentigt lyckat med någon kille, inte ens han jag har bott ihop med i tre år. Det har aldrig varit den där stora tillfredsställelsen. Men det har det ju varit med tjejer. Jag har aldrig upplevt det med någon kille. [...] Men det har ju ändå varit skönt på något vis. Annars hade man väl inte gjort det.

Kvinna, 26 år

(i) Jag skulle inte kunna tänka mig att vara med en kvinna liksom. Det är äckligt.

Man, 50 år

(i) Jag tycker fortfarande, märkvärdigt nog, att med man och kvinna är det relativt oaptitligt.

Man, 78 år

(i) Jag förstår dig, att det är många heterosexuella som liksom känner äckel när dom hör ordet homosexuell eller bögar och sånt här va. Att dom tycker att det är obehagligt. Men jag tror att vi homosexuella inte känner så när vi hör talas om heterosexuella eller när vi ser par. Därför att vi är ju uppvuxna med det. Det är ju det vi har sett hela tiden. Vi har alltid sett man och kvinna ihop. Det har vi ju. Så att jag tror att heterosexuella dom är så ovana vid att se två killar eller två tjejer tillsammans. Det är därför dom reagerar och tycker det är äckligt, va. Därför att det är så ovanligt. Men det är ju inte ovanligt för oss, att se en tjej och kille tillsammans. Därför tycker inte vi att det är nånting med det. Medan kanske då själva den sexuella akten, att det kan äckla oss, om vi ser en tjej och en kille tillsammans. Det kan jag tycka att det känns obehagligt och äckligt ibland.

Man, 29 år

Homosexuella låter knappast sin upplevelse av heterosexuellas sexuella praktik eller sin önskan att inte dela den påverka sin inställning till heterosexuella personer. Det motsvarande kan inte sägas om heterosexuellas inställning till homosexuella. Men som vi har sett gör många heterosexuella ändå en tydlig åtskillnad mellan homosexualitet i sig och homosexuella personer. Resultaten visar också, att det känslomässiga avvisandet av homosexualitet inte motsvaras av ett lika starkt avvisande av homosexuella personer.

3 Att vara homosexuell, att veta det och att vilja vara det

Detta och de följande kapitlen ska redovisa den undersökning som har gjorts bland homosexuella. Den fick nästan lika många deltagare som undersökningen bland allmänheten, och liksom den gjordes den både som muntliga intervjuer och en skriftlig enkät. 1 300 har svarat på enkäten och ett åttiotal har intervjuats.

Likheterna till trots skiljer sig den här undersökningen mycket från den första. Den är inte representativ, eftersom det inte går att göra slumpmässiga urval bland homosexuella. Redovisningen kommer därför att bygga mer på rimlighet, sammanhang och följdriktighet än på statistisk säkerhet.

Undersökningen är också mycket mer omfattande än den som redovisades i det förra kapitlet. Ett av de två använda enkätformulären innehöll 124 frågor (det stora formuläret) och det andra ungefär en tredjedel av dem (det lilla formuläret). Intervjuerna varierade i längd med varade ofta tre–fyra timmar. De intervjuade fick mycket fritt tala om några olika ämnesområden, som också anpassades efter deras personliga situation.

Med den uppläggningen har undersökningen vilat på en mycket större vilja att delta än som fanns i den första undersökningen. Den har berört aspekter av undersökningsdeltagarnas egen situation som har upplevts som personligt angelägna och problematiska. Den har också gett tillfälle att berätta om saker som man ofta vill att andra ska få veta, men som man känner sig förhindrad att tala om. Den starka viljan att berätta visar sig bland annat i att många har följt en uppmaning i enkäten, att själva skriva något om de ämnen som frågorna med bundna svarsalternativ tog upp. Mer än 250 personer har bifogat texter som i allmänhet sträcker sig över flera, inte sällan ett tiotal, sidor.

Det här kapitlet ska försöka säga något om homosexuellas eget sätt att uppfatta sin homosexualitet. Det skiljer sig naturligtvis från heterosexuellas sätt att uppfatta homosexualitet, men framför allt skiljer det sig från deras sätt att uppfatta sin egen heterosexualitet. De följande kapitlen kommer att behandla homosexuellas relationer till varandra och deras relationer till heterosexuella.

Mycket av det som beskrivs kan föras tillbaka på det som visades i det förra kapitlet: att homosexualitet är något både okänt och förbjudet i det heterosexuella samhället.

3.1 De första minnena

I både intervjuerna och enkäten ställdes frågor om de första minnena av homosexuella känslor. Frågorna gällde från vilken ålder man har sina första minnen. Det föranledde en del att inte bara försöka ange en tidpunkt utan också berätta vad de minns.

Det mest framträdande draget hos de minnena ger en viktig utgångspunkt för studiet av de homosexuella känslornas möte med det heterosexuella samhället. Homosexuellas minnen ser ut på ungefär samma sätt som heterosexuellas minnen brukar göra. Det är svårt att se någon annan skillnad än att känslorna riktar sig mot samma kön i stället för det motsatta. Därför är det ofta bara könet hos den som minns som avslöjar att det är minnen av homosexuella känslor.[1]

(s) Redan i sjuårsåldern hade jag min första förälskelse. En snubbe i min klass som jag skrev kärleksbrev till och fånade mig av bara attan för.

Man, 21 år

(s) Jag hade en bästa väninna som jag känt sedan jag var några år gammal. Hon bodde i ett grannhus. Vi två brukade träna på att pussas med varandra, för att sedan klara av det på killar. Jag tror vi var 13—14 år gamla vid den tidpunkten. Jag glömmer aldrig känslan hur det var att kyssa henne då för mig. Jag tyckte jag svävade på moln.

Kvinna, 36 år

(i) När man var åtta-nio år höll man på med lekar och så, doktorslekar. Jag låg över hos en tjej en gång, då ville jag också leka så där. Men det var inte medvetet sexuellt.

Kvinna, 26 år

(s) Redan som mycket liten kände jag en stark nyfikenhet till män. Redan när jag var 6—8 år och var på badhus med min far blev jag upphetsad (pirrade i magen) av att se mäns könsorgan. Däremot har jag aldrig varit intresserad av att "titta in hos tjejerna" som alla ens barndomspolare var.

Man, 19 år

(i) Jag minns mycket tydligt, att när jag drömde så var det alltid om pojkar.

Man, 55 år

(i) När jag var barn så vet jag att jag ofta hade en dröm och en önskarn [...][2] Fast jag visste ju inte vad det var frågan om då, som barn alltså. Jag vet att jag kunde drömma om att [en pojke där hemma] kom och hämtade mig och att vi var ute tillsammans. Han bar mig liksom, det minns jag, att han skulle bära mig genom skogen. Det var liksom ingen sexuell känsla, medveten sexuell känsla.

Man, 39 år

(s) Redan som femåring blev jag upphetsad av ett tv-program från karnevalen i Rio med mycket avklädda och mycket läckra kvinnor. [---] Ungefär i sjuan blev jag mycket förälskad i en klasskamrat. Hon var helt annorlunda än de andra tyckte jag. Jag hade ett enormt behov bara att vara i samma rum som hon, men jag vågade aldrig närma mig henne och var våldsamt svartsjuk på dem hon umgicks med.

Kvinna, 26 år

(s) Första förälskelsen var helt platonisk och mycket underbar, förstås. Jag var väl 16—17 tror jag — han var väl 15. Vi gick i samma skola och hade ungefär samma skolväg. Jag lyckades ta reda på vad han hette, vilken klass han gick i, var han bodde osv. Sen la jag mina tider så att jag mötte honom så ofta som möjligt, så att jag fick se honom. Gick och ställde mig utanför hans port — och gick t. o. m in i den några gånger — livrädd att han skulle komma. Han märkte nog aldrig något. Det varade väl några terminer. Det var kort sagt väldigt likt många andra

[1] (i) anger att ett citat är hämtat från en muntlig intervju och (s) att det är hämtat från ett skriftligt svar, brev o. likn.

[2] Utelämningar av enstaka ord eller meningar anges med [...], längre utelämningar med [---].

blyga killars förälskelse i en flicka. Men jag kan inte säga hur jag lyckades bortförklara för mig själv att det var en kille! Jag kallade det väl inte en förälskelse.

Man, 39 år

Någon avslöjar minnet av en hemlig dröm, en inre scen som har stått som lustens och lyckans sinnebild. En del berättar om den tidiga barndomens sexuella fascination, utforskningen av kroppar och könsorgan. Andra berättar om de första skolårens svärmerier, den första kyssen och tonårens första omtumlande förälskelser, när oanade känslodjup öppnar sig.

Det är minnen som ser ut på samma sätt och härrör från samma tid som heterosexuellas minnen brukar göra. Men det finns också homosexuella som inte har några tidiga minnen av längtan, sexuell fascination och förälskelse i samma kön. De har sina första minnen av homosexuella känslor från vuxen ålder.

(i) När började du känna något slags dragning till ditt eget kön?

Det var när jag träffade en tjej för ett och ett halvt år sen. Jag hade överhuvudtaget aldrig tänkt på det förut. Jag har ju vetat att det existerar naturligtvis, men överhuvudtaget aldrig tänkt på det. [---]

Vad hände då för ett och ett halvt år sen?

Hon ringde hem till mig. Sa mer eller mindre att hon var förälskad i mig. Jag tänkte, herregud, vad är detta? Tidvis var det rätt besvärligt för henne, så jag bjöd hem henne så vi kunde prata om det, för att neutralisera det hela. Jag tyckte hon var trevlig och intressant. Så träffades vi och rätt vad det var så var jag förälskad i henne också. [...] Hon trodde, utifrån mitt sätt att vara, att jag var lesbisk. Hon var övertygad om det när hon ringde till mig, annars hade hon säkert aldrig vågat ringa.

Kvinna, 29 år

(i) När vi hade gift oss [...] skulle jag på en kurs och vi blev inhysta i ett hus någonstans. [...] Då vet jag att den andra killen som jag delade rum med hade varit ute och dansat och han kom hem sent. Jag hade inte somnat och han låg och runkade och han upplevde nog återigen en massa sexuella känslor, ensam då. Då först kände jag någon sorts . . . längtan eller vad jag ska kalla det för, att vi borde inte ligga i var sin säng. Men sen föll väl det där.

Tycker du att du aldrig hade känt den längtan så klart tidigare?

Det tror jag inte, utan det gick upp för mig först tio år senare, att *då* var det något som sa klick.

Man, 42 år

(s) Jag är nu 40 år och gift sedan 12 år tillbaka och har till för 3 år sedan varit klart heterosexuell och haft mycken glädje av sex ihop med män. [... Då för tre år sedan] träffade jag en flicka på en kurs och jag tyckte genast om henne. Jag som annars alltid funnit kvinnor ointressanta drogs till den här flickan, som är självständig, intelligent, verbal, glad, mjuk, varm och levande. En så levande människa hade jag aldrig mött och till min glädje fick vi genast fin kontakt. En kväll upptäckte jag att jag tänkte sexuellt på henne och blev mycket fundersam — lesbisk kärlek hade alltid förefallit mig motbjudande. Så småningom tog jag initiativ och bjöd hem henne [...]. Vi träffades flera dagar i sträck och jag förälskade mig utom all kontroll.

Kvinna, 40 år

(s) [...] mina känslor för män [har] ej fått utvecklas naturligt, och så småningom har tankarna på sex och erotik aldrig uppstått vid samvaro med människor. Min hustru var jag aldrig förälskad i, ehuru vi höll av varandra. [...]

I somras var jag nästan helt handlingsförlamad — lagade mat, åt, solade på en balkong, for ut med hunden några gånger, gick på toaletten. Allt gjordes av yttersta tvång. [...] Ensamheten förlamade mig.

Identitetskrisen började i slutet på september, då jag tog itu med och tänkte till över frågan varför jag inte fått någon kontakt med någon människa i hela mitt liv.

Då "vaknade" jag och började misstänka att jag kanske är bög! Förträngd bög, och när så filmen "Du står inte ensam" berörde mig så starkt, att jag gick gråtande därifrån och kände kärlekens värme lågande i bröstet, fortsatte jag att tänka till och har nu funnit, att om jag ska få några relationer till människor, måste det bli inom böglivet. Nyss omtalade kärlekens värme hade jag aldrig känt förut, men den riktade sig ju inte mot någon bestämd person.

Man, 59 år

Den här mannen förutsätter att han i någon mening alltid har haft homosexuella känslor, men att han under större delen av sitt liv inte själv har varit medveten om dem.

I enkäten ställdes en fråga om vid ungefär vilken ålder man började känna dragning till sitt eget kön.[1] Som tabell 3.1 visar placerar de flesta sina första minnen av någon form av homosexuell attraktion vid åren kring puberteten. 28 procent har sina första minnen från 15—19 år och 8 procent från vuxen ålder. (Svaren gavs direkt i siffror och inte i tabellens åldersklasser.) Det finns alltså många homosexuella som inte tycks ha varit medvetna om några homosexuella känslor, när heterosexuella brukar vara fullt medvetna om sin dragning till det andra könet.

Tabell 3.1. Ålder från vilken man minns den första dragningen till samma kön. Procent.

— 9 år	11
10—14 år	53
15—19 år	28
20—24 år	5
25 år —	3
	100
	N* = 1 278

* N är det antal som utgör 100 procent, dvs. antalet svarande.

Det statistiska materialet visar också att homosexuella kvinnor har en tendens att ha något senare minnen än män. Äldre har också en liten men systematisk tendens att ha senare minnen än yngre. Det kan bero på att det är svårare att minnas ju äldre man blir. Men det kan också bero på att det finns förhållanden som gör det svårt att bli medveten om homosexuella känslor, och att de förhållandena var starkare för några decennier sedan än de är nu. På samma sätt kan sådana förhållanden utöva större inflytande på kvinnor än på män.

3.2 Att vara homosexuell, utan att veta det

Frågan när man första gången kände dragning till sitt eget kön frågar egentligen om flera saker. Den frågar om vilka minnen man har, men den frågar också om vilken innebörd man ger begreppet homosexualitet och ord som "känna dragning till sitt eget kön". Den som svarar på frågan ger vissa minnen innebörden att de handlar om homosexuella

[1] *Hur gammal var du ungefär, när du första gången kände en dragning till pojkar eller män?/flickor eller kvinnor?* Stora formuläret i mans- och kvinnoversion. *Hur gammal var du ungefär, när du första gången kände en dragning till någon av ditt eget kön?* Lilla formuläret.

känslor. Svaret blir en rekonstruktion av händelser i det förflutna med hjälp av begrepp och sätt att kategorisera och tänka som gäller i nuet. Samma händelser, framställda i den skiftande form som minnet ger dem, har i allmänhet haft en annan innebörd och varit placerade i andra sammanhang tidigare.

I undersökningen är det flera som betonar just detta, att deras svar är ett uttryck för hur de nu ser på saken.

(s) Ser jag nu tillbaka på mitt liv verkar det helt självklart att jag alltid har varit homosexuell.

Kvinna, 26 år

(s) Först efteråt har jag fattat — som att lägga ett pussel — att det har varit massor av sådana känslor sedan långt tillbaka i min barndom och ungdom.

Kvinna, 26 år

(s) Trots år av undran tycks det mig så här i efterhand som om jag alltid vetat om min homosexualitet.

Man, 27 år

En kvinna uttrycker sig på följande lite underfundiga sätt.

(i) Kommer du ihåg när du började känna en dragning till ditt eget kön?

Ja, det har jag alltid gjort, men jag visste ändå inte om det.

Kvinna, 56 år

De orden är en bra sammanfattning av något som de flesta kan berätta om när de ser tillbaka: de har varit homosexuella utan att veta om det. Detta för in den viktiga distinktionen mellan å ena sidan att ha homosexuella känslor och å andra sidan att tänka tanken att man har homosexuella känslor. Det är inte alls samma sak, och de följande citaten får göra den skillnaden tydlig.

(i) Det kom tidigt. Mest påtagligt kom det i tolv-trettonårsåldern. [...] Men vad det var, det kunde jag inte definiera. [...] Jag kunde inte alls sätta något namn på det. Jag tror inte jag visste vad homosexualitet var.

Kvinna, 26 år

(i) Känslorna har funnits länge, men jag har inte vetat vad det har handlat om. Att det överhuvudtaget fanns nånting som hette homosexualitet, det visste jag ju inte.

Man, 29 år

(i) Jag var nog arton eller nitton skulle jag tro, då var det en flicka som jag faktiskt . . , jag visste att hon brukade ofta gå ute på stan också. Jag försökte alltid titta efter henne när jag gick ut. [...] Men jag förstod inte riktigt varför jag gjorde det heller då.

Kvinna, 32 år

(s) Först i 29—30-årsåldern började jag fundera över min sexuella identitet. [...] Då och senare har jag funderat och tänkt tillbaka på vilka människor jag känner mig dragen till. Vilka människor jag ser efter och är intresserad av. Det är nästan alltid män. Och så har det varit sedan tonåren. Jag har aldrig varit intresserad av flickor på det konventionella sättet. [...] Men detta var jag alltså helt omedveten om tills jag var 30 år.

Man, 36 år

(i) Jag hade väl en viss känsla av att jag gillade killar, i synnerhet vackra killar. Jag vill inte påstå att jag var medveten om att det var något homosex i det, utan det var väl bara det att jag tittade på dom och tyckte dom var snygga. Men jag var inte medveten om det, riktigt vad det rörde sig om. [...]

Började du sen vid någon tidpunkt själv betrakta dig som homosexuell?

Det kan jag inte säga förrän på senare år. Därför att det har inte gått upp för mig riktigt vad det var.

Man, 78 år

(i) Under hela puberteten hade jag intensiva vänskapsförhållanden med flickor som jag *nu* kan känna igen som förälskelser. Men det kände jag inte igen då. Vi sågs varje dag och skrev väldigt kärleksfulla brev och så vidare. Det var säkert förälskelser. Jag var vansinnigt svartsjuk när dom började umgås med killar. Jag led alla kval, men jag kände inte igen det som förälskelse. Det var så förbjudet att älska en kvinna.

Kvinna, 40 år

(s) Hade en mycket jobbig period mellan 17 och 25 år. Var ofta förälskad i olika arbetskamrater men hade ingen sexuell längtan efter dem. [...] Jag hade aldrig träffat någon homosexuell och tanken att jag var homosexuell var säkert främmande — tyckte bara jag hade en längtan efter kvinnor som var svår att bära. Var vid den här tiden ofta olycklig, men lyckades på ett utmärkt sätt förtränga varför.

Kvinna, 37 år

(s) Som ung tyckte jag mig ha ett stort behov av manliga kompisar, är själv man. Blev alltid besviken på kompisrelationer utan att veta varför. Kunde inte definiera mina känslor som homofila. Bög = sex, och det kände jag inte, däremot stort behov av nära vänskap, gemenskap över huvud taget.

Man, 34 år

(i) Jag gick på folkhögskola 1941 [...]. Där fanns en grabb, en lång, mörk, stilig grabb. [---] Först efteråt, när jag blev medvetet homosexuell, så har jag insett att jag älskade honom. För du vet, jag sönderslets av helvetets alla marter, när han började sällskapa med en kvinnlig kurskamrat och dom gick ut och pratade om kvällarna, och han inte gick ut och tog promenader med mig längre. Jag smög mellan träden och kikade på dom. Jag har inte förstått det förrän efteråt.

Man, 59 år

(i) Under dom trettio åren du var gift, tänkte du på tjejer under den tiden?

Det gjorde jag säkert. (Skratt)

Men upplevde du dig som homosexuell?

Nej, egentligen inte. Nej. Det är klart att jag tänkte var finns [...] dom som känner likadant som jag, men det var på ett annat sätt. Jag trodde hela tiden att jag måste ha en bästa väninna. Det var en bästa väninna som jag letade efter.

Du letade alltså inte efter en sexuell relation?

Nej. Det visste jag ingenting om egentligen.

Kvinna, 56 år

De här citaten kan vara till hjälp för att urskilja några olika aspekter av bristen på vetskap eller medvetande om den egna homosexualiteten.

För det första saknar man ett ord att fästa på sina känslor: "Jag kunde inte alls sätta något namn på det. Jag tror inte jag visste vad homosexualitet var.". Man har inte ord för att benämna känslor, som både är skilda från och samtidigt har något gemensamt med de känslor som män och kvinnor hyser för varandra. Det är känslor som är skilda från de heterosexuella känslorna genom att spänna mellan människor av samma kön, men känslornas karaktär och intensitet är desamma. Det som saknas är ett ord som gör avgränsningar åt två håll: både gentemot heterosexualiteten och gentemot den mindre känslodjupa, asexuella vänskapen. Man saknar alltså ord som betecknar möjligheten av kärlek och sexualitet mellan människor av samma kön.

Det språkliga tomrummet motsvaras av ett reellt eller socialt tomrum.

I den värld man lever har man aldrig sett tecken på kärlek och sexualitet mellan människor av samma kön. Det är någonting okänt.

(i) Till en början, i ungdomsåren, så visste jag ju inte något ord för det här. Jag visste inte om att det fanns. Det var en okänd företeelse helt och hållet.
Man, 53 år

(s) Något alternativ till man/kvinna relationen var jag inte medveten om.
Kvinna, 26 år

(i) Det var liksom något som fanns *där inne*, en känsla eller en föreställning. Men i min värld existerade det inte.
Man, 35 år

När homosexualitet är någonting okänt saknas det inte bara ord för att beteckna det utan också ett språk för att ge uttryck åt homosexuella känslor. Det finns inga ord och inga beteendemönster till hands för att uttrycka och försöka tillfredsställa den längtan som riktar sig mot samma kön. Det som finns är en stor uppsättning ord, föreställningar och beteenden som är mer eller mindre ändamålsenliga för att uttrycka och försöka tillfredsställa en längtan till det andra könet: idealbilder av lycklig kärlek som ger material till önskningar och dagdrömmar, former för kontaktsökande, sätt att visa intresse, locka och uppvakta, ord och handlingar som demonstrerar uppskattning, tillgivenhet, ömhet och kärlek, etablerade samlevnadsformer och kända sexuella beteenden. Samma slags känslor riktade mot det egna könet har mycket svårare att hitta former som de kan anta i sin strävan att nå sina mål.

Bristen på uttrycksformer är också en brist på subjektiva upplevelseformer. Känslorna kan upplevas som formlösa och diffusa: "hade ingen sexuell längtan [...] tyckte bara jag hade en längtan efter kvinnor som var svår att bära.".

Det blir svårt att uppfatta känslorna i de mönster som är reserverade för förhållandet mellan man och kvinna. Det finns därför en tendens till att känslorna inte upplevs som sexuella och som uttryck för förälskelse och kärlek.

(i) Så var det en flicka som jag började beundra väldigt mycket. Blev enormt stimulerad. Hon var en oerhört intelligent person. Jag hade aldrig träffat någon som varit så stimulerande och intressant. [...] Vi började skriva till varandra och ringa till varandra. Det blev mer och mer intensivt. Jag märkte att jag blev glad när hon hörde av sig. [...] Jag hade ingen aning om då, att jag höll på att förälska mig i en kvinna. Jag kände inte igen mina känslor på något sätt.
Kvinna, 40 år

Det tycks framför allt vara två uttrycks- och upplevelseformer som finns till hands och som de homosexuella känslorna ofta antar. Homosexualiteten kan framträda som ett behov av vänskap med personer av samma kön: "Som ung tyckte jag mig ha ett stort behov av manliga kompisar." "Jag trodde hela tiden att jag måste ha en bästa väninna."

Homosexualiteten kan också framträda som en sorts rent estetisk uppskattning av likkönade personers yttre.

(i) Jag kunde ju titta på pojkar och tycka att den och den var vacker och så där. Det tänkte jag att det gör väl alla. För det kan ju även en heterosexuell person säga, att det var en grann pojk den där.
Man, 45 år

När de homosexuella känslorna bestämmer vart blicken söker sig, behöver den som ser inte ens vara riktigt medveten om vad det är som blicken söker sig till: "Först i 29—30-årsåldern började jag fundera [...] på vilka människor jag känner mig dragen till. Vilka människor jag ser efter [...]".

Känslorna kan till och med kanaliseras i direkta sexuella handlingar utan att deras specifikt homosexuella karaktär framträder; handlingarna uppfattas som sexuella, men inte som homosexuella.

(i) Jag var i tonåren. Nu ser jag på det som väldigt oskyldigt och normalt pojkbeteende, som jag tror är ganska vanligt bland killar. Att man onanerar tillsammans och så där. [...] Spänningen i dom åren gjorde väl att vi lekte då, men jag uppfattade mig fortfarande inte som homosexuell. Jag var ute och jagade tjejer som alla andra.

Man, 42 år

Homosexuella känslor kan alltså komma till uttryck i former som är vardagligt tillgängliga, och som inte behöver ifrågasättas och uppfattas som konstiga eller onormala. Deras dimension av längtan efter intimitet, sexualitet och kärlek i relation till människor av samma kön blir på det sättet omedveten. Känslorna kan till och med komma till uttryck i så indirekta, diskreta och förtäckta former att de kan tyckas vara på gränsen till att utplånas helt. Det illustreras av fallet när de visar sig i blickens sökande, utan att den som ser upptäcker vad det är som blicken söker sig mot. De homosexuella känslorna blir då omedvetna i den meningen, att de inte kommer till något subjektivt, för medvetandet tillgängligt uttryck alls. När de homosexuella känslorna inte har varit subjektivt tillgängliga blir de också svåra att upptäcka och minnas i efterhand. Det är då man inte har några minnen av homosexuella känslor eller placerar de första minnena högt upp i vuxen ålder.

I enkäten ställdes frågan hur gammal man var, när man började betrakta sig själv som homosexuell eller bisexueell.[1] Bara tio procent säger sig ha varit i pubertetsåren, samma ålder som de flesta har sina första minnen av homosexuella känslor ifrån. Hälften säger att de hade fyllt 20 år när de började se sig som homo- eller bisexuella.

Tabell 3.2. Ålder när man började betrakta sig som homosexuell eller bisexuell. Procent.

10—14 år	10
15—19 år	40
20—24 år	29
25—29 år	13
30 år —	8
	100
	N = 1 259

Liksom när det gällde den ålder från vilken man hade sina första minnen av homosexuella känslor, finns det här ett visst samband med både kön och nuvarande ålder, och sambanden är av ungefär samma styrka.

Att det inte är samma sak att ha homosexuella känslor och att ha tanken att man är homosexuell, framgår alltså också av de statistiska resultaten. Om vi från den ålder när man började betrakta sig som homosexuell, drar den ålder från vilken man minns sina första homosexuella känslor, får vi en genomsnittlig skillnad på sju år (avrundat medelvärde).

[1] *Hur gammal var du, när du började betrakta dig själv som homosexuell eller bisexuell?* Stora formuläret. *Hur gammal var du, när du kom fram till att din sexuella inriktning är den som du angav i förra frågan?* (Homosexuell eller bisexuell). Lilla formuläret.

Så lång tid har det alltså i genomsnitt tagit dem som har svarat på enkäten att komma underfund med sina känslor. Men den tid det har tagit för varje enskild person varierar mycket. För nio procent har det tagit mindre än ett år och för åtta procent mer än femton år. För tre fjärdedelar har det tagit mellan ett och tio år, och däremellan är fördelningen ganska jämn.

3.3 De saknade känslorna

De sju år det i genomsnitt har gått från de första ihågkomna homosexuella känslorna till medvetandet att man är homosexuell är ett resultat av att man lever i en heterosexuell kultur, där homosexualitet är någonting okänt.

Den heterosexuella kulturen gör homosexualiteten osynlig, samtidigt som den framställer heterosexualiteten på många olika sätt. Den är ämne för förtroliga samtal, för skämt och anspelningar. Den visar sig direkt i heterosexuella relationer, som markeras av att man håller varandra i hand, av hänvisningarna till "min kille" och "min tjej" eller "min man" och "min fru", av äktenskapet och det gemensamma efternamnet, den gemensamma bostaden och barnen. Heterosexuella känslor formuleras och iscensätts också oupphörligt i romaner, veckotidningar, filmer, dans, sångtexter, reklam osv. Heterosexualiteten är en dominerande social och kulturell institution.

Heterosexuella människors känsloliv står i ständig växelverkan med den heterosexuella kulturen. Kulturen ger känslorna ord och uttrycksformer och känslorna ger kulturen mening. Homosexuella människor måste också förhålla sig på något sätt till den heterosexuella kulturen. När dess dominans är så total att de inte hittar ord och uttrycksformer för sina egna känslor och inte kan identifiera dem som längtan efter kärlek och sexualitet, kan de i stället uppleva sitt problem som en brist på sådana känslor. De saknar de känslor som kulturen förutsätter och ständigt hänvisar till.

(s) Tydligast kommer jag i alla fall ihåg att jag länge funderade över vad det "var för fel på mig", då jag inte kände någon större lust att sitta och snacka "fruntimmer". Kände mig heller aldrig särskilt ivrig om att få gå i säng med någon tjej. Funderade alltså litegrann så där, särskilt när jag började bli kring 25-årsåldern och mina föräldrar började fråga när jag skulle komma hem med någon svärdotter då?

Man, 36 år

(i) Det var ju det att jag kände mig annorlunda än andra killar som då började intressera sig för tjejer, vilket inte jag gjorde. Då var jag annorlunda på något sätt. Att jag inte kände som dom. När dom började prata om att den och den tjejen är snygg. Det förstod inte jag.

Man, 29 år

(i) Jag var med på skoldanser och så vidare. Man dansade med killarna, men jag kunde inte uppnå någonting annat än en kompiskänsla. När andra stod och fnittrade och skrattade om sina förälskelser och allting sånt, så stod jag mest och lyssnade.

Kvinna, 27 år

(i) Jag skämdes. Då var jag redan tjugoett år, och jag skämdes liksom att jag inte hade en riktig pojkvän. Jag pratade väldigt mycket, att jag hade levt med den ene

och den andre, massor med saker som absolut inte var sant. Så alla trodde ju att jag var väldigt mycket tillsammans med killar.

Kvinna, 56 år

(i) Ibland tyckte man det var jobbigt, därför att man kände att man inte blev så kär i någon som dom andra sa att dom blev. [...] Det var väl den där känslan man hade, att man inte blev kär. Och att man trodde att man skulle bli det.

Kvinna, 26 år

Kärleken betraktas som ett av livets högsta värden, och kärlek känner man till en person av motsatt kön. När den känslan dröjer och det börjar bli dags att den infinner sig, kan det upplevas som att något väsentligt i tillvaron, eller kanske själva tillvarons mening, hotar att inte gå i uppfyllelse.

Att inte känna attraktion till det andra könet är också att sakna en erfarenhet som alla andra tycks dela på. Man står främmande för ett av de teman som kamratskap och gemenskap utvecklar sig kring, antingen det är pojkars och mäns sexuella jargong eller flickors och kvinnors intresse för känslor och personliga relationer. Man får inte heller den självbekräftelse som består i att känna igen sig i andra, i vetskapen att man är som andra. Det skapar känslor av att vara utanför, annorlunda och ensam.

3.4 Att inte vara heterosexuell, utan att veta det

Den som inte känner igen sig i den heterosexuella kulturens bärande tema kan känna ett avstånd och främlingskap, som mest består i att man saknar de känslor alla andra tycks ha och inte så mycket i att man har känslor av ett annat slag.

Ett annat sätt att förhålla sig till den heterosexuella kulturen när man saknar ett språk för de egna känslorna och har svårt att upptäcka dem, är att inordna sig under den; man accepterar den heterosexuella kulturens påstående att heterosexualitet är något allmänmänskligt och naturligt. Man utgår från att man är som alla andra och använder sig av den lättillgängliga repertoaren av heterosexuella uttrycksformer och beteenden.

(i) Det var väl mycket [...] att jag föll in i ett mönster som jag hade lärt mig. När man blir femton—sexton år, då ska man tycka om en tjej. Det var väl det som jag föll in i. Och jag hittade ju också en tjej som jag tyckte om. Men ändå inte på samma sätt.

Man, 29 år

(i) När jag var tolv—tretton år, i det här gänget som jag umgicks med, då skulle man ju vara med tjejer. Man skulle ha sällskap. Och jag hade ju inget att jämföra med. Sen när jag på senare år har upplevt otroligt starka känslor för killar, då vet jag att jag många gånger har tänkt så här: jaha, var det så, var det *så* dom kände. Du förstår, det kände ju inte jag, det här med tonårsförälskelser och hela den kulten. Det har jag ju förstått, att det upplevde inte jag.

Man, 35 år

(i) Man hade sällskap med killar och man skulle vara kär i dom, vilket man inte var. Man tyckte på sin höjd bra om dom. Och ibland gjorde man ju inte ens det. Det var bara det att vissa killar var ju då mer . . , såg mer trevliga ut än andra och allt det där. Men det enda jag kommer ihåg, det var att jag ibland tänkte, att det har väl alla tonårstjejer det här med den rätte. Att när den rätte, när han kommer,

då blir jag kär. Jag trodde liksom hela tiden nånstans att jag skulle bli kär i en kille, fast jag då inte blev det.

För att du inte hade hittat den rätte?

Nej, för att jag inte hade hittat den rätte. Jag hade väl läst för mycket Mitt Livs Novell antagligen. Så att hela min tonårsperiod och ända upp i tjugoårsåldern spelade jag den här rollen, hela tiden. Trodde alltså fortfarande att jag skulle bli kär i en kille, även om jag under den tiden hade upplevt väldigt starka känslor för tjejer, som blev mer och mer påtagliga egentligen. Men ändå kunde jag inte sätta någon stämpel på det. Därför att jag inte visste hur det var egentligen.

Kvinna, 26 år

(i) Den första killen jag låg med, då var jag tjugosex år. Det kan hända att jag under tonåren kunde ha hamnat i en situation där jag hade kunnat upptäcka, att det här är nånting för mig. Men det uppstod aldrig. Det var tjejer och det var fester, det var brudar och det var hela den svängen. Man skulle gifta sig och allt det där.

Man, 35 år

Det heterosexuella livsmönstret finns som en självklarhet, en samhällets eller naturens ordning. Det saknar alternativ, ingen och ingenting ifrågasätter det. Det hör också till det heterosexuella livsmönstret att en man och en kvinna flyttar ihop, skaffar barn och gifter sig. Det är så man inrättar sitt vuxna liv, om man lyckas förverkliga den heterosexuella kulturens ideal.

(s) [Jag fann] en ny identitet för bara några år sedan. Fram till dess har jag levt ett konventionellt liv med äktenskap, barn, skilsmässa osv. och oreflekterat upplevt mig själv som heterosexuell; förväntat mig kärlek och sexualitet i förbindelse med män.

Kvinna, 47 år

(i) Sen gifte du dig då, tjugofyra år gammal?

Ja.

Var du förälskad i honom?

Nej.

Varför gifte du dig då?

Ja det kan man fråga sig. Varför gifte jag mig? För att jag tyckte att någon gång måste man gifta sig. Och för att han verkade ärlig och mycket klok, och jag tyckte mycket om honom, naturligtvis.

Kvinna, 56 år

(s) Det hade börjat så smått — vi blev vänner, läste ihop, [...] tillbringade mycken tid tillsammans. Till sist var jag så förtjust i henne att jag t. o. m. inbillade mig att jag åtrådde henne sexuellt. Då slog jag snabbt till och friade och så gifte vi oss. Vi var faktiskt mycket lyckliga i närmare fem år. Eftersom jag tyckte så mycket om min fru, så låg jag med henne också, förstås. Det gör man ju — och hon gillade det ju! Och jag hade inget att jämföra med!

Man, 39 år

(i) Det konstiga är ju att jag måste ha varit väldigt ovetande om det själv. Eftersom jag kunde, vad ska man säga, gå åstad och gifta mig, utan att ha den minsta lilla tanke på att det kunde gå snett på grund av det här.

Man, 38 år

I enkäten är det 43 procent som under någon period av sitt liv har levt helt heterosexuellt (frågan ställdes bara i det stora formuläret, N = 518).[1] Det finns också en markant skillnad mellan könen i det avseendet. Två tredjedelar av kvinnorna har levt heterosexuellt mot bara en tredjedel av männen.

[1] *Har du under någon period av ditt liv endast haft sexuellt umgänge med kvinnor?/med män?* Stora formulärets två versioner.

För dem som har levt helt heterosexuellt har den heterosexuella perioden i genomsnitt varat i sju år.[1] Den har varit ungefär lika lång för både män och kvinnor.

En fjärdedel (26 procent) har någon gång varit sammanboende med en person av motsatt kön (endast lilla formuläret, N = 736).[2] En hälften så stor andel (13 procent) är eller har tidigare var gifta (endast stora formuläret, N = 503).[3] (En procent är änkor/änklingar, tre procent är gifta och nio procent är frånskilda. Andelen frånskilda är dubbelt så stor bland kvinnorna som bland männen, 15 mot 7 procent.)

När man efteråt ska förklara att man en gång har levt heterosexuellt, pekar en del i första hand på förväntningarna från omgivningen. Det är andra som har ställt mer eller mindre klart uttalade krav att man ska skaffa sig förhållanden eller sexuella erfarenheter med det motsatta könet.

(s) Ända till tjugofemårsåldern har man försökt att vara som vanliga heterosexuella. Åka till folkparker t. ex., bara för att kunna tala om sedan att man hade varit ute. Jag bjöd upp dem som såg snälla ut. Sedan smög jag iväg lite innan de stängde, så de inte såg att jag inte hade nån tjej med mig.

Man, 37 år

(i) Jag har alltid varit lesbisk. Jag har aldrig varit kär i någon kille. Jag har aldrig tänt på en kille. Men jag har legat med killar, bara för att alla andra har gjort det. Man vill inte bli utanför i alla fall, särskilt inte när man bor i ett sånt där litet samhälle. Det är ganska hemskt att bli utfrusen.

Kvinna, 19 år

(i) Jag drog väl lite grann med killar bara för att få vara med mina kompisar.

Kvinna, 39 år

Man följer det heterosexuella beteendet för att bli accepterad och uppskattad av andra. De heterosexuella beteendemönstren kan alltså framstå som vägarna man går för att tillfredsställa olika behov som inte är sexuella.

(i) Man hade en viss period i sitt liv när man skulle ut, man skulle inte vara hemma. Man kom inte överens med föräldrarna då. En viss tid var man rent för jävlig mot dom. Vart ska du? Jag ska ut. Vart ska du gå? Det kan du skita i. Den stilen. Och då fick man ju gå där dom andra gick och då var det ju på diskotek och sånt.

Kvinna, 26 år

(i) Att jag var tillsammans [med killar] det var inte för att jag hade känslor för dom, för det har jag aldrig haft. Utan jag var tillsammans med dom för att jag utnyttjade dom, på mitt sätt. Jag var ensamt barn, har bara mor [...] och hon hade ju aldrig pengar eller nånting. Det bjöd killarna på då. Jag utnyttjade dom genom att kunna åka med och få saker. Och dom i sin tur utnyttjade mig. Men känslomässigt har jag aldrig haft några känslor för dom. Jag kände mig ungefär som en docka.

Kvinna, 33 år

(i) Dels var det väl lite grann det att jag tyckte att det var jobbigt att bo hemma hos mor och far. Jag ville väldigt gärna komma hemifrån och få eget hushåll, och då var detta en av lösningarna. [...] Vi trivdes väldigt bra ihop. Vi var inte tvingade att gå in i äktenskapet. Grabben kom efter ett år. Jag hade ett starkt behov av att komma hemifrån.

Man, 56 år

(i) Vi träffades 1919 första gången och hade många gemensamma intressen med teater och musik och sånt. [Några år senare] fick jag plötsligt en sån fruktansvärd

[1] Medelvärdet av skillnaderna *Ja, från . . . års ålder till . . . års ålder.*

[2] *Har du någon gång varit sammanboende med en kvinna?/en man?* Lilla formuläret.

[3] *Är du eller har du varit gift (det vill säga, med en kvinna?/ man?) — Har aldrig varit gift. Är gift. Frånskild. Änkling/ Änka.* Stora formuläret.

längtan efter denna flickan. Men det hade inget med sex att göra. Utan bara att jag liksom behövde — det är svårt att förklara — jag behövde någon jag kunde prata med och som förstod mig.

Man, 78 år

Att söka kontakt med det motsatta könet kan vara ett sätt att frigöra sig från föräldrarna och komma hemifrån, att få kamrater och bli delaktig i en gemenskap med jämnåriga, eller att få en nära och personlig relation till en annan människa, utan att det sexuella elementet i relationen upplevs som särskilt viktigt. Homosexuella känslor är inte något hinder för relationer till det motsatta könet som ger vänskap, trygghet och gemenskap.

(s) Det dröjde länge innan jag "kom ut" (28 år) troligen beroende på att jag hade, under många år, en riktigt bra tjejkompis, vi trivdes jättebra tillsammans, kunde prata om nästan allt. (Vi hade dock inget sexuellt förhållande.)

Man, 36 år

(i) Att jag träffade honom hade med mitt friluftsintresse att göra. Det var en mycket trevlig kille, väldigt mjuk. Jag vill inte säga att han var kvinnlig, men han var liksom mjuk och öm på ett sätt som är sällsyt bland killar. Och vi hade väldigt mycket friluftsintressen, var ute i skog och mark, fiskade och gick i fjällen, åkte skidor. Det var liksom det som höll oss mest ihop.

Kvinna, 27 år

(s) När jag träffade honom var det också som jag för första gången träffade någon som inte tyckte jag var ful, fel klädd osv. Det var en otrolig upplevelse att känna sig önskad och uppskattad.

Kvinna, 26 år

(i) [Hon] var egentligen den första människa som älskade mig alltså. Naturligtvis var det jätteskönt för mig. Och jag älskade henne, och så blev hon med barn och hela, alltihop det här. Vi hade det bra. [...] Men innerst inne så är man nog, så är åtminstone jag homosexuell.

Man, 55 år

Heterosexuella relationer kan alltså ge homosexuella något värdefullt, men det finns också något som de inte kan ge.

(i) Det blev mest att jag var med killar. Man provade på många. Väntade att det skulle vara någon som passade en bra. Jag letade efter någon som jag kunde tycka om lika mycket som jag tyckte om någon i fantasin. [...] Jag letade efter någonting som jag inte hittade.

Kvinna, 31 år

3.5 De heterosexuella problemen

Förhållandet mellan man och kvinna framstår i en heterosexuell kultur som ett av de viktigaste, eller det allra viktigaste, sättet att fylla ut livets brister och ofullkomligheter. Den längtan som alla har efter det fullkomligt tillfredsställande kanaliseras i en heterosexuell kultur i ett sökande hos det motsatta könet. Heterosexuella söker en person av motsatt kön, som kan befria dem från all saknad och tillfredsställa de önskningar som aldrig kan sättas riktigt i ord.

Medan den heterosexuella kulturen riktar in människors sökande efter det goda livet, kärleken och lyckan, mot det motsatta könet, kan man se homosexualiteten som grundläggande känslor och fantasier som

placerar det åtråvärda och sökta hos samma kön. När homosexuella känslor existerar på den heterosexuella kulturens betingelser får det bestämda konsekvenser.

För det första har känslorna svårt att komma till uttryck och medvetande i former som svarar mot deras homosexuella innehåll. För det andra kan sökandet så som det tar form i medvetna önskningar och handlingar få en inriktning på det motsatta könet, och det kommer då att vara i strid mot de homosexuella känslornas inriktning. Denna motsättning mellan de grundläggande, omedvetna känslorna och medvetna förväntningar, önskningar och beteenden framträder på olika sätt.

(i) Man var ute och dansade, träffade killar som dom andra gjorde. Men jag tyckte inte riktigt om det.

Du var med ute ändå?

Ja, man var ute jämt, på dansställen och träffade killar. Jag visste inte varför jag inte tyckte det var roligt.

Kvinna, 42 år

(s) Jag förstod egentligen inget av mina känslor, hade inget perspektiv, ingen norm att forma mitt liv efter. Jag försökte "vara som andra", supa och vara med tjejer. Mest supa förstås. För när jag var full kunde jag förmå mig att hångla med tjejer och sedan bli "opasslig" om det drog ihop sig till samlag (att bli redlös på en fest var socialt accepterat, ja rentav uppskattat). Dessutom var det socialt accepterat att lägga armen om en kille när man var full.

Man, 34 år

(s) Allteftersom åren gick blev jag mer och mer irriterad över att jag aldrig lyckades bli bekant med flickor på ett sådant sätt att vi kom nära varandra. Ja, jag var t. o. m. "rädd" för flickor. Rädd för att det skulle gå för långt.

Man, 38 år

(i) När jag kom upp och var femton-sexton år och började vara ute med pojkar, då var det ju det att mina kompisar berättade att dom tyckte att den och den var gullig. Jag kunde inte se nånting gulligt. Man var ju ute och åkte i bilar och kramades och pussades. Och en kompis hon berättade sen att den och den var si och så, och jag kunde inte . . . Jag tänkte vad i jesse namn, vad är det med mig, för jag får aldrig den känslan. Jag hade kanske följe med en kille i högst tre månader, så länge jag kunde hålla honom på avstånd. Det gick aldrig så långt att vi låg med varandra. För det kunde jag inte. Utan tre månader, det var det mesta. Det hade jag, tror jag, en tre—fyra stycken, som höll så länge. Dom avlöste varandra. Jag försökte hela tiden hitta någon som jag tyckte om, men jag hittade aldrig den rätte så att säga. [...]

Under den tiden, hade du inte en tanke på att du kanske var homosexuell?

Nej, det hade jag inte. Det hade jag faktiskt inte. Jag hade ju vissa tankar på att det måste vara nåt fel nånstans, antingen på mig eller på dom killarna jag träffade. Att det var nånting där som inte stämde. Att det helt enkelt inte var den rätte.

Kvinna, 32 år

Det man väntar på infinner sig inte. Man blir inte förälskad och får aldrig de sexuella upplevelser som andra tycks få. Men förutsättningen ifrågasätter man inte: att det är i den heterosexuella modellen som lösningen finns, att det är den som kan lösa en från den längtan man känner. Då måste man också placera problemet inom den heterosexuella modellens ram: "det måste vara nåt fel nånstans, antingen på mig eller på dom killarna jag träffade".

Närmast till hands ligger det nog att söka felet hos de andra. Man har

träffat fel personer, de som inte har kunnat väcka ens kärlek. Problemet tar skepnaden av en svårighet att hitta den rätte eller rätta.

Om man i stället placerar felet hos sig själv, kan man uppleva det som en personlig oförmåga att få kontakt med det andra könet. Man är hämmad och blyg, inte tillräckligt attraktiv, snygg, charmig och framåt.

Den egentliga svårigheten är att viljan att leva i en heterosexuell relation står i strid mot strömningar i känslolivets djupare skikt. Den heterosexuella sidan i den konflikten får sin styrka av alla sociala förväntningar, förebilder, normer och tänkesätt. På den homosexuella sidan finns känslor som bara framträder i diffusa, indirekta former, och deras motstånd är ofta otillräckligt: som vi har sett ingår många homosexuella heterosexuella relationer. Det innebär inte att konflikten är bilagd. Den kvarstår och ger ibland den heterosexuella relationen en karaktär, som gör det tveksamt om den förtjänar sitt namn.

(i) Jag brukade skaffa mig en kille som bodde tre mil därifrån, som jag inte kunde träffa. Utan jag fick ett halsband om halsen. Det var ju bra.

Kvinna, 20 år

(i) Jag har haft sällskap. Vi var mer som syskon, och det ställde han upp på liksom. Nu är han gift. Vi var kompisar och vi hade ganska roligt. Jag ser honom på stan ibland.

Kvinna, 43 år

(s) Under flera år i gymnasiet och även ett bra tag efteråt, hade jag sällskap med en och samma flicka. Trots detta var vi bara kamrater och på sin höjd kysstes vi högst "anständigt" och jag var på något sätt nöjd med det. Det var på den tiden inget problem som jag kan minnas. Först senare funderade jag väldigt mycket på varför vi aldrig "hamnade i sängen".

Man, 38 år

Kravet på sexualitet är kanske inte lika starkt alldeles i början av ett förhållande, eller när man är riktigt ung. För den äldre generationen har det också funnits ett krav på avhållsamhet, som kunde omfatta alla förhållanden som saknade äktenskapets välsignelse. Men när asexualiteten inte längre är förväntad och börjar bli svår att acceptera för den andra parten, kan heterosexualiteten upplevas som ett hot.

(s) Att gå ut och svänga sig har jag aldrig tyckt om. Antagligen för att jag var ganska tystlåten och blyg i min gröna ungdom. Kanske också p. g. a. att man visste vad killarna var ute efter. Trots detta var jag ändå tillsammans med några killar. Det gick bra att snacka och träffas i största allmänhet. När det gick så långt som till sexuellt umgänge, slog spärren till. Blev stel och kände att detta var inte något för mig. Hade ändå inte någon tanke på att det skulle fungera bättre tillsammans med en tjej.

Kvinna, 26 år

(s) Jag vägrade erkänna ens för mig själv, att jag var lesbisk. Jag umgicks med killar, men när de gjorde närmanden greps jag av panik. Jag stötte undan dem, blev illamående. Det kändes alldeles fel.

Kvinna, 38 år

(i) Jag var egentligen mycket förtjust i min fru och är det fortfarande. Vi har varit gifta i femtifem år. [...] När jag gifte mig minns jag att jag var fruktansvärt blyg och generad. Jag var rädd att jag inte skulle kunna fullfölja det som förväntades av mig, på bröllopsnatten. Och hon var lika generad hon. Så det dröjde väl två eller tre månader tills det lyckades, av en ren händelse. Sen måste jag väl säga att vårt fysiska älskande var väl inte av den typ som man är van vid numera. Vi var båda två hämmade. Men jag kunde klara av det på den tiden.

Man, 78 år

Antingen flyr man från kravet på sexualitet, mest radikalt genom att avbryta förhållandet, eller finner sig i det. Om man finner sig i det, framstår sexuallivet närmast som något som är till för den andres skull, inte ens egen.

(i) Det där med det sexuella brydde jag mig inte så mycket om. Man får leva med det ungefär. Göra det några gånger så att han blir glad. Det var inte det viktigaste.

Kvinna, 26 år

(i) Jag hade sällskap i två år, tror jag. Vi låg med varandra jämt. Det hände väl ibland att jag tänkte, fan, det här är inte så roligt. Jag anade att det här skulle kunna vara roligare. Men herregud, det handlade om henne också. Hon tyckte om mig, och jag tillfredsställde henne. [...] Hade jag upplevt att jag inte kunde få stånd eller att jag höll på att kräkas inför det, då hade jag inte gjort det. Och sen gick jag där och tänkte med dom känslorna jag hade, att det här har jag egentligen ingen lust att göra, så tänkte jag: men man lär sig, ungefär.

Man, 35 år

(s) Innan jag blev medveten om min homosexualitet levde jag i ett slags asexuell känslodomning. Jag saknade heterosexuella känslor och förnekade varje yttring av homosexuella, även olust inför könsumgänge med män. Samlagen var ungefär lika upphetsande och njutningsfyllda som motionsgymnastik; jag har aldrig fått orgasm under något, aldrig känt mer än en svag retning. [---] Min fullständiga brist på sexuella känslor för män förklarade jag med att jag förmodligen hade mycket låg sexualdrift eller kanske ingen alls. De sexuella känslor jag trots allt hade för kvinnor förnekade jag fullständigt. Sexuallivet var en plikt, en tacksamhetsskuld att betala. Jag inbillade mig att känslorna mellan två människor i realiteten inte gick längre än till vänskap — resten var bara propaganda och veckotidningsromantik.

Kvinna, 26 år

Det heterosexuella umgänget kan uppfattas som något som gör ens partner glad, som en plikt och tacksamhetsskuld. För egen del ger det inte någon kroppslig njutning och kan då kännas likgiltigt, men det kan också upplevas som svårt och problematiskt. Man kan tro sig ha fått "sexualla problem"; de heterosexuella problemen blir då den negativa form som homosexualiteten framträder i.

(i) Jag var inte kär i honom, men jag tyckte hemskt mycket om honom som människa. [...] Man jag kände alltså på mig då efter ett halvår [...] att det blir ingenting. Då hade jag fortfarande inte den här benämningen att jag är homosexuell. Det existerade fortfarande inte. Utan jag trodde att det var något fel på mig helt enkelt, att jag var frigid.

Kvinna, 26 år

(s) [...] tillsammans med [min fru] har det sexuella samlivet blivit sämre och sämre. Det är bara vid några enstaka tillfällen under de 15 år vi varit tillsammans som jag fått orgasm — och då är det när hon smekt mig till utlösning. [---] Min fru och jag har inte lyckats få något barn. Vi har gått igenom alla utredningar och inte funnit något fysiskt fel på någon av oss.

Man, 36 år

Det är inte bara i formen av sexuell likgiltighet, otillfredsställelse, sexuella problem och barnlöshet som homosexuella känslor kan ge sig till känna i heterosexuella förhållanden. De kan också framträda i mer diffusa former. När man lever heterosexuellt och samtidigt är homosexuell utan att veta om det, kan man känna en oklar saknad efter något annat, något som man har svårt att förstå vad det egentligen är.

(s) Jag hade många "förhållanden" med pojkar. Jag kände inte äckel — bara helt enkelt att jag längtade efter något annat.

Kvinna, 32 år

(s) Vi höll ihop i tre års tid. Kan inte säga att jag under den tiden kände något annat för honom än kamratskap, även om jag försökte "bli förälskad" i honom. Det sexuella samlivet som vi hade tillsammans fungerade väl ganska bra, men det gav mig aldrig något känslomässigt utan bara efterlämnade en ännu större tomhet och saknad av något "som var riktigt".

Kvinna, 27 år

(s) Vi trivdes bra tillsammans, allt funkade nog ganska bra år efter år. Vi fick det ena barnet efter det andra, jobbade hårt och gick helt in för varandra och familjen. Men hos mig fanns det hela tiden en från början svag, fastän ständigt tilltagande känsla av att jag inte var mig själv helt och fullt på något vis.

Man, 43 år

3.6 Förbudet mot det okända

Homosexuella känslor kan komma till uttryck i former som gör dem kända, vardagliga och oproblematiska. De kan upplevas som vänskap eller som en estetisk, asexuell uppskattning av likkönade personers yttre. Former som är mer problematiska har de när de framträder som svårigheter i det heterosexuella samlivet, som en obestämd längtan efter något annat eller som ingenting, det vill säga som en brist på heterosexuella känslor.

Men som vi har sett kan homosexuella känslor också framträda i former som är desamma som de som heterosexuella känslor kommer till uttryck i: fantasier och drömmar, tydlig sexuell attraktion, svärmerier och förälskelser.

De mer påtagliga eller medvetna formerna kan känslorna anta utan att individen känner till ordet homosexualitet eller någon av dess synonymer. Det här avsnittet ska peka på ett par reaktioner och tankar om homosexuella känslor kan ge upphov till, när de inte döljs i de kända och vardagliga formerna men samtidigt är okända som en särskild språklig kategori.

(i) Vid femton-sexton hade man ju sina drömmar. Jag vet att jag var förälskad i en kompis. Det var ju besvärligt. Samtidigt hade jag en kille som jag gillade, som jag var ute med. Men så tänkte jag på den andra emellanåt. Man förstod ju inte. Jag tyckte ibland att jag var lite konstig.

Kvinna, 31 år

(i) Jag kan tänka mig att man tänkte, varför är det så här? Varför känns det så här? Men sen slog man nog bort det på nåt sätt. Fast känslan kom. Det går inte att hindra.

Kvinna, 27 år

(s) Uppförde mig förälskat gentemot henne, drömde, fantiserade om *oss*. Och kände mig annorlunda. [...] Hade sedan dess många liknande avståndsförälskelser. Talade aldrig med personen om saken. Läste ingen homolitteratur. Hade aldrig hört något negativt eller positivt om homosexuella. Tänkte bara på mig själv som lite udda.

Kvinna, 25 år

(s) Innan jag blev på det klara med att jag var bög kände jag mig ofta ensam, ingen att prata med om det som jag funderade över. Trodde att jag var unik!

Man, 36 år

(s) När man var yngre, trodde man att man var ensam i hela världen med sina känslor.

Kvinna, 34 år

(i) Jag blev väl lite förskräckt. Jag kunde inte begripa varför jag alltid tyckte mer om kvinnor. Kvinnliga lärare och så, att jag alltid uppskattade dom mera. Då började jag fundera lite grann. Det är nånting mer än bara vänskap med dom.

Kvinna, 26 år

De frambrytande känslorna för personer av samma kön väcker tankar, man börjar fundera. Men man kan också avhålla sig från att fundera: "Men sen slog man nog bort det på nåt sätt.". Redan i det kan det finnas en tanke om att känslorna står för någonting farligt och därför inte bör uppmärksammas.

De tankar som väcks har sin bakgrund i socialt givna erfarenheter. Människor som på olika sätt har visat att de har särskilt starka känsloband till varandra har alltid varit av olika kön. De känslor som man själv har måste då upplevas som konstiga, gåtfulla och kanske inte ens riktigt verkliga. Man känner inte till känslornas vidare innebörd, man vet inte om de kommer att bestå eller förändras och man vet inte vad de kommer att föra med sig i framtiden. Det finns inte heller några andra som ställer samma frågor eller som har gjort erfarenheter som kan ge dem svar. Man får svårt att spegla sina egna känslor i andra människors. Det skapar känslor av ensamhet, ovisshet, vilsenhet och oro.

Någon gång kan de egna känslorna ändå framträda som mycket tydliga spegelbilder av andras — också av andras heterosexuella känslor. Men då blir det inte likheten, utan skillnaden, som uppfattas som betydelsefull.

(s) Jag var 13 år. Jag och en kompis (14 år) satt och pratade. Han hade blivit kär i en flicka — är detta kärlek frågade han mig, och räknade upp sina reaktioner när han mötte flickan: svettningar, tunghäfta, okoncentrerad etc. Jag trodde först att han talade om mig! — om mina känslor mot särskilt en grannpojke ca 17 år gammal. Eftersom jag redan anträtt det heterosexuella "tåget": ryska posten, sanning och konsekvens etc. fattade jag inte allt detta först, men en tanke stannade kvar "är det *så* man ska känna mot flickor — det har jag aldrig känt, däremot mot åtskilliga pojkar". Mina känslor mot flickorna kändes mer som ett teaterspel — "så ska man göra mot flickor". Alla dessa känslor lade jag locket på. Från 9—14 var jag med i kyrkans juniorer, och något outtalat sade att jag inte fick vara HS.

Man, 32 år

Att inte vara som andra uppfattas lätt som att vara som man inte ska. Om man känner igen en del av sina tankar, känslor och reaktioner hos andra men upptäcker att de i ett avseende är märkbart annorlunda, drar man lätt slutsatsen att de i det avseendet är felaktiga. Tankarna och känslorna i sig är inte obehagliga, men att de inte stämmer med andras är obehagligt och oroväckande.

(s) Det blev en chock, det kändes svårt att inte vara som andra. Under ungdomsåren önskade jag ofta att jag varit "normal", inte av moraliska skäl, men just för att jag ville vara som andra.

Man, 39 år

(i) Man försökte jobba bort det. Jag var ju inte som alla andra, och det fick jag ju överhuvudtaget inte lov att vara. Det var ju inpräntat här.

Kvinna, 26 år

Om det annorlunda och okända finns på områden som styrs av bestämda normer för hur det ska vara, har det en stark tendens att också bli tabubelagt. Ett sådant område är det som rör könens egenskaper, avgränsningar och relationer till varandra, inte minst deras sexuella relationer.

På sexualitetens område är knappast någonting enkelt och entydigt tillåtet; snarare är det på ett egendomligt sätt samtidigt förbjudet och påbjudet. I en heterosexuell kultur är sexualiteten mellan två av olika kön påbjuden, och ändå på något sätt och i någon mån förbjuden. Sexualiteten mellan två av samma kön är inte alls påbjuden, och när den är okänd är den inte heller uttalat och uttryckligt förbjuden; men det tycks räcka med att den inte är socialt känd, erkänd och påbjuden för att den ändå ska uppfattas som absolut och otvetydigt förbjuden. Redan innan homosexualiteten har pekats ut, fått ett namn, blivit känd och fått en social realitet, upplevs den som förbjuden.

(i) Jag hade väl ingen aning om att det var homosexualitet. Men jag visste om att jag inte skulle tala om det för någon, varken kompisar eller familjen eller någon som helst. Det skulle vara min egen lilla hemlighet. Det visste jag om. Men jag hade väl ingen aning om att det var homosexualitet.

Man, 24 år

(s) När jag var ung och märkte att jag inte tände på flickor utan på mitt eget kön blev jag allt mera förskräckt. Jag visste till en början inget namn på företeelsen, bara kände mig misslyckad och mindervärdig.

Man, 49 år

(s) Redan i tonåren kände jag dragning till andra flickor utan att för den skull tänka i termer av HS-BS, begrepp som jag över huvud taget inte kände till. Jag visste intuitivt att det var fel att bli attraherad av en annan flicka och försökte därför att förtränga alla tankar och känslor i den riktningen.

Kvinna, 29 år

(i) När jag växte upp på landet så talade man inte om sexuella saker. [...] Jag hade en stark känsla av att det här var något fel på mig, helt enkelt. Så här kan man inte vara. Framför allt så vågade jag inte prata med någon om det.

Man, 55 år

(i) Jag tänkte liksom inte själva ordet. Men jag tänkte liksom att jag är inte som jag ska vara. Ibland funderade jag på om jag var riktigt klar i knoppen. Man hörde aldrig nånting på den tiden, inte jag i alla fall. Att det var fler som hade såna problem.

Kvinna, 33 år

(i) Det var en *fruktansvärd* hemlighet som man hade. Det tärde nog på mig. [---]

Har du några minnen från den tiden som visar att homosexualitet var nånting förbjudet?

Nej, det är det jag inte har. Jag kan inte begripa hur jag kunde blir så rädd för detta. Det kom från min egen natur. Det ordet, homosexualitet, tror jag inte jag kände till en gång.

Kvinna, 43 år

De homosexuella känslorna är belagda med förbud, utan att de för den skull behöver vara identifierade som homosexuella. För förbudets efterlevnad står det sedan olika metoder till förfogande. Det är metoder som i allmänhet inte tillämpas med något medvetet syfte eller med helt andra syften, men som ändå har funktionen att bekämpa de homosexuella känslorna. Det är då också först när man inte längre behöver använda

dem som man kan genomskåda metoderna och inse vad som har varit deras verkliga ändamål.

(s) Upplevde det en period att det fanns bara jag i hela världen som kände på det här viset, och vågade naturligtvis inte prata med någon annan om det. Började istället att idrotta och gick hårt in för träning och åter träning, för att "inte behöva tänka så mycket", utan att istället försöka nå toppen och bli bäst inom nånting.

Kvinna, 27 år

(i) I stort sett var jag nog på kurs varenda kväll från det jag var sexton och fram till militärtjänsten. Det var ett mycket effektivt sätt att sublimera sexualdriften.

Man, 58 år

(s) Det sexuella förnekade jag i det längsta, "sånt äckligt tänker minsann inte jag på", utan uppfattade det hela mer svärmiskt, gärna att jag ville ta hand om någon eller bli omhändertagen.

Man, 28 år

(s) Om man måste hålla inne sina känslor blir man "stympad" på något sätt, jag drog mig alltid ur prat om sex, familj etc under tonåren. Tendens till "supermormal" — kompenserade sex/känslobristen med skolarbete. Svårast var att jag drog mig undan de killar som jag tyckte bäst om.

Man, 32 år

Sätten att gå till kamp mot de homosexuella känslorna är många. Man kan utveckla särskilt stränga och oförsonliga moraluppfattningar. Man kan undvika att tänka på sådant som väcker känslorna till liv, försöka att aldrig känna efter. Man kan dra sig undan alla situationer där känslorna riskerar att göra sig påminda. Man kan direkt förneka att man har homosexuella känslor: "sånt äckligt tänker minsann inte jag på". Känslorna kan också ges en innebörd som gör dem mindre förbjudna, till exempel tolkas som ren, osinnlig, asexuell vänskap. De kan till och med förvandlas till attityder och känslor som är det förbjudnas raka motsats. Attraktion blir aggression, man känner olust i stället för lust: "sånt äckligt". Man kan ge sig hän i sysselsättningar och engagemang som tar all ens tid och kraft i anspråk och håller de förbjudna känslorna på behörigt avstånd. Man kan också mer eller mindre ihärdigt försöka uppamma de känslor hos sig själv som man saknar.

(i) Jag var hela tiden medveten om att jag var ganska intresserad av vissa av mina klasskamrater, under gymnastik och omklädning och så. Men jag visste inte riktigt vad det betydde ändå. Jag var inte säker. Jag lärde mig dansa och gick på skoldanser och tänkte att det där försvann kanske. Att det gick att träna sig till någon sorts annan upplevelse. [---]. Jag försökte tänka mig in i samlagssituationer. Det var inte värt att försöka tänka på den kvinnliga parten, bägge två möjligtvis. Det var för att jag försökte tvinga mig.

Man, 37 år

(i) Det var speciellt en sommar som jag tänkte, att nu ska jag verkligen försöka ge killarna en chans. Jag kanske känner nånting för dom i alla fall. [...] Det var en kille då som jag fastnade för lite så där och försökte verkligen gå in för honom. Men jag kände inte nånting.

Kvinna, 21 år

Försöken att bli heterosexuell kan vara en mer medveten och överlagd strävan än de andra metoderna för bekämpning av homosexuella känslor. Men de har alla det gemensamt, att de kan användas utan att känslorna har identifierats som det som brukar kallas homosexualitet.

3.7 Att upptäcka ordet

Det som hittills har beskrivits är olika konsekvenser av att homosexualiteten finns i ett samhälle som är dominerande heterosexuellt. En viktig konsekvens av den heterosexuella dominansen är att homosexualitet blir någonting okänt som det saknas ord för, och att det därför inte går att identifiera egna känslor som homosexuella. Den ordlösheten blir också en förutsättning för att känslorna i stället uppfattas som vänskap eller beundran, att man följer de heterosexuella konventionerna och antar de heterosexuella livsperspektiven, inte tycker sig kunna hitta den rätte eller rätta, tror sig ha sexuella problem, upplever sig som obestämt konstig och udda eller som ensam i världen. Man kan till och med uppfatta de homosexuella känslorna som förbjudna utan att ha hittat något ord för dem.

Några i undersökningen berättar om enskilda episoder, som de minns som de tillfällen när de första gången hörde ordet eller förstod något av dess innebörd.

(s) Ordet "homosexualitet" mötte jag för första gången i en kvällstidning. Artikelns innehåll har jag glömt, men jag minns att jag läste den om och om igen. Jag förstod instinktivt att den handlade om mig. Jag blev glad, nej förresten, inte glad utan *lycklig*. Det finns ju fler som tycker och känner som jag!

Man, 25 år

(s) Insikten om min sexuella inriktning kom i mitt fall vid sena år (28 år) [...] genom att jag läste en frågespalt i en veckotidning med vidhängande dumt svar. Efter lång och mycket noggrann prövning har jag funnit att min sexuella läggning alltid har funnits inom mig.

Man, 56 år

(s) Visste inte från början att det fanns andra i min situation. Kände överhuvudtaget inte till begreppet homosex. Det var först när jag var 18 år, som jag på min arbetsplats hittade en artikel i en porrtidning, där två killar som levde tillsammans berättade om sitt förhållande.

Det låter kanske konstigt, men det var en stor händelse i mitt liv. Plötsligt *visste* jag att det fanns många killar i min situation. Jag *visste* att jag var homosexuell och fick på så sätt en *identitet* som jag var stolt över. Jag *visste* också vad jag ville: jag ville träffa en kille och leva tillsammans med honom. Min tillvaro fick ett mål och en mening tyckte jag.

Man, 35 år

Det är naturligtvis ovanligt att kunna tala om var man första gången hörde eller såg ett ord och förstod dess innebörd. Det kan man bara göra om det har skett vid sen ålder och ordet har drabbat en plötsligt och kraftfullt med en alldeles särskild betydelse.

Betydelsen består i det här fallet framför allt i två saker. För det första kan ordet förknippas med de egna känslorna. För det andra har det faktum att det finns ett ord för de egna känslorna i sig en fantastisk betydelse: då finns det fler som känner likadant. Då är man inte längre unik och alldeles ensam. Det är en nyvunnen kunskap, som i ett slag placerar en på en ny plats i tillvaron. "Det låter kanske konstigt, men det var en stor händelse i mitt liv."

Känslorna förvandlas från individuella till kollektiva, från omöjliga drömmar till något som kanske kan förverkligas i handling. De får en socialt realitet, som väcker hoppet att det är möjligt att nå målet för den längtan som de utgör. "Min tillvaro fick ett mål och en mening."

Sammanförandet av de homosexuella känslorna och ordet för dem är

avgörande och kan i sig ge upphov till starka känslor. "Jag blev glad, nej förresten, inte glad utan *lycklig*." Men det är bara under de mest gynnsamma betingelserna som ordet kan mottas på det sättet.

Ordet kan ha betydelser som man inte utan vidare kan förknippa med sig själv. Det kan beteckna något som är mycket avlägset från de egna känslorna och den egna verkligheten.

(i) Man hade väl hört ordet, läst det i tidningar och så. Men då var det väldigt konstigt. Det var som ett annat folk i stort sett, som man aldrig kunde identifiera sig med.

Kvinna, 22 år

(i) Att vara homsexuell var något som inte hörde till min värld. Det var något som filmstjärnor och kanske konstiga människor sysslade med.

Kvinna, 40 år

(i) Man hörde ju talas om det någon gång, men på det sättet att det var en sjukdom, alltså en psykisk sjukdom. Och jag ansåg inte mig själv psykiskt sjuk, det gjorde jag inte.

Kvinna, 32 år

(i) Man kanske hade sett ordet i någon tidning eller hört det, men då tänkte man som så, att det är en sån som polisen kommer och tar.

Man, 45 år

(i) Sen har jag väl då haft den uppfattningen att homosexuella var excentriska miljonärer.

Man, 58 år

(s) Ordet bög under de åren var för mig en alkis, skum figur.

Man, 32 år

(i) Jag levde fortfarande i den där föreställningen att det var fjolliga killar som klädde ut sig och var larviga, hade åthävor och såna där saker.

Man, 58 år

(s) Tänkte på saken i 17-årsåldern men slog bort det hela med att "det är ju bara otäcka gamla snuskhumrar i Humlegården, som är sådana".

Man, 39 år

(s) Lärde mig också under "gängtiden" att bögar var gamla "pissoargubbar", som man, om man var tillräckligt skrupelfri, kunde träffa på centralstationen eller Grönsakstorget och lura av en slant.

Man, 32 år

(i) Jag hörde väl talas om homosexualitet, ja, jag hörde inte själva ordet homosexualitet. Jag vet att det var en man, en liten snuskig rackare, som bodde ute i Kattarp. Honom kallade dom för pissebög. [...] Det var nånting okänt, med en doft av snusk.

Man, 55 år

Orden pekar på de främmande världar som är filmstjärnornas, de kriminellas, de psykiskt sjukas, de excentriska miljonärernas, de kvinnoklädda karlarnas och snuskgubbarnas. De betecknar minst av allt det man själv är och känner.

De flesta som berättar hur de till slut ändå har funnit ett ord för sina känslor har mött det i skrivna texter. Det har då också snarare varit ord som *homosexuell* och *lesbisk* än talspråkets *bög, fikus, flata* med flera. De ord som man inte har kunnat känna igen sig i — ord som har markerat avstånd till det främmande och dåliga — kommer man å andra sidan ihåg både från skriftliga källor och dagligt tal. Det kan vara ett tecken på att homosexuella i första hand är hänvisade till tidningar, frågespalter, uppslagsböcker och annan mer eller mindre svårtillgänglig litteratur för att hitta ord som skiljer ut deras känslor och ger dem social realitet.

3.8 Att ställa frågan

Förhållandet mellan orden och de homosexuella känslorna kan vara av olika slag. Orden kan beteckna känslorna och i och med det också ge dem en ny innebörd av att vara något som andra också har; eller orden kan sakna förbindelse med de egna känslorna och beteckna något helt annat, något konstigt, främmande och okänt.

Förhållandet mellan ord och känslor kan också vara obestämt och oavklarat. Då ställer man sig frågan: *är jag homosexuell?*

Enligt enkätsvaren har det i genomsnitt gått mer än tre år från man första gången erfor homosexuella känslor till man ställde sig den frågan (N = 1208).[1] Sedan har det gått ungefär lika lång tid innan man besvarade den och sa sig vara homosexuell (eller bisexuell) (N = 1200, medelvärden av åldersskillnader).[2]

(i) Sen hade jag en sån där arbetsplats där jag arbetade själv. Det var både kontor och affär. Jag läste mycket. Mitt Livs Novell. Jag kommer ihåg när jag läste dom där novellerna. Om det var om någon lesbisk tjej då läste man lite extra. Intressant. Det var då jag började fundera mer så där. Då fanns det andra i alla fall. Fast bara i tidningarnas värld.

Kvinna, 27 år

(s) Först i 29—30-årsåldern började jag fundera över min sexuella identitet. På att jag kunde vara bisexuell eller homosexuell. Det startade med att [RFSL satte upp] utställningen Homosexuell — än sen då, på det biblioteket där jag jobbade.

Man, 36 år

(i) Jag var arbetslös under den här tiden och gick väldigt mycket och drev på stan. [...] Då träffade jag en tjej och vi blev bekanta och blev väldigt goda vänner. Och efter ett halvår berättade hon att hon var homosexuell och var tillsammans med en tjej. [...] Då började det rotera i min hjärna.

Kvinna, 26 år

(i) Jag blev jätteförälskad i Anne [...]. Det genomsyrade allting. Jag kunde inte göra nånting. Det var en väldigt stark förälskelse. [---] Jag hade ju många grubblerier, gick på stan och ... Jag kände mig främmande för mig själv och så där. Identitetskris kan man säga. Det är inte konstigt, när man har läst att det är neurotiska människor och så. Det var så onormalt. Är detta jag, tänkte man då.

Kvinna, 22 år

Frågan om man är homosexuell kan som de här citaten visar ställas från olika håll. Den kan ställas därför att känslorna framträder tydligare och mer insisterande än tidigare, till exempel om man träffar någon som blir deras brännpunkt. Frågan kan ställas när man läser tidningar, noveller, romaner och liknande, där homosexualitet beskrivs eller nämns. Frågan kan också väckas när man träffar en person som själv är homosexuell, men det tycks vara mer sällsynt (14 procent i enkäten säger att de började fundera vid samma ålder som när de första gången lärde känna någon homosexuell; 77 procent har lärt känna någon först senare (N = 1185)).

Frågor som både är viktiga och svåra att svara på vill man i allmänhet diskutera med andra. Det gäller också frågan om man är homosexuell, men den behåller många ändå för sig själv.

(i) Jag kände att jag kunde inte berätta det för någon egentligen. Samtidigt kände jag att det var väldigt viktigt. Jag måste prata om det.

Kvinna, 22 år

(i) Det var ju jättesvårt att inte ha någon att prata med om det här. Jag var ensam om mina tankar och känslor och vågade inte säga nånting om det.

Man, 29 år

[1] *Hur gammal var du, när du började fundera över om du kanske var homosexuell eller bisexuell?/ vilken som var din sexuella inriktning?* Stora resp. lilla formuläret.

[2] Frågan finns i noten på sidan 363.

Nästan 60 procent i enkäten har inte talat med någon om sin sexuella inriktning under de i genomsnitt tre år som de själva har funderat över den (N = 823).[1] Men hälften av dem, ungefär 30 procent, har talat med någon samtidigt som de kom fram till att de var homosexuella (med enkätens grova mått mätt: det har skett vid samma ålder).

Att homosexuella i så stor utsträckning behåller frågan och sina funderingar för sig själva kan bero på, att de inte tror att andra kan hjälpa dem fram till ett svar. Det kan också bero på att de uppfattar det som farligt att låta andra ta del av sådana funderingar. Bådadera kan vara skäl till att i första hand tala med människor som man vet själva är homosexuella.

Av de ungefär 40 procent som verkligen har yppat något om sina funderingar har mer än hälften först gjort det för någon homosexuell (endast stora formuläret, N = 138).[2] De flesta har talat med någon homosexuell som de har blivit bekanta med, och ett fåtal har vänt sig direkt till en homosexuell organisation. Av de andra har flest talat med någon heterosexuell bekant utanför familjen, ungefär tjugo procent av dem som har talat med någon. Drygt tio procent har talat med ett syskon eller sina föräldrar, och ytterligare några procent med sin man eller fru (eller pojk- eller flickvän). Tio procent har i stället vänt sig till en professionell rådgivare av något slag, en läkare, psykolog, kurator eller liknande.

Av de 30 procent som första gången har talat med någon ungefär samtidigt (vid samma ålder) som de kom underfund med att de var homosexuella har tre fjärdedelar talat med någon annan homosexuell (N = 88). Några enstaka (fem procent) har talat med en läkare eller motsvarande.

Det typiska tycks alltså vara, att inte tala med någon under de år man undrar över om man är homosexuell eller inte. När man inte vågar eller har möjlighet att ställa sina frågor i samtal med andra, får man söka svaren längs andra vägar. De vägarna kan gå åt olika håll, men också på dem står det hinder.

(s) Jag kom upp i tonåren och upplevde min första stora förälskelse i en flicka. [...] Jag slog förtvivlat i alla böcker jag kom åt, men fick bara veta, att det var en sjukdom och att sådana känslor i tonåren var av övergående natur. Jag vågade inte prata med någon om hur jag kände det.

Kvinna, 38 år

(s) Inte kunde jag fråga mina föräldrar eller kompisar, kvar fanns bara olika uppslagsböcker. Hemma så fanns Röda korsets uppslagsbok, som inte direkt var uppmuntrande att läsa. [...] Det tog säkert ett år innan jag vågade fundera på det igen.

Man, 24 år

(i) Det vågade man ju inte, låna en bok på biblioteket om homosexuella till exempel. Visst stod den där i någon hylla, det kommer jag ihåg. Men att gå och låna den så att bibliotekarien såg det — det var fullkomligt otänkbart.

Man, 20 år

(s) Läraren tog aldrig upp ämnet homosexualitet men häftet gjorde det däremot med besked. Homosexualitet togs givetvis upp på sista sidan och artikelns sista mening sitter för alltid inbränd i mitt inre: "Homosexuella människor är beklagansvärda varelser utestängda från det finaste i livet".

Man, okänd ålder

(s) [...] jag minns från våra biologiböcker: "Homosexuella människor är inte alltid olyckliga . . . Unga människor bör dock akta sig noga för att bli indragna i homosexuella förbindelser, sådant leder ofta till att den unga blir orolig, instabil och ibland kriminell." DETTA VAR 1976!!!

Man, 19 år

[1] Samkörning av tidigare redovisade frågor med frågan *Hur gammal var du, när du första gången talade med någon om din sexuella inriktning?* Båda formulären.

[2] Om ja på förra frågan: *Med vem talade du då?* Nio svarsalternativ. Stora formuläret.

(s) Men lyckligtvis så tog jag mig i kragen en dag i början av 70-talet och köpte den Revolt som jag så länge sneglat på med stigande intresse i tobaksaffären. Ett stort steg, det gällde att inga andra kunder kom in när jag stod där med den tidningen i handen. Jag hade väl planerat inköpet någon månad innan jag samlade mod till mig och köpte tidningen.

Sedan hemma på mitt rum väl skyddad från mina föräldrars blickar läste jag tidningen med stigande förvåning över att jag trots allt inte var ensam homosexuell i världen. Hur jag kunde veta att Revolt var en tidning för homosexuella minns jag inte. Kanske var det omslaget som fick mig att förstå det.

En ny värld hade öppnat sig för mig och jag var helt fascinerad.

Man, 29 år

På litteraturens väg finns det flera hinder för kunskapen. Det kan vara svårt att hitta böcker som säger mer än ett par ord om saken. Böckerna kan också bli farliga tecken, som signalerar den homosexualitet man inte själv är säker på till andra. Homosexuella tidskrifter är minst lika otillgängliga och ännu tydligare tecken. Böckerna kan vara utan all verklig kunskap om homosexualitet och ge uttryck för starkt negativa värderingar, ofta redan genom det sammanhang som de placerar homosexualiteten i. Också sådana neutrala och populära påståenden som att alla människor har bisexuella tendenser eller att homosexuella känslor brukar uppträda i tonåren och försvinna igen, kan göra det svårt att komma till klarhet om de egna känslornas karaktär.

(s) Hur ofattbart det än verkar nu, så vägrade jag att inse att jag var HS till jag var drygt 30 år. Jag vågade inte ens ta itu med problemet på allvar förrän då. Första funderingarna började nog i 17—18-årsåldern (slutet på 50-talet). Jag läste om HS/BS i all tänkbar litteratur jag kunde komma över (utan att väcka misstänksamhet ens hos bibliotekspersonalen). Där stod (om alls något) mest att "man numera ofta anser att de flesta människor har BS tendenser". Detta blev paradoxalt nog den hjälp jag behövde för att undertrycka "den *lilla, lilla* HS delen av mig själv" — den hade ju "alla människor". Och så satte jag locket på och tryckte till av alla krafter. Det höll hjälpligt till jag var 30 år och varit gift i 7 år och hade 3 barn. Då kände jag att jag nog ändå måste *pröva* att ligga med en kille så att jag visste vad det var frågan om "på riktigt".

Man, 39 år

Ett annat sätt att försöka komma till klarhet om sina känslor är att pröva dem i det verkliga livet. För homosexuellas del innebär det ofta att de försöker skaffa sig heterosexuella erfarenheter.

(i) Att du var tillsammans med tjejer, innebar det att du uppfattade dig som heterosexuell?

Nej, jag liksom sökte hela tiden. Jag visste inte vem jag var. Jag var osäker.

Man, 29 år

(s) I övre tonåren [tänkte jag] "jag måste ju *försöka* med tjejer", gjorde flera misslyckade försök — kände inga känslor — blev inte det minsta kåt.

Man, 29 år

(i) Jag hade väl någon dimmig föreställning om att man bör vara säker. Man ska i alla fall kolla om det funkar.

Kvinna, 31 år

Heterosexuella känner i allmänhet inte samma tvekan om sina känslors rätta natur och skaffar sig inte homosexuella erfarenheter för att "vara säkra". De lever i en heterosexuell kultur som framställer deras känslor som riktiga, naturliga och självklara, och som inte ger dem anledning att

börja tvivla. Att homosexuella är vilsna och tycker att de måste prova innan de kan veta, säger något om den heterosexuella kulturens styrka.

3.9 Att svara nej

Den heterosexuella kulturen visar i ännu högre grad sin styrka när svaret på frågan om man är homosexuell blir *nej, jag är inte homosexuell.*

(i) I alla fall har jag varit väldigt obenägen att säga, hurra, så är det nog. Utan det är väl snarare så att man spjärnar emot och säger att så är det absolut inte. Finns inte en möjlighet.

Man, 36 år

(i) Jag kommer ihåg att [en homosexuell kille] frågade mig en gång, om jag inte skulle kunna tänka mig att vara ihop med en tjej. Nej, sa jag. Det trodde jag inte då i alla fall. Jag förnekade liksom allting sånt.

Kvinna, 32 år

Det sådana svar säger är först och främst att frågan har ställts. Den som säger *jag är inte homosexuell* talar om att han har haft anledning att överväga och ta ställning till påståendet *jag är homosexuell.* Och det finns anledning att anta, att med ju större emfas förnekandet görs, som desto mer påträngande har påståendet upplevts.

(s) Jag minns när jag första gången inför mig själv kom att tänka på möjligheten att jag var homosexuell — jag blev förlamad, sa mig själv att så här *kan* det inte vara, får det inte vara.

Man, 32 år

(i) Det som jag minns tydligt det är, att det gick upp för mig vad det var för nånting. Vi pratade ju om såna saker i skolan, om bögar och sånt. Och somliga retade mig för detta. Jag blev fruktansvärt upprörd. Jagade dom och gav dom stryk. Men då retade dom mig naturligtvis ännu mer, därför att dom märkte att jag var lättretad på den punkten.

Det gjorde dom alltså innan du själv såg dig som homosexuell?

Jojo. Jag såg mig inte som homosexuell förrän jag var tjugofem eller tjugosex ungefär. Det var alltså tio år senare.

Man, 34 år

Nära detta förnekande av påståendet *jag är homosexuell* ligger ett bortträngande av det, att inte vilja tänka på det.

(i) Jag hade väl känslan alltså att det kanske var åt det hållet. Men då var det samtidigt så tabubelagt, så då blev jag vettskrämd bara tanken kom upp, att det kunde vara så.

Man, 39 år

(i) Jag har förskjutit det hela mitt liv, ända till den här julen. Jag tänkte, det är nog inte så. Ärligt talat är jag inte säker på hur det är än. Men nu när jag pratar om det så ser jag ju ändå att det går en röd tråd. Det verkar ju vara så nu. Förskräckelsen för det finns kvar liksom, så jag vill förskjuta det på något sätt.

Kvinna, 43 år

I själva verket kommer förskjutandet eller bortträngandet inte bara att omfatta påståendet *jag är homosexuell* som en isolerad tanke, utan det kommer att rikta sig mot alla de tankar som de homosexuella känslorna finns i. Det antyds av de följande citaten.

(i) Jag minns så väl. Jag hade gått och lagt mig en kväll och låg och tänkte på den här tjejen. Och kom på att jag faktiskt skulle kunna tänka mig att ha en sexuell kontakt med henne. Så blev jag förvånad och lite chockad och sköt undan det ett tag. Innan jag vågade titta på det igen.

Kvinna, 40 år

(i) Jag förtryckte det hela tiden. Jag vågade nog inte tänka på det. Tänkte jag klart, så visste jag väl kanske vad jag ville. Men det fick jag inte tänka på. Det var någon som sa det.

Man, 23 år

(i) Det är lite svårt att förklara hur man upplever den situationen. När man vet att man är på ett visst sätt, men man kan inte, varken för sig själv och framför allt inte inför andra, låta det här komma fram. [---] Det var nånting som jag helst inte ville tänka på. Hellre då leva som nunna eller nåt sånt i hela mitt liv. Bara slippa tänka på det och slippa prata om det. För det var så fult. Bara att tillåta att tanken kom upp, att hålla om en tjej och så vidare, det kunde få mig att nästan må illa. Fast det var vad jag ville.

Kvinna, 27 år

(s) Mina skamkänslor för att jag kände sexuell attraktion till andra tjejer/kvinnor gjorde att jag nästan helt förträngde de sexuella känslorna gentemot flickor. Mina förälskelser innebar mycket själslig längtan, inte så mycket kroppslig-sexuell längtan (om man kan skilja det åt . . .) just därför. Den sexuella delen har varit väldigt ful att tänka sig ihop med kvinnor.

Kvinna, 21 år

Den sist citerade kvinnan berättar hur hennes känslor kom till uttryck i en form men inte i en annan. Hon kände "mycket själslig längtan, inte så mycket kroppslig-sexuell längtan". Det är ett exempel på en psykisk mekanism som låter känslor få vissa uttryck, men som hindrar dem från att komma till uttryck på andra sätt.

Kvinnan som blev illamående illustrerar en annan mekanism: känslorna förvandlas till något som närmast är deras motsats.

(i) Jag har tyckt att lesbisk kontakt var motbjudande helt enkelt. Tänkt på tjejer och trängt undan det. Tänkt, det kan jag aldrig tänka mig, att ta i en tjej.

Kvinna, 40 år

Det är som om man behöver känslorna av obehag och olust för att hålla de homosexuella känslorna borta.

Förnekandet och bortträngandet av homosexuella tankar har också en motsvarighet i direkta handlingar. Sådana handlingar kan utföras med varierande grad av medvetenhet och avsiktlighet.

(s) Sedan började jag läsa på universitetet och det slukade mig helt och inga fler funderingar om till vilken fålla jag hörde.

Kvinna, 23 år

(s) Jag förträngde min homosexuella läggning, och satte i stället upp andra mål i livet (bäst i skolan, svår högskoleutbildning, långa resor) som höll mig sysselsatt.

Man, 29 år

(i) Jag har ridit bort månader, suttit på hästryggen och liksom försökt rida ifrån min homosexualitet. För att komma ifrån, för att få nånting annat att tänka på.

Man, 45 år

(i) Jag föresatte mig vissa saker, bland annat att jag inte skulle bli så där nära bekant med någon. Hålla lite distans med allt. Då kanske det skulle gå bra.

Kvinna, 56 år

(i) Senare när jag var äldre så tänkte jag, kan det vara så? Det kan nog inte vara så. Därför gick jag och förlovade mig och försökte ta upp relationer med män. Riktigt försökte. Men det gick ändå inte.

Kvinna, 31 år

(i) Jag har försökt intala mig själv att jag är garanterat inte homosexuell. Jag är heterosexuell. Nu ska jag vara tillsammans med en tjej. Det har varit mycket stormiga förhållanden. Det har inte alls fungerat så där väldigt bra. Det har påbörjats och det har avslutats. Det har varit mycket krångel. Det går liksom inte, man kan inte fuska bort en läggning som man har genom att säga, att jag är inte sån här. Jag är tvärtom. Försök bevisa det genom att vara tillsammans med tjejer. För det hjälper inte.

Man, 29 år

En viktig form av det i handling utförda förnekandet av homosexuella känslor är att försöka leva i heterosexuella förhållanden. Det är handlingskorrelatet till påståendet *jag är inte homosexuell, jag är heterosexuell.* Andra former av praktiserat förnekande och bortträngande är att undvika människor som man känner attraktion till och att låta sig uppslukas av andra engagemang. Det kan vara engagemang av vitt skilda slag, men de har nog det gemensamt att de ofta blir viktiga källor till uppskattning och kärlek. Deras förtjänst blir, att de inte kräver nära, emotionella och sexuella relationer till andra människor men ändå ger ett emotionellt utbyte.

(i) Jag pluggade, valde att gå in för att sköta mig väl. Det gav väl en viss tillfredsställelse att prestera nånting och få en allmän uppskattning för att jag var duktig.

Kvinna, 30 år

(s) Livet — som var utomordentligt svårt under högskoletiden — blev uthärdligt, när jag kunde fly in i ett relativt prestigeladdat jobb.

Man, 51 år

I det som nu har beskrivits finns det en samstämmighet mellan tanke och handling. I båda säger man att man inte är homosexuell. Men tanke och handling är inte samma sak, och det är faktiskt möjligt att i tanken förneka sin homosexualitet och i handling bejaka den.

(s) Inledde mitt första förhållande när jag var 25 år men sade ändå att jag inte var lesbisk.

Kvinna, 37 år

(s) Vågade inleda en homosexuell relation först vid 23 års ålder och i ett främmande land. Inte ens då skulle jag ha tillstått att jag var bög. Denna insikt kom så sakteliga och fanns väl i medvetandet när jag var ca 25 år och hade levt *helt* homosexuellt i 3 år.

Man, 39 år

En prostituerad homosexuell man berättar på följande sätt om sina kunder.

(i) Jag tycker att det är så roligt att fråga om dom är homosexuella. Nej, jag är ihop med en tjej, säger dom då. [---] Jag kan fråga dom vad dom tycker. Jo, det var ju bra. Det är ju trevligt nån gång, säger dom. Skulle du inte vilja lite oftare, säger jag. Men det vill dom liksom inte. Då sätter dom upp en fasad. Men i grund och botten tror jag att dom vill det mycket mer. Men dom vågar inte acceptera det själva.

Man, 23 år

Han uppskattar att ungefär hälften av hans kunder lever i heterosexuella förhållanden.

Detta illustrerar ett annat sätt att förhålla sig till sina homosexuella känslor. Man marginaliserar dem, ser dem som betydelselösa i det heterosexuella liv man annars lever. Känslorna ger anledning till en och annan tillfällig sexuell kontakt, men i övrigt får de inga konsekvenser för livsföringen. I sin självbild är man en helt vanlig person, en som alla andra, och den bilden ifrågasätts inte av isolerade homosexuella episoder. Man har funnit en nisch för de homosexuella känslorna som bevarar ett heterosexuellt familjeliv som givare av social identitet.

Nischen kan utgöras av besök hos en prostituerad, av korta sexuella möten i en park eller på någon annan mötesplats, av resor till storstäder och fjärran länder. Men oftare har nischen kanske en plats, som både är ännu svårare att se för andra och lättare att själv söka upp.

(i) Du hade alltså inga sexuella fantasier om män?

Ja, det måste jag väl ha haft någon gång efter tjugoårsåldern, och mer och mer ju fler år som gick. Men aldrig så att jag blev rädd eller började fundera allvarligt på vad jag var för en. Utan det var ett sätt, det hörde till. Redan då, innan jag träffade min blivande hustru.

Man, 42 år

Marginaliseringen av homosexualiteten, inmotandet av den i ett litet betydelselöst hörn av tillvaron, kan också göras i en tidsdimension. Då uppfattar man de homosexuella känslorna som tillfälliga och övergående och väntar under tiden på heterosexualitetens slutgiltiga inträde.

(i) När jag gick på gymnasiet, när jag var sexton, så blev jag förälskad i en tjej. Men då tryckte jag undan det. Jag tänkte att det var nånting som gick över. Jag läste ju allt jag kom över, och i alla böcker stod det att det var nånting tillfälligt i puberteten som gick över. Jag tänkte att det var sent, jag var sexton år, men det går säkert över.

Kvinna, 22 år

(i) Jag kanske var tjugofem år innan jag riktigt insåg det, alltså riktigt fattade det ändå. Ville erkänna för mig själv alltså. Man tänkte, det är kanske något som är övergående. Man kanske växer ifrån det på något sätt. Man kanske mognar ifrån det.

Man, 40 år

Marginaliseringen är egentligen inte bara ett individuellt förhållningssätt utan kan sägas vara hela den heterosexuella kulturens sätt att förhålla sig till homosexualitet. Homosexualitetens position är marginell, den är en betydelselös, sällan upptäckt och uppmärksammad företeelse i det heterosexuella samhället. Det individuella förhållningssättet kan ses som en återspegling av detta sociokulturella förhållande. I ett av heterosexualitet präglat samhälle får människor heterosexuella livsperspektiv, som inte behöver rubbas av att de upptäcker homosexuella känslor hos sig själva.

(i) Jag tog inte speciellt allvarligt på mina förälskelser. Det var bara en skön känsla som livade upp tillvaron. [---] Jag hade inte alls tänkt på att jag inte skulle kunna leva som alla andra, hitta en kille och så ändå.

Kvinna, 22 år

(i) Man hade aldrig tänkt så långt som att leva ihop med en tjej, utan bara på förbindelser och så där. Jag var väldigt oupplyst. Jag kände inte till något förhål-

lande heller, så jag hade något att titta på. I början trodde man att så här lever man ett tag, och sen skulle man kunna leva med en karl igen.

Att det skulle gå över på något vis?

Ja, just det. Att jag skulle få känslor för en kille sen och glömma det.

Att du skulle träffa den rätte i alla fall?

Ja, det har jag nog tänkt många gånger. Jag har lite svårt att släppa den tanken. Den kan dyka upp. Men det har väl att göra med det samhälle vi lever i. Du ska vara sån.

Kvinna, 31 år

3.10 Att svara både ja och nej

Det finns ett svar på frågan om man är homosexuell som kan tolkas som ett försök att reducera homosexualitetens betydelse utan att helt förneka den. Det är att säga att man är bisexuell.

(s) I början av min homosexualitet trodde jag att jag var bisexuell men det är bara ett "övergångsstadium" innan man blir bekräftad och bekräftar sig själv. Jag ser det som omöjligt att vara bisexuell, det är bara ett ord för att "förmildra" för vissa. [...] det att jag är lesbisk är inte bara en fråga om att ha sex med en tjej, det är att leva och utvecklas tillsammans och det kan jag inte med killar.

Kvinna, 23 år

(s) Först i 29—30-årsåldern började jag fundera över min sexuella identitet. [---] Det tog mig ett halvår att komma fram till att jag var bisexuell. [---] Och sen har det tagit ytterligare 6 år tills jag kan säga att jag inte är bisexuell utan homosexuell.

Man, 36 år

(s) Den som först fick veta det var min dåvarande fru. [---] Sedan följde 3 års slit och släp att hitta en lisvform inom äktenskapet — grundat på förmodandet att jag var *bi*sexuell. Men det gick inte — förmodandet var fel — jag var (och är) homosexuell.

Man, 39 år

Som bisexualiteten framställs här är den inte en psykisk realitet utan ett ord som används för att hålla möjligheten till heterosexuella relationer öppen. Man förnekar inte sina homosexuella känslor men säger att man dessutom eller kanske framför allt har heterosexuella känslor; man är till åtminstone hälften "normal".

Att ordet *bisexuell* kan användas för att undgå det mer definitiva och skrämmande ordet *homosexuell* utesluter naturligtvis inte möjligheten att det existerar verklig bisexualitet. Bland de få i undersökningen som kallar sig bisexuella gör några det med fast övertygelse och några med tvekan.

(s) Jag är nu 40 år och gift sedan 12 år tillbaka, och har till för 3 år sedan varit klart heterosexuell och haft mycken glädje av sex ihop med män. [. . . Då för tre år sedan] träffade jag en flicka [---] och jag förälskade mig utom all kontroll. [---] Aldrig tidigare har jag träffat någon där allt har stämt — intellektuellt, sexuellt och även känslomässigt var vi på samma plan. Vi hade en underbar tid som alltför snart tog slut. Vi måste upphöra att träffas. Dels ville hon inte gå emellan vårt äktenskap, dels var jag absolut inte mogen att välja, att leva lesbiskt. [...] Nu tre år senare vet jag, att jag är bisexuell och trivs mycket bra med det. Jag faller för människor som är öppna, varma, mjuka och intelligenta eller snarare intellektuella, då spelar det mindre roll om det är man eller kvinna.

Kvinna, 40 år

(i) Ser du dig som bisexuell?

Ja, det får jag väl säga. Men jag tycker det börjar luta mer och mer åt tjejer. Jag har nog haft många dåliga erfarenheter med killar. Han som jag bodde ihop med sist, det har inte varit bra. Det är på upphällningen nu. Jag har sagt till mig själv, att det ska dröja länge innan jag flyttar ihop med någon kille igen. Men det vet man ju inte.

Kvinna, 26 år

I enkäten är det 16 procent som säger att de är bisexuella (N = 1261).[1] Det är något fler kvinnor än män som gör det (22 mot 15 procent).

(Bland dem som har svarat på det lilla formuläret finns det också ett visst samband med åldern: de under 20 och de över 50 år säger oftare än de däremellan att de är bisexuella. Om svaren bara återspeglar en faktisk sexuell inriktning borde andelen bisexuella i stället vara konstant i alla åldrar. Men antalet svarande i åldersgrupperna med fler bisexuella är litet och sambandet kan lika väl vara slumpmässigt. Bara några enstaka procent säger att de är osäkra på sin sexuella inriktning eller att de är heterosexuella med vissa homosexuella inslag.)

3.11 Att svara ja

Det är mycket som står hindrande i vägen för insikten om den egna homosexualiteten. Det är inte heller bara en insikt om den egna personen utan lika mycket en insikt om en relation; tanken *jag är homosexuell* har den viktiga innebörden *jag är inte som andra; jag är annorlunda.*

Det bryter mot mycket av tänkandet om den egna personen, som har sin utgångspunkt i tanken *jag är som andra.* Det är i första hand genom att spegla och känna igen sig i andra som man får kunskap om sig själv. Så får heterosexuella kunskap om sina känslor, och därför behöver de heller aldrig tänka *jag är heterosexuell;* den tanken finns redan i tanken *jag är som andra.*

Homosexuella och heterosexuella befinner sig alltså i två motsatta situationer. När *de andra* är heterosexuella — när man lever i en heterosexuell kultur — måste kunskapen om de homosexuella känslorna erövras, medan kunskapen om de heterosexuella känslorna alltid redan är given, finns som en självklarhet.

Det är nog detta som är bakgrunden till att de flesta i undersökningen kan svara på frågan när de började betrakta sig som homosexuella eller bisexuella. En motsvarande fråga ställd till heterosexuella skulle antagligen uppfattas som absurd. (95 procent i enkäten anger en ålder när de kom till klarhet om sin sexuella inriktning, jfr tabellen i slutet av avsnitt 3.2.) Man kan anta att de som inte svarar på frågan inte minns eller nådde fram till sin homosexuella/bisexuella identitet sucessivt och över en längre period.

(s) Det var gradvis jag kom till den insikten. Det var inte fråga om någon plötslig chock utan om en långsamt växande förtvivlan över att jag trots allt var någon som jag i min ungdom fruktat att jag var.

Man, 43 år

I motsats till den här mannen kan alltså de flesta tala om när de mer definitivt började uppfatta sig som homosexuella eller bisexuella. Många

[1] *Betraktar du dig själv som homosexuell eller bisexuell?* Stora formuläret. *Vilken är din sexuella inriktning? — Homosexuell. Bisexuell. Heterosexuell med vissa homosexuella inslag. Jag är osäker på min sexuella inriktning.* Lilla formuläret.

kan dessutom berätta om en speciell och i tiden väl avgränsad situation eller händelse som fick dem att göra det.

(i) Jag kommer ihåg att jag stod där i korridoren på skolan. Jag stod ensam och tittade ut över skolgården. Jag tittade på killar, och då kände jag riktigt, att det var ett intresse för mig. Att jag skulle vilja vara ihop med någon kille. Då kändes det som att, *ahaa, så* är det. Precis som att jag fick en förklaring till varför jag egentligen hade varit så intresserad av killar tidigare. Fast då visste jag inte varför.

Man, 29 år

(i) Jag kommer ihåg att jag diskuterade med en kamrat [...] om just homosexualitet. Då sa han så här, att killar kan inte älska varandra. Homosexualitet, det är ingen kärlek dom emellan. Då sa jag, det är det visst det. Visst kan man älska en kille. Då sa han, hur vet du det? Då plötsligt gick det upp för mig, ja men, jag måste ju vara homosexuell själv. Det slog bara ner som en blixt från en klar himmel.

Man, 39 år

(s) [Jag fick veta att en kvinna] som jag beundrade oerhört, var lesbisk. Detta var som en jordbävning inom mig, ty först när jag konkret framför mig hade en person som levde så, så visste jag att jag var likadan.

Kvinna, 26 år

(i) [Jag gick] till en psykiater som jag hade förtroende för, och som sen dess är min förtrogne. När jag redogjorde för mina upplevelser och tankar så sa han, att det är ingen tvekan om att du är homosexuell. Sen dess har jag varit helt överens med mig själv.

Man, 37 år

(i) Inte förrän vid senare år har det gått upp för mig riktigt vad det var. Egentligen tror jag att jag läste en bok av en doktor i Göteborg som heter De sexuella minoriteterna eller nåt sånt där, jag minns inte vad den hette. Och en, som jag tror, av en norrman som heter De avvikande. Det var väl egentligen då som jag blev klar över det här.

Man, 78 år

(s) Jag insåg att jag var rent homosexuell när jag var tillsammans med en kvinna första gången. Det var så mjukt och varmt. Och det var ingen av oss som direkt styrde det hela. Vi tog tid på oss och kunde känna en massa värme som jag aldrig känt ihop med en man.

Jag kände mig väldigt glad efteråt. Jag hade grubblat mycket innan. Suttit hela dagar ibland och funderat över hur jag egentligen var. Och nu plötsligt visste jag att jag var homosexuell.

Kvinna, 34 år

(s) Jag tänkte att det skulle nog för alltid ta död på mina HS-fantasier att pröva på verkligheten. Men jag var inte dummare än jag prövade med en kille som jag tyckte var attraktiv och sexig. Honom hittade jag mycket planerat vid Humlegården, en natt då jag officiellt var på "firmafest". Han var 8 år yngre än jag — jag var nu 30 år fyllda. Det blev en så otrolig fantastisk upplevelse att ligga med honom att ord inte kan beskriva det. Inte ens ånger eller skuldkänslor kunde på något sätt påverka detta. Alltigenom omskakande och revolutionerande. Så blev "avskräckelsen" den väckelse som jag så länge undvikit.

Man, 39 år

(i) Det var det som var det otäcka, otäcka eller chockartade, det var alltså hur chockartat positivt det var. Det var min största upplevelse, tror jag, någonsin. Det kunde ju ha varit som det första samlaget är för många, den här jävla misslyckade tillställningen. Eller det kunde ha varit chockerande obehagligt. Men det var en otroligt stark upplevelse. Det var verkligen skönt. För det var ju inte planerat, det kom av en slump. Och så visade det sig [...] att alla dom funderingar under alla år som naturligtvis har funnits, dom besannades.

Man, 35 år

Man får ibland intrycket att insikten om den egna homosexualiteten kommer mycket plötsligt och kanske utan föregående funderingar: "Det slog bara ner som en blixt från klar himmel". Men enligt enkätsvaren är det bara en knapp fjärdedel som har börjat fundera över sin sexuella inriktning mindre än ett år innan de konstaterade sin homo- eller bisexualitet (de har gjort bådadera vid samma ålder). (De som inte har svarat på frågan om när de började fundera och med det kanske antyder att de aldrig någonsin funderat är bara ett par procent.) För flertalet har det förflutit längre tid från det frågan ställdes till det den besvarades jakande — i genomsnitt mer än tre år.

Vi har tidigare sett att frågan ofta ställs från något av två håll, och att svaret ofta också söks där: i böcker eller andra informationskällor och i egna homosexuella upplevelser. Nu ser vi att frågan kan få sitt svar från samma håll.

En del har funnit svaret i böcker, tidskrifter, radio- och tv-program. Någon har låtit en rådfrågad förtrogen eller auktoritet fälla det avgörande ordet. Och andra har funnit svaret i sexuella upplevelser och förälskelser, som med stor kraft har sopat bort alla tvivel om de egna känslornas innebörd. Men också att bara se en homosexuell människa framför sig, att tala med henne eller att lära känna henne kan vara det som gör det möjligt att se sig själv som homosexuell. Knappt 30 procent i enkäten säger att de har funnit svaret på frågan om sin sexuella inriktning ungefär samtidigt (under samma år) som de första gången lärde känna någon annan homosexuell eller bisexuell. Men nästan 40 procent har lärt känna någon först senare (N = 1117).[1]

3.12 Att veta att man är homosexuell och vilja vara heterosexuell

Mot medvetandet om den egna homosexualiteten står det heterosexuella livsmönstrets dominans, homosexualitetens sociala osynlighet och tabut mot det som inte passar in i de dominerande föreställningarna om könen och relationerna mellan könen, om sexualitet och kärlek. Det är förhållanden som kan få homosexuella att uppfatta sin homosexualitet som en stor personlig olycka.

(i) Jag har gråtit många gånger för det här, men det var ju speciellt då första tiden, när man liksom upptäckte det och visste vad man var.

Man, 59 år

(s) [... det var] rätt krisartat när jag insåg min homosexualitet. Jag tyckte att min hela existens som människa var hotad — fylld av förutfattade meningar om vilket liv en homosexuell person var dömd att leva!

Man, 39 år

(s) Den hemska sanningen gick ju så småningom upp för mig: jag var homosexuell. Vad fanns att göra? Jag bestämde mig för att leva ensam och att göra allt för att inte avslöja mig. Jag uppfattade mig som i stort sett den enda homosexuella människan i världen. Det värsta var nog detta: att vara ensam, och att vara ensam om en hemlighet, som jag inte vågade tala med någon om. Att inte våga umgås med flickor för att inte avslöja mig. Att inte kunna bilda familj och få barn. Att inte vara som alla andra. Varför just jag?? Kort sagt: det var hemskt.

Man, 38 år

[1] *Hur gammal var du, när du första gången lärde känna en homo/bisexuell person (någon som du träffade flera gånger)?* Båda formulären.

(s) Så kom då den dag, då jag insåg att min dragning till kvinnor var något permanent. Jag tyckte, att jag inte hade någon rätt att leva. Jag försökte ta livet av mig — 24 år gammal.

Kvinna, 38 år

Upptäckten av den egna homosexualiteten försätter en i ett socialt vakuum. Den vanliga, välkända livsformen med äktenskap och barn är det nu svårt att stöpa det egna livet i. Någon annan livsform som är avpassad efter de homosexuella känslorna känner man inte till. Man är utanförställd, ensam, och saknar ett livsmönster som kan ge trygghet och framtiden konturer. Det är tillräckligt för att man ska känna sig drabbad, utsatt och rädd.

De känslorna förstärks av att homosexualiteten också uppfattas som förbjuden. Den kan leda till att man mister andra människors uppskattning, respekt, vänskap och kärlek. Förbudet skapar ett hot om social utstötning.

Förbudet mot homosexualitet tycks vara givet redan av normerna för könens åtskillnad och förening, föreställningarna om vad som är mäns och kvinnors naturliga roller och vad som är naturlig kärlek och sexualitet. Därför kan det vara bara underförstått och uppfattas trots att ordet homosexualitet aldrig har nämnts. Men det finns också ett uttalat och uttryckligt förbud, som direkt pekar ut homosexualiteten som dålig, felaktig och onaturlig.

(s) Jag visste till en början inget namn på företeelsen, bara kände mig misslyckad och mindervärdig. När mitt vetande berikats och jag med ord kunde klassificera mig, var jag livrädd att någon skulle förstå det.

Man, 49 år

(s) I tonåren, ungefär vid tiden för min konfirmation i 15-årsåldern började jag fundera över min läggning. Det kändes svårt därför att alla skämdes för att vidröra ett sådant ämne. Det betraktades som något sjukligt. Man behöver ju bara tänka på pressens agerande under den s. k. Kejneaffären för att förstå detta.

Man, 40 år

(s) För mig var det värsta att uppleva sig som annorlunda. Jag var alltså kanske en sån där *läskig* . . , en sån där — det värsta av allt! Jag tror att mördare och landsförrädrare var hedervärda personer i förhållande till HS i min värld som ung.

Man, 39 år

(i) Jag kommer ihåg att vi hade en lärare i skolan, i realskolan, [...] som var homofil. Ryktet spred sig på hela skolan. Det var ingen som gillade honom. Alla tyckte han var äcklig, för den sakens skull. Alla såna grejer man observerade. Det var ju tabu alltså. Att prata om det eller berätta för någon.

Kvinna, 26 år

(i) Vi pratade ju inte om det hemma. Men dom få gånger man snuddade vid det, dom gångerna kommer man ihåg. Så man var så uppmärksam på det. Det var en tv-serie för inte så länge sen om två lesbiska kvinnor.

Vad sa din mor då?

Det var inte usch och fy och så. Men det var lite konstigt, lite tragiskt och så där.

Kvinna, 22 år

Att man själv har börjat betrakta sig som homosexuell innebär inte att man har frigjort sig från det socialt givna förbudet mot homosexualitet och opponerar mot det. Det kan finnas kvar som en inre röst, som säger att det finns något hos en själv som inte är bra, att man inte är som man ska vara.

(i) Vad jag själv tycker har varit jobbigt [... är] att hela tiden leva ett dubbelliv och vara falsk och längta efter nånting som jag tyckte, i början åtminstone, tyckte att det var fel. [...] I början så trodde jag väl mer eller mindre att det var nånting som var fel, men som jag inte kunde göra nånting åt. Med andra ord, jag tror faktiskt att det har tagit mycket, fantastiskt mycket av min kraft.

Man, 55 år

(i) [---] Sen tjugoårsåldern har jag varit lite deprimerad då och då. Det tror jag beror på dels att jag har en känslig läggning och dels att jag inte har fått leva ut det här kanske. Jag har varit rädd för det. Och nu när jag vet att det finns där, så är det inte bättre nu. För inom mig själv så tycker jag att det är något fel.

Kvinna, 43 år

Den homosexualitet som man ser som ett fel och en onaturlighet hos sig själv kan man försöka ge en så liten plats i tillvaron som möjligt. Man kan vara fast besluten att aldrig låta känslorna komma till uttryck i handling, och gör de det ändå är det när självkontrollen tillfälligt har lättat. Känslorna av attraktion och förälskelse blir alarmsignaler, som säger att man måste ta sig i akt och dra sig bort. Om man går ännu längre kan man helt och hållet och för alltid försöka bli av med sin homosexualitet.

(s) Har som nygift bett och fastat en vecka, bedjande att Gud i Jesu namn skulle lösa mig från alla homosexuella känslor.

Man, 30 år

(s) När jag onanerade i tonåren så försökte jag med självterapi: jag tänkte på flickor i positiva bilder och pojkar gjorde jag äckliga! Någon slags hemmagjord aversionsterapi, alltså. Men inte hjälpte den . . .

Man, okänd ålder

Det vanligaste sättet att medvetet försöka befria sig från sin homosexualitet är nog att försöka etablera heterosexuella relationer.

(s) Så småningom hörde jag det pratas om "perversa" män och sådana som hade "tröttnat" på kvinnor, och det gick efterhand upp för mig, att jag var pervers och förmodligen skulle förbli så. När jag var 28 år utan att ha fått kontakt med någon annan homosexuell man eller pojke, hade jag länge känt det, som om jag var ensam i hela världen med mina känslor. Jag började då tänka, att jag kanske skulle kunna bli som en "normal" man, om jag bara försökte. Så trots att jag inte kände någon lust för det, ordnade jag så att jag fick ha samlag totalt tre gånger med en jämnårig kvinnlig vän (som jag tror var kär i mig). Jag hade ingen svårighet att genomföra samlagen, dvs få orgasm, men jag njöt inte av dem mer än om jag hade onanerat, snarare mindre.

Man, 78 år

(i) Jag gick väl inte in i äktenskapet med förutsättningen att det skulle misslyckas på något sätt, utan jag trodde nog att det skulle funka. Och jag trodde också att det var en väg att komma ur dom här känslorna och den här läggningen jag hade. Att dom skulle försvinna helt om man levde i ett heterosexuellt förhållande under lugna och fina förhållanden.

Man, 56 år

(i) Sen trodde jag att det var att betrakta ungefär som en sjukdom som kan botas. Om man bara får rätt medel . . . och så tänkte jag då att om jag då får en fru så skulle det vara botemedlet för detta. Och så går jag och gifter mig.

Man, 53 år

Det är framför allt den äldre generationen homosexuella som är eller har varit gifta. Det gäller för 13 procent av alla i undersökninge (N = 503, jfr

avsnitt 3.4), men bland dem över 50 år är det 38 procent som har gift sig. Av alla över 35 år är det 27 procent.

De som inte gör några försök att bli heterosexuella och leva ett heterosexuellt liv kan ändå ha en mer utopisk eller resignerad önskan: man skulle gärna vilja men ser det omöjliga i det — åtminstone när dagrömmarna har upphört.

(i) Än idag så undrar jag om jag inte kan vara med en kille. Kanske hitta någon som är perfekt på något sätt. Jag vill ju så gärna försöka, men jag vill inte lura någon. Man går ju inte ut och säger till en kille, jag är sån där, men nu vill jag prova här och se om jag kan ändra mig. Det gör man bara inte. Men ibland så tänker man så. [...] Man tänker bägge delarna. Vad barnsligt det är, tänker man sen. Jag är som jag är. Dubbla tankar.

Kvinna, 27 år

(i) Om någon kom och sa till mig, svälj den här tabletten så är du inte bög längre. Då skulle jag säkert svälja den. Därför så länge världen ser ut som den gör . . . Om jag kunde uppleva samma grejer med tjejer som jag nu inte tycker att jag gör — ja, gärna. Om någon säger, ta den här tabletten så kommer du till en värld som är trettio gånger bättre än jordklotet, så skulle jag också ta tabletten. Allt som ter sig enklare, smärtfriare, väljer man ju.

Man, 35 år

I enkäten ställdes frågan om man efter den tidpunkt när man började betrakta sig som homosexuell eller bisexuell har haft en önskan att i stället vara heterosexuell.[1] Nästan hälften, 45 procent, säger sig ha eller tidigare ha haft en sådan önskan (N = 1277). (37 procent säger att de har haft den tidigare men inte har den längre.) Det är möjligt att önskan att få de homosexuella känslorna förvandlade till heterosexuella är vanligare än vad de svaren visar. Önskan kan upplevas som ett svek mot den homosexuella identiteten, som man efteråt inte riktigt vill erkänna att man har gjort sig skyldig till, varken för sig själv eller andra.

3.13 Att veta att man är homosexuell och vilja vara det

Det homosexuella tabut är trots allt inte absolut och den homosexuella livsformens osynlighet är inte total. I stället för att vara förenad med upplevelser av ovisshet, otrygghet, ensamhet och utsatthet, kan insikten om den egna homosexualiteten ge upphov till starka positiva känslor.

(s) Jag var glad att äntligen ha hittat min tillhörighet. Jag hade sökt och sökt, och här var jag framme vid *mitt liv!*

Kvinna, 38 år

(s) När jag bejakade min homosexuella del, var det som en stor sten hade ramlat från mitt hjärta: jag var fri.

Man, 26 år

(i) Jag kände en lättnad. [...] Kände det som, nu är jag rätt.

Kvinna, 33 år

(i) Det var en befrielse, för då förstod jag ju [...] vad det var som gjorde att jag under hela ungdomen hade känt så här. [---] Då tyckte jag allting var så skönt. Då bara gladdes jag ju åt och kände mig nöjd med att jag äntligen hade fått visshet så att säga.

Kvinna, 32 år

[1] *Har du någon gång efter det att du började betrakta dig som homo/bisexuell önskat att du vore heterosexuell?* Stora formuläret. *Har du någon gång efter den ålder som du angav i förra frågan önskat att du vore (helt) heterosexuell?* (Förra frågan gällde åldern när man började se sig som homo/bisexuell.) Lilla formuläret.

Den glädje som är förenad med insikten om den egna homosexualiteten kan vara upplevelsen av att ha fått ny kunskap om sig själv, att plötsligt förstå det språk som de egna känslorna talar. Man känner glädje, därför att svåra och personligt angelägna frågor har fått svar, gåtor har lösts.

Glädjen har ofta också andra källor. Det som ger visshet om den egna homosexualiteten kan vara de jublande känslor som någon bestämd person av det egna könet ger upphov till.

(i) Där träffade jag alltså Eva första kvällen. [...] På fem minuter så . . , det sa bara pang i mig. Jag bara kände det, alltså att . . , jaha! Det var en enorm befrielse.

Då sammanföll det här nästan helt och hållet, förälskelsen och klarheten över att du var homosexuell? Det kom samtidigt?

Man kan säga att bekräftelsen på något sätt kom då.

Kvinna, 26 år

Den besvarade förälskelsen i någon av samma kön borde vara det som mer än något annat kan övertyga en människa om hennes homosexualitet och ge henne en positiv syn på den. Om hon dessutom kan ställa den upplevelsen i kontrast till upplevelsen av heterosexuella relationer, bör den få en än större övertygande kraft.

(i) Jag var förälskad i min fru, det har jag sagt så många gånger. Och liksom, det var en liten, en liten bäck. Men här var det frågan om ett Niagarafall alltså. Det var nånting så otroligt stort, förstår du, för mig, detta.

Man, 35 år

Vid sidan av sådana överväldigande erfarenheter finns det några andra, som kan bidra till en större insikt om det egna känslolivets inriktning, utan att man ser den som negativ och som något man helst hade varit förutan.

(s) Jag kom underfund med min sexuella inriktning under en period mellan 13 och 20 år. Det var en långsam men säker process [...]. Avgörande för utvecklingen mot självaccepterande var bl. a. olika artiklar i tidningar, program i TV m. m. där man ansåg att homosexuella skulle acceptera sig själva.

Man, 33 år

(s) Sjuklig sen 25 års ålder. Förtryckt mig själv hela livet, tyckt illa om mig, inte konstigt att kroppen svarar med en motreaktion. [...] Tycker idag att jag är toppen som jag är, hela jag. Denna förändring började för två år sen när jag tog kontakt med en läkare [...]. Han har sen "följt upp" mig med samtal var tredje månad. Denna kontakt har haft avgörande betydelse för att hitta min nya identitet. [---] Satsar nu helt på mitt sanna jag. Den enda jag kan göra, lite sent bara. Har mött mycket värme från mina nya vänner. Detta stärker mig i mitt försök till självförverkligande.

Man, 54 år

(i) Jag var inte mer än tretton—fjorton år när jag kom i kontakt med andra homosexuella. Jag var faktiskt inte ensam, så jag behövde inte se det som ett fel, i och med att jag hade andra omkring mig.

Kvinna, 20 år

Det finns åtminstone två viktiga föreställningar som bidrar till att man kan se sina homosexuella känslor som både verkliga och värdefulla. Den första är kunskapen om att det finns homosexuella människor och att det är möjligt att komma i kontakt med dem. Då kan man också se en möjlighet att skapa sådana relationer som homosexualiteten är en längtan efter.

Den andra föreställningen är, att homosexualitet är någonting bra och tillåtet, eller kanske snarare, att det finns andra människor som betraktar homosexualitet som någonting bra och tillåtet.

Denna positiva värdering och personer som uttrycker den spelar en strategisk roll för homosexuellas accepterande av sin homosexualitet. Ofta tycks det vara andra homosexuella som uttrycker den positiva värderingen; det gör de redan genom att vara och visa sig som homosexuella. Det tycks vara mer sällan som heterosexuella, eller personer som inte avslöjar sin sexualitet genom att inta mer avlägsna, opersonliga eller officiella positioner, uttrycker värderingen och spelar den strategiska rollen. Några i undersökningen talar om budskapet i ett offentligt medium, som en tidning, bok eller ett tv-program. Någon talar om betydelsen av en läkares ord. Men det är faktiskt inte någon som säger att en heterosexuell bekant eller anhörig har hjälpt fram ett accepterande av den egna homosexualiteten.

Det förefaller alltså som om det framför allt är kontakten med andra homosexuella som främjar de två föreställningarnas framväxt: tron på möjligheten att leva ut de homosexuella känslorna i verkliga relationer och den positiva värderingen av de känslorna och relationerna. Kontakten med andra homosexuella spelar en avgörande roll för upplevelsen av den egna homosexualiteten som verklig, möjlig och värdefull.

(s) En viktig erfarenhet, som kan verka självklar, men som jag gärna vill förmedla är att det går inte att på egen hand komma fram till ett självaccepterande. Det är viktigt att träffa andra HS, prata om de erfarenheter man har och gå vidare tills man har accepterat sig själv, och det kan ta flera år. Det är bara *tillsammans med andra homosexuella* som man kan komma fram till ett självaccepterande.

Man, 32 år

3.14 De förlorade åren

Det här kapitlet har försökt beskriva homosexuellas svårigheter att urskilja, bli medvetna om och hitta ord för sina homosexuella känslor, att bryta med förväntningarna på heterosexualitet, och att bejaka homosexualiteten och se den som en del av sin person och som ett väsentligt livsvärde. De svårigheterna visar sig redan i den tid det tar att övervinna dem — om de någonsin övervinns.

De flesta minns sina första homosexuella känslor från puberteten, men det brukar ta flera år innan de ens ställer sig frågan om de är homosexuella. Sedan går det ofta flera år till innan de besvarar frågan med ett ja. (De som inte har kommit så långt eller aldrig gör det går knappast heller att nå med undersökningar av det här slaget.) I undersökningen har det i genomsnitt gått sju år från de första ihågkomna homosexuella känslorna till man började betrakta sig som homosexuell. Då har många fortfarande befunnit sig i inre konflikt och haft en önskan att bli befriade från sin homosexualitet.

Om man övervinner svårigheterna och verkligen vill vara och leva som homosexuell, kan man se tillbaka på en period av sitt liv som saknar motsvarighet i heterosexuellas liv.

(s) Jag är själv ledsen att jag inte tidigare erkänt och accepterat min homosexualitet. Det känns som om flera år av mitt liv varit bortkastade.

Man, 29 år

(i) Jag känner en enorm bitterhet. Dom jävlarna har tagit mer än tio år av mitt liv.

Dom jävlarna?

Dom heterosexuella, som uppfostrar barn på det här sättet. Man får alltså inte vara sig själv. Utan man ska leva i en falsk och förljugen tillvaro i så många år. Så jag anser mig bestulen på nästan femton år av mitt liv. Den tiden då jag som ung tonåring skulle ha kunnat börja pröva mina känslor. Då fick jag i stället stoppa ner allting, försöka svälja så gott det gick.

Kvinna, 27 år

(s) Jag förstår nu hur oerhört ensam jag måste varit mellan 18 och 32 år. På något sätt känner jag mig "lurad" på den perioden av mitt liv, men jag begriper också att det egentligen är mitt eget fel till viss del, då jag så totalt svalt det övriga samhällets värderingar och åsikter om vad som "går för sig" och inte. Återstår bara att försöka "ta igen" så mycket som det går.

Man, 36 år

(i) Jag är helt övertygad om, att om jag hade vuxit upp i en miljö där man hade accepterat detta, så hade jag aldrig varit gift. Det är lite svårt att säga om jag är glad för det, eftersom jag älskar mina ungar och allt. Det har varit mycket trevligt ihop med min fru. Ja, men det är väl ingen tvekan om att det hade varit bättre för mig själv. Jag tror att jag hade blivit mer harmonisk och utvecklats snabbare, om det hade varit så att jag från, om vi säger tonåren, hade fått leva ut min homosexualitet. Det tror jag.

Man, 55 år

(s) Jag tror att *mitt* liv hade blivit helt annorlunda, bättre, om jag hade fått veta, när jag var 15—16 år, hur många homosexuella det finns, att homosexuella inte är fula gubbar, att homosexuella kan älska varandra på samma sätt som heterosexuella, att homosexuella killar inte är kvinnor i manskropp. Om jag hade haft någon att identifiera mig med, någon norm eller förebild som passat mig, fått veta att bögar kan leva lika lyckligt som mamma och pappa gör. Men jag visste ingenting alls om detta, bara att det var fult och fruktansvärt och måste hemlighållas.

Man, 34 år

(i) Jag känner mig lurad, verkligen lurad, på hela livet.

Man, 58 år

4 Osynlighet, mötesplatser och parförhållanden

4.1 Att vilja och inte vilja ha homosexuella relationer

Homosexualitet är en önskan att stå i en intim, sexuell/emotionell relation till en person av samma kön, men det är en önskan som man kan vara svagt och otydligt medveten om, som man förnekar, motarbetar eller önskar att man inte hade.

De krafter som gör de homosexuella känslorna otydligt uppfattade och oönskade motverkar naturligtvis också att de leder över i handling. Den som inte uppfattar sina känslor som längtan efter kärlek och sexualitet kommer inte heller att medvetet söka efter relationer med ett sådant innehåll. Och den som uppfattar sin längtan som förbjuden och moraliskt förkastlig, kommer att undvika varje handling som skulle kunna uppfylla den.

(i) Steget att våga nånting själv, det var så fjärran. Jag [...] bara drömde om att få vara tillsammans med killar. Men fattade förståndsmässigt att det kunde vara fult eller farligt.

Man, 58 år

De subjektiva hindren mot handlingar som skulle kunna förverkliga de homosexuella önskningarna framträder särskilt tydligt, när man står öga mot öga med möjligheten till förverkligande men ändå avvisar den.

(i) Det har hänt flera gånger att [någon har] inbjudit med gester eller så till någon sorts kontakt. Men det har jag konsekvent stött bort. Ända fram till sjuttifem, när jag fick min läggning klar för mig.

Man, 37 år

(i) I lumpen [...] blev jag kraftigt uppvaktad av en annan kille och reagerade med våldsam aversion. Men samtidigt var det spännande. [...] Jag var så att säga inte färdig med mig själv, så att jag kunde acceptera det.

Man, 42 år

(i) Då sa han så här — jag glömmer aldrig det — så strålade han fullständigt och så sa han så här: Snälla du, sa han, kan jag inte få träffa dig i kväll? Ja, sa jag, hur så då? Du är så himla go, sa han. Han strålade värme, människan. Då fick jag den här reaktionen att jag tyckte att det var väldigt obehagligt. Jag var så rädd då. Och sen så efteråt så minns jag att jag ångrade att jag inte hade träffat honom.

Man, 39 år

Den inre moraliska röst som väcker reaktioner av obehag, rädsla och aversion när möjligheten till homosexuella relationer öppnar sig, är inte en rent individuell och personlig röst. Det är en röst som man också tycker sig höra från andra.

(i) Har du inte mer aktivt själv sökt kontakt på något sätt?

Nej, jag har hela tiden varit väldigt rädd för att utlämna mig själv på något sätt som kunde utnyttjas mot mig. [...] Det händer att jag läser [kontaktannonser i tidningen], men dom är inte så intressanta för mig. Jag är skiträdd att avslöja mig den vägen. [...] Jag har ju en ganska utsatt position som läkare. Jag är känd av många människor. Skulle min sexuella läggning bli känd, så skulle det innebära ett väldigt svårt slag.

Man, 37 år

Homosexuella relationer kan upplevas som ett dödligt hot mot alla viktiga relationer som ens tillvaro är byggd kring: relationer som man har i sitt yrke, relationer till föräldrar, till sin fru eller man och sina barn, relationer som man kan ha som offentlig person och relationer till mer personliga vänner och bekanta.

Rädslan för att den egna homosexualiteten ska bli känd blir ett effektivt hinder för att den förs ut i handling — också i den minsta och mest obetydliga handling. Att till exempel bara titta på en person av samma kön kan uppfattas som en handling som måste bemästras och bara kan utföras i smyg. Det hämmande inflytande som relationer till heterosexuella får på relationer till homosexuella kan på det sättet blir mycket genomgripande och direkt livsformande. Det berättar bland andra en av undersökningens äldsta deltagare om.

(s) [...] jag hoppades förstås att jag skulle träffa på någon [homosexuell]. Men jag visste inte hur jag skulle bära mig åt utan att riskera att röja mig för andra människor. [--- Jag var] mycket rädd för att någon skulle ens misstänka, att jag var homosexuell. Och det var väl det som gjorde, att jag inte kunde få några homosexuella kontakter — förrän jag var 62 år.

Man, 78 år

4.2 Den inbördes osynligheten

Att homosexuella inte uppfattar sin homosexualitet som längtan efter kärlek och sexualitet eller uppfattar den som förbjuden, hindrar dem från att medvetet önska och söka kontakt med varandra. Men också när de verkligen vill ha kontakt, finns det flera förhållanden som inskränker de faktiska möjligheterna att få det.

(s) Trots att jag bejakade mina känslor fick jag ingen sexuell kontakt förrän jag var nästan 25 år. Och det är just detta som jag lidit svårt av. Alltså inte moraliska betänkligheter utan rent praktiska hinder.

Man, 35 år

Ett första förhållande som försvårar kontakt är att homosexuella är en minoritet i det svenska samhället. För det andra har homosexuella inga yttre, gemensamma kännetecken. För det tredje är det ett grundläggande antagande i nästan all social interaktion, att människor har eller vill ha sexuella relationer till det andra könet, inte samma kön; det är det som utmärker en heterosexuell kultur. För det fjärde talar den stora majoriteten homosexuella sällan om att antagandet är felaktigt i deras fall, och de kan också mer aktivt dölja sin homosexualitet.

Resultatet blir att när heterosexuella kommer i kontakt med homosexuella är de sällan medvetna om att det är det de gör. Homosexuella blir socialt osynliga. I undersökningen bland allmänheten trodde 61 procent

av de svarande att de aldrig hade träffat någon homosexuell, och bara 9 procent sa att de kände någon.

Denna sociala osynlighet finns också mellan homosexuella inbördes. Homosexuella kan vara lika osynliga för varandra som de är för heterosexuella.

(i) Underligt nog har ju jag som alltså är fyrtio år, jag har väl bara någon enda gång i livet misstänkt någon annan att vara det. Alltså jag har aldrig lyckats komma i kontakt med någon som klart har visat sin läggning eller ens sökt kontakt. Det har jag inte.

Man, 40 år.

(i) Man är mycket, mycket ensam. [... Det är] svårt att skaffa sig bekantskaper. Det gör det väldigt nedslående ibland. Man vet varken ut eller in.

Kvinna, 47 år

Homosexuellas erfarenhet av att aldrig träffa några som är lika dem själva kan de tolka på olika sätt. Den allra första tanken är ofta, att det helt enkelt inte finns några. Den tanken har man så länge man inte själv har hänfört sig till kategorin homosexuella, men man kan också ha den när man har gjort det.

(i) [Jag tänkte att] det kanske inte finns någon mer än jag här i Västsverige. Men sen har man ju fått reda på att det ska vara fem eller tio procent.

Man, 45 år

Om det inte finns några andra homosexuella, är det ett förhållande som i hög grad bestämmer livsperspektivet och förväntningarna på framtiden.

(i) Jag såg ju inga homosexuella nånstans. Det fanns ju ingen på min skola. Det fanns ju inga i stan. [---] Och så tänkte jag, jag kan inte fortsätta att vara ihop med killar. Jag kan det bara inte. Och tjejer finns det inga alls. Så då får jag leva ensam. Jag var helt inne på det. Då var jag väl en arton-nitton år.

Kvinna, 30 år

I den situationen är det de homosexuella känslorna som kommer att framstå som problemet. Deras mål är ouppnåeligt, de oroar och plågar. Då blir det känslorna i sig som måste bekämpas, till exempel med sådana metoder som det förra kapitlet beskrev.

Med upptäckten av ordet homosexualitet och mer eller mindre klargörande upplysningar i tidningar, uppslagsböcker och på andra håll kan hoppet att det verkligen finns andra börja spira. Då är frågan, var finns de?

(i) Jag undrar var dom andra finns, för det måste ju finnas andra också.

Kvinna, 43 år

Ett bättre sätt att formulera problemet är att fråga, hur man avgör om människor som man träffar är homosexuella eller inte. Om man överger de flestas oreflekterade antagande om alla andras heterosexualitet, ställs man inför frågan, hur vet jag då vad de är?

(i) Jag tänkte som så, vilka är homosexuella och vilka är det inte? Hur ska jag veta det? Hur sjutton ska jag bli klok på det?

Man, 29 år

Man kan också ha vissa aningar om att någon man känner är homosexuell, men utan att kunna utröna hur det verkligen förhåller sig.

(i) Så har jag kompisar som jag skulle förmoda är homosexuella, men som jag inte vet. Det är ingen som är öppet homosexuell i alla fall.

Man, 20 år

(i) Jag kan berätta en situation. Jag gjorde en repmånad för inte så länge sen. [...] Det var en kille som sökte mitt sällskap så där, och jag tänkte kanske att han är av min sort, alltså kanske av min läggning. Men jag vågade inte. Jag vågade ändå inte. I flera dar gick vi tillsammans. Det var mycket nära flera gånger att jag hade berättat det hela. Men det gick inte. Jag vågade inte till slut. Han kanske gick på samma sätt. Så hemskt är det alltså.

Man, 40 år

Det är inte bara frågan om en enkel svårighet att avgöra om en person är homosexuell eller inte. Att ta reda på det innebär i allmänhet att man måste berätta om eller antyda sin egen homosexualitet. Det måste man göra utan att på förhand kunna veta vad den andra kommer att svara.

(i) Hon avslöjade sig själv då. Hon frågade mig om jag skulle gifta mig. Nej, sa jag, det tror jag inte. Ja, varför inte det då, sa hon. Njae, sa jag, jag vill nog helst vara fri. Ja, sa hon, jag ska heller inte gifta mig, åtminstone inte med en man. Hoppsan. Men jag vågade inte säga nånting då heller.

Kvinna, 32 år

Även om man lyckas få det över sina läppar att man själv är homosexuell och på något sätt kan ställa frågan om den andra också är det, är det alltså inte säkert att man får något svar. Möjligheten finns också att den andra säger att hon är heterosexuell. Det innebär att man måste ta risken att avslöja sig som homosexuell inför någon som själv inte är det eller inte säger sig vara det. Om det inte är någon som tar den risken, är det inte heller någon som får veta något.

(i) Jag vågar inte ta kontakt med andra. Då blir jag så himla rädd att jag ska göra bort mig. Det är det enda sättet jag lider av det, annars gör det mig ingenting. [...] Jag anses som väldigt glad när jag är på jobbet. Sjunger och är glad. Däremot är jag mer ledsen när jag kommer hem. Det är därför att jag sitter ensam och kuckilurar.

Rädslan som du känner för att ta kontakt med andra, tror du det är en rädsla för att dom ska vara heterosexuella eller för att dom inte ska svara, inte tycka om dig?

Rädsla för att dom ska tycka att det är löjligt, motbjudande, äckligt, allt möjligt negativt. Så har man liksom blottat sig själv, tycker man då. Verkligen gjort bort sig. Kanske man själv har menat något väldigt fint, så har man ju verkligen fått en kalldusch då.

Det är svårt att bedöma om någon är homosexuell eller heterosexuell?

Jag tycker det är svårt. Men det finns somliga som har en kolossal feeling för detta. Det har jag märkt. [...] Jag har det inte.

Kvinna, 47 år

När man försöker tillkännage sin egen homosexualitet och utröna om man har den gemensam med en annan person, kan den personen uppfatta det som att man söker en intim homosexuell relation, oberoende av om man gör det eller inte. Om den andra personen är heterosexuell, kan reaktionen då bli mer våldsam och avvisande än den annars skulle ha

blivit. Om den andra är homosexuell och man faktiskt söker en intim relation, finns risken att inte få något gensvar — att bli bedömd som ointressant och oattraktiv av någon som man själv har visat sitt intresse och sitt behov av. Det är en förödmjukelse som homosexuella liksom heterosexuella kan ha svårt att riskera.

Ett annat förhållande som hämmar sökandet efter intima homosexuella relationer är frånvaron av en social kod för homosexuella känslor. Det saknas en socialt känd repertoar av uttrycksformer för homosexuella känslor på det sätt som det finns en repertoar för heterosexuella känslor. Man har inte tillgång till ett språk — ord, handlingar, gester — som inleder och ger uttryck åt en homosexuell relation.

(i) Jag visste inte alls hur man skulle bete sig eller nånting sånt där. Men att vara heterosexuell, det vet nog mänskor hurdant det är. Man vet hur man ska förhålla sig till en kille. Det visst jag ju. Jag hade ju varit ihop med flera killar. Jag visste hur man var ihop med killar. Det var liksom ett naturligt beteende på något vis. Men det här med tjejer, hur var man där? På något vis, hur gör man ihop med en tjej, va?

Kvinna, 30 år

Ett mycket påtagligt och talande resultat av de sociala hindren för relationer mellan homosexuella är, att det finns homosexuella som i åratal har varit vänner, skolkamrater, arbetskamrater osv, men som inte har haft en aning om varandras homosexualitet. Det visar att svårigheten för homosexuella inte så mycket är att komma i kontakt med varandra som att *veta* att de gör det.

(i) [På] den förra arbetsplatsen, där jag jobbade i 15 år [...] vågade jag aldrig tala om sex. Ingen annan gjorde det heller. Efteråt har jag fått reda på att en av mina närmaste kollegor var bög och levde i ett livslångt parförhållande.

Man, 51 år

(i) Det som är skrattretande egentligen är att den som var min bästis så att säga [...] jag har först på senare år fått veta att han är homosexuell också. Vi träffades på en demonstration inne i stan. Då blev det liksom: Du här?! Du här?! Ungefär den reaktionen. Då först avslöjades det efter alla dessa år vi har känt varann. Vi har känt varann sen småskolan, så det är en faslig massa år vi har varit bekanta utan att veta om varann.

Man, 31 år

(i) Då gick jag på lanthushållsskola [...] och där var faktiskt en flicka som är homosexuell som jag har haft kontakt med i alla år efter. Men jag visste inte om henne och hon visste inte om mig, alltså under hela den tiden. [...] Vi umgicks även på helgerna [...]. Det var nästan bara hon och jag som var kvar på helgerna. Men ingen av oss sa nånting.

Men sen kom det fram på något sätt?

Det kom fram sen ja, men det var inte förrän . . . ja, fem år senare ungefär kom det fram genom en slump nästan.

Kvinna, 32 år

Detta är mycket tydliga illustrationer av homosexuellas inbördes osynlighet. Homosexuella kan lära känna varandra och under lång tid vara okunniga om varandras homosexualitet. Men samtidigt visar det att de också kan bryta igenom osynligheten och upptäcka varandra som homosexuella.

4.3 Det selektiva meddelandet

Ett kvantitativt mått på homosexuellas svårigheter att lära känna varandra, men samtidigt ett mått på att svårigheterna övervinns, är den ålder man hade när man första gången lärde känna en annan homosexuell. Vi ställde en fråga om det i enkäten och avsåg då en bekantskap där homosexualiteten var ömsesidigt känd.[1] Vi förbisåg alltså möjligheten att man kom underfund med sin gemensamma homosexualitet först senare, och i sådana fall vet vi inte vilken av de två tidpunkterna man har angett. Tabell 4.1 redovisar svaren.

Tabell 4.1. Ålder när man första gången lärde känna någon annan homosexuell eller bisexuell. Procent.

— 9 år	0
10—14 år	9
15—19 år	37
20—24 år	31
25—29 år	12
30 år—	11
	100
	N = 1255

Den genomsnittliga åldern när man uppger sig för första gången ha lärt känna någon annan homosexuell är 20 år (medianvärdet). En knapp fjärdedel säger att de var 25 år eller äldre, och elva procent att de var 30 år eller äldre. Bara ett par procent i enkäturvalet har aldrig sig veterligt lärt känna någon annan homosexuell (en procent i stora och fyra procent i lilla formuläret, N = 1289). Bland homosexuella i allmänhet bör den gruppen vara betydligt större, eftersom enkätens urvalsmetoder har gett dem utan kontakt med andra homosexuella små möjligheter att komma med. Redan bland de intervjuade är de som aldrig har lärt känna någon annan homosexuell ungefär tio procent.

De här mycket osäkra måtten på homosexuellas svårigheter att lära känna varandra kan inte sättas i relation till något motsvarande hos heterosexuella. Heterosexuella har alltid känt andra heterosexuella, eller kan åtminstone sägas ha gjort det från den tidpunkt när de började förstå något av andras sexuella känslor. Homosexuella lever i en unik, fundamentalt annorlunda situation. Homosexualiteten är socialt osynlig. Heterosexualiteten är socialt synlig.

Heterosexualitetens status av normalitet, det naturliga och förväntade, det som tas för givet, blir också en fundamental betingelse för homosexuellas inbördes relationer. Det ställer dem inför en uppgift som heterosexuella aldrig ställs inför: homosexuella måste alltid på något sätt meddela varandra sin homosexualitet.

En andra fundamental betingelse för homosexuellas inbördes relationer är homosexualitetens status av det förbjudna, det som väcker obehag, olust och äckel. Det ställer homosexuella inför en ytterligare uppgift när de ska meddela varandra sin homosexualitet: att inte samtidigt rikta meddelandet till heterosexuella. Det är det som är den avgörande svårigheten.

När man ska undgå att röja sig som homosexuell inför heterosexuella, påläggs man kraftiga inskränkningar i sina möjligheter att komma i

[1] *Hur gammal var du när du första gången lärde känna en homosexuell eller bisexuell person (någon som du träffade flera gånger)?* Svaret angavs med exakt ålder. Dessutom fanns svarsalternativet *Jag har så vitt jag vet aldrig lärt känna en homosexuell/bisexuell person.* Båda formulären.

kontakt med andra homosexuella. Det kan också förknippa varje ansats till kontakt med starka känslor av hot.

(s) Går jag på en nit, riskerar jag att bli utpekad, utpressad, utfryst, för en enda kontakts skull.
Man, 58 år

Dessa svårigheter till trots har alltså det stora flertalet i undersökningen lärt känna andra homosexuella. Många har för första gången kommit i kontakt med någon annan och kunnat meddela honom eller henne sin homosexualitet i sådana sammanhang där heterosexuella också blir bekanta med varandra.

(s) Jag blev kompis med min chef som också var homosexuell.
Man, 29 år

(i) Vi kom till att bo grannar och då gav det sig av sig själv att vi umgicks.
Kvinna, 40 år

(i) Vi kom i kontakt via en flicka som jag känner, som kände honom.
Man, 29 år

(i) Det var på sjuksköterskeskolan. Vi var klasskamrater.
Man, 24 år

Det finns naturligtvis otaliga platser eller situationer som kan vara den yttre ramen för människors första bekantskap med varandra. Man kan lära känna varandra i egenskap av släktingar eller arbetskamrater, därför att man bor i samma trappa eller nästgårds, går till samma fritidsgård eller korvkiosk, går till samma damfrisörska eller kurs i franska, blir bjudna på samma fest, ligger på samma sal på sjukhuset, man kan träffas i CUF eller Grupp 8, när man gör värnplikten eller åker tåg. I alla dessa mer eller mindre vardagliga sammanhang uppstår det mänskliga relationer av alla möjliga slag. Det är då inte heller ovanligt att homosexuella där för första gången lär känna någon annan homosexuell. I enkäturvalet har ungefär hälften gjort sin första homosexuella bekantskap i det vi i brist på bättre får kalla vardagen (N = 510).[1]

När en homosexuell för första gången lär känna en annan i ett vardagligt sammanhang, har hon säkert inte sökt sig dit med förhoppningen att just det skulle hända. Dit heterosexuella går med avsikten att få intimt heterosexuella relationer — framför allt alla diskotek, dansrestauranger och folkparker — dit kan homosexuella inte gå med motsvarande avsikter. Möjligen kan det finnas en mer eller mindre medveten avsikt av det slaget när homosexuella söker sig till grupper, som till största delen består av människor av det egna könet. Några av kvinnorna i enkäten har gjort sin första homosexuella bekantskap i en kvinnoorganisation eller i en idrottsförening. (Det senare gäller elva procent av kvinnorna (N = 148) men bara en halv procent av männen (N = 362).)

Homosexuella som träffas i vardagen står inför uppgiften att för varandra men inte för andra berätta om sin homosexualitet. Om det uppstår sympati och sexuell attraktion blir det lättare, men det kan ändå vara en utdragen process, präglad av mycket tvekan, försiktighet och rädsla. Det finns också en risk att homosexuella lär känna varandra i vardagen, utan att någonsin få kännedom om varandras homosexualitet.

[1] Följdfråga till frågan i föregående not: *Hur lärde du känna den personen?* Svaret kunde ges med ett tiotal svarsalternativ eller med egna ord. Stora formuläret.

4.4 Mötesplatserna

Andra vägar som har lett fram till den första homosexuella bekantskapen kan sägas ha minskat svårigheterna att hitta någon annan homosexuell, att meddela honom eller henne sin homosexualitet och att undvika att någon som man inte vill samtidigt får vetskap om den.

Kravet att inte avslöja sin homosexualitet för någon heterosexuell kan till exempel kännas mindre strängt i en främmande miljö, som man bara vistas i tillfälligt.

(s) [...] det var speciellt under utlandsresor som jag erkände att jag önskade att "något skulle hända". Det var på något sätt moraliskt ofarligare då.
Man, 39 år

Det finns också platser eller situationer, där man kan vara ganska säker på att den andra verkligen är homosexuell, och där man inte behöver använda särskilt diskreta eller raffinerade instrument för att utröna det. Det är situationer där det ömsesidiga tillkännagivandet av homosexualiteten är ganska enkelt. Samtidigt behöver man inte vara lika orolig för att någon utomstående heterosexuell ska få del av tillkännagivandet.

En sådan situation åstadkommer man när man söker kontakt per annons. Då ligger inte svårigheten i att tala om att man är homosexuell: det gör man i allmänhet redan i annonsen eller genom att svara på den. Redan innan man träffas har man alltså klarat av det som annars kan vara en avgörande svårighet. Meddelandet att man är homosexuell når inte heller någon tredje person (åtminstone inte nödvändigtvis och för annonsörens del med undantag av den som publicerar annonsen). I enkäten är det ganska många som första gången har lärt känna någon annan homosexuell via annons, 17 procent.

(s) [...] i GT:s söndagsbilaga [...] hade jag nämligen upptäckt till min stora glädje och förvåning att killar sökte killar emellanåt. Så på det viset fick jag kontakt med mitt livs första hs-kille. [...] På det hela taget så rörde sig vårt umgänge på det rent kamratliga planet. [...] Men jag hade ju fått träffa någon som kände liksom jag dragning till killar och jag var smått svävande på moln en lång tid efter vårt möte.
Man, 29 år

Det finns andra situationer där men helt befrias från kravet att sända ut selektiva meddelanden till bestämda personer. De situationerna uppstår på platser dit endast homosexuella antas söka sig och där alla med sin blotta närvaro talar om att de är homosexuella. Där har situationen i den heterosexuella kulturen vänts om: homosexualiteten är det förväntade, det självklara och normala.

Sådana enklaver av homosexuell kultur bildas av de homosexuella organisationerna och kommersiella klubbar, restauranger och dansställen. De som har funnit vägen till denna homosexuella delkultur och där för första gången har lärt känna en annan homosexuell är ungefär lika många som de som har gjort det via annons, 19 procent.

Slutligen finns det en sorts övergångszon mellan vardagen och dessa särskilda homosexuella kontaktvägar, mellan heterosexuell kultur och homosexuell kultur. Där är uppgiften att meddela varandra men inte andra sin homosexualitet lättare än i vardagen men svårare än i delkulturen. Det är platser dit både heterosexuella och homosexuella går, men ofta vid skilda tidpunkter. För heterosexuella har de en funktion, för

homosexuella en annan, som heterosexuella i allmänhet är ovetande om eller sällan lägger märke till. Sådana platser är vissa parker, gator, torg, toaletter och badhus. I första hand är det direkt sexuella kontakter som knyts där, och det är alltid kontakter mellan män.

(i) När lärde du först känna någon annan homosexuell?

Det kan jag nog nästan tala om. Det var 1944, och det var på Valhallavägen. Det var så att vi gick förbi varann och tittade. Vi fick väl någon slags kontakt, så vi ringlade om varann där några gånger ända tills vi började prata med varann. [...] Vi höll ihop sexuellt något år bara, vill jag minnas. Men sen har vi varit vänner, och är fortfarande vänner.

Man, 64 år

De som för första gången har lärt känna någon annan homosexuell på sådana platser är 16 procent av männen i enkäten (svarsalternativen gavs inte till kvinnorna, N = 362). Det har skett dubbelt så ofta i parker som på vardera toaletter och bad (de tre svarsalternativ som gavs; alternativet bad är oklart: det kan både vara allmänna bad och speciella så kallade saunor, som bara besöks av homosexuella män).

Annonser, klubbar, organisationer, parker, bad m. m. gör det lättare för homosexuella att finna varandra och meddela varandra sin homosexualitet. Men vid mötesplatserna häftar det sig andra svårigheter, som begränsar homosexuellas möjligheter att upprätta relationer till varandra. För det första är mötesplatserna få. För det andra är en av deras uppgifter att avskärma homosexuellas inre sociala liv från heterosexuellas insyn. Det gör att de också för homosexuella kan vara svåra att upptäcka. För det tredje kan avskärmningen aldrig bli total, och därför kan homosexuella uppfatta dem som farliga platser, där de riskerar att avslöja sin homosexualitet och dit de bara söker sig med tvekan och oro. För det fjärde och till stor del som ett resultat av det, får de ofta ett sätt att fungera som motverkar bildandet av mer bestående relationer. Det gäller i första hand de offentliga platser som fungerar som mötesplatser.

Homosexuell kontaktannonsering har på senare år börjat förekomma i något större utsträckning än tidigare och behöver inte längre ske i lika förtäckta former.

(i) Jag minns att jag skickade in en annons en gång till Vecko-Revyn. Och fick svar tillbaka, att såna annonser tar vi inte emot. Det vet jag fler som har gjort, som bor på landsbygden. Det har jag fått veta nu efteråt. [...] Så det fanns ju överhuvudtaget inga möjligheter.

Man, 48 år

(s) Dagens Nyheter tog in kontaktannonser om de var diskret formulerade. Jag frågade deras annonschef någon gång på 50-talet varför man skulle lura heterosexuella kvinnor in i falska vänskapsförbindelser men fick aldrig något riktigt svar. Så det fortsatte med signaturer som "Hony soit qui mal y pense" eller "H.S. nihil humani me al. est".

Kvinna, 53 år

Homosexuella kontaktannonser förekommer numera i ett tjugotal dagstidningar (det var det antal vi kunde finna när enkäten gjordes; det lilla formuläret användes bland annat som annonssvar). Vissa tidskrifter, som så kallade herrtidningar och pornografiska tidskrifter, innehåller också homosexuella kontaktannonser. De är dessutom ett viktigt inslag i de tidskrifter som specifikt vänder sig till en homosexuell läsekrets, som Magasin Gay (tidigare Revolt) och Killen. Det är tidskrifter som tidigare

inte har varit så lätta att upptäcka och få tag på, men det är ett förhållande som kanske håller på att förändras. Magasin Gay har en mer respektabel och mindre pornografisk framtoning än den tidigare Revolt och exponeras kanske därför lättare i kiosker och tobaksaffärer. Den finns nu också på en del av Pressbyråns försäljningsställen. De homosexuella organisationerna har också en viss annonsverksamhet i sina medlemstidningar eller i speciella blad.

Den största och länge enda organisationen för homosexuella, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, RFSL, bildades 1950. Den var under sina första decennier en mycket sluten organisation. Till exempel krävdes det ända fram till slutet av 60-talet rekommendationer från två tidigare medlemmar för att en ny medlem skulle upptas. I början av 70-talet började det växa fram lokalavdelningar utanför Stockholm, och de finns nu på ett tjugotal platser.

Det finns numera ytterligare några organisationer, till exempel Lesbiska feminister och Ekumeniska gruppen för kristna homosexuella, EKHO. Men organisationernas sammanlagda medlemsantal kan bara utgöra någon enstaka procent av hela den svenska homosexuella befolkningsgruppen. RFSL har ungefär 5 000 medlemmar och de andra organisationerna några hundratal.

Privata dansställen eller restauranger som till stor del eller så gott som uteslutande besöks av homosexuella har funnits sedan slutet av 50-talet. Detsamma har gällt vissa kaféer även längre tillbaka. Det är vanligt att restauranger, dansställen och diskotek som speciellt vänder sig till homosexuella kräver medlemskap för att ge inträde, och därför kallas de ofta klubbar. Det har under senare år funnits mellan fem och tio sådana kommersiella klubbar i hela landet. De har nästan uteslutande funnits i Stockholm, Göteborg och Malmö.

De så kallade saunorna för homosexuella män är en några år gammal företeelse, som det finns ett par exempel på i Stockholm och Göteborg. Där kan man bada bastu, gymnastisera, se på tv och film och dricka kaffe och öl. Men deras egentliga ändamål är att ge tillfälle till sexuellt umgänge i hytter och basturum.

Allmänna badhus, vissa parker, gator, toaletter och andra offentliga platser fungerar som mötesplatser på betydligt fler ställen, både i stora och lite mindre städer. De kan vara glest eller livligt frekventerade, och är det i allmänhet mest under sommarhalvåret och när mörkret har fallit på.

4.5 Att hitta mötesplatserna

Ett första utmärkande drag hos de homosexuella mötesplatserna är deras fåtalighet. De utgör avgränsade sociala rum dit det heterosexuella samhällets barriärer mot homosexuella relationer inte når, men de är få och deras sociala yta mycket liten. Kontrasten är bjärt mellan det totala antalet homosexuella i Sverige — var det än placeras på skalan mellan 200 000 och 800 000 — och några tiotal klubbar och föreningslokaler, några tiotal tidningssidor som ger plats åt kontaktannonser, ett par homosexuella tidskrifter med några tusen var i upplaga, och något hundratal parker, bad och toaletter. Denna senare typ av mötesplatser, som det finns störst antal av, är dessutom bara öppen för män.

Detta innebär att det finns en stor brist på platser där homosexuella

kan inleda och utveckla sina relationer, utan att hindras av det heterosexuella samhällets förväntningar och förbud.

(i) Det är ju det som är så svårt, att man inte har nånting... inte nån att identifiera sig med, inte nånstans att gå och träffa andra. Utan att man måste leva vid sidan om på nåt sätt.

Man, 29 år

(i) Var ska man träffa folk? Varför är det så himla svårt? [...] När man är homosexuell och tjej finns det ju ingenstans att ta vägen. Inte här i alla fall.

Kvinna, 26 år

Kvinnans "här" är Helsingborg, en av Sveriges större städer. Också på sådana platser kan det helt saknas mötesplatser för kvinnor, medan männen i allmänhet har någon park eller liknande plats att gå till.

Man kan anta att det finns många homosexuella som aldrig har beträtt någon av de olika mötesplatser som bildar den fragmenterade homosexuella delkulturen. Hur stor den gruppen är, är den här undersökningen dåligt ägnad att uppskatta, eftersom de som har deltagit i den till största delen har rekryterats just via olika mötesplatser. Men de berättar ofta om hur de tidigare helt saknade kunskap om mötesplatserna och hur det präglade deras situation.

(s) [Jag visste] inte vart jag skulle vända mig. Var skulle jag träffa andra bögar? Det var en hemsk tid.

Man, 29 år

(s) Värst var det de första åren då man inte visste var och hur man kunde träffa likasinnade. Ensamheten och grubblerier var en vanlig företeelse. Många gånger trodde man att det här klarar inte jag.

Man, 35 år

(s) Om jag skulle försöka sammanfatta tonåren i en kort mening, så skulle det bli "må aldrig de åren återupplivas". [...] Hur oerhört mycket hade det inte betytt för mig att bara få veta vart jag kunde vända mig för att få tala med andra homosexuella.

Man, 25 år

Okunnigheten om de homosexuella mötesplatserna har en första orsak i att de är så få och på många platser saknas helt. Där de finns har de för det andra ofta en yttre form och en belägenhet som gör dem svåra att upptäcka. De egenskaperna följer av deras funktion att ge avskildhet och skydd. Heterosexuella ska helst vara helt ovetande om mötesplatsernas existens, och därför kommer många homosexuella också att vara det.

Strävan efter avskildhet och skydd sätter en särskilt tydlig prägel på de mötesplatser som utgörs av olika offentliga platser. Genom sin offentlighet trotsar de i ett avseende den strävan, och då blir den desto viktigare att uppfylla i andra. Det är inte de mest välbesökta offentliga platserna som blir mötesplatser. Snarare blir det ett stycke av en gata eller ett hörn av en park som ligger lite avsides och obemärkt, utan att samtidigt vara alltför otillgängligt. Det är också bara vid de tidpunkter när de mycket sällan besöks av andra människor som sådana platser brukar få sin speciella funktion. Det är på sena kvällar och nätter, och då har dessutom ett skyddande mörker lägrat sig över platsen. Det som händer ser på ytan också nog så trivialt ut: män promenerar omkring, någon frågar efter eld och man byter några ord. Det är bara tidpunkten och kanske antalet sena kvällsflanörer som kan förvåna.

På samma sätt brukar föreningslokaler, klubbar och saunor ha ett diskret yttre. Om de ger sig till känna med en skylt är den knappast iögonfallande och sällan skriven i klartext. Den oinvigde får svårt att sluta sig till vad som döljer sig där bakom. Lokalerna har också en tendens att ligga på bakgator och i industri- och ytterområden. Det ger dem som går dit liten uppmärksamhet, men samtidigt blir sannolikheten att någon av en slump ska komma förbi och upptäcka stället lika liten.

Att de egenskaper som gör de homosexuella lokalerna svåra att upptäcka kan vara deras existensbetingelser, illustreras av vad som hände när en nystartad klubb försökte påkalla sig uppmärksamhet.

(i) [Det var några som gjorde] ett försök att bilda en klubb här i stan. [...] Det stod en annons i tidningen. HS och BS pojkar och flickor välkomna. [...] Men det misslyckades totalt. Det var ingen som vågade komma. [...] Jag vågade ju aldrig gå dit heller. Nej, det skulle jag aldrig våga. [...] Hade man fått höra något lite bakvägen, så där lite trådlöst telegram, då hade man kanske varit nyfiken och vågat sig dit och titta i alla fall. Men när det var så öppet som det här, då aldrig i sitt liv att man skulle våga komma i närheten den kvällen och den lokalen i alla fall.

Kvinna, 27 år

Okunnigheten om mötesplatserna har alltså sin grund både i deras fåtalighet och i deras fördolda och ibland bara periodiska existens. De ligger avsides och i skymundan, de lever upp under dygnets sista eller första timmar för att sedan försvinna igen, och de har en yttre form som avslöjar mycket lite av deras verkliga sociala innehåll.

Homosexuellas sökande efter varandra kan under de omständigheterna bli ett planlöst, blint famlande.

(s) När jag låg i lumpen gick jag ofta på Borås gator och hoppades på att träffa någon. Jag visste då inte att det fanns särskilda mötesplatser man kunde gå till.

Man, 35 år

Man kan söka utan att veta att det finns särskilda platser att söka på. Om man i något sammanhang har fått reda på att det finns mötesplatser, kan de i sin tur vara nog så svåra att hitta.

(i) Jag tror det var i Dagens Nyheter. Jag upptäckte där då att det stod om Köpenhamn. Det var något ställe där. Jag tror det skulle stängas.

En artikel om det alltså?

Ja, just det. Det väckte mig då. Det måste finnas ställen. Det måste finnas, tydligen, det måste finnas fler än jag. Det måste det. Så det var väl genom den artikeln som jag fick lite tankar. Det måste finnas nånting i Köpenhamn, tänkte jag. (Skratt) [---] Ja, och sen så [... reste jag dit]. Men man visste ju ingenting. Då stod man där och visste inte ett skit mer.

Man, 48 år

Den första mer eller mindre precisa kunskapen om mötesplatserna kan man få genom tidningar, hörsägen, information från homosexuella organisationer och på andra sätt.

(s) Det var ett TV-program på hösten 1968 kallat Storforum som startade en del skriverier i tidningarna. Då jag såg RFSL:s adress i en artikel i Dagens Nyheter skrev jag ett brev och frågade hur jag skulle kunna träffa andra homosexuella killar.

Man, 32 år

(s) Jag är uppväxt i trakten av Humlegården så jag visste ju vilken fasans och syndens hemvist det skulle vara nattetid.

Man, 39 år

(i) Att jag kom i kontakt med homosexuella var en ren slump. [... Jag var hos doktorn]. Medan jag satt i väntrummet så tittade jag i en tidning som gjorde reklam för den danska Vennen, en dansk homofil tidning som hette Vennen. Där stod en adress vart man skulle vända sig. Så jag tog och åkte till Köpenhamn en gång och letade upp adressen. Men precis då var det stängt där.

Kvinna, 47 år

(i) I mars, den åttonde mars ja, fick jag en folder och läste att det fanns en lesbisk grupp. Till mitten av april gick jag och tänkte på om jag skulle ta kontakt med dom. Jag drog på det.

Kvinna, 22 år

(i) Jag har varit deprimerad i mitt liv, så jag har varit hos en kvinnlig psykiater. Hon gav mig en gång ett rött häfte, som det stod Än sen då? på. Så var det ett telefonnummer till RFSL och att de träffades då och då. Det såg trevligt ut så jag ringde väl något av dom numrena då. Och sen gick jag dit.

Kvinna, 43 år

Sannolikheten att massmedier och information från homosexuella organisationer ska ge den första kunskapen om mötesplatserna har antagligen ökat starkt på senare år. RFSL bedriver numera ett utåtriktat informationsarbete, och bland annat får den årliga frigörelseveckan en viss publicitet.

Ibland händer det i stället att homosexuella inte får höra talas om att det finns mötesplatser, utan mer eller mindre av en slump upptäcker att de faktiskt befinner sig på en.

(i) Jag tror att jag var i tjugoårsåldern. En gång var det någon som tog kontakt med mig på gatan. [...] Jag märkte väl att den här var intresserad av mig. Jag tyckte väl det var spännande att se vart det hela gick. Men då var jag så präglad av att det här var nånting fel. Så jag tyckte det var helt fel. Jag vågade inte, utan gick därifrån. Helt misslyckat.

Man, 55 år

(i) Jag hade varit i Folkets Park på någon teater och gick in på en pissoar på vägen ner när jag skulle ta bussen hem. Så stod det någon gubbe där som så småningom började tafsa på mig. Samtidigt som jag blev dödsförskräckt så blev jag så där oändligt lycklig och tänkte, herregud, det finns någon som är likadan som jag. Jag rusade först ut, men sen kunde jag inte hålla mig. Så satte jag mig på någon bänk där i närheten i parken, och så småningom så kom han ju och började prata. Sen gick vi till hans hotell och jag stannade över där.

Man, 44 år.

När man upptäcker mötesplatser på det här sättet är det nog oftare ett resultat av ett slags sökande än en ren slump. Men det man söker behöver inte vara mötesplatser i sig eller ens kontakt med homosexuella. Man kan drivas av ett sexuellt behov — i första hand en önskan att se — som för en till en pissoar där man kan se mäns könsorgan eller till ett bad där man kan se nakna kroppar av samma kön.

(s) [Jag kunde] besöka ett badhus och på ett naturligt vis åtminstone *se* och glädjas åt skönheten hos den nakna manskroppen. [... Jag blev] också medveten om att andra män faktiskt attraherades av *min* kropp och *mitt* utseende.

Man, 42 år

Det är knappast utsikten till sexuellt umgänge som till en början för homosexuella till bad och toaletter, utan snarare möjligheten att se människor så som de finns i de sexuella fantasierna. Den möjligheten ger också pornografiska tidskrifter, och genom dem kan man också få kunskap om mötesplatsernas existens.

(i) Känner du till några kontaktställen?

Jag förstår vad du menar, men jag känner inte till några platser eller så. Det tycker jag verkat mystiskt att man går på något ställe bara för att ligga med varandra och sen skiljs man åt.

Vad är det för ställen du tror jag menar?

Speciella platser där man vet att det brukar cirkulera homosexuella. En del av en badstrand eller någon speciell toalett eller så.

Hur har du fått kunskap om att såna ställen brukar vara träffställen?

Jag handlar porrtidningar ibland. Jag tycker det är fullkomligt fel, men ibland gör jag det i alla fall.

Revolt?

Ja, den är ju i alla fall halvt seriös.

Hur har du fått tag på den?

Det är av en slump jag har råkat se den i ett fönster. Så har jag efter många om och men vågat gå in och köpa den.

Man, 20 år

Det händer att homosexuella får veta att det finns mötesplatser genom tidningar, tv-program, information från RFSL, läkare, privata bekanta och andra, eller när de sexuella behoven för dem till platser där de upptäcker att homosexuella knyter kontakter. Om de inte har fått kunskap om mötesplatserna på något sådant sätt, måste de medvetet och aktivt söka efter kontaktmöjligheter för att hitta dem. Men att aktivt söka kan vara svårt och stöta på flera hinder, som gör en kraftsamling nödvändig.

(i) Jag var inne i någon slags kris och då famlar man ju efter något. En utväg ur problemen och något som ger mening åt livet. [...] Jag satte mig vid telefonen och tänkte, något måste jag göra. Jag ringde RFSU först, och via dom kom jag i kontakt med RFSL i stan.

Man, 40 år

(i) [Jag gick hos en psykolog.] Men han visste ju inte var dom träffades, för jag ville ju veta var andra träffades. [---]

Hur fick du reda på det?

Genom en äldre homosexuell manlig vän.

Var hade du träffat honom då?

Genom jobb. [...] Jag gick på honom [...] men han blev så chockad så han tillstod inte det [att han var homosexuell]. Sen kom han upp hem och sa att det var så, men han hade blivit så chockad så han hade förnekat det.

Kvinna, 39 år

(i) Det finns en bok som heter De sexuella minoriteterna, som jag lånade på biblioteket. Det var också ett stort framsteg att jag vågade låna en sån bok. [...] Jag trodde att alla skulle titta på mig då när jag lånade den. Men det gjorde dom givetvis inte. Jag var ju förfärligt rädd. Där stod det att det fanns någon organisation i Stockholm. Så skrev jag dit.

Kvinna, 42 år

(i) Så småningom tyckte jag själv att jag måste göra nånting. Men jag visste inte vad jag skulle göra. Då började jag leta i telefonkatalogen och hittade Lesbisk front. Och ringde, inte meddetsamma utan efter att ha haft hemskt ont i magen länge. Jag ringde dit och dom var mycket vänliga och så där. Den jag pratade med sa, ja men kom hit, vi kan ju prata så får du se hur det är, och så där. Jo, det skulle jag göra. Jag var jätterädd. Jag var så rädd så det liknade inte nånting.

Kvinna, 56 år

RFSL har en speciell telefonjour — jourhavande vän eller gay-jouren — på fem platser i landet. Dit kommer varje år flera tusen samtal. Under en månad 1981 gjorde man för vår räkning vissa kortfattade anteckningar efter varje samtal till jourerna i Stockholm, Uppsala och Malmö.

Av de anteckningarna framgår det, att en vanlig anledning till samtalen är bristen på kunskap om möjligheterna att träffa andra homosexuella. Ungefär 40 procent av dem som ringde fick konkreta upplysningar om homosexuella mötesplatser, i huvudsak RFSLs verksamhet och privata klubbar. Den ålder som de som ringde uppskattades ha var i genomsnitt 35 år (medianvärdet både för alla som ringde, 103 personer, och för dem som fick upplysningar av det här slaget). Var sjätte av dem som informerades om mötesplatser uppskattades vara 50 år eller äldre.

Detta visar att det finns ett stort behov av kunskap om de särskilda platser där homosexuella träffas, att det behovet finns i alla åldrar, och att många också aktivt söker efter sådan kunskap.

4.6 Att vara rädd för mötesplatserna

Bakom samtalen till telefonjourerna finns inte bara behovet av kunskap. Där finns också en rädsla för att gå till mötesplatserna, även om man vet var de finns.

(s) Jag läste Revolt, visste var man kunde träffa bögar här i Stockholm, men vågade aldrig gå ut och ta kontakt med någon.

Man, 21 år

Många som känner på det sättet ringer till telefonjourerna för att tala om sin rädsla, få den erfarnes perspektiv på den och bli ingjutna mod. Det händer också att de jourhavande vännerna följer med dem som har ringt på deras första klubbesök.

Det är många i undersökningen som berättar om sin rädsla för att söka upp de homosexuella mötesplatserna. De talar i allmänhet inte om någon vagt förnimbar oro och lätt nervositet, utan om stora och dramatiska känslor, som ibland förtjänar att kallas skräck. Den kvinna som tidigare berättade hur hon ringde till Lesbisk front fortsätter sin berättelse så här:

(i) Jag bestämde mig för att gå dit, men jag kunde inte hitta det. Jag frågade folk, sa ett helt annat nummer på huset. Jag vågade inte ens säga rätt nummer. [...] När jag äntligen hittade dörren, den rätta dörren, så vågade jag inte gå in. Det tog hemskt lång tid. Jag vet inte, jag tror jag åkte dit två eller tre gånger innan jag vågade. Och det var mitt livs svåraste tre trappor att gå.

Kvinna, 56 år

De upprepade försöken tycks vara ett klassiskt beteende. Man närmar sig en föreningslokal eller klubb försiktigt, framme vid dörren kan man

inte förmå sig att gå in, utan fortsätter förbi som om det hela tiden har varit ens avsikt. Man går runt kvarteret, eller tar ett par kvarter till, och försöker igen. Så kan man hålla på, dag efter dag.

(i) Tredje dan tänkte jag, nu *ska* jag gå in, och jag gick med raska steg fram till dörren och tog tag i handtaget. Då var det stängt, såg jag på en skylt. Stängt på grund av personalbrist. Då var ju jag lycklig.

Man, 58 år

De upprepade försöken återspeglar en inre kamp. Man både vill gå in och vill det minst av allt.

(i) Egentligen hade jag ingen lust att göra det, men jag tänkte: Du *ska* göra detta. Det är för dig. Jag ställde krav på mig. Jag ska gå ner dit nu. Jag ska inte tycka att det är ett jävla äckligt ställe där killar dansar med killar. Det är killar som känner ungefär som jag. Det är ett alternativ. Gå ner och sätt dig där nu. Naturligtvis dricker du vin innan, men gör det. Våga för fan. Våga!

Man, 35 år

Rädslan är stark och kan också för den som har den vara svår att förstå. Men den tycks ha åtminstone två viktiga beståndsdelar: rädslan för det okända och rädslan för det förbjudna.

Homosexuella är ett okänt folk som finns i en okänd värld.

(i) Jag funderade många gånger när jag var med honom, om jag skulle våga ta kontakt med någon. Om jag skulle våga ringa eller sätta ut en annons eller nånting. Men det vågade jag inte. Man var rätt feg. Vi levde så . . , det var så oupplyst. Det förekom inte sånt. Det var ingen man kände till som var sån.

Kvinna, 31 år

Även om man vet var den homosexuella världen finns, är det en annan, sluten och okänd värld. Vad är det för människor som går till sådana ställen? Vad gör de? Hur behandlar de nykomlingar? Hur ska man bete sig? Dansar man? Hur tar man kontakt? Hur ska man vara klädd för att passa in? Hur dags är det lämpligt att komma? Att till och med vara obekant med beteendets banaliteter skapar osäkerhet och rädsla.

När man vet så lite om hur mötesplaterna ser ut och vad som händer där, blir de också lätt skrämmande. Föreställningarna om dem har ingenting att förankra sig i, och då får fantasin fritt lopp. Vad som helst blir tänkbart och möjligt.

(i) Jag var nog bara rädd för att träffa en hel grupp homosexuella människor. Jag tänkte, det är säkert mycket konstiga människor [...] en klubb, massor av människor, det är dans och konstigheter. Jag hade ju aldrig sett karlar dansa med varandra då. [---] Jag var livrädd.

Det är ändå lite svårt att förstå. Det borde ju inte vara så mycket att vara rädd för, när man vet att det bara finns andra homosexuella där.

Ja, men jag tänkte, förstår du, en hel hop med karlar! Homosexuella karlar! Jag menar, det hade jag aldrig upplevt. Eftersom, höll jag på att säga, där uppe i Norrland fick man jaga dom med ljus och lykta. Och samtidigt hade man väl någon föreställning om att det var en massa kufiska typer. [---] Jag vet, jag var många gånger rädd också för vad som kunde hända. Jag vet inte vad man inbillade sig att det hände på ett sånt ställe.

Man, 44 år

Vad som än händer på mötesplatserna kan det uppfattas som förbjudet. Det kan skapa den upplevelse av dem som skymtade fram hos en nyss

citerad man — "ett jävla äckligt ställe där killar dansar med killar" — och det kan få dem att uppfattas som platser som är mycket farliga att gå till.

(i) Jag har ju upptäckt att det finns en förening här i stan. Men jag tror att det skulle vara rätt svårt att gå dit i och med att jag är så pass känd, känner många, rättare sagt, här i stan.

Man, 42 år

(i) Jag kan säga att jag är fortfarande tveksam till att ansluta mig på något vis, i någon föreningsform. Jag misstror det att vara registrerad. Kanske bli utlämnad en gång när jag inte alls är intresserad av det.

Man, 37 år

(i) Om vi säger att jag skulle gå ner på Trocadero, jag menar, jag som är gammal malmöbo. Jag kanske precis ska gå in — ja, då kommer det en som ser att jag går in där. Han vet vad det är för nåt — ja, då är man ju upptäckt meddetsamma.

Man, 59 år

(i) Jag hörde häromdan att det ska finnas något ställe som heter Trocadero här i Malmö. Är det rätt?

Ja, just det.

Men jag vågar inte gå dit. Dels tycker jag att jag är för gammal. Det är kanske fel, det vet jag inte. [...] Men sen kommer det där: vem möter jag där?

Man, 70 år

På en mötesplats gör man sin homoexualitet synlig för andra. Man kan bli sedd när man går in på en klubb eller föreningslokal, och där inne vet man inte vem man möter. Invändningen att de som finns på klubben också är homosexuella och blir sedda på samma sätt tycks ha en mycket liten lugnande verkan.

(i) Första gången var jag hemskt nervös. Jag ville inte. Tänk om någon känner igen mig, var det första jag tänkte. Den första jag träffade också var en skolkamrat, nej, två skolkamrater träffade jag första gången jag var där.

Då var väl dom också homosexuella?

Javisst. Men man tänkte inte så. Man tänkte, åh, jävlar! Då blev det ju prat där. Du får inte säga något om mig.

Kvinna, 31 år

Det finns en risk att de som man träffar på klubben av obetänksamhet, oförstånd, illvilja eller rättframhet berättar om det för andra. Även om risken är liten, kan det som riskeras kännas oerhört.

Den starka rädsla man känner för att gå på en klubb kan man också känna för de andra mötesplatserna — parkerna, baden, gatorna och toaletterna — och av samma skäl. Men de har flera egenskaper som nog ofta får dem att framstå som mindre skräckinjagande än klubbarna. De har en annan rumslig form och inte samma entydiga och exklusiva funktion.

Den dörr som när den leder till en klubb är så svår att öppna saknas naturligtvis på mötesplatserna utomhus. Man träder inte in i ett bestämt ögonblick, när man gör sig tillgänglig för allas blickar. Det finns inte någon absolut gräns och avskärmande vägg. Det kan ge en viss insyn på avstånd, och man kan röra sig i periferin och på sätt och vis både vara där och inte vara där. Det går att närma sig försiktigt och gradvis, när som helst avbryta rörelsen och snabbt avlägsna sig. Man brukar också bara söka sig dit när det är mörkt. Mörkret minskar risken att bli

igenkänd, och om det är fara å färde kan man snabbt låta sig uppslukas av det.

Närvaron på mötesplatserna är inte heller entydig, eftersom de också har en annan, vardaglig funktion, som funktionen som mötesplats tar skydd under. Man behöver inte vara där för att söka homosexuella kontakter; man kan helt enkelt vara där för att ta en sen kvällspromenad, bada eller gå på toaletten.

Den tvetydigheten är ett skydd, men den gör det också nödvändigt att man i någon form meddelar sitt intresse för kontakt. På det sättet liknar situationen den som råder i vardagen utanför mötesplatserna, men här är sannolikheten ändå större att de närvarande verkligen vill ha kontakt, och därför är det lättare att tolka de signaler som sänds ut.

En första signal, som inte behöver vara riktad till någon bestämd mottagare, är att man dröjer sig kvar, går omkring eller kommer tillbaka gång på gång. Av det kan det bli ett ganska långdraget vandrande och väntande.

(i) Det är ju dom som kan gå där i timmar och bara titta och vänta.
Man, 29 år

Detta utdragna, avvaktande beteende är ett tecken på sökande, undvikande och rädsla.

(i) Stämmer det inte så blir det ingenting. För homosexuella är ju inte några sexatleter heller, lika lite som några andra är det. Utan det är ju en längtan helt enkelt. Det ska stämma helst, om det ska vara bra. Man kan byta ett par ord med kompisar så där och känna på sig, att det här blir ingenting av det. Ett hastigt hej. Det känner man på sig.
Man, 45 år

(i) Sen kanske man inte vill träffa någon som man känner tidigare. Då får man ju gå försiktigt fram. Är det då mörkt ute tar det ju tid innan man upptäcker vem den andre är.
Man, 29 år

Längtan är naturligtvis inte urskillningslös, och det bidrar till att kontaktsökandet kan ta lång tid. Den rädsla som verkar i samma riktning är först och främst en rädsla för att avslöja sig som homosexuell för människor som man tror kan vålla en skada på ett eller annat sätt.

(i) Det kanske verkar som man då när man säger att en karl är ute och raggar, att han är mycket mer rakt på sak i sin uppvaktning. Men så gör ju inte homosexuella alls. Det hänger ihop med att man passar sig. Man kan ju ta fel. Man måste först vara väldigt noggrann med att man verkligen har uppfattat den här människan rätt, för att våga ta kontakt med den. Helst ska jag ju veta också, innan jag säger ett ord, att han inte spelar teater för att sätta dit mig. Det kan ju vara spelat.
Man, 45 år

Man måste undvika att ta kontakt med någon sen kvällsflanör, badgäst eller toalettbesökare som inte är där i samma avsikter som man själv, eller någon som till och med är där i fientliga avsikter.

(s) Jag är väldigt orolig och nervös om jag skulle av någon händelse vara i en park för att träffa någon likasinnad, för man har ju hört och läst om hur andra ungdomar går i parker för att rent av slå ner oss homosexuella [...].
Man, 30 år

(s) I parken har jag blivit nedslagen en gång och för ca en månad sedan blev jag jagad av en knivbeväpnad yngling. Men sådant talar man inte om för någon, för det är förnedrande nog att springa i buskarna för att eventuellt träffa någon.

Man, 25 år

(i) Det är en fyra—fem år sen, jag kommer inte ihåg så noga. [...] Jag gick in bland träden och det kom fram en yngling ganska snart och frågade om jag hade en cigarett. Och det hade jag. Jag röker inte så mycket, men då, då vid ett sånt tillfälle har man det. Så stod vi och pratade lite grann. Det var liksom ingen fysisk kontakt på något sätt. Vi pratade helt enkelt om vardagliga saker. Vi hade inte hunnit alls långt i det där. Han såg ganska trevlig ut den där killen. Plötsligt så var det två till. Jag stod mot ett träd och dom sa, nu handlar det om pengar. Sen så hotade dom mig. Det var ganska otäckt det där. Jag såg ju genast hur jag var sönderslagen och så. Jag var faktiskt ganska rädd. Dom muddrade mig, som det heter på deras språk. [...] Jag tyckte det var så fräckt. Dom var så hotfulla i sin attityd, så jag ilsknade till. Så fort dom hade gått eller vi hade skiljts åt — det här varade ganska länge, tyckte jag, det var otäckt nog egentligen — så kallade jag på en polis, fick tag i någon, och vi körde omkring och letade. Sen anmälde jag det. Vi hittade dom inte.

Man, 55 år

Det förekommer rån och överlagt våld mot homosexuella direkt på mötesplatserna och på andra platser dit man går eller kommer överens att träffas, till exempel i offrets hem. Ofta är det flera personer tillsammans som organiserar och utför sådana överfall. De räknar nog i allmänhet med att risken för att offret ska kalla på polis eller anmäla dem är mycket liten.

Den rädsla som homosexuella känner när de söker sig till parker och liknande mötesplatser är både en rädsla för att ta miste och inleda en kontakt med en heterosexuell person och en rädsla för att utsättas för våld och rån. Den rädslan skapar ett motstånd mot att överhuvudtaget ta kontakt. Men också när det motståndet har övervunnits och man har tagit kontakt, finns det ofta kvar en rädsla, som ger den fortsatta kontakten dess särskilda karaktär.

(i) Jag lever kanske lite högt. Det är ju ett högt spel eller vad det heter. Det gör alla andra också märker jag, för man presenterar sig aldrig, talar inte om var man bor. Man avslöjar så lite som möjligt. Det är naturligtvis fel, för då blir det ju bara ytligt. Men jag har liksom hittat den lösningen i alla fall. Men det är ju ingen lösning som är bra. Men det fungerar, hittills.

Man, 45 år

Rädslan för att den man fullbordar kontakten med oavsiktligt eller avsiktligt ska avslöja en för andra gör kontakten anonym, kort och tillfällig.

Eftersom kontakten är sexuell, fogas till detta också rädslan för könssjukdomar. Det kan vara ett orosmoment när man söker kontakt men också helt avhålla en från kontakter.

(i) [Parkkontakter] har jag inte vågat mig på. [---] Att gå på — så länge dom vidhåller att kalla det hud- och könsklinik — det skulle vara en sån förödmjukelse för mig. Det tror jag inte att jag skulle stå ut med.

Man, 78 år

När den här rapporten sammanställs har sjukdomen AIDS blivit känd. Den sprids bland annat via vissa sexuella kontakter, kan ha dödlig utgång och saknar än så länge botemedel. Den har antagligen ökat

rädslan för de tillfälliga sexuella kontakter som tas i parker, på gator, toaletter, badhus och saunor.

Rädslan finns också när man söker kontakt per annons. Liksom när det gäller de andra kontaktformerna är det en sammansatt rädsla, bland annat en rädsla för att bli känd som homosexuell. Ofta försöker den som sätter in en annons — själv anonym så långt — att motverka rädslan med signaturer som "vår hemlighet" eller försäkringar om "100-procentig diskretion" och liknande. Men de försäkringarna kan vara ganska verkningslösa.

(i) Jag läste Revolt och svarade på en annons första gången under ett anonymt namn, under poste restante. Så tänkte jag, hur ska jag, i en stad som Jönköping, hur i Herrans namn — om dom ber om legitimation när jag kommer till posten och jag heter Olof Johansson eller vad sjutton det var för namn jag hade. Men det gjorde dom aldrig. [---] Så fick jag kontakt med någon i Dalarna och vi hade telefonkontakt någon gång, någon brevkontakt och så vidare. Men det blev inget . . . Jag tyckte det var så förnedrande att inte våga tala om sitt riktiga namn. Jag vågade inte lämna ut mitt telefonnummer eller nånting. Han var så bussig den här killen, han sa att jag fick ringa när jag ville. [...]

Ni träffades alltså aldrig?

Vi träffades aldrig. Han ville att jag skulle komma upp och hälsa på honom, men det blev aldrig.

Man, 39 år

Liksom i parkerna finns här en ambivalent tendens att både söka och sky kontakt, att bara vilja ha begränsad kontakt eller till och med kontakt bara på avstånd. Några i undersökningen tycker sig ha gjort iakttagelsen, att det via annons är svårt att etablera kontakter med dem som bor på nära håll. Det är som om man vill ha de stora geografiska avstånden som en säkerhet.

Det man är rädd för är inte bara den eventuella frispråkigheten hos den man kommer i kontakt med, utan också att kontakten i dess olika former eller faser ska kunna iakttas av andra.

(i) Man kanske borde prova på det. [...] Problemet är ju bara att man får en förfärlig massa brev hem i brevlådan. Familjen undrar vad det är för något. Det är lite svårt, på en liten ort också. Jag känner brevbäraren mycket väl till exempel.

Man, 40 år

(i) Det var mest folk från Norrland som svarade. De var lika bundna vid sina jobb som jag, så vi kunde inte träffas på rimlig tid. Men det var en man här bortifrån [...]. Han skrev ett så vackert brev till mig och jag blev så glad. [...] Men så rätt som det var så blev han så rädd för sin bror, som han hade sitt lantbruk ihop med, så han vågade inte ta emot ett brev från mig ens. [...]

Ni träffades alltså inte?

Nej, det gjorde vi inte, tyvärr. Sedan har jag fortsatt, haft annonser i samma tidning. [---] Det var en lantbrukare från Dalsland som svarade. Sedan en sommarkväll förra året, jag var ute och åkte, så for jag fram där. Jag hade tänkt stanna över. [... Men han sa] Ja, du får bara stanna här två timmar. [...] Dom misstänker någonting, grannarna.

Man, 45 år

Samtidigt som de yttre villkoren för det första mötet mellan dem som har fått kontakt per annons kan upplevas på det sättet, har det mötet i sig också en särskild karaktär. Det är nog framför allt det som gör att mötet ofta upplevs som svårt, anspänt och nervöst.

(i) Vi bestämde så här löjligt, att vi skulle träffas utanför Palladium. Hon sa att hon skulle komma i sin bil, en folkvagn. Vad nervös jag var när jag stod och väntade där.

Kvinna, 27 år

När man träffas har man bestämda förväntningar: man vill att det ska uppstå en ömsesidig, intim relation. Sådana förväntningar finns det också i många andra situationer när människor träffas, men här är de omedelbara och uppenbara.

Förväntningarna är omedelbara, finns där från allra första början, samtidigt som man inte vet särskilt mycket om varandra och inte vet hur den inbördes relationen kommer att fungera (även om man först har brevväxlat och skickat bilder).

(i) Det är jättesvårt när man får ett svar då, att läsa ut vad det egentligen är för nåt. Man vet ju inte nånting egentligen ändå, förrän man träffar människan.

Man, 29 år

Förväntningarna är också uppenbara, de kan inte döljas eller bortförklaras. Båda är fullt medvetna om att båda har dem; man träffas med den ofrånkomligt tydliga avsikten att utröna om förväntningarna kan infrias.

(i) Då bjuder man hem den här annonskontakten. Om man då inte sympatiserar med människan så känns det väldigt pinsamt. Hur ska man få sagt det här? Det är ju inte en människa som jag kan klippa av kontakten med så där, bara skicka ifrån mig. Dom kommer för att stanna en fredag-lördag-söndag. Däremot om det är någon som man umgås med på ett, som jag kallar det, ett naturligt sätt. Man träffas lite. Då kan man lättare bryta den här kontakten. Man behöver inte göra det klart för den andra vad man egentligen menade.

Kvinna, 40 år

Båda träffas för att ta reda på om den andra kan fylla den plats i deras liv som de vill och om de själva kan fylla samma plats i den andras. Man prövar varandra som fullgoda kärleksobjekt.

Det är en mer ingående prövning än den som man i allmänhet kan utsätta varandra för på ett diskotek eller i en park. Om man ensidigt blir bedömd som otillräcklig, kan det därför kännas mer förödmjukande än på sådana platser. Man befinner sig också i en situation som det inte är lika lätt att dra sig ur, antingen man har blivit ratad eller ratar.

Annonser är alltså en kontaktform som liksom de andra kan kännas svår och skrämmande, samtidigt som den för många framstår som den enda möjliga, framför allt för kvinnor, äldre och dem som bor på landsbygden.

4.7 Befrielse och samhörighet

Rädslan som hindrar homosexuella från att använda de olika kontaktvägarna har många beståndsdelar. Det är en rädsla för det okända, där vad som helst är möjligt; en rädsla för att bryta mot det homosexuella förbud som man kanske inte själv helt har frigjort sig från; rädsla för att visa sig som homosexuell inför andra; rädsla för våld och könssjukdomar; och en rädsla för att bli bedömd som ett inte fullvärdigt kärleksobjekt.

Mot rädslan står viljan att träffa andra homosexuella. Det är framför

allt en önskan att få ingå i en kärleksrelation och sexuell relation, men viljan till kontakt innehåller också andra element: en undran över hur andra homosexuella ser ut och är, och en önskan att få prata om känslor och upplevelser som man aldrig tidigare har pratat om.

Styrkeförhållandet mellan de här mot varandra riktade krafterna avgör om man kommer att söka sig till den homosexuella delkulturens olika mötesplatser eller inte. Styrkeförhållandet kan också ändras på olika sätt, till exempel genom att behovet av kontakt börjar växa och kanske till och med börjar kännas desperat.

(i) Efter att ha mått väldigt dåligt under ungefär ett år så kände jag att jag måste förändra detta på ett avgörande sätt. Då började jag med att svara på några annonser i tidningen. [...] Det hade funnits homosexuella kontaktannonser ett par år då. Jag hade läst dom under dom åren och inte vågat besvara någon. Men så kände jag att jag hade ingenting att förlora. Det kan inte bli värre.

Kvinna, 30 år

Styrkeförhållandet kan också ändras av någonting som förmår dämpa rädslan.

(i) [Det var några elever på en socialhögskola som hade skrivit en uppsats.] Dom hade varit på en klubb och träffat homosexuella. Dom berättade hur det hade varit där. Det var så trevliga människor, tyckte dom. Jag tror att det var efter det som jag började höra mig för vad det fanns.

Kvinna, 40 år

Det är säkert mycket ovanligt att heterosexuella både ger information om homosexuella mötesplatser och ger en positiv värdering av dem; att de på det sättet gör den homosexuella världen mindre okänd och mindre förbjuden. I de flesta fall är det säkert homosexuella själva som på egen hand och med de medel som står till buds försöker dämpa sin rädsla.

(s) Mitt första möte med det homosexuella var på en klubb i Göteborg dit jag åkte helt ensam, hyrde rum där på lördag till söndag, var jättenervös, visste inte hur jag skulle våga gå dit, köpte ut en liten flaska sprit och tog mej några groggar så jag blev lite "säkrare", hade annars aldrig gått till någon förening av det slaget. Jag kom in i lokalen, där det skulle bli dans, då en flicka och hennes flickvän tog emot mej, dom märkte att jag var nervös, jag började nämligen gråta [...] När då dansen började kom både unga och äldre och bjöd upp mej, av båda kön, alla nästan påverkade av sprit, så även där märktes osäkerheten. Det var en underbar kväll och alla var så omtänksamma mot mej.

Kvinna, 54 år

För att kunna gå till en sådan mötesplats som en homosexuell klubb måste man dels veta var den finns, dels på något sätt ha besegrat rädslan för att gå dit. Den genomsnittliga åldern när man gick på en klubb första gången är för undersökningsdeltagarna 23 år (medianvärdet). 20 procent var 30 år eller äldre (N = 499). Fyra procent har aldrig besökt någon homosexuell klubb (N = 521).[1]

När man gör sitt första klubbesök har rädslan besegrats av en ännu starkare vilja till kontakt. Det hindrar inte att rädslan kan vara mycket stor, och att den överskuggar alla yttre intryck och blir det mest bestående minnet av händelsen.

(s) Jag arbetade då på ett stort psykiatriskt sjukhus. Var livrädd när jag gick dit att jag skulle träffa några patienter. Var för blockerad för att uppleva något den gången.

Kvinna, 35 år

[1] *Hur gammal var du när du första gången gick på en klubb eller restaurang för homo/bisexuella?* Till frågan gavs också svarsalternativet *Jag har aldrig varit på en klubb/ restaurang för homo/ bisexuella.* Stora formuläret.

(s) Mina första klubbesök var jobbiga; jag var rädd att träffa någon bekant, jag kände mig anonym och jagad. Vidare fanns känslan att jag gjorde något fult. Nu efter ett halvår känns det bättre.

Man, 29 år

Om man de upprörda känslorna till trots förmår ta intryck av klubbmiljön och människorna där, kan minnet av det första besöket formas av kontrasten mellan de egna känslorna och de utifrån kommande intrycken.

(s) [Jag var] livrädd, helt enkelt. Att ge sig in bland en massa människor som verkligen *är* detta förskräckliga, oerhörda, fasansfulla som man själv kanske också är. Och ändå ju så lockande och oemotståndligt att man till sist ändå gick in. — Sen var det en blandning av besvikelse och glädje över att det satt en massa alldeles vanliga killar där — mest glädje dock förstås. Men det kändes kanske lite ensamt.

Man, 39 år

(s) Stark ångest när jag skulle besöka Timmy för första gången. Tog mig en styrketår i Gamla Stan innan jag vågade mig dit. Blev dock mycket snabbt omställd i min inställning där, då folk glammade och skrattade och just föreföll alldeles vanliga, ej alls som jag hade trott var några skuggrädda "bögar" som satt och tryckte runt väggarna. En mycket positiv upplevelse som radikalt förändrade min negativa inställning till mig själv och min läggning.

Man, 37 år

Vid det första besöket på en homosexuell klubb befinner man sig i en helt ny situation, som kan ge upphov till starka positiva känslor. För första gången i sitt liv är man bland idel likar. Man kan känna sig delaktig i en gemenskap som aldrig tidigare har funnits. De känslor som man tidigare alltid har gett så noga vakt på för att de inte ska uppfattas av andra, kan man nu plötsligt ge ett mycket friare uttryck. Man befinner sig i en omvänd social värld, där homosexualiteten är både tillåten och självklar. Det skapar känslor av glädje, befrielse och samhörighet.

(i) Sen fick jag reda på att det fanns en klubb i Malmö. Så gick jag dit. Första gången höll dom på att inte släppa in mig. Dom trodde att jag hade gått fel. Men till slut kunde jag övertyga dom om att jag faktiskt ville gå på ett sånt ställe. [...] Första kvällen jag kom dit var där bara killar. Och så en kvinna som jag tyckte såg ganska konstig ut, så henne ville jag inte prata med. Och jag vågade inte prata med killarna heller. Så jag satt ensam där hela den kvällen. Men jag tror aldrig jag har mått så bra i hela mitt liv. Bara av att sitta där och titta på killarna som dansade med varandra. [...] Jag kände det som om jag för första gången i mitt liv passade in. [---] Jag var likadan som dom här människorna.

Kvinna, 30 år

(s) Jag var 20 år när jag för första gången besökte en bögklubb. Anledningen till att jag inte gjort det tidigare var att jag helt enkelt inte visste var de fanns. För första gången fick jag där se två killar omfamna, dansa med och kyssa varandra. Min egen reaktion inför allt detta kan jag inte beskriva i ord. Jag visste i alla fall att jag hade kommit rätt. — Från den dagen var min isolering bruten.

Man, 25 år

Upplevelsen av frihet och gemenskap är uttryck för en överensstämmelse mellan å ena sidan den homosexuella kulturens ordning — där är människor homosexuella och förväntas vara det — och å andra sidan den personliga viljan att vara homosexuell. Om man fortfarande till en del uppfattar homosexualiteten som dålig och förbjuden, inte helt för-

mår se sig som homosexuell eller inte vill vara det, kommer upplevelsen att bli en annan. Då känner man främlingskap och obehag.

(i) Jag var en gång i Köpenhamn på ett sånt här ställe. Det var första gången. Det var enbart för kvinnor. Där dansade tjejer med varandra. Jag blev obehagligt berörd, det måste jag säga. Jag har svårt för det än idag. [...]

På vad sätt blev du obehagligt berörd?

Man ska ju inte vara sån. Det känns onaturligt, fast det är naturligt för mig, om du förstår vad jag menar.

Kvinna, 42 år

(i) Tänk dig själv, att bara se en massa bögar som dansar. Jag tyckte att det kändes sjukt. Det var ungefär som att se en porrfilm.

Man, 35 år

Känslan av främlingskap kan också skapas av andra omständigheter, och då kan den infinna sig trots att man har en stabil homosexuell självbild och inte upplever homosexualitet i sig som något dåligt och förbjudet. Man kan känna främlingskap inför människor som man har homosexualiteten gemensam med, men som man i andra avseenden känner sig mycket olik.

(s) Första gången jag var på bögklubb var jag på Piperska Muren i Stockholm. Den dagen glömmer jag aldrig så länge jag lever. Det var en av dom mest spännande dagar i mitt liv (innan jag kom dit). [...] Som ömhetstörstande 16-åring blev detta klubbesök en chock. Några var i "drag". En del av killarna fjollade sig och kallade varandra vid flicknamn. Hade ingen lust att bli som dom, utan ville träffa en liksom jag ej tillgjord kille.

Man, 23 år

(i) Jag blev nog lite besviken, för det var mycket av den där lite manliga stilen, tyvärr.

Hur då?

Maskulina . . . Man kanske ibland inte ser om det är en tjej eller en kille. Det är ju dumt att reagera, men jag reagerar ofta negativt för det, tyvärr.

Kvinna, 42 år

(i) Det var första gången jag var på ett sånt där riktigt kommersiellt ställe. Det var ju ganska trevligt, men man blir ju kissnödig när man dricker mycket vin. Det första jag såg när jag kom in på toaletten, det var en av transvestiterna som hade lyft upp kjolen och rättade till sina underbyxor, för att han skulle se mera kvinnliga ut. Jag började skratta, tyckte att det var en barock situation. Han blev hemskt arg. Nästa gång jag vågade mig in på toaletten tänkte jag, nu ska det väl inte vara någon mer. Då stod nästa kille och rakade sig där. Det säger något om den totala förvirringen som är på Piperska Muren. Ledsna och olyckliga människor. Alla som dricker för mycket. Alla som försöker leva ett anonymt liv under veckorna, sen går dit på fredan eller lördan för att leva ut allting på en gång. Och allting blir så himla snett.

Kvinna, 31 år

4.8 Intimitet och kontaktlöshet

De upplevelser som det första besöket på en homosexuell klubb ger upphov till kan vara mycket olika. Det beror nog mindre på klubbarnas inbördes olikhet än på att de som upplever klubbmiljön förhåller sig mycket olika till sin homosexualitet. Är den någonting fortfarande delvis

förbjudet, kan upplevelsen präglas av främlingskap, ånger och att man känner sig illa berörd. Är homosexualiteten subjektivt tillåten, kan man identifiera sig med de andra på klubben, känna tillhörighet, gemenskap och en aldrig tidigare erfaren frihet.

Vissa mer iögonfallande inslag som kan finnas i en del klubbmiljöer — som män som med tonfall, choser, kläder och make-up gestaltar en sorts kvinnlighet och kvinnor som omvänt ikläder sig en sorts manlighet — kan på samma sätt väcka olika slags känslor: förvåning, fascination och fientligt avståndstagande.

När man sedan gör upprepade besök på klubbarna blir upplevelsen naturligtvis inte lika intensiv som första gången. Klubbarnas unika egenskap att göra homosexualiteten tillåten och förväntad blir ett mer invant och naturligt faktum, och andra egenskaper kan träda i förgrunden när man ska göra en bedömning av dem. Som bedömningen kommer till uttryck i den här undersökningen visar den framför allt, att många av de homosexuella klubbarna inte skiljer sig särskilt mycket från vanliga, heterosexuella dansställen och diskotek. Bedömningen är ofta kritisk, och man klagar över sådant som heterosexuella dansställen också brukar kritiseras för.

(i) Särskilt dom yngre [...] tycker att det är en underbar musik, förmodligen både livsbejakande och i alla händelser bra att dansa efter. Det kan jag ju inte riktigt förneka. [---] Men det känns ju så förlamande när det dunkar så oerhört. Det är ju hela tiden ös på. Det måste du ju forcera för att få kontakt med någon människa.

Man, 35 år

(i) Det är inte så jättekul. Man ska vara väldigt uppklädd, ha senaste frisyren och kunna dansa jävligt bra. Man ska vara döhäftig. Eller också ska man gå dit för att titta.

Kvinna, 20 år

(i) Det är inte trevligt där. [...] Det är ju modehets till vansinne. [...] Sen finns det ju inget utrymme för att prata och så. Man går ju inte ut på ett sånt ställe bara för att dansa. Man ska ju kunna prata med någon också.

Kvinna, 27 år

(i) Jag har aldrig gillat att gå på diskotek. Det är på något vis köttmarknad. Vare sig man går på ett heterosexuellt eller ett homosexuellt ställe. Mycket sprit och mycket tragiska människor.

Kvinna, 29 år

Kritiken överväger, men man ger också positiva omdömen. Det gör man gärna i form av jämförelser som ofta, men inte alltid, är till fördel för de klubbar som drivs av olika RFSL-avdelningar. (Friends är en RFSL-klubb i Göteborg. De andra klubbarna som nämns är privata eller kommersiella. Tidigare har också Piperska Muren, Trocadero och Timmy nämnts. Piperska Muren och Trocadero har varit de stora kommersiella klubbarna i Stockholm respektive Malmö och är numera nerlagda. Timmy är RFSL-Stockholms klubblokal.)

(i) Men så upptäckte jag för ungefär två år sen att det finns nånting som heter Friends Club i Göteborg, RFSLs avdelning ett. Som har dans varannan vecka i en fritidsgård. Mycket påver lokal. Men där det är mycket trevlig stämning. Stämningen är helt annorlunda än på dom andra ställena.

Man, 48 år

(i) På det första stället [... var det] hög dånande musik, så man hörde inte vad man själv sa. [...] Sen kom vi till det här, Tintomara heter det. Där har dom det

liksom uppdelat. Där är små bord och små soffor, så man kan sitta utanför själva danslokalen eller dansrummet. Där kan man sitta och prata och dricka ett glas vin och så. Bara vara tillsammans och prata.

Kvinna, 26 år

(i) Friends är mer ett ställe där folk verkligen försöker umgås. Det är inte så noga vad det är för människor. Det är bara det att dom är homosexuella. På Bacchus får du gå ut och köpa kläder för trehundra kanske för att bli accepterad. Så det är olika klass på ställena.

Kvinna, 20 år

De ideella klubbarna skiljer sig från de kommersiella genom att det inte alltid förekommer dans där. Det är framför allt de större RFSL-avdelningarna som har något av kafé- eller pubverksamhet vissa kvällar i veckan, medan man har dans andra kvällar. De klubbar som beskrivs här är dock i första hand dansklubbar. (Annan verksamhet i de homosexuella organisationernas regi än diskotek/pub/kafé förs inte här in under begreppet klubb, men det allmänna språkbruket är i det avseendet oklart.)

Den mest genomgående kritiken av klubbarna gäller hur de uppfyller sin grundläggande funktion. Deras funktion är att skapa kontakt mellan homosexuella; de hör till de få platser där homosexuella kan träffas utan att behöva sända ut selektiva meddelanden om sin homosexualitet. Den kritik som mest konsekvent riktas mot dessa kontaktpunkter är paradoxalt nog, att de utmärks av kontaktlöshet.

(i) Jag blev lite besviken att det var så dålig kontakt där. Ingen var personligt intresserad av en. [---] Jag tyckte att dom var väldigt unga och dom var ute och drack. Alla var väldigt berusade. Men det var ju inte bara negativt, för särskilt männen där kunde man tänka sig att dom tyckte om varandra. Kvinnorna tyckte jag var mer tuffa. I det långa loppet har jag inte fått ut något av att gå ut på klubb. [...] Jag fann inga själsfränder där.

Kvinna, 43 år

(s) Någon kvinna träffar man ytterst sällan på homoklubbar-diskotek. De är alltför böginriktade och främjar i övrigt inte till den typ av kontakt med människor jag föredrar. De har en kall, kommersiell, sexuellt jagande atmosfär.

Kvinna, 25 år

(i) Atmosfären var — alltså om den hade kunnat ge ljud ifrån sig — skrikande, desperat. En ensamhetsatmosfär, som liksom fick luften att darra riktigt. Riktigt obehagligt. Alla dessa ensamheter tillsammans, låsta i sin ensamhet.

Kvinna, 31 år

(s) [...] det enda vi har gemensamt är vår sexuella inriktning! I övrigt kan vi vara varandra totalt väsensfrämmande. Det är väl därför det blir så kämpigt på klubbarna. Högspänt och hårt, en tillsluten värld utan någon närmare mänsklig kontakt, vilken vi ju alla vill nå.

Kvinna, 41 år

I enkäten säger 23 procent av dem som någon gång har besökt en klubb, att de aldrig har blivit närmare bekant med någon som de har träffat där (N = 495).[1]

Förklaringar till den kontaktlöshet som många tydligen upplever — och som man kan uppleva även om man någon gång har blivit "närmare bekant" med någon på en klubb — kan sökas på många plan. Hårt dunkande diskomusik gör det svårt att prata. Sprit kan lossa de inre band som hämmar kontakt, men det kan också göra kontakten torftig. Ofta är antalet kvinnor på klubbarna litet, och de kvinnor som kommer dit får

[1] *Har du blivit närmare bekant med någon som du har träffat på en klubb eller restaurang för homo/bisexuella? — Ja. Nej, men jag har minst en gång besökt en sådan klubb eller restaurang. Nej, eftersom jag aldrig har varit på en sådan klubb eller restaurang.* Någon som man är "närmare bekant" med definierades som *en person som du har träffat många gånger eller träffar fortfarande, också en som du har eller har haft ett förhållande med.* Stora formuläret.

då inte den kontakt de vill ha. Kanske är det också så att många passivt inväntar andras initiativ till kontakt.

(i) Ingen ger nånting av sig själv. Det kan stå tjugo karlar uppradade som alla vill ha en karl. Men ingen gör nånting åt det. Dom står där hellre tills det är slut. Och så går dom hem. Eller så går dom till parken och raggar upp den här karln dom har varit tända på hela kvällen. Men dom går inte fram till honom på diskoteket.
Man, 23 år

(s) Kort sagt: jag kör med cirka samma stil som vissa heterosexuella flickor som jag känner: HAN får bestämma och jag fogar mig. Jag är ganska passiv till min natur (vilket inte alla bögar är . . .).
Man, 26 år

På homosexuella klubbar finns det inte någon given social rollfördelning mellan aktiva och passiva. I heterosexuella miljöer följer den rollfördelningen skillnaden mellan könen, men så kan det naturligtvis inte fungerar bland homosexuella.

(i) Det är mycket det att man inte är van vid situationen att man ska bjuda upp, vara den som tar initiativet. För det har man ju aldrig varit.
Kvinna, 27 år

En stor del av förklaringen till den kontaktlöshet som många talar om ska nog sökas i den särskilda typ av kontakt som man söker och trots allt också får på klubbarna. De relationer som klubbarna är uppbyggda för att skapa är intima, duala relationer — nära relationer mellan endast två personer. Att ge sådana relationer möjlighet att uppstå kan sägas vara klubbarnas primära funktion. Andra funktioner, som att ge möjlighet att träffa vänner, prata, koppla av och känna den lust som kommer av att röra sig till musik, får betraktas som sekundära, även om de är mer omedelbara. (Den prioriteringen av funktioner kan inte göras när det inte förekommer dans på klubbarna.)

(s) Kan vara roligt, men också trist. Det finns ju alltid en förväntan att träffa någon man kan tycka om.
Kvinna, 37 år

(i) Jag tror nog att det fungerar mycket som ett vanligt diskotek. En del går ut bara för att dansa och titta på folk. Andra går ut för att liksom skaffa sig något sällskap för natten. Och en del går ut för att hitta *the one and only* för resten av livet.
Man, 39 år

Klubbarnas primära funktion tycks vara så självklar att den sällan behöver uttryckas i ord, eller så berör den en så djupt att man inte vill tala om den. Men också när man anger andra motiv för att gå på klubbarna refererar man till den primära funktionen; just därför att man inte går dit av samma skäl som de flesta, kan det finnas anledning att berätta varför man gör det.

(i) Jag måste säga det, att för min del går jag mest dit för att ha roligt och dansa. Inte för att ragga och söka sexuellt umgänge, det gör jag inte. Det klarar jag av på baden. Det finns ju så mycket fina bad nuförtiden, så varför ska man ut och ranta efter det?
Man, 47 år

(s) Jag har [...] varit på klubben ifråga några gånger, gått *ensam dit*, dansar inte, brukar sitta och prata med någon av klubbgästerna vid en kopp kaffe och ett glas likör, och så begivit mig *hem ensam*, i god tid för att hinna med en spårvagn.
Man, 73 år

Det som gör att man upplever klubbarna som präglade av kontaktlöshet kan då vara, att man inte bara söker den kontakt som kan inleda den intima, duala relationen, utan att man också vill bli delaktig i en annan och vidare gemenskap.

(i) Det positiva låg i att man kunde träffas, att det var en träffpunkt, och äta mat och dansa som på vilket ställe som helst. Det tyckte jag var väldigt positivt. [...] Det jag tyckte var mindre positivt, det var att . . . Många gånger så kan jag dra mig för att gå ut på ett vanligt dansställe, därför att man är lite rädd, blyg för det på något sätt. Då hade man liksom väntat sig att det här skulle vara bättre på något sätt. Att man äntligen kunde hitta ett ställe där man kunde vara sig själv och ta det lugnt. Men jag tyckte inte att det var ett dugg bättre. Jag tyckte nästan att det var ännu sämre. Precis samma jakt, precis samma klichétänkande, ytligt och lite så där att man skulle ha mask på sig och vara tuff, framåt. Precis som på ett vanligt ställe. Det är ingen skillnad.

Man, 29 år

(i) Det var en av mina stora livsillusioner som rasade där. [...] Jag hade haft en föreställning — ungefär samma som att ligga med en kille skulle vara något väldigt fint, vilket det också visade sig vara. Den andra föreställningen var detta: tänk att sitta och snacka med en bög, alla dom där rädslorna och hindren skulle bara rämna. Jag skulle blomstra som en fri människa. Men det var inte alls så. [...] Det fanns ju inget av den där gemenskapen som man hade inbillat sig. Det var en chock. Jag hade en föreställning om en ny slags värld som skulle öppna sig. Den skulle jag kunna gå in i och lämna den gamla bakom. Där skulle jag kunna känna trygghet och allt det där.

Man, 35 år

Den brist på gemenskap som många talar om följer egentligen av klubbarnas primära funktion. Den intima relationen mellan två har en tendens att komma i motsättning till de mindre intima, vänskapliga relationerna till flera. Om varje initiativ till kontakt uppfattas som ett försök att inleda en kärleksrelation eller sexuell relation, är det svårt att signalera att man söker vänskapsrelationer.

(i) Så tänker man som så, går jag nu och bjuder upp henne så tror hon att jag är ute efter henne.

Kvinna, 27 år

(i) Tar man kontakt så är det genast underförstått: ska du följa med hem ikväll? Det är väldigt trist. Jag förnekar inte utan att det kan vara bra. Det kan vara berättigat och allt sånt där. Men det är ju inte alltid man är ute efter det. Man vill ju bli bekant med någon.

Man, 55 år

Denna innebörd som tillskrivs kontakterna i klubbmiljön får flera konsekvenser, som motverkar en gruppgemenskap.

(i) [Jag hade väntat mig] att känna den här gemenskapen, för man har ju nånting gemensamt. Men det är väldigt stor konkurrens. [...] Dom som ser någorlunda bra ut — för det går ut på det även här, likadant som på ett heterosexuellt ställe — dom som ser bäst ut får ju dansa mest. Så är det ju. Snyggast kläder och så vidare. Så det är väldig konkurrens.

Kvinna, 26 år

Den intima relationen är exklusiv, uteslutande, och det kan skapa konkurrens- och rivalitetsförhållanden. För att undgå att det uppstår, kan man undvika och avvärja alla nya kontakter. Rädslan för att kontakter-

na ska hota eller uppfattas som hot mot etablerade relationer kommer på det sättet att hindra dem.

(s) Ett klubbesök är ganska tråkigt. Många par sitter och trycker för sig själva av rädsla för att någon ska "ragga upp min tjej". Knasigt!

Kvinna, 27 år

(i) Så är det en massa svartsjuka och sånt. Jag är dödsförskräckt för det, så då klipper jag av med en gång. Det gör jag. Har dom sällskap med någon annan så går det ju inte.

Kvinna, 43 år

En kontakt som med stor sannolikhet kommer att uppfattas som ett försök att inleda en intim relation, även om den avsikten inte finns eller är underordnad, blir också laddad och dramatisk och svår att ta.

(i) Man vet inte om man vågar gå och bjuda upp någon. Det kan missförstås. Man är rädd för allt sånt. Jag har aldrig brytt mig om att bjuda upp någon.

Kvinna, 20 år

(i) Jag tycker det är många gånger som på Timmy till exempel, jag känner så där lite obehag. [...] Jag tycker det bär emot på något sätt att bara gå fram till en människa rakt upp och ner så där. Det tar emot lite. Däremot om man träffar någon annan människa, om det är i något naturligt sammanhang så där, då är det mycket lättare att få kontakt.

Man, 39 år

Också den som blir föremål för ett kontaktförsök kommer i sin reaktion att ta hänsyn till den innebörd som kontakten kan antas ha. För att undvika att signalera ett intresse för en intim relation kan den kontaktade känna sig tvungen att ställa sig helt avvisande.

(i) Sen tycker jag mig märka den där attityden, om det är någon som går fram till någon bara och pratar eller gör något inledande försök: Känner vi varandra? Eller: Du ska minsann inte tro att jag är här för att ha sex. Jag ska dansa och ha kul.

Man, 35 år

4.9 Sexuella kontakter

Dansklubbarnas ändamål framför andra är den intima, homosexuella relationen. Samma ändamål tjänar parkerna, gatorna, baden och toaletterna när de fungerar som mötesplatser och de speciella homosexuella saunorna. De har som regel inga andra ändamål än den intima relationen, och här kan den också preciseras ytterligare: det brukar alltid vara fråga om en omedelbar sexuell kontakt. Det är bara nybörjaren som kan hysa tvivel om det.

(i) Jag hade tagit kontakt med RFSL och hört mig för lite grann, så jag visste att man hade en träffpunkt här i [stan, en park som] ligger här borta. Efter klockan nio på kvällarna kan man få kontakter där. Jag vet inte om jag är onormal i min drift, det vet jag inte. Men jag känner mig så fruktansvärt stark ibland, så då är jag också beredd att gå genom eld för att nå mitt mål. Och det var en sån kväll. Jag vet inte vad som tog åt mig, men jag tog bilen och åkte dit ner och parkerade. Och gick där i parken. Efter en liten stund så iakttog jag en man, som jag trodde var en av dom mina. När vi möttes för tredje gången så kunde jag inte undgå att fråga om det var en tillfällighet att vi träffades för tredje gången. Det svarade han

att det var det nog inte då. Det var ju första gången jag gick och raggade upp någon människa så där. Så då frågade jag, vad är liksom avsikten med en sån här träff? Är det att man ska ha sexuellt umgänge då, eller är det för att få en både-och-kontakt också? Ja, då sa han, det är klart att det är ju att man är kåt och så. Man vill avköna sig. Då sa jag, då tycker jag att vi gör det då. Så åkte vi iväg. [...] Och det visade sig att vi hade väldigt mycket gemensamt, både kulturellt och annat. Så vi har haft ett jättestadigt förhållande.

Man, 39 år

Parkernas, toaletternas och badens funktion är i första hand att förmedla sexuell kontakt hur kontakten än utvecklas vidare, och det är mycket sällan det behöver sägas i ord. Mötesplatsernas form är mer eller mindre väl avpassad efter funktionen. På saunorna går man i allmänhet omkring med bara en handduk om höfterna, och i hytter och basturum kan man söka omedelbar sexuell tillfredsställelse. Det kan man också göra på toaletterna och i parkernas buskage, men det händer också att man tillsammans ger sig iväg därifrån och har det sexuella umgänget i någons hem eller kanske i en bil på en enslig plats.

Det kontaktsökande som föregår kontakten och det sexuella umgänget är ofta långdraget och avvaktande. Det tjänar syftet både att avvärja misstag, avslöjanden och våld, och att skapa, utröna och bekräfta den sexuella attraktionen. Kontaktsökandet använder ett språk som mer består av rörelser och blickar än ord, och som det kan ta viss tid att lära sig att behärska.

(i) Man kanske var väldigt intresserad men vågade inte lita på den andres signaler. Det tog lite tid att lära sig det, att våga prova på och lära sig på så sätt.

Man, 51 år

En kontakt kan inledas med att man dröjer sig kvar i varandras närhet, eller uppsöker den gång på gång, och kanske med blicken berättar om sitt intresse. För att pröva eller bekräfta kontakten kan man växla några ord, men deras verkliga innehåll döljs ofta av en banal yta: man ber om eld, frågar vad klockan är och börjar prata om vädret. I övrigt är normen att prata så lite som möjligt.

(i) Det är också lite fånigt att man inte pratar med varandra [på saunorna]. Det tycks vara nån slags överenskommelse att man inte ska störa.

Men där man sitter och dricker kaffe och sånt . . .?

Jo, det är klart, men det är ju så väldigt lite kontakt. Det är inte nån sån där öppen, spontan kontakt. Sen i bastun är det alltså inte några som pratar. Kanske lite grann, men inte så att om man sitter i en vanlig bastu, att man skulle börja snacka med varandra där. Sen då såna som man känner från till exempel Timmy. Jag morsar på alla jag känner. Men det är väldigt många gånger dom går förbi utan att ge en min.

Man, 58 år

Tystnaden beror till en del på behovet av anonymitet; i varje samtal utom det mest banala riskerar man att röja något av sin person. Men det är kanske också så att samtal och sexualitet allmänt sett är två svårförenliga storheter. I synnerhet gäller det kanske muntra samtal och skratt, som uppfattas som särskilt opassande på mötesplatser av det här slaget.

De subjektiva upplevelserna av kontaktsökandet präglas av de former det har och samtidigt av kontaktsökandets drivkraft, den sexuella längtan. Ett framträdande tema i beskrivningarna av kontaktsökandet i

parker och på liknande platser är upplevelsen av spänning. Spänningen skapas av den speciella formen av kontaktsökande, som är förenad både med risker och med ovisshet om målet kommer att nås. Men spänning är också en väsentlig del av själva sexualitetens innehåll, som situationen här kanske framhäver och förstärker.

(s) Parkjakt kan vara spännande. Det är som något förtrollat över parken så där i skymningen. Man kan känna en obeskrivlig ömhet just under själva kärleksakten.

Man, 36 år

(s) Ett parkbesök medför också spänning, man bygger upp en känsla tills man förhoppningsvis träffar någon. En spänning är också att uppleva en annan människa och att man skall lyckas tillfredsställa honom. Eftersom förhållandet är kortsiktigt pratas det sällan så mycket — det blir i stort sett ett fysiskt förhållande även om man under tiden känner ömhet och lycka. Efteråt har man nästan glömt det hela. Det är ju givetvis personligt för mig.

Man, 37 år

(s) Först är det spänningen. Det lite farliga, det "lite oerhörda" i sättet att söka kontakt. Sedan är det bekräftelsen. Bekräftelsen att man duger, är attraktiv, att man är åtråvärd. Detta är nog det viktigaste för mej (och många med mej). Sedan kan det i gynnsamma fall ur den natura sexualiteten springa en oerhört fin känsla av samhörighet, gemenskap, glädje att få ta emot och ge så mycket kroppslig njutning på ett enkelt och okomplicerat och självklart sätt.

Man, 39 år

I parkerna och på liknande ställen söker män kontakt med varandra för den rena, omedelbara sexualitetens skull. Det är den innebörd kontaktsökandet har, och det är svårt att undkomma den.

(i) Så har man det dilemmat att man, om man till exempel träffar någon kille och tycker att han är jättemysig att prata med, men man är inte alls intresserad av att ha sex med honom. Då kan man ju inte . . , det är inte lätt att bjuda hem honom utan att han liksom uppfattar det som att nu bjuder man hem honom till sex.

Man, 24 år

Olika offentliga platser där kontaktsökandet får den här innebörden är den typ av mötesplatser som det finns det ojämförligt största antalet av. Det innebär att många inte har tillgång till något annat och bara kan söka kontakt under de former som de gör möjliga. Andra som har det fåtal föreningslokaler eller klubbar som finns i sin närhet, kan se dem som platser som är alltför farliga att uppsöka eller är alltför kontakthämmande.

(i) [Innan jag flyttade hit var jag] tvungen att smyga ut på kvällarna eller mer eller mindre på nätterna och gå på otäcka ställen som toaletter och så för att få kontakter. Det tyckte jag var jättejobbigt. Det kommer jag ihåg, det retade mig så att det inte fanns något ställe som jag kunde gå på och träffa andra homosexuella. Utan jag var tvungen att gå till såna där ghettoliknande ställen som parker och toaletter.

Man, 24 år

(s) En känsla av absurditet finns där. Det är ju så orimligt detta tysta smygande på väl upptrampade stigar. [---] Men mest känner jag en beklämning och självömkan över att jag tvingas blanda mig in i den sortens övningar.

Man, 51 år

Många homosexuella är hänvisade till mötesplatser vilkas primära funktion är att förmedla sexuell kontakt. De som söker vänskapsrelationer,

inte vill inleda sina bekantskaper med sexuellt umgänge eller inte tycker om att sent om kvällarna gå till parker och toaletter, kan känna obehag, beklämning, ilska och förnedring inför den situationen.

4.10 Tillfälliga kontakter

Att kontaktsökandet i första hand sker för den omedelbara sexualitetens skull innebär, att det inte finns något löfte om en mer bestående relation eller en relation med ett vidare innehåll än det sexuella umgänget.

(i) Det var mest en gång per kille. Alltså man träffade en nånstans i en park eller på en toa eller så och hade sex med den. Och sen bye-bye. Jag visste inte vad killarna hette eller nånting.

Man, 24 år

Kontaktens tillfälliga karaktär följer av situationens konstruktion; den är uppbyggd kring den omedelbara sexualiteten och inte kring perspektiv mot mer bestående relationer.

Svaren på några enkätfrågor visar att mellan 50 och 70 procent av dem som har sökt kontakter i parker, på bad och toaletter aldrig har fått annat än tillfälliga kontakter där (tabell 4.2).[1]

Tabell 4.2. Kontakter i parker, på bad och toaletter (endast män)

	Jag har bara fått tillfälliga kontakter . . . (Procent av dem som har besökt resp. mötesplats)	Jag har aldrig sökt kontakt . . . (Procent av samtliga män)
. . . i parker	51	35 (N = 370)
. . . på bad	59	49 (N = 363)
. . . på/vid toaletter	69	68 (N = 364)

Många har aldrig fått annat än tillfälliga kontakter, men det händer också att kontakterna utvecklas till mer bestående relationer. Det som inleds som en sexuell kontakt innehåller möjligheten att övergå i något annat.

(s) Trodde att det bara skulle vara så, alltså inget mer än sex. Det var något underförstått från både min och den andres sida. Kom aldrig överens om att träffa någon igen. Pratade knappast heller. [--- Men] en kväll träffade jag i alla fall en jämnårig kille vid "träffstället", som blev den förste som jag verkligen samtalade med. Vi träffades flera gånger och blev förälskade. [...] Det var en viktig tid. Att äntligen också ha några känslor tillsammans med en kille.

Man, 32 år

(i) Det kan ju vara på det sättet att i början kanske man är väldigt kåt och upptänd. Då kan det gå väldigt snabbt där. Man kanske älskar med varandra och så där. Sen efter det, då kan man ju ta det lite lugnare. Då plötsligt kan man upptäcka att det är en människa som man har råkat, och som kan säga nånting och som man kan få ut nånting av.

Man, 39 år

(s) Jag har haft många givande sexuella möten i parker och ofta även träffat människor, som jag fortsatt ha kontakt med. Men man måste veta vad man ger sig

[1] *Har du blivit närmare bekant med någon homo/bisexuell som du har träffat i en park?/på ett bad?/på eller vid en toalett?* Svarsalternativen var *Ja* och *Nej*, det senare upprepat och följt av de två påståendena i tabell 4.2. Stora formuläret, endast män.

in på. Man kan inte gå till en park för att få en vän för livet eller någon att snacka djupt med. Man går dit för att man är kåt och man kan träffa en människa som ger ännu mer. Ett möte med en ny människa kan ju alltid leda hur långt som helst.

Man, 47 år

När en kontakt inleds i en park, på ett bad eller en toalett har den innebörden att man söker sexuellt umgänge för stunden, men ibland blir resultatet också en mer bestående relation. Innebörden av de kontakter som inleds på de homosexuella klubbarna har här beskrivits som en önskan om en intim relation, som då både kan vara en isolerad sexuell episod och ett varaktigt kärleksförhållande. En del av undersökningsdeltagarna hävdar nu att samma precisering kan göras för klubbarna som för parkerna: många söker i första hand bara den sexuella episoden.

(s) Utelivet, klubbar m. m., har jag tröttnat på nu. I början tyckte jag det var roligt men på senare tid har jag tröttnat. Det ger inget och dom man träffar där är väldigt ytliga. Det är få som vill ha ett fast förhållande. Dom flesta vill bara ha ett ligg. Det tycker jag är mycket tråkigt.

Man, 23 år

(i) Så kanske man hänger med någon hem på kvällen och dan efter är det bye-bye-blues. Och så träffas man aldrig igen. Det är inte heller precis vad man är ute efter. Man vill gärna träffa någon som man kan ha ett varaktigt förhållande med. Det är jättesvårt.

Kvinna, 26 år

I enkäten ställdes inte någon fråga om i vad mån man bara har fått tillfälliga, sexuella kontakter på klubbar, men enligt svaren på en fråga som redovisades i avsnitt 4.8 har 23 procent aldrig blivit "närmare bekant" med någon när de har varit på en klubb. De har då antingen bara fått tillfälliga kontakter där eller inte fått några kontakter alls.

När kontakten förmedlas av en annons framgår det ibland av själva annonstexten vilken karaktär kontakten är tänkt att ha. Den rent sexuella kontakten — "sköna träffar då och då" — kan för det mesta skiljas från den kontakt som man hoppas ska inleda en mer omfattande och stabil relation — "du som har tröttnat på klubb- och parklivet". Men det är inte alltid man i annonstexten och den kommunikation som föregår det första mötet lyckas eller ens vill göra sina avsikter och förhoppningar riktigt klara för varandra. Om de då inte stämmer överens blir besvikelsen oundviklig.

(s) Det var jättespännande. Hade aldrig varit med en tjej, så jag åkte direkt ner till henne, men hon var bisexuell och ville helst bara ha sex. Man blev rätt så bränd. Jag hade offrat så mycket för resan och så kände jag mig bara utnyttjad.

Kvinna, 25 år

(i) Jag hade svarat på någon DN-annons. [...] Det var ingenting som gav mersmak på något sätt. [---]

Varför gav det inte mersmak?

Överhuvudtaget bristen på engagemang. Att det bara var just sexualakten och så är det inget mer, vare sig före eller efter. Det är väl någon sorts motsvarighet till att söka kontakt på offentliga toaletter. [...] Jag tycker att i grund och botten är det ungefär samma sak, eftersom avsikten är att det ska vara en snabbis. Och så ska det inte vara nånting mer, inget av känslor, tankar eller åsikter inblandade i det hela.

Är det enda gången du har svarat på en annons?

Ja, jag tyckte att det räckte.

Kvinna, 31 år

Det kan också vara så att de två som får kontakt per annons båda vill ha ett fast förhållande, men då ligger det i kontaktformens natur att de inte vet så mycket om förutsättningarna för att tillsammans kunna förverkliga det. Om förutsättningarna saknas blir kontakten kortvarig, trots bådas förhoppningar om motsatsen.

(i) Jag såg ibland att det stod under bekantskap att det var tjejer som sökte tjejer. Då svarade jag och träffade också en hel del tjejer. Jag tror nog att det var väldigt mycket att man ville träffa den här stora kärleken på nåt sätt. Jag var väldigt besviken varje gång. Jag fattade nästan aldrig tycke för någon.

Kvinna, 21 år

(i) Jag har besvarat många annonser, kanske tio eller tolv. Det tror jag aldrig har blivit nånting av det. Det är väldigt svårt att träffa folk på det sättet.

På vad sätt är det svårt?

Det är ju så mycket som ska stämma om det ska bli nånting alls. Och det är väldigt sällan det stämmer per annons.

Kvinna, 30 år

En dryg tredjedel av dem i enkäten som har använt annonser som kontaktväg har aldrig blivit "närmare bekant" med någon på det sättet. 61 procent har någon gång själva satt in eller svarat på en annons (N = 532).[1] Att man inte har blivit "närmare bekant" med någon kan bero på att det inte har uppstått tycke, att avsikten bara har varit att få en tillfällig sexuell kontakt, eller att man inte har fått några svar på sina annonser eller annonssvar.

När de kontakter som mötesplatserna förmedlar enbart blir korta, tillfälliga kontakter, kan det till en del ses som ett resultat av den form som mötesplatsen har. Annonser förmedlar ett slags blinda kontakter. De som förs ihop vet att båda vill ha kontakt, men inte alltid vilken. Och de vet så lite om varandra och kontaktens förutsättningar, att risken är stor att den inte kommer att leva vidare. Parker, saunor och liknande mötesplatser förmedlar kontakter som bygger på omedelbar sexuell attraktion och inte på samstämmighet av något annat slag. Till en viss del tycks det också gälla klubbarna, och då bidrar dansen och musiken till att det kommer att fungera på det sättet.

Mötesplatsernas former kan delvis ses som ett resultat av en brist på andra mötesplatser: man annonserar därför att det inte finns andra möjligheter till kontakt, man går till parker därför att det inte finns klubbar, och man går till klubbar därför att det inte finns någonting annat. Men mötesplatsernas former svarar också till en del mot en önskan om en viss form av kontakt. Det gäller också parker, saunor och andra mötesplatser, som är mest ändamålsenliga för den tillfälliga, sexuella kontakten.

[1] *Har du blivit närmare bekant med någon homo/bisexuell, som du har fått kontakt med genom en annons? — Ja. Nej, men jag har minst en gång svarat på en annons eller själv annonserat. Nej, eftersom jag aldrig har svarat på en annons eller själv har annonserat.* Stora formuläret.

(s) Jag har nog aldrig gillat klubbar särskilt. [...] Bara att sitta och liksom "kolla in" varandra tycker jag är trist. Då föredrar jag en park, där man kan gå fram till en människa och man är liksom just då ensam i hela världen med den människan och allt kan hända. På en klubb är det så mycket kringsnack och konkurrens och prestige (vem ska få den där snygge killen?) och det känns trist och inte alls sexuellt stimulerande för mig.

Man, 47 år

De tillfälliga kontakternas mötesplatser har en form som ibland mer effektivt än andra väcker de sexuella känslorna och fantasierna till liv. De ger ett stort mått av ovisshet, man vet aldrig vem man kommer att

möta, och det kan ge en känsla av oändliga möjligheter. Samtidigt vet man, att om man träffar någon och det uppstår ömsesidig attraktion kommer det att utan omvägar och fördröjningar leda över i sexuell handling. Det är mötesplatser där man på ett enkelt och lättillgängligt sätt kan ge sexualiteten direkt utlopp.

Det är också mötesplatser där man ses av få och kan vara anonym även för den man inleder den sexuella kontakten med. I allmänhet varken föregås eller följs den av längre samtal, och den sker ofta direkt på platsen. Det är den kontaktform som medför minst risk för att homosexualiteten ska bli känd av dem som man vill ska vara ovetande om den. Därför ses den av många som den enda möjliga, bland annat av dem som är gifta och har familj.

(s) Efter några års äktenskap förstod jag att jag drogs sexuellt till andra män. Efter ytterligare något år vågade jag ta kontakt med andra män, alltid sexuella och anonyma kontakter på saunor el. dyl. Mådde bra av det, tyckte äktenskapet fungerade bättre. Mitt behov av killar var ju bara sexuellt tänkte jag. Jag hade den bilden av homosexualitet: Det är ju bara sex.

Naturligtvis var jag hela tiden rädd för avslöjande, att avslöjas av hustru, arbetskamrater, elever (är lärare). Och det var så jobbigt att ljuga för att kunna smita iväg nån kväll ibland.

Man, 34 år

(i) Som en kille som jag satt och snackade med. Vi hade det hemskt bra sexuellt tillsammans i parken, och vi satt och snackade lite, och solen gick upp. Han hade alltså smitit ut från sin fru och familj, tre barn, klockan halv ett på natten. [...] Hon vet inte om det, och han vågar inte antyda det för någon kompis. Han har bara det här parklivet.

Man, 58 år

(i) Det var alltid dom där tråkiga kontakterna. Mycket, mycket tillfälligt. Ingen värme eller nånting. Jag sa aldrig mitt namn. Sa jag ett namn så var det fel namn. Sa aldrig att jag var gift. Överhuvudtaget så var det falskt alltsammans.

Man, 55 år

Rädslan för avslöjande står i konflikt med de homosexuella känslorna. De tillfälliga sexuella kontakterna kan då ses som en sorts konfliktlösningar eller kompromisser mellan motstridiga krafter. Homosexuellas längtan får dem att ta kontakt, men rädslan för avslöjande tvingar dem att göra det på hemliga platser och på kvällen när ingen är ute och ingen ser. Den man söker stilla sin längtan hos kan man också vara rädd för, och därför förblir man anonym och på sin vakt. Också den fullbordade kontakten får sin prägel av ambivalens och konflikt.

Till den sociala rädslan kan foga sig den egna upplevelsen av homosexualitet som någonting egentligen fult, dåligt och förbjudet. De homosexuella kontakterna blir då genombrott för driften som framstår som misslyckanden och nederlag. Nederlag vill man glömma så snabbt som möjligt.

(i) Sen är det så med många att sen kommer det en sorts eftertankens kranka blekhet. Plötsligt skäms jag för min sexualitet och det att jag har lämnat ut mig. Jag vill helst springa och gömma mig. Så är väldigt många. Jaha, nu har det gått för mig, och sen sticker han fort som fan. Säger inte hej en gång. [...] Jag föreställer mig att det är samma sak som det här med onani. Det är ju inte erkänt. Det är ju lite löjligt. Man talar ju inte om att man sysslar med det. Är man gift och femti år så hör det ju inte dit alltså. [...] Om man tillfredsställer sig själv då kommer ofta den där skamkänslan, att nu åkte jag dit igen. Det blir ingen mer gång. Men man

åker dit i alla fall. Det finns mycket sånt där dumt. Det är ungefär samma sak. Så sticker dom bara.

Man, 51 år

Den sexuella kontakten kommer till ett abrupt slut därför att den inre moraliska rösten efter spänningsutlösningen bättre kan göra sin stämma hörd. Då kommer också känslor av obehag, ånger och skuld att höra till minnet av kontakten. Det är först när man börjar frigöra sig från det moraliska förbudet mot homosexualitet som man kan känna ett visst mått av tillfredsställelse.

(s) [Jag har] under åren upplevt parkbesök både med ruelse efteråt, tomhet och "varför gjorde jag det här?" och spännande, fina upplevelser med känsla av lycka och belåtenhet efteråt. Den senare, positiva typen har blivit vanligare under senare år men finns naturligtvis inte alltid.

Man, 39 år

Men frihet från moralisk vånda garanterar inte tillfredsställelse. Även om kontakterna inte lämnar ånger och självanklagelser efter sig, kan de kännas begränsade och ofullgångna. Man kan ha svårt att meddela varandra sina sexuella önskemål, och det kan vara svårt att tillgodose dem under de omständigheter som ett parkbuskage eller toalettrum ger. Och man kan känna en längtan efter någonting annat och mer än det man finner i det sexuella mötet.

(i) Det hände ganska ofta att det blev ganska dåligt. [...] Man trodde att så här ska det vara. Och den andre skulle vara på det och det sättet, och det var han väl inte. Och inte talade man om heller hur man ville ha det och så där.

Man, 51 år

(s) Mycket sällan lyckat. Jag vill ge och behöver ömhet, och det hinner man inte med utomhus (för det mesta).

Man, 54 år

(s) Ofta träffar man någon. Utför en sexuell handling som enbart lämnar tomhet efter sig. Man kunde lika gärna ha tillfredsställt sig själv. [...] Tomhet, torftighet, bitterhet är vad man upplever.

Man, 37 år

(i) För mig handlar det inte om att dra av någon eller knulla någon. För mig handlar det om, tror jag, någon slags längtan efter gemenskap och ömhet med en kille, som givetvis tar sig sexuella former men som inte är det primära på något sätt.

Man, 35 år

(i) Att gå in i en buske i fem-tio-femton minuter och sen gå därifrån var inte särskilt bra. [...] Jag vill inte fördöma det på något sätt att man tar en sån kontakt. Men det kan aldrig ge någon riktig tillfredsställelse eller någon behållning i livet att tillfredsställa sitt behov på det viset. Utan det är värme och en relation man vill ha. Det var väl det jag längtade efter.

Man, 55 år

4.11 Parförhållanden

När homosexuella formulerar otillfredsställelsen med de tillfälliga kontakterna, ställer de dem ofta i motsats till det varaktiga kärleks- och samlevnadsförhållandet. Det man inte finner i de tillfälliga kontakterna tror man finns i ett fast homosexuellt parförhållande.

(s) Min högsta önskan är att få ett fast förhållande med en pojke så att man slipper att jaga ständigt och jämt. Jag hoppas innerligt att jag någon gång ska få uppleva detta.

Man, 36 år

(s) [...jag har] varit en sökande själ. Ensam och sökande. Många tillfälliga kontakter har jag haft, men de blir bara tillfälliga. [---] Själv skulle jag kunna ge allt för att få ett fint, ömt och fungerande förhållande med en någorlunda jämnårig kille. Var finns förresten alla homosexuella killar i min ålder? Man ser aldrig till några.

Man, 24 år

Det varaktiga parförhållandets ideal, med mönster i det heterosexuella förhållande som familje- och äktenskapsinstitutionerna är byggda kring, tycks ha en mycket stark ställning bland homosexuella. Det kommer till uttryck på olika sätt, till exempel som en högtidlig tro på kärleken eller som en mer vardagsnära bedömning av olika livsmönsters för- och nackdelar.

(s) Allra helst skulle jag vilja ha en djup relation till en annan kvinna. En samvaro som bygger på äkta kärlek och respekt. Helst skulle jag också vilja visa den kärleken för hela världen. Därför att jag tror på riktig kärlek.

Kvinna, 46 år

(s) Sedan knappt tre år lever jag i ett lyckligt och stimulerande förhållande med en annan kvinna. Vi har för avsikt att leva i äktenskapsliknande former resten av livet. För oss är kärleken en gåva och vi vill vara aktsamma om den och vårda den efter bästa förstånd.

Kvinna, 29 år

(i) Det skulle jag sett som idealet, till exempel om jag bodde tillsammans med en kille här, som hade samma intressen som jag. Herregud, det skulle ju varit . . . Det vet jag det är många som säger just det där: tänk, det är mycket roligare att sitta och äta om man är två. Det är mycket roligare att laga mat om man är två. Och det skulle varit mycket roligare att prata om jordbruket och diskutera det, planera och organisera jordbruket om man var två. Och jobba tillsammans ute. Det skulle ju varit absoluta idealet.

Man, 50 år

Parförhållandets ideal ger sig också till känna som en oro för att inte kunna förverkliga det.

(i) Det är det som jag har funderat på och som liksom har skrämt mig när jag har känt mig ledsen så där, just att bli gammal och ensam. [---] Därför att trots allt så är det inom bögvärlden lite också på det sättet, att det är lättare att komma i kontakt med andra människor om man är ung och vacker och rik, i princip alltså. Det är det kanske i den heterosexuella världen också. Men det där är ju inte det viktigaste här i världen på nåt sätt, men det liksom öppnar så många möjligheter. [---] Jag känner liksom en oro och en stämning av att det är ont om tid på nåt sätt.

Man, 39 år

Äldre homosexuella som inte har kunnat förverkliga parförhållandets ideal kan också ge uttryck för det som besvikelse, uppgivenhet, sorg och bitterhet.

(s) Nu är jag så gammal så jag har slutat att drömma om en vän för livet.

Man, 62 år

(s) Mitt liv har fram till nu varit helt meningslöst, utan kärlek, utan att ha någon att längta till, ha omtanke eller bekymmer om.

Man, 60 år

(i) Jag har väl längtat efter gemenskap som alla andra, alltså ha familj och sånt där. Hade jag inte varit som jag är, så hade jag väl som alla andra haft familj och stora glyttar och sånt där ju.

Hade det varit roligt att ha det?

Det hade det väl varit, för det är väl meningen med livet, tycker jag. För det livet som en annan har fört, det är ju inget fulländat liv. Definitivt icke.

Man, 59 år

De som på olika sätt ger uttryck för ett behov av att leva i ett varaktigt homosexuellt förhållande är oftast de som inte gör det; och det är kanske ofta så, att de som saknar något talar mer om det än de som har det. Därför ger citaten ett intryck som inte riktigt stämmer: homosexuella förhållanden är inte så sällsynta som det kan verka.

I enkäturvalet är de som lever i förhållanden med någon av samma kön och de som inte gör det men skulle vilja göra det i själva verket två nästan lika stora grupper. 51 procent lever i homosexuella förhållanden och 41 procent skulle vilja göra det. 8 procent vill alltså inte leva i fasta förhållanden och gör det inte heller (N = 1259).[1] De som lever eller tidigare har levt i förhållanden är tillsammans 80 procent; 20 procent har aldrig gjort det (N = 1280).[2]

I den delen av urvalet som inte tillhör någon organisation för homosexuella — som det stora flertalet homosexuella inte gör — är det något färre som lever i förhållanden, 42 procent, och något fler som aldrig har gjort det, 28 procent (N = 462). Bland männen är de med förhållanden också färre än bland kvinnorna: 48 procent (N = 1087) mot 62 procent (N = 201). Det är inte heller lika vanligt med förhållanden i den yngre och den äldre generationen som i generationen däremellan. I åldersgruppen 31—35 år lever flest i förhållanden, 62 procent (N = 255). I åldersgruppen över 50 år är det 38 procent som gör det (N = 114). 12 procent av dem mellan 31 och 35 år har aldrig levt i något homosexuellt förhållande mot 33 procent av dem över 50 år.

Det finns alltså inte som man skulle kunna vänta sig något linjärt samband mellan ålder och det att någon gång ha levt i ett homosexuellt förhållande; det blir inte vanligare att ha gjort det ju äldre man blir. (Det förhållandet är också mer markant bland dem i urvalet som inte tillhör någon organisation.) Detta samband mellan ålder och att leva eller ha levt i ett homosexuellt förhållande antyder en faktisk historisk förändring; det kan vara ett tecken på att homosexuella förhållanden håller på att bli allt vanligare. Viljan att leva i ett förhållande visar däremot inte något samband med åldern.

Oviljan att leva i ett fast homosexuellt förhållande — som åtta procent ger uttryck för i enkäten — kan inte heller tolkas som en enkel likgiltighet för den samlevnadsformen. Rädslan för att visa sig som homosexuell för andra människor, som vi tidigare har sett till stor del bestämmer själva kontaktsökandets former, utövar sitt inflytande också här.

(i) Jag träffade en man som var homosexuell som var väldigt förtjust i mig. Han var väl intresserad av att vi skulle bilda någon form av parförhållande, vilket jag var livrädd för. För jag tänkte att då kommer folk att tro att vi inte är kloka. Då bodde jag hemma hos mina föräldrar också. Jag tänkte att dom kommer väl att explodera i molekyler. Det vågade jag mig helt enkelt inte på.

Man, 29 år

(i) Man är väldigt rädd för att engagera sig. Om jag någon gång träffar någon kille — jag skulle bli väldigt rädd för att, när dom säger att kan vi inte träffas vidare,

[1] *Lever du nu i ett förhållande med en man?/en kvinna?* Stora formulärets två versioner. *Har du ett förhållande med en person av ditt eget kön?* Lilla formuläret. Om nej på frågorna: *Skulle du vilja ha ett fast förhållande med en man?/en kvinna?/en person av samma kön?*

[2] *Har du tidigare haft ett fast förhållande med en man?/en kvinna?/någon av samma kön?*

eller kan jag få ditt telefonnummer, eller, du, här är mitt telefonnummer, ring mig. Jag är väldigt rädd för att man ska skapa förutsättningar för att det ska bli känslomässiga förhållanden, så att man sedan inte klarar situationen. Känslorna kan bli så starka för en annan människa att nu funkar jag inte längre i den miljön jag har. Utan jag ger upp allt då för att gå in i ett annat förhållande. Det är jag väldigt rädd för. [...]

Du är rädd för någon konflikt där mellan en stark homosexuell förälskelse å ena sidan och din vanliga tillvaro och din familj å andra sidan?

Ja, allt skulle liksom falla i spillror. Man rår väl inte alltid över sina känslor. [...] Jag ger mig inte in i några förhållanden så att jag ska behöva råka ut för det. Jag plågas hellre. Celibat, det är bara bra (skratt).

Men känner du någon sorts lockelse att ge dig in så där hämningslöst i ett homosexuellt förhållande och liksom ge upp hela din nuvarande tillvaro?

Det är klart [...] visste jag bara att dom tyckte, tänk vad Gunnar har fått det bra. Tänk vad skönt han har fått det. Det var väl härligt att det blev så här. Visste jag att folk skulle reagera på det sättet, då vore det väl inga bekymmer. Men så funkar det ju bara inte. Då får jag hellre ha det här behovet, min längtan inom mig. Så länge jag psykiskt kan bära det så får det gå.

Man, 56 år

Man kan alltså ha en stark längtan efter att leva tillsammans med någon av samma kön men uppfatta det som förenat med sådana faror, att man ändå säger att man inte vill. De som säger det är få i urvalet, men man kan anta att de är betydligt fler bland homosexuella i allmänhet.

Det är svårare att bedöma om de som faktiskt lever i förhållanden är en större eller mindre del av alla homosexuella (undersökningens population) än de är i undersökningens urval (där de är hälften). Å ena sidan har undersökningsdeltagarna rekryterats via homosexuella organisationer och andra mötesplatser, som de som lever i förhållanden kanske är mindre benägna att uppsöka än de som inte lever i förhållanden. Den äldre generationen är också underrepresenterad i undersökningen, och möjligen lever äldre oftare i förhållanden än yngre. (I så fall skulle det verkliga förhållandet vara rakt motsatt våra resultat.)

Å andra sidan finns det säkert många homosexuella som inte känner till mötesplatserna, som har svårt att besöka dem eller som inte vågar göra det, och som av de skälen varken lever i förhållanden eller har kunnat komma med i undersökningens urval.

Beroende på vilka förhållanden som väger tyngst, är undersökningsresultaten antingen en underskattning eller en överskattning av den verkliga förekomsten av homosexuella parförhållanden. Att de skulle vara en korrekt skattning är osannolikt.

Resultaten frilägger en stor klyfta mellan viljan att leva i ett förhållande och det att faktiskt göra det: 41 procent säger sig ha en ouppfylld önskan om ett homosexuellt parförhållande. Också den gruppen kan vara större eller mindre i populationen än i urvalet, men under alla omständigheter måste det vara en betydande del av alla homosexuella som upplever det som ett antagligen djupt personligt problem, att de inte har funnit någon att leva tillsammans med i ett varaktigt förhållande.

(s) Dessutom, varför i h—e är det så svårt att finna en partner för stadigvarande emotionellt och sexuellt förhållande? Naturligtvis tror jag att detta bara gäller för mig och att det är på mig det beror. Men så är naturligtvis inte fallet. 1 000-tals bögar känner förmodligen på samma sätt.

Man, 39 år

Klyftan mellan tvåsamhetens ideal och ensamhetens verklighet hålls öppen av bland annat de förhållanden som har beskrivits tidigare i kapitlet: homosexuellas svårighet att hitta varandra och visa sig för varandra som homosexuella i vardagen, mötesplatsernas fåtalighet och fördolda karaktär, rädslan för att söka upp mötesplatserna och vissa mötesplatsers inriktning på tillfälliga och anonyma kontakter. Men samtidigt som den homosexuella delkulturen genom vissa mötesplatsers karaktär och särskilda sätt att fungera motverkar uppkomsten av varaktiga förhållanden, är det ändå i första hand via delkulturen som homosexuella förhållanden etableras.

I enkäturvalet har ungefär tre fjärdedelar av dem som lever i förhållanden träffat den de lever med i den homosexuella delkulturen (N = 281).[1] När man allra första gången lärde känna någon annan homosexuell skedde det i knappt hälften av fallen i delkulturen (avsnitt 4.3 och 4.4). Det tycks alltså finnas en utveckling som innebär, att man ofta börjar med att etablera sina bekantskaper i vardagen men sedan går över till att göra det i delkulturen.

Tabell 4.3. Kontaktvägar: den första homosexuella person man lärde känna respektive den man nu lever i ett förhållande med. Procent.

	Den första man lärde känna		Den man nu lever i förhållande med	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Vardagen	48	64	18	31
Kontakt-annonser	19	13	8	9
Klubbar, organisationer	17	23	36	40
Parker o. likn.	16	—	12	—
Andra homosexuella vänner	—	—	26	19
	100	100	100	99
	N = 362	N = 148	N = 182	N = 99

Som tabell 4.3 visar beror denna delkulturens ökade betydelse till stor del på att de homosexuella som man en gång har lärt känna blir en brygga till nya bekantskaper (ordet delkultur används då i vid mening). Klubbar och organisationer tilltar också kraftigt i betydelse, medan kontaktannonser och i viss mån parker och liknande mötesplatser blir mindre viktiga. (Tabellen visar också att de vardagliga kontaktvägarna är viktigare för kvinnorna än för männen. Det beror både när det gäller den första bekantskapen och det nuvarande förhållandet nästan uteslutande på att kvinnor träffas i idrottsföreningar, vilket män knappast alls tycks göra.)

Delkulturen har alltså en avgörande betydelse för homosexuellas möjligheter att bilda parförhållanden. Men den kan också ha ett inflytande på redan etablerade förhållanden som verkar i en annan riktning.

[1] *Hur träffade ni varandra?* Frågan ställdes till dem som lever i förhållanden och följdes av ett tiotal svarsalternativ. Stora formuläret

(s) Jag föredrar numera tryggheten i ett parförhållande [...]. Känslan av att vara riktigt innerligt förankrad hos en annan människa ger naturligtvis så mycket mer än alla fria förbindelser. Dessvärre tvivlar jag på att ett homosexuellt parförhållande kan uppnå någon riktigt varaktig stabilitet. Jag vet att det finns undantag, men jag tror också att den bögkultur som utvecklats delvis som ett svar på samhällets förtryck gör det alldeles för frestande och lätt i vissa fall att pröva något nytt, att försöka äta kakan och ändå ha den kvar. Inte för att vi bögar har någon anledning att tillämpa den kristna moralens krav om sexuell trohet intill döden eller andra liknande värderingar. Mitt i min nuvarande trygghet känner jag därför också en viss otrygghet och ängslas för att det skall "ta slut".

Man, 42 år

De flesta av delkulturens mötesplatser har den primära funktionen att ge homosexuella tillfälle att träda i intima relationer till varandra, antingen de får formen av tillfälliga sexuella kontakter eller varaktiga förhållanden. De som vill ha andra sociala kontakter med homosexuella — som de som redan lever i förhållanden kan vilja ha — blir då i stor utsträckning hänvisade till miljöer, som får sin prägel av sökandet efter intima relationer. Det kan då kanske också vara "frestande och lätt i vissa fall" att använda mötesplatserna i enlighet med deras primära funktion, även om man redan lever i ett förhållande. Den frestelsen kan infinna sig när det har uppstått en konflikt eller andra svårigheter i förhållandet, men också när förhållandet har inträtt i den lugnare och mer vardagliga fas som efterträder den inledande fasens större känslomässiga dramatik. Mötesplatserna ger stora möjligheter att, med en av enkätbesvararnas ord, leva ut "lusten att vara attraktiv [. . .för] andra än den man samlever med".

De möjligheter till tillfälliga kontakter som mötesplatserna ger står i konflikt med parförhållandets ideologi, när den innehåller ett bud om sexuell trohet.

(s) I den homosexuella subkulturen är det naturligt och okomplicerat att v. a promiskuös, men vi reagerar med samma svartsjuka som heterofiler inför otrohet.

Man, 33 år

Konkreta resultat av denna motsättning mellan mötesplatserna och parförhållandet och dess ideologi skulle kunna vara, att homosexuella förhållanden i allmänhet har en ganska kort livslängd och att homosexuella brukar ha ganska många upplösta förhållanden bakom sig. Men varken det ena eller andra bekräftas av enkätens empiriska data.

Tabell 4.4 ställer parförhållandens hittillsvarande varaktighet i relation till de svarandes ålder.[1] Den ger inte något intryck av att homosexuella förhållanden är särskilt kortvariga. Däremot visar tabellen ett tydligt och naturligt samband mellan varaktighet och ålder. Det gör att hela urvalets fördelning på olika varaktigheter (raden *Alla* i tabellen) är ett specifikt resultat av urvalets åldersfördelning.

[1] Fråga till dem som lever i förhållanden: *Hur länge har ni varit tillsammans?* Bundna svarsalternativ som har slagits samman i tabell 4.4. Stora formuläret.

Tabell 4.4. Parförhållandens hittillsvarande längd och de svarandes ålder. Procent horisontellt.

Ålder	Parförhållandets längd					
	<1 år	1—4 år	4—10 år	>10 år		
—25	44	47	9	0	100	N= 55
26—30	24	54	22	0	100	N= 59
31—35	28	33	33	6	100	N= 67
36—40	33	33	24	10	100	N= 42
41—50	16	23	33	28	100	N= 39
51—	(6)	(12)	(17)	(65)	(100)	N= 17
Alla	28	37	24	11	100	N=279

Tabell 4.5 visar att nästan hälften av dem som någon gång har haft ett homosexuellt förhållande bara har haft ett eller två.[1] Det är ett faktum som är ganska oberoende av åldern.

Tabell 4.5. Antal fasta förhållanden, inklusive det nuvarande. Procent.

Inga förhållanden	15
Ett	21
Två	17
Tre	16
Fyra	16
Fem eller fler	15
	100
	N=509

(Uppgiften på sidan 432 att 20 procent aldrig har haft något förhållande baserar sig på hela urvalet och inte som här bara på urvalet till det stora formuläret.)

Det finns olika sätt att försvara parförhållandet och dess varaktighet mot det hot som många av mötesplatserna kan utgöra. Ett sätt är att anpassa förhållandet och de värderingar som råder i det till mötesplatsernas sätt att fungera. Två män som har levt tillsammans i 25 år berättar om det på följande sätt.

(i) A: Jag ligger hemma här och läser och så kommer han frampå morronkulan, halvfyra sådär, och väcker mig och frågar, ska du ha morronkaffe? Och berättar nattens eskapader.

Intervjuaren: I andra förhållanden skulle det väl ha gett upphov till mycket konflikter?

B: Det gjorde det också förr i världen. Då gjorde det det. Men vi har växt ifrån det på nåt sätt. Det är väl inte så hett som det var. Men vi har faktiskt varit svartsjuka.

A: Man kan väl säga så här. Det är tre grader man genomlever. Den häftiga förälskelsen, som pågår kanske ett år eller nånting. Efter det kommer ett par tre år kanske, något som kan kallas kärlek. Och tredje stadiet är väl en blandning av kärlek och sympati.

B: Och vänskap. [---]. Det är väl ganska naturligt, tycker jag. Det är väl inte så underligt. Det gäller väl bägge parter. Dom kan tycka att det är roligt att komma

[1] Frågor i noterna på sidan 432 och följande följdfråga till frågan i not 2. *Hur många fasta homosexuella förhållanden har du haft?* Stora formuläret.

ut på var sitt håll. Det är väl inget fel i det i och för sig. Huvudsaken är att dom har det bra hemma. [...] Men det är klart, är dom svartsjuka — det är ofta den ena — då är det inte bra. Svartsjuka, det kan förstöra allting.

Två män, 55 och 47 år

Ett annat sätt att hantera motsättningen mellan mötesplatser och parförhållanden är att ta avstånd från mötesplatserna och deras sociala mönster till förmån för parförhållandet.

(s) Båda två är vi tacksamma för varandra, eftersom vi inte trodde att det var möjligt att uppleva så mycket trygghet, kärlek och gemenskap i den homosexuella världen. Vi är nämligen starkt kritiska mot den homosexuella subkulturen som tyvärr är så dominerande. Vi har god kontakt med många andra homosexuella men vill ändå inte bli för involverade.

Man, 29 år

Detta avståndstagande från mötesplatserna och värnande om det varaktiga förhållandet skapar en tendens till parets isolering från andra homosexuella. Nästa kapitel kommer att visa att det finns en ännu starkare tendens till isolering i relationerna till heterosexuella. Isoleringen kan i sin tur skapa svårigheter i förhållandet.

(s) Man sitter ofta inne tillsammans, träffar inte så mycket annat "vanligt" folk, vilket sliter på förhållandet.

Kvinna, 22 år

(s) Svårigheterna att få ett homosexuellt förhållande att vara är större eftersom man känner sig isolerade och helt hänvisade till varandra i allting.

Kvinna, 27 år

Bristen på sociala kontakter medför också att man saknar stöd när det uppstår slitningar i förhållandet, och att man inte ens möter de utifrån kommande förväntningar som brukar verka sammanhållande på heterosexuella förhållanden. Andra sammanhållande faktorer som i allmänhet saknas är barn och det ekonomiska beroende som kvinnan ibland har till mannen i ett heterosexuellt förhållande.

(i) Vi har ingenting som binder oss i ett förhållande på samma sätt som många heterosexuella har — barn, villa kanske. Dom har släktens tryck på sig att bevara familjen. Vi har ju ingenting sånt. Vi har kanske en viss förmåga att ge upp lättare. Det tycker jag nog är positivt. Det är bättre att ge upp ett förhållande där det knakar i fogarna än som i många äktenskap: dom går och är gifta i tretti år eller så innan det brister. Och det har kanske fungerat i tre år.

Kvinna, 27 år

Frånvaron av yttre sociala och materiella band när de inre emotionella banden försvagas eller brister kan ses som en sorts kärlekens frihet. Men åtminstone friheten från sociala relationer är en form av frihet som inte brukar upplevas som positiv.

4.12 Samboende

Ett av de materiella band som brukar finnas i heterosexuella förhållanden är det gemensamma boendet. Det finns till stor del också i homosexuella förhållanden: 65 procent av dem som har ett förhållande som har

varat mer än ett år bor också tillsammans med sin partner (N = 205) (74 procent av dem med förhållanden som har varat mer än fyra år, N = 98).[1] Det är vanligare bland kvinnor än män att bo tillsammans. 81 procent av kvinnorna (N = 74) och 56 procent av männen (N = 131) med mer än ettåriga förhållanden är sambor.

Det hör till de normativa föreställningarna om hur ett varaktigt heterosexuellt förhållande ska se ut, att man bor tillsammans. Det hör också i stor utsträckning till homosexuellas syn på sina förhållanden. 40 procent i enkäturvalet tycker att det är mycket viktigt att bo tillsammans med den som man har ett förhållande med. 39 procent tycker att det är ganska viktigt och 21 procent att det inte är särskilt viktigt (N = 462; de som säger sig inte vilja ha något förhållande har inte tagits med i beräkningen).[2]

De här siffrorna ska inte tillmätas för stort värde; frågan är oprecis och skiljer inte på förhållanden som nyligen har inletts och dem som har varat en längre tid. Det har gjort det lätt att svara med utgångspunkt i den personligt aktuella situationen, och då är svaren inte jämförbara. Bland dem som lever i förhållanden som har varat längre tid än ett år är värderingen av samboendet också högre: 48 procent tycker att det är mycket viktigt och 36 procent att det är ganska viktigt (N = 204).

Av dessa 48 procent som alla sedan mer än ett år har ett förhållande och tycker att det är mycket viktigt att bo ihop är det ändå en femtedel (tio procentenheter) som inte gör det. (Av de 36 procent som tycker att det är ganska viktigt är det en tredjedel (tolv procentenheter) som inte bor ihop med sin partner.) Det finns alltså homosexuella som har förhållanden och inte bor ihop, trots att de tycker att det är (mycket eller ganska) viktigt att göra det. De som tycker att det är viktigt är faktiskt två tredjedelar av dem som inte bor ihop men har ett mer än ettårigt förhållande (N = 70). Människors beteende är med andra ord inte bara ett resultat av deras värderingar.

De som har ett förhållande men inte bor ihop fick i enkäten frågan varför de inte gör det.[3] Bland dem med förhållanden som har varat mer än ett år kan man urskilja tre ungefär lika stora grupper av svar på den frågan (förutom en del ganska intetsägande svar: "Vi tycker det känns skönare så.").

Den första gruppen av svar kommer till största delen från dem som tycker att det inte är särskilt viktigt att bo ihop (och som med ett undantag bara är män). Svaren ger också uttryck för en låg värdering av samboendet.

(s) Vi tycker båda att det är bäst, bl. a. för att känna sig mer oberoende.
Man, 25 år

(s) Vill inte efterlikna ett heterofilt samlevnadssätt.
Man, 33 år

(s) Individualism — yrken som kräver plats och ro.
Man, 32 år

(s) Man nöter inte ut varandra under veckan.
Man, 40 år

Man kan föredra att ha var sin bostad av yrkesmässiga skäl eller för att undvika vardagens nötning. Till en del kan det också vara en anpassning till många av de homosexuella mötesplatsernas sätt att fungera. Det är också så några i andra sammanhang beskriver sina förhållanden.

[1] *Bor ni tillsammans?* Stora formuläret.

[2] *Hur viktigt tycker du att det är att bo tillsammans med den person som man har ett förhållande med? — Mycket viktigt. Ganska viktigt. Inte särskilt viktigt.* Stora formuläret.

[3] *Ange det viktigaste skälet till att ni inte bor tillsammans.* Öppen fråga. Stora formuläret.

(s) Vi bor var för sig, har funnit det bäst så. [---] vi tillåter varandra att i viss utsträckning träffa andra för intimiteter.

Man, 54 år

(s) Ingen av oss är utpräglat monogam. Vi har alltid bott på skilda håll.

Man, 40 år

Den andra gruppen av svar hänvisar i stället till ett yttre tvång, som gör det nödvändigt med skilda bostäder.

(s) Bor i olika städer, problem med att byta arbete m. m.

Man, 21 år

(s) Svårigheten att få jobb.

Kvinna, 26 år

Det är kanske mer sällan man i heterosexuella förhållanden bor på var sitt håll av arbetsmarknadsmässiga skäl. Det kan bero på flera saker. Heterosexuella som träffas och bildar par är nog ofta yngre och bor kanske i större utsträckning på samma plats. När homosexuella träffas på någon av storstädernas klubbar, via annons eller på något liknande sätt är sannolikheten stor att de kommer från olika platser. I ett heterosexuellt förhållande kan det också ses som naturligt att kvinnan byter arbete och flyttar för att kunna bo tillsammans med mannen. Både mannens arbete och det gemensamma boendet ges då högre prioritet än kvinnans arbete. Den könsliga ojämlikheten som sådana värderingar är uttryck för finns inte i homosexuella förhållanden. Slutligen kan det vara svårt att inför arbetskamrater och andra motivera ett byte av arbetsplats, om man inte har berättat att man lever i ett homosexuellt förhållande.

Den tredje gruppen av svar handlar om detta förhållande till heterosexuella. I det förhållandet upplever man också ett yttre tvång, som är oberoende av eller står i strid mot den egna värderingen av samboendet.

(s) Pressen utifrån.

Kvinna, 26 år

(s) Att vi inte är öppet homosexuella.

Man, 23 år

(s) Mina barn. Rädsla för speciellt föräldrars reaktion.

Kvinna, 31 år

En gemensam bostad är en materialisering av förhållandet som man tror skulle göra det svårt eller omöjligt att dölja det för andra. Bostaden blir ett tecken som andra kan ge innebörden att de två som bor tillsammans är homosexuella och lever i ett förhållande. Men det är inte alltid andra ger tecknet den innebörden. Särskilt om de två är yngre, och kanske också om de är kvinnor, finns det andra tolkningar som kan verka rimliga.

(i) När dom frågar vem man bor ihop med så är det ju en kompis, säger man ju. [...] Det är ekonomiska skäl och gud vet allt man rabblar upp. När dom frågar om man har sällskap då: Nej, det har man ju inte. Man är ju fågelfri då. Det är man ju inte alls. Det känns inte bra att säga det, att man är fri då. Men det är väl skönt, säger dom då. Det är både för- och nackdelar, säger jag. Ja, det är klart, säger dom då. Det är så dumt så.

Kvinna, 27 år

Det här sättet att förklara sitt samboende blir mindre sannolikt och svårare att använda när man blir äldre. Därför kan yngre homosexuella par leva i perspektivet, att de närmar sig en tidpunkt när det inte längre är möjligt att bo tillsammans.

(i) Nånting som vi har diskuterat ibland — jag känner att jag måste ha en egen lägenhet. Det kanske döljs mera på nåt sätt, om jag skaffar mig nåt eget på en annan adress. Då behöver man inte förklara nånting för flyktiga bekanta. Då kan man säga att man är ensam och så. Men samtidigt skulle vi vilja skaffa oss större lägenhet eller ett hus. Det är drömmar man får ha hela tiden. Man kan inte göra nåt verkligt av det. Det tycker jag är väldigt tråkigt. Skaffar hus är det ju många som gör. Det skulle vara väldigt roligt. Men då blir det öppet erkänt för alla.

Kvinna, 31 år

(i) Vi har ingen framtid alltså. Därför att man förväntar sig att vi ska inte bo så här ändå. Det är det jag saknar. [...] Trots allt så vill jag ju bo ihop med den jag tycker om. Jag vill inte bo i en annan lägenhet. Så att man kan ha grejer tillsammans och vara som vanligt folk. [...] Jag vill ha det lite familjeaktigt i alla fall. Jag vill inte bo själv resten av mitt liv. [---] Men vi har ingen framtid gemensamt. Utan vi har bara känslorna och det som är nu. Det är jobbigt. Alla behöver ju ha lite framåt och önska sig lite och glädjas åt framåt. Men det har inte vi. Det är fruktansvärt. Usch.

Kvinna, 27 år

4.13 Vänskapsrelationer

Homosexualitet definierades i början av det här kapitlet som en önskan om en intim, sexuell/emotionell relation till en person av samma kön. Önskningar om intima relationer har alltid en central plats i människors känsloliv, vilket kön de än riktas mot och antingen de är medvetet uppfattade eller inte. Vi har nu också sett att när önskningen om en homosexuell relation kommer till uttryck som ett medvetet formulerat behov eller omsätts i praxis, får relationen ofta samma sociala form som den heterosexuella relationen har i det västerländska samhället. Det de flesta önskar är en stabil, mångårig parrelation, där man bor och tillbringar det mesta av sin tid tillsammans.

Ett behov av andra, mindre intima och exklusiva relationer, som vänskapsrelationer till andra homosexuella, formuleras inte lika ofta och tydligt i undersökningen. Det kan tas som ett uttryck för att ett sådant behov inte står lika centralt som behovet av nära, i verklig mening homosexuella relationer. Men även om det inte utvecklar samma kraft, finns det ett behov av vänskapsrelationer och homosexuell gruppgemenskap. Vi har redan sett det skymta fram i kritiken av klubbarnas kontaktlöshet.

När undersökningsdeltagarna mer direkt talar om homosexuella vänner, gör de det någon gång därför att de känner sig sakna dem, men oftare därför att de vill berätta att de har dem och vilket värde de sätter på dem.

(i) Det hade väldigt stor betydelse för mig under dom åren att känna gemenskap och vänskap. Även tillgivenhet och ömhet för flera människor utan att det var något sexuellt i relationen. Sen under dom här mer långvariga parförhållandena så har jag kommit ifrån dom vännerna. [...] Men den vänskapen saknar jag fortfarande och skulle gärna vilja hitta igen. Det gav väldigt mycket. Jag har

saknat det tidigare och saknat det senare också. Men det kunde i och för sig inte ersätta ett parförhållande.

Kvinna, 30 år

(s) Genom RFSL har jag en skara bekanta, som hälsas och hälsar på då och då. Tycker att jag fått det ganska bra, är nog ganska lycklig egentligen, om man nu kan använda ett sådant begrepp. Fast drömmen om PRINSEN släpper man antagligen aldrig.

Man, 36 år

(i) Vi är en liten krets som umgås då och då, går hem till varandra och så. Härliga middagar och trevlig samvaro.

Man, 47 år

(s) Nu träffar jag lesbianer en gång i veckan ungefär (i bästa fall). Vi dricker kaffe och äter hembakad chokladkaka tillsammans. Mysigt.

Kvinna, 34 år.

(s) [... jag har] några nära vänner som jag kan prata med om *allt*. Träffar nästan varje dag någon av mina vänner. Vi gör saker tillsammans, reser, besöker klubbar etc.

Man, 36 år

En del hävdar också att de tack vare att de är homosexuella har kunnat knyta vänskapsband, som har kvaliteter som sällan finns bland heterosexuella.

(i) Det är därför jag är så glad att jag är bög. För jag vet att sitter jag här någon kväll och tycker att allt är för jävligt, så är det bara att ta telefonen och ringa till någon av mina kompisar. Det är alltid någon som ställer upp. Hur många heterosexuella killar som sitter i sin lilla lägenhet tror du kan ringa till en av sina kompisar och säga, du, jag mår pyton, jag är så deppig. Kan vi inte göra nånting? Det är mycket, mycket få.

Man, 24 år

(s) En positiv sak med den här insikten om mig själv, är alla *nya* vänner jag fått. Genom dessa har jag senare mött åtskilliga andra, både män och kvinnor. Man verkar vara öppnare, bjuda mera på sig själv och sina vänner i homosexuella kretsar. Här finns ett syster- och broderskap som är både brett och djupt. [...] Jag reser en hel del i mitt arbete och nästan alltid har jag fått namn och adress till någon väns vän. Väl där är det bara att ringa upp och vips är jag bjuden på middag [...]. De sociala barriärerna är inte heller så prominenta, utan man träffar alla sorts olikheter. Tidigare hade jag aldrig *känt* en kvinnlig taxichaufför eller en manlig sjuksköterska. Idag gör jag det och har blivit oändligt "rikare" på så sätt.

Kvinna, 36 år

Vänskapsrelationer mellan homosexuella skulle alltså ha en särskild förmåga att överskrida yrkes-, klass-, och, säger andra, till och med nationsgränser. Om de har det, måste det ha en första orsak i de kontaktmönster som relationerna uppstår i.

Vänskapsrelationers upprinnelse har inte undersökts med någon enkätfråga, som motsvarar frågan om hur man träffade den som man lever i ett förhållande med (avsnitt 4.11; frågan i tabell 4.3 i samma avsnitt om den första man lärde känna skiljer inte på vänskap och parförhållande). Men av spridda uppgifter i intervjuerna och de skriftliga svaren att döma, uppkommer vänskapsrelationer på de flesta av de vägar som vi har sett leder fram till de mer intima homosexuella relationerna. Vänskap mellan homosexuella uppstår på arbetsplatser och i andra vardagliga sammanhang, via annonser och på klubbar och andra mötesplatser.

(i) [Vi umgås med] ett par där jag har jobbat ihop med den ena.

Kvinna, 32 år

(i) Vi annonserade en gång i Sydsvenskan. Vi ville ha kontakter med likasinnade som man kunde umgås med. För att man inte ska vara så isolerade. Då svarade två tjejer som bodde ihop.

Kvinna, 42 år

(i) En person som har blivit en bestående bekant träffade jag på den där toaletten vid Bantorget. Det brukar ju vara såna där ytterligt tillfälliga bekantskaper. Men det var så rökigt där inne, så på så vis började vi prata och kom så småningom att bli ganska goda vänner.

Man, 29 år

(i) [Jag hade för första gången varit på en klubb.] Så gick jag dit en eller två veckor senare igen. Då hade jag turen att träffa några tjejer som jag sen hade kontakt med ett bra tag. En av dom kom fram till mig och frågade om jag ville sitta hos dom. Så dansade jag med en av dom, och så fick jag väldigt snabbt ett umgänge, fick vänner, sånt som jag aldrig hade haft förr. Upptäckte att den där inåtvändheten och skyggheten och sånt som jag hade haft, det var inte helt och hållet min personlighet. Jag kunde vara ganska utåtvänd jag också.

Kvinna, 30 år

En vanlig väg till homosexuella vänner bör dessutom vara någon annan homosexuell, som man redan är vän med eller har börjat leva tillsammans med. Men för att den vägen ska stå öppen måste man naturligtvis ha hittat fram till denna första person.

(s) Jag har genom en lesbisk väninna blivit bekant med två pojkar som lever tillsammans sedan 17—18 år. De är nu de allra bästa vänner till mig. En djup vänskap som jag tror kommer att hålla länge och tåla alla stötar.

Kvinna, 46 år

Tendensen att få vänner i vitt skilda yrkesgrupper och sociala skikt måste härröra från de homosexuella mötesplatserna. Redan genom att de är så få är de försedda med en spärr mot social differentiering; homosexuella ur alla skikt går till samma mötesplatser, som därför blir till sociala smältdeglar.

Även om mötesplatserna ibland låter vänskapsrelationer spira, och när de gör det överskrider sociala skrankor, har de ofta en struktur som står i viss motsättning till en sådan vänskapsalstrande funktion. Klubbarnas danskvällar är i första hand inriktade på de nära, exklusiva relationerna mellan två. När man går till parker och saunor är det framför allt de tillfälliga och anonyma sexuella kontakterna man får. Annonser används mest när man söker någon att bygga upp en kärleksrelation med eller vill ha en mer inskränkt sexuell relation (men som vi nyss såg händer det också ibland att man bara annonserar efter vänner att umgås med).

När många mötesplatser och kontaktytor fungerar på det här sättet, finns det en tendens hos vänskapsrelationerna att ha en historia som kärleksrelationer eller sexuella relationer. Vänskapen har börjat som en mer intim relation.

(s) Flera av mina kärleksförhållanden har upphört som sex-förhållanden, men utan att vänskapsförhållandet upphört [...].

Man, 43 år

(i) Vi blev bekanta och vi var mycket förälskade i varandra. Till att börja med. [...] Men vänner är vi. [...] Det är nog hon som jag har allra bästa kontakt med av alla människor som jag känner.

Kvinna, 47 år

(s) De flesta av mina bästa homosexuella vänner är f. d. sexkontakter eller de som jag fått genom f. d. d:o. Några undantag finns p. g. a. att jag varit aktiv i RFSL och den vägen lärt känna andra aktivister.

Man, 28 år

Den sist citerade mannen pekar på en särskild del av den homosexuella delkulturen. Den skiljer sig från dem som har beskrivits tidigare genom att den inte är uppbyggd för att åstadkomma sexuella kontakter eller kontakter som utvecklas till kärleksrelationer. Det är sådana aktiviteter som bedrivs av de homosexuella organisationerna och som inte består av fester och dans.

En del av organisationernas verksamhet är utåtriktad och har som målsättning att förändra homosexuellas sociala situation i stort. Informationsverksamhet, framför allt på skolor och högskolor, demonstrationer, kontakter med myndigheter och liknande verksamhet har den målsättningen. Annan verksamhet är mer inåtriktad, åtminstone i meningen att i första hand rikta sig till homosexuella, och lägger mycket av grunden för den utåtriktade verksamheten: närradiosändningar, tidskriftsutgivning, bokhandel, telefonjourer, studiegrupper, samtalsgrupper (så kallade medvetandehöjande grupper), olika aktiviteter som ofta äger rum i samma (klubb)lokaler som danskvällarna: diskussioner, middagar, servering av kaffe och öl och allmänt umgänge.

Aktiviteter av det här slaget utvecklas framför allt i RFSL och dess större lokalavdelningar, men också i andra grupper, som Lesbiska feminister och EKHO. Mindre RFSL-avdelningar finns på platser som i allmänhet saknar kommersiella klubbar, och deras verksamhet har därför en tendens att till stor del upptas av dans- och nöjesverksamhet. Flera avdelningar saknar till och med egna lokaler, och då bedrivs den verksamheten genom att man då och då hyr en lokal och arrangerar dans där.

Den verksamhet som inte är dans- och nöjesverksamhet har olika syften. Någon gång kommer det mycket nära syftet att göra det möjligt för homosexuella att upprätta vänskapsrelationer. Det gäller till exempel de medvetandehöjande grupperna, middagarna och kvällarna för allmänt umgänge. Men också när det direkta syftet är ett annat — att göra ett radioprogram, tillverka banderoller, arrangera en danskväll eller sköta serveringen — ger verksamheten i de homosexuella organisationerna många tillfällen att utveckla vänskapsrelationer.

(s) Sen så har jag träffat någon genom [arbete i RFSL]. Det är ganska skönt på det sättet att det är inte direkt något sexuellt laddat där. Utan där är man mer kompisar. Man jobbar tillsammans. Om man går ut på Timmy eller Pipen eller så där — det blir väl lite av det där att man . . , av jaktstämning och det.

Man, 39 år

(s) Jag går inte så särskilt ofta ut och dansar. [...] En annan sak är att till exempel besöka RFSL:s klubblokal för ett möte, en debatt eller diskussion — där var jag säkert också rädd i början, men stämningen av jämlikhet och gemenskap får en där snabbt att känna sig väl till mods.

Man, 32 år

(s) En period som kändes ovanligt dålig och var fylld av det man skulle kunna kalla ensamhet lyckades jag bryta genom att söka mig tillbaka till RFSL och känna efter var jag skulle kunna fylla en funktion inom föreningens arbete. Det hjälpte mig just då. Att tillbringa tid ihop med likasinnade i en avspänd atmosfär gjorde att jag återfick mitt förlorade självförtroende den gången. Dessutom gjorde jag nytta tillsammans med andra vilket ytterligare förstärkte känslan av att jag ändå kanske var värd någonting . . .

Man, 32 år

Vänskapen med andra homosexuella är viktig och fyller många funktioner. Den upprätthåller den grundläggande upplevelsen av att vara homosexuell, det som kan kallas en homosexuell identitet. Genom att se andra homosexuella och känna igen sig i dem, identifiera sig med dem, kan man se sig själv som homosexuell.

(s) Eftersom jag bor på en liten ort träffar jag inte ofta andra homosexuella och jag saknar den kontakten. När jag därför far till storstäderna far jag alltid snabbt till RFSL-föreningen för att "frottera" mig med andra homosexuella. Det är inte i första hand, fast naturligtvis också, någon partner jag söker utan just känslan att vara bland homofiler, män och kvinnor.

Man, 41 år

Det är också nödvändigt att andra ser en, tilltalar en och uppskattar en som homosexuell för att man själv ska kunna se, tilltala och uppskatta sig som sådan. Detta kan ske i en kärleksrelation, men om det inskränker sig till det ses man bara av en, om än betydelsefull, annan person. Det skulle också kunna ske i relationer till heterosexuella. Men i de relationerna finns en risk att inte bli erkänd och uppskattad som homosexuell som får många att i stället dölja sin homosexualitet där. Det medför att homosexuellas vänskapsrelationer till varandra får en avgörande betydelse för deras självuppfattning och självvärdering.

(s) Hade jag inte kommit med i nämnda samtalsgrupp, hade jag troligtvis tömt den burk med sömnmedel, som jag sparat för ändamålet, men den står nu alltjämt oöppnad. [...] jag har ju fått några människor att tala med om livets innersta [...].

Man, 59 år

När man känner andra homosexuella kan man också tala med dem om känslor och erfarenheter som man inte vågar tala med heterosexuella om, eller som heterosexuella inte kan eller vill tala om. Många av de känslorna och erfarenheterna är gemensamma, och då är det lättare att tillsammans bearbeta dem, tolka dem och få perspektiv på dem, förutom att de lägger grunden för den ömsesidiga identifikationen eller igenkännandet.

(i) Som bög, det jag har fått mest ut av, det är ju dom killar jag har träffat i samma situation, där man har pratat upplevelser. Hur klarar du det här? Hur gör du? och du vet.

Man, 35 år

(s) Mest givande har dock varit att få prata med några andra gifta, eller f. d. gifta med barn. Det finns faktiskt många fler än jag någonsin kunde drömma om. Det är en tröst att veta att man inte är ett unikum. Och vi kan försöka hjälpa varandra.

Man, 43 år

Genom andra homosexuella kan man också skaffa sig en beredskap att möta situationer som man själv ännu inte har råkat eller vågat sig in i, men som de har erfarenheter av. På det sättet får man kunskap om hur den homosexuella delkulturen fungerar och hur relationerna till den heterosexuella omvärlden kan utvecklas och hanteras. Framför allt kan en homosexuell vängrupp ge det stöd och den känsla av att ha värde som behövs, när man utsätts för påfrestningar i relationerna till heterosexuella eller när man bestämmer sig för att inför dem öppet framträda som homosexuell.

(i) Jag kunde liksom börja ställa alla dom frågor som jag inte hade fått svar på. Jag hade ju tusen saker att fråga om. [...]

Vad var det för saker du kunde fråga om?

Ja, allt möjligt. Om hur alla dom andras, hur deras mamma och pappa hade tagit det. Om dom hade talat om det. Om dom hade blivit diskriminerade. Nästan samma frågor som du ställer till mig nu. [...] Hur dom klarade sig. Jag visste ju inte om jag överhuvudtaget skulle överleva som homosexuell.

Man, 24 år

(i) Sen gick jag med i en sån där medvetandehöjande grupp. Det var för att få andra vänner då, som också var bögar.

Vad gör man i en sån grupp? Pratar man om sig själv eller . . .?

Ja, det gör man. Hur man uppfattar omvärlden och dom eventuella problem man har haft. [...] Men det här var alltså olika steg på en trappa som ledde uppåt. Det sista steget, det senaste, skulle ha varit när jag gick in i närradion [...]. Det gav mig ytterligare en djupare, bättre uppfattning av mig själv. Då började jag, i stället för att vara passiv och försöka slicka mina sår i det fördolda, då gick jag ut och började aktivt arbeta inom bögrörelsen. Det ger ytterligare en bättre självkänsla, därför att nu säger man sig själv: det här är värt att arbeta för. Det här känns meningsfullt. Och plötsligt kommer det här begreppet homosexualitet, det kommer inte i nån sorts sensationssammanhang. Det kommer inte i ett avståndstagande sammanhang. Det är nånting positivt. Man arbetar för en sak. Man skäms inte för det. Man tycker det är kul. I den arbetsgemenskapen så tycker jag det har gett mig ännu mer än vad den här samtalsgruppen gjorde. Steget efter det är alltså när jag är fullständigt öppen. Det tycker jag att jag blir när jag har talat om det för hela släkten.

Man, 39 år

Att ha homosexuella vänner och ingå i en homosexuell grupp- och arbetsgemenskap kan alltså ha stor betydelse både för att förändra en homosexuell människas självupplevelse och inställning till sin egen homosexualitet och för att förändra och öppna hennes relationer till heterosexuella. Samtidigt blockeras vänskapsrelationerna och gruppgemenskapen av flera tidigare beskrivna förhållanden: homosexuellas osynlighet i vardagen, rädslan för att bli sedd som homosexuell, mötesplatsernas fåtalighet och svårtillgänglighet, att flertalet mötesplatser är konstruerade för att skapa tillfälliga sexuella kontakter mellan män, och att bara några enstaka procent av alla homosexuella är med i de homosexuella organisationerna.

När det sist i enkäten ställdes en fråga om hur man anser att homosexuellas situation kan förbättras, kom de flesta svaren att innehålla de välkända krav som har föranlett den utredning som den här undersökningen är gjord för — äktenskap för homosexuella, förbud mot diskriminering och upplysning av heterosexuella.[1] Men andra svar framhäver det viktiga i att homosexuella utvecklar en inre gemenskap och att det finns förhållanden som motverkar att det sker. Man efterlyser möjligheter att träffa andra homosexuella och att göra det under omständigheter som gör det lättare än nu att knyta vänskapsband.

(s) Man måste försöka göra de homosexuella säkrare på sig själva, främst genom att stimulera till att söka sig till RFSL's lokaler (som borde vara många flera runtom i landet) och där ta hand om alla osäkra, rädda människor. Få dem att känna gemenskap, få vänner att tala med. Kort sagt, bryta isoleringen.

Man, 39 år

(s) RFSL och andra ideella föreningar för homosexuella m. fl. bör få statsbidrag för att kunna bedriva en verksamhet vid sidan av dans- och discokvällar. Idag

[1] *Tycker du att homosexuellas och bisexuellas situation i Sverige behöver förbättras på något sätt?* Till de 98 procent som svarade ja: *Vad tycker du ska göras?* Öppen fråga. Stora formuläret. Svaren har redovisats i en opublicerad PM.

finns nästan bara ställen för dans och dessa är väldigt mycket ungdomsdominerade eller åtminstone är de flesta besökarna under 30 år.

Det finns många äldre homosexuella som behöver någonstans att träffas och dessutom finns det många som överhuvudtaget inte är intresserade av dans.

Man, 31 år

(s) Vi homosexuella som bor i landsorten, alla homosexuella kan ju inte flytta till Stockholm, måste få hjälp någonstans ifrån att få hyra en lokal för samvaro. Rätt att annonsera i lokalpressen, i min hemkommun nekas vi. Här behövs resurser för att aktivt kunna motverka depression, missbruk och inte minst, vill jag understyrka, självmord.

Man, 60 år

(s) [Klubbar-diskotek] har en kall, kommersiell, sexuellt jagande atmosfär. Önskar [kommunen] i stället hjälpte alla homosexuella som vill ha en annan kontaktmöjlighet. Ett ställe öppet för alla, men med homosexuell tyngd. Lokal med kaffe-te, servering, filmvisning, låna litteratur, olika grupper att delta i.

Kvinna, 25 år

5 Döljande, ovisshet och diskriminering

5.1 Osynligheten inför heterosexuella

Den västerländska kulturen är en heterosexuell kultur, där homosexualiteten inte är reellt frånvarande men socialt osynlig. Som vi har sett i de tidigare kapitlen gör det det svårt för homosexuella människor både att bli fullt medvetna om sina egna homosexuella känslor och att skapa relationer till andra homosexuella.

I den heterosexuella kulturen bygger det sociala livet på antagandet att människor är heterosexuella. Där ses "människan" som "av naturen" heterosexuell. Heterosexualitetens allmänmänsklighet är ett faktum som i sig inte anses värt att begrunda (men väl alla dess varierade manifestationer). Det är ett faktum som är alldeles självklart och "naturligt" och som man lugnt tar för givet i umgänget med andra människor.

När två människor av samma kön uppträder tillsammans måste de därför ge mycket tydliga tecken för att andra ska uppfatta deras relation som homosexuell. Annars uppfattar de den som någonting annat.

(s) Min lycka var så stor [... och] vi började bo ihop. Jag talade fortfarande inte om det verkliga förhållandet med någon, men förvånar mig snarast över att de flesta ändå inte såg hur det stod till.

Man, 39 år

(s) Vi flyttade ihop och jag var livrädd att mina föräldrar skulle få reda på hur det var. Men de betraktade henne som en väninna till mig och tyckte väl att det var trevligt att jag hade någon att bo tillsammans med.

Kvinna, 27 år

(s) Jag tror att min kära och jag sällan uppfattas som lesbiska när vi är ute tillsammans av andra än dem som själva är homosexuella. [...] Det är en utbredd (miss-)uppfattning hos heterosexuella att kvinnor inte har någon egen sexualitet, att deras sexualitet endast finns i förhållande till män. Och alltså blir vi inte "misstänkta".

Kvinna, 47 år

(s) Går vi på restaurang eller pub kommer killarna: — Hej tjejer, sitter ni här *ensamma*?

Kvinna, 21 år

I en heterosexuell kultur måste man uttryckligen tala om homosexualiteten, dra fram den i ljuset och tydligt peka på den för att den ska ses. För att göra det måste man ha en anledning och ett tillfälle. Ofta tycker homosexuella att de inte har någon anledning att tala om sin homosexualitet.

(s) Det är ingen på mitt arbete som vet om att jag är homosexuell. Jag jobbar nästan bara ihop med män. Vi pratar om datorer, bilar och annat opersonligt. Det tycker jag är ganska skönt. Jag har ingen lust att börja umgås med dom jag arbetar med.

Kvinna, 34 år

(i) Mitt jobb är ett rätt ensamt jobb. Vi träffas visserligen i lärarrummet på kaffepauserna, men då pratar man väldigt mycket om jobb och elever. Dessutom tycker jag att mitt privata liv är mitt. Jag har aldrig talat om mina svårigheter i mitt äktenskap till exempel. Jag vet ingenting om dom andra lärarna heller, om dom är heterosexuella eller homosexuella. Det har jag inte en aning om. Inte ens om dom är gifta eller inte. Jag vet inte hur mycket det beror på att jag inte vågar och hur mycket det beror på att man inte pratar om sitt privatliv.

Kvinna, 40 år

(i) Sen jag flyttade hemifrån har jag haft så dålig kontakt med mina föräldrar. Jag har kommit hem och visat upp mig. Så här lång och så här smal har jag blivit, ungefär. Så är det bra. Det är den kontakten vi har haft i alla år. Jag har inte funnit någon anledning att vika ut mitt privatliv på något sätt. Men skulle dom fråga mig, då skulle jag säga det. Jag funderar väl starkt på att säga det i alla fall. Men det har liksom inte blivit något.

Kvinna, 27 år

Man kan också tycka sig sakna tillfällen att dementera självklarheten om allas och envars och därmed sin egen heterosexualitet.

(i) Jag har jobbat ett år här, och då har inte diskussionen kommit upp på något sätt så att jag på ett naturligt sätt har kunnat tala om det. Det skulle i så fall ha blivit krystat och det upplever jag som fel.

Kvinna, 27 år

Förutom bristen på omedelbara anledningar eller givna tillfällen för homosexuella att berätta om sin homosexualitet finns det också direkta hinder mot att göra det. Ett sådant hinder är att ämnet hör till ett område som ofta undviks och omges med en tystnad, som vittnar om att det betraktas som olämpligt eller förbjudet att tala om.

(s) Inte heller mina bröder — som är heterosexuella — talar om sina erotiska upplevelser. De diskuterar eller avslöjar aldrig sina innersta känslor. Det är praxis i vår familj: att tala om allting men inte om känslor och sex.

Man, 35 år

(i) En är rädd för det själv. Man sitter inte och pratar om såna saker när man är hemma. [...] Jag kanske är lite blyg att prata om såna saker. [...] Jag har tänkt många gånger att jag ska börja prata om det, men så vill det sig inte. Jag är inte den typer som är så värst pratsam.

Kvinna, 31 år

(i) Om [mina föräldrar] frågar mig om jag är homosexuell eller hur dom nu uttrycker det, då kan jag säga det till dom. Men jag kommer inte till dom och säger det. Det kan vara mycket från vårt förhållande innan, i barndomen. För att vi har aldrig liksom ... Det har varit tabu att prata om känslor. Så att jag har blivit hämmad där och är det fortfarande.

Kvinna, 26 år

5.2 Homosexualitetens socialitet

Hör då homosexualiteten hemma i de privatlivets innersta skrymslen som man aldrig har anledning att tala om, och som anständighet, häm-

ningar och blygsel också brukar sänka tystnad över? Homosexuella använder ofta en fras som placerar homosexualiteten där: "vad man gör i sängen har ju ingen annan med att göra". Den frasen reducerar homosexualiteten till sexuella handlingar, som är fullständigt privata och vilkas betydelse inte sträcker sig utanför sängkanten.

Men den synen på homosexualitet är felaktig, eftersom *hetero*sexualiteten å sin sida minst av allt bara kan sättas lika med alla de samlag som heterosexuella genomför. Heterosexualitet är oändligt mycket mer. Det är en central social och kulturell institution, tankar och relationer som är ständigt närvarande och som manifesteras på tusen sätt i det sociala livet. Homosexualiteten står i ett förhållande av utbytbarhet och symmetri till denna institutionaliserade heterosexualitet — homosexualitet och heterosexualitet är tankar och relationer av samma slag men ändå logiskt åtskilda. Därför har homosexualiteten trots sin sociala osynlighet och skenbara icke-existens samma sociala betydelse och relevans som heterosexualiteten har.

Heterosexualitetens ställning som social institution visar sig till exempel i att alla människor i början av sitt vuxna liv förväntas etablera heterosexuella relationer och bilda en heterosexuell familj. Det är modellen för det riktiga, lyckliga livet. De förväntningarna kan vara mycket stora och få dem som inte kan leva upp till dem att känna, att de tillfogar sina närmaste en stor besvikelse.

(i) Så har man ett krav från sina föräldrar också. Att man ska hitta en tjej. Man ska flytta ihop. Man ska få barn och så vidare. För dom flesta i mina föräldrars generation är det ju så att det är den huvudsakliga uppgiften. Människan ska leva för sina barn och släkten ska leva vidare. Då sviker man dom ju på sitt sätt.

Man, 20 år

(i) Det har varit en kolossal press här. Det har det ju varit på mig under alla åren. [...] Min far han sa aldrig nånting, men min mor hon sa det alltid, alltid: Du måste gifta dig. Du måste gifta dig. Du måste gifta dig. [---]

Hur svarade du henne?

Jag svarade väl inte nånting överhuvudtaget. Jag sa inte nånting. Jag teg bara. Jag bara teg. Det gjorde jag.

Man, 48 år

(i) Så hade jag haft en mycket svår depressionsperiod [...] en kris när jag var tjugofem år.

Kan du komma ihåg vad det handlade om, vad det var? Om du var orolig för nånting eller . . .?

Nej. Nej, jag kommer inte ihåg. Jag skulle tro — jag vet inte om det är en efterrekonstruktion eller vad man ska säga — men jag tror att jag kände pressen på mig att jag måste gifta mig. Jag tror det därför att min syster hade gift sig ett par år innan — och jaha, nu är det väl din tur då. När kommer vi på ditt bröllop? Och du har väl någon flicka nu? När ska du gifta dig? Och i den stilen. Och det var likadant på arbetsplatsen, det var släktingarna och så där vidare, bekanta. [---] Sen så tycker jag att nu är jag så gammal så nu är det så skönt, för nu fordrar dom ingenting av mig. Nu har man varit ungkarl så länge. Så med åldern så . . .

Man, 52 år

(i) Jag trodde att hon hade gett upp hoppet att jag skulle gifta mig eller nåt sånt där. Därför att dom frågar inte längre om det. Men så häromdan så slank det ur henne. Hon var väldigt orolig för att jag var ensam och sånt där. Hon hade drömt då en natt att jag hade kommit hem med en flicka. Jag förstår ju att dom tänker väldigt mycket på det.

Man, 39 år

Många av det sociala livets umgängesformer är också byggda på att man uppträder i den heterosexuella konstellationen man-kvinna. Att inte göra det kan då kännas svårt och ge en känsla av utanförskap.

(i) Men det är klart att man känner ju det här att man inte är gift och har någon fru. Man känner sig lite besvärad, om man säger så. Det tycker jag. Det problemet har väl varit under alla år. Vad ska man säga? Man kan ju säga en sammankomst, man kan ju bara säga en utfärd. [---] Så ringer dom och säger, du kommer väl med? Har du flamman med dig nu, säger dom. [---] Jag är med i en aktieklubb till exempel. [En gång om året] ska dom ha det på Stadt. För då ska dom samlas och äta efter sammanträdet. Tillsammans med sin fru. Ja, där kommer det igen. Det är typiska såna där tillställningar som man klart känner sig, tycker att, nej fan, jag hör inte hemma där. Det är mycket bättre att jag stannar hemma.

Man, 48 år

Ett specifikt beteende som ingår i en del umgängesformer är den heterosexuella dansen. Om man till exempel vill gå ut och roa sig, koppla av och träffa människor, är man ofta hänvisad till olika ställen för heterosexuell dans. Dans förekommer också ofta i de senare skedena av privata fester, middagar, firmafester och liknande. Det ställer homosexuella inför olika svårigheter.

(i) Jag tycker det är roligt att gå ut på vanliga ställen ibland. Det vill jag gärna ha kvar. Jag vill inte bara binda mig till mina egna. [...] När man är ute på vanlig dans så händer det att det är någon kille som blir intresserad. När dansen är slut så ska han följa med hem och så där. Nej, jag är upptagen. Man vill ju inte säga nånting. Jag har någon hemma som väntar. Man får slingra sig ur då. [---] Det är något som har hänt många gånger.

Kvinna, 31 år

(i) Om man är ute i ett sällskap till exempel på en tillställning. Det kan vara vi här på kontoret som tar våra respektive med och går på restaurang. Man äter middag, man dricker och träffar mycket folk. Då ställs man ju ofta inför såna situationer. Jösses, sånt är jobbigt. Jag tycker nog hellre jag drar mig undan att gå ut på såna tillställningar. När jag vet att såna konflikter kan uppstå, för mig själv alltså, som jag upplever som en konflikt.

Hur då?

Ja, just det att jag är tvingad att till exempel gå upp och dansa med flickorna. Det är en väldig påfrestning.

Är det frånvaron av heterosexuella känslor då, som man får ge sken av?

Ja visst. Oh, jag lider. [...] Jag var nere på Kramer när det var en dam som bjöd upp mig tre gånger. Och jag protesterade vilt. Och jag måste bjuda henne på en drink. Jag sa, jag kan inte dansa. Kan vi inte sitta och ta en drink i stället? Nej, jag är här för att dansa. Kom nu, sa hon. Och hon fick upp mig. Jag tänkte, stackars lilla vän. För söt var hon och trevlig på alla sätt. Kunde prata och var inte sån där som bara var ute för att jaga karlar. Utan hon var väldigt bra att prata med. Nu vet jag inte om hon var ute efter något mer, men jag tyckte liksom att kvällen för hennes del var bortkastad. Jag led med henne. Jag tycker det är väldigt otrevligt att dansa.

Man, 56 år

(i) När man då för det första är en dålig dansör och för det andra finner det motbjudande att hålla om en kvinna och för det tredje är rädd för att denna kvinna ska känna att det inte ligger någonting i denna handen eller armen som håller om henne, så drar man sig för detta. Vilket gör att jag inte kan förmå mig att gå och bjuda upp en dam under kvällens lopp, utan jag sitter där hela kvällen. Och jag är den ende i sällskapet som sitter. Jag sitter mig igenom kvällen tills det är dags att åka hem. Och jag skäms, jag skäms så att handflatorna är svettiga, för

att jag inte går upp och dansar som jag borde göra. Men jag kan inte förmå mig att göra detta. [...]

Det är väl nånting med att dans och sexualitet hör ihop på något sätt?

Det hör ihop på något sätt och jag förknippar det. Jag har pratat med någon om att det så att säga har med sexualitet att göra. Det är många som förnekar det bestämt. Det är bara detta att röra sig till musik. Men jag säger att det är det inte, för då skulle det inte vara pardans. Jag tycker det är jätteroligt att röra mig till musik. [...] Nere i Grekland dansar man, men det är inte pardans, utan där håller man varandra om axlarna, om armarna, och så dansar man i en stor ring. Och det är ju roligt.

Man, 53 år

Heterosexualiteten materialiserar sig inte bara i vissa umgängesformer och specifika beteenden som dans utan framför allt i vardagligt familjeliv och boende. När heterosexuella talar om familjen, hemmet och fritiden, talar de faktiskt också om sin heterosexualitet. De för den också på tal, när de antyder eller anförtror andra sina tankar om det motsatta könet, sina drömmar, önskningar och besvikelser. Alla samtal där heterosexualiteten finns med som en självklar förutsättning påminner homosexuella om att den inte gäller dem.

(s) Man kan ju inte heller engagera sig riktigt när dom pratar om killar, barn osv., även om man försöker. Man kan inte vara sig själv, och det är det värsta som finns.

Kvinna, 25 år

(s) Trivs med mitt jobb. Jag har nu varit i 25 år på min sista arbetsplats som arbetsledare, men jag måste framhålla att det har varit jobbigt psykiskt. Alla frågar, varför är jag inte gift? Vad jag sysslar med på fritiden? Tusentals gånger har jag velat säga sanningen, jag är homosexuell, men ännu har jag inte orkat.

Man, 60 år

(s) Till slut orkar man inte med allt prat om män, dans, sex . . . man orkar inte med allt evigt skämtande på temat män-kvinnor . . . man är utless på att delta i alla andras skilsmässor, nya giftermål, när man måste dölja sin egen skilsmässa från en lesbisk kvinna (efter 15 års samboende) och nya försök till kontakter.

Kvinna, 50 år

Ibland för heterosexuella sin sexualitet på tal i sina direkt fysiska, kroppsliga former. Beroende på situation och miljö gör de det på mycket olika sätt: vid ett enstaka tillfälle, med en lätt antydning eller dubbeltydighet, eller som i vissa mansmiljöer, ihärdigt och rått, balanserande mellan känslor och fascination och äckel. I sådana samtal försöker heterosexuella ge uttryck för en heterosexuell gemenskap som alla antas vara delaktiga i, men som ändå inte alltid finns.

(i) Till exempel om talet kommer in på sex, särskilt då bland heterosexuella, då har man liksom svårt. Då försöker man dra sig undan på något sätt, och då tycker dom att man är konstig bara av den orsaken. Det är inte bra heller. Man måste vara med liksom i snacket som snacket kan gå på ett jobb. Men det kan man inte vara. Jag kan inte vara med om det. Det är då jag avslöjar mig liksom, i snacket. [...]

Avslöjar du dig med din tystnad?

Nej, ibland med att jag rent av tar avstånd från deras form av sex. Det är ofta väldigt vulgärt, snacket. Det vet du ju själv hur det går. Åh, vad härligt man har haft det. Tänk som jag får slicka henne. Slicka henne! Fy fan, säger jag då. Huva mig. Va? Vad konstigt. Men det är ju så. Fan, vad konstigt. Tycker du inte om att slicka fitta? Så kan det låta. Nej, säger jag. Fy. Det måste jag säga. Jag tycker ju

inte om att slicka fitta. För egentligen så kan man inte sitta och jamsa med. Och då avslöjar jag mig. Samtidigt som jag är väldigt generad för det.

Man, 47 år

Någon gång kan situationen vara den omvända. Om heterosexualiteten är allmängiltig och allenarådande existerar det ingen homosexualitet; man utgår från att den man talar med inte kan känna attraktion till människor av sitt eget kön.

(i) Och så det där som man får så ofta i sig. En kvinna kan säga så här: gud vad snygg han är, så fruktansvärt snygg. Han är ju så snygg så man blir alldeles ifrån sig. Men herregud, det kan ju inte du förstå dig på. Det kan ju inte du begripa dig på, säger dom sen till mig då. Nej, nej naturligtvis inte, säger jag.

Man, 39 år

Själva kärnan i heterosexualiteten, denna attraktion eller längtan till en människa av motsatt kön, tar sig många direkta sociala uttryck, i ord, blickar och beteenden. Homosexualitet är på samma sätt en mänsklig längtan som strävar efter att komma till uttryck. Men den har mycket svårare att göra det. Den som har en homosexuell längtan gör ofta allt för att tysta ner den och hindra den från att avge några socialt synliga tecken på sin existens. Dessa "längtans utsuddade tecken" är av flera olika slag.

(i) Om jag ser en vacker man så dras ju blicken dit, och det är ju stor risk att han som individ känner något uppskattande från mig. Så det gäller att vara på sin vakt och inte titta uppskattande på någon överhuvudtaget. Det är ju tvärtom, föreställer jag mig, bland heterosexuella människor. Det är väl bara uppmuntrande för en kvinna att få en uppskattande blick av en man. Hon kan mycket väl läsa och förstå hans tankar och känna sig lite smått smickrad, även om det aldrig blir mera eller om dom bara går förbi varandra på gatan. Men här kan det alltså inte vara något positivt utan här är detta i sig negativt. Och det gäller att hämma detta. Det gör ju att hela ens personlighet måste bli hämmad. Man får aldrig vara den man är utan måste varje minut ge akt på sig.

Man, 53 år

(s) Jag blev rädd att man skulle se på mig att jag var homosexuell. Det var många gånger jag fick erektion tillsammans med mina kamrater. Jag blev livrädd för omklädningen vid gymnastiken och att bada bastu eller duscha tillsammans med mina kamrater.

Man, 30 år

(i) Så ungefär ett år senare blev jag förälskad i Lotta. [...] Det var jättejobbigt. Det genomsyrade allting. Jag kunde inte göra nånting. Det var en väldigt stark förälskelse. Det var så frustrerande att inte alls kunna visa nånting, att dölja det. Ingen misstänkte nånting. Förälskelser brukar man kunna se annars, även om man försöker dölja det. Jag dolde det så djupt att ingen märkte det.

Kvinna, 22 år

Dessa längtans olika uttryck är inte viljemässigt valda och kräver ofta stor viljeansträngning för att hindras från att visa sig eller fås att försvinna igen. Men det är också uttryck som är ganska enkla till sin struktur, skiftningar i blickar, ansiktsuttryck och beteenden. Andra uttryck har en helt annan karaktär, sträcker ut sig över långa tidsrymder och är mer medvetet styrda i hela sitt förlopp. Det kan till exempel vara att målmedvetet söka kontakt med människor som blir föremål för ens längtan, att gå till särskilda kontaktpunkter, dansställen och klubbar, att upprätthålla kontakten med någon där längtan är ömsesidig, att börja leva i ett

förhållande och flytta ihop. När sådana handlingar har sitt ursprung i en heterosexuell längtan blir de allmänt kända och erkända sociala realiteter, som man talar fritt om och som till och med stiliseras ceremoniellt i förlovningar och bröllop och sanktioneras officiellt i äktenskap. När det är frågan om handlingar sprungna ur en homosexuell längtan sker inte det.

(i) Bögen är ju satt i den situationen att alla talar om sitt privatliv. Det gör dom ju på en arbetsplats. Om var dom har varit och vad dom har gjort. Hur trevligt dom har haft det och så vidare. Jag har också varit ute kvällen innan. Jag har också haft det väldigt trevligt, men jag kan inte tala om det.

Man, 47 år

(i) När man var lite yngre så frågade dom vad man gjorde på helgen, var man var och så där. Då skulle man hitta på ställen att gå på. Klubbar, det kan man ju inte säga då. Då var det att man fick ljuga.

Kvinna, 31 år

(i) Jag kan ta ett exempel, någon jag känner nu som är, ett par som är unga människor alltså, mycket förälskade, en nyförälskelse, fyra veckor gammal. Dom är skiträdda, för att använda ett ord som ungdomar använder, för att deras föräldrar ska få veta det. Det hade dom inte varit, om det hade varit flicka och pojke. Då skulle dom med glädje gå hem och presentera dom här för varandra. Dom har ett mycket stort problem nu vid jul hur dom ska kunna ringa till varandra utan att respektive föräldrar får veta att det är som det är.

Man, 55 år

(i) I början är det inga problem, men när man börjar lära känna dom mer och mer då blir det frågor. Vad man sysslar med. Vem man bor ihop med. Alltid så drar jag upp, när dom frågar vem jag bor ihop med, en kompis då. För det är ju så bra. Ekonomiska skäl och gud vet allt vad man hittar på då.

Kvinna, 27 år

(i) När jag träffade den andra tjejen, vi som hängde ihop i nio år, först då var jag jätteglad åt henne. Då var *jag* nöjd i alla fall i flera år att bara vara med någon. [...] Det var flera år innan jag tyckte att det började bli jobbigt för mig. Så där att helt plötsligt springa på någon vän eller någon på gatan och inte veta hur man ska presentera varann eller såna där saker. Väldigt små saker som började bli väldigt jobbiga för mig. Att inte kunna vara så där väldigt rak och kunna säga, kom hem och fika, eller det här är Åsa, det är vi som bor ihop. Väldigt, väldigt små saker blev jättejobbiga för mig.

Kvinna, 39 år

(i) Som en sak som, du vet, jag har tänkt på det ibland men jag har inte stött på dom problemen än. Men det är ju det, att om man vill till exempel bjuda hem några jobbarkompisar eller nånting sånt här på en liten fest och dom här kompisarna vet inte hur vi lever här — hur ska man förklara att det kanske står en dubbelsäng där, va? Dom kanske vet att man bor två människor men dom vet inte hur man lever. Hur ska man då förklara att där står en dubbelsäng i sängkammaren?

Kvinna, 32 år

(i) Min väninna klarar utmärkt det där skådespelet, men jag klarar det inte. [---]

Vad innebär det, skådespelet?

Jo, det är så att när vi är tillsammans då pratar vi ju om *vi* och *oss*. Vi ska göra det och det tillsammans. Så säger jag kanske lilla gumman till henne och såna här saker. Jag glömmer bort mig. Det säger man inte till en medelålders dam liksom, en bekant. Eller vi har mycket smeknamn på varandra och rätt som det är så kommer kanske det där smeknamnet. Och då är det alltid någon som tänker, vad är det här för nåt?

Så det går inte att säga vi . . . ?

Nu går vi hem. Nu ska vi gå hem och lägga oss, kanske jag kan säga. Jag kan säga nåt sånt alltså. Man tänker inte på det.

Det är ju helt banala fraser när det är heterosexuella förhållanden.

Ja.

Kvinna, 40 år

Man kan skilja på två typer av situationer som har beskrivits nu, där konflikten mellan den heterosexuella kulturen och de homosexuella känslorna framträder som återkommande eller ständigt närvarande svårigheter i homosexuellas relationer till heterosexuella. Den första typen av situation är när heterosexualiteten görs universell och homosexualiteten icke-existerande och homosexuella därför tilltalas som om de vore heterosexuella. Den andra är när de homosexuella känslorna ändå manifesterar sig på ett eller annat sätt och homosexuella känner att de måste döljas. En tredje mer specifik och mindre vanlig situation är när det direkt talas om homosexualitet, men under förutsättningen att alla närvarande är heterosexuella. För homosexuella kan det vara en situation som är särskilt påfrestande.

(i) Har det pratats om homosexuella på dina arbetsplatser?

Nej, det har det inte gjort direkt, tack och lov. För då vet jag inte var jag skulle ta vägen. Det fruktar jag alltså. Ibland kan det vara nånting i förbigående om homosexuella, något program i tv eller så. David Allen till exempel pratade mycket om homosexuella, men sen blev det inget mer snack om det. Men jag är faktiskt väldigt rädd för att det ska komma på tapeten.

Är du rädd för att du måste välja sida då?

Nej, men att dom märker på mig att jag verkar konstig eller nåt sånt. Att jag ska avslöja mig. Det är jag rädd för.

Kvinna, 42 år

(i) Jag minns en gång på luckan. Efter en helg så sitter man och snackar, när man kommer upp på luckan en söndagkväll. En sa att han hade varit i Köpenhamn, varit på örat [och kommit in på en bar för homosexuella]. Min kompis tyckte att detta var fruktansvärt äckligt. Jag måste härifrån och så vidare. Så hör man en annan röst på luckan: Ja, såna skulle man ju bara samla ihop i ett gäng och ge ett kok stryk. [...] Det är det värsta förtrycket för den som inte är öppet homosexuell, att höra alla fördomar, bögjävel och alltihop. [...] Det är som ett slag i ansiktet. Och man vågar inte försvara sig.

Man, 20 år

5.3 Döljandet

De olika typerna av situationer som homosexuella försätts i och som aktualiserar deras homosexualitet kräver någon form av handling. Det är när andra förutsätter att de är heterosexuella, när andra mer allmänt börjar tala om homosexualitet och när de egna homosexuella känslorna håller på att ta sig socialt synliga uttryck. I sådana situationer väljer homosexuella ofta att handla på ett sätt som de hoppas ska få deras homosexualitet att förbli okänd och osynlig. Sätten att dölja den egna homosexualiteten är många och naturligtvis anpassade efter den specifika situationen. När till exempel heterosexuella gör antagandet att alla andra är som de själva, kan homosexuella bete sig som om det antagandet är helt korrekt: de påtar sig rollen som heterosexuella. Det är ett spel som kan drivas olika långt.

(i) Man bygger upp ett nätverk av lögner i en ålder där man inte känner sina kompisar på samma sätt, det är alltså kompisar men inte vänner. Inför dom måste man bygga upp ett nätverk av lögner som man då kan balansera på. Man hänger med på samma snack. Man talar på samma sätt. Man visslar efter tjejer och så vidare. För att det liksom inte ska märkas nånting. Det är svårt att bryta sig ur när man har gjort så en period.

Man, 20 år

(i) Att spela heterosexuell, alltså att man snackar som om man vore intresserad av killar, tycker du att du har gjort det någon gång?

Ja, det har jag gjort. Det har hänt vissa gånger så där att man skojar, kolla han där, do do. Visst kan man tycka det när man tittar på det yttre bara, när man är med dom andra tjejerna på arbetsplatsen och så där. Det gör jag än i dag, men inte så ofta. Varför ska jag alltid sitta och tiga still när det är prat om några killar? Då ska jag vara tyst. Det är inte roligt, utan jag drar till med nånting så där. Det är klart, det känns mycket bättre om jag kan prata om hur jag har det i stället, när dom pratar om hur dom har det i sina förhållanden, arbetskamrater och så. Att jag kan få säga hur jag har det. Men det går ju inte. Så hamnar man utanför på något sätt.

Kvinna, 27 år

(i) Jag var skiträdd och vågade inte säga nånting på jobbet. När dom pratade om brudar på jobbet då gjorde jag också det. Jag ljög ihop en historia om att jag hade någon tjej och så där. Jag levde ett dubbelliv, precis som alla andra. Och det var väldigt påfrestande. [---] Jag fick ju tvunget tänka på hela tiden, vad säger jag för nånting? För att inte avslöja mig. Ljuga ihop en historia och samtidigt då försöka att hela tiden komma ihåg, vad är det jag har ljugit om innan? Nu måste jag ljuga på samma sätt, för annars verkar det inte troligt. Så jag byggde upp en helt annan värld än den jag levde i. Och pratade om den här låtsasvärlden. [...]

Vad var det du konstruerade då? Vad var det du ljög om?

[...] Att jag var tillsammans med en tjej som bodde i en stad ett par mil därifrån. Att jag var hos henne på helgerna. Att vi var ute och hittade på saker och så. [...] Och då gällde det liksom att komma ihåg, vad sa jag nu förra veckan så jag inte säger likadant denna veckan. Då måste jag komma ihåg det.

Man, 29 år

(i) Vid ett tillfälle en dag så [...] skulle jag ringa hem från jobbet. Det var nånting jag skulle be om, det var något här hemma, någon grej. Så säger Eva då i telefon när jag skulle lägga på, puss på dig och höll på och tjafsade och en massa sånt där. Så tyckte den där tjejen att vad gullig din kille han verkar. [---] Jag kunde alltså inte i den situationen säga till henne att detta var en tjej. Dels därför att jag inte hade jobbat där mer än några månader då, och man var ju livrädd att det skulle komma ut där nere. Så jag sa ingenting utan jag teg och samtyckte i princip. Men det där blev jobbigare och jobbigare..För att den här tjejen och jag, vi kom väldigt bra överens. Vi hade samma idéer och åsikter om saker och ting.

Och pratade om din kille?

Hon pratade om sin kille och undrade om min så kallade kille då. Det blev knepigare och knepigare.

Fick du ge honom ett namn då?

Till sist fick jag göra det också, för hon frågade ju rent ut en dag. Då fick jag ju liksom komma på nånting som var snarlikt Eva då så att jag inte skulle glömma det. Jag tyckte det var fruktansvärt. Därför att jag kände det att det måste synas på mig alltså det här. Sen [...] började hon med det här att vi skulle träffas alla fyra och börja umgås då. Eva här hemma hon skrattade ju så hon höll på att dö åt mig. Hon tyckte det var jätteroligt. Men det var så lagom roligt att vara mitt inne i det. Sen i alla fall, jag lyckades ju undvika det där. Då bestämde vi att vi skulle träffas en helg alla fyra. Och då var jag mycket noga att se till så att det var just den helgen Eva skulle åka hem till sin mamma. Så att jag fick åka dit själv. För han kunde ju inte följa med, för han var hemma i sitt föräldrahem. Sen slutade jag ju där nere.

[...] Då träffades vi inte på några månader. [...] Jag höll medvetet mig helt borta. För jag tänkte att nästa gång vi träffas så ska jag avliva den här typen alltså. Så att när vi träffades sen försökte jag att se så där lagom sorgesam ut och berättade då den stora nyheten att det hade ju tagit slut. Jag levde ensam nu, men jag hade en god vän som bodde hos mig. Den här goda vännen det var ju Eva.

Kvinna, 26 år

Någon gång kan detta spel drivas så långt att dess naturliga slutpunkt blir själva det heterosexuella samlaget — och kanske utan att den homosexuelle spelar sin roll särskilt aktivt men ändå inte ser någon möjlighet att bryta mot spelets regler. Det gör situationen kritisk.

(i) Jag gick en kurs en gång. Det var ett internat ute på landet, långt ifrån all ära och redbarhet. [...] Sen vet jag att det är så ofta när folk åker på kurs och kongresser eller sånt där, att då gäller inte riktigt samma moraliska regler som hemma. [...] Så blev det att även jag fick anbud där. Jag upplevde det väldigt pinsamt, för jag skulle inte kunna motsvara flickornas förväntningar. Redan på ett tidigt stadium under kvällen så ville jag lämna sällskapet och gå därifrån. Men det kunde jag inte göra, för att dom frågade då vad jag skulle göra och det gick ju inte att säga att jag skulle skriva brev eller nånting sånt där, för det går ju inte att lämna ett glatt sällskap för att göra nånting så tråkigt. [...] Det låg hela tiden underförstått vem som skulle ha vem, och när vi sen gick därifrån blev det ju par om par där. Så var det då en kvinna som föll på min lott. Det var ju pinsamt både för henne och mig, men vi gick en liten promenad, en sväng där och tittade på den ljusa sommarnatten och sen så sa jag gonatt och så gick vi hem. Sen nästa dag så fick jag höra av en annan kille där, att ja, det var ju synd att det inte blev nånting. Så det hade alltså gått prat om detta.

En sån situation måste väl upplevas som hotande, för då kanske tanken ligger nära hos folk, att är han homosexuell, eftersom han inte bryr sig om det?

Javisst, en ytterst svår situation.

Man, 53 år

Det finns också olika sätt att möta de situationer i vilka homosexualiteten hotar att göra sig direkt synlig (och inte bara som i exemplet ovan gör det som frånvaron av heterosexualitet). I stället för att låta blicken söka sig till personer av samma kön tittar man bort eller försöker titta i smyg. När förälskelsens alla symptom inte kan döljas på något annat sätt, blir man tvungen att helt undvika kontakt med den person som framkallar dem. Och om man söker kontakt med andra homosexuella gör man det i största hemlighet.

(i) Jag minns att jag tog fars bil om lördagkvällarna. Jag sa väl att jag skulle köra ut på något ställe då. Och då rantade jag till Malmö i stället [20 mil bort]. Sen gällde det att komma hem här och lägga sig innan dom steg upp på morronen. [---] Så gällde det att fylla på lagom med bensin i tanken och så skruva ifrån hastighetsmätaren så det blev ett lämpligt antal mil.

Fick du det också? Det är ju svårt.

Ja, det gällde att undersöka innan, så man visste var det var. Så man inte behövde lägga ner för mycket tid på sånt när man skulle iväg. Såna trick måste man ju veta innan. Och så inte glömma att sätta dit den sen när man kom hem sent. Ja, det var mycket, oj, oj, oj.

Man, 48 år

(i) [Vi bestämde att träffas] och jag var ju då på ett sammanträde naturligtvis. Officiellt, hemma. Och då började detta helvete med att jag behövde ljuga. Jag har aldrig ljugit förut. Jag är en sån människa som tycker att en av grundstenarna för människor överhuvudtaget, det är att man ska vara sanningsenlig. [...] Och så

behöva begå detta själv alltså. Det var, du måste förstå vad det innebar för mig. Att behöva ljuga för en människa som jag tycker väldigt mycket om. Det var så förnedrande, så fruktansvärt förnedrande. Men ändå var ju detta så starkt, eller *är* detta så starkt hos mig så att jag är beredd på precis vad som helst. Jag måste träffa en karl alltså. Det är väldigt starkt hos mig, ser du.

Man, 39 år

Det förra kapitlet visade också hur homosexuellas kontakter med varandra och de särskilda mötesplatsernas karaktär formas av behovet av skydd och att inte bli sedd. Det är det som är den väsentliga orsaken till att kontakterna ofta blir få, korta, tillfälliga och anonyma. Men också de mer bestående relationer som många homosexuella ändå utvecklar formas av kravet på osynlighet. Två bekanta som möts på gatan kan till exempel låta bli att hälsa på varandra, om gatan i övrigt inte är folktom. Det är också bakgrunden till att många som lever i parförhållanden inte vågar bo tillsammans. Listan på beteenden, eller snarare delar i ett helt livsmönster, som tjänar till att vidmakthålla homosexualitetens sociala osynlighet kan antagligen göras oändlig; här är några exempel till:

(i) Den här killen Fredrik som jag är tillsammans med [...] om jag försöker krama honom till exempel i huset där, man märker alltid att han kastar en blick utåt fönstret för att se att det inte är någon som tittar in eller så där. Han känner sig, han drar ihop sig på något sätt och han vågar inte riktigt. Eller om vi skulle vara ute och vi går ut och promenerar nånstans. Om jag skulle krama om honom då eller pussa honom eller nåt sånt där, då är han jätterädd att det ska vara någon i närheten. Men sen om det inte är någon i närheten och det är helt klart, det kanske är på kvällen eller natten, dåligt väder eller nåt sånt där, ja då har han inget emot det. Men jag tycker det är jobbigt det där. Jag tycker inte om det.

Man, 39 år

(i) Att inte kunna vara sig själv, jag upplever det som fruktansvärt jobbigt. Det var som när Ingrid och jag var bjudna på en tillställning. Man ser andra då, heterosexuella förhållanden, som visar sig öppet då naturligtvis. Att man själv då ska låtsas som ingenting. Det tycker jag är hemskt. Det är inte klokt. [---] Vi är ju till och med så rädda att vi gör ju inte ens dom sakerna som två väninnor gör. Vi tror att vi har allas ögon på oss. Gör vi så, så tittar alla på oss liksom. Den känslan har vi. Vi vet ju vad vi vet, men det är det ju ingen annan som vet. Men det tänker man inte på liksom.

Kvinna, 26 år

(i) I början så hade vi ju en dubbelsäng då med sängar som man kunde dra isär. Det var ett jäkla isärdragande på dom där sängarna när det skulle komma någon. Det var inte roligt. (Skratt)

Varje morron då?

Ja, så dum var man ju många gånger. Jag glömmer aldrig en gång, vi låg länge en gång och så kom morsan. Det var ju sensation, för hon kom ju ytterst sällan. Och vi fick fläkt isär sängarna i en himla fart. Man känner sig så där upphetsad, skyldig, vet du. Det känns inte alls bra. Fast man inte har gjort något speciellt, men att man har skyndat sig så där. Det är också en lögn.

Kvinna, 27 år

(i) Det var en kille som jag bodde tillsammans med som var några år äldre än jag och väldigt rädd för att visa det öppet. Hans föräldrar bodde intill och jag flyttade hem till honom. Dom visste ingenting och . . .

Att du bodde där?

Nej, och dom fick absolut inte veta nånting heller. Jag kände mig instängd som i ett fängelse alltså. Jag kunde inte svara i telefon, för det var hans telefon. Dom som ringde fick inte veta att jag bodde där. Och jag fick absolut inte öppna dörren

heller. [---] Jag var väldigt isolerad. Jag hade ju inte någon bekant och inte någon kompis. Och det kunde jag ju inte eftersom jag inte kunde ta hem någon.

Det är svårt att föreställa sig . . . Det *var* ju ett fängelse.

Ja, det var det.

Men du kunde gå ut om du ville.

Jag kunde gå ut ja, men jag kunde inte ta in någon. Och jag kunde inte gå hem så att säga när jag visste att hans föräldrar var där. Utan då fick jag ju gå och driva på stan för att tiden skulle gå.

Fick du ringa och kolla innan du gick hem alltså? Eller dom kanske inte gick dit så ofta?

Dom gick inte dit så ofta [... Men när dom gjorde det] gällde det liksom att dölja alla spår efter mig. Gömma undan kläder och mina tillhörigheter, böcker och sånt. Det fick ju inte synas. [---] Det var ju jobbigt för mig också att säga nej till mina före detta kamrater som ville komma och hälsa på mig och se hur jag bodde. Jag fick säga nej till dom, och hitta på anledningar att ni kan inte komma. [---]

Det måste vara omöjligt att leva så.

Det var omöjligt, egentligen. Visst var det jätteroligt i början. All den trygghet och glädje jag kände över att äntligen ha fått träffa någon som jag kunde leva tillsammans med. Vi bodde ihop i två-tre år. Sista året var jag ju alldeles förstörd av det här, att leva så hemligt. Den här rädslan som han hade, den fick jag också.

Man, 29 år

Situationen blir svårare och mer komplicerad när homosexuella som står i inbördes relationer också har gemensamma heterosexuella bekanta, eftersom döljandets alla handlingar, halvsanningar och nödlögner då måste samordnas. Det kan vara ett skäl till att de undviker att ha gemensamma bekanta och försöker ha dem var för sig. Situationen blir ännu svårare när en homosexuell familj har barn; att ha kontroll över ett barns kontakter med omvärlden är naturligtvis inte lika lätt som att göra överenskommelser med en vuxen.

(i) Jag har varit väldigt noga med pojken. Jag har sagt till honom att han ska lämna lite svävande förklaringar för sin egen skull. Jag har förklarat för honom att homosexualitet är nånting som inte är riktigt accepterat i samhället, att vårt samlevnadsförhållande kan resultera i att han blir mobbad och retad för det. För sådana är människorna. [---]

I vilken ålder talade du om det här?

Jag började med honom vid fyra års ålder. Då kom dom första frågorna. Om varför pappa inte var här. [...]

Men kan det inte vara svårt för ett litet barn som bara är fyra-fem år att förstå detta att andra inte ska veta det?

Det var en mycket enkel förklaring jag gav. Jag sa till honom, jag fick väl säga så här: jag bor ihop med en tant. Dom flesta bor ihop med en farbror, men jag bor ihop med en tant. För jag gillar tanter bättre. Och då kommer andra och tycker att jag är jättekonstig och inte klok i huvet, sa jag, om du säger nåt sånt. [...] Andra människor tycker att det är otroligt konstigt det här, så du ska inte tala om det.

Vet du om han har upplevt det som svårt?

Det är bättre att du frågar honom själv. Björn, kom. [...] Tyckte du det var jobbigt när folk frågade dig varför Gerd bodde här?

Ja.

Intervjuaren: Är det många som har frågat dig om det?

Nej, det tror jag inte.

Intervjuaren: Har du liksom tyckt att det har varit svårt, har du varit orolig för att folk skulle fråga om det, börja prata om det?

Ja. Då måste man komma med en massa svepskäl eller så där.

Intervjuaren: Har du liksom gått och tänkt ut dom i förväg då, vad du skulle svara?

Nej, men jag brukar svara så, att hon är ju i släkten, att hon är i släkten liksom.

Mamman: Jo, det har jag sagt till Björn, att du kan säga att det är en släkting eller en kompis. Det kan du alltid säga.

[---] Intervjuaren: Andra kompisar, drar du dig kanske för att ta hem dom här? Ta hem dom och leka med dom här hemma, därför att dom då kan se hur familjen ser ut?

Ja, det blir ju mest så att Mikael och John är jag ju nästan bara hos. Men Robert han brukar komma hit och han har bara frågat mig en gång då, tror jag det är, ett par gånger. Det var länge sen.

[---] Intervjuaren: Är det så att du kan tänka då när du är tillsammans med någon kompis, att det är bättre att vi går hem till honom och inte hem till mig?

Nej, jag tänker aldrig så.

Mamman: Men du är väldigt rädd för att vi ska ge varandra en kram när det är någon här, eller att vi ska säga nånting. Det är du väldigt rädd för.

Kvinna, 40 år,
pojke, 11 år

Vi har nu sett flera exempel på att döljandets tekniker kan blir komplicerade och ställa stora krav på sin utövare. Både när man ska hemlighålla eller maskera homosexuella relationer och när man ska visa upp olika tecken på förväntad heterosexualitet, kan man drivas in i härvor av lögner och spelade beteenden som är svåra att fullt ut behärska. För att slippa utsättas för de risker och påfrestningar som det innebär, kan man i stället undvika alla situationer där döljandets mer komplicerade tekniker annars känns nödvändiga. Undvikandet är en enklare form av döljande och antagligen den allra vanligaste.

(i) Nere på jobb och så där [...] Man kan ju aldrig resonera med en vanlig människa om, jag menar, mitt liv. Därför liksom har jag aldrig gått in på något. Där har väl varit någon nere på jobb som har kommit och velat, har kanske haft besvärligheter med sin kärring där hemma och så där. Så har dom kommit och sagt, du har det egentligen bra, du är ensam, eller nånting sånt där. Kanske velat lätta sitt hjärta. Men, ja, jag har väl hört på och försökt . . . Men, ja, jag diskuterar överhuvudtaget inte, för mitt privatliv det är mitt.

Man, 59 år

(i) Ibland när man är på en arbetsplats och blir lite bekant med någon, så är man lite rädd för att få lite för nära kontakt av den anledningen att hon till exempel berättar allt om sig själv. Då väntar dom sig väl att man själv någon gång ska komma med något. Då undrar dom varför man inte säger något om sig själv.

Kvinna, 42 år

(s) Direkta lögner har inte varit min lösning. Det svåra har hela tiden varit att undvika att tala om varför den boken, den filmen, den människan, den platsen tilltalade mig. Den hämningen blev en sådan livsrutin att den är en del av min personlighet.

Man, 51 år

Från ett oändligt antal samtalsämnen går det trådar till kärlek och sexualitet. Ett minne, en stämning, en speciell erfarenhet eller reflektion, något man har läst, någon man har träffat, vad man har gjort under helgen — allt har förbindelser till sådana känslor och relationer. Om de känslorna och relationerna är homosexuella och man inte vill att förbindelserna ska upptäckas, blir man fåordig, försöker leda över samtalen till neutrala och opersonliga ämnen eller blir alldeles tyst.

När det beteendet har blivit ett fast mönster i förhållandet till andra människor, finns det en stor risk att man uppfattas som en diffus och lite tråkig, sval och ointresserad eller hemlighetsfull och otillgänglig person.

(s) Egentligen ljög jag inte. Jag bara förvandlades från en utåtriktad och öppen personlighet till en tämligen tystlåten, kanske man kan säga lite mystisk typ. Dom flesta i mina kretsar gifte sig, fick barn och det hela. Jag drog mig allt mer inom mig. Jag vet inte säkert om mina vänner märkte något. Dom trodde nog att arbetet tog all min tid och hela min uppmärksamhet och jag betraktades väl som den skärpta och lite kyliga, *kräsna* typen. Det är precis vad jag inte är, så det var inte alltid så lätt.

Kvinna, 36 år

Umgänget blir ytligt och torftigt och kommer inte att kännas särskilt givande eller angeläget för någon av parterna. För den homosexuella parten kan det också kännas påfrestande och plågsamt, särskilt för den som i stället för undvikandets och tystnadens passiva tekniker har använt lögnernas och de spelade beteendenas mer aktiva och svårhanterliga tekniker.

(s) Fick jag vara mig själv är det klart jag skulle ha väldigt roligt i många sammanhang där det i dag är en ren pina att delta. [---] Resultatet blir att jag inte är med och lika bra är det för de övriga deltagarna, då jag givetvis måste bli betraktad som en tråkig typ.

Kvinna, 53 år

(i) Jag har väldigt mycket vänner egentligen. Men det betyder ingenting för mig nu heller ser du. Det är det värsta. Jag vill helst isolera mig. Jag är inte så intresserad och pigg på att gå bort och gå på bjudningar och sånt där. [...] Det är så plågsamt att ständigt behöva spela. [...] Jag känner mig som en clown alltså. Tack vare det här att jag spelar ju bara. Jag är ju inte den jag egentligen är.

Man, 39 år

Nästa steg är alltså att man drar sig undan kontakten med heterosexuella. Det har man på sätt och vis redan gjort när man har undandragit dem viktiga delar av sina tankar, känslor, erfarenheter och livsomständigheter. Att då också rent fysiskt avlägsna sig är bara att fullborda den inneboende tendensen i döljandets och distanseringsens andra tekniker. Det blir den naturliga utvecklingen av relationerna till heterosexuella.

(s) Jag började isolera mig mer och mer. Livet kändes som en plåga. När andra flickor gick ut och roade sig, satt jag hemma och läste. Jag blev en riktig plugghäst.

Kvinna, 38 år

(s) Var ute en hel del på vanliga dansställen, mest för att träffa kompisar och dricka sprit. Fick dock inte ut något av det, så sista gången tog jag bil hem, bröt sen med dom flesta av mina heterokompisar. Sa bara jag var inte intresserad att följa med mer.

Man, 32 år

(i) Jag kan ju inte gå hem [till mina föräldrar] om jag känner behov av att komma ut och träffa folk och prata riktigt. Det kan jag ju inte göra, gå hem till syrran eller

till någon arbetskamrat. Dom vet ju ingenting om mig liksom.

Kvinna, 20 år

(s) Med åren har jag trappat ner mitt sociala umgänge med mina gamla heterosexuella vänner. Jag skyller på lite fler sammanträden och resor än vad som är sant.

Kvinna, 36 år

(i) Du är metallarbetare?

Ja, jag var kontorist i många år också. [...]

Vad var det som fick dig att byta?

Jag ville väl prova på annat, och i den där miljön pratade man bara med tjejer om familjen och så där. Det fanns inget att ta tag i. När dom pratade om sitt så var man liksom utanför. Man kunde inte prata om sig själv som jag hade kunnat göra om jag hade varit heterosexuell. Jag hade ingen lust att tala om det för dom. Men på en stor verkstad, där finns mer blandat folk. Där är det lättare. På såna där små ställen blir det så intimt. Det ställs mer närgångna frågor.

Kvinna, 31 år

En uppenbar konsekvens av att homosexuella bara upprätthåller begränsade, sporadiska, ytliga eller formella kontakter med heterosexuella, eller inte upprätthåller dem alls, är att de inte kommer att ha några nära heterosexuella vänner. Denna avskärmning eller isoleringen från heterosexuella blir naturligtvis svårast att bära för dem som samtidigt saknar homosexuella vänner. Det gör isoleringen total.

(i) Jag hade alltså liten kamratkontakt utanför skolan, väldigt liten, och var väldigt rädd för att släppa människor inpå mig. Jag hade inga nära vänner. Bäst kontakt hade jag väl med mina föräldrar, men även inför dom så var jag rädd för att prata om det som jag gick och bar på och tyckte var jobbigt.

Kvinna, 30 år

(i) Sen kan man säga att jag hade inte så väldigt många kamrater, nära vänner. Riktigt nära vänner har jag inte haft egentligen nån gång, som jag har kunnat anförtro mig riktigt till.

Man, 37 år

(i) Man smög med allting. Man har ju spelat teater alltid. Det har man ju fått gjort. [...] Du vet, man är väl innerst inne väldigt ensam.

Man, 59 år

(i) Det är väl egentligen mitt problem ännu i dag att man upplever sig som ensam, isolerad. Det tycker jag nog. Jag umgås med grannar och har bekanta och så vidare. Men man känner ofta att det bara blir en ytlig kontakt. Att man skulle vilja ha en djupare mänsklig kontakt.

Man, 40 år

Ensamheten blir mindre om man har kontakt med andra homosexuella, men då förstärks också ofta isoleringen från heterosexuella.

(i) Under dom här sista tio åren som det har varit aktuellt [...] så har jag ju isolerat eller avskilt mitt umgänge så att jag på fritiden nästan bara umgås med homosexuella.

Kvinna, 30 år

(i) Förut var det mycket mer att man sprang här i byn. Dom hade sina kalas och så där ju. Men man drar sig ifrån dom. [---] Jag vill hellre då ha ett litet umgänge med mina homosexuella vänner. Det ger lite mer. Där kan man prata lite mer.

Man, 50 år

En annan och mindre uppenbar konsekvens av mönstret i relationerna mellan homosexuella och heterosexuella är det dåliga samvetet. En del homosexuella tar på sig en skuld för att relationerna inte är så uppriktiga och personliga som de skulle kunna vara. De känner sig ogenerösa, oärliga, fega och falska.

(i) Det skäms jag för inne i mig själv. Därför att jag tycker att det är så förljuget på något vis att hela tiden gå och försöka vara någon annan än den man egentligen är.

Kvinna, 26 år

(s) Man känner sig rutten, oärlig, ledsen att inte våga dela intimiteter och inte kunna "ge" lika mycket av sig själv som man får från andra — som inte behöver tänka sig för när man berättar om hur det känns att få korgen t. ex. [...] Fy fan — man förnedrar sig som människa — men en rädd människa gör kanske det?

Man, 29 år

(i) Men samtidigt så att vara falsk hela tiden, det var väldigt destruktivt. Att hela tiden bluffa. I alla samtal. I allting. Jag upplevde det som jag sa förr, som ett helvete att aldrig få vara sig själv. Det tror jag förtog hela min glädje och hela min lust att göra nånting vettigt. Okej, jag fixade väl till det någotsånär, men jag är övertygad om att jag hade haft mycket större arbetsglädje om jag hade . . . Jag känner det nu alltså. Det är nånting med att tycka om sig själv. Jag tyckte illa om mig själv som gick där och bedrog min fru så att säga. Var falsk mot mina barn. Var falsk mot alla människor. Jag var inte mig själv. [...] Det kan inte vara bra för karaktären tycker jag.

Man, 55 år

Döljandet skapar skuldkänslor hos homosexuella. Ett sätt att värja sig mot dem kan vara att inte riktigt erkänna att man faktiskt döljer sin homosexualitet. Inför sig själv eller andra som vet att man är homosexuell (då i första hand andra homosexuella) kan man dölja att man döljer. Att inte dölja har betydelser av öppenhet, frimodighet, säkerhet och mognad, och det är väl som utrustade med sådana egenskaper som många vill framstå.

(i) Jag har redan från ett mycket tidigt stadium gett mig själv ett mänskligt värde och inte dolt min homosexualitet. Vilket har gjort att folk har accepterat mig som människa och inte ifrågasatt så mycket vad jag gör i sängen eller vad jag nu gör med min partner. Vilket naturligtvis har resulterat i att en hel del personer är ganska konfunderade om var man ska placera mig, i vilket fack man ska placera mig, var jag hör hemma. Är jag homosexuell eller heterosexuell eller vad är jag?

Man, 34 år

Ett vanligt sätt att framställa sig som mer öppen än man nog i verkligheten är, är att säga "om någon frågar mig om jag är homosexuell svarar jag ja". Men döljandets alla tekniker har just till ändamål att förhindra att den frågan ställs. Det är bara när döljandet har misslyckats som det möjligen kan hända att någon ställer en sådan fråga.

Homosexuella behöver heller inte vara uppmärksamma på hur olika beteenden och förhållningssätt som de har utvecklat faktiskt styrs av en strävan att dölja. Döljandets olika beteenden kan var för sig vara så små och omärkliga att man inte blir medveten om dem eller om deras funktion. De kan också ha blivit så vanemässigt inrotade att man uppfattar dem som "naturliga" eller som "personlighetsdrag", som man inte ser någon direkt orsak till.

Svårigheten att urskilja vad som är döljande beteenden och oviljan att erkänna att man utför dem kommer att påverka alla försök att med

enkätfrågor göra kvantitativa uppskattningar av döljandets omfattning. Den här undersökningens urval utgör också en grupp homosexuella som kan antas dölja sig i mindre utsträckning än homosexuella i allmänhet.

I enkäten ställdes en fråga om hur ofta man tycker sig dölja sin homosexualitet.[1] Den illustrerar det svåra eller olämpliga i att med enkla frågor försöka kvantifiera komplexa sociala fenomen. Den har också föranlett följande kommentar.

(s) Fråga 30 var svår att svara på, det beror ju på vad man lägger in i att "försöka dölja". Är det t. ex. att försöka dölja om man undviker att prata om sitt privatliv?
Man, 29 år

Frågan är grov och överlåter helt och hållet på dem som svarar att ge den innebörd. Men de som säger att de döljer sin homosexualitet i många situationer är 32 procent, och ytterligare 34 procent tycker att de gör det i en del situationer. 24 procent säger att de bara gör det i några enstaka situationer och 10 procent att de aldrig gör det (N = 519).

Ett par andra frågor gällde i stället hur många som man tror känner till att man är homosexuell.[2] Svaren redovisas i tabell 5.1.

Tabell 5.1. Hur många heterosexuella som vet eller förstår att de tillfrågade är homosexuella. Procent.

	Bekanta	Arbetskamrater
Har inga bekanta/arbetskamrater	2	3
Vet inte om någon förstår	8	16
Ingen	7	20
Någon enstaka	25	25
Flera	23	16
De flesta	27	12
Alla	8	8
	100	100
	N = 1 300	N = 1 259

En tredjedel säger att mer än hälften (de flesta eller alla) av deras heterosexuella bekanta känner till att de är homosexuella. Lika många säger att ingen eller bara någon enstaka gör det. En femtedel säger att mer än hälften av arbetskamraterna känner till det, och nästan hälften att ingen eller någon enstaka gör det. Det är alltså vanligare att privata bekanta har kännedom om homosexuellas homosexualitet än att deras arbetskamrater har det.

Två frågor om föräldrar förstärker intrycket, att ju närmare eller mer privat relationen blir, desto vanligare är det att homosexualiteten är känd.[3] 62 procent säger att deras mor vet att de är homosexuella och ytterligare 10 procent att hon anar det (N = 422). 54 procent säger att deras far vet det och 11 procent att han anar det (N = 354). (18 och 20 procent vet inte om modern respektive fadern vet eller anar att de är homosexuella. De 32 procent vilkas far är död eller som inte har någon kontakt med honom och de 19 procent för vilka detsamma gäller modern ingår inte i beräkningarna.)

[1] *Tycker du att du i några situationer försöker dölja att du är homosexuell/bisexuell? — Ja, i många situationer. Ja, i en del situationer. Bara i några enstaka situationer. Nej, aldrig.* Stora formuläret.

[2] *Hur många av de heterosexuella människor som du känner privat (inte de som du bara träffar på arbetet) vet eller förstår att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret. *Hur många av dina heterosexuella bekanta vet eller förstår vilken sexuell inriktning du har?* Lilla formuläret.

Hur många av dina arbetskamrater, eller studiekamrater, vet eller förstår att du är homo/bisexuell?/vilken sexuell inriktning du har? Stora resp. lilla formuläret.

[3] *Vet eller anar din mor/din far att du är homosexuell/bisexuell?* Stora formuläret.

5.4 De förväntade reaktionerna

Alla undvikanden och lögner, all tystnad, förställning, flykt och ensamhet fogas ihop till ett livsmönster, som kan upplevas som en tvingande nödvändighet av den som är fången i det. Ett annat liv är en utopisk omöjlighet som bara hör himmelen och de heterosexuella till.

(i) Tror du att du skulle kunna leva en tillvaro nånstans där du skulle kunna leva öppet som homosexuell? Där du inte skulle behöva dölja det på det här sättet, där du skulle kunna ha dom kontakter du ville? [...]

En sån situation skulle vara så underbar. Den skulle vara ett stycke av himlen. Alltså det är en drömtillvaro att kunna leva så. Och den möjligheten att leva så, så ärligt och så fritt och ha en partner, den har ju alla ni andra . . .

Det är självklarheter.

Det är självklarheter ja. Den möjligheten finns inte för oss.

Man, 53 år

Men som vi har sett är döljandet något som en del homosexuella tar på sig ett personligt ansvar för, som de skäms för och inte vill erkänna. I det ligger en föreställning om att det egentligen inte kan försvaras och inte är nödvändigt att dölja sig som homosexuell. Intrycket att många homosexuella har en tanke åt det hållet förstärks, när man frågar vad de tror skulle bli följden av att deras homosexualitet blev känd.

(i) Vad tror du hade hänt om arbetskamraterna där [ett tryckeri på 60-talet] hade fått reda på det?

Dom tror jag inte hade brytt sig om det. Nej, det tror jag inte. Därför att jag hade en känsla av att jag var omtyckt. Alltid på mina födelsedagar gav dom mig presenter och så vidare. Jag låg på sjukhuset en lång tid, och dom kom och hälsade på och så där. Jag tror inte att dom . . , jag märkte aldrig någon avog inställning mot homosexualitet ifrån deras sida [...].

Då var du kanske inte så rädd för att dom skulle få veta det, eller?

Njae, det var ju . . , det tänkte jag aldrig på så där.

Man, 52 år

(i) Om vi tar den enhet [i en statlig myndighet] som jag är bas för, så skulle det faktiskt förvåna mig om dom intog någon annan attityd till mig än vad dom gör nu. Vi har god sammanhållning på enheten. Jag inbillar mig att det går ganska bra med samarbetet, så jag har svårt att föreställa mig att det skulle bli någon skillnad. Det har jag svårt att säga.

Man, 64 år

(i) Om det blev mer allmänt känt så att alla på jobbet [elfirma] fick veta det, har du några farhågor om att det skulle bli besvärligt?

Nej, det tror jag inte. Det finns kanske någon enstaka som skulle börja knorra. Men det är ju ganska märkligt i såna fall om folk skulle bli rädda när dom vet det. Om man har jobbat ihop i flera år och man inte har tafsat på dom, det vore väl fasen om man skulle börja tafsa på dom då när dom vet det.

Man, 31 år

(i) Möjligtvis att det blev snack bakom min rygg. Men jag kan inte tänka mig att den personalen som är där nu [sjukhus] försökte få mig därifrån eller inte ville jobba ihop med mig utan jag får gå liksom själv. Det tror jag faktiskt inte.

Inte så att dom kanske drar sig undan lite eller blir lite avvisande?

Nej, jag tror faktiskt inte det. Jag *vet* inte va. Det är så svårt att sia om sånt, men jag tror det inte. För att jag har den uppfattningen att åtminstone bland dom yngre så verkar dom till att vara ganska fördomsfria och så. Och är det då någon av dom

äldre [...] skulle dom liksom börja, så tror jag att dom skulle bli nersnackade av dom andra. Jag tror faktiskt att dom yngre åtminstone skulle stå på min sida. [...] Jag sköter mitt jobb liksom, så att jag tror inte det. Bara man gör det, vet du.

Kvinna, 32 år

(i) Jag tror att dom skulle bli förvånade, och intresserade också. Det är ju alltid spännande att höra vad man har att säga om det. Dom känner mig så väl dom som jag jobbar ihop med nu [på sjukhus]. Jag tror inte att dom skulle känna sig hotade eller tycka att det var obehagligt. Det tror jag inte. Men jag kan tänka mig att andra kan tycka att det är obehagligt, såna som jag känner mindre men som jag ändå samarbetar med.

Kvinna, 40 år

(i) Om det skulle bli känt där på jobbet [postkontor] att du är homosexuell, vad tror du skulle hända?

Det tror jag inte skulle vara någon större fara med det du, nejdå. Vi har väl några r:are där, KPMLr:are där, som är praktiskt taget samtliga väldigt trevliga och charmiga, men dom har ju en väldigt hård inställning i den här frågan. Men det får dom ju liksom acceptera. Dom allra flesta skulle det inte vara något problem med. Kanske några äldre skulle rynka lite på näsan. Men så som jag upplever det så har dom accepterat mig som person, och då tror jag inte att det är några större problem på det rent mänskliga planet.

Man, 26 år

(i) Det är ju olika. Min chef [på resebyrån] är en kille på tretti år, han skulle tycka att det var äckligt. Dom andra tjejerna tror jag inte skulle tycka vare sig det ena eller andra. Dom har aldrig tänkt över vilket, ungefär som att det är inte mitt problem. En skulle tycka att det var jätteroligt att få veta det, så hon skulle berätta det för alla andra.

Det skulle bli lite skvaller?

Ja, jättemycket.

Det är ett skäl att inte snacka om det?

Ja, och jag anser inte att dom jag jobbar med är så nära vänner att dom behöver veta det. Dom betyder ingenting, varken från eller till för min del. Annat än att dom springer och pratar om det. Det är ju onödigt.

Kvinna, 26 år

I detta tycks det ligga en paradox: man har inte talat om att man är homosexuell, men man tror inte att det skulle väcka några starkare reaktioner om man gjorde det. Ett skäl till att man inte har sagt något kan då vara, att det är frågan om så opersonliga och formella relationer att det inte har funnits någon anledning eller något tillfälle att tala om det. Men flera av personerna ovan har arbetat i flera år på sina arbetsplatser och tycks ha ganska nära och vänskapliga relationer till sina arbetskamrater. Då är det osannolikt att frågor om fritid, familj, kärlek och sexualitet aldrig skulle ha diskuterats. Och också när det gäller mer personliga relationer, som relationer till vänner och föräldrar, finns det ibland samma motsättning mellan förväntningar och faktiskt beteende.

(i) Jag har inte talat om för någon vän att jag är homosexuell. Jag tycker att jag är vansinnigt feg på det sättet. Det är många av mina vänner som verkligen är frisinnade och skulle begripa och behandla mig precis som dom har behandlat mig tidigare.

Man, 20 år

(i) Hon är sju år äldre än mig. Vi kan prata om det mesta, men inte om det. Hon vet jag att hon inte skulle behandla mig illa, så det kanske jag gör. Det har jag tänkt mig att göra nån dag. Jag har varit nära några gånger.

Kvinna, 27 år

(i) Min mor är en sån där människa som inte blir chockerad av nånting. Hon skulle nog inte tycka det var så konstigt, om jag sa nånting.

Man, 42 år

(i) Jag tror att jag hade blivit accepterad i alla fall. Det hade jag blivit. Och kanske att [min mor] också hade fått svar på många frågor som hon själv har ställt sig. [---]

Din far då, hur skulle han reagera om du började prata om det nu?

Nej, jag tror inte . . . Ja, han skulle nog tycka att det var konstigt. Du vet det är den gamla generationen. Dom är ju inte så upplysta. [...] Så att jag tror att både mamma och pappa skulle tycka att det var konstigt. Men att jag skulle bli accepterad, det tror jag. Jag tror icke det skulle göra någon skillnad alls. Det kan jag inte tänka mig. Men man vet ju inte.

Kvinna, 32 år

(i) Jag tror att min far skulle reagera väldigt schysst. Han är mer förstående än vad mamma är. [...] Jag tror nog att hon skulle ta det ganska hårt.

Kvinna, 27 år

En orsak till att man inte berättar för sina föräldrar om sina homosexuella känslor och relationer kan vara att man förutspår positiva reaktioner bara hos en av dem, och att man antar att det inte går att isolera informationen till honom eller henne.

Liknande farhågor kan man ha när det gäller större sociala grupper, som människorna på en arbetsplats. Flera av dem som nyss gav uttryck för ganska positiva förväntningar om sina arbetskamrater gjorde också reservationer: kanske skulle några av de äldre, de som man inte känner så bra eller chefen reagera negativt.

Trots att förväntningarna om andras reaktioner är något som det finns många reservationer och nyanseringar i, ställdes det några frågor om dem i enkäten. Frågorna gällde de tre grupper som har nämnts tidigare: arbetskamrater, privata vänner eller bekanta och föräldrar.[1] Till frågorna gavs ett tiotal svarsalternativ, som hade konstruerats med hjälp av de fritt formulerade svaren på liknande frågor i en provenkät. (Man kunde ange flera alternativ som svar på en fråga, och i genomsnitt har varje person svarat med ungefär 1,5 alternativ. Alla alternativ gavs dock inte till alla frågor och i båda formulären.)

Svarsalternativ som kan tolkas som uttryck för i någon mening positiva förväntningar var 1) *visa förståelse*, 2) *visa intresse, ställa frågor* och 3) *ge mig förtroenden, komma mig närmare*. I det första alternativet kan man kanske lägga en viss negativ värdering av homosexualitet, om man ger det innebörden att ha förståelse för den som inte kan bättre eller för den som har drabbats av något ont (en innebörd som närmar sig att *tycka synd om*, som också fanns som svarsalternativ). På frågan om man har tyckt att några frågor "har varit konstiga, dumma eller orimliga" har någon också svarat:

(s) Det enda dumma i er pryttel är alternativen — visa förståelse.

Man, 21 år

De som har tagit anstöt av det här svarsalternativet har antagligen inte heller använt det. Men ganska många har gjort det: 23 procent tror att deras mor skulle *vara förstående* (som svarsalternativet var formulerat här) (N = 155) och 15 procent att deras far skulle vara det (N = 152). 18 procent har samma förväntning på sina arbetskamrater (N = 371) och 22 procent på sina bekanta (N = 1 064).

[1] *Om din mor eller din far inte vet eller anar att du är homo/bisexuell: Vilken inställning tror du att din mor och din far skulle få till dig, om de fick veta att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret. Svar om mor och far gavs var för sig.

Hur tror du att (flertalet av) dina heterosexuella bekanta, som inte förstår att du är homo/bisexuell/vilken sexuell inriktning du har/ skulle reagera, om de fick reda på det? Stora resp. lilla formuläret.

Hur tror du att flertalet av de arbetskamrater (studiekamrater) som inte förstår att du är homo/bisexuell skulle reagera, om de fick reda på det? Stora formuläret.

Att flertalet heterosexuella bekanta ska *visa intresse* och *ställa frågor* väntar sig 18 procent, och nästan lika många väntar sig det av sina arbetskamrater. 10 procent tror att deras bekanta ska ge dem förtroenden tillbaka (*ge mig förtroenden, komma mig närmare*; endast lilla formuläret, N = 617). Detta är alltså förväntningar som man har, trots att man inte har låtit dem förväntningarna gäller förstå att man är homosexuell.

De reaktioner som man tror att kännedomen om ens homosexualitet skulle väcka hos andra kan inte bara fångas i den enkla dimensionen positivt-negativt. Det finns också mer sammansatta reaktioner, som man kanske i första hand kan förvänta från dem som står en närmast.

(i) Har du berättat det för dina föräldrar?

Nej.

Varför inte?

Av feghet. Jag kan tänka mig att dom kommer att oroa sig väldigt mycket. Att jag ska bli utsatt, diskriminerad, inte få jobb och allt möjligt. Dom ligger åt det hållet. Det gör alla föräldrar kanske.

Kvinna, 29 år

(i) Min far skulle knappast förstå det. Det är klart att min mor skulle förstå det, men jag tror att hon skulle bli olycklig. Hon skulle tro att jag var olycklig, ängsla sig och försöka ordna.

Man, 20 år

(i) Jag antar att min pappa skulle nog tycka att det var hemskt tråkigt. Han skulle nog känna det som att han inte hade någon riktig son, riktig karl som son, skulle jag kunna tänka mig. [...] Han skulle bli arg och sur och liksom rasa om det hela där, men han skulle acceptera det i alla fall. [...] Mamma skulle tycka att det var . . , ja, hon skulle inte kunna direkt förstå det heller på samma sätt, för hon är i alla fall uppvuxen i en helt annan miljö än den här, även sexuellt sett puritansk. Hon skulle tycka att det säkert var obehagligt att höra, men hon skulle kanske lättare acceptera det ändå, för även hon är så känslomässigt bunden till mig.

Man, 39 år

(i) Jag anser att mina föräldrar inte är mogna för det. Dom kommer inte att kunna ta det. Jag har en känsla av att dom kommer att börja anklaga sig själva. Fundera över vad dom har gjort för att jag ska bli sån.

Kvinna, 22 år

Reaktioner av besvikelse, omtanke och befogad eller obefogad oro är någonting som man framför allt väntar sig av sina föräldrar. Hos dem tror man också att det skulle framkalla självanklagelser, tankar om att man på något sätt har skapat homosexualiteten hos sitt barn och att det är till men för det.

I enkäten är det 25 procent som tror att deras mor skulle *vara orolig för min skull*, men bara hälften så många, 12 procent, tror att deras far skulle vara det. (När det gäller modern finns det också en markant skillnad mellan de svarandes kön: 30 procent av männen tror att hon skulle bli orolig, men bara 15 procent av kvinnorna, som här dock bara är 53 stycken.) På samma sätt tror 21 procent att modern skulle *ha skuldkänslor* och 11 procent att fadern skulle ha det. Däremot är det ungefär lika många som tror att modern respektive fadern skulle *vilja få mig "botad"*, 11 och 13 procent. Mer allmänt tror 7 och 5 procent att de skulle *tycka synd om mig*. Ungefär lika många tror att deras bekanta och arbetskamrater skulle tycka synd om dem, om de fick kännedom om deras homosexualitet.

Farhågor om direkt negativa reaktioner kunde man ge uttryck för i enkäten med två svarsalternativ, som var något olika formulerade för föräldrar respektive arbetskamrater och bekanta (vilket gott kunde ha undvikits): 1) *bli ovänliga, visa sitt förakt* (arbetskamrater, bekanta), *tycka illa om mig* (föräldrar) och 2) *dra sig undan, undvika fortsatt kontakt med mig* (arbetskamrater, bekanta), *vilja ha begränsad eller ingen kontakt alls med mig* (föräldrar).

Här kan man se att de som tror att deras mor skulle reagera direkt negativt om deras homosexualitet avslöjades för henne är betydligt färre än de som tror att hon skulle visa förståelse, bli orolig för deras skull eller få skuldkänslor. 5 procent väntar sig att hon ska tycka illa om dem och 3 procent att hon i forsättningen bara vill ha begränsad eller ingen kontakt alls med dem. Motsvarande siffror för förståelse, oro och skuldkänslor var mer än 20 procent (vardera). För faderns del finns inte en sådan skillnad. 15 procent tror att han skulle tycka illa om dem och 7 procent att han skulle begränsa eller skära av kontakten. Mellan 11 och 15 procent förutsåg förståelse, oro eller skuldkänslor hos fadern.

De som föreställer sig att få se tydliga tecken på antipati hos sina privata bekanta är 7 procent (*bli ovänliga, visa sitt förakt*) och lika många har samma föreställning om sina arbetskamrater. 4 procent tror till och med att arbetskamraterna (eller studiekamraterna) skulle *försöka få bort mig från mitt arbete (min skola).* Betydligt fler tror att människor skulle *dra sig undan, undvika fortsatt kontakt* — 18 procent väntar sig det av sina bekanta och 14 procent av sina arbetskamrater.

En del av enkätbesvararna och de intervjuade berättar också med egna ord och mer eller mindre uttrycksfullt om sådana här negativa förväntningar på omvärlden.

(i) Om du skulle gå ut och tala om det lite mer allmänt för folk som du känner, hur tror du det skulle gå?

Jag tror inte det vore så bra om det kom ut nere i samhället [...] för jag menar i ett mindre samhälle, alla känner alla och en del dömer och skämtar och så där. Det tror jag inte vore så bra. [---]

Tror du folk skulle reagera så skarpt att dom skulle frysa ut dig?

Det kan väl hända att en del skulle göra.

Man, 45 år

(i) Om jag till exempel tar mina lumparkompisar. Dom skulle formligen tappa hakan. Dom har då gott och respekterat, åtminstone, en människa i ett år — han är som oss — och så kommer han och talar om att han är homosexuell.

Man, 20 år

(i) Redan vid tretton års ålder var jag klar över att detta var något som kallades homosexualitet. Det var något som folk i allmänhet tyckte väldigt illa om. Som var farligt att berätta. [---] Om dom kommer på mig — det var ungefär som om man var spion i ett främmande land — om dom kommer på att jag inte hör hit så kommer dom att straffa mig. [---] Jag har fortfarande väldigt negativa förväntningar på folks reaktioner. Dom människor som inte känner till att jag är lesbisk, dom litar jag inte på heller. Även om vi kommer bra överens och det är trevligt och så, så går jag hela tiden och misstänker, att om dom nu får reda på att jag är lesbisk så kanske dom inte tycker att jag är så trevlig längre.

Kvinna, 30 år

(s) På min arbetsplats [psykiatriskt sjukhus] vet några av personalen hurdan jag är. De som inte vet vill jag skall fortsätta vara ovetande. Därför att, efter att ha pejlat stämningen så vet jag, att de är såpass fördomsfulla och föraktfulla, att jag

skulle bli utstött ur arbetsgemenskapen om de visste. Man lever under ständig skräck att detta skall ske.

Kvinna, 30 år

(i) Man tänker så här, att om jag säger till någon eller bara antyder till någon eller beter mig som om jag vore inför någon, så kommer den där personen att springa runt och tala om det för alla och alla kommer liksom bara att vända sig emot mig och spotta på mig i princip.

Man, 39 år

(i) Du behöver ju bara gå utanför dörren, om halva stan vet att du är homosexuell så kan du få en sten i huvet eller vad som helst. Så känns det ju. [---] Hade dom haft chansen så hade dom stuckit ner en. Det är som vissa religiösa sekter i Amerika. Där har dom ihjäl folk för att dom är homosexuella. Det skulle dom mycket väl kunna göra här också.

Kvinna, 29 år

(s) Vad jag uträttar i mitt arbete och i mitt samhälleliga liv för övrigt är *inget* värt om människorna i min omgivning fick reda på min sexuella inriktning. Jag finge inte behålla mitt arbete som jag skött i mer än tjugo år. Jag är lärare, och om jag som statligt anställd inte kan bli direkt avskedad, så skulle ändå inte föräldrarna våga skicka sina pojkar till mig. (De tänker inte på att risken nu är lika stor att skicka dem till kvinnliga lärare.) Mina kommunala uppdrag och övriga engagemang skulle jag förlora, ja — hela mitt värde som människa hänger på detta enda, att det inte blir känt att jag är annorlunda.

Man, 49 år

(i) Jag brukar säga att jag varken grät eller skrattade på tio år. Jag var bara grå. Den ständiga rädslan för att någon skulle få veta att jag var homosexuell, någon av mina syskon eller min fru, som inte visste det, eller någon på jobbet eller svärföräldrar eller vem som helst.

Vad hade du för föreställning om vad som skulle hända om dom fick veta det?

Naturligtvis att alla skulle tycka väldigt illa om mig.

Man, 55 år

(i) Vad tror du kommer att inträffa om det blir allmänt känt att du är homosexuell? Hur föreställer du dig det? Vore det en katastrof eller tror du att folk kan ha förståelse för det?

Jag tror inte utan jag är övertygad om att det vore en katastrof för hela familjen. Jag själv skulle kunna fly ifrån den. Jag skulle kunna skilja mig från familjen och flytta någon helt annanstans, till en storstad lämpligen i så fall. Men för familjen skulle det vara en katastrof. [...] Och detta grundar jag på när jag hör människor prata om homosexualitet och homosexuella människor. För det talas ju om dom som mindervärdiga, liderliga människor.

Har du hört såna kommentarer bland dom människor du rör dig?

Ja, det har jag. [...] För det mesta pratar man ju inte om det överhuvudtaget, för det är ju någonting som det inte talas om. Men när det överhuvudtaget beröres så är det ju ytterst, vad ska jag säga, inte nedlåtande ens, utan det nämnes med fasa.

Men tror du inte att det att dom känner dig gör att dom på något sätt måste modifiera det förakt dom har för homosexuella? Om dom får veta att du är det, som dom känner och är vän med. [...] Då har dom två skilda värderingar som kollliderar.

Jo, men har dom haft en värdering i femti år så är det inte så lätt att släppa den. Utan då blir nog jag ytterst en kanske ännu värre fähund, som har gått och lurat dom hela tiden. En sån bedräglig varelse då.

Man, 53 år

Det finns alltså starka, uttalade farhågor om negativa reaktioner från omvärlden. Det är troligt att de nyss redovisade enkätresultaten under-

skattar de farhågornas utbredning. Det finns flera orsaker till det, vid sidan av enkätens grundläggande brist på representativitet. Svarsalternativet *bli ovänliga, visa sitt förakt* (som sju procent svarade med på frågorna om arbetskamrater och bekanta) ger intrycket att det gäller medvetet visad motvilja. Men motviljan kan naturligtvis uppfattas av den som är föremål för den, utan att den som hyser den har en sådan avsikt. I enkätundersökningen bland allmänheten var de som sa att de skulle ogilla en homosexuell arbetskamrat *utan* att visa det också fem gånger fler än de som sa att de skulle ogilla honom eller henne *och* visa det — 15 mot 3 procent.

En annan sak som har underskattat farhågorna är, att frågorna var formulerade så att de gällde *flertalet* vänner, bekanta och arbetskamrater. Man kan naturligtvis förutse negativa reaktioner från ett mindre antal personer, men de kan ändå vara nog så viktiga.

(i) Jag vet inte vad det skulle bli av det om jag deklarerade öppet på jobbet hur det var. Jag vet vissa människor, chefen exempelvis, han skulle ju fullständigt klappa ihop. Han skulle tycka att det var fruktansvärt. Så det är en sån omöjlighet liksom för mig att vara kvar där och lämna ut mig. Det går inte.

Man, 39 år

(i) Det skulle nog vara en blandad reaktion [bland arbetskamraterna]. En del skulle nog tycka att det var uppåt väggarna. En del skulle kanske ta det med en axelryckning. Lite svårt att säga. Jag kan föreställa mig att *en del* skulle reagera ganska skarpt, skulle jag tro. Det skulle väl komma att bli en viss, om jag var kvar sen skulle det bli en viss ... spänning, ett visst avståndstagande. Dom kanske skulle behandla mig korrekt så där, men inte just något mer än vad som gäller arbetet och så.

Man, 51 år

I det lilla formuläret var frågan om arbetskamrater utformad så att man kunde uttrycka sina farhågor för negativa reaktioner från *alla* eller från *några.*[1] Frågan var alltså något mer nyanserad än de som talade om *flertalet.* Å andra sidan inskränkte den sig till två besläktade slag av negativa reaktioner: att arbetskamraterna blir *ovänliga* och att de *undviker kontakt.* Hälften (49 procent) tror inte att de skulle möta någon att de reaktionerna hos någon (N = 702). Bara några enstaka tror att alla arbetskamrater skulle undvika kontakt eller bli ovänliga mot dem (tre respektive en procent). Däremot tror 29 procent att några skulle bli ovänliga och 27 procent att några skulle undvika kontakt. Det är fyra respektive två gånger fler än när frågan gällde flertalet arbetskamrater (i det stora formuläret). (Procentsumman blir 109, vilket betyder att få har valt flera svarsalternativ.)

Ett tredje förhållande som har påverkat enkätsvaren är att frågorna begränsar sig till de tre grupperna föräldrar, arbetskamrater och privata bekanta. Det finns också andra människor, vilkas reaktioner kan ha stor betydelse, till exempel människor som inte är arbetskamrater men som man ändå kommer i kontakt med i sitt arbete.

[1] *Tror du att dina arbetskamrater (studiekamrater) skulle bli ovänliga mot dig eller undvika kontakt med dig, om de fick reda på vilken sexuell inriktning du har?* Lilla formuläret.

(i) Vad tror du skulle hända om det blev känt bland kollegorna där på skolan?

Ja, säg det. Det är verkligen svårt. Det är ju jättesvårt att pejla det mellan kollegor och så. För man är lite skraj. [---]

Tror du att det skulle vara några problem med föräldrar och så?

Säkert. Säkert. [...] Det skulle nog bli en ganska stor chock, för vi har en enormt fin kontakt, föräldrarna också. Det får jag väl lov att skryta med. [...] Dom skulle

naturligtvis misstolka det, tror jag. Jaha, det var därför du sprang hemma och var så intresserad av honom. Skulle jag tro.

Man, 42 år

(i) Nej, mina arbetskamrater är jag inte rädd för, för dom förstår det tycker jag. Men det jag är rädd för, det är dom klienter som vi jobbar med, som jag tror har en helt annan syn på människor. Att dom skulle kunna spela ut mig på något sätt, skratta åt mig och inte ta mig på allvar.

Tror du att det finns någon risk för aktioner för att få bort dig från ditt jobb eller så?

Nej, men det kan ju bli så att dom, klienterna, inte litar på mig längre. Och då klarar jag alltså inte av mitt jobb, för då kan jag ju inte jobba med dom längre.

Man, 29 år

(i) Om jag som arbetar i bank skulle bli avslöjad, vad händer då egentligen? Allright, mina arbetskamrater, min personalchef skulle säkert inget säga. Men säg dom kunder i banken som finge nys om det. Det är ju en präktig skandal alltså då om det kommer ut i ett litet samhälle. Hur skulle dom reagera? Det vågar man inte tänka på. Då skulle man kanske bli kickad, omplacerad eller nånting.

Man, 40 år

Det finns andra tänkbara reaktioner än de nu nämnda som man också kan ha farhågor om. Människor som man berättar för kan tänkas bli förvirrade, osäkra och generade, de kan försöka dölja sina verkliga känslor, och de kan kanske till och med vägra tro vad man säger. Men det är inte mer än ett par stycken i undersökningen som spontant säger att de väntar sig sådana reaktioner.

(i) Jag har ibland känt en lust att tala med min bror om det, men jag har avstått. Han skulle känna sig oerhört besvärad. Det skulle tynga som en börda på honom.

Man, 55 år

(i) Farsan skulle låtsas som ingenting. Det är ju hemskt. Så vill man ju inte ha det. Det är ju värre än det är som det är. Om man inte låtsas om det.

Kvinna, 27 år

(s) Många gånger, när jag vill berätta, hålls jag tillbaka av en rädsla, för att skapa avstånd mellan mig och den jag berättar för. [...] Det avstånd som kan uppstå skapas inte nödvändigtvis av aggressivitet mot homosexuella [...], utan lika ofta av en allmän främlingskänsla. Det kan vara lika smärtsamt för mig att uppleva, att någon som jag tidigare haft en naturlig och avspänd kontakt med plötsligt ser mig som nånting som ramlat ner från månen och blir allmänt valhänt.

Man, 28 år

I enkäten fanns det några svarsalternativ som kanske fångar en del av den sortens reaktioner. Till exempel är *bli besvärade, generade* den reaktion från bekanta och arbetskamrater som flest tycker verkar sannolik. För faderns del är *inte låtsas om det* det vanligaste svaret. Svar som *inte visa någon reaktion alls* och *inte tro det, inte ta det på allvar* förekommer också förhållandevis ofta.

Svaren på frågorna om heterosexuellas förväntade reaktioner är sammanställda i tabellerna 5.2 och 5.3. Som nämnts var det möjligt att välja flera svarsalternativ som svar på en fråga, och därför blir de sammanlagda procenttalen större än 100.

Tabell 5.2. Bekantas och arbetskamraters förväntade reaktioner. Procent.

	Bekanta	Arbets-kamrater
Visa förståelse	22	18
Visa intresse, ställa frågor	18	16
Ge *mig* förtroenden, komma mig närmare*	10	—
Tycka synd om mig	8	6
Inte tro på det, inte ta det på allvar	15	12
Bli besvärade, generade	23	26
Börja tala om något annat	7	8
Inte visa någon reaktion alls	12	17
Bli ovänliga, visa sitt förakt	7	7
Dra sig undan, undvika fortsatt kontakt med mig	18	14
Försöka få bort mig från mitt arbete (min skola)	—	4
Jag har svårt att föreställa mig hur de skulle reagera	20	26
	160	154
* endast i lilla formuläret och om bekanta	N = 1 064	N = 371

Tabell 5.3. Föräldrars förväntade reaktioner. Procent.

	Mor	Far
Vara förstående	23	15
Vara orolig för min skull	25	12
Tycka synd om mig	7	5
Ha skuldkänslor	21	11
Vilja få mig "botad"	11	13
Inte låtsas om det	12	19
Inte tro det, inte ta det på allvar	12	9
Tycka illa om mig	5	15
Vilja ha begränsad eller ingen kontakt alls med mig	3	7
Jag har svårt att föreställa mig vilken inställning hon/han skulle få	23	34
	142	142
	N = 155	N = 152

5.5 Ovissheten och risken

Tabellerna visar att många har svårt att föreställa sig hur människor i deras omgivning skulle reagera inför budskapet om deras homosexualitet — mellan 20 och 34 procent. Flera av dem som vi har sett göra antaganden i den ena eller andra riktningen gör det också med reserva-

tioner: "Jag tror [...] men man vet ju inte." "Lite svårt att säga. Jag kan föreställa mig att [...]". Och många framhäver tydligt sin ovisshet.

(i) [Min mor sa alltid förr att jag måste gifta mig.] För några år sen kom det igen. [...] Då låg det ute på tungan precis att jag skulle sagt, att jag är homosexuell så du ska inte alls tänka på att jag ska gifta mig. [...]

Hur tror du att reaktionen hade blivit om dom orden hade fallit?

Jag vet inte. Jag vet inte. [...] Jag har väldigt dålig uppfattning om det, hur till exempel min mor skulle ta det.

Man, 48 år

(i) Det är det jag inte vet, hur rektor och föräldrar skulle reagera. Det vet man ju inte. Jag har ju ganska gott rykte bland föräldrar och så där. Jag vet inte hur det skulle uppfattas.

Man, 51 år

(i) Vad tror du skulle hända om det blev mer allmänt känt?

Jag vet egentligen inte, men jag är jävligt ängslig för det. Jag kan inte tänka mig att ta den stöten än. Jag har väldigt goda relationer till mina patienter. Dom talar ofta i uppskattande ordalag om mig, tycker att jag är vänlig och så. Det är jag ju i mitt sätt. Dom kanske inte skulle ta det så hårt om dom fick reda på det egentligen, men jag är rädd för det.

Man, 37 år

(i) Vad tror du skulle hända om du sa det nu till dina föräldrar?

Det har jag funderat mycket på. En har ju alltid två tankar då. En tänker, fy fan vad äckligt. Vill i stort sett inte ha med mig att göra. Har en på nåder då. Låter det gå för att du är min dotter, trots allt. Jag får väl försöka släta över det, men jag tycker ju det här är fruktansvärt. Så tänker man. Eller också möjligtvis att dom kanske — men det är det man inte tror — det gör ingenting, för jag tycker om dig ändå. Allt ordnar sig. Jag ska hjälpa dig. Men det är det andra som väger tyngre.

Kvinna, 27 år

(i) Ibland så kommer den känslan, att nu skulle jag vilja berätta det. Men sen så, nej, jag vågar inte. För man vet vad man har, men man vet liksom inte vad som händer om jag berättar det.

Kvinna, 32 år

(s) Ens värsta börda är nog ofta att alltid fundera på hur andra ska reagera.

Man, 27 år

När man inte med säkerhet vet vad som skulle hända, finns det alltid en risk. Man behöver inte uppfatta den risken som särskilt stor, men om det som *kan* hända är någonting hemskt, räcker det med att risken finns för att man ska känna sig hotad och göra mycket för att det hemska aldrig ska inträffa.

(i) Jag är rädd för att någon ska bli rädd för mig. Då är det väl just att jag är rädd för att någon ska känna sig sexuellt hotad, att dom ska tycka att det är otäckt. [...]

Tror du att det är vanligt att andra kvinnor känner sig sexuellt hotade?

Det vet jag inte. Har inte en aning. Men jag har en stark känsla av att mina farhågor är överdrivna. Det tror jag. Men jag är så väldigt rädd för det, så jag ser hellre till att hålla mig på den säkra sidan.

Kvinna, 30 år

(i) Det är ju känsligt, för ska man säga det på en arbetsplats och det blir skit, så får man ju sluta direkt. Det vet man ju då. Då slutar man ju automatiskt.

Kvinna, 27 år

(i) Jag skulle faktiskt ha lust att berätta det för fler. Men det kan vara farligt. Det kan ju förstöra hela tillvaron för mig.

Kvinna, 47 år

(i) Då säger alltid folk, men herregud, dom skulle tycka om dig lika mycket för det, din mamma och dina släktingar och vem som helst. Och det tror jag. Men [---] känslan av avgrunden är otroligt stark.

Man, 35 år

Det finns olika förhållanden som kan få hotet att kännas ännu större, både genom att det som kan hända blir än mer ödesdigert och genom att sannolikheten för att det ska hända ökar. Till den första gruppen av förhållanden hör att också andra kan drabbas.

(i) Men det var nog inte så mycket för min egen skull som jag liksom var rädd. Jag var rädd för att det skulle gå ut över mina föräldrar på något vis. Och det ville jag liksom till varje pris förhindra, att till exempel min pappa då som är världens snällaste och inte kan försvara sig på något vis, att han skulle få gliringar och tråkigheter. Min mamma var jag väl mindre rädd för, för att hon kunde ju ge svar på tal eller nonchalera det på ett annat sätt.

Man, 44 år

(i) Jag är mest rädd för att Björn skulle råka ut för mobbning i skolan. [...] Det finns alltid någon otäcking som hittar på sånt där. [...] Det är det som jag har fasat för skulle hända. Vad folk säger om mig och om dom ger sig på mig, det är jag inte så rädd för. Men jag är rädd för pojkens skull.

Kvinna, 40 år

(i) Det är klart du förstår att man var ju rädd. För jag har ju fyra barn, av vilka den yngsta tror jag begriper alltihop. Men vi har aldrig talat om det. Jag tycker jag vill inte springa ikring med det. Det är ju av hänsyn mot familjen egentligen. Vad beträffar mig själv, om någon går ikring och säger att jag är gay, det gör mig fullkomligt detsamma. Men det är synd om min fru får höra det på omvägar, fast hon vet det menar jag. [---] Min fru fäster sig väldigt mycket vid vad folk ska kunna säga. Hon gör det egentligen för att skydda mig. Och jag ger fan i vad folk säger.

Man, 78 år

Något som ökar sannolikheten för negativa konsekvenser är det täta sociala nätverket, där alla känner alla. Exempel på sådana nätverk är bekantskapskretsar, arbetsplatser, mindre samhällen och landsbygdsområden. Där sprider sig informationen snabbt från mun till mun, och det skapar lätt ett antingen-eller: antingen är den homosexuelles homosexualitet helt okänd eller känd av alla. Och om många vet, ökar risken att någon reagerar med rädsla och fientlighet. Risken ökar ytterligare, om det finns inre motsättningar i en social grupp av det här slaget; då kan informationen om någons homosexualitet utnyttjas av dem som står i ett förhållande av intressemotsättningar, konkurrens eller ovänskap till honom eller henne.

(i) Det är en annan situation att komma ut i ett samhälle där det finns alla möjliga sorters människor som har ögonen på en, särskilt ett sånt här litet samhälle. Det är skillnad om man hade bott i Stockholm eller nånstans. Då hade det inte varit på samma sätt. [...] Ja, vi funderar på att flytta också.

Kvinna, 26 år

(s) Men atmosfären i en småstad är sådan att jag inte tror mig klara av att leva där om alla vet om min läggning och går och viskar bakom min rygg. Särskilt som jag är en mer eller mindre "officiell" person i egenskap av gymnasielärare.

Man, 43 år

(s) En stor del av min rädsla att tala om för flera att jag är homosexuell är att jag är känd över hela sjukhuset — jag är aktiv i facket [...] och eftersom jag står i opposition till många andra förtroendevalda p. g. a. min politiska åskådning vill jag inte ge dem ett sådant argument som att jag är "en sån där" — det är kanske inbillning att någon skulle göra det men — rädslan sitter i sen många år.

Man, 39 år

5.6 Socialt värde och diskriminering

Det som mer än någonting annat utmärker homosexuellas relationer till heterosexuella är deras rädsla. Vi har nu sett att den rädslan kan ha sin rot i flera olika föreställningar och förhållanden. Det finns homosexuella som är övertygade om heterosexuellas avsky och fientlighet och om att avslöjandet skulle vara en total livskatastrof. Men de tycks vara ganska få, även om de i verkligheten säkert är fler än vad siffrorna som har redovisats här ger intryck av. Många tycks i stället ha ganska positiva förväntningar på heterosexuellas reaktioner, eller tror åtminstone inte att de skulle mötas av massiv motvilja. Men de är inte säkra på det, och det viktiga är denna ovisshet som homosexuella känner. De kan räkna med olika sannolikheter för mer eller mindre negativa reaktioner från fler eller färre människor, men så länge de inte *vet* att katastrofen inte inträffar när de slutar dölja sin homosexualitet, lever de i en otrygg situation. Man upplever ett hot både när man är säker på katastrofen och när man inte kan utesluta den.

(i) Jag tycker att jag lever ett väldigt otryggt liv. Jag tycker det.

Är du rädd för att folk ska avslöja dig eller säga till dig att du är nog homosexuell?

Ja, eller ta avstånd ifrån mig. Det där att bli utfrusen, det är något av det mest gräsliga jag kan tänka mig.

Kvinna, 43 år

(i) Jag var livrädd alltså, att folk skulle få reda på det. [...] Liksom att jag skulle känna mig som att jag skulle vilja sjunka genom jorden om någon sa, ja, hon är ju sån.

Kvinna, 26 år

(s) Vad jag har svårt att klara ut med mej själv, är att jag är livrädd för att någon ska nämna *ordet homosexuell* i min klass eller någon annan grupp, där flertalet ej känner mej, för att jag då ska börja rodna kraftigt, och sedan kanske börja skrika ut att jag är homosexuell, dvs., bli "hysterisk". Denna känsla av att ej kunna behärska sej dyker upp då och då, och skapar ångest.

Kvinna, 28 år

(i) Ibland dyker det väl upp det här att man plötsligt inser, att jag har väl inte fattat vidden av vad som skulle hända om det kom fram alltså. Ibland blir jag liksom lite så där rädd. Det blir nästan så att det blir lite ångest som griper tag i en när man tänker, om man läser nånting eller ser vilka konsekvenser det skulle kunna få. Men det är ingenting som jag går och funderar på varje dag så där.

Man, 51 år

(s) Jag känner mig helt uppriven inombords vid tanken på vad som kan inträffa någon gång i framtiden. Då och då är jag så deprimerad att jag tycker att det enklaste vore att svälja en överdos tabletter.

Man, 43 år

(i) Man kan väl säga att hela livet lever jag ju i skräck för att det ska bli känt vem jag är. Hela livet går åt och så mycket kraft av mig går åt till att hålla denna skärm, denna attityd omkring mig, att jag är vanlig. Det är det allt överskuggande.

Man, 53 år

(i) På en sån stor arbetsplats med så många, det går inte att komma ifrån, man är ju liksom isolerad bland heterosexuella på något konstigt sätt ändå. Det gör att man drar öronen åt sig. [...] Men jag tycker ändå inte att jag har något speciellt besvär just av det. Förmodligen ligger det ändå undermedvetet på något vis. [...] Jag tror nog att det, undermedvetet, att det gnager på ens psyke i alla fall. Det tror jag.

Man, 47 år

Det man är rädd för är i grunden två saker. För det första: förlusten av socialt värde, det värde — den respekt, uppskattning, kärlek — som man får av andra människor. För det andra: de materiella konsekvenser som förlusten av socialt värde kan få, framför allt konsekvenser som rör arbetet: att bli tvungen att sluta, att inte få något nytt arbete eller att missgynnas på andra sätt.

(s) Jag har faktiskt inte kunnat förmå mig att berätta om min homosexualitet för någon enda heterosexuell. Någonstans djupt inne finns det känslor av skam och rädsla att bli utstött som hindrar.

Man, 34 år

(i) Man kanske inte direkt strävar efter att vara speciellt omtyckt, men man vill väl inte att någon . . . ja, det är mycket vad människor tycker och tänker om en faktiskt. Det är det man är rädd för, att dom ska tycka illa om en.

Kvinna, 42 år

(s) Numera är jag fullt övertygad om att DEN STORA HEMLIGHETEN, dubbellivet, förtryckandet av mitt verkliga jag är det som hindrar mig från att känna livet som något egentligen värdefullt. Vad jag vill, vad jag behöver, är att leva i ett socialt accepterat förhållande med en annan man. Tyvärr är det där "socialt accepterat" så viktigt . . .

Man, 34 år

(i) Skulle man börja prata om det här och inte alls bli accepterad, då hade man ju . . , då hade ju inte jag orkat vara kvar på min arbetsplats längre. Och det vet vi ju hur svårt det är att få jobb i dag. Den risken vågar man ju inte ta. Man skulle ju falla helt, och då känner man sig värdelös.

Man, 29 år

(i) Jag är rädd om man ska söka jobb och så. Det kan ju vara en sak som bidrar till att man inte får ett jobb. Särskilt när man ska ha med barn att göra då. Då har dom för sig att man ska överfalla tjejerna där.

Kvinna, 26 år

(i) Som läkare går man på ett tidsbegränsat förordnande många år innan man får en fast tjänst. Det har varit ett väldigt starkt skäl för mig att inte avslöja mig. Jag har varit rädd att inte få några tjänster.

Man, 37 år

Skillnaden mellan att faktiskt bli diskriminerad i till exempel arbetslivet och att känna hotet om att bli det är naturligtvis väsentlig och reell. Däremot behöver skillnaden mellan att förlora sitt sociala värde — den mer ideella upplevelsen av andras tankar — och att känna hotet om det inte vara så stor; att tro att andra skulle ta avstånd ifrån en om de visste hela sanningen, kan vara ungefär detsamma som att känna att man "egentligen" inte har något värde.

(i) Jag tyckte att jag var mindre värd än andra. Jag tyckte att jag gick omkring och lurade folk. Fast folk skulle bara veta hur dålig jag var ungefär, då skulle dom ta helt avstånd. Det gjorde som sagt att jag kunde bli väldigt skygg på något sätt, att jag kände den här psykiska pressen hela tiden.

Man, 39 år

Upplevelsen av att egentligen inte ha något värde eller att hotas av förlusten av det, kan man bekämpa på olika sätt. Ett sätt är att utrusta sig med det sociala värdets olika symboler: hög utbildning, ett fint jobb, ett rykte som en duktig och arbetsam person, framgångar på andra områden där prestationer jämförs, i kultur- och idrottsliv, en framtoning av stil och klass, en fin adress, ett påkostat hem, en flott bil och så vidare.

(i) Jag har ett väldigt starkt hävdelsebehov. Det här att jag hoppade av och började läsa, överhuvudtaget mitt sätt att bete mig, att det ska gå bra för mig, att jag ska vara duktig, allt vad man gör. På något sätt bottnar det här i att jag känner det här med mindervärdeskomplex.

Man, 35 år

Ett annat och mer radikalt sätt att skydda sig mot förlusten av socialt värde är att helt enkelt beröva andra människor deras roll som värdegivare.

(s) Personligen BRYR JAG MIG INTE OM huruvida folk skall förstå, det är av ringa intresse för mig. [---] Mina föräldrar har inte med mitt liv att skaffa.

Man, 26 år

(i) Jag får ju säga det, det kanske är fräckt att sitta och säga rakt fram, jag har gett blanka faderullan i vad folk har sagt om mig. För jag är den jag är och jag håller min nacke styv så länge jag kan. Dom har ännu inte trampat ner mig, kommer inte att göra det heller.

Man, 70 år

Om man säger sig vara fullständigt oberörd av vad alla andra tycker om en är det nog mest en tom besvärjelse; det är väl ett mänskligt grundvillkor att ha det beroendet av andra. Men om man säger att man inte är beroende av så många eller av färre nu än tidigare och inte lika mycket, är det kanske ett tecken på en erövrad frihet.

(i) Jag är inte alls så mån om att vara god vän med alla människor som jag var förut. Jag var så väldigt vänlig och trevlig mot alla. Ingen fick tycka illa om mig. [...] Jag resonerar ungefär så här nu, okej, får någon veta att jag är homosexuell och inte tycker om mig så gör det mig ingenting. Då är jag inte intresserad av den människan.

Man, 55 år

Den inställningen till andra människor skyddar mot deras inflytande så länge de bara utövar det med sina tankar. Men när de utövar det i diskriminerande handlingar med materiella konsekvenser ger den inte något skydd.

5.7 Den ömsesidiga tystnaden

Heterosexuellas reaktioner när de får veta att någon är homosexuell bestäms av flera olika förhållanden, bland annat det sätt på vilket de får veta det.

Det vanligaste sättet tycks vara att homosexuella själva och med avsikt berättar att de är homosexuella. Av dem som har någon heterosexuell bekant som de vet känner till deras homosexualitet, säger 90 procent att de själva har talat om det för en och i de flesta fall flera bekanta

(N = 1 084).[1] Motsvarande siffra för arbetskamrater är 82 procent (N = 312).[2] Bland dem som säger att deras mor vet att de är homosexuella har också 82 procent själva berättat det (N = 261), och 70 procent har själva berättat det för sin far (N = 190).[3]

De här siffrorna kan också tas som mått på effektiviteten i döljandets tekniker. Homosexuella tycks i stor utsträckning lyckas med att dölja sin homosexualitet, och det tycks bara vara när de själva vill som heterosexuella får kunskap om den. (Ett annat mått är de nio procent av allmänheten som säger att de känner någon homosexuell, jfr kapital 2.) När homosexualiteten blir känd utan den homosexuelles avsikt, har döljandet misslyckats. Även om det inte tycks vara så det brukar gå till, händer det ibland.

(s) Fram till 21 års ålder höll jag det hemligt för mina kompisar men då under en fest avslöjade jag mig (inte avsiktligt).

Man, 28 år

(s) Hade varit ute och dansat på ett "vanligt" ställe. Träffat en pojke, säkert många år äldre än jag. Vi följde med till hans sommarstuga. Det blev så att till slut var det bara han och jag kvar. Han gjorde närmanden — jag ville inte, blev rädd och började gråta. Han fortsatte, jag blev smått hysterisk, försökte gå därifrån, han hindrade mig, låste dörren och skrek åt mig att antingen var jag schizofren eller homosexuell. Han förstod att han "slagit huvudet på spiken".

Kvinna, 26 år

(i) [Min man] förstod det långt innan jag förstod det. Innan jag förstod vad jag kände för den där flickan så hade han förstått det. Det var väldigt konstigt. [---] När jag pratade om henne, att jag har träffat en flicka som är si och så, då tänkte han på en gång, att månntro det var en lesbisk tjej.

Kvinna, 40 år

När heterosexuella får reda på det på något annat sätt än att homosexuella själva berättar, behöver de homosexuella inte veta att det sker. Det är inte säkert att homosexuella vet att heterosexuella vet. Därför ger kanske siffrorna om hur många som själva har berättat en lite missvisande bild; det bör finnas fall som inte har kommit med där heterosexuella vet men homosexuella inte tror att de vet. Avsnitt 5.3 visade också att mellan 8 och 20 procent inte kan avgöra om olika heterosexuella personer vet.

(i) Det är väl möjligt att dom vet, vad vet jag. Jag är i så fall den siste som får veta det. Det kommer fram lite så där förtäckt, jag menar, snacket kan ju gå i alla fall.

Man, 51 år

(s) [...] den som ljuger måste ha ett gott minne. Minnet kan svika och härvan blir allt trassligare [...]. För mej slutade det hela med att mitt sexliv blev känt i kretsar utanför vår egen och det har också varit stressigt. Man vet inte vem i bekantskapskretsen som vet eller inte vet. Man känner sej som nyinflyttad på den ort man levt hela sitt liv.

Man, 54 år

Också de heterosexuella kan vara osäkra. De kan ha gjort iakttagelser som de ser som möjliga tecken på homosexualitet, men utan att bestämt kunna avgöra hur det verkligen förhåller sig. Aningarna blir lätt anledningar att diskutera saken med i första hand andra än den aningarna gäller.

(i) Lite senare började min mor fundera varför jag inte var tillsammans med killar när andra var det. Det pratade hon inte med mig om utan med sin väninna, när

[1] *Har du själv talat om för någon heterosexuell bekant att du är homo/bisexuell?/vilken sexuell inriktning du har?* Stora resp. lilla formuläret.

[2] *Har du själv talat om för någon arbetskamrat (studiekamrat) att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret.

[3] *Vet eller anar din mor/din far att du är homo/bisexuell?* Två av sex svarsalternativ: 1. *Hon/Han vet det, eftersom jag själv har talat om det för henne/honom.* 2. *Hon/Han vet det, men jag har inte själv talat om det för henne/honom.* Stora formuläret.

jag låg och sov. Men jag hörde deras diskussioner om homosexuella.

Kvinna, 20 år

(i) Det talas väldigt mycket om det. En av våra mycket trevliga kvinnliga läkare till exempel, som är i femtioårsåldern och inte gift. Man undrar varför. Du må tro att hon kan vara lesbisk, och så vidare.

Det har diskuterats?

Ja. Jag [som själv är gift] säger inte så mycket. Om jag säger något så blir det: ja, i så fall är det hennes sak.

Kvinna, 40 år

Situationen kan alltså vara sådan, att heterosexuella anar men inte vet säkert, och att homosexuella å sin sida inte vet om heterosexuella anar någonting. Det mest sannolika resultatet av en sådan situation är att de inte säger någonting till varandra.

(s) Har inte sagt något till mina föräldrar, kanske anar dom, vi talar dock aldrig om homosex.

Man, 32 år

(i) Jag kände vanmakt, jag var så arg, för att jag inte visste om dom visste. Och det var många som liksom skämdes för det och som inte tordes tala om för mig att dom visste.

Man, 24 år

(i) Tidigare när det var dom som misstänkte att jag var homosexuell, kom vi att prata om bögar eller nåt sånt, då var det precis som en ängel gick genom rummet. Det blev tyst.

Man, 55 år

Men det är inte bara ovissheten som skapar tystnad. Också när heterosexuella är ganska övertygade om att någon är homosexuell och han eller hon är ganska övertygad om att de är det, blir resultatet ofta tystnad.

(i) Jag har ju aldrig direkt gått till någon [på arbetet] och sagt att så är det eller så är det. Men jag menar alla har mer eller mindre förstått det i alla fall.

Hur har folk reagerat på det tycker du?

Ja, det är svårt att säga, eftersom man ju aldrig har sagt det direkt öppet att jag är sån. Så dom har aldrig liksom fått någon chans att gå i svaromål.

Man, 44 år

(i) När vi flyttade in, jag vet att jag såg blicken på grannarna. Dom undrade, vad är nu detta alltså, två killar flyttar in här alltså. [...]

Tror du grannarna förstår att ni har ett homosexuellt förhållande?

Ja, det är ganska moderna, fria människor, så att jag skulle tro det. Men det är som jag säger, dom talar aldrig om det.

Man, 52 år

(i) Nu har vi hängt ihop i så många år. Om dom bjuder mig till exempel på familjefester, bröllop eller vad det nur är, dom skulle aldrig annat än bjuda Gösta också. Det tror jag att dom har på känn, att om inte han blir bjuden så kommer nog inte jag heller. Så vi är sedda som ett par. Men det talas inte om det. Dom är mycket taktfulla och fina.

Man, 47 år

(i) Själva kärnproblemet det har vi som sagt aldrig diskuterat, och kanske lite fegt undvikit från min sida. Jag vet inte, men jag tycker att jag hade aldrig några problem med varken föräldrar eller släktingar och då tyckte jag inte att det spelade någon större roll.

Man, 44 år

(i) [Pappa] måste förstå, annars är han dum. Men ändå inte ett ord om det. Och vill inte han . . . Jag vet inte. Jag tror inte att han vill prata om det. [---] Och jag kan inte prata med min pappa. Det går inte. Jag vill sjunka genom jorden om det är nåt på det hållet på tv. Det behöver inte vara det, bara att två tjejer kramar varandra, så känner jag: nej [...] Då sitter jag moltyst och tycker att nu tänker han nånting. Det är obehagligt.

Kvinna, 27 år

Bland alla möjliga situationer finns också den, att heterosexuella vet men att homosexuella varken vet att de vet eller ens själva vet att de är homosexuella.

(s) Det verkar som om större delen av min bekantskapskrets visste om att jag var homosexuell innan jag själv hade en aning om att jag var det. Det var ju synd att ingen berättade det för mig. Det hade onekligen besparat mig både tid och funderingar.

Kvinna, 24 år

Att heteroxeuella inte vill säga någonting kan bero på flera saker. De kan vilja undvika konflikter. De kan tycka att det är de homosexuella som ska ta det första steget, och gör de inte det kan de tolka det som att de inte vill prata om det. Själva vet de kanske inte riktigt vad de ska säga eller vad som skulle hända om de sa något. Ämnet kan kännas obekant, svårt och obehagligt.

(i) A: Jag menar att det är det som är felet egentligen. Hon går inte till botten med det [vill inte prata om det].

B: Du säger att dom går inte till botten med det, som nu till exempel min mor eller dina släktingar. Det kan ju också vara det att dom inte vill såra oss.

A: Det skulle dom ju långt ifrån göra. Tvärtom, tycker jag. Jag skulle ta det som något väldigt positivt om det talades om det. Om man just kunde tala om det. Man upplever liksom att man kan inte det.

Intervjuaren: Är det svårt att själv ta initiativ till ett samtal?

A: Nej, för det blir inget samtal. Ta till exempel mina släktingar. [...] Det var tal om [en person som inte var närvarande]. Ja, bla, bla, bla. Hon sa si och hon sa så. Ja, hon sa väl att vi var bögar också, sa jag. Tyst. Tyst. Jo, det hade hon ju sagt. *Men*, sa Axel, *det* bryr vi oss inte om. Dom slätade ut och det blev streck och det blev tyst. Det blev pauser och så talade vi vidare på annan bana. Det hade jag gärna velat diskutera. Men man märker en attityd från deras sida, att här är vi inne på något väldigt fult och högst privat.

Två män, 47 och 55 år

När homosexuella själva inte för sin homosexualitet på tal kan det också bero på olika saker. De kan tycka att det går bra ändå; ingenting tycks ju hända, trots att folk säkert känner till det. De kan också vara rädda för att föra upp känslor till ytan som kanske döljer sig under tystnaden. Men en del tycker samtidigt att tillståndet av ömsesidig tystnad är otillfredsställande och obehagligt och säger då ofta, att de vill att heterosexuella ställer frågan till dem.

(i) Det bästa vore ju om dom frågade rent ut.

Man, 38 år

I det ligger att de tycker att det är svårt att själva berätta. Bägge parter kan alltså ha en önskan om att den andra ska säga någonting först, och då blir naturligtvis aldrig någonting sagt.

För att heterosexuella ska fråga homosexuella om de har rätt i sina aningar eller antaganden, måste de komma över sina barriärer av taktfullhet, osäkerhet, obehag och rädsla. Homosexuella brukar intyga sin öppenhet med att hänvisa till just den här situationen: får de frågan säger de sanningen. Men mer än att vara ett prov på homosexuellas öppenhet är situationen ju faktiskt ett prov på heterosexuellas öppenhet. Dessutom inträffar den sällan i verkligheten. Men en och annan gång händer det.

(s) [Min mor] hittade en homotidning hemma, jag var ca 25 år då. Plötsligt sade hon en dag "Varför kan du inte tala om att du är homosexuell". "Nej, varför skulle jag göra det" svarade jag.

Man, 36 år

(i) Han var inte mer än en sex—sju år, och plötsligt kom den där frågan. Har du Gösta till fru? Ja, man kom nästan av sig. Jag kommer inte ihåg vad jag svarade.

Man, 47 år

(i) Så hade min mormor födelsedag. Och min mamma har nio syskon, som alla är gifta och som har barn som är gifta. Så där var ju hela tjocka släkten. [...] Plötsligt mitt i maten så lutade [en morbror] sig fram och så sa han: Du Nils, är du homosexuell? Det blev knäpptyst. Ingen sa något. Man hörde bara knivar och gafflar som las ner på tallrikarna. Och så satt jag där. Varför skulle jag säga nej, när jag var homosexuell? Men å andra sidan, varför skulle jag sitta där mitt under middan och tala om mitt sexualliv? Jag vet inte var jag fick det ifrån, men så lutade jag mig fram och sa: Varför undrar du det? Vill du ha skoj med mig?

Man, 24 år

De här episoderna är alltså undantag från det som närmast är en regel om att heterosexuella inte röjer sina misstankar om homosexualitet för dem som är föremål för dem. Men det finns också en typ av relation mellan heterosexuella och homosexuella där tendensen till tystnad oftare än i andra borde upphävas av starkare krafter. Det är den relation mellan två som vilar på antagandet om bådas heterosexualitet, det heterosexuella äktenskapet eller parförhållandet. Vi har tidigare sett hur homosexuella kan föras in i heterosexuella relationer av bristen på medvetande om sina homosexuella känslor eller förhoppningar att de ska försvinna igen. Men väl där, i själva den heterosexuella relationen, är det naturligtvis mycket svårare än i andra relationer att dölja frånvaron av heterosexuella känslor.

(i) Har du inga svårigheter att genomföra samlag med din fru?

Nej, det har jag inte haft. Men dom blir väldigt påfrestande på något sätt ändå. Där har jag känt ett väldigt starkt krav på mig. [...] Det har väl varit så, att dom här sista femton åren har jag väl egentligen nästan aldrig tagit några initiativ, utan det är hon som på något sätt har tagit initiativet. Och jag har ställt upp mer eller mindre.

Man, 58 år

(i) Jag försökte och försökte och jag kunde ligga där i min säng och ha stark erektion, men så fort jag kröp över till henne så slaknade den där. Det gick inte, och kvällarna slutade ju med att hon vände sig bort och grät åt sitt håll och jag vände mig bort och grät åt mitt håll. Så höll vi på i femton år.

Man, 53 år

Detta i sig är förhållanden som man tydligen kan tiga om i många år. Men när de kanske tillsammans med vissa andra omständigheter väcker misstankar hos den heterosexuella parten, bryter denna nog ofta tystnaden. I åtminstone ett avseende tycks misstankarna då ofta vara felaktiga.

(i) Så frågade hon mig någon gång i slutet av vårt förhållande om jag hade någon annan tjej. Nej, sa jag, det har jag inte. Den gången tordes jag inte heller tala om det för henne.

Man, 24 år

(i) Hon sa, att nu kan du väl berätta hur det är. Var snäll och tala om, om det är någon annan. Det är lika bra det, menade hon. Så sa jag som det var. Att det var inte någon annan kvinna.

Man, 55 år

I relationer av det här slaget är naturligtvis homosexuellas farhågor att heterosexuellas kännedom om deras homosexualitet ska väcka starka reaktioner och förändra relationen mer välgrundade än någon annanstans. Homosexualiteten strider ju mot själva relationens förutsättningar. Det är orsaken till att homosexuella också där i det längsta försöker dölja sin homosexualitet.

(s) Det var dels en allmän osäkerhetskänsla beträffande mig själv och fruktan inför en oviss framtid på egen hand, dels intalade jag mig frenetiskt att jag inte kunde göra en liknande soppa av min familjs liv som min bror gjort med sitt äktenskap, dvs göra mina närmaste olyckliga genom att överge dem. Nej, genom att vara klok och förnuftig, genom att förtränga alla "onaturliga" tendenser hos mig själv, skulle jag nog kunna leva ett "normalt" liv med min familj. Och det gick! År efter år. Men allt eftersom åren gick blev jag mer och mer inbunden, mer och mer olycklig, kände mitt liv förfelat, ville helst få ett slut på allting, på något sätt.

Man, 43 år

5.8 Varför man berättar och för vem

I de flesta fall får heterosexuella kännedom om homosexuellas homosexualitet genom att de själva berättar om den. Ett grundläggande förhållande som bidrar till det är den heterosexuella kulturens hegemoni, som får heterosexuella att utgå från att alla andra är som de själva. De har svårt att upptäcka och tolka tecken som tyder på andras homosexualitet. Det här avsnittet ska undersöka vilka omständigheter som kan få homosexuella att framträda och tala om att de faktiskt finns mitt i heterosexuellas vardag.

En mycket speciell situation är den nyss beskrivna: en homosexuell lever i ett förhållande med en heterosexuell, som har starka misstankar att den förre är heterosexuellt otrogen. Då är det kanske inte alldeles nödvändigt för den homosexuelle att säga hur det verkligen är, men det finns kanske inte heller så mycket att förlora och kanske något att vinna.

(s) Efter flera års [sexuellt] misslyckande visade hon mig naturligtvis förakt och svartsjuka. Hon trodde att jag hade andra kvinnor. För att försvara mig och trösta henne berättade jag om mig själv.

Man, 49 år

Att själv berätta kan också vara ett sätt att ta sig ur andra situationer som berördes i det förra avsnittet. Om man misstänker eller vet att andra undrar över eller sinsemellan diskuterar ens homosexualitet, kan man föredra att själv berätta om den.

(i) Jag tyckte att dom andra började titta på mig och började prata bakom min rygg. Det är klart, det gjorde dom väl inte, utan jag kände det bara så. Men en dag så blev det för mycket, då [talade jag om det].

Kvinna, 40 år

(i) Om du inte talar om att du är homosexuell och dom börjar fatta misstankar om att du är det, så börjar en evighetscirkel av tissel och tassel. Därför att dom inte vet. När dom vet så är det precis som om dom accepterar det eller inte accepterar det. Men dom pratar inte om det.

Man, 55 år

I vissa situationer när heterosexuella inte vet hur det är kan homosexuella ändå vara så övertygade om att de snart kommer att få veta det, att de själva berättar för att föregripa att det blir känt på något annat sätt.

(i) Så frågade hon mig någon gång i slutet av vårt förhållande om jag hade någon annan tjej. Nej, sa jag, det har jag inte. [...] Men sen kom det ju till en punkt när jag inte kunde ljuga längre. [...] Så talade jag om det för henne. Jag visste precis vad som skulle komma att hända. Och det gjorde det också. Hon blev alldeles hysterisk och rände runt och talade om för kompisar, min familj och hela skiten, att nu var hon inte ihop med honom längre för han var homosexuell. [---] Men som tur var hann jag hem och tala om det för mamma och pappa innan hon ringde.

Man, 24 år

(i) Jag har tvingats till att berätta, eftersom jag skulle bryta ett förhållande. Då råkade jag ut för den utpressningen, att hon kunde minsann berätta det på min arbetsplats och så. Som en hämnd alltså. [---] Jag tyckte det var viktigt att jag måste hinna före. Det var en så pressad situation. Jag tänkte jag måste hinna före.

Kvinna, 26 år

Det finns helt andra situationer som homosexuella inte hittar någon annan utväg ur än att avslöja sanningen. Det är situationer där de på olika sätt får den allmänna förväntningen om heterosexualitet riktad direkt mot sig.

(s) En situation som upprepat sig, det är med kvinnor som visat ett intresse för mig. På en viss punkt så blir läget ohållbart. Jag måste berätta som det är. Då är det inte så svårt för då finns ju en positiv inställning. Då behövs det inga speciella förberedelser och inte heller några konstiga uttrycksmedel.

Man, 51 år

(i) Jag började där och jag var tretti år och jag hade ett barn. Då kommer oundvikligt frågan: ska du inte gå ut och dansa? Går du aldrig ut? Träffar du inte killar? Ska du inte gifta om dig? Och innan frågorna direkt började regna ner över mig så började jag berätta för den ena och den andra, att jag ska inte det. Utan jag lever ihop med en kvinna.

Kvinna, 40 år

(s) Jag vill att folk skall veta om det, så att jag skall slippa komma in i idiotsituationer: "oss karlar emellan, visst har hon skithäftiga bröst och visst blir man kåt av en sån tjej".

Man, 41 år

Att man saknar heterosexuella känslor kan alltså skapa situationer som man tycker att man bäst tar sig ur genom att tala om att man är homosexuell. Omvänt kan de homosexuella känslorna i sig ta sig uttryck som gör att man vill eller tycker att man måste berätta om dem.

(s) Träffade 21½ år gammal en jämnårig kvinna. Tycke uppstod. Bara positiva känslor. Förälskad, kroppsligt befriad. Fick homosexuella vänner av båda kön. Talade i glädjeyran med min mamma. Trodde mycket naivt att hon skulle bli glad över att jag såg glad ut.

Kvinna, 25 år

(i) Hon kom dit och började jobba och jag blev väldigt förälskad i henne. Det visade sig så småningom vara ömsesidigt. Jag hade väl lite svårt att låta bli att visa vad jag kände. Så jag kände en press på mig att jag var tvungen att tala om det, innan det blev snack bakom min rygg.

Kvinna, 27 år

(s) Och när min flicka lämnade mig efter 15 månader — det gav mig min djupaste sorg att arbeta mig ur — då, mitt i den djupaste bedrövelsen, när ingenting, ingenting svårare kunde drabba mig, *då* gick jag till mina kursare och visade min sorg och talade om vem *jag* är.

Kvinna, 38 år

Det finns alltså vissa ögonblick när homosexuella inte ser någon annan möjlighet än att berätta om sin homosexualitet. Det kan vara en tillfällig och särskilt tillspetsad situation som man inte kan bemästra på något annat sätt. Men det kan också vara en tidpunkt när den sammanlagda bördan av döljandets alla praktiska problem och psykiska påfrestningar inte längre blir möjlig att bära. Till slut orkar man inte dölja sig längre.

(s) [... jag var] så insnörd i lögner, att jag inte visste vem jag själv var. Då bestämde jag mej för att det inte gick längre. Jag ringde min syster och berättade allt.

Man, 21 år

(s) Det som har varit jobbigt med vårat förhållande, är att man måste ljuga för föräldrarna. En dag i november orkade jag inte med trycket hemifrån och bröt samman. [...] När jag hade hämtat mig, sa jag: "Nu eller aldrig".

Man, 17 år

(i) Det var den ohållbara situationen på båtarna [som fick mig att tala om det]. Där lever vi ett sånt komprimerat liv. Vi är ett samhälle i miniatyr. [...] Vi nöts emot varandra. Vi lär känna varandra inpå bara benknotorna. [...] Det blev absolut ohållbart för mig att ständigt och jämt fiffla med detta.

Man, 55 år

(i) Jag hade kommit fram till en punkt [...] då jag liksom inte orkade med att ha det här ensam längre. För jag har en väldigt hederlig fru. Hon är så enormt rättfram och liksom . . . Hon är hederligheten själv. Och du vet, man orkar inte gå och känna sig som en bov och bara hålla på att ljuga. Det blir fruktansvärt. Det finns inget val. Jag kom fram till en definitiv punkt där jag inte orkade längre.

Man, 39 år

Samtidigt som döljandets alla påfrestningar kan göra det nödvändigt att berätta, finns det också föreställningar om något positivt som man kan nå genom att berätta. Antingen man befinner sig i en akut kris eller inte, kan förhoppningen om en förändring till det bättre få homosexuella att öppna sig för andra.

(i) I och med att jag har varit så väldigt inlåst i den här garderoben tidigare så har jag känt mig väldigt hotad från mina föräldrar. Eftersom det är folk som har stått mig väldigt nära och som då har kunnat klampa in på mitt personliga område. Så därför har det hela resulterat i att jag har stängt dom ute från mig själv. [...] Varje form av frågor från deras sida om mitt privatliv har gjort att jag inte har kunnat prata om det, helt enkelt, även om det har varit väldigt neutrala saker tycker jag. Till exempel mina tider, det är såna saker som jag har liksom inte kunnat fatta varför jag inte skulle kunna säga det, om jag börjar klockan si eller så. Även det har alltså tagit emot på något sätt. Men nu har jag tänkt, för att komma ifrån det där så måste jag liksom tala om för dom att jag är bög. Annars så . . . Det är ett sätt för mig att återfå kontakten med dom.

Man, 39 år

(i) Det började gå så pass långt att vi nästan inte umgicks. Jag umgicks inte med föräldrarna. Jag ringde väl hem och talade om att jag levde någon gång i månaden. Han undrade vad jag höll på med, sprit och knark och gud vet allt vad dom får i hjärnan ibland. Då tänkte jag att jag skulle tala om vad det är, så slipper han ha andra funderingar över vad man gör.

Kvinna, 20 år

(s) En ytterligare situation är närmaste tjejkompisen i 10—15 år som i alla tider berättat om sina olyckor och lyckor, men som aldrig frågat hur det stod till med mina känslor. Då slutade det med den spontana explosionen. Varför undrar du aldrig över mina känslor? Och det kändes skönt.

Man, 51 år

Behovet av bättre, närmare, ärligare, mer ömsesidiga, avspända och förtroendefulla relationer till heterosexuella, rädslan för att relationerna ska dö ut eller viljan att återuppta dem kan vara det som gör att man berättar. Man vill berätta om sin homosexualitet, därför att man har ett behov av heterosexuella och vill värna om sina relationer till dem.

(i) Det har väl varit så tidvis hos mig också att dom flesta jag har umgåtts med har varit homosexuella. Jag tycker att det ger livet en lite felaktig dimension liksom. Man behöver andra kontakter.

Man, 55 år

Samtidigt är stabila relationer till andra homosexuella något som gör det lättare att framträda öppet inför heterosexuella. Det minskar utsattheten och riskerna. Om man har relationer där man känner sig ha ett värde som inte äventyras av att man framträder öppet, kan katastrofen inte bli total. Andra homosexuellas erfarenheter kan också göra det lättare att bedöma de egna relationerna till heterosexuella och konsekvenserna av att utforma dem på olika sätt.

(s) [Jag träffade en man för] 1½ år sedan och vi älskar varandra djupt. Synd bara att jag skulle behöva bli 38 år innan jag fick uppleva detta! [---] Efter detta har jag fått en annan säkerhet, jag har t. o. m. talat med mina närmaste vänner om min läggning och det har känts fantastiskt skönt.

Man, 40 år

(i) Ett mål som jag har satt upp för mig själv är att våga leva öppet så småningom. Jag tycker nog att jag har fått stöd genom att jag beundrar så många av dessa flickor, som är lojala mot sig själva och andra och går ut med sin lesbiskhet öppet. Så tycker jag att kan dom så kan jag så småningom också.

Kvinna, 40 år

I relation till heterosexuella finns det två förhållanden som gör det lättare att framträda öppet. Det första är att kunna förutsäga att man kommer att mötas av positiva reaktioner.

(i) Har du talat med någon annan [än din fru] någon gång?

Ja, det var den damen som jag talade om, det är nog den enda. För att kunna göra det så måste man kunna lita på en människa, veta ungefär deras inställning. Att inte bli helt enkelt ihjälslagen själsligt.

Man, 70 år

(i) Jag bara kände det att jag kunde göra det. Vi hade liksom så fin kontakt själsligt med varandra. Hon berättade om sina problem och jag bara kände att jag kunde berätta för henne. Det är klart att det var jobbigt innan, just det där steget att säga det.

Kvinna, 26 år

Det andra förhållandet som gör det lättare att framträda har berörts tidigare. Det är att acceptera möjligheten av negativa reaktioner.

(i) Jag har ju kommit så långt nu att dom människor som inte accepterar mig som jag är, dom får vara utan mig då. Eller jag får vara utan dom, om jag säger så. För jag menar, jag kan inte umgås nu längre med människor som inte accepterar mig som jag är. Är det några som vill ta avstånd ifrån det så får dom göra det. Det är bara sorgligt, men sant.

Kvinna, 26 år

(i) Dom som överger oss, det har jag lärt mig, jag mister inte deras vänskap. Dom är inte värda min. Det är faktum. Och då gör det ingenting att jag mister dom. Det gör ont, förbannat ont, men man överlever.

Man, 55 år

I allmänhet är det lättast att förutsäga reaktioner hos människor som man känner väl och står nära. Man vet hur de tänker i frågor som har med känslor, sexualitet och personliga relationer att göra och vilken förmåga till inlevelse i andra de har. Man vet också att de uppskattar en som den person de redan känner, även om den personen för dem är heterosexuell.

De personer vilkas uppskattning man inte är så beroende av, är i allmänhet de som man inte står i något nära personligt förhållande till. Att kunna förutsäga och att inte bry sig om är alltså två förhållanden som har tendensen att finnas i var sin typ av relationer till heterosexuella. Detta kan då leda till att homosexuella väljer att framträda öppet i antingen den ena eller andra typen av relationer.

(i) Jag började prova på människor som jag inte träffade så ofta för att se vilken verkan det skulle få. För jag tyckte att om en sån relation skulle gå i stöpet på grund av att jag berättade att jag var homosexuell, så tyckte jag att det spelade mig ingen roll. [...] Sen så blev det mer successivt så berättade jag det för folk som stod mig närmare och närmare.

Man, 29 år

Att göra så här är att ta en omväg. Ändamålet med att berätta är att få bättre och mer oförbehållsamma relationer till människor som man tycker om och på något sätt står nära. Om man först berättar för andra, är det bara för att sedan kunna göra det för dessa viktigare personer. Regeln tycks i stället vara, att man först berättar för människor som man tycker om och känner sig omtyckt av, och som man räknar med att få behålla det förhållandet till också efter att man har gjort sitt avslöjande.

(i) Jag har rätt så många heterosexuella vänner. Dom allra flesta vet inte om det.

Varför har du inte berättat?

[...] Det ligger inte på det planet. Vi pratar inte om dom sakerna när vi är tillsammans. Men jag har två heterosexuella väninnor. Jag är väldigt angelägen att dom ska tycka om mig som jag är. Med dom har jag tagit kontakt enbart för att berätta att jag är homosexuell. Det var just den typen av vän som jag brydde mig väldigt mycket om. Jag tänkte, ska dom vara vän med mig så ska dom veta så mycket som möjligt om mig.

Kvinna, 40 år

(i) Det har kommit naturligt. Men det var inte det första vi deklarerade när vi började umgås. Utan man måste känna sina vänner väldigt väl och väldigt länge förrän man talar om en sån här sak.

Kvinna, 40 år

Människor som man har svårt att förutse reaktionerna hos eller som man tror skulle reagera negativt berättar man inte heller någonting för. Det är i allmänhet också människor som man inte står särskilt nära och som man har en tendens att förlora kontakten med. Men här finns det också viktiga undantag.

Föräldrar står man alltid på något plan nära. Även om relationen inte längre är så intensiv, har den en historia som för alltid gör den viktig. Här kan man inte heller räkna med samma reaktioner som hos andra närstående personer. Vi har sett att vanliga förutsägelser är att föräldrarna ska bli oroliga och få skuldkänslor. Om man har sådana farhågor och avslöjandet inte sker i en tvångs- eller krissituation, blir föräldrarna nog sällan de personer som man talar med i första hand.

(i) Då avverkade jag dom gamla kamraterna en efter en och berättade för dom. Till slut var det bara mina föräldrar kvar.

Kvinna, 26 år

(i) Alla mina nära vänner har jag sagt det till. Utom min familj. Det har jag gjort.

Man, 39 år

(s) För övrigt anser jag att det svåraste är att berätta just för föräldrarna och nära släktingar — en uppfattning som jag tydligen delar med väldigt många.

Man, 32 år

Sina arbetskamrater har man kontakt med antingen man vill eller inte och oberoende av hur man föreställer sig deras reaktioner. De utgör också en social grupp där det kan vara svårt att isolera informationen om den egna homosexualiteten bara till dem som man vill ska få den. Negativa reaktioner från arbetskamrater kan också få mer materiella konsekvenser. Om reaktionerna blir starka och tar sig uttryck i trakasserier och utfrysning, kan den enda utvägen bli att lämna arbetsplatsen. De som också på andra sätt har makt över arbetsvillkoren kan utnyttja den makten, så att man till exempel får nya arbetsuppgifter eller inte får det när man vill ha det. Det är omständigheter som bidrar till att arbetsplatsen ofta blir den plats där homosexuella hemlighåller sin homosexualitet längst.

(s) Det svåraste steget har varit arbetsplatsen. Där är jag fortfarande smygare.

Man, 32 år

(i) Det är liksom sista stationen. Det är där jag tycker det är svårast.

Kvinna, 30 år

5.9 Att berätta och bekänna

Homosexuella berättar i allmänhet om sin homosexualitet som resultatet av ett mycket överlagt beslut, i synnerhet de första gångerna de gör det.

(s) Efter långt och modigt övervägande lyckades jag till slut samla kurage till att berätta för min bäste vän om den skamliga last jag hade inom mig.

Man, 29 år

(i) Jag var så rädd om vårt vänskapsförhållande [...] så jag ringde henne och frågade om vi kunde gå ut en kväll. Då berättade jag det för henne.

Kvinna, 19 år

Om avslöjandet inte sker i en akut krissituation är det arrangerat, i förväg bestämt och planerat. Man har valt ut vem som ska få veta, och man räknar inte med att förlora den personens uppskattning. Men det finns alltid en rest av ovisshet. Man kan ha misstagit sig. Det finns en risk och därför också ett motstånd som måste övervinnas.

(s) När jag har berättat har jag på något sätt "tagit sats".

Kvinna, 37 år

(i) Då gör jag ungefär som att jag blundar och så hoppar jag ut från tio meters höjd från en trampolin, och sen får jag se vad som händer. Så brukar jag göra. Jag föreställer mig det.

Man, 51 år

(i) Jag kände mig ungefär som jag skulle dyka i ett djupt hav, när jag tog det steget. Att jag skulle dyka i, nu eller aldrig.

Kvinna, 26 år

I vissa situationer behöver man inte heller räkna med att bli förstådd och respekterad, men man tycker sig ändå inte ha något annat val. Det kan vara nödvändigt att berätta för att kunna behålla kontakten med sina närmaste, det kan vara bättre än att de får veta det på något annat sätt, och man kan känna ett moraliskt krav att tala om det för dem det direkt berör. När man under sådana omständigheter ska berätta, kan ovissheten och oron växa till ångest. Ångesten kan komma plötsligt och oväntat och trots att man har trott sig vara säker på en positiv reaktion. Då har man ändå haft tvivel och en rädsla som man inte har varit medveten om.

(s) Jag berättade för en heterosexuell kompis till mig som jag verkligen uppskattade, att jag gillade killar. Då var jag ung. 22 år gammal. Jag trodde att han skulle reagera på ett fint sätt. Det ögonblick då jag skulle berätta var jag mycket nervös, jag kommer ihåg att jag darrade av rädsla.

Man, 27 år

(s) En av de saker som jag upplever som svårast är när jag ska berätta för någon att jag är lesbisk, det känns hemskt, jag darrar i hela kroppen. Men ändå tycker jag att det känns mest riktigt att berätta det för t. ex. gamla kompisar eller för personer som betyder något.

Kvinna, 27 år

(s) Aldrig har jag varit så rädd som när jag första gången skulle berätta för min fru att jag var bisexuell. Jag skakade i hela kroppen, och första kvällen klarade jag inte av att säga det.

Man, 36 år

(s) Fortfarande har jag svårt att tala om för en bekant sanningen. Då jag skall berätta att jag är bög så får jag en hjärtklappning som gör mig alldeles slut och låser min förmåga att uttrycka mig.

Man, 31 år

Om rädslan inte är så stor och inte tar sig ångestens kroppsliga uttryck kan den ändå visa sig som en betydande svårighet att få det som man vill säga sagt. Då närmar man sig ämnet sakta, försiktigt och antydningsvis och lyckas säga att man vill säga något viktigt långt innan man lyckas säga vad.

(i) Det var under mycket vända och utsträckt under lång tid. Jag började med att tala om att jag mådde dåligt över huvud taget. Att jag kände mig ensam och så. Hon tyckte väl antagligen mest synd om mig. Sen efter hand så fick vi mera kontakt och på något sätt lyckades jag klämma fram med det. Det var fortfarande

i samma rädsla som tidigare, men det var väl att jag stod inte ut längre att inte kunna prata om det.

Kvinna, 30 år

(i) Vi gick som katten kring het gröt, på det sättet att jag skulle berätta någonting för henne och hon försökte klämma ur mig vad det var. Till slut så frågade hon, har det möjligen någonting att göra med Tjajkovskij? Då sa jag att så var det. Det var hon alltså som till slut frågade.

Man, 64 år

(s) Den första jag berättade för var en tjej i klassen. Jag var livrädd men kände att jag skulle spricka om jag inte sa något. Jag förberedde henne som om jag hade mördat någon och var rädd att hon skulle gå till polisen innan jag äntligen klämde det ur mig.

Man, 29 år

När man bara antyder eller gör stora kringgående rörelser löper man risken att meddelandet aldrig når fram. Den som man försöker meddela kanske inte förstår, och själv vågar man kanske inte tala i klarspråk när stunden är inne.

(i) Jag har inte vågat säga det direkt då, utan jag har liksom gjort olika gester, att det är så och så, va. Försökt få henne att fråga mig, är det inte så? *Oh jo,* skulle jag säga då. Men det har inte gått. Hon har inte fattat detta.

Det är inte så att hon inte vågar fråga?

Nej, det har hon inte fattat. Sen sa jag direkt till henne, att det är så här. *Vaa?* har hon sagt då. *Nääh!* Men jag har försökt visa det så många gånger. Ah, *det* har jag inte begripit. *Det* var det sista jag tänkte.

Kvinna, 26 år

(s) Jag hade under ett längre tag på olika sätt försökt provocera dom till att fråga mig. Jag hade bilder av killar på väggarna. Lätt klädda herrar. Min mamma berättade att hon när hon städade mitt rum en gång hittade en bögtidning, men tänkte inte mer på det. Inte min son var nog tanken. Så totalt blinda kan folk vara och det på grund av att homosexualitet är så enormt okänt.

Man, 21 år

(i) Jag bar dom här knapparna där det stod *Think straight Be gay* på. [---] Jag visste aldrig om dom fattade vad det betydde. En kille kom och frågade vad det var för nånting. Då vågade jag inte riktigt säga det rent ut ändå, så då sa jag bara att det står *Tänk klart och var glad,* vilket det också betyder.

Man, 39 år

Det finns en säkrare metod, där man också slipper den omedelbara konfrontationen med den man talar till.

(s) Till slut insåg jag att jag inte kunde hålla på med mina lögner inför mina föräldrar mer, men jag visste inte hur jag skulle kunna berätta sanningen för dem. Jag bestämde att jag inte skulle säga det direkt till dem, utan att jag skulle skriva ett brev. [---] Det var en stor lättnad att lägga brevet på lådan, för då visste jag att mamma och pappa skulle få reda på det, och jag kunde inte göra något åt det.

Man, 19 år

På det sättet kan man få allt det sagt som blygsel och rädsla annars kan hindra. Det svåraste är alltså att muntligt och öga mot öga berätta om sin homosexualitet. Allra mest smärtsamt är det att berätta för någon som man har bildat en heterosexuell familj med, och då kan man knappast använda andra metoder än den direkta muntliga. Brev skriver man inte till den man delar sitt dagliga liv med, och att med tidningar, märken och

andra tecken antyda något som skakar relationens grundvalar är knappast heller möjligt.

(i) Jag vet så väl, såna här bilder som kan etsa sig in i sinnet på en. Karin satt med min lilla Sara i vår tambur där ute. Det var i siluett mot fönstret och där utanför var så grönt och vår. Jag har aldrig sett Karin så vacker som den kvällen. [...] Hon satt där och höll om våran lilla flicka och visste ingenting och var glad och positiv. Så sa jag till Karin, det är en sak jag måste få tala med dig om. [...] Har du ingen som kan passa Sara en liten stund? [...] Så tog vi bilen och åkte ut. I bilen då så säger jag bara rätt upp och ner så här, att Karin, det är en sak som jag måste tala om för dig. Som jag väl egentligen har varit halvt medveten om i hela mitt liv, men det är väl först nu efter tretti år som jag har kommit underfund med hur det egentligen står till. Och det är det att jag är . . . Nej, jag vet hur jag började. Jag frågade Karin så här, hur upplever du ett handikapp hos en människa? Och då sa Karin, ja, vad menar du med det, vad menar du med handikapp? [...] Ja, låt oss säga ett känslomässigt handikapp kanske, sa jag, försökte jag styra in det på. Så sa hon, ja, jag vet inte för jag har inte upplevt det. [...] Då sa jag så här. Vet du då, sa jag, att du är gift med en person som är handikappad. Vad säger du? Ja, jag är homosexuell, sa jag.

Man, 39 år

Att berätta att man är homosexuell på de sätt som har beskrivits här har karaktären av att göra en bekännelse. Man förbereder den som ska få veta, ber om ett samtal och låter förstå att man har något mycket viktigt att berätta. Man verkar spänd, plågad eller upprörd, tvekar eller har svårt att finna ord. Sättet att berätta säger att det handlar om något problematiskt, dramatiskt, omvälvande eller fruktansvärt.

Meddelandets karaktär av bekännelse är svårfrånkomlig, åtminstone i en nära personlig relation, och ofrånkomlig i den relation som utgår från bådas heterosexualitet. Homosexualiteten är ett viktigt, tidigare okänt och dolt faktum, som den homosexuelle också brukar ha ett starkt behov av att tala mycket om. Men samtidigt känns bekännelsens situation felaktig, orättvis och svår; det är som om man ska bekänna ett brott eller en synd, och heterosexuella behöver aldrig på samma sätt bekänna sin sexualitet.

(i) Jag tycker det är jobbigt att man ska behöver bekänna. Det är precis som om man ska bikta sig själv på något sätt.

Kvinna, 20 år

(s) [...] jag vill inte bli förnedrad av den situation att behöva "tala om" i ett allvarligt ögonblick. [... Det är] inget konstigt och [...] inget allvarligt. Jag vill inte "bekänna" min "skuld".

Man, 21 år

Ett sätt att minska dramatiken och meddelandets karaktär av bekännelse, men utan att helt undkomma den, är att utnyttja tillfällen när det känns mer naturligt att berätta. Det kan vara när den andra har lämnat ett förtroende, öppnat sig och talat om sina innersta, hemligaste och svåraste tankar. Då är bekännelsen åtminstone ömsesidig.

(i) Hon pratade om sina problem och sen så blev det väl då att jag kunde prata om mina också. [...] Jag visste att jag kunde säga det. Det kände jag. Eftersom hon kom med sina problem, och dom var ju inte så små direkt, då tyckte jag att jag också kunde göra det lite grann. Det gick ju hur bra som helst.

Kvinna, 27 år

(s) Många gånger hade jag beslutat att tala men aldrig vågade jag. En livslång tystnad kommer man inte lätt över. Det var först när han blev livsfarligt cancer-

sjuk som vi kom varandra närmare. Han släppte fram sin dödsångest och jag vågade släppa fram min plåga.

Man, 51 år

Andra tillfällen är när människor talar om kärlek och sexualitet och utgår från att den de talar med liksom de själva är heterosexuell, eller när de — under samma förutsättning — direkt talar om homosexuella.

(s) Under många, många år höll jag effektivt käften om min homosexualitet, även inför nära vänner. Numera berättar jag för en och annan, men helst bara när ett lämpligt tillfälle dyker upp — dvs. när det faller sig naturligt, osökt, icke-dramatiskt. Det kan ibland vara en ganska fantastisk sorts skräckblandad lustkänsla att kasta ur sig "avslöjandet". [...] Jag satt och pratade med en f. d. arbetskamrat en kväll. [... Hon] började berätta om hurusom hon åkt tåg en gång och kommit att sitta mitt emot en [annan kvinna . . .]. "Men", sa hon, "det var så jobbigt, för hon *tittade* så hemskt på mig." [. . . Hon var säkert] lesbisk, trodde f. d. arbetskamraten. "Och förresten, är du rädd för lesbiska tjejer på något sätt?" frågade jag. "Nja, jag vet inte. Jag känner inga," sa hon. "Jo, men du känner ju mig," sa jag (med ovannämnda skräckblandade lustkänsla). [---]

På jobbet [...] har jag egentligen bara berättat om min homosexualitet för en kvinnlig kollega. [---] Anledningen var dels att jag var bubblande nyförälskad, vilket hon redan hade noterat, dels att jag blev så irriterad över att hon tog för givet att det var en han jag hade ihop det med. Så jag visade kort på damen i fråga — och så blev det naiv men vänligt sinnad utfrågning, då.

Kvinna, 35 år

När kärlek och sexualitet, heterosexuell och homosexuell, kommer på tal är det det givna tillfället för homosexuella att berätta om sina känslor. Det är också i sådana situationer som man kan hitta undantag från reglerna, att homosexuella bara berättar efter noggrannt övervägande och bara för sina närmaste vänner och familjemedlemmar. Det händer att homosexuella berättar utan att ha bestämt sig i förväg och utan att ha inväntat det rätta tillfället. När tillfället kommer utnyttjar de det, men utan att det var något de hade satt sig i sinnet att göra. Då sker avslöjandet utan den vånda som det annars brukar vara förenat med, och det beror nog också på att de som får veta det på det här sättet sällan är de första och sällan de som betyder mest för den som berättar.

(i) Vi skulle ha klassfest och skulle gå på Kongen och dansa. Det är en sån där dansrestaurang. Vi var fyra eller fem stycken tjejer som satt då vi samma bord och sprang på damernas och skulle göra sig snygga och så där då. Jag hade fått, jag var absolut inte onykter, men jag hade fått ett par glas i mig, så jag var nog lite frispråkig. Då liksom helt plötsligt så sa jag bara det att, ja, jag tycker inte egentligen det här är så roligt, för jag föredrar att dansa med tjejer. Och så sa jag då att jag är homosexuell och sen var det liksom inte mer med det. [---].

Var det på något sätt planerat eller övertänkt då när du sa det, eller blev det bara så?

Nej, det var det inte alls. Det bara blev så. Beroende på antagligen att jag hade fått några glas i mig. Men samtidigt tyckte jag att det var väldigt skönt.

Kvinna, 26 år

(i) [Det var en kvinna som vi umgicks med.] Då såg vi en film om Oscar Wilde här en kväll och då var det apropå att ta upp problemet. Då frågade vi henne direkt ut vad hon tyckte om homosexuella relationer. Då sa hon att hon kände faktiskt homosexuella män. Har du nånsin tänkt på oss här, sa vi då. Ja, det hade hon väl misstänkt. Sen kom vi till att diskutera det vidare och så kom det liksom naturligt.

Hade ni planerat att berätta det innan?

Nej, det kom spontant. Filmen medverkade till att vi kom in och talade om detta. Hon hade väl haft dom tankarna ganska länge, men hon hade inte velat säga nånting.

Kvinna, 40 år

(i) Det var i fritidsnämnden [...]. Då var det en av ledamöterna [...] som sa där, att enligt statistiken så skulle var sjätte manlig individ vara bög. Kan den som är bög resa sig upp? Och jag reste mig naturligtvis upp. [...] Javisst, vad vill du? Det var lite grann så där, en pinsam tystnad en stund då.

Man, 42 år

I de här situationerna finns det fortfarande kvar ett moment av bekännelse; man gör i någon form påståendet *jag är homosexuell.* Ytterst har det sin orsak i att det är situationer som utspelar sig i en heterosexuell kultur, där det finns en allmän förväntning om att människor är heterosexuella. Men det finns också en situation där man inte bekänner sin homosexualitet, utan att heller dölja den.

(s) Helst skulle jag önska att det var så att man inte alls "avslöjade" sin s. k. läggning, men heller inte dolde den, utan pratade utan spärrar även om sitt kärleksliv, när sådana ämnen kom på tal. Då skulle det snart framgå att man hade en annorlunda inriktning än den etablerade, folk skulle förmodligen fråga om man var homosexuell, och man kunde svara sanningsenligt. (Fast man riskerar förstås den blåsningen att ingen någonsin ställer frågan och folk i stället ägnar sig åt skvaller bakom ens rygg ...) Vad man skulle vinna vore en avdramatisering av "problemet" — man skulle slippa det där med "snälla du, jag har något (underförstått: förfärligt) att berätta för dig".

Kvinna, 35 år

(i) Som till exempel häromdan när jag skulle träffa Ingrid. Jag var jätteglad och upprymd när jag skulle träffa henne på middan. Det händer inte så ofta att det kan klaffa så bra. [...] Det var några som frågade mig, ska du följa med oss, vi ska gå och äta. Nej, sa jag, jag ska gå och träffa min kompis. Alltså, jag skulle kunna, jag skulle kunna, ja, jag vet inte vad jag skulle kunna göra. Jag kände mig så eländig. Jag satt och tänkte, varför säger jag så. Då tyckte jag illa om mig själv. [---] Jag vill komma dithän att jag säger, ja, jag ska gå och träffa min sambo, som jag bor tillsammans med. Så säger man ju i ett heterosexuellt förhållande. Jag ska gå och träffa honom nu, han som jag bor tillsammans med, eller hon som jag är gift med eller, ja ...

Kvinna, 26 år

Att varken bekänna eller dölja är svårt. Det kräver de rätta orden och det kräver medvetenhet och ansträngning, när man en gång har växt in i döljandets livsmönster.

(s) Tänker inte så mycket på att inte "försäga" mig längre — eller rättare sagt, jag tänker på att jag inte ska tänka på att inte försäga mig.

Man, 29 år

Om man lyckas med det och slutar att dölja, undvika och ta alla de hänsyn som man alltid har tagit, är det inte säkert att människor verkligen förstår att man är homosexuell. Och om de skulle förstå, kan man inte heller vara säker på att få se några märkbara reaktioner eller få prata igenom saken med dem; att inte bekänna är att inte själv ta initiativ till samtal om sin homosexualitet. Det fungerar knappast heller i förhållande till människor som man har känt länge och som alltid har uppfattat en som heterosexuell. I sådana relationer blir det oundvikligen ett "avslöjande" av ett tidigare dolt, omvälvande faktum. Att varken bekänna eller dölja kan man alltså bara göra i nya bekantskaper, det vill säga

inför människor som man ännu inte har några djupare relationer till och inte är känslomässigt beroende av.

5.10 De faktiska reaktionerna

Viktiga förhållanden som bestämmer vilka reaktioner homosexuella kommer att möta hos heterosexuella när deras homosexualitet blir känd har beskrivits i de föregående avsnitten. Det är oftast medvetna handlingar från homosexuellas sida som gör heterosexuella medvetna om deras homosexualitet. När det inte är det, blir resultatet ofta ömsesidig tystnad. Homosexuella vet inte eller är inte säkra på att heterosexuella vet, och heterosexuella är inte säkra på att homosexuella verkligen är homosexuella. Och även om båda parter vet vad den andra vet eller är har de ofta svårt att tala om det.

Homosexuella berättar i allmänhet avsiktligt och överlagt för heterosexuella att de är homosexuella. De väljer ut vilka som ska få veta, och de gör det efter att ha gjort en bedömning av vilka reaktioner de kommer att få, och efter att ha vägt det mot alla de praktiska anpassningar och psykiska anspänningar som det medför att dölja sin homosexualitet. Homosexuella framträder som homosexuella i tron att deras relationer till heterosexuella snarare ska förbättras och utvecklas än försämras och avbrytas. Men det hindrar inte att de i det ögonblick de framträder kan vara mycket rädda och ångestfyllda, eftersom de aldrig kan vara fullständigt säkra på att inte mötas av fientliga och avståndstagande reaktioner.

Enkätsvaren på frågor om vilka reaktioner man verkligen har mött hos heterosexuella redovisas i tabellerna 5.4 och 5.5 På varje fråga har det varit möjligt att svara med flera svarsalternativ, vilket gör att procentsummorna överstiger 100. (I nästa avsnitt kommer dessa faktiska reaktioner att jämföras med de förväntade så som tabellerna 5.2 och 5.3 på sidan 472 beskrev dem.)[1]

Tabell 5.4. Bekantas och arbetskamraters faktiska reaktioner. Procent

	Bekanta	Arbetskamrater
Visat förståelse	41	43
Visat intresse, ställt frågor	52	51
Gett *mig* förtroenden, kommit mig närmare*	39	—
Tyckt synd om mig	11	4
Inte trott på det, inte tagit det på allvar	19	8
Blivit besvärade, generade	15	12
Börjat tala om något annat	8	5
Inte visat någon reaktion alls	19	28
Blivit ovänliga, visat sitt förakt	4	2
Dragit sig undan, undvikit fortsatt kontakt med mig	11	6
Försökt få bort mig från mitt arbete (min skola)	—	2
	219	161
* endast i lilla formuläret och om bekanta.	N = 1 076	N = 308

[1] *Hur har dina heterosexuella bekanta reagerat, när de har fått veta eller börjat förstå att du är homo/bisexuell?/vilken sexuell inriktning du har? Ange den vanligaste eller de vanligaste reaktionerna.* Stora resp. lilla formuläret.

Hur har dina arbetskamrater (studiekamrater) reagerat, när de har fått veta eller börjat förstå att du är homo/bisexuell? Stora formuläret.

Svaren om arbetskamrater kommer bara från det stora formuläret och gäller liksom de andra den vanligaste eller de vanligaste reaktionerna. I det lilla formuläret gällde frågan om arbetskamrater i stället om man överhuvudtaget har mött någon negativ reaktion.[1] 24 procent av de 477 som har haft eller har arbetskamrater med kännedom om deras homosexualitet svarar, att åtminstone någon har varit ovänlig eller fientlig eller undvikit kontakt med dem. 15 procent svarar att någon eller några har varit ovänliga eller fientliga och 11 procent att någon eller några har undvikit kontakt (4 procent svarar både och).

Föräldrarnas inställning i tabell 5.5 redovisas bara för dem som säger att deras föräldrar vet och inte bara anar att de är homosexuella.[2]

Tabell 5.5. Föräldrars faktiska inställning. Procent

	Mor	Far
Är förstående	54	43
Är orolig för min skull	25	12
Tycker synd om mig	8	8
Har skuldkänslor	23	13
Vill få mig "botad"	12	11
Låtsas inte om det	19	33
Tror det inte, tar det inte på allvar	8	10
Tycker illa om mig	1	1
Vill bara ha begränsad kontakt eller ingen kontakt alls med mig	1	3
Jag vet inte vilken inställning hon/han har	4	10
	155	144
	N = 245	N = 174

Det allmänna intryck som tabellerna ger är att homosexuella möter positiva reaktioner hos heterosexuella. Det är ofta också så homosexuella med egna ord sammanfattar sina erfarenheter.

(i) Jag har inte upplevt något annat än att vi har accepterats av vänner och bekanta.

Kvinna, 26 år

(i) När jag sitter och funderar nu så tycker jag att jag bara har positiva erfarenheter av när folk har fått veta vem jag är.

Man, 55 år

(s) Jag har aldrig träffat någon som har varit otrevlig mot mej p. g. a. min homosexuella läggning. Har aldrig heller blivit illa bemött för detta men har alltid haft en skräck för att bli det.

Kvinna, 28 år

(s) Jag hade själv accepterat mig som jag var och det var på något sätt självklart att de som stod mig verkligt nära också skulle veta vem jag verkligen var. Förvåning men förståelse har jag mött — dom känner mig alltför väl för att låta en sån här sak påverka dom, tror jag.

Man, 39 år

När de erfarenheterna är givna förlorar också det ögonblick då andra får veta mycket av sin dramatik.

[1] *Har någon arbetskamrat (studiekamrat) bemött dig ovänligt eller fientligt eller undvikit kontakt med dig, på grund av din sexuella inriktning?* Lilla formuläret.

[2] *Vilken inställning har din mor och din far till det faktum att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret.

(s) Sedan har jag berättat om min bisexualitet/homosexualitet för cirka 20 vänner. Ingen har varit avvisande, flera har varit direkt positiva. Och nu är det inte alls svårt för mig att berätta om det.

Man, 36 år

(i) Jag var väldigt nervös i början. Först tog jag mina vänner, tänkte att dom här kan jag ju lita på. Det gick bra. Då fick man liksom mod att gå vidare.

Kvinna, 22 år

(i) Med varje positiv erfarenhet man får allt eftersom man talar om för folk att man är bög, desto lättare blir det. [...] Så får man också den tryggheten att om den här personen då skulle förkasta mig så spelar det ingen roll, för jag har redan hängt upp mig så att säga på många andra. Det finns så många andra som accepterar det. Det spelar mindre roll. Fast det fortfarande kanske är så där att det kan ta emot lite.

Man, 39 år

Den bild som tabellerna ger av heterosexuellas reaktioner har många brister, som illustrerar svårigheterna att studera komplexa företeelser med statistiska metoder. Vissa svarsalternativ beskriver ett yttre beteende — *börjat tala om något annat, dragit sig undan* — medan andra beskriver tankar och känslor i iakttagarens tolkning — *visat förståelse* (ett olyckligt ordval som redan har kommenterats), *visat intresse, tyckt synd om mig, blivit besvärade* osv. Därför är det också oklart hur vissa svarsalternativ förhåller sig till andra. De som har dragit sig undan kan ha gjort det därför att de har känt sig besvärade eller som en demonstration av förakt. De som har börjat tala om något annat kan ha varit besvärade eller totalt ointresserade. Och man kan undra om det att börja tala om något annat är att inte visa någon reaktion alls.

En väsentlig brist i tabellerna är att de saknar en tidsdimension. De visar inte om heterosexuellas förhållningssätt förändras över tiden. Det är ju tänkbart att den som först blir generad sedan blir intresserad och börjar ställa frågor, och den som först inte tror på det kan sedan inse att det är allvar, och så vidare. Men man ska också lägga märke till att tabellerna avser olika tidpunkter: tabellen om bekanta och arbetskamrater det ögonblick när de fick veta, och tabellen om föräldrar den tidpunkt när frågan besvarades (bland annat därför överensstämmer inte heller svarsalternativen helt). Genom att tabellerna samtidigt avser olika personer ger de ändå inte möjlighet till jämförelser över tiden, och då inte heller riktigt mellan personer.

Heterosexuellas reaktioner bestäms på många sätt som tabellerna inte visar av karaktären hos den tidigare relationen till den som de får veta är homosexuell. Om det har varit en nära vänskap som de heterosexuella har uppfattat som mycket öppenhjärtlig och förtrolig, eller om det har funnits ett sådant känslomässigt engagemang som föräldrar har i sina barn, kan de heterosexuella känna sig misstrodda, vara förebrående och ha svårt att förstå varför de inte har fått veta det tidigare. Det är också en av många reaktioner som saknas i tabellerna.

(i) Sen när jag äntligen berättade det för honom då blev han så besviken. För han sa att vi har ju varit så nära och det här skulle du väl kunna ha berättat för mig.

Kvinna, 30 år

I de nära relationerna är sannolikheten också störst att de heterosexuella redan har anat sig till eller förstått det som de sedan får bekräftat.

(i) Jag tänkte, med nervositeten i halsen ungefär, nu slänger jag ur mig det här så får hon säga vad hon vill. Spottar du på mig så skiter jag fullständigt i det. Och då

säger människan, har du inte kommit på det förrän nu? Det har jag vetat länge.
Kvinna, 27 år

(i) Så var det då med stor födslovånda jag ringde till min gode vän. [...] Då försökte jag liksom värka fram det här då. Så sa han, jag tror inte att du behöver säga vad det är du vill säga, för jag vet vad det är. Du är homosexuell.
Man, 39 år

Reaktionen hos heterosexuella kan då vara en känsla av befrielse över att det länge osagda har blivit sagt. Men de kan också känna sig delaktiga i ansvaret för den långa tystnaden och då kanske ha lite svårt att erkänna att de faktiskt visste eller hade ställt sig frågan.

(s) [...] jag berättade det hela i samband med att jag var uppriven efter att ha blivit lämnad av en älskad kvinna. Min mamma ställde några trevande frågor, jag svarade sanningsenligt, och så berättade mamma saken för pappa. Båda tog det lugnt och sa att de var glada att det hela äntligen blev uttalat — de hade haft sina aningar någon tid.
Kvinna, 35 år

(i) Jag frågade, det måste du väl ha förstått, anat. Men det ville hon inte medge. Men det tror jag ändå, för hon har arbetskamrater som hon förstår är homosexuella.
Man, 40 år

I relationer där det inte har funnits samma krav på långt gående uppriktighet och oförbehållsamhet kan reaktionen i stället för förebråelse eller lättnad bli uppskattning och glädje över att ha fått ett förtroende och ha lärt känna en människa bättre.

(i) Först blev hon väldigt stolt över att jag berättade det för henne. Hon uppfattade det som ett väldigt personligt förtroende. Det var det ju också. Det tyckte jag kändes skönt.
Kvinna, 22 år

(i) Jag har upplevt det, att människor tycker om när man är ärlig.
Kvinna, 26 år

Många av de intervjuade och dem som har skrivit något om vänners och bekantas reaktioner beskriver reaktionerna på ett sätt som ger intrycket, att de sällan är häftiga och dramatiska utan ofta är ganska svaga, obestämda, otydliga, osäkra och tillbakahållna. Det är nog också till stor del den sortens reaktioner som avspeglar sig i enkätsvar som *inte tagit det på allvar, blivit besvärade, börjat tala om något annat* och *inte visat någon reaktion alls*. Intrycket gäller inte i samma utsträckning reaktioner från föräldrar och andra som man står mycket nära. Reaktionens styrka och uttrycksfullhet bör då delvis ha något med relationens närhet att göra.

(i) Hon reagerade nog.., jag vet inte hur hon reagerade. Hon kanske tänkte väldigt mycket själv, va.
Kvinna, 26 år

(i) Så sa han, varför har du såna böcker? Ja, sa jag, jag är sån. Det var liksom det första. Det var redan [tidigt på 50-talet].

Kommer du ihåg vad han sa då?

Jo, han sa så här, det kommer jag så väl ihåg. Ja, det är väl ingenting med det, sa han.
Man, 59 år

(i) Vad sa din bror när du berättade det?

Han är rätt rolig. Han tittade på mig och så sa han, jaha, det var ju bra, och så klappade han mig på huvudet. Och så fortsatte han läsa boken.

Kvinna, 22 år

(i) Min chef där på vaktbolaget visste om min läggning [...] men gjorde liksom ingen affär av det. Utan sa att alla har vi våra bekymmer. Så är det bra med det.

Man, 31 år

(i) Far är död nu, men jag har alltid haft ett bra förhållande till dom. Så jag sa att så och så är det. Ja, ja, sa farsan, var och en lever sitt liv. Det är ju bara till att acceptera.

Man, 42 år

(i) Hur reagerade dina arbetskamrater [på sjukhuset]?

Det var ingen reaktion alls. Det är väl i och för sig värre att råka ut för ingen reaktion alls än att råka ut för en reaktion. Om någon säger att det är äckligt eller så, då kan jag ju gå till angrepp mot dom och fråga, varför tycker du det? Skulle inte jag kunna få vara som jag är? Men man får en form av likgiltighet. Ja, vad är det med det? Vad har jag med det att göra?

Kvinna, 27 år

(i) Dom har reagerat lugnt, sansat och registrerande. Uttalat sig mer eller mindre förstående. Jag har inte blivit bortstött.

Har dom velat prata om det? Har dom blivit intresserade och undrat hur du har haft det och så?

En har visat sig intresserad så och velat fråga mer om det så att säga. Dom andra har varit mottagare bara. Registrerat.

Man, 53 år

(i) Har folk liksom varit nyfikna och så där, börjat fråga som jag gör? Om hur det är?

Nej, det har dom inte.

Det har mer passerat så där?

Ja, och det viktiga är att dom har varit glada för att jag har berättat det. [...]

Är det ingen som har haft svårt att ta det, blivit lite besvärade? [...]

Jo, det är väl många som liksom inte vet vad dom ska säga för nånting eller hur dom ska reagera. Och som jag tror, dom undrar väldigt mycket och vill prata, men att dom inte vågar för dom är rädda för att såra mig.

Man, 29 år

Dessa som det verkar svaga och odramatiska reaktioner bör till en del ha sina orsaker i de förhållanden som beskrevs i kapitel 2. Homosexualitet är för många någonting främmande och okänt, som de aldrig tidigare har kommit i kontakt med. Upplysningen att någon de känner är homosexuell gör dem då osäkra; de hamnar i en ovan och oväntad situation, som de inte vet hur de ska hantera, och som de kanske vill lämna så snabbt som möjligt och utan att avslöja alltför mycket av sin osäkerhet. Homosexualitet kan också ha varit något som tidigare har ingett dem ett visst obehag. Där har funnits något som inte stämmer, det har varit någonting felaktigt och onaturligt. I tankarna har det kanske mest tagit gestalt av en sexuell akt. Sådana bilder och känslor ställs nu plötsligt mot bilden av en människa som finns i den egna vardagen, och som man har lärt känna och hyser sympati för. Svårigheterna att förena dessa olika mentala bilder kan vara stora. Det skapar förvirring och en rädsla att med obetänksamma reaktioner göra den som har visat sig som homosexuell ledsen.

I själva verket kan då situationen också för heterosexuella vara dra-

matisk, men deras strävan blir att göra den så odramatisk som möjligt, att bemästra och kontrollera den. När det lyckas verkar deras reaktioner svaga och neutrala, utan att egentligen vara det. Men det är inte heller alltid det lyckas.

(i) Det är ju många som skäms om man säger det till dom. Dom vet inte var dom ska ta vägen. Sitter och blir blodröda i ansiktet och har ingen aning om vart dom ska ta vägen. Verkligen sitter och skruvar sig i soffan.

Man, 24 år

Ett sätt att hantera den oväntade, konfliktfyllda och förvirrande situation som uppstår när någon man känner säger sig vara homosexuell, är att bortse från upplysningen. Man vill inte tala om och tänka på det. Mest radikal är den reaktionen när man inte heller vill tro det.

(i) Han tyckte uppenbarligen att det var väldigt läskigt, homosexualitet överhuvudtaget. Ville inte identifiera mig med den gruppen.

För dig tyckte han ju om?

Ja, sån kunde ju inte jag vara.

Kvinna, 31 år

(i) Några kompisar reagerade som om dom inte trodde på mig. Det är för att jag har spelat det heterosexuella spelet till överdrift ibland, spexat och så på fester.

Kvinna, 20 år

(s) Jag berättade det hela också för en mycket god, manlig vän, som jag känt i nästan hela mitt liv. Vi har tillhört samma "gäng" mer eller mindre genom åren och delat glädje och sorg, alltid varit ärliga och raka mot varandra. Hans kommentar var genast att jag såg inte *sådan* ut, med mitt kvinnliga utseende och sätt var det *omöjligt*.

Kvinna, 36 år

Att vägra tro det kan vara ett sätt att upprätthålla de gamla föreställningarna om å ena sidan den person man känner och å andra sidan homosexualitet. Man slipper den mentala omställning som det innebär att förena dem. Men det kan också vara en svårighet att inse, att homosexualitet verkligen är någonting som existerar på riktigt.

(i) På något vis är det delvis den reaktionen att dom inte tar det riktigt på allvar. Att det är en tillfällig grej. Dom respekterar det, men dom kanske förväntar sig att jag ska gå över till att leva heterosexuellt igen.

Kvinna, 29 år

(i) Just det där när man märker att dom på något sätt skulle ha den här uppfattningen, att det där är väl ändå bara någon tillfällig nyck du har. Det gör ju mig vanmäktigt rasande, det måste jag säga.

Man, 26 år

(s) Trots att de alltså vet, att jag är bög, förutsätter de i olika sammanhang, att jag innerst inne ändå är heterosexuell. Det visar sig i kommentarer typ: "Ja, då var du väl glad, ensam med en så snygg tjej."

Man, 39 år

(s) Det händer ibland att folk inte riktigt förstår att jag faktiskt är homosexuell fast jag säger det. Det är mycket jobbigt. De vägrar att begripa det. Då tycker jag att de är konstiga.

Man, 41 år

De reaktioner som har karaktären av ett *jaså* kan dölja en inre dramatik och förvirring eller tvivel på att påståendet är allvarligt menat. Men de kan också vara ett uttryck för det som de ofta är menade att vara — att man inte lägger så stor vikt vid det man har fått veta.

(s) [Berättade för närmaste tjejkompisen.] Positiv reaktion men mest av allt detta: än sen då? Det har jag mött så ofta. Det beror på att det är svårt att föreställa sig vilken betydelse den sexuella inställningen har.

Man, 51 år

(i) Dom flesta säger inte så mycket om det, utan dom vet inte riktigt vad dom ska säga. [---] Jag vill inte säga att dom inte bryr sig om det, men många kanske inte förstår sig på vad det är för nånting. Det tror jag är den vanligaste fördomen mot homosexuella och homosexualitet — att folk inte har riktigt klart för sig vad det handlar om.

Man, 29 år

Det är svårt för heterosexuella att föreställa sig vilken betydelse homosexualiteten har för en människas livssituation — hur det är att ha homosexuella känslor i en heterosexuell kultur. De ser inte vidden i det som de just har fått veta och kan i stället uppfatta det som en onödig och ovidkommande upplysning. Någon har börjat tala om sitt sexualliv, vilket kan vara både malplacerat och pinsamt.

Bakom de behärskade eller besvärade reaktionerna kan det också ligga andra missuppfattningar. När någon säger sig vara homosexuell uppstår det möjligheter av sexuella relationer som inte tidigare har funnits.

(s) Oftast blir kvinnor mindre förstelnade än män av ett sånt besked. Männen tror jag framförallt blir rädda för att jag har angreppsplaner på deras dygd.

Man, 28 år

(i) Vi har umgåtts, [...] jag har suttit barnvakt åt dom och det ena med det andra. Och jag hörde en kommentar. Han fick på andra vägar höra att jag är homosexuell [...]. Så sa han, ja, hade jag vetat det så vete fan om jag hade vågat gå hem till honom ensammen. Och det är en stor stöddig varvsarbetare, en sån där bamsebjörn, som kunde vända upp och ner på mig med en hand.

Man, 55 år

(i) Den här mannen jag talade om som är god vän till mig, hans fru och jag har känt varandra sen vi var sexton år. Han reagerade så, att han ville inte att hans fru och jag skulle träffas. [...] Det tyckte han var hemskt jobbigt. Han var säker på att jag skulle kasta mig över henne.

Kvinna, 40 år

(i) Jag har några väninnor som jag har umgåtts med länge. Innan dom visste att jag var lesbisk så kunde jag umgås hur mycket som helst med dom. Man sov över hos dom och så där, och man satt och pratade till klockan två och tre på natten. [...] Men från den dagen man säger att man är lesbisk då får man inte stanna kvar längre. Jag har försökt prata med dom och sagt att det finns ju ingen som helst anledning för dig att reagera annorlunda. Du har ju känt mig i åtta år eller nåt sånt. Jag har aldrig varit intresserad av dig. Jag känner inte så för dig. [---] Men oftast så kan man ju ha kvar alltså samvaron. Det är bara det att man vet att när klockan är halv tolv så måste man gå hem. Man kan inte sitta kvar längre här. Man måste se till att man tar sista bussen hem, för annars känner dom sig hotade, va. [---] Fast så är det ju dom som blir på nåt vis lite konstigt förtjusta i alla fall.

Som kan flörta lite eller . . ?

Ja, det finns ju såna som alltid gör det. Anne till exempel, som alltid ska flörta. Hon är gift och så där. [...] Men när det kommer till kritan då är hon inte alls med på noterna. Men hon vill gärna leka leken.

Kvinna, 30 år

(i) Jag har en ganska rolig historia. Det var faktiskt min skolkompis. Vi satt och resonerade om det en gång och hon ställde väldigt intima frågor. Jag fick ju avstyra en del av dom med att det där kan du väl räkna ut själv. Men så frågade hon mig rent ut, har du nånsin varit kär i mig? Nej, bevare mig väl, sa jag, det har

jag väl inte. Min kompis blev jättesur efter det. Min syster då, har du varit dragen till henne? Jaa, det var lite en gång, när jag var nitton år. Ja, det kan jag tro. Hon har alltid var mer attraktiv än jag. Men just det att hon var mycket förnärmad över att jag liksom inte hade haft såna känslor för henne. Jag trodde tvärtom att hon skulle vara jätteglad.

Kvinna, 40 år

I de här exemplen finns det en skillnad mellan könen. Både män och kvinnor blir skrämda av att någon som de inte alls har föreställt sig kanske vill ha sexuellt umgänge med dem. I allmänhet är det en missuppfattning, men den kan göra dem spända och besvärade och få dem att dra sig undan. Å andra sidan är det bara kvinnor som känner en spänning i att kunna vara åtrådda och ha attraktionskraft på människor som de inte trodde kunde ge dem den upplevelsen — eller som blir missnöjda för att de inte får den. Antagligen är den skillnaden i exemplen inte alldeles slumpmässig. Av kapitel 2 framgår det också, att det finns en viss skillnad mellan mäns och kvinnors sätt att uppfatta homosexualitet. Män ser det lättare som sexuella handlingar och kvinnor lättare som känslor av längtan och förälskelse.

Det här är känslor som kan uppstå hos heterosexuella av samma kön. I förhållande till heterosexuella av motsatt kön upphör i stället möjligheten av sexuella relationer.

(i) Hennes reaktion var ju det att [...] hon föll mig om halsen och så sa hon så här. Vad jag är lycklig att du är homosexuell. Tänk, nu kan jag krama dig precis hur mycket jag vill, utan att det är något farligt längre.

Man, 39 år

(i) Man har en helt annan inställning till tjejer också. Jag har jättemånga tjejkompisar som trivs i mitt gäng, för dom slappnar av i vårt gäng, va. [...]

Har det att göra med att dom inte blir möjliga sexualobjekt för dig eller . .?

Det är väl en av sakerna. Men det hänger väl också lite ihop med att i och med att dom är sexualobjekt för andra killar så ska dom [killarna] försöka spela upp för dom och sånt som tjejer tycker är jobbigt. Och sen har jag inte heller dom där åsikterna som karlakarlar har om tjejer. Alltså jag går inte på som dom gör.

Man, 24 år

Men det är inte heller alltid heterosexuella riktigt inser att möjligheten av sexuella relationer har upphört.

(i) Den ene av mina vänner, han tyckte att det var spännande. Tyckte att det var spännande med två flickor tillsammans, att det var sexuellt spännande. Den andre sa inte så mycket.

Kvinna, 40 år

De uteblivna, avvaktande, återhållsamma och vagt positiva "yttre" reaktionerna kan framkallas av eller vara försök att dölja en rad "inre" reaktioner: förvirring och osäkerhet, rädsla att säga något förhastat och sårande, oförmåga att sätta sig in i homosexuellas situation, rädsla för potentiella sexuella relationer m. m. Denna skillnad mellan det yttre beteendet och de tankar och känslor som det är ett resultat av kan skapa frågor och misstankar hos homosexuella.

(i) Det vet man aldrig vad folk tänker. Men jag är själv misstänksam om dom säger, det går väl bra det också eller nåt i den stilen, och sen diskuterar man det inte mer.

Man, 34 år

(i) Man är ändå inte helt säker på hur dom uppfattar det, va. [...] Det är inte säkert att dom accepterar det ändå innerst inne. Fast dom säger det. Det är så vanligt att folk säger att visst accepterar vi det. Men gör dom det?

Kvinna, 33 år

(s) Många [på arbetet] vet det eftersom jag sagt det. En allmänt liberal atmosfär. Men sedan är frågan [...] hur sanningen används, när X intrigerar svårt mot mig och skriver ilskna öppna brev om åtgärder jag varit inblandad i som han inte gillar. Frågan är, om det finns i bakgrunden när assistenten Y är ovanligt svår att få en naturlig kommunikation med.

Man, 51 år

När homosexuella efter stor tvekan och många tankar och förberedelser, åtminstone de första gångerna, tar det betydelsefulla steget att berätta om sin homosexualitet, vill de nog i allmänhet inte mötas bara av positiva utan också av tydliga, uttryckliga och uppriktiga reaktioner. Att bara få ett svagt, försiktigt och förbehållsamt gensvar mest i förbigående är då en besvikelse.

(i) När jag till exempel talade om det för min bäste vän [...] då reagerade han inte alls nånting. Jag trodde att han skulle bli enormt så där förvånad, intresserad, och han skulle bli engagerad på nåt sätt. Men det tyckte jag inte alls att han blev. Jaha, jaha, sa han. Då blev jag besviken. Sen då så kläckte han ur sig det, ja, han funderade, vem är det som leder när ni dansar med varandra?

Det var det största problemet han kunde tänka sig?

Precis, alltså. Då skällde jag ut honom, därför att han inte hade några känslor och att han var en isklump. Men sen någon månad senare så talade jag om det för hans fru. [---] Hennes reaktion var jag väldigt belåten med. För den var liksom fylld av *Nä! Va! Berätta!* Så det var kul. Det gjorde liksom intryck det hela. Och andra som jag har sagt det till, dom har väl varit mer så där behärskade, tycker jag.

Man, 39 år

I enkäten säger ungefär hälften att heterosexuella har visat intresse och ställt frågor till dem eller att det är vanligt att de gör det (gäller bekanta och arbetskamrater). Det kan betyda att homosexuella i stor utsträckning får utlopp för sitt behov att prata igenom det som de länge har tigit om. Men frågan är vilka frågor heterosexuella egentligen ställer.

(i) Reaktionen blir ofta . . . Ja, först blir man tyst en stund. Och när man har smält det här första: Jaha! Men oj då. Ja men . . . Jaså, säger du det. Vad menar du med det? Och så liksom. Så börjar deras funderingar över detta, för dom har ju säkert funderat nån gång över det.

Vad frågar dom?

Är det inte svårt, frågar dom då. Ja, men hur upplever du det och hur klarar du det? Och så då den ständiga frågan. Hur går det till sexuellt liksom, frågar alla sig då.

Kvinna, 26 år

(i) Då satt dom så här liksom, visste inte vad dom skulle säga. Sen satt vi alltså, jag vet inte, hela natten och pratade om detta. Dom var väldigt intresserade. [---] Dom sa hela tiden, ni får inte ta illa upp. Det var väldigt intima frågor dom kom med.

Mer tekniska frågor också?

Ja. Hur gör ni? Hur går det till? En massa sånt.

Man, 23 år

(i) Så kom vi just in på det här med homosexualitet. Det är klart, det är en sak. Men hur bär man sig åt? Ja, herregud, det kan man ju inte tänka tanken ut en gång.

Hur man gör när man älskar. Det var liksom hennes reaktion.

Man, 39 år

De reaktioner som går från ointresse och likgiltighet över osäkerhet och handfallenhet till intresse och nyfikenhet har sin bakgrund i mer eller mindre utvecklade vänskapsrelationer. I andra typer av relationer, som relationen mellan föräldrar och barn, har reaktionerna helt andra förutsättningar och kommer ofta att se mycket annorlunda ut.

(s) Redan ett par veckor efter det jag var på Timmy för första gången berättade jag för mamma att jag var homosexuell. Det kändes nödvändigt för mig att göra det då, trots att jag inget sagt tidigare. Hon blev chockad och rädd för att jag skulle träffa "dåliga människor". Hon visste nästan inget om homosexualitet. Hon försökta hindra mig från att gå ut, genom att visa sin oro och framhålla att hon skulle ligga vaken hela natten och oroa sig för mig. Pappa tog det hela utan att visa någon speciell reaktion.

Man, 32 år

(i) Vi satt i bilen då, det är väldigt bra att prata i bilen. Då tänkte jag, nu ska jag först höra mig för vad hon tycker innan jag berättar det. Det var ju onödigt för hon visste ju om det. Hennes allmänna åsikter var ändå färgade av att hon visste att jag var lesbisk. Då frågade jag henne, vad tycker du om homosexualitet? Då sa hon, jag tycker det är tragiskt. Jag kommer inte riktigt ihåg, något med att det är onaturligt. Så sa hon, jag har upplevt så mycket glädje i den heterosexuella kärleken. Det där som ni går miste om. Hon tog det ungefär som ett negativt val. Jag sa, att det har ju jag med.

Kvinna, 22 år

(s) Jag bestämde att jag inte skulle säga det direkt till dem, utan att jag skulle skriva ett brev. [---] På eftermiddagen dagen efter ringde jag hem. Min mor svarade med en röst dränkt av tårar. Jag frågade om de hade fått mitt brev och om de var arga och/eller ledsna. Mamma svarade att de var chockerade och att jag skulle ringa om en stund igen när pappa hade kommit hem, för hon kunde inte prata mer. Min far reagerade inte alls så negativt som jag trodde att han skulle göra, men visst var han ledsen.

Man, 19 år

(i) Mamma började gråta. Jag meddelade alltså nyheten i ett brev, ett nittonsidigt. Jag tog upp hela min ungdom som dom inte hade vetat så mycket om. [... Pappa] blev dålig. Han låg på sängen flera dar. Dom fick brevet på fredan och så tänkte jag att jag skulle komma hem på måndan. Men han hade varit apatisk.

Kvinna, 26 år

(i) Det var min mor i princip som var den enda som var kvar. [...] Då mötte jag alltså för första gången i hela mitt liv en negativ reaktion. Och den kom ifrån henne.

Var det oväntat?

Ja, den var oväntad. Jag hade inte trott det. Därför att hon [...] hade visat en väldigt positiv och förstående inställning till mina vänner som var homosexuella. Men när det väl avslöjades att hennes egen dotter var det, då var det stopp med förståelsen. [...] Hon har alltid upplevt mig som väldigt misslyckad. Jag har inte blivit nånting och det har varit så mycket av och till. Så kom det här också liksom. Det blev droppen. Hon mår väldigt dåligt psykiskt själv. Det är väl mycket det som gör det där. En vecka-fjorton dar efter jag hade berättat det [...] då var det på vippen att jag hade sagt upp bekantskapen med henne. För att hon . . , en gång om dan ringde hon. Hon vräkte ur sig dom mest konstiga kommentarer och betedde sig helt sjukt alltså. Jag trodde inte att du var sån. Och jag var pervers. Och när jag träffade mina vänner så hade vi helt plötsligt sexuella orgier. Och sen började hon beskylla en god vän till mig för att hon hade förfört mig. Hon var helt fruktansvärt jobbig. Men sen lugnade det ner sig, så nu pratar vi inte om det alls. Nu nämns det inte. [---]

Vad tror du ligger i hennes inställning till dig som lesbisk?

Jag tror att det är att hon har alltså under hela min tonårsperiod tyckt att det har varit så hemskt jobbigt. Hon har hela tiden varit väldigt orolig för mig. Jag tror det bottnar i det. Hon är orolig för att jag ska få det jobbigt. Det är liksom bara det det bottnar i och ingenting annat. Men i stället för att säga det så blir hon liksom upprörd och sliter och slänger ur sig såna grejer som perversitet och att du var sån. Visar det i förakt. [...]

Det är alltså en omtanke om dig som tar sig ett bakvänt uttryck?

Ja, det är jag helt övertygad om. Det är bara det att hon har ett väldigt underligt sätt att visa det på.

Kvinna, 26 år

(i) Dom har försökt skapa såna skuldkänslor hos mig, systematiskt. Genom att säga till mig hur mycket dom har gjort för mig, hur mycket dom har ställt upp för mig och gett mig av kärlek och materiellt och *allt*. Och bara få detta tillbaka från mig. Ett sånt fruktansvärt slag. En sån olycka som har drabbat dom genom mig.

På vad sätt är detta så fruktansvärt? Är det en synd eller...

Ja, det är en stor synd. Det är absolut fel enligt dom att leva så här.

... eller är det nånting med social skam? Är dom rädda för att...

Dels det, men dels är det ju hela deras tro som går emot detta.

Har dom en kristen tro?

Ja, jag tror också på Gud och så, men jag har inte den inställningen i alla fall. Men, ja, dom har försökt att riktigt, ja... Det har hänt att min mamma har känt sig så väldigt äcklad av mig och inte velat ta i mig. Hon tyckte att jag var, ja, besatt, rentav. Hon tyckte att jag var jätteäcklig. Och detta har jag ju tagit väldigt hårt och varit väldigt främmande för mig. [---]

När din mor sa så här, fick du en känsla av att hon verkligen menade vad hon sa?

Mm. Det gjorde hon absolut. [...] Hon såg riktigt äcklad ut alltså. Hon upplevde detta så hemskt.

Tror du att hon till och med tyckte illa om dig som person då, inte bara...

Jag vet inte riktigt hur du menar?

Nej, jag vet inte om man kan göra någon skillnad där. Men hon kanske föreställde sig en kärleksakt eller nånting sånt, så att hon blev äcklad av det, och det är kanske en sak. Men en annan sak är ju att liksom tycka illa om dig som person.

Nej, det upplevde jag inte. Jag upplevde att hon tyckte illa om dessa scener som hon såg framför sig. Det upplevde jag väldigt starkt. Jag var ju rädd för mina föräldrar då. Jag gick i skräck, därför att jag var rädd för det dom skulle säga och göra mot mig. Jag upplevde mig förföljd. Det var det som var så hemskt också att jag föll in i den rollen också. Att jag var värd att jagas. Att jag var värd att anklagas. [...] Jag såg deras våldsamma reaktioner av hat, äckel och allt. [...] Till slut [...] tog dom till dom metoderna att dom kallade hem en pastor hos oss som skulle tala mig till rätta. Och han sa såna saker som gjorde att jag.., nej, tyckte jag, nu går det för långt. Nu får det vara slut. Då tog jag helt enkelt mitt pick och pack och gav mig iväg alltså en dag, och flyttade.

Kvinna, 26 år

De här berättelserna ger intrycket att ju närmare relationen är, desto häftigare och hätskare kan reaktionerna bli. Föräldrar är i allmänhet känslomässigt djupt engagerade i sina barn. De vill att det ska gå dem väl. Att få veta att ett eget barn är homosexuellt gör framtiden mycket oviss. Förhoppningar om familjebildning och barnbarn grusas, olyckorna hotar. När vänner och bekanta tystnar och drar sig tillbaka i missriktad hänsynsfullhet, kan föräldrar i stället gå till anfall i missriktad kärlek.

Det som föräldrarna går till anfall mot är inte barnet i sig utan det onda som de tror att det har blivit offer för. Den åtskillnaden mellan det onda och dess offer är lättast att upprätthålla om det onda kan personifieras.

(s) Min mor reagerade negativt. Hon menade att jag var sjuk, att jag var född av normala föräldrar och att jag blivit förförd och lurad. Hon skyllde alltså mycket på min flickvän, om vilken hon kunde vräka ur sig vad som helst.

Kvinna, 24 år

(i) Min mor tog det nog som en väldigt stor besvikelse. Det visade sig också sen, att när det dök upp en väninna då kunde hon alltså inte acceptera det. Utan vi kan faktiskt inte hälsa på mina föräldrar, min väninna och jag tillsammans. Det går inte. Det har blivit såna svårigheter och sån osämja mellan min väninna och min mor, så dom tål inte att träffas. Dom tål inte att vara i samma rum.

Kvinna, 40 år

Också den icke-personifierade homosexualiteten kan man tro är möjlig att bekämpa på ett eller annat sätt.

(s) Den kväll jag talade om min läggning för dem var jag nervös och mycket upprörd. Mina föräldrar tog det hela ganska lugnt. Mest för att de inte trodde på det. De övertalade mig dock att gå till en psykolog. Först ville de ha mig till en präst men jag vägrade detta på grund av rädsla för religiös fördomsfullhet.

Man, 30 år

(s) Har nyss berättat det för mina föräldrar, och det var ett helvete, dom trodde att det gick att bota t. ex. genom en spruta.

Kvinna, 25 år

(i) Som min mamma, eller min mammas syster, alltså moster, sa: Tror du inte det kan botas? Det kommer så mycket nu med antibiotika och sånt.

Man, 24 år

Sådana idéer bygger på något slags medicinska eller biologiska antaganden. Om man i stället gör psykologiska antaganden om homosexualitetens ursprung, kan det bli föräldrarna själva som barnet har varit ett offer för. Om homosexualitet är en olycka, kan föräldrarna vara skuld till den.

(i) Min mamma grät och undrade vad hon hade gjort för fel.

Kvinna, 26 år

(i) Mamma och pappa hade talat om för någon av deras vänner då i början att jag var homosexuell. Gubben där han visste ju precis. Så är det alltid om pappan är svag och mamman är mycket stark. Så min mamma gick ju runt och trodde på det någon vecka. [---] Men så kunde jag tala om för henne efter att ha tittat i [Kinseyrapporten] att det finns homosexuella som har haft svag pappa och stark mamma och tvärtom [...] så det kan man ju inte alls säga att det har nånting med det att göra. [---] Och när min pappa frågade om jag trodde det berodde på allt hans arbete, om han inte hade varit som man skulle vara, om jag tyckte att han hade varit för egoistisk och tagit för mycket tid till sig själv, om jag trodde att det hade nånting med det att göra — jag lugnade honom och sa att det hade ingenting med det att göra.

Man, 24 år

Till föräldrarnas skuldkänslor kan slutligen fogas skamkänslor, samma rädsla för vad andra ska säga som barnet har upplevt.

(i) Morsan var ju livrädd att jag och Marie skulle gå och hålla varandra i handen om vi kom dit. Hon sa, du behöver väl inte visa det och ha det där märket på dig. Det var hon faktiskt rädd för.

Kvinna, 19 år

(s) En lång tid blev det viktigaste, att skydda min fars position (han var rektor), jag fick lova att inget berätta i min hemstad, sen fick inte släkten veta [...]. Sedermera fick mina föräldrar acceptera, att jag vägrade hemlighålla min läggning och jag fick stålsätta mig mot dåligt samvete, för mina föräldrar talade ofta om hur de led, därför att den eller den vännen eller släktingen fått veta och beklagat deras hårda öde.

Man, 47 år

(s) Mina föräldrar är rädda för att fars affärsförbindelser skall påverkas vilket jag anser vara realistiskt. De är också generade för vad vissa "vänner" till dem ska säga. Jag är mer lyckligt lottad än föräldrarna när det gäller att få prata om mig och mina problem [...]. De är utlämnade med sina värden och normer, har ingen att prata med då de inte vill lämna ut familjen.

Kvinna, 25 år

Det är inte heller bara barn som kan ge sina föräldrar sådana här bekymmer; föräldrar kan ge sina barn samma bekymmer.

(i) Nu har [min son] skaffat sig en flicka, och jag kan nämna att dom var hemma här för lite sen. Då hade han sagt till min före detta fru, att be pappa att han inte säger nånting. [---] Det är naturligtvis så, att han är rädd att hon inte ska gilla honom så mycket eller att det ska bli nånting där. Att hon inte skulle gilla att jag var bög eller nånting sånt. Lär vi bara känna varandra så är jag inte ett dugg orolig för det.

Man, 55 år

De som reagerar allra våldsammast på budskapet om någons homosexualitet är naturligtvis de som är gifta eller lever i heterosexuella förhållanden med homosexuella. Budskapet innebär en radikal förändring av förhållandets förutsättningar och rycker undan stora delar av dess emotionella grundvalar. Det gör ett djupt ingrepp i den heterosexuellas livssituation och framkallar någon form av krisreaktion.

(i) Ja, jag är homosexuell, sa jag. [...] Och liksom hon bara, hon grät inte, hon sa, men det är inte sant. Det kan ju inte vara sant. Vi har ju barn tillsammans och vi har ju. . . Det kan ju inte vara sant. Och liksom hon förnekade hela tiden. Ja, men snälla Karin, sa jag, du måste tro på vad jag säger. Och så talade jag om annonser [...] och allt liksom, som jag har gjort för dig här nu. Det bara vällde ur mig allt detta. Ja, sen grät hon naturligtvis och det blev en väldig chock för henne. Hon visste inte hur hon skulle kunna orka bära detta ensam.

Man, 39 år

(i) I dom här upprörda diskussionerna som vi har haft nu den senaste tiden så säger hon [...] att jag har levt med dig i tjugofem år och det vet ju jag att du kan inte vara homosexuell. [...] Att det här är någon sorts tillfällig förvirring.

Man, 58 år

(s) Den som först fick veta det var min dåvarande fru. I en fasansfullt uppslitande scen tillstod jag att jag älskade en annan — en man! Reaktionen: en chock — våldsamma kräkningar.

Man, 39 år

En första reaktion kan vara att vägra inse faktum. Det är omöjligt, obegripligt, för hemskt för att vara sant. Man tror inte på det, förnekar det. När det försvaret inte längre kan upprätthållas kan motivet för det framträda tydligare.

(i) Snälla du, sa hon. Jag tycker så mycket om dig. Jag är beredd till vad som helst, men du får inte gå ifrån mig. Jag är beredd att leva tillsammans med dig, bara jag inte förlorar dig. Jag är beredd att leva tillsammans med dig som varande homo-

sexuell. Du får träffa andra, du får . . , jag bryr mig inte om det. Bara jag vet att du finns, att du är kvar hos mig.

Man, 39 år

(i) Hon var rädd för att förlora mig. Hon fick panik. Jag har ett brev som hon skrev till mig i rena ångesten. Lämna mig inte. Lämna mig inte.

Man, 35 år

(i) Han blev helt förstörd, helt olycklig. [...] Han var rädd för att jag skulle skiljas, att jag skulle gå min väg. [...] Han kände sig väldigt hotad.

Kvinna, 40 år

(i) Jag förde skilsmässa på tal. Då kom det ju fram, gör du det så kör jag ihjäl dig. Ibland hände det till och med att han sa, ingen ska ha dig — jag eller ingen.

Kvinna, 33 år

Med vädjanden eller hot försöker den som är heterosexuell bevara förhållandet. Men det är också möjligt att gå mer långsiktigt och metodiskt tillväga.

(i) Jag är gift med en väldigt förnuftig kvinna, som ser nyktert på saker och ting och så där, även om hon är känslosam. Så när hon upptäckte det här, innan hon sa något överhuvudtaget, så hade hon tagit kontakt med familjeterapin. Jag fick vackert finna mig i att sätta mig tillsammans med denna kvinna och tala om hur jag kände mig och hur jag såg på min familj och allt sånt.

Man, 42 år

När de två med andras hjälp eller på egen hand har pratat igenom situationen och har levt ytterligare en tid tillsammans, är det inte säkert att den heterosexuellas önskan kvarstår.

(i) Hon svarade när jag naturligtvis frågade om hon ville att vi skulle flytta ifrån varandra, att det ville hon inte, om jag bara tyckte mest om henne. Jag tyckte naturligtvis väldigt mycket om henne fortfarande, det gör jag än i dag. Sen så bestämde vi det att vi skulle bo ihop i alla fall. Jag vet att den natten som vi pratade, första natten — vi pratade ett par tre nätter igenom det hela — första natten sa jag att jag känner mig så väl så att efter ett tag så kommer jag att söka kontakt igen. Det gjorde jag mycket riktigt, och efter ett tag var det självklart att vi skulle flytta ifrån varandra. Vi började prata om skilsmässa och sånt. Vi brukar säga båda två att det är rätt skönt, vi vet inte vem som började prata om det. Det var en fullständigt lycklig skilsmässa.

Man, 55 år

Men om den som är heterosexuell efter närmare eftertanke fortfarande vill bevara förhållandet, kan det vara en önskan som av flera olika skäl överensstämmer med den homosexuelles.

(i) [En skilsmässa] hade ju medfört en massa saker vad jag förstår. Folk skiljer sig ju till höger och vänster, fast jag uppfattade ju en skilsmässa för mig som rena rama katastrofen. Det är väl alltid en katastrof, men jag tror ju att det ena hade gett det andra, med jobbet och . . . [...] Jag vet inte, det kanske är att ta i, men jag tror att jag hade varit tvungen ändå så att säga att öppet erkänna det, varför det sprack. [...] Det var fruktansvärt.

Du var alltså rädd för dom konsekvenser det kunde haft för ditt jobb och så?

Ja, allting, mest för ungarna, faktiskt. [...] Jag tänkte att dom är för små för att begripa. [...] Det var väl där jag oroade mig mest, tror jag. Att jag skulle göra dom illa.

Man, 38 år

(i) Vad tror du är den sammanhållande kraften, vad är det som håller ert äktenskap ihop?

Först och främst barnen och den gemensamma vårdnaden, och för det andra moraliska aspekter, att man gifter sig inte för att se om man trivs ihop. Vi gick inte in i äktenskapet med den föresatsen att det håller så länge det håller, utan med den gammaldags inställningen att det här är för livet.

Man, 53 år

(s) Som jag nu upplever det, är ekonomin det största hindret för att jag skall kunna leva som jag helst skulle vilja.

Man, 43 år

(i) Men jag är som sagt rädd för ensamheten, för det skulle väl också betyda att man bryter många av dom andra kontakter man har. För dom flesta kontakter vi har det är ju andra gifta människor i ungefär samma ålder. Och jag tror att det är svårt att komma tillbaka som ensam skild man och försöka hålla kvar dom kontakterna. Det blir haltande då. [...] Så jag tror att i så fall fick man bygga upp ett helt nytt liv. Och frågan är var man kan göra det och var man får kontakter till det.

Man, 53 år

Det förefaller som om det finns två olika sätt att förhålla sig till den ena partens homosexualitet i förhållanden där den heterosexuella parten känner till den. Antagligen förekommer de ofta sida vid sida i samma förhållanden — eller det första är en yta som täcker över det andra, som ibland bryter fram. Det första är att inte tala om den homosexuelles homosexualitet, fast båda vet att den finns. På ett eller annat sätt har man kommit överens om att inte låtsas om den och leva som om den inte fanns, fast den finns. Man försöker hänga kvar i sitt gamla livsmönster så gott det går.

(i) Hon förstod det i samband med den där italienhistorien. Då frågade hon mig rätt upp och ner och jag ljög inte. Jag avskyr att ljuga.

När var det?

Det var alltså i mitten på trettitalet.

Hur reagerade hon?

Hon reagerade först med att hon blev mycket upprörd. Men det la sig ganska fort. Sen har vi talat om det några gånger. [---] Vi har det numera uppgjort så att vi frågar aldrig var vi har varit. Jag säger till henne [...] att jag är borta i kväll och jag kan inte säga hur dags jag kommer hem, så du får inte bli orolig. [---] Och min fru går så fort jag får ett telefonsamtal, och jag går när hon får telefon. Vi anser själva att vi har inrättat det väldigt klokt. Jag vet inte, för äldre människor är det väl relativt förnuftigt.

Man, 78 år

(i) Sen har jag väl hamnat i en sorts period då allting är ganska lugnt och sansat. Det blir det vanliga travandet som alla familjer som har ungar upplever, antar jag. Jobb och stress och mat och tvätt och allt det där, vet du. Men vi har det rätt fint. [---] Jag ser liksom till att det inte händer nånting. Och det är också jobbigt att det inte händer nånting. Jag tycker inte om det, för jag tycker inte om när livet blir bara som en slät vägg, om du förstår mig. [...] Jag tycker om att diskutera och det hör väl till mitt psyke överhuvudtaget att gå på djupet med saker och ting. Det får jag ju inte då, för då blir det ju jobbigt direkt. Krasch för henne liksom. Det blir så besvärligt allting. Jag gör alltså tvärtemot det jag vill göra hela tiden. [---] Man lever ett liv men vill gärna leva ett annat, kan man väl säga i sammanfattning.

Man, 38 år

Det andra sättet att förhålla sig till homosexualiteten bestäms av den heterosexuella. Det växer fram ur hennes upplevelse av att inte få det i relationen som hon vill ha och inte vara det eller kunna ge det som den homosexuelle längtar efter.

(i) Det är väl först nu som Karin förstår att det kanske inte går över. Fast hon har trott att det går över liksom, är nånting som jag kan gräva ner. Men det är det alltså inte. Det har hon kommit underfund med. [---] Och nu är Karin fylld av sarkasmer. [---] Det är ofta man säger, när det är nånting som jag kan vara irriterad på. Då säger hon, hon kan liksom skratta och säga, vad har det för betydelse? Du själv, du har väl inget, du kan väl inte säga nånting. Vad har du att komma med? Vad har du att komma med gentemot mig? Alltså jag är i sånt totalt underläge så det är aldrig lönt att jag försöker komma med nånting. Utan då får jag ju dom här grejerna över mig. Och du förstår, att kunna orka bära detta.

Man, 39 år

(i) Samtidigt har jag känt ett förakt från min fru. Hon säger med munnen — vi pratar ju inte om det i vardagslag, vi har gjort det ett par tre gånger under hela vårt liv om att jag är homosexuell. Hon säger med munnen, att det betyder ingenting. Hon bryr sig inte om det. Men det är inte sant. [---] Naturligtvis gör hon det. Naturligtvis saknar hon allt detta som jag borde ge henne. [---] Hon har stora inneboende aggressioner, som måste få sitt utlopp. Sju vise män kan inte räkna ut i förväg när dessa aggressioner ska komma eller vad som ska bli orsaken till utloppet.

Man, 53 år

Homosexualiteten betyder en kärleksförlust för den heterosexuella, och den som man vill bli älskad av men inte blir det kan man hata. Upplevelsen av svek och kränkning och den förtvivlan, det hat och den bitterhet det föder är den homosexuelle mycket sårbar för.

(i) Naturligtvis har jag att dras med enorma skuldkänslor för detta, därför att jag har lockat min fru in i någonting utan att tala om det i förväg, vad hon gav sig in på.

Det är väl inte riktigt sant heller, för du hoppades ju att du skulle kunna ha ett sexualliv tillsammans med henne? [Att ha det före äktenskapet var omöjligt av moraliska skäl.]

Nej, det visste jag inte. Men jag borde ju, nu när jag ser tillbaka på det, jag borde naturligtvis ha talat om för henne, att jag är homosexuell men jag hoppas att det är någonting som kan botas. Är du villig att gifta dig med mig på dom villkoren och hjälpa mig att försöka bota det här om det går? Om man hade kunnat prata så, men som jag sa förut, det ingick i vår uppfostran att allt som har med det sexuella att göra är tabubelagt område. Man talar inte om det överhuvudtaget.

Man, 53 år

(i) Man kan ju inte resonera i moraliska termer, att du är elak eller så. Det är ju ditt känsloliv som är på det här sättet. Men alltså, känner du någon slags skuld mot henne?

Ja, givetvis. Dagligen och stundligen. Jag känner en väldig, väldig skuld mot henne. Jag tycker det är fruktansvärt lumpet av mig att inte kunna välja. Att vara så svag som människa så att man, jag, ger efter för den här driften. [---] Denna djävulska drift, om man får uttrycka det så, som kan driva mig till vansinne. Jag måste träffa någon. Jag måste komma i kontakt med någon. [---] Jag menar, det är som jag säger, jag har valt en gång och då skulle väl det valet stå fast för livet ut, om det skulle vara riktigt. Jag har valt en gång. Jag har inte rätt att . . .

Du var ju inte medveten om din homosexualitet då.

Nej, inte tillräckligt medveten. Jag gifte mig när jag var tjugofem år. Det var jag inte.

Man, 39 år

Ett förhållande som har byggt på förutsättningen om bådas heterosexualitet kan förändras på olika sätt, när den som är heterosexuell har fått

veta att den andra är homosexuell. Förhållandet kan upphöra eller fortsätta. Om det fortsätter kan homosexualiteten omgärdas med tystnad eller bli det som skapar öppen fientlighet i förhållandet.

Parallella utvecklingar är i princip möjliga i alla andra typer av relationer mellan homosexuella och heterosexuella. Av enkätsvaren att döma förekommer det att föräldrar avbryter eller minskar kontakten med sina barn, men det tycks vara sällsynt. Det tycks inte vara riktigt lika sällsynt att arbetskamrater och bekanta har *dragit sig undan och undvikit fortsatt kontakt* (för de två grupperna har sex respektive elva procent valt det svarsalternativet). Men i deras fall gällde frågan de omedelbara reaktionerna, och därför kan kontakten ha återupptagits efter kortare eller längre tid, när osäkerheten, obehaget, rädslan eller moralismen har dämpats så mycket att det har blivit möjligt.

(s) [...] sedan märkte jag att han undvek mig systematiskt. Det tog honom flera år att vänja sig vid mig, nu är vi goda vänner igen, fast vi pratar inte gärna om det mer.

Man, 27 år

(s) På ett kristet ungdomsläger framkom min sexuella inriktning. Det hände 1975. De ungdomar som då visade sin negativa inställning till mig, gjorde det genom att lämna lokalen då jag medverkade i ett kristet möte. Andra tisslade om mig. [...] Numera har dessa ungdomar växt upp och mognat och vi umgås numera som vänner. Någon av dem har t. o. m. bett mig om förlåtelse.

Kvinna, 34 år

(i) En av mina kompisar som jag faktiskt träffade rätt mycket ställde sig jättenegativ. Han sa att han tyckte det var äckligt och att nu kunde han inte umgås med mig mer. För det enda han satt och tänkte på när han såg mig det var att jag var homosexuell. Han tyckte verkligen att det var så onaturligt och äckligt som nånting kunde bli. [...] Och så gick det väl några månader som han undvek mig. Sen blev jag bjuden på en fest, och jag fick reda på att han skulle komma, den här killen. Och jag sa, men det är inte mitt problem. Det är inte jag som inte vill träffa honom, utan tvärtom. Men i alla fall så kom vi till den här festen och killen kom också. Vi hade jätteroligt, vi pratade inte med varandra men vi hade jätteroligt på var sitt håll. Vi fick lite sprit och sånt, och så senare på kvällen höll han nästan på att våldta mig. Det tror jag är en typisk reaktion hos folk som har det latent mer eller mindre. Plötsligt får dom en homosexuell så nära inpå sitt eget liv. Då reagerar dom mycket, mycket negativt. Så han är själv homosexuell och nu har han accepterat det.

Man, 24 år

Enkätsvaren tyder också på att det är sällsynt att den omedelbara reaktionen är öppet fientligt och föraktfullt. Men när den är det och om den består, bör resultatet bli att den homosexuelle avbryter kontakten. Undantaget är när det inte är möjligt, och sådana undantag kommer att behandlas i avsnitten om olika former av diskriminering.

Betydligt vanligare än att relationer där homosexualiteten är känd präglas av öppen fientlighet under längre tid, tycks det vara att de präglas av tystnad. En femtedel i enkäten säger att deras mor *inte låtsas om* deras homosexualitet och en tredjedel att deras far inte gör det. En dryg fjärdedel respektive en femtedel säger att arbetskamrater och bekanta *inte har visat någon reaktion alls*, och en del av de svaren har nog sin bakgrund i en mer bestående tystnad (och inte bara i frånvaron av en omedelbar reaktion). Tystnaden om homosexualiteten kan tydligen härska både i relationer där den första reaktionen har varit svag och obestämd och i relationer där den har varit starkt negativ.

(s) Något bråk om min homosexualitet har det aldrig varit. Jag har förstått att min mamma oroar sig lite över vad jag kan "råka ut för", men för det mesta tiger hon om saken. När jag berättar saker som har med mitt homosexuella liv att göra, är gensvaret mycket svagt. Jag tror att min mamma känner ett visst obehag inför ämnet. Vad min pappa tycker har jag inte fått grepp om.

Kvinna, 35 år

(i) Min mamma höll ju på att dö. Hon tyckte det var fruktansvärt hemskt. Hon blev väldigt ledsen, men det har hon väl kommit över. [---]

Förändrades din relation till din mor?

Nej, det gjorde den inte. [...] Men hon vill inte fråga mig om det. [...] Det skulle hon aldrig få för sig att göra. Men förhållandet i övrigt har inte ändrats, utan vi har väldigt bra kontakt med varandra. Det är liksom bara det ämnet som är tabu. Vi pratar inte om det.

Kvinna, 26 år

(i) [Det är inte så] att jag hatar mina föräldrar och dom har bara gjort mig elände och jag vill helst inte ha någon kontakt med dom. [...] Jag menar, jag har ju mycket gemensamt, inte mycket, men jag har ju gemensamma positiva saker med mina föräldrar också.

Hur är förhållandet nu, har det förändrats?

Ja, det är så att vi diskuterar inte dom sakerna speciellt, utan vi diskuterar andra saker som är mer allmänna. [...] Så att vi försöker [...] vara tillsammans och ha det så fint som möjligt tillsammans den tid man har.

Kvinna, 26 år

(s) Mina släktingar [...] vet om min läggning men eftersom de accepterar och rent av tycker om mig som kamrat och människa så undanträngер de vetskapen om det faktum att jag är homosexuell. Det är ett tabubelagt samtalsområde allt in till leda.

Man, 59 år

(s) På mitt jobb talar ytterst få med mig om homofileriet. Tar någon av mina bästa vänner upp det, gärna i skämtsam ton, på lärarrummet brukar de övriga bli lite "stirriga" eftersom de förmodligen inte vet om jag blir sårad och ledsen. Förmodligen tycker de synd om mig för att jag inte är heterosexuell. Löjligt nog.

Man, 41 år

(i) En del undviker ju, dom flesta undviker. Men dom vi umgås mest med, dom undviker ju inte, utan dom kan man ju diskutera det med.

Så dom flesta tycker att ämnet är svårt och vill inte snacka om det?

Ja, dom tycker väl att dom vill inte lägga sig i. Dom vet inte om jag vill att dom ska lägga sig i. Så antar jag att det är.

Kvinna, 27 år

För den som lever i ett homosexuellt parförhållande kan tystnaden innebära, att föräldrar, vänner och bekanta inte talar om och till den andra i förhållandet. De tar inte hänsyn till den andra och lär inte känna honom eller henne på det sätt som hade varit naturligt i ett heterosexuellt förhållande. Det homosexuella paret görs osynligt och icke-existerande, trots att det inte döljer sin existens.

(i) [Mina föräldrar] tycker att det är helt naturligt att jag kommer hem [ensam]. Vad hon företar sig här, det frågar dom inte om. Det gör också väldigt ont. [...] Min väninna, det är bara en biperson långt ute nånstans. Det är ju ingen riktig familj, den behöver man inte ta hänsyn till. Det gör ganska ont. Men alltså jag har förstått att det är en slags trångsynthet, som man inte kan göra nånting åt.

Kvinna, 40 år

(s) Det absolut svåraste är *tystnaden*. Ingen frågar: Vad ska *ni* göra i helgen? Hur mår din vän? Några vänner vågar inte ringa i rädsla att min vän ska svara i telefon.

Man, 33 år

Brutna relationer, öppen fientlighet och tystnad kan vara de mer bestående resultaten av att homosexuella ger sig till känna både i heterosexuella parförhållanden och i andra relationer till heterosexuella. Men det finns en utveckling som inte kan ske i parförhållanden som man försöker bevara, men som tycks vara vanlig i andra typer av relationer.

(i) Till exempel Rolf, en jobbarkompis jag har. [---] Han visste ju inte var han skulle ta vägen. Han var ju helt chockad. [...] Men nu har han liksom ändrat sig fullständigt. [---] Han är ett prototypexempel på hur folk reagerar mest. Först så blir dom så här rädda, men plötsligt upptäcker dom, ja men, det är inget farligt. Han våldtar mig inte. Han går inte och pussar mig i nacken. Han är precis som alla andra människor. Så lugnar dom ner sig. Efter en tid började han skoja om det, och skojade på ett jättefint sätt. För det är nånting som jag tycker, att dom som bara är knäpptysta om det, men som vet om det, men som aldrig pratar om det, dom accepterar det mycket dåligt och mycket sämre än folk som ibland skojar om det. [... Till exempel om någon] sitter och bläddrar i en tidning och så kommer det en cigarettannons eller jag vet inte, där är i alla fall en snygg karl. Så kommer dom bort och visar mig tidningen och står och fnittrar och så. Såna småsaker som gör att . . , ja, dom driver med det. Och det tycker jag är jätteskönt, för det gör att vi har ett helt avspänt och naturligt förhållande till det.

Man, 24 år

(i) Pratar man mycket om sex på båten?

Ja, i den ena besättningen är det en rå ton. Har du skavsår i fittan, och i den stilen. Men i den andra besättningen [...] kan vi skoja om det, men när vi kommer till dom känsliga ställena omskriver vi det och alla skrattar och så där.

Kan dom då också skämta om homosexualitet och dig som homosexuell?

Det är olika. I den första besättningen där framhäver . . , nej, en, två, ska jag säga, dom gör det för att framhäva sin egen manlighet och för att förnedra mig. Och den andra besättningen, där kan det vara någon gång att dom säger, berätta, Bosse. Kan du inte berätta? Hur var det i senaste hamnen? Var han go, du? Var han det? Var han go, du Bosse? Det är absolut inte elakt. Dom säger det med kärlek [---] Men om det är något befäl närvarande, då skulle dom aldrig säga något. Det är som om dom inte ska skvallra på mig.

Man, 55 år

(i) Alla vet om det och alla accepterar det. Det känns jätteskönt. Så jag har inga problem alls på jobbet [vårdhem]. [...] Dom tycker inte det är nånting konstigt alls. Dom tycker det är helt normalt.

Dom förbigår det inte med tystnad?

Nej.

Så du kan snacka om ditt privatliv och så där?

Ja, det är jättefint. [...] Så fort det är nånting så säger dom alltid Inger och Elisabeth. Det är helt normalt att hon ska med. Hon är inräknad i paren där så att säga.

Kvinna, 26 år

(i) Jag jobbar på brandkåren. [...] Alla mina arbetskamrater dom vet ju om det. På kräftskivan vi hade i augusti senast, så stod det på inbjudan till kräftskivan: inbjudes all heltidsanställd personal med fruar, och inom parentes, och man. [...] Vi duschar ihop och bastar ihop där på brandstationen. Det upplever dom inte som något speciellt. Så sitter dom och snackar om sina tjejer, och så sitter jag och snackar om killar. Jag tycker att man ska köra rakt, den öppna stilen.

Hur tar dom det? Är det mer att dom förbigår det med tystnad eller kan dom snacka om det?

Nej, dom snackar om det. Och det är en rätt rå och öppen atmosfär. Man får skitslängar ibland och så där. [...] Det är precis samma sak som dom slänger käft med varandra, när det är en hetero, så slänger dom käft med mig. Precis bara andra ord och så. [---] Om man har varit ute och varit borta en vecka på semester eller så där, så är dom lite nyfikna. Har du träffat en ny karl eller så där, naturligtvis. Det har ju hänt. Och likadant, jag köpte en cykel i förra veckan och det var man lite ovan vid. Så man blev lite öm på dom ädlare delarna av att cykla. Och det är klart, då fick man lite gliringar naturligtvis, när man gnällde för det. Men jargongen är . . , jag ser inte någon skillnad på jargongen mellan hetero och homosidan i det fallet.

Man, 42 år

(i) Min mamma hade den inställningen till mig, att hon tyckte att det var nånting som jag skulle försöka undvika och så. Då så ringde [... hon] och frågade om jag kom och åt middag på söndag. Så sa jag, Lars och jag kommer. Men det var bara jag som fick komma. Då sa jag, men då kommer inte jag heller. Och så gick det väl några månader och så bjöd hon hem oss båda två. [...] Det roliga var att hon tyckte om honom med detsamma, och, ja, så blev det bara så.

Man, 24 år

(i) Att [mamma] har ändrat sig, det tror jag helt enkelt beror på att hon har sett att jag mår så väldigt mycket bättre. Och att jag har tagit hem kamrater som är homosexuella, som hon tycker väldigt bra om. Hon har nog mognat en del på det här också. Att inte fästa så stor vikt vid vad folk i allmänhet tycker.

Kvinna, 30 år

(i) Det är likadant med hans bröder och så där. Vi kan ju prata öppet om det och dom skämtar om det med sina kompisar. Det är inte alls något märkligt. [...] Då säger dom, ja, det här är brorsan och hans man, eller det här är Anders fästmö eller lite på den stilen. Ingenting kan bekymra dom mindre så att säga. Och det tycker jag är väldigt skönt.

Man, 44 år

(i) Gun och jag brukar åka och dansa gammaltjoa. Om där är en snygg karl så brukar Gun säga, ska du eller jag ta honom?

Man, 55 år

(i) Två gånger om året har vi ju styrelsemöte med fruar. Det innebär att förbundet betalar resa och uppehälle för fruarna också. Då tar jag alltid med mig min kille. [...] Varje gång man träffar någon av deras fruar så frågar dom alltid, hur mår Bertil?

Man, 42 år

(i) Folk börjar vänja sig vid tanken, precis som jag var tvungen att vänja mig vid tanken när jag upptäckte det hos mig.

Kvinna, 22 år

Denna ömsesidiga öppenhet växer tydligen ofta fram så småningom, när ett första stadium av tystnad, osäkerhet eller konflikt har passerats. Enkäten är ett dåligt instrument för att mäta hur vanlig en sådan utveckling är, eftersom den saknar en tidsdimension. Men att de svarsalternativ som talar om förståelse och intresse har valts av fler än de som talar om uteblivna reaktioner, tystnad, ovänlighet och förakt, tyder åtminstone på att det inte är ovanligt att homosexuella som öppnar sig så småningom också möts av öppenhet hos heterosexuella.

Den öppenhet som heterosexuella visar inskränker sig nog sällan heller till att de nu kan tala om homosexuellas homosexualitet; de kan också börja tala om sådant som är viktigt i deras eget liv, eftersom det är vad den andra har gjort. Båda framträder tydligare för varandra. De kan

lära känna varandra på ett sätt som var omöjligt så länge den homosexuelle dolde viktiga sidor av sina känslor och sitt liv.

(s) Mina nära kompisar fick veta först. Alla tog det bra. Vi snackade mycket och vi delade erfarenheter. Det jag märkte var att jag tvärt emot vad jag trodde fick bättre kontakt med mina killkompisar (heterosexuella). Dom visste nu var jag stod och jag visste var dom stod. Enligt vad dom sa fick dom nya "vyer" av att känna mig. Deras verklighet breddades.

Man, 21 år

(i) Det blir som ett mönster tycker jag genom många förhållanden man har. Att har jag talat om att jag är homosexuell, så har förhållandena, vänskapsförhållandena kunnat förbättras på något sätt. Man har kunnat få mycket mer förtroende för varandra.

Kvinna, 26 år

(i) Vi pratar mycket mer personligt med varandra nu. För att jag har utlämnat mig till henne lite grann. Likadant lämnar hon ut vissa bitar av sig till mig. Det är ganska många som reagerar på det viset. Dom upplever att jag har öppnat en dörr för dom, genom att berätta något så personligt för dom.

Kvinna, 22 år

(i) Hälsar du på dina föräldrar oftare nu än du gjorde då?

Ja, det gör jag faktiskt. När jag inte hade talat om det så fanns det alltid ett avstånd. Vi pratade om väder och vind. Man pratade inte om det man verkligen undrade över. Nu kan man prata om sånt som man undrar över, som man vill att dom ska tycka nånting om. Det gjorde jag aldrig förut. Det verkade som vi gick åt var sitt håll.

Kvinna, 20 år

(i) Det blev ett mycket bättre förhållande till båda och ett mycket bättre förhållande till min far. För vi började prata mer och vi började prata om känslor. Min pappa började tala om sitt liv med min mamma och hur dom hade det. Saker som vi aldrig hade pratat om hemma tidigare.

Man, 24 år

(i) Om du visste hur många gånger jag liksom har . . . Efter att jag har talat om för dom att jag är homosexuell, har dom kommit till mig och berättat och berättat och berättat om sitt privatliv, sånt som jag annars kanske hade fått höra om tio-femton år. Och alla dom andra jobbarkompisarna känner inte alls till allt det här, va. Men i och med att jag har varit så öppen mot dom, har dom varit så öppna mot mig. Så det har varit mycket, mycket skönt.

Man, 24 år

5.11 Urskillning och överraskning

Det finns en påtaglig skillnad mellan de reaktioner från heterosexuella som homosexuella väntar sig att få och de reaktioner de faktiskt får. Skillnaderna mellan de andelar av enkätbesvararna som har valt olika svarsalternativ som förväntade och som faktiska reaktioner visas i tabellerna 5.6 och 5.7. Ett plustecken anger att de som har fått reaktionen är en större del av alla än de som väntar sig den och ett minustecken att de är en mindre del.

Tabell 5.6. Skillnader mellan andelar som har fått och som väntar sig olika reaktioner från bekanta och arbetskamrater. Procentenheter

	Bekanta	Arbetskamrater
Visa förståelse	+19	+25
Visa intresse, ställa frågor	+34	+35
Ge *mig* förtroenden, komma mig närmare	+29	–
Tycka synd om mig	+3	−2
Inte tro på det, inte ta det på allvar	+4	−4
Bli besvärade, generade	−8	−14
Börja tala om något annat	+1	−3
Inte visa någon reaktion alls	+7	+11
Bli ovänliga, visa sitt förakt	−3	−5
Dra sig undan, undvika fortsatt kontakt med mig	−7	−8
Försöka få bort mig från mitt arbete (min skola)	–	−2
	+79	+33

Tabell 5.7. Skillnader mellan andelar som har fått och som väntar sig olika reaktioner från sina föräldrar. Procentenheter

	Mor	Far
Vara förstående	+31	+28
Vara orolig för min skull	0	0
Tycka synd om mig	+1	+3
Ha skuldkänslor	+2	+2
Vilja få mig "botad"	+1	−2
Inte låtsas om det	+7	+14
Inte tro det, inte ta det på allvar	−4	+1
Tycka illa om mig	−4	−14
Vilja ha begränsad eller ingen kontakt alls med mig	−2	−4
	+32	+28

Tendensen är tydlig, men jämförelsen är ändå haltande. De tillfrågade fick inte bara välja svarsalternativ utan också antal svarsalternativ. När de då beskrev de verkliga reaktionerna använde de fler alternativ än när de gjorde förutsägelser. Det är därför skillnaderna inte går jämnt ut, utan det blir rester kvar.

Den viktigaste förklaringen till att de faktiska reaktionerna är mer positiva än de förväntade har getts tidigare i det här kapitlet. Homosexuella använder sina bedömningar av hur olika heterosexuella personer skulle reagera till att bara låta dem förstå som de tror ska reagera positivt. Personer som de tror skulle reagera negativt får inte veta något.

(i) Dom jag tyckte bäst om fick reda på det. Då kände man väl det, att man skulle få mest förståelse från dom. Och det stämde också.

Man, 23 år

(s) Jag har berättat för ganska få personer om min läggning. Dem jag berättat det för är människor jag räknat med skulle reagera positivt och det har de gjort.

Kvinna, 32 år

(s) De människor jag umgås med har alltid visat förståelse osv., och annat vore ju konstigt, eftersom de oftast har lärt känna mig väl. [...] Det finns flera som alldeles säkert skulle vara synnerligen negativa, om jag hade anledning att träffa och tala med dem (vilket jag inte tycker mig ha).

Man, 32 år

Men det finns också de som säger att deras förväntningar inte har stämt med det som sedan faktiskt har hänt. Nästan alltid har då förväntningarna varit alltför pessimistiska.

(i) Det var ju liksom första grundskottet då mot dogmen, att talar man om för någon att man är homosexuell så kommer personen ifråga att ta avstånd ifrån dig och sprida ut det till alla andra. Det gjorde inte han.

Man, 39 år

(i) Man har ju alltid sina tankar om vissa människor, deras sätt och deras personlighet. [...] Det har jag haft några på jobbet som jag har tänkt, att får dom reda på det, då kommer dom till att . . , ja, stöta bort mig. Så har det varit tvärtemot. Så det är egentligen jag som har blivit chockad och inte dom, kan man säga.

Kvinna, 26 år

(i) Jag har bott i hyreshus hela tiden, så jag var jätteskraj för att bo i hus. Sen var jag lite skraj för miljön och grannarna och sånt där. Trodde att flickan skulle bli mobbad.

Den lilla flickan?

Ja. Inte få lekkamrater eller . . . Det skulle liksom stå klart för dom att vi var lesbiska. I hyreshus är det mycket mer anonymt, va. Du går in och stänger dörren. Jag tänkte att det skulle bli enorma konflikter. Men det gick ju jättebra sen. Men det var jag faktiskt rädd för. Så den fördomen den hade jag själv.

Kvinna, 39 år

(i) Det är det som har förvånat mig mest egentligen, att folk inte har reagerat mer negativt än dom har gjort.

Man, 29 år

Det mest markanta exemplet på överraskning i undersökningen är en man som blev allmänt känd som homosexuell i sin hembygd, när han på 60-talet dömdes för otukt med minderårig (åldersgränsen var då 18 år).

(i) Då när jag var på häktet då tänkte jag, att hur i all sin dar ska man våga visa sig för något folk mer. Men det gick liksom av sig själv genom att dom var så vänliga och tillmötesgående liksom dom flesta. Dom ringde speciellt en del och sa att jag skulle inte vara rädd att komma igen. Det förstod dom att det var svårt.

Man, 50 år

Av den erfarenheten drar han följande slutsats.

(i) Det var ju bättre sen när dom fick reda på det, för då hade dom ju ingenting att prata och smussla om. Utan då var det ju bara så då. Det vart ju bättre. Man begrep ju inte själv liksom. Efteråt är det ju lätt att vara efterklok.

Vad menar du med att du inte begrep själv?

Man skulle liksom ha talat om det förut och levt öppet, i stället för att hålla på och smussla så där. [---] Nu kan dom ju prata med mig om sånt där. [---]

Då var det en tråkig händelse som fick något gott med sig?

Javisst var det det. På samma gång är det som man vill glömma alltihop, på samma gång så är det bra att tala om det också. Det blev liksom en vändpunkt.

Enkätresultaten kan också tolkas så, att de som gör erfarenheter av heterosexuellas reaktioner i viss mån modifierar sina förväntningar. När man jämför dem som säger att de flesta av deras bekanta eller arbetskamrater vet att de är homosexuella med dem som säger att bara någon enstaka vet det, så är det fler i gruppen där de flesta i omgivningen vet som har positiva förväntningar på dem som inte känner till deras homosexualitet. Men för båda grupperna gäller det, att det är fler som har mött positiva reaktioner än som väntar sig det; skillnaderna mellan faktiska och förväntade reaktioner finns i båda grupperna. Det visar att nästa alla homosexuella på något sätt väljer ut vilka som ska få kännedom om deras homosexualitet. De heterosexuella som de bedömer som mest negativa har minst chans att få veta att de känner eller kommer i kontakt med homosexuella.

När homosexuella har framträtt öppet inför heterosexuella upplever de ofta en stor lättnad. Det kan då ibland finnas ett element av överraskning i den lättnaden, men framför allt beror den på att ovissheten har förbytts i visshet. Man vet vad som blev resultatet av att man berättade om sin homosexualitet. Man kan slappna av med människor som man tidigare alltid på något sätt har varit på sin vakt emot. De utgör inte längre något hot.

(s) [Jag talade om det för min mor] efter en hel natts funderingar och rädslor. Det tror jag kanske var det mest avgörande. Min *mor* hade fått reda på det. Hon tog det fint och tjugo års börda lyftes ifrån mina axlar. [...] Detta att leva öppet är så mycket skönare — och jag ser det som att mitt liv började då.

Kvinna, 31 år

(i) Denna goda erfarenhet jag hade av att våga stå för vad jag var, det medförde att jag inte längre behövde leva mitt liv i två sektioner, ett hemligt och ett öppet. Det var precis som jag kunde andas ut. Nu kunde jag leva fullt ut.

Man, 55 år

5.12 Döljande, urskillning och diskriminering

De återstående avsnitten ska redovisa undersökningsresultaten om diskriminering. De ska läsas mot bakgrund av den beskrivning av mönstret i de sociala relationerna mellan homosexuella och heterosexuella som har gjorts tidigare i kapitlet.

I det svenska samhället är homosexualiteten socialt osynlig. Heterosexuella vet sällan att homosexuella är homosexuella. Homosexuella bidrar själva till det genom att dölja sin homosexualitet. När andra antar att de är heterosexuella talar de sällan om att det är ett felaktigt antagande. De visar sällan sina homosexuella känslor och relationer; de berättar inte om sina förhoppningar, drömmar och förälskelser, och de hemlighåller sina kärleksrelationer eller låtsas att de är vänskapsrelationer.

När homosexualiteten blir socialt synlig är det i allmänhet resultatet av en mycket medveten och väl överlagd handling från homosexuellas sida. De berättar om sin homosexualitet i ett personligt förtroende för

vänner och anhöriga. Det innebär att det bara brukar vara människor som homosexuella vill ska få kännedom om deras homosexualitet som får det. Det är då också människor som de i allmänhet räknar med att få behålla sina redan goda relationer till.

I detta mönster i relationerna mellan homosexuella och heterosexuella kan det inte uppstå konkret, lätt påvisbar diskriminering i någon större omfattning.

(i) Nej, någon uppenbar diskriminering har jag aldrig varit med om. Det har jag inte. Jag har ingenting att dra fram där överhuvudtaget alltså. Jag har aldrig särbehandlats som jag vet. Jag kanske skulle ha blivit det om dom hade vetat om det, att jag är homosexuell. Det vet jag inte.

Man, 26 år

(i) Just det här med diskriminering det kan jag inte alls uttala mig om, om det är det du ville komma in på. Det har jag inte upplevt på något sätt. För jag känner mig inte diskriminerad. Det är väl det att man liksom inte röjer sin läggning. Gjorde man det kanske tillvaron blev helt annorlunda. Att den blev outhärdlig. Det vet man ju inte.

Man, 45 år

(i) Jag har aldrig råkat ut för det. I mitt fall är det det, att jag inte öppet deklarerar att jag är det. Jag går inte ut på gatan och säger att jag är sån och sån och jag vill ha dom och dom rättigheterna i samhället. Utan jag tycker att jag har den här läggningen och har möjligheter att leva ut dom känslorna vid vissa tillfällen. Jag accepterar det.

Man, 56 år

Homosexuella har utvecklat ett livsmönster som förebygger diskriminering. Diskrimineringen existerar mer som ett hot än som i handling utförd diskriminering. Homosexuellas särskilda livsmönster har en väsentlig del av sin orsak i detta hot om diskriminering. Det är för att inte bli diskriminerade som homosexuella döljer sin homosexualitet och noggrannt skiljer ut vilka som ska få kännedom om den. Hotet om diskriminering formar homosexuellas relationer både till heterosexuella och andra homosexuella. Det får dem att dra sig undan heterosexuella och bara ha ytliga och opersonliga relationer till dem, och det får dem att först kritiskt granska dem som de sedan kanske närmar sig och öppnar sig för. Hotet om diskriminering får också många homosexuella att undvika varaktiga homosexuella relationer, och det får många som lever i sådana relationer att dölja dem, till exempel genom att bo på var sitt håll.

(i) Dom har inte haft chansen att diskriminera mig, men jag är övertygad om att det skulle ha skett om chansen hade funnits.

Man, 53 år

(s) Man kan inte alltid vara öppen, fast man vill. Man tvingas smyga fast man inte vill. Därför att man är rädd att förlora arbete, bostad, rädd att ens barn ska bli trakasserade.

Kvinna, 30 år

(s) Att jag på dessa frågor [om diskriminering i arbetslivet] konsekvent kan svara nej beror ju på att jag i liten utsträckning berättat om min homosexualitet. Och anledningen till detta är ju att jag fruktat alla de negativa reaktioner ni frågar efter.

Man, 29 år

(s) Rädslan att mista mitt jobb är en stor otrygghet. Fanns det en anti-diskrimineringslag hade jag känt mig trygg. Då hade jag haft rätten på min sida.

Man, 29 år

Konkreta fall av diskriminering kan vara resultat antingen av att homosexuella inte lyckas dölja sin homosexualitet eller av att de skiljer ut fel personer när de berättar om den. (Som vi ska se finns faktiskt också möjligheten att de som diskriminerar inte känner till homosexualiteten.) Om de fall som kommer att redovisas här har sin bakgrund i misslyckat döljande eller missbedömd öppenhet och negativ överraskning vet vi i allmänhet inte. Det beror på att de flesta fallen har rapporterats i den skriftliga enkäten, och att den inte innehöll några frågor om hur de som har diskriminerat har fått kunskap om de diskriminerades homosexualitet.

Att uppgifterna till största delen härrör från enkäten gör att de närmare omständigheterna kring diskrimineringen inte har kunnat undersökas. Det är naturligtvis också bara de fall som har drabbat undersökningsdeltagarna som kan redovisas (och bara de fall som har inträffat fram till dess datainsamlingen gjordes, dvs fram till 1980—81). Dessutom ställdes vissa frågor om diskriminering bara i det stora enkätformuläret, som besvarades av drygt 500 av de totalt 1 300 i enkäten.

5.13 Diskriminering i arbetslivet

De data om diskriminering i arbetslivet som ska redovisas här kommer uteslutande från enkäten. I intervjuerna har det inte framkommit något entydigt fall av den typen av diskriminering.

Frågorna ställdes på lite olika sätt i de två formulären. I det stora formuläret ställdes sex frågor om olika former av diskriminering i arbetslivet. Efter varje fråga (utom den första) riktades det en uppmaning till dem som har utsatts för diskriminering, att beskriva diskrimineringen på ett särskilt papper som följde med formuläret. Det var en uppmaning att åtminstone ange vilket år det inträffade, på vilken typ av arbetsplats, i vilket yrke och vissa andra omständigheter som har med den särskilda formen av diskriminering att göra. Till exempel ombads de som svarade att de har tvingats lämna en anställning, att beskriva vilka medel som användes för att tvinga dem till det. En del har inte följt uppmaningen att redogöra för händelserna och andra har gjort det knapphändigt. Antalet redogörelser är därför ganska litet, och flertalet av dem refereras eller citeras direkt i det följande.

I det lilla formuläret ställdes det bara en fråga om diskriminering i arbetslivet, men den följdes av svarsalternativ som beskriver samma former av diskriminering som frågorna i det stora formuläret.[1] Två följdfrågor om vilket eller vilka år och på vilken typ av arbetsplats diskrimineringen skedde ställdes också. Sist i formuläret fanns en uppmaning att skriva eller ta kontakt med utredningen och bland annat berätta om sådan diskriminering som man har utsatts för. Det är inte någon som på den vägen har rapporterat något fall av diskriminering i arbetslivet.

5.13.1 Trakasserier

Fem procent eller 67 personer uppger att de har utsatts för trakasserier på en arbetsplats på grund av sin homosexualitet (N = 1239).[2] I det stora formuläret var frågan inte begränsad till arbetsplatser, och ytterligare sju procent svarar där att de har trakasserats i skolan eller under sin värn-

[1] *Har du någon gång diskriminerats (särbehandlats) på en arbetsplats på grund av din sexuella inriktning?* Lilla formuläret.

[2] *Har du någon gång trakasserats (mobbats) av arbetskamrater (studiekamrater) på grund av din sexuella inriktning?* Om Ja: *På vilken typ av arbetsplats (skola) skedde det? Vilket eller vilka år skedde det?* Stora formuläret. *Jag har trakasserats av arbetskamrater eller chefer.* Lilla formuläret.

plikt (N = 516). 54 av de 67 som uppger att de har trakasserats på en arbetsplats anger tidpunkten till efter 1970.

Frågan om trakasserier följdes bara av uppmaningarna att ange tidpunkt och plats, men några har ändå lämnat närmare beskrivningar av händelserna.

(s) Föreståndaren på förskolan var en kvinna i 40-årsåldern som när hon [...] fick reda på min "inriktning", frös ut mej genom påståenden som: du borde inte ha flickorna (som var 4—6 år gamla) i knät när du läser sagor, och, jag förstår nog vad du har gjort i natt eftersom du kommer försent osv. Jag var ganska "ny ute" och hade svårt att svara för mig. Till slut blev det för påfrestande genom att miljön på arbetsplatsen blev så spänd. [...] Jag valde att sluta för att inte må dåligt av arbetet.

Kvinna, 21 år

(s) Tandläkarhögskolan, vid en fest. Ett gäng började plötsligt fjolla till sig, larva sig och spela homosexuella som tog sig de mest vidriga uttryck.

Man, 28 år

(s) Jag kände mig trakasserad av en klasskamrat då hon högljutt sa: "Birgitta är HOMO". [...] "Det är jag inte alls det", sa jag för att rädda situationen och kände mig mycket skamfylld. [...] Det hände inte så mycket mer, men händelsen har förföljt mig länge och skammen suttit så djupt rotad att det är först på senare år jag kunnat göra mig kvitt den (om jag överhuvudtaget någonsin blir kvitt den).

Kvinna, 21 år

De typer av arbetsplatser som trakasserierna har skett på är av olika slag, men vissa typer är i viss mån överrepresenterade om man jämför med hela enkäturvalets fördelning på typer av arbetsplatser (den fördelningen redovisas i avsnitt 2.9 i appendix 2). Det gäller arbetsplatser inom sjukvård, industri och verkstäder, transporter (främst sjöfart) och hotell och restaurang. Det antal personer som har trakasserats på sådana arbetsplatser varierar visserligen bara mellan fyra och sexton stycken, men det motsvarar ändå ungefär tio procent av dem i hela urvalet som kan hänföras till respektive typ av arbetsplats.

5.13.2 Att tvingas sluta

Kvinnan som trakasserades på en förskola kände sig tvingad att sluta sitt arbete där. 54 personer eller fyra procent i enkäten svarar att de har tvingats sluta på en arbetsplats och att orsaken har varit deras homosexualitet (N = 1231).[1] 22 av dem uppger också att de har trakasserats. I de flesta fallen tycks det ha skett på samma arbetsplats, och det bör betyda att trakasserierna har varit orsaken till att man har slutat.

Av de 54 har knappt hälften svarat på det stora formuläret, och av dem har femton följt uppmaningen att redogöra för vilka omständigheter som tvingade dem att lämna arbetsplatsen. Tio av dessa femton har utsatts för utfrysning, fientlighet eller trakasserier av arbetskamrater eller chefer, och det har varit den direkta orsaken till att de har slutat sina anställningar.

(s) Genom utfrysning [på en mekanisk verkstad 1976] på sådant sätt att jag alltid fick göra jobbet ensam. När jag frågade om hjälp med ett jobb sa mina arbetsledare att ingen ville jobba med en bög. Men när jag frågade mina arbetskamrater fick jag alltid den hjälp jag behövde.

Man, 25 år

(s) Det var 1976, då jag tjänstgjorde som posttransportör. Någon hade "läckt", och sedan var jag helt utfrusen av mina arbetskamrater. Det var således dessa,

[1] *Har du någon gång tvingats sluta på en arbetsplats, därför att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret. *Jag har tvingats sluta på en arbetsplats.* Lilla formuläret.

som tvingade mig att byta arbetsplats. Inte arbetsledningen som inget visste om anledningen.

Man, 24 år

(s) Blivit anmäld [1980 av kollegor] för tandvårdsnämnden för olika saker som inte hade med homosexualitet att göra. Jag gick till grunden för anmälningen. Tandvårdschefen gjorde en utredning, vilken löd: "Diverse anmälningar beror på aggression mot den homosexuelle, ej mot tandläkaren. Anmälningarna har inga odontologiska grunder, varför de avskrivs".

Man, 28 år

(s) 1971—72 blev jag trakasserad på min dåvarande arbetsplats — ett tryckeri. Det var några arbetskamrater som gjorde det. Att de lyckades så väl berodde på mina grubblerier kring min homosexualitet vid den tidpunkten. Därför kände jag mig tvingad att sluta. Tack vara RFSL och andra homosexuella vänner har jag i dag ett sådant stöd från dem att denna situation knappast kan upprepas.

Man, 39 år

Sju av de femton som har beskrivit vad som fick dem att sluta på en arbetsplats anger olika handlingar från arbetsledningens eller arbetsgivarens sida. I ett par fall som har redovisats ovan har handlingarna bestått i ett nedvärderande eller fientligt uppträdande, men i de övriga fallen är det andra metoder som har använts.

En före detta källarmästare skriver att ledningen på den restaurang där han arbetade "övertalade" honom att säga upp sig. Man använde argumentet, att personalen skulle förlora förtroendet för honom när hans homosexualitet blev känd. Det hände 1979.

En man, som är sparsam med närmare upplysningar, kände sig tvingad att sluta som laboratorieassistent vid ett militärt sjukhus i mitten på 60-talet. Anledningen tycks ha varit att han aldrig befordrades i de militära graderna.

I ett par andra fall har arbetsgivarens åtgärd bestått i en regelrätt uppsägning. Då har homosexualiteten inte angetts som skäl till uppsägningen, men så har det uppfattats av den som har sagts upp.

Vid en omorganisation kallades en resesekreterare i vad han kallar "en humanitär organisation" till ett personligt samtal på organisationens kansli.

(s) Det talades om *alla möjliga* skäl utom vad det gällde — homosexualitet. Till en början "vägrade" jag att sluta. Fick då inget betyg, endast ett intyg om anställningen. Facket kunde inget göra.

Man, 37 år

Det hände i början på 70-talet. En annan man skriver att han "misstänker" att han två gånger i början på 60-talet "blev uppsagd med svepskäl". Den ena gången var det på en radio- och tv-firma och den andra gången på ett tekniskt laboratorium.

Av de 54 som svarar att de har tvingats sluta på en arbetsplats på grund av sin homosexualitet anger drygt hälften tidpunkten till efter 1970. På vissa typer av arbetsplatser är de som har tvingats sluta ungefär lika många som de som har utsatts för trakasserier. Det gäller industrier och verkstäder (där tolv personer har slutat), transporter och kommunikationer (där sju har slutat, varav tre på fartyg) och hotell och restaurang (där också sju har slutat). Jämfört med hela enkäturvalets fördelning på olika typer av arbetsplatser är det också förhållandevis vanligt att ha tvingats sluta på de nu nämnda. Det är inte lika vanligt inom sjukvården (där fem har slutat men sexton har trakasserats) eller inom kontor-förvaltning och

undervisning. Förhållanden som kan spela in här är om arbetsplatserna hör till en arbetsmarknad som är rörlig (som den är inom sjöfart och hotell och restaurang) eller om de hör till den offentliga sektorn.

5.13.3 Förflyttningar

Arbetsgivare kan vidta åtgärder som diskriminerar homosexuella, men som inte leder till att anställningen upphör — åtminstone inte nödvändigtvis (men åtgärdernas syfte kan förvisso vara att just det ska ske). 21 personer eller två procent svarar att de har förflyttats från en arbetsuppgift till en annan, och att de har uppfattat sin homosexualitet som den verkliga orsaken till det (N = 1222).[1]

16 av de 21 har svarat på det stora formuläret och kunde där reservera sig genom att säga, att det är möjligt att homosexualiteten var den verkliga orsaken till förflyttningen. Det har 11 av de 16 gjort.

Två personer har både förflyttats och slutat — de har dessutom varit utsatta för trakasserier — och i två andra fall är det oklart vad resultatet har blivit. I de övriga fallen har förflyttningarna uppenbarligen inte lett till att den förflyttade har sagt upp sin anställning.

De som är säkra på att förflyttningarna har haft sin orsak i deras homosexualitet är i allmänhet också de som har följt uppmaningen att beskriva händelserna. Med ett undantag anger de tidpunkten till efter 1970.

I två av fallen har förflyttningarna varit så drastiska att de har inneburit förflyttningar till ett annat land. Då har homosexualiteten tydligen också varit den uttryckliga anledningen.

(s) Tvingades avsluta FN-tjänstgöring våren -79. [...] Jag blev hemskickad omedelbart efter det att min homosexualitet blev känd.

Man, 34 år

En kvinna som utbildade sig till diakonissa på 60-talet blev mitt i sin utbildning förflyttad utomlands. Men hon skriver också att man på diakonissanstalten numera ger "hjälp och stöd" åt homosexuella.

Bland de övriga som har förflyttats finns det en officer i försvaret och en som har varit anställd i "säkerhetstjänsten".

Tre lärare har förflyttats. En trettioårig man som arbetade på daghem blev tvungen att gå över från en avdelning för äldre barn till en avdelning för yngre. Han är dock inte helt säker på att homosexualiteten var anledningen till det.

En före detta föreståndare på en fritidsgård är inte heller helt säker på orsaken, men han skriver att han 1979 blev "närmast beordrad" att börja arbeta i ett projekt med arbetslösa ungdomar. Det nya arbetet betraktar han som "inte alls likvärdigt" med det gamla.

En skötare på ett mentalsjukhus förflyttades 1978 med en dags varsel. När han frågade om orsaken till förflyttningen, hänvisades han först till klinikchefen och sedan till chefsläkaren. Han skriver att han först bara fick svaret "på grund av personaltekniska skäl", men att det "senare har framkommit tre olika anledningar", vilka anger han dock inte.

Två återstående fall har inträffat på en verkstad och på ett kontor av okänt slag. I övrigt är det påfallande att det är anställda i offentlig tjänst — och i synnerhet de som arbetar med barn och ungdomar — som har förflyttats, och som uppfattar det som åtgärder föranledda av deras homosexualitet.

[1] *Har det någon gång hänt dig, att du har förflyttats från en arbetsuppgift till en annan, därför att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret. *Jag har förflyttats från en arbetsuppgift till en annan.* Lilla formuläret.

5.13.4 Uteblivna befordringar

De som i första hand kan drabbas av den form av diskriminering som består i en utebliven befordran är de som har yrken med en utstakad karriär, som de förväntas avancera i. 36 personer eller tre procent tror sig ha förbigåtts i karriären på grund av sin homosexualitet (N = 1210).[1] Av dem är 25 tjänstemän i privat och offentlig tjänst, däribland flera militärer och universitetslärare.

Det är också typiskt för den här formen av diskriminering, att den som drabbas har svårt att veta om homosexualiteten är den egentliga orsaken. Som någon har kommenterat sitt svar: "Det är mest en känsla."

Nästan alla som har svarat på det stora formuläret har också valt ett svarsalternativ som säger, att det är möjligt att homosexualiteten har varit orsaken eller en bidragande orsak. (I det lilla formuläret kunde man inte heller här göra sådana förbehåll.)

Till dem som inte är säkra på att det är homosexualiteten som har diskvalificerat dem till en befordran hör en man, som berättar lite utförligare om vad som har gett honom hans misstankar.

(s) 1978 blev jag förbisedd trots bättre formella meriter, när min nuvarande chef utsåg en arbetsledare som skulle internrekryteras. Han har tidigare visat att han är både generad och ångestfylld när det gäller min sexuella inriktning. Han vet mycket väl att jag har gått en tvåårig kurs för arbetsledare och verkade både spänd och nervös när han [...] meddelade vem han utsett. Jag är kvar i produktionen [...].

Man, 39 år

5.13.5 Uteblivna anställningar

När en homosexuell person inte får ett arbete som han eller hon söker kan det vara ett utslag av diskriminering, men en förutsättning är naturligtvis att arbetsgivaren känner till att personen är homosexuell. Antagligen föreligger den förutsättningen mycket sällan. Men den kan göra det, till exempel om den arbetssökande själv berättar om sin homosexualitet.

(s) 1980 sökte jag en tjänst som butikschef i en medelstor stad i Norrland. Vid de första kontakterna med företaget per telefon verkade de väldigt positiva, vilket ytterligare förstärktes vid vårt första sammanträffande. Man gav en mycket detaljerad bild av sitt företag ur såväl positiva som negativa synvinklar, och verkade på det hela taget mån om att sälja sitt företag så bra som möjligt. När jag så berättade om min homosexualitet, inte som något problem, utan mer som en upplysning om hur saken låg till, verkade det som att luften gick ur en smula . . . Sedan dess, drygt en månad, har jag inte hört från företaget, trots att det bestämdes att de skulle återkomma med besked.

Man, 27 år

Arbetsgivaren kan också ha kännedom om homosexualiteten, om det är en redan anställd som söker en annan tjänst.

(s) Har under hela 70-talet sökt tjänster inom fritidssektorn, men aldrig fått någon. Tjänsterna jag sökt har varit "några pinnhål högre". Tjänsterna har sökts inom samma förvaltning. Har varit jobbigt när det har kommit ut till arbetskamrater att jag sökt men inte fått — de har undrat varför. Då det har hänt en sex—sju gånger nu, börjar jag förstå varför. Även "likvärdiga" tjänster har jag inte fått, trots att jag i några fall har föreslagits av personalen.

Man, 37 år

[1] *Har det förhållandet att du är homo/bisexuell varit orsaken till, eller bidragit till, att du inte har befordrats på en arbetsplats?* Stora formuläret. *Jag har inte befordrats.* Lilla formuläret.

Om man söker en högre tjänst hos den arbetsgivare där man redan är anställd och inte får den, kan man säga att man inte har blivit befordrad. Därför finns det en viss överlappning mellan frågorna om uteblivna befordringar och uteblivna anställningar. 21 personer tror att deras homosexualitet har varit anledningen till att de inte har fått anställningar som de har sökt (två procent, N = 1203).[1] Sex av dem har också svarat att de inte har blivit befordrade, och de kan då referera till samma sak. Det gäller bland andra en universitetslärare och en byråchef.

I övrigt är de arbeten som man har sökt men inte fått av flera olika slag: olika arbeten i sjukvården, arbete som försäljare, officer, trafikvakt, metallarbetare m. m. Liksom tidigare anger de flesta som har svarat på följdfrågan om tidpunkten den till efter 1970.

5.13.6 Annan diskriminering i arbetslivet

Efter de nu redovisade frågorna följde i det stora formuläret en avslutande fråga om man har diskriminerats på något annat sätt i arbetslivet.[2] Tio personer har svarat ja (N = 490). Ett par av dem ger ordet diskriminering en vidare innebörd än det har fått här; de ser hela döljandets livsmönster — eller med andra ord hotet om diskriminering — som diskriminerande.

Några har inte följt uppmaningen att beskriva de andra former av diskriminering som de har utsatts för, och därför återstår det bara två svar. Det ena är från en man som skriver, att det i hans arbete "av och till finns möjligheten att resa tillsammans med sin *hustru*". Med det underförstår han att det inte finns möjlighet att resa tillsammans med sin man.

Det andra svaret berättar om en form av diskriminering som är viktig, eftersom den utgörs av aktiva försök att få homosexuella att dölja sin homosexualitet.

(s) Jag har blivit uppkallad till personalkonsulenten för allvarligt samtal, där jag uppmanades att inte gå ut med min homosexualitet på arbetet. Någon, för mig okänd, hade gått upp till honom och pratat om mig. Detta hände på polishögskolan.

Kvinna, 29 år

En annan kvinna berättar om ett liknande fall, men det är inte hon själv som har utsatts för det. Hon är också angelägen om att förklara varför de flesta homosexuella inte drabbas av olika former av direkt diskriminering i arbetslivet.

(s) För att förklara varför de flesta homosexuella inte råkar ut för något på arbetsplatsen, så kan jag berätta följande.

Min kompis, som är bög, gick mentalskötarutbildning (1978) och där tog han upp homosexualitet på olika sätt. Efter ett tag blev han inkallad till överläkaren på sjukhuset som stod för kurserna. Läkaren frågade om han hade problem o. dyl. (vilket han inte hade) och varnade honom till slut för att gå in ensam i någon patients rum eller helst söka sig till en kvinnlig avdelning när han var klar med utbildningen.

Sådana händelser gör att jag aldrig skulle tala om att jag föredrar kvinnor, på min arbetsplats. [...] Nästan alla homosexuella jag känner säger inget på sina arbetsplatser utan att noga "sondera terrängen" dvs. ta reda på vad arbetskamrater och ledning tycker.

Kvinna, 24 år

[1] *Misstänker du, att du vid något tillfälle inte har fått ett arbete som du har sökt, därför att arbetsgivaren visste att du var homo/bisexuell?* Stora formuläret. *Jag har inte blivit anställd.* Lilla formuläret.

[2] *Har du på en arbetsplats utsatts för någon form av diskriminering (särbehandling på grund av din sexuella inriktning) som inte har framgått av dina tidigare svar?* Stora formuläret.

5.14 Diskriminering på bostadsmarknaden

Diskrimineringen på bostadsmarknaden kan inte anta lika många former som på arbetsmarknaden. Enkätfrågorna tog upp två former: att två personer av samma kön vägras registrera sig tillsammans hos en bostadsförmedling och att de vägras teckna ett hyreskontrakt tillsammans.

En annan form av diskriminering som nämns i ett par enkätsvar är att homosexuellas organisationer vägras hyra lokaler (egentligen är det då inte diskriminering på *bostads*marknaden).

(s) Lokalavdelningen av RFSL Umeå gick under sommaren 1979 miste om ett hyreskontrakt eftersom hyresgästerna i huset hade inflytande över valet av hyresgäst och ogillade tanken på en förening för homosexuella.

Man, 34 år

I det här fallet var det en bostadsrättsförening som vägrade hyra ut en lokal. Man motiverade det med att försäljningspriserna på bostadsrätterna i huset skulle sjunka. Senare har två liknande fall inträffat i Jönköping. Där tvingades RFSL-avdelningen först att lämna en lägenhet som hyrdes i andra hand. Bostadsrättsföreningen som äger huset hävdade att lägenheten bara fick användas till bostadsändamål. En annan bostadsrättsförening ville sedan inte hyra ut en källarlokal som skulle ersätta lägenheten.

5.14.1 Bostadsförmedlingar

Tolv procent i enkäten har försökt anmäla sig till en bostadsförmedling tillsammans med en person av samma kön (N = 508).[1] Fem gånger så många bor eller har bott tillsammans med någon av samma kön. Det betyder att de flesta homosexuella par inte försöker skaffa sig bostad genom en gemensam ansökan hos en bostadsförmedling. Homosexuella utsätter sig alltså inte ens för risken att vägras ansöka tillsammans.

En tredjedel av dem som faktiskt har försökt att tillsammans registrera sig som bostadssökande hos en bostadsförmedling har vägrats göra det, 20 av 62 personer.[2]

Några enstaka fall har inträffat före 1970 och ungefär hälften mellan 1978 och 1980. Det finns inga tecken på att det bara skulle ha skett på en eller ett par platser i landet; de som inte har fått registrera sig finns spridda på orter av olika storlek.

5.14.2 Hyresvärdar

Tjugo procent har någon gång försökt teckna ett hyreskontrakt tillsammans med en person av samma kön (N = 1146).[3] Det motsvarar en tredjedel av dem som bor eller har bott tillsammans med någon av samma kön. Alla behöver inte ha bott i hyreslägenheter, men det tyder ändå på att det också i det här fallet bara är en minoritet som utsätter sig för risken att diskrimineras.

29 procent av dem som har försökt, 65 av 224 personer, har vägrats teckna ett hyreskontrakt tillsammans med en person av samma kön. Så som frågorna var formulerade går det inte att skilja på de fall där man

[1] *Har du någon gång försökt att anmäla dig till en bostadsförmedling tillsammans med en annan man?/en annan kvinna?* Stora formulärets två versioner.

[2] Följdfråga: *Accepterades ni som sökande och medsökande?*

[3] *Har du någon gång tecknat ett hyreskontrakt tillsammans med en annan man?/ en annan kvinna?/någon av samma kön? Har du någon gång vägrats att teckna ett hyreskontrakt tillsammans med en annan man?/en annan kvinna?/någon av samma kön?* Stora formulärets två versioner resp. lilla formuläret.

överhuvudtaget inte har fått hyra en lägenhet och de fall där bara en av de två har fått teckna kontraktet.

(i) Så ringde vi bland annat Helsingborgshem och skulle ha tag på en lägenhet. [...] Det var Maria som pratade med en karl där. Han frågade bland annat om hon hade familj. Nej, det hade hon inte, utan det var två tjejer som skulle bo där. Men det gillade han inte. Han menade att det var så mycket tråkigheter och trubbel när det var två av samma kön som bodde tillsammans. Antingen träffade den ena någon annan och skulle flytta iväg och sen blev det jobbigheter med lägenheten och så vidare.

Kvinna, 27 år

(i) Han vet ju att vi delar på lägenheten. Han är privat. Men han sa att det var lättast, för formalitetens skull, att en står för kontraktet.

Kvinna, 26 år

Fallet där hyresvärden överhuvudtaget inte ville hyra ut till två kvinnor antyder att det inte alltid är fråga om avsiktlig diskriminering av homosexuella. Hyresvärden kan uppfatta de två som heterosexuella, och då kan det finnas andra skäl att inte vilja ha dem som hyresgäster. De kommer kanske inte att bo ihop så länge, och de kommer kanske att ha fler fester och ett större umgänge än en vanlig familj.

Sådana tankar ligger närmare till hands när det är yngre människor som vill hyra en lägenhet. Med hjälp av en följdfråga om tidpunkten har det varit möjligt att räkna fram den ålder man hade när man vägrades kontrakt (men inte åldern för dem som fick gemensamt kontrakt, eftersom följdfrågan inte ställdes då). Genomsnittsåldern när man har vägrats kontrakt är 25 år (medianvärdet) och bara var sjätte har varit över 30 år. 80 procent av fallen har inträffat efter 1970.

När homosexuella par vägras bostad kan det alltså mer vara ett resultat av att homosexualitet är någonting okänt än att det värderas negativt. Men det kan det bara vara så länge de som söker bostad inte talar om att de är homosexuella. En man har i ett särskilt brev till utredningen berättat vad som hände när han talade om det.

(s) Förra sommaren bestämde jag och min kille oss för att flytta samman. [---]

Vi gick alltså till Bostadsbolagets expedition och fyllde i en ansökan om en trerummare. Jag skrev mig som sökande och min kille som medsökande. [---]

Dagen därpå ringde jag till huvudkontoret [... och undrade] hur långt behandlingen av vår ansökan kommit. De svarade då att de inte hyr ut till killar som ska bo tillsammans. De motiverade det med att killar ofta har högljudda fester och spelar grammofon högt så att grannarna störs. [---]

Jag berättade då att jag och min kille är homosexuella och lever i ett förhållande, och att de måste ta hänsyn till det. Det blev först tyst, sedan fick jag svaret att återkomma två dagar senare.

När jag ringde igen hade de nya förevändningar. De hade då kontaktat min förra hyresvärd och där fått veta att jag för länge sedan inkommit med hyran för sent en gång. [---] Fick återigen beskedet att ringa två dagar senare.

När jag då ringde igen mötte jag en helt annan ton. Vi var plötsligt mycket välkomna att hyra lägenhet hos Bostadsbolaget.

Vi fick alltså vår lägenhet, där vi nu bor. Detta tack vare att vi inte var rädda för att tala om att vi var homosexuella. Men alla de som inte vågar göra det, de får nöja sig med beskedet om att inte få hyra hos ett av Göteborgs största allmänna bostadsbolag. Och eftersom situationen är sådan att mycket få i dagens samhälle talar högt om sin homosexualitet, blir Göteborgs Stads Bostads AB:s regler för uthyrning automatiskt en direkt diskriminering.

5.15 Annan diskriminering

Det stora enkätformuläret innehöll ytterligare några frågor om diskriminering. Ganska många frågor ägnades den diskriminering som eventuellt kan ske när vårdnads- och adoptionsärenden avgörs. Till sist ställdes också en fråga som skulle ge de tillfrågade tillfälle att berätta om sådan diskriminering som de andra frågorna inte tog upp.[1]

5.15.1 Myndigheter

Den diskriminering som kan ske när myndigheter utreder och avgör vårdnadsärenden består i, att en homosexuell förälder förlorar vårdnaden om ett barn på grund av sin homosexualitet. Frågan är komplicerad och krävde hela åtta enkätfrågor för att redas ut.

60 personer har barn (12 procent, N = 482). Sju personer svarar att vårdnaden om deras barn har varit föremål för utredning och har avgjorts i domstol. Två har avstått från vårdnaden om ett barn, utan att frågan har avgjorts i domstol och av ett skäl som har haft med deras homosexualitet att göra. De kan ha trott att homosexualiteten inte skulle ha gett dem någon möjlighet att få vårdnaden, eller de kan ha velat undvika att homosexualiteten blev känd genom en vårdnadsutredning.[2]

Av de sju som har varit med om vårdnadsutredningar har tre, alla kvinnor, fått vårdnaden om sitt eller sina barn. En av dem säger att vårdnadsutredaren fick kännedom om hennes homosexualitet. Utredningen gjordes 1977.

Fyra har inte fått vårdnaden om sitt eller sina barn. En av dem säger att han heller inte ville ha det. En annan svarar att vårdnadsutredaren kände till hans homosexualitet och att han tror att det kom att påverka beslutet om vårdnaden. En kvinna skriver att hon "tror" att vårdnadsutredaren kände till hennes homosexualitet och att det bidrog till att hon inte fick vårdnaden om det ena av sina två barn. Det andra barnet fick hon vårdnaden om. De här två fallen inträffade bägge 1968. Slutligen svarar en man att hans före detta fru fick vårdnaden om deras barn vid en tvist 1976. Han tror inte att hans homosexualitet påverkade beslutet, trots att den var känd.

Tre personer har ansökt om att få adoptera barn (N = 503). Två har fått det. Det skedde 1966 och 1980. Den tredje ansökte 1977 men fullföljde aldrig adoptionen av skäl som hon inte anger.

En form av diskriminerande myndighetsutövning som inte togs upp med någon enkätfråga är, att poliser uppträder okorrekt eller till och med våldsamt mot homosexuella. Två personer nämner sådana fall.

(s) Misshandlad av polisen. Polisen talade själva om motivet för varje batongslag, spark m. m. Brutna revben blev resultatet. 1979.

Man, 38 år

Den andra personen nämner en händelse som han själv JO-anmälde 1976. Några ungdomar hade trängt sig in på en fest hos Uppsala förening för homosexuella (RFSL) och polisen hade tillkallats. Enligt enkätsvaret tog polisen parti för ungdomarna och tvingade föreningsmedlemmarna att lämna lokalen för tidigt. I polisdistriktets yttrande till JO står det att "polismännen erbjöd sig härvid att stanna kvar till dess alla medlemmar lämnat tillställningen. För detta erbjudande uttrycktes stor tacksamhet.

[1] *Har du utsatts för några andra former av diskriminering som homo/bisexuell än dem som har framgått av dina tidigare svar?* Om Ja: *Använd de bifogade lösa bladen för att ange hur du har diskriminerats, vem som har diskriminerat dig och ungefär när det har hänt.* Stora formuläret.

[2] *Har du någon gång givit upp vårdnaden om ett barn, därför att modern/fadern eller någon annan annars kunde tala om att du är homo/bisexuell?* Stora formuläret.

[...] någon påtryckning om att tillställningen skulle upphöra förekom icke". JO fann inte anledning att anta att polisen hade begått något fel.

5.15.2 Företag, näringsidkare

En form av diskriminering som nämns av några i undersökningen är att homosexuella inte kan köpa vissa tjänster på samma villkor som heterosexuella. SJ ger till exempel bara rabatt till familjer där de vuxna är av olika kön.

En kvinna uppger att hon och en annan kvinna avvisades från en restaurang, när de gav ett enkelt tecken på sitt parförhållande.

(s) Det har hänt en gång att jag och min tjej åkte ut från en restaurang för att vi höll varandra i handen. Vi störde övriga gästers matro, sas det. Hände 1979.
Kvinna, 27 år

1981 fick några händelser på dansrestaurangen Volrat Tham i Göteborg viss publicitet. Män som dansade med varandra blev tillsagda av personalen att inte göra det. Förbudet gällde till en början alla former av dans men inskränktes sedan till vad som kallades "intim samkönsdans". Så snart det förbudet trotsades började man spela musik i den snabba takt som gör det svårt att hålla om varandra när man dansar. Det hände också att man tillgrep metoden att helt enkelt bära ut de män som försökte dansa med varandra.

RFSL i Göteborg begärde att få träffa företagets styrelse, som bestod av representanter för Göteborgs Förenade Studentkårer och Göteborgs kommun. Vid mötet stod styrelsen fast vid förbudet mot den "intima samkönsdansen".

I enkäten berättar slutligen en man hur han har vägrats sätta in en tidningsannons.

(s) 1978 vägrade Dagens Nyheter ta in en kontaktannons som innehöll ordet "bög". I ett brev från annonsavdelningen motiverade man det på följande sätt: "Vi är restriktiva under dessa rubriker (dvs. Bekantskap och Personligt) då det gäller vissa uttryck som i sammanhanget kan förefalla avancerade och utmanande för en del och som därför väl kan skrivas om." [...] Oavsett vad man tycker om ordet bög, så tycker jag att DN:s inställning är hycklande (HS går t. ex. alldeles utmärkt) och direkt diskriminerande. Vi får alltså inte kalla oss vad vi vill!
Man, 32 år

5.15.3 Kyrkor, organisationer

Tre personer i undersökningen uppger att de har blivit uteslutna ur frikyrkor på grund av sin homosexualitet. En medlem i Svenska Missionsförbundet uteslöts i början på 70-talet, och en officer och en soldat i Frälsningsarmén uteslöts i slutet på 40- respektive 50-talet. En man skriver att Frälsningsarméns ledning 1980 har krävt att han inte framträder i RFSL:s närradio. Han har inte följt uppmaningen och ser det därför som möjligt att han kommer att uteslutas.

En av de intervjuade kvinnorna uppmanades av en biskop att inte låta sig prästvigas, sedan han hade förstått att hon levde i ett lesbiskt förhållande. Hon följde uppmaningen.

En kvinna skriver att hon tror att hon har blivit utesluten ur en lottakår på grund av sin homosexualitet. En man uppger också att han har blivit ombedd att lämna en förening i Röda korset av samma skäl. Båda händelserna inträffade under 70-talet.

5.15.4 Enskilda personer

Ett femtiotal personer i undersökningen beskriver andra händelser än de redan redovisade, när någon har gett uttryck för nedvärdering och förakt, har uppträtt fientligt eller har använt direkt våld mot dem.[1] Den vanligaste situationen är att homosexuella ger något tecken på sin homosexualitet på en offentlig plats och att det framkallar negativa reaktioner hos andra.

(s) De situationer där jag mött aggressivitet öppet är dels, då jag och min väninna på stan hållit i varandra på något sätt som provocerat andra. Vi har då fått glåpord efter oss. Den andra typen av situation är homosexuella demonstrationer då aggressiviteten både verbalt och kroppsligt blir påtaglig. Båda situationerna har varit aktuella ett flertal gånger sen 1971.

Kvinna, 31 år

(s) Mera privat har jag mest upplevt diskrimineringen i form av tappade hakor när jag visat mig offentligt med en partner. Men också mera aktiva påhopp, framför allt av skolungar. T. ex. på spårvagnar i Göteborg, när ett gäng ungar börjar ropa bögjävlar tvärs genom vagnen.

Man, 33 år

(s) 1979 var jag med om en misshandelshistoria. Jag och en kompis stod en natt på gatan och kramades då två killar kom och blev förbannade på oss. Efter en kort jakt fick de tag på min kompis och sparkade ner honom. 3 dar på sjukhus och en tids sjukskrivning för honom.

Man, 28 år

(s) 1979 var jag och min väninna på hemväg från en restaurant, varvid en karl dyker upp och skriker att såna djävlar som vi skall ha stryk. Och det fick vi också. Det svåra är att man inte har någon större lust att ropa på polis i sådana sammanhang. Dels för att man vet att polisen har mycket fördomar och inte bryr sig så mycket om sådana händelser och dels för att man är rädd för registrering.

Kvinna, 24 år

I avsnitt 4.6 har beskrivits liknande händelser, som utspelar sig på de särskilda homosexuella mötesplatserna. Där behöver homosexuella inte ge något annat tecken på sin homosexualitet än sin närvaro.

(s) Jag och min flicka hade varit på Piperska Muren, tog en taxi utanför. Taxiföraren var utmanande, allmänt ful i mun.

Kvinna, 37 år

(s) Jag var på väg från en homosexuell klubb till en annan och råkade på vägen ut för ett gäng s. k. bögknackare. Det var ett gäng killar i 20—25-årsåldern som verkade väldigt rädda och uppträdde mycket aggressivt. Två av dem höll i mig och två slog mig i mellangärdet och mot huvudet.

Man, 22 år

(s) Blivit nedslagen och misshandlad utanför en klubb för homosexuella i Uppsala, vilket medförde hjärnskakning och en veckas vistelse på sjukhus + stora psykiska påfrestningar.

Man, 30 år

Den situation som flest beskriver är att helt främmande personer uppträder fientligt eller utövar våld mot dem. Några beskriver en lite annorlunda situation. Den består i att personer som de är flyktigt bekanta med eller känner igen visar sitt förakt eller trakasserar dem. Det kan vara personer i samma samhälle eller bostadsområde som har fått kännedom eller misstankar om deras homosexualitet utanför den aktuella situationen. Det är då också personer som kan upprepa sitt beteende och

[1] *Har någon i ett sammanhang som ine har framgått av dinatidigare svar, uppträtt ovinligt eller fientligt mot dig på grund av din sexuella inriktning?* Stora formuläret.

utveckla det till mer eller mindre långvariga förföljelser. Det förefaller som det mest är ungdomar som uppträder på det sättet.

(s) 1971 bodde min vän och jag i Teckomatorp. På lördagskvällar stannade ofta ungdomar utanför huset och ropade "bögjävlar".

Man, 45 år

(s) Tvungen flytta p. g. a. trakasserier från granne samt ungdomar i bostadsområdet. Polissak. Ingen åtgärd. Detta pågick under 1980.

Man, 52 år

(s) [En kund] hade "listat ut" att jag var bög och hotade med att säga upp sitt konto hos oss, om jag inte slutade. Min chef bad kunden välja att sluta handla hos oss eller acceptera.

Man, 40 år

(s) Det har vid flera (isolerade) tillfällen under de senaste två åren hänt, att elever vid skolan ropat "Bög!" eller: "Nu kommer bögen!" efter mig. Oftast har det skett så att jag inte vetat vem det varit som ropat (eller sagt det lite lagom högt så att jag skulle höra det), men det har även skett helt öppet. Det har troligen aldrig varit någon av mina egna elever. [---]

Jag skall kanske skriva ett par rader om min egen reaktion på glåporden i skolan. När det hände första gången blev jag minst sagt orolig och funderade mycket på hur jag skulle göra om det blev mera allmänt bekant bland elever och kolleger. Nu reagerar jag helt annorlunda. Visst känns det obehagligt, men nu känner jag mig mycket starkare och är beredd att "slåss" för min rätt att vara den jag är. De kolleger jag själv sätter värde på tror jag inte skulle misstycka om de visste om min läggning och de andra skulle jag strunta högaktningsfullt i. [...] MEN jag är (tyvärr) inte beredd att självmant uppträda öppet även om jag tror att det skulle gagna "vår sak". Därtill är jag lite för osäker på reaktionen.

Man, 38 år

Appendix 1 En kortnovell

Till undersökningens empiriska material hör en liten novell, som en man har bifogat sitt enkätsvar. Den kan naturligtvis inte redovisas på något annat sätt än att återges i sin helhet, och det sker här. Novellen ger i sin litterärt kondenserade form gestalt åt mycket av det som utmärker homosexuellas relationer till heterosexuella, och som kapitel 5 i en helt annan form är ett försök att beskriva.

Och Johan sa ingenting . . .

Festen hade nått det stadium då Johan bara gick omkring och tittade. Han deltog inte längre.

Det blev alltid så på firmafesterna. Det kunde börja rätt hyggligt. Man åt och drack och snackade — inte bara om jobbet. Men så småningom, när dansen kom igång och alla blivit lite smålulliga kom alltid känslan av att inte höra hemma där.

Johan kände sig utanför. Han tyckte inte att han kunde delta på lika villkor. Kanske var det han själv som ställde sig utanför, men det var så komplicerat.

Det var inte det att Johan inte ville dansa med tjejer. Han gillade att dansa och det kunde ju ske på ett kamratligt plan. Utan biavsikter. Bara för att det var kul. Men på något sätt hade det börjat kännas så meningslöst.

Johan undrade vad han hade där att göra.

— Jag skulle må mycket bättre av att sitta hemma och läsa en bok, tänkte han.

Vad hade dom gemensamt, annat än att dom jobbade på samma ställe? Vad hade dom att säga varandra?

Jovisst, dom träffades varje dag. Sa hej till varandra, pratade kanske också. Men dom sa ju aldrig något. Det hade på något sätt blivit en lögn av alltihop.

Johan berättade aldrig vad han hade för sig. Om dom andra visste att han var bög, så låtsades dom aldrig om det. Frågade aldrig något. Vågade kanske inte. Dom kunde ju inte vara så jävla dumma att dom inte fattade något. Han snackade ju aldrig om tjejer. Han blev alltid tyst när ämnet kom på tal eller började prata om något annat.

Själv kunde han inte förmå sig till att säga något. I början hade han försvarat sig med att det faktiskt inte angick dom. Berättade dom vad dom hade för sig i sängen kanske? Det lät rationellt och bra, men nej . . . Sanningen fick han nog söka hos sig själv.

Johan vågade inte säga något. Han visste inte om han skulle klara av det. Det kändes som ett så ohyggligt avslöjande, en sådan oerhörd revolution, att det svartnade för ögonen bara han tänkte på det. Det skulle vara att ta kål på hela livslögnen, hans egen bild av sig själv. Att vara som dom, men ändå inte vara som dom.

Hur skulle dom reagera? Förakt, avsmak? Eller vad? Han skulle alltid ha på känn att dom snackade bakom hans rygg:

— Johan? Jo han är bög, men är rätt trevlig ändå.

— Han är förstås vänster, men ganska duktig.

Hur skulle Bengt med sin inpyrda killroll reagera? Eller Pelle? Eller chefen?

— Jaha, så har vi tillsättningen av den nya tjänsten. Vågar vi satsa på Johan? Han är visserligen klart kompetent, men ... Ja, ni vet. Det är synd att det ska vara på det sättet.

Var det bara Johans egen bögnoja? Hans egna fördomar om sig själv, om homosexuella? Han hade börjat nå en slags kunskap; hur han än vred och vände på det, så började och slutade allting med honom själv. Det var kanske så att ...

— Johan!

— Johan, för fan, kom hit så får jag snacka med dig!

Det var Pelle som ropade på honom. Han stod framme vid baren. Johan gick motvilligt dit.

— Nu tar vi oss varsin, sa Pelle.

— Hur är det med dig då, frågade Johan. Du verkar vara på trycket.

— Prima liv, prima liv.

Pelle lade armen kamratligt om Johans axlar, och ledde honom bort till ett tomt bord en bit in i lokalen.

— Slå dig ned så får jag snacka med dig. Hur är det?

— Det är fint, svarade Johan och lyfte glaset så att han skulle slippa säga mer.

— Titta på Karin, sa Pelle, hon är väl snygg. Jag gillar tjejer. Dom är fina. Gillar du tjejer, Johan?

— Ja visst.

Johan drog lite på svaret.

— Jag tycker dom är skitfina. Jag skulle aldrig kunna tänka mig att vara utan dom. Fast det är klart, jag har ingenting emot att en del killar vill ha ihop det med killar. Det är ingenting för mig, men det är okey tycker jag.

— Jaa, mumlade Johan.

Ett illamående sköljde plötsligt över honom och hjärtat började slå hastigare i bröstet. Johan visste inte vad han skulle säga. Han blev svarslös.

— Jag menar det. Det är okey, faktiskt.

Johan satt kvar alldeles stilla en lång stund efter det att Pelle gått därifrån. Han kände sig förkrossad.

— Fan vad djupt det sitter, tänkte han efter en stund.

Han hade haft världens chans att säga något, men han hade inte kunnat. Han hade blivit totalt paralyserad och inte sagt någonting.

Appendix 2 Metoder, urval och bakgrundsdata

1 Undersökningen bland allmänheten

Undersökningen bland allmänheten gjordes i två delar. Den första genomfördes av Sifo hösten 1980 och den andra av statistiska centralbyrån våren 1981.

Sifo intervjuade 496 personer vid besök i deras hem. Tre frågor ställdes muntligt, och sex frågor ställdes i ett formulär som intervjupersonerna själva fick fylla i. De fick också stoppa formuläret i ett kuvert, klistra igen det och överlämna det till intervjuaren för vidare befordran till Sifo. Vid samma intervjutillfällen ställdes också frågor från andra uppdragsgivare.

De intervjuade var slumpmässigt utvalda män och kvinnor mellan 18 och 70 år i hela landet. Sifo har inte meddelat det exakta bortfallet i undersökningen, men anger det normala bortfallet i den här typen av undersökningar till 18—20 procent. Urvalet är så pass litet att Sifo inte tillåter publicering av de exakta svarsfördelningarna.

Statistiska centralbyrån skickade ut en skriftlig enkät med 26 frågor till 1 525 personer. De som inte svarade fick först tre påminnelser per post, och hälften av dem som då fortfarande inte hade svarat ringdes sedan upp för en telefonintervju. Eftersom bara varannan ringdes upp, har varje telefonintervjuad fått representera två personer vid beräkningen av svarsfördelningarna, som då kallas vägda svarsfördelningar. Den vägda svarsfrekvensen blev 75 procent, varav elva procentenheter motsvarar dem som intervjuades per telefon.

Urvalet drogs systematiskt ur statistiska centralbyråns register över totalbefolkningen, och det är likvärdigt med ett slumpmässigt urval. Urvalet omfattade män och kvinnor i åldrarna 18—64 år i hela landet.

Fördelningarna på kön, ålder och boenderegion är ungefär desamma bland de svarande som i bortfallet. Äldre män (55—64 år) och yngre kvinnor (18—24 år) har dock haft en något större tendens än andra att svara, och äldre kvinnor (55—64 år) har haft en något mindre tendens att svara. De förra är därför överrepresenterade och de senare underrepresenterade i undersökningen.

2 Undersökningen bland homosexuella

Undersökningen bland homosexuella har gjorts dels som längre muntliga intervjuer, dels som en skriftlig enkät. Antalet frågor både i intervjuerna och enkäten var betydligt större än i undersökningen bland allmänheten, och antalet svarande blev nästan lika stort (ungefär 1 400 mot 1 600). Undersökningen bland homosexuella har genomförts i utredningens egen regi. Själva datainsamlingen gjordes i huvudsak under 1980—81.

2.1 Representativa och heterogena urval

Hur man än vill definiera gruppen alla homosexuella i Sverige, är den gruppen okänd. Det är den på många sätt, bland annat i den banala meningen att det inte finns något register över den (som det till exempel gör över befolkningen i dess helhet). Därför är det omöjligt att undersöka ett urval homosexuella, som i statistisk mening skulle kunna representera gruppen alla homosexuella (den så kallade populationen). Den enda möjligheten är att använda icke-representativa urval.

De urval som har använts här har bildats med de medel som har stått till buds. Ett omfattande enkätformulär (det stora formuläret) skickades till medlemmar i flera organisationer för homosexuella. Ett mindre formulär (det lilla formuläret) spreds på de homosexuella mötesplatserna, skickades som svar på kontaktannonser och låg med som bilaga i tidskriften Revolt. En kort tidningsartikel om utredningen och den planerade undersökningen skickades till landets alla dagstidningar och publicerades av ett knappt tiotal. I artikeln fanns en uppmaning att ta kontakt med utredningen för en intervju. Med hjälp av redan intervjuade rekryterades sedan ytterligare intervjupersoner.

Sådana urvalsmetoder kan inte ge några representativa urval. Därför har målsättningen i stället varit att få så heterogena urval som möjligt — det vill säga, de skulle innehålla både kvinnor och män, unga och gamla, människor i storstäder och på landsbygden, arbetare och akademiker, medlemmar i homosexuellas organisationer och sådana som inte är medlemmar. Men också de målsättningarna har urvalsmetoderna, som vi ska se, lagt betydande hinder i vägen för.

2.2 Intervjuerna

Av dem som erbjöd sig att intervjuas hade några läst om undersökningen i en tidning. Andra var personer som de redan intervjuade kände, och som vi bad dem ta kontakt med för vår räkning. Några av dem som fick enkätformulären tog också kontakt med oss eller lämnade namn och telefonnummer i sina svar, trots att svaren skulle vara anonyma. Om vi bedömde att de i väsentliga avseenden skiljde sig från de redan intervjuade, gjorde vi också intervjuer med dem.

De som erbjöd sig att intervjuas kom att bli fler än de som faktiskt intervjuades. Totalt intervjuades ungefär 90 personer. Några intervjuer bedömdes som oanvändbara på grund av språksvårigheter, av att den

intervjuade ville prata om andra saker, inte visade sig vara homosexuell eller hade vanföreställningar. Några intervjuer användes inte heller, därför att de inte bedömdes lägga mycket till det redan insamlade och väl stora intervjumaterialet. I analysen användes 77 intervjuer, 44 med män och 33 med kvinnor. När undersökningen planerades gjordes också sex provintervjuer.

I intervjuerna användes inte något standardiserat frågebatteri, utan intervjupersonerna fick mycket fritt tala om några olika ämnesområden. Ämnesområdena motsvarar den här rapportens kapitel, och det föll sig ofta naturligt att ta upp dem i ett livshistoriskt perspektiv.

De flesta intervjuerna bandades. De varade ofta tre-fyra timmar, men ibland var de kortare och ibland längre. I första hand gjordes intervjuerna hemma hos intervjupersonerna, och om de inte ville det, på hotellrum eller i departementens utredningsavdelnings lokaler i Malmö. Intervjuerna gjordes på olika platser i landet men mest i Syd- och Mellansverige. Ett tjugotal intervjuer med kvinnor gjordes av Gunilla Jarlbro, ett par intervjuer med män av Johan Hansson och resten av Per Arne Håkansson.

2.3 Det lilla formuläret

Det lilla enkätformuläret förtjänar sitt namn. Det trycktes i fickformat, och ändamålet med det var att det skulle kunna delas ut på homosexuella mötesplatser, stoppas i fickan och besvaras vid ett senare tillfälle. Det kunde också klistras igen och skickas in utan kuvert (och utan porto naturligtvis). Trots sitt lilla format innehöll formuläret 43 frågor.

Ett par hundra formulär delade vi ut under sena sommar- och höstkvällar i parker och på gator, som då används av homosexuella män som mötesplatser. Det gjorde vi av praktiska skäl mest i Malmö, men också i Stockholm och Göteborg. På de senare platserna fick vi också hjälp av enskilda RFSL-medlemmar.

Formuläret las också ut på ett par icke-organisationsdrivna klubbar i Stockholm och Göteborg, dvs. restauranger och dansställen för homosexuella. Detsamma gjordes på de särskilda saunor för homosexuella män som då bara fanns i Stockholm. På saunorna hade formulären en strykande åtgång. Om upplagan hade varit större kunde många fler ha spridits via den kanalen.

Ett stort antal formulär låg som bilaga i ett nummer av tidskriften Revolt. De skickades på det sättet både till prenumeranter och till dem som beställde enstaka lösnummer eller annat från Revolts förlag.

I vissa dagstidningar förekommer det homosexuella kontaktannonser. Ett drygt hundratal formulär skickades som svar på sådana annonser. (Tidningarna som användes var Arbetet, Göteborgs-Tidningen, Kronobergaren, Norrländska Socialdemokraten, Sydöstra Sveriges Dagblad, Västerbottenskuriren, Västgöra-Demokraten och Östra Småland.)

Femton folkbibliotek i Småland och Ångermanland fick också ett mindre antal formulär, som vi bad att man skulle lägga fram på någon plats för broschyrer och liknande.

Slutligen innehöll formuläret en uppmaning att rekvirera ytterligare

exemplar från oss och sprida dem bland andra homosexuella. Det mötte ett stort gensvar. Ungefär 500 formulär användes till det ändamålet.

Av ungefär 3 800 formulär kom 678 besvarade tillbaka. (Egentligen kom det 700 jämnt, men 22 kom från andra nordiska länder och har lämnats utanför redovisningen.) De besvarade formulären utgör inte ens 20 procent av de utdelade. Den svarsfrekvensen — om man ska tala om svarsfrekvens i ett fall som det här — varierar inte mycket mellan de olika distributionsvägarna. Den enda institution utanför den homosexuella delkulturen som användes, biblioteken, visade sig dock vara en mindre framkomlig väg att nå homosexuella. Ett enda formulär av dem som kom tillbaka hade hittats på ett bibliotek.

Det antal svar som de olika distributionsvägarna gav framgår av tabell A1.

Tabell A1. Lilla formuläret: antal svar från olika distributionsvägar

Revolt	392
Rekvirerade	112
Parker	55
Klubbar	55
Saunor	38
Annonser	25
Bibliotek	1
	678

Något som utmärker de mötesplatser eller delar av den homosexuella delkulturen som har använts är, att de i stor utsträckning är koncentrerade till storstäderna och till största delen befolkas av män. Det senare beläggs med stort eftertryck av att bara 30 av de 678 svaren kom från kvinnor. Den homosexuella delkulturen är männens domän.

2.4 Det stora formuläret

Det stora formuläret var mycket omfattande och innehöll 124 frågor, de flesta med bundna svarsalternativ. Formuläret fanns dessutom i två versioner, en version för kvinnor och en för män. Det är ovanligt att använda så omfattande formulär, men en provenkät till ett sjuttiotal personer visade att det var möjligt. (I provenkäten användes också ett större och ett mindre formulär, och de besvarades i ungefär samma utsträckning.) Det stora formuläret skickades ut i en postenkät, och det har gjort det möjligt att med upprepade påminnelser höja svarsfrekvensen.

Det urval som fick det stora formuläret utgjordes av medlemmar i olika organisationer för homosexuella. Till helt övervägande del kom det att bestå av medlemmar i Riksförbundet för sexuellt likaberättigande, RFSL. Tolv av de totalt tretton lokalavdelningar i RFSL som fanns vid tiden för urvalsdragningen (början av 1980) deltog i undersökningen.

Då hade också männen en massiv kvantitativ dominans i RFSL. 83 procent av medlemmarna var män. Dessutom hade avdelningarna i Stockholm och Göteborg ungefär två tredjedelar av det totala antalet

medlemmar. För att i någon mån räta upp på dessa båda skevheter drogs urvalet på följande sätt.

Bland kvinnorna gjordes inget urval i egentlig mening, utan alla kvinnor (som inte hade fått provenkäten) fick delta i undersökningen. Det medförde att kvinnorna i Stockholm och Göteborg kom att utgöra mer än 60 procent av alla RFSL-kvinnor i urvalet.

För männens del gjordes ett försök att motverka storstädernas dominans, genom att en mindre andel drogs till urvalet där än på andra platser. I storstadsavdelningarna drogs 20 procent, i andra avdelningar hälften, och i fyra avdelningar som antogs ha många medlemmar på landsbygden eller i mindre samhällen fick alla ingå i urvalet. Resultatet blev att 55 procent av männen i urvalet hörde till avdelningar utanför storstäderna. I varje avdelning drogs urvalet slumpmässigt, frånsett dem där det gjordes en totalundersökning.

Nästan hälften av RFSLs medlemmar kom att ingå i detta bruttourval. Men på grund av sin sammansättning är det ändå inte representativt för RFSL i dess helhet. En sådan representativitet hade också varit poänglös. Syftet har inte varit att undersöka den specifika grupp som RFSL-medlemmarna utgör, och som antagligen skiljer sig från majoriteten homosexuella i många viktiga avseenden. Syftet har varit att undersöka ett urval, som liknar populationen *alla* homosexuella mer än RFSL-medlemmarna som helhet gör.

RFSL-medlemmar är till stor del män, som bor i storstäder och som är unga. Vi har försökt påverka alla tre sakerna, det sista genom att låta alla medlemmar i den ena av de två avdelningarna i Göteborg ingå i urvalet. Den avdelningen (avdelning 1) har relativt många äldre medlemmar.

Av bland annat det skälet fogades också 68 medlemmar i föreningen Albatross till urvalet. Det var medlemmar som enligt ordförandens bedömning inte samtidigt tillhörde RFSL. Till urvalet fördes också alla kvinnor i Homosexuella i nordvästra Skåne, HIN, och hälften av männen, totalt 22 personer. Medlemmarna i HIN och Albatross utgjorde tillsammans tolv procent av urvalet.

Detta bruttourval kom att omfatta nästan 800 personer. 58 personer föll bort på grund av att de inte mottog post från sin organisation, hade flyttat när enkäten gjordes eller liknande. Av de återstående 729 personerna besvarade 540 enkäten. Det är en svarsfrekvens på 74 procent.

Fyra påminnelser skickades till dem som dröjde med att svara. (För att urvalspersonerna skulle förbli anonyma för oss gjordes all adressering av organisationerna, medan svaren skickades direkt till oss. Genom att urvalspersonerna och svarskuverten numrerades kunde vi också skicka numrerade påminnelser för adressering till organisationerna.)[1] Med två av påminnelserna följde det stora formuläret. Med den sista påminnelsen följde i stället det lilla formuläret. 31 personer eller fyra procent svarade då på det.[2] Det stora formuläret besvarades av 70 procent av urvalet.

---

[1] Från tre av de fem avdelningarna med lägst svarsfrekvens har vi inte kunnat få bekräftat, att alla påminnelser verkligen har skickats ut.

[2] Av praktiska skäl betraktas de här som om de har svarat på det stora formuläret.

Urvalets, bortfallets och de svarandes fördelningar på kön och de tre organisationerna framgår av tabell A2.

Tabell A2. Stora formuläret: urval, bortfall och svar

	Män	Kvinnor	Totalt
Hela urvalet	495	234	729
Därav medlemmar i:			
RFSL	437	202	639
Albatross	49	19	68
HIN	9	13	22
Bortfall	109	80	189
Svar	386	154	540
Svarsfrekvens	78 %	66 %	74 %

Förutom dessa tre organisationer har ytterligare två deltagit i undersökningen, Ekumeniska gruppen för kristna homosexuella, EKHO, och Scandinavian Leather Men, SLM, båda i Stockholm. De tog själva initiativet till det på ett ganska sent stadium i undersökningen. Därför kunde bara det lilla formuläret användas, och det var inte heller möjligt att skicka påminnelser till dem som inte svarade.

Av sammanlagt 180 formulär kom 71 tillbaka, vilket är en svarsfrekvens på 39 procent. 40 svar kom från medlemmar i EKHO, varav 5 var kvinnor. 31 svar kom från medlemmar i SLM, alla män.

Detta visar att sättet att genomföra enkäten har betytt mycket för hur stor svarsfrekvensen har blivit. När de tillfrågade fick påminnelser blev svarsfrekvensen nästan dubbelt så stor som när de inte fick det. Det blev den trots att det då var det stora formuläret som användes (med undantag av när den sista påminnelsen gjordes).

Men också faktorer som inte har varit möjliga att kontrollera tycks ha påverkat svarsfrekvensen. Tabell A2 visar att kvinnorna har en lägre svarsfrekvens än männen. Det kan till stor del tillskrivas en särskilt låg svarsfrekvens bland kvinnorna i RFSLs storstadsavdelningar, som också har majoriteten av de kvinnliga medlemmarna i RFSL. Flera faktorer har alltså samverkat till att antalet svar från kvinnor har blivit ganska litet — kvinnornas låga medlemsantal, deras koncentration till storstäderna och storstadskvinnornas särskilt låga svarsfrekvens. Kvinnornas lägre svarsfrekvens bekräftar också intrycket, att det i synnerhet bland kvinnor har funnits en kritisk inställning till utredningen och till att som homosexuell bli gjord till undersökningsobjekt. Det lyckades till exempel inte att få organisationen Lesbiska feminister att delta i undersökningen.

I ett sista försök att inte helt bli offer för de här omständigheterna bad vi ett par lesbiska kvinnor att dela ut det stora formuläret bland kvinnor som de kände. På det sättet fick vi ytterligare sexton svar. Genom organisationerna och de här kontaktpersonerna kom det in 175 enkätsvar från kvinnor. Det är ett beklagligt faktum att antalet inte blev större.

Antalet svar från kvinnor är litet, men den sammanlagda svarsfrekvensen är ändå förhållandevis god. Samtidigt har svarsfrekvensen inte samma betydelse som i undersökningar som gör anspråk på representa-

tivitet. Den här undersökningen är med nödvändighet icke-representativ. Inte ens en hundraprocentig svarsfrekvens hade kunnat ändra på det.

2.5 Organiserade och oorganiserade

Ett enkäturval drogs bland medlemmar i organisationer för homosexuella och ett annat utanför de organisationerna. Det hindrar naturligtvis inte att det också i det senare urvalet ingår medlemmar i homosexuella organisationer. Enligt svaren på en fråga om det, är 31 procent av dem som inte nåddes via organisationerna ändå medlemmar i dem.[1] Av båda enkäturvalen sammantagna utgör de organiserade 64 procent. Antalet organiserade och oorganiserade besvarare av de två formulären redovisas i tabell A3.[2]

Tabell A3. Organiserades och oorganiserades fördelning på de två formulären

	Stora formuläret	Lilla formuläret	Totalt
Organiserade	540	280	820
Oorganiserade	—	467	467
Okänt	16	2	18
Totalt	556	749	1 305

Av de intervjuade är 39 procent eller 30 personer medlemmar i homosexuella organisationer, men skillnaden mellan könen är stor: det gäller 25 procent av männen och 58 procent av kvinnorna.

Det totala undersökningsurvalets fördelning på organiserade och oorganiserade motsvarar med största säkerhet inte alls den verkliga fördelningen i hela den homosexuella befolkningsgruppen. Organisationernas samlade medlemsantal är litet. Med de amerikanska uppskattningarna av andelen homosexuella i befolkningen — från tre till tio procent — skulle organisationerna bara bestå av någon enstaka procent av alla homosexuella.

2.6 Kön

Sammanlagt kom det in 205 enkätsvar från kvinnor, vilket kan ställas mot precis 1 100 svar från män. Bristen på kvinnor i enkäten beror i någon mån på en lägre svarsfrekvens hos dem, men framför allt på att organisationerna och den homosexuella delkulturens andra institutioner domineras av män.

I hela enkäturvalet är 16 procent kvinnor och 84 procent män. Bland dem som har svarat på det stora formuläret är proportionen i stället 31 mot 69 procent. Enligt amerikanska beräkningar skulle det faktiskt

[1] I inledningen till det lilla formuläret fanns en uppmaning till dem som också hade fått det stora formuläret, att inte svara på det lilla utan ge det till någon annan i stället.

[2] Av de 280 organiserade som har svarat på det lilla formuläret fick 71 det direkt från organisationerna EKHO och SLM.

ganska väl återspegla förhållandet i populationen. I ett brev till utredningen uppskattar Kinseyinstitutet i USA, att en tredjedel av alla homosexuella där är kvinnor och två tredjedelar män. Om det är det verkliga förhållandet även här, är kvinnorna faktiskt överrepresenterade bland de intervjuade. 43 procent av intervjupersonerna är kvinnor.

2.7 Ålder

Den yngsta deltagaren i undersökningen är 14 år och den äldsta 82. Enkät- och intervjuurvalens åldersfördelningar redovisas i tabell A4.

Tabell A4. Ålderfördelningar. Procent

	Enkäten	Intervjuerna
—19 år	3	3
20—24 år	13	13
25—29 år	20	17
30—34 år	20	13
35—39 år	19	12
40—44 år	9	14
45—49 år	6	9
50—59 år	7	13
60 år—	3	6
	100	100
	N = 1 287	N = 77

De äldre är underrepresenterade i undersökningen, något mer i enkäten än i intervjuerna. 59 procent av enkäturvalet finns i åldersintervallet 25—39 år. Förskjutningen mot yngre åldersgrupper gäller både dem i enkäten som har nåtts via organisationerna och dem som har nåtts via mötesplatser, Revolt och på andra sätt. Det är ett resultat av att äldre homosexuella i stor utsträckning står utanför den homosexuella delkulturens olika institutioner.

Ett undantag är föreningen Albatross. De som tillhör den har en markant högre medelålder än hela enkäturvalet — 41 mot 33 år (medianåldern). Ett av syftena med att ta med Albatross i undersökningen var just att få fler äldre deltagare.

I tabellen ser de intervjuade ut att ha en jämnare åldersfördelning än enkätbesvararna. Men skenet bedrar till viss del. De intervjuade männen är betydligt äldre än de intervjuade kvinnorna. Medelåldern för männen är 43 år och för kvinnorna 29 år.

2.8 Bostadsort

De kanaler som har använts för att sprida enkätformulären är i stor utsträckning storstadsföreteelser. Det har lett till att en stor del av de svarande bor i storstäderna.

Förmodligen finns det en förskjutning mot storstäderna också i den homosexuella befolkningsgruppen som helhet. Storstäderna bör utöva en speciell dragningskraft på homosexuella i sin egenskap av anonymi-

tetens och kontaktmöjligheternas privilegierade platser. Men man kan också anta att den tendensen har förstärkts i undersökningen, som därför knappast ger någon korrekt bild av sin populations geografiska fördelning.

I det urval som vi bildade av organisationsmedlemmar försökte vi i någon mån kompensera storstädernas dominans, genom att för männens del dra ett mindre urval där än på andra platser. (Kvinnorna kompenserade det i stället i viss mån själva, genom att kvinnorna i storstäderna var mindre benägna att svara än andra kvinnor.) De andra urvalsmetoderna gav inte så stort utrymme för sådana manipulationer. Därför finns det också en skillnad mellan de urval som har bildats på olika sätt, vilket framgår av tabell A5.

Tabell A5. Bostadsortens storlek för urval som har bildats på olika sätt. Procent

	Mötesplatser, Revolt m. m.	Organisationer	Intervjuerna
Landsbygd	7	7	9
Färre än 10 000 invånare	4	4	5
10 000—40 000 invånare	13	11	9
40 000—150 000 invånare	18	31	34
Storstäder	58	47	43
	100	100	100
	N = 671	N = 605	N = 77

Koncentrationen till storstäderna är större bland dem som har fått ett enkätformulär på mötesplatser, genom Revolt osv. och något mindre bland dem som har fått det via organisationer och bland de intervjuade.

I det sammanlagda undersökningsurvalet bor ändå över hälften i storstäderna. Av hela den svenska befolkningen är det ungefär 20 procent. Bara 11 procent i undersökningen bor på landsbygden eller i samhällen med färre än 10 000 invånare. Andelen för hela befolkningen är ungefär 45 procent (folk- och bostadsräkningen 1980).

2.9 Yrke

85 procent i enkäturvalet yrkesarbetar. 11 procent studerar, de flesta på högskolenivå. De återstående fyra procenten utgörs av 35 pensionärer, 14 arbetslösa, två hemmamän och en hemmafru. Av de 77 intervjuade yrkesarbetar 66. Åtta studerar och tre är pensionärer.

Med hjälp av svaren på frågor om yrke och arbetsplatsens typ har undersökningsdeltagarna förts till arton olika yrkesområden. Den kategoriseringen är med nödvändighet grov, och den har ibland fått göras med hjälp av ganska diffusa uppgifter. (Så har till exempel ett femtiotal i enkäten kallat sig "tjänsteman" rätt och slätt. En sådan yrkesbeteckning döljer mer än den informerar, och därför har vi gjort en särskild kategori av den.)

Kategoriseringen var i första hand tänkt att ge en ungefärlig uppfattning om vilken typ av arbetsplats en person arbetar på. Den skulle bland

annat göra det möjligt att undersöka om diskriminering är vanligare på vissa typer av arbetsplatser än andra. Av det skälet fördes till exempel alla som arbetar på kontor till samma kategori, vare sig de är verkställande direktörer eller skrivbiträden. Dessutom gjordes uppdelningar i dem med och dem utan en arbetsledande position och dem med och dem utan en eftergymnasial utbildning. Men de uppdelningarna kom aldrig att användas i den fortsatta analysen.

I tabell A6 redovisas enkät- och intervjuurvalens fördelningar på olika yrkesområden eller typer av arbetsplatser. Som en jämförelse anges ungefär motsvarande andelar av hela den förvärvsarbetande befolkningen. Det är beräkningar gjorda på yrkesstatistiken från folk- och bostadsräkningen 1980.

Tabell A6. Fördelningar på typer av arbetsplatser. Procent

	Enkäten	Intervjuerna	Folk- och bostadräkningen 1980
Tillverkning, industri, verkstäder	14	11	32
Lant-, skogsbruk	1	6	6
Kommunikationer, transport-lagerarbete	7	8	7
Kontor, administration	17	18	17
Tjänstemän, ospecificerade	5	—	—
Försäljning, butik, varuhus	6	3	8
Restaurang, hotell	5	0	3
Hälso-, sjuk-, socialvård	17	29	10
Undervisning	11	15	4
Övriga	17	10	13
	100	100	100
	N = 1 085	N = 66	N = 3,75 milj.

Jämfört med alla förvärvsarbetande är det vanligare i undersökningen att arbeta i ett vårdyrke eller som lärare och inte lika vanligt att arbeta inom industrin. De tendenserna har förstärkts ytterligare i intervjuurvalet. Nästan 30 procent av de intervjuade arbetar inom vårdsektorn.

Det är svårt att veta om det också finns en annorlunda yrkesfördelning i den homosexuella befolkningsgruppen som helhet. Även om det gör det, har den antagligen accentuerats i undersökningen. Det är troligt att till exempel homosexuella industriarbetare har varit svårare att nå än homosexuella lärare, läkare och andra akademiker.

Det finns en annan egenskap hos undersökningsdeltagarnas yrkesfördelning som är så markant, att den till en del också borde gälla homosexuella generellt. I det svenska arbetslivet råder det en utpräglad arbetsfördelning mellan könen. Kvinnorna är flest på kontor och i olika former av vård, medan männen dominerar i industrin. Det mönstret

bryts radikalt här. De homosexuella kvinnorna och männen fördelar sig ungefär lika eller mindre olika på stora områden av arbetslivet.

Tabell A7. Könens fördelning på typer av arbetsplatser. Procent

	Enkäten		Folk- och bostadsräkningen 1980	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Tillverkning, industri	15	14	48	10
Kontor	17	17	10	26
Vård	16	25	3	21
Undervisning	11	10	3	6
	59	66	64	63
	N = 930	N = 155	N = 2,15 milj.	N = 1,6 milj.

Bilaga 4 Europarådets dokument 4755/81

Sammandrag av Europarådets behandling av frågan om diskriminering av homosexuella. Översättning av Hans Ekheden.

1. Inledningsanförande av Joop Voogd vid en debatt i Europarådets generalförsamling 1981-10-01 om förslag till resolution om diskriminering av homosexuella 546

2. Förslag till rekommendation, framlagd av Europarådets kommitté för social- och hälsofrågor 548

3. Förslag till resolution, presenterad av Europarådets kommitté för social- och hälsofrågor 550

4. Bakgrundspromemoria av Joop Voogd 551
   4.1 Förord 551
   4.2 Homosexualitet i historien och religionen..... 552
   4.3 Homosexualitet i dagens samhälle 554
   4.4 Rättsliga aspekter 557
   4.5 Vad är egentligen homosexualitet och vad är det inte 559
   4.6 Slutsatser 560

1 Inledningsanförande

Jag vill på en gång uttrycka min djupt kända tacksamhet mot kommittén för social- och hälsofrågor, dess ordförande och inte minst dess sekretariat, liksom även juridiska kommittén, för den avsevärda tid och uppmärksamhet man har ägnat rapporten och dess preliminära förslag till resolution. Det faktum att Europarådet har tagit upp ämnet är skäl nog till tacksamhet och utgör ett viktigt steg.

Jag skall försöka vara så kortfattad som möjligt när jag presenterar rapporten och resolutionsförslagen för att ge mer tid till att besvara inlägg som kommer att göras av många av mina kollegor. Det skulle inte vara rätt mot dem att jag begränsade mitt svar till fem minuter.

Det är möjligt att göra presentationen kortfattad eftersom ämnet, även om det kan förefalla känsligt för somliga, är enkelt och rör frågor som alltid har legat generalförsamlingen varmt om hjärtat. Som klart framgår av rapportens rubrik, handlar den om diskriminering, något som inte kan upprepas tillräckligt ofta. Rapporten handlar om diskriminering och de preliminära rekommendationerna utgår från denna aspekt av problemet.

Om det finns någonting som gör att det känns som ett privilegium att ha tillhört denna församling i elva år, är det att, vid sidan av rådets enastående bidrag till frågor som rör social- och hälsovård samt kultur- och lagstiftningsfrågor, det alltid har stått för skydd av mänskliga rättigheter och av den anledningen har protesterat mot varje form av diskriminering var och när helst sådan har ägt rum.

Jag nämner bara två frågor för att visa bredden i detta engagemang. Vi har protesterat mot apartheid i Sydafrika men också mot diskriminering av judar i Sovjetunionen. Vi gjorde ingen åtskillnad; mänskliga rättigheter trampades under fötterna och vi protesterade. Vi har till och med ibland inte ens skonat våra egna medlemsländer när vi har ansett det nödvändigt.

Det finns en grupp som blir diskriminerade över hela världen och även i Europa. Homosexuella och bisexuella utgör fem av hundra medborgare i våra medlemsländer. Statistiskt sett finns det många medlemmar i denna generalförsamling som, med hjälp av lagstiftning eller i praktiken, inte behandlas och respekteras på samma sätt som andra mänskliga varelser — inte därför att de begår några fel eller utgör ett hot mot samhället, inte därför att de utgör ett hot mot det traditionella familjelivet eller därför att de inte är goda medborgare eller utgör en fara för

demokratin utan därför att vissa sidor i deras livsmönster skiljer sig från andra människors. Vissa heterosexuellas livsmönster skiljer sig från andra heterosexuellas, men när har någonsin detta faktum givit anledning åt Europarådet att diskriminera dessa eller att inte protestera mot att de berövas mänskliga rättigheter? Det är vad hela frågan handlar om. Vi kräver respekt för mänskliga rättigheter, och för oss måste dessa gälla lika för varje medborgare.

Jag kommer inte med några omdömen om fenomenet homosexualitet, vare sig manlig eller kvinnlig, och jag begär inte heller av Generalförsamlingen att göra detta. Rapporten begär helt enkelt att homosexuella, varav många — låt oss inte glömma det — blev mördade och torterade i koncentrationslägren för 40 år sedan — skall behandlas med samma respekt och ges samma rättigheter som övriga medborgare.

I de föreslagna rekommendationerna kräver vi varken mer eller mindre. Som en av experterna som vi anlitat oss av sade under ett möte i Paris: "Vi begär ingenting utöver detta. Vi vill inte leva i ett gyllene ghetto".

När vi slåss mot diskriminering slåss vi inte bara mot ett diskriminerande sätt att tänka eller ett förhållningssätt utan diskriminering i handling. Om vi skall uppnå jämlikhet mellan medborgarna inom lagens ram skall där finnas jämlikhet också i det praktiska livet. Ingen får berövas något som tillförsäkras andra i sitt privata eller offentliga liv.

Det gläder mig att kunna berätta att i Holland förbereds av den kristdemokratiske justitieministern en lag som avser att kriminalisera diskriminering mot homosexuella. Jag tillhör inte samma parti som ministern ifråga, men jag är stolt över att han har tagit detta initiativ. Till och med i mitt land utsätts i praktiken homosexuella för diskriminering i många fall när det gäller arbete, bostäder och tillträde till vissa restauranger. Detta är bara tre exempel. Homosexuella utsätts ofta för våld.

Vi talar vanligen om homosexualitet och gör så också i rapporten och i de föreslagna rekommendationerna. Låt oss emellertid inte glömma att sexualiteten bara är en aspekt av det problem som vi här diskuterar. Andra aspekter är vänskap, kärlek och ömhet mellan homosexuella, vilket finns hos dessa på samma sätt som mellan heterosexuella.

År 1789 sade Lafayette till den franska nationalförsamlingen att alla människor var fria och hade samma rättigheter. Det är detta som Europarådet har stått för. Årtionde efter årtionde har detta varit dess stolthet och välförtjänta rykte. Det är också detta jag begär i rapporten och i de föreslagna rekommendationerna. Jag begär inget annat än grundläggande mänskliga rättigheter som frihet och jämlikhet. Jag begär varken mer eller mindre.

2 Förslag till rekommendation, framlagd av kommittén för social- och hälsofrågor

Europarådets generalförsamling,

A. som påminner om sin fasta förpliktelse att skydda mänskliga rättigheter och att undanröja all slags diskriminering;

B. som har konstaterat att homosexuella fortsätter att lida av diskriminering och, till och med, av och till av förtryck, trots vissa ansträngningar och ny lagstiftning under senare år i avsikt att undanröja diskriminering av dessa;

C. som anser att i våra dagars pluralistiska samhällen, i vilket självklart den traditionella familjen har en egen ställning och ett eget värde, är förekomsten av sådant som att människor utesluts från vissa arbeten på grund av sin sexuella läggning, förekomsten av aggressiva handlingar mot dessa och register över sådana personer, kvarlevor av många århundraden av fördomar;

D. med tanke på att i några medlemsländer utövandet av homosexualitet fortfarande är ett brott, ofta med långvarig straffpåföljd;

E. som anser att varje individ, man eller kvinna, som har uppnått den ålder vid vilken lagen i det land där de lever tillåter sexuella relationer och som ger giltigt samtycke därtill, skall ha rätt att själv bestämma över sina sexuella handlingar;

F. som emellertid vill betona att staten har ett ansvar i vad avser skyddet av barn;

G. rekommenderar ministerrådet:

I. att kräva att de medlemsländer, i vilka homosexuella handlingar, till och med mellan vuxna som själva samtycker därtill, kan åtalas för dessa, avskaffar sådana lagar och förordningar.

II. att ändra artikel 14 i Europarådets konvention om de mänskliga rättigheterna genom att lägga till "sexuell inriktning".

III. att anmoda medlemsländernas regeringar

a. att förordna om att alla särskilda register över homosexuella förstörs och att avskaffa bruket att föra sådana register inom polis- eller varje annan myndighet;

b. att försäkra homosexuella om likvärdig behandling, varken mer eller mindre, i vad avser anställning, lön och anställningstrygghet, särskilt inom den offentliga sektorn;

c. att hemställa att all tvångsbehandling eller forskning i avsikt att ändra den sexuella inriktningen hos vuxna upphör;

d. att försäkra sig om att föräldrars rätt till vårdnad av och umgänge med sina barn inte inskränks av det enda skälet att någon av dem har en homosexuell läggning;

e. att uppmana fängelse- och andra offentliga myndigheter att vara uppmärksamma på risken för våldtäkt på och övervåld mot homosexuella i fängelse.

3 Förslag till resolution, presenterad av kommittén för social- och hälsofrågor

Europarådets generalförsamling,

A. som ånyo bekräftar sin uppgift att slåss mot all form av diskriminering och förtryck;

B. som anser att varje individ, som uppnått den ålder lagen föreskriver i det land där de bor, skall ha rätt att själv bestämma över sitt sexualliv;

C. som är övertygad om att föreställningen att homosexualitet, vare sig manlig eller kvinnlig, är en form av mental störning inte vilar på någon sund vetenskaplig eller medicinsk grund och att sådana föreställningar har förkastats av modern forskning;

D. som har observerat att stämpeln mental störning kan innebära ett allvarligt handikapp för homosexuella i deras sociala, yrkesmässiga och speciellt psykiska utveckling och kan i vissa länder användas som en förevändning för en förtryckande psykiatrisk behandling;

E. som erkänner Världshälsoorganisationens (WHO) sakkunskap och inflytande världen över i medicinska och psykiatriska sammanhang;

F. anmodar Världshälsoorganisationen att stryka homosexualitet ur dess internationella sjukdomsklassifikationsregister.

4 Bakgrundspromemoria

av Mr Voogd

4.1 Förord

Innan jag går in på ämnets kärna skulle jag, som har åtagit mig att behandla detta ämne, vilja klargöra vissa saker.

Det är viktigt — och jag betonar detta — att denna rapport inte avser att komma med några värderingar av den livsform som i våra dagar miljoner människor har. Det är varken min avsikt att tala för homosexualitetens förtjänster eller att fördöma dess uttryck. Som författare till denna rapport är jag strikt neutral i denna fråga. Det är emellertid min djupa övertygelse att i de pluralistiska demokratier som vi i dag lever i, kan och får inte en grupp av befolkningen bli illa behandlad, utsättas för diskriminering eller sociala och ekonomiska bakslag på grund av sin sexuella inriktning.

Det är därför som jag har tagit upp detta ämne. Eftersom det djupast sett är en fråga om människors jämlikhet, om jämlika mänskliga rättigheter, något som Europarådet är ett forum för och som vi har ett enastående rykte om oss att motarbeta diskriminering i vilken form och var helst sådan uppträder. Detta är en rapport om diskriminering.

Det är ytterligare en sak som jag noga vill klargöra. Somliga människor, vars negativa attityder mot diskriminering i allmänhet står utom allt tvivel, är trots detta tveksamma inför en tolerant attityd i *denna* fråga, eftersom de är rädda för att detta skulle ha en negativ effekt på det traditionella "familjemönstret". Jag är övertygad om att denna farhåga är ogrundad, man föds homosexuell, man blir det inte. De finns helt enkelt, på samma sätt som t. ex. ensamstående personer eller ogifta mödrar. Ingen skulle vilja diskriminera dessa, de har samma rättigheter och anses inte vara någon fara för "familjen". Det finns varken någon anledning att anse homosexuella som en attack mot familjelivet, eller skäl att juridiskt eller praktiskt behandla dem som en andra klassens medborgare. I många länder är fem eller fler av hundra människor man möter på gatan homosexuella eller bisexuella.

Vidare måste det klargöras att den sexuella aspekten betonas i denna rapport, eftersom det tyvärr är den som betonas mest i den offentliga debatten. Det skall emellertid betonas att kärlek, vänskap och ömhet spelar en lika stor roll i dessa förhållanden som i heterosexuella förhållanden.

Intolerans är ett hot mot de pluralistiska traditionerna i den moderna

västvärlden (västerländska samhället). Och ändå existerar i våra dagar vissa lagar, förordningar, politiska förhållanden och sociala beteendemönster, som är kvarlevor av ett mörkt förflutet och som sakta men säkert kommer att försvinna, på samma sätt som motståndet mot många andra nya förhållanden har försvunnit med tiden. Men motståndet kommer bara att försvinna om vi är noga medvetna om förhållandet — följaktligen har denna rapport måst baseras på den klassiska definitionen av fördomar.

För några år sedan startade en amerikansk sångerska en bred kampanj mot homosexuella under mottot "Döda en homosexuell, för Guds skull!" och fann snart ett brett gehör för detta. Naturligtvis struntade den förnuftiga tysta majoriteten i sådana fanatiker. Men när de första stenarna kastades mot judiska butiker i början av trettiotalet var det knappast då heller någon som brydde sig om det. Och ingen kunde då ha föreställt sig att inom tio år sex miljoner judar skulle försvinna . . .

Jag försöker inte dra paralleller mellan då och nu. Det är emellertid vår plikt som politiker att ha en stark känsla för historien och vara vaksamma mot en intolerans, som i varje oförutsett ögonblick kan urarta till kollektiv hysteri. Upplysning och offentlig debatt är en säkerhetsventil mot plötsliga utbrott hos oupplysta folkmassor.

Om inte annat kan denna rapport berömma sig av att vara den första i sitt slag om homosexualitet i en "ärorik" internationell församling.

4.2 Homosexualitet i historien och religionen

Homosexualitet har varit mycket spridd i tidigare civilisationer, något som litteraturen visar oss. I antikens Grekland åtnjöt den utan tvivel till och med ett skydd från staten. Vi vet från skrifter av historiker och filosofer att, under täckmanteln "broderskärlek" eller "kamratskap", till och med somliga krigare som blivit historiska på grund av sitt mod och sin patriotism, ägnade sig åt homosexuellt levnadssätt. Så var till exempel, som vi kan läsa hos Plutarchos, den "heliga bataljonen i Thebe" känd som "parens bataljon". De förblev obesegrade fram till den dag då alla gick under i en strid mot Filips av Makedonien överlägsna styrkor.

Med den monoteistiska religionens uppkomst inträdde en drastisk förändring i inställningen till homosexualitet. I själva verket går de första organiserade och kraftfulla fördömandena av homosexualitet tillbaka till Gamla Testamentets tid. En något förenklad förklaring till detta kan vara, att i den avlägsna tid när den judiska befolkningen hade drabbats av svåra epedemier, naturkatastrofer, invasioner och massakrer försökte de religiösa ledarna bevara rasen från utplåning. "Alstrande" hade därför absolut prioritet och allt som ledde till "förspilld" sexualitet fördömdes. Gamla Testamentet förbjöd många seder, vilka man förknippade med andra stammar, till exempel manlig tempelprostitution. Judéens kungar fördrev dessa tempelprostituerade ur landet (1 Kon. 14:24, 15:12, 22:46). Denna nya inställning framträder tydligast i historien om Sodom och Gomorra i Första Mosebok. Stadens förstörelse har tolkats som straffet för syndig homosexualitet, trots att ingenstans i

Bibeln ordet homosexualitet uttryckligen används. Hur som helst har dessa få anspelningar kommit att bestämma kyrkans inställning till homosexualitet, särskilt homosexuella handlingar, för århundraden framöver.

Längre fram i tiden, när andra politiska och ideologiska krafter än kyrkan började få en starkare ställning i samhället, blir förkastelsens och förtryckets mekanismer mer komplicerade. Principerna om "tro" och "renlärighet" kom att vävas in i nya institutioner och kom att tjäna den härskande ideologiens och klassens intressen. Denna utestängande och intoleranta inställning härrör från föreställningen att vi innehar den enda sanningen och att ingen annan kan finnas eller överträffa den. Denna blindhet är utgångspunkt för alla auktoritära reaktioner och den härskande gruppens förväntan om total åtlydnad. I motsättning till lydnaden finns förstås "avvikelsen". Avvikelsen innebär att förirra sig från den rätta vägen som till exempel hos "förrädaren", den "misstänkte", "kättaren" eller "outsidern" som kan vara juden, zigenaren, negern eller den homosexuelle.

För att demonstrera hur långt en sådan inställning kan drivas under en auktoritär regim, skall jag citera följande uttalande av Heinrich Himmler inför en grupp SS-officerare i Bad Tölz den 17 februari 1937: "Inom SS har vi fortfarande omkring ett fall av homosexualitet varje månad, allt som allt hittar vi 8 till 10 fall om året. Jag har nu beslutat följande: givetvis måste sådana vanäras offentligt, avskedas och överlämnas till domstol. Efter avtjänat straff skall de föras till koncentrationsläger och sedan skjutas under flyktförsök, allt detta i enlighet med mina order; detta skall alltid kungöras den avdelning vederbörande har tillhört". Homosexualitet var straffbelagd i Tyskland fram till slutet av sextiotalet, när det togs bort ur lagstiftningen i Tyska Demokratiska Republiken 1968 och i Tyska Förbundsrepubliken 1969.

I Sovjetunionen var förhållandena mycket liberala strax efter revolutionen och homosexualitet var inte straffbar. Men vartefter partiet fick ett starkare grepp om samhället och blev mer och mer auktoritärt, måste befolkningen och dess aktiviteter strömlinjeformas, eftersom revolutionens genomförande och uppbyggnaden av det sovjetiska systemet krävde att alla underordnade sig en gemensam vilja. Alla organisationer och grupper blev partiets redskap och inga avvikelser tolererades. I en sådan situation var ingen diskussion om sexuell frihet möjlig och partiets syn på sexualitet blev auktoritär och traditionell. Maxi- och minimistraff på 3—6 år för homosexuella förhållanden infördes i lagen av 1934 och om det rörde sig om någons utnyttjande av annans beroendeställning blev maxi- och minimistraffen 5—8 år. Dessa bestämmelser ändrades något i lagen av 1950.

Ovanstående visar tydligt att auktoritära regimer har förtryckt homosexualiteten, mer beroende på att den ansågs vara en form av avvikelse från den officiella ideologiens normer än att den var något dåligt i sig självt.

I västerländska demokratier finns fortfarande det "auktoritära personlighetssyndromet" inom många av oss, även om det inte längre är någon del av en statlig doktrin. Homofobi (skräck för homosexualitet)

och aktiva homofoba attityder ådagalägger en personlighetstyp som visar likheter med auktoritära tendenser. Olika psykologiska undersökningar visar i själva verket att människor med sådana tendenser känner sig obehagliga till mods och osäkra i komplicerade situationer; har en moraliserande inställning och tenderar att kontrollera sina egna behov och impulser i överdriven utsträckning. "Beteende" blir därför vårt nästa avsnitt.

4.3 Homosexualitet i dagens samhälle

I dagens västerländska demokratier tolereras homosexualitet i varierande grad. Detta kan variera från passiv icke-inblandning genom att tillämpa existerande lagar på ett flexibelt sätt till en mer aktiv inställning, vilket är fallet i till exempel Holland. I det landet har medlemmar av parlamentet utarbetat ett förslag till grundlagsändring, vilket innebär rätten till "sexuell preferens". Vidare kan homosexuella par i landets flesta kommuner dra nytta av samma rätt till bostadsbidrag som gifta eller ogifta heterosexuella par. Å andra sidan har andra länder, som USA, en pinsamt hycklande inställning; samtidigt som man accepterar de mest chockerande former av homosexuella aktiviteter, inklusive våld, inom sina egna gränser, används fortfarande de gammaldags immigrationsbestämmelserna som förbjuder inresa i USA för personer med homosexuell läggning, vilket nyligen drabbade två holländska journalister.

Mitt i denna allmänna förvirring har kyrkan också en mycket tvetydig inställning och drar en mycket tvetydig gräns mellan "homosexualitet" och "homosexuella handlingar", varvid man bara fördömer det sistnämnda. Med andra ord accepteras symtomen och de bakomliggande orsakerna som en del av individens ouppfyllda behov men det traditionella förbudet förhindrar att läggningen levs ut. Om vissa psykologiska behov accepteras, blockerar man vägen mot en lösning av problemet om man förhindrar uppfyllandet av dessa behov.

"Jag skulle känna mig illa till mods om jag visste att jag satt bredvid en homosexuell på bussen". Sådana påståenden innebär, även om de kan synas oskyldiga vid ett första påseende, en allmänt homofob attityd och en irrationell rädsla för homosexuella. Denna härstammar till största delen från medelklassmoralens negativa och trångsynta inställning till sexualitet, i vilken sex/kärlek/äktenskap/alstrandeformeln är central och delbar. Den dominerande mansrollen och den undergivna kvinnorollen har blivit till stereotyper. Kärleksförhållanden mellan individer av samma kön utesluts trots att dessa inte nödvändigtvis undergräver familjeinstitutionen, som även framdeles kommer att vara samhällets kärna. Intressant är, att i en undersökning utförd bland familjeläkare och allmänpraktiserande läkare notera att somliga av samhällets fördomar finns även hos dessa. Många fakta om deras inställning till homosexualitet framkom i undersökningen. Det visar sig bl. a. att:

— 71 % ansåg att homosexualitet var en avvikelse.

- 54 % ansåg "att det vore bra om alla homosexuella gick till en psykiatriker för att fastställa om han kunde bli botad eller inte".
- 57 % ansåg att alltför stor uppmärksamhet ägnades åt homosexualitet medan bara 11 % ansåg att saken ägnades för liten uppmärksamhet.
- 48 % ansåg "att man verkligen borde tycka synd om homosexuella".
- 35 % ville ha mer information om "möjligheten att hindra homosexuellas kontakter med barn".

Nästan alla läkarna instämde i påståendet "att man borde motarbeta sexuella kontakter mellan vuxna och minderåriga av samma kön".

En majoritet ansåg att öppet visad homosexualitet är katastrofal för samhället och kan ha ett dåligt inflytande på ungdomen.

Tillfrågade om olika slags forskning rörande homosexualitet föredrog läkarna klart forskning om homosexualitetens orsaker.

Så sent som 1979 publicerades i Frankrike resultatet av en mer omfattande undersökning utförd av IFOP (franska institutet för opinionsundersökningar) som visade att bara 55 % av de tillfrågade ansåg att rätten att vara homosexuell tillhörde de fundamentala mänskliga rättigheterna; 1 % betraktade homosexualitet som en förbrytelse. När det gällde de homosexuellas ställning i samhället medgav emellertid 18 % av de tillfrågade att homosexuella föraktades av människor och 14 % ansåg att homosexuella inte skulle ha tillgång till vissa arbeten, särskilt inom undervisning.

Under senare år har åtskilliga fall nämnts i pressen, vilket gör att man undrar om det inte finns ett fullständigt system av uteslutningar på grund av homosexualitet. Homosexuella har avskedats från så olika arbeten som administrativa assistenter, sjuksköterskor, läkare och socialassistenter.

I Holland avskedades nyligen en chefstjänsteman i ett amerikanskt företag när det blev känt att han var homosexuell.

Men problemen för homosexuella är inte begränsade till yrkeslivet; liknande svårigheter tycks finnas också inom bostadssektorn. Homosexuella har vägrats bostad under förevändning av andra hyresgästers rättigheter eller att den allmänna moralen skulle kränkas.

När vi talar om beteendemönster är det naturligtvis viktigt att uppmärksamma föräldrar till homosexuella.

Van der Feen och Sanders har påvisat att slående förändringar sker i attityden hos föräldrar till homosexuella pojkar och flickor. Deras undersökning visar att både ungdomarna och deras föräldrar, i en mycket smärtsam process, i allmänhet lyckades arbeta sig igenom de tabuföreställningar som finns om homosexualitet. Det visar sig finnas stora likheter mellan de svårigheter som ungdomarna och som föräldrarna upplever (exempelvis att man inte ser någon framtid, rädsla för mobbning, isolering) och de försvarsmekanismer som kommer till användning (förnekande, förhoppningen om en utveckling till heterosexualitet, hemlighetsmakeri), den taktik man använder fram mot en lösning (ett närmande steg för steg, att anförtro sig åt människor, att kontakta andra homosexuella, aktivism) och de förändringar som man slutligen uppnår (att vara öppen, oberoende, fri). Den process det innebär att arbeta sig

igenom detta är likartad hos ungdomarna och deras föräldrar, men vanligen inte parallell i tiden. Ofta väntar ungdomarna länge innan de berättar något för sina föräldrar. När de väl gör det, har de oftast redan löst de flesta av sina problem och har därför ett förspång framför sina föräldrar, som först nu kan börja orientera sig i en för dem ny situation. När det uppkommer problem i kontakten mellan ungdomarna och deras föräldrar beror ofta detta på att förverkligande- och accepterandeprocesserna hos dessa inte sker samtidigt. Föräldrarna kan, till exempel, ge råd som grundar sig i deras egna problem att acceptera saken och som barnen struntar i och tolkar som ett tecken till att dra sig undan och bli oåtkomliga. Eller föräldrar kan vilja hjälpa sina barn och skydda honom eller henne från samhällets reaktioner, medan barnet kanske inte vill bli beskyddat utan föredrar en mer militant eller provocerande hållning. Den smärta och de problem som föräldrar måste gå igenom när de till en början konfronteras med sitt barns homosexualitet beskrivs av en far på följande sätt:

"Först tänkte jag förstås att det var han (sonen) som hade problem och inte jag, så jag frågade omedelbart 'innebär det här några problem, kan vi göra någonting åt det, kan vi rådfråga en psykiatriker, säg bara till'. Så jag frågade 'vad kan jag göra för dig?' och han sade 'ingenting, jag vill inte ha något annat än vad jag har nu, jag är mycket lycklig'. Så jag behövde inte tycka synd om honom. Då börjar man verkligen tycka synd om sig själv, det drabbar en väldigt hårt och man kan inget göra åt det, man är helt hjälplös."

Hur mycket föräldrar ändrat sina attityder när homosexualiteten kommer dem nära och de känner sig själva känslomässigt starkt involverade visas av följande citat:

"Tidigare var det ett problem för andra, nu har det blivit ens eget problem och när man läser någonting om det sätter man det omedelbart i förhållande till sitt eget tänkande — låt mig uttrycka det på det här sättet: han är homosexuell men vi har också blivit det litet grann."

Hur denna svåra process fram till accepterande hos föräldrar kan leda till en radikal frigörelse hos dem själva framkommer i nästa citat:

"På grund av min son har jag kommit att tänka omkring sexualitet på ett helt annat sätt, det har medfört att jag själv har ändrats mycket. Jag har gått ifrån den gamla kalvinistiska inställningen till sexualitet. Jag förknippar inte längre sex enbart med äktenskap, jag anser att kärleken mellan två människor är det viktiga. När min son och hans vän efter tre månader flyttade ihop sade jag inte 'ni borde gå till borgmästaren först' och sedan tänkte jag 'det är verkligen motsägelsefullt, varför kan min son flytta ihop med någon medan min dotter måste vänta tills hon är gift; hon borde också få uppleva sex, eller hur?' Så för mig har sexualiteten kommit i en annan dager."

Ett annat ämne — som tycks vara viktigt i den allmänna debatten om homosexualitet — är pedofili, eller sexuellt beteende i vilket en vuxen är inblandad i sexuella aktiviteter med ett barn. Det antas allmänt att ett sådant förhållande är nära lierat med styrka och våld. Och allmänhetens reaktion är mycket stark när det blir fråga om att sänka åldersgränser för tillåten sexuell samvaro. Faktum är att till och med olika gayrörelser har

skilda uppfattningar i denna fråga och har inte enats om en gemensam syn.

För att summera det här kapitlet vill jag citera ett utdrag ur en rapport av statssekreteraren i Nordirland i Dudgeon-målet, som beskriver situationen i detta land, men tvivelsutan också i samhället i övrigt:

"Kort sagt finns det två skilda synsätt. Det ena, som grundar sig på en tolkning av religiösa principer, innebär att homosexuella beteenden under alla omständigheter är omoraliska och att lagen måste tillämpas, genom att behandla dem som kriminella, för att framtvinga ett moraliskt beteende. Det andra synsättet skiljer mellan, å den ena sidan det utrymme för privat moral inom vilket en homosexuell individ (som en medborgerlig frihet) kan handla i enlighet med sitt eget samvete, och å den andra sidan omsorgen om det allmännas bästa som gör att staten bör och skall använda lagen för att skydda barn, utvecklingsstörda och andra som inte kan ge giltigt samtycke."

Det är begreppet "skydd för samhället" som leder oss över till nästa kapitel, där vi skall granska den juridiska situationen och rättspraxis när det gäller homosexuella aktiviteter.

4.4 Rättsliga aspekter

Innan vi går in i detalj på de skiftande rättsliga aspekterna, kan det vara intressant att få en allmän överblick över hur homosexualiteten behandlas i lagstiftningen i olika medlemsländer. Vi kan klassificera dessa i tre kategorier:

a. länder där homosexuella handlingar är förbjudna

Cypern. Mellan 5 och 14 års fängelse enligt paragraferna 171—174 i strafflagen.

Irland. Homosexuella handlingar mellan män är förbjudna. Maximalt straff är livstids fängelse. Lagen används emellertid sällan, eftersom domstolarna ofta nöjer sig med en varning eller böter.

Nordirland. Situationen där är mycket speciell och har lett till ett berömt fall inför kommissionen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg. Homosexuella lyder under strängare lagar än i andra delar av Storbritannien. Kommissionen förklarade i sitt ställningstagande att förbudet mot homosexuella handlingar mellan personer över 21 år som samtycker därtill bryter mot kärandens rätt till respekt för sitt privatliv enligt artikel 8 i konventionen om de mänskliga rättigheterna.

b. Länder där homosexuella handlingar är tillåtna med vissa undantag och där särskild åldersgräns finns i lagen.

Österrike. Belgien (18 år). *Frankrike.* En ny lag trädde i kraft i april 1980 och har varit föremål för stora debatter i den allmänna opinionen och inom massmedia. Ett försök att avskaffa artikel 331 i strafflagen som föreskriver olika åldersgränser för hetero- och homosexuella gick om intet. Åldersgränsen för homosexuella är 18 år. *Grekland* (17 år). *Island*

(17 år om båda personerna är lika gamla, i annat fall 21 år). *Luxemburg* (18 år). *Malta. Tyska Förbundsrepubliken* (18 år). Den tyska strafflagens paragraf 175 förbjuder sexuella kontakter mellan manliga minderåriga och manliga vuxna. *Spanien.* Strafflagsreformen av den 26 december 1978 strök homosexualitet ur uppräkningen av "farliga beteenden". Trots att det är tillåtet tycks lagens åldersgränser vara höga, men det finns en tendens att sänka denna. *Sverige* (15 år). *Schweiz* (18 år). *Storbritannien* (endast England och Wales). Efter det att den nya lagen om sexualbrott tillkom 1967 är homosexuella handlingar mellan två personer över 21 år som samtycker därtill inte olagliga. En liknande lag trädde i kraft 1980 i Skottland.

c. Länder där homosexuella handlingar inte nämns i strafflagstiftningen.
Danmark, Holland, Italien, Norge, Turkiet

Det skall påpekas att i de flesta lagstiftningar nämns inte kvinnlig homosexualitet, vilket innebär en diskriminering mellan de två könen, medan däremot å andra sidan lagen och praktiken i många av länderna utgår från skilda åldersgränser för hetero- och homosexuella handlingar.

Officiella förbud finns endast i två länder. Förbuden bottnar i gamla och djupt rotade känslor av rädsla och motvilja som inte stöds av vetenskapliga fakta och som är omotiverade. Absolut förbud stärker fördomar mot homosexuella, utsätter dem ständigt för hot om åtal, tvingar dem till hemlighetsmakeri och ökar därför risken för utpressning.

Även i länder där lagstiftningen är relativt liberal, utgör detta faktum endast den synliga toppen av ett isberg som trycker ner den homosexuelle i hans vardag i form av olika slags diskriminering. I vissa länder har till exempel homosexualitet länge ansetts som ett slags förseelse och anteckningar har gjorts i *polisregister.* Detta innebär ett system av upplysningar som möjliggör grundliga häxjakter på homosexuella. Å andra sidan finns det grupper av unga brottslingar som har gjort det till sin specialitet att överfalla homosexuella. Med införandet av databaserade informationssystem finns det naturligtvis en risk att fler människor kan komma att få konfidentiella upplysningar om sig införda i polisregister eller hos andra organisationer. Det finns en allmän rädsla hos människor för att bli "registrerade", en begriplig fruktan i ljuset av vad som hände under andra världskriget.

Man bör också nämna den diskriminering det innebär för homosexuella när deras barn tas ifrån dem vid *skilsmässoförhandlingar.* Det händer ofta att domstolen medger den homosexuelle fadern eller modern rätt att träffa sitt barn endast under dagtid men inte att barnet får övernatta. I andra fall förvägras homosexuella rätten att ha vårdnaden om eller träffa sina barn på grund av att de inte anses ha ett sådant levnadssätt som anstår en far eller en mor. Detta är ett mycket känsloladdat ämne med långtgående komplikationer. Rättens beslut får emellertid inte utgöra en samhällets bestraffning av den homosexuelle utan beslutet får endast stödja sig på en undersökning av de sociala förhållandena.

Ett annat exempel är utbredd diskriminering inom *statsförvaltningen*. I vissa länder, som till exempel Frankrike, finns det bestämmelser rörande statsförvaltningen som lyder ungefär "ingen kan anställas inom statsförvaltningen, som inte har ett gott uppförande". Bestämmelser av den typen tolkas ofta till homosexuellas nackdel. Ett fall nyligen som gav stort eko i Frankrike var Marc Croissant, som avskedades från sin anställning i kommunen Ivry, under förevändning av samhällsomstörtande åsikter, men i realiteten på grund av sitt privatliv.

Ett närliggande område är *krigsmakten*. 1976 förklarade högsta förvaltningsdomstolen i Münster i Tyskland att homosexuella tendenser hos en officer, även om vederbörande inte utfört några sådana handlingar utan endast givit offentlighet åt sin inriktning, utgjorde ett hinder för honom att utöva sitt yrke. Officeraren blev avskedad.

Sist, men inte minst, skulle jag vilja uppmärksamma ett upprörande förhållande, som olyckligtvis inte har rönt den uppmärksamhet saken förtjänar. Det rör situationen för homosexuella *fångar*. Låt oss fråga oss själva varför våldtäkt anses vara ett brott när det inbegriper "normala" medborgare men tolereras eller till och med skrattas åt när det begås bakom fängelsemurarna? Om samhället är så angeläget om principen "samtyckande vuxna" när det gäller sexuella handlingar mellan personer av samma kön, borde man lägga lika stor vikt vid begreppet "samtyckande" som vid begreppet "vuxna".

Det är i detta sammanhang också viktigt att upplysningsvis notera — eftersom denna fråga inte rör medlemsstaterna i Europarådet — att olika gayrörelser har bett Amnesty International att ta sig an fall där individer har fängslats på grund av sin sexuella läggning. Amnesty International har än så länge inte gått med på att betrakta dessa individer som "samvetsfångar". En diskussion om detta pågår inom organisationen, men motståndet är starkt eftersom många fruktar att Amnesty Internationals rykte skulle skadas i olika delar av världen, framför allt i tredje världens länder.

4.5 Vad är egentligen homosexualitet och vad är det inte?

En tysk läkare vid namn Krafft-Ebbing (1840—1902), som genomförde en undersökning av homosexuella fångar, drog slutsatsen att homosexualitet var en medfödd abnormitet. Dessa personer var därför egentligen inte kriminella utan personer som behövde medicinsk vård. Han publicerade sitt arbete "Psychopatio-Sexualis" och därmed föll homosexualiteten i den medicinska vetenskapens händer. Under många årtionden har detta varit den allmänt accepterade åsikten och den har kommit att få sin mest officiella bekräftelse i Världshälsoorganisationens (WHO) internationella sjukdomsklassifikationsregister.

I stället för att bygga sina synpunkter på en teori, har emellertid andra forskare använt sig av beteendevetenskapliga metoder och kommit till andra resultat. Till exempel den berömda Kinsey-rapporten, publicerad

i USA 1948, och som med statistiska metoder kom fram till att omkring 50 % av amerikanska män hade åtminstone en gång i livet haft homosexuella kontakter. Rapporten slog ner som en bomb och rubbade många av allmänhetens fördomar om homosexualitet.

Det har under senare tid visat sig att homosexualitet inte finns som kliniskt begrepp. Homosexualitetens former är precis lika varierande som heterosexualitetens. Dessa upptäckter ledde 1973 till att USA:s psykiatrikerförbund strök homosexualitet ur sin handbok över mentala sjukdomar. Starka påtryckningar görs nu för att få Världshälsoorganisationen att stryka homosexualitet ur sitt sjukdomsklassifikationsregister.

I motsats till den psyko-patologiska inställningen att studera homosexualitet som ett fristående fenomen i samhället, där utgångspunkten är att homosexualiteten är en defekt hos människan, borde forskningen i framtiden inrikta sig på psyko-sociala aspekter, där den centrala frågan bör vara växelverkan mellan homosexuella och andra faktorer såsom omgivningen, familjelivet, droger etc. Den medicinska utbildningen bör omstruktureras i den riktningen.

Övergivandet av uppfattningen om homosexualiteten som en mental störning bör också leda till att man upphör med psykiatri- och chockbehandling, som är den mest avskyvärda formen av behandling hittills. Det är i dag ett välkänt faktum att inte bara föräldrar utan också krigsmakten och till och med domstolar tvingar unga människor att genomgå terapi som "behandling" mot homosexualitet. I Kina, där tvångsterapi för homosexuella är mycket vanlig, har dr Zhang Juzki, chef för det psykiatriska sjukhuset i Peking, nyligen medgivit att deras terapimetoder har misslyckats.

Långt ifrån att vara till någon nytta för homosexuella, innebär klassificering och etikettering i sig själva en källa till psykiska skador hos homosexuella och bidrar till att öka stress och social isolering.

4.6 Slutsatser

Ännu i dag, mot slutet av 1900-talet, är bara det faktum att någon har en annorlunda sexuell inriktning och dessutom önskar acceptera denna olikhet inom livets alla områden, tillräckligt för att kriminaliseras av samhället. På grund av den allmänna opinionens tystlåtenhet har olika länders myndigheter inte behandlat frågan om homosexualitet tillräckligt. Och hittills har inte heller internationella organ med uppgiften att värna om mänskliga rättigheter gjort det. Det är hög tid för en organisation som vår generalförsamling att peka ut den diskriminering som fortfarande råder. Detta borde ligga helt i linje med Europarådets traditioner att avskaffa diskriminering och förtryck.

Det är av denna anledning som jag för er framlägger följande punkter som tänkbara förslag:

— Att ändra artikel 14 i Konventionen om de mänskliga rättigheterna, som lyder "Åtnjutande av de rättigheter som fastställs i denna kon-

vention skall garanteras utan diskriminering på någon grund som kön, ras, hudfärg, språk, religion, politisk eller annan åsikt, nationellt eller socialt ursprung, tillhörighet till nationell minoritet, egendom, börd eller annan status". Och att till detta foga begreppet "sexuell inriktning" på samma sätt som i provinsen Quebecs Förklaring om individens rättigheter, artikel 20, eller den nya holländska lagen av den 7 maj 1980, vilken förbjuder all diskriminering på grund av sexuell inriktning.

— Att uppmana Världshälsoorganisationen att avlägsna alla omnämnanden av manlig eller kvinnlig homosexualitet ur dess Internationella sjukdomsklassifikationsregister (senast publicerad 1975).

— Att yrka på att existerande register förstörs och att upphöra med registrering av homosexuella hos polis- eller andra myndigheter.

— Att tillförsäkra homosexuella lika behandling — varken mer eller mindre — i frågor som rör anställning, lön och anställningstrygghet.

— Att begära ett upphörande av medicinska åtgärder som sker genom *tvång* och av forskning som har till ändamål att ändra vuxnas sexuella inriktning.

— Att kräva att sådan diskriminering upphör som riktar sig mot homosexuella föräldrar vad avser rätt till vårdnaden av barn, rätten att träffa sina barn och ha dem boende hos sig.

— Att kräva skadestånd för homosexuella som led i koncentrationslägren.

— Att uppmana fängelse- och andra myndigheter att vara uppmärksamma på våldtäkter och övervåld mot homosexuella i fängelser.

Jag har medvetet utelämnat en viktig fråga som är mycket kontroversiell och om vilken det förefaller närmast omöjligt att åstadkomma enighet. Det är frågan om den åldersgräns som skall gälla för homosexuella handlingar. Jag utgår här ifrån att frågan om åtal i huvudsak avser den "vuxne" som är inblandad i en homosexuell handling med någon som ej har uppnått den av lagen fastställda åldersgränsen. Det är helt förståeligt att varje samhälle självt önskar fastställa denna åldersgräns i enlighet med landets egen sociala och kulturella mognad. Det är emellertid inte helt lätt att förstå varför i ett och samma land den fastställda åldersgränsen är olika för heterosexuella och homosexuella pojkar och flickor.

Jag tror personligen, för att nu avsluta denna ovanliga rapport, att ett undertryckande av diskrimineringen av de homosexuella och förbättrad upplysning hos den allmänna opinionen kan bidra till att skapa ett mer avspänt socialt klimat. I ett sådant klimat av ömsesidig förståelse och respekt kommer homosexuella att känna sig mindre spända och oroliga och "de andra" kommer att känna sig mindre "besvärade" när de "sitter bredvid en homosexuell på bussen".

Bilaga 5 Utdrag ur skolöverstyrelsens handledning om samlevnadsundervisning

Homosexualitet

Definitionsmässigt kan man klart skilja på homosexuella och heterosexuella känslor och handlingar. Att säga vem som är homosexuell är emellertid svårare.

Somliga människor har någon gång känt dragning till en person av samma kön, en del har också haft något som skulle kunna kallas en homosexuell upplevelse utan att de därför upplever sig som homosexuella. Andra har aldrig haft någon homosexuell förbindelse men upplever sig ändå som homosexuella. Det faktiska beteendet står inte alltid i överensstämmelse med de känslor man hyser. Det avgörande är om individen själv känner starkare attraktion till personer av samma eller motsatt kön.

Termen "bisexuell" brukar användas om personer som har behov av att uttrycka såväl homosexuella som heterosexuella känslor.

Hur många som kan anses vara homosexuella är beroende av om definitionen av "homosexuell" baserar sig på faktiskt beteende eller känslor. I en undersökning av sexualforskaren Kinsey i 1940-talets Amerika uppgav fyra procent av männen att de uteslutande hade homosexuella förbindelser trots att sådana var förbjudna. Aktuella undersökningar är fåtaliga och osäkra. Man måste också beakta de många som hyser homosexuella känslor utan att uppleva sig som homosexuella.

Det är ingen skillnad mellan heterosexuella och homosexuella förhållanden när det gäller deras innehåll av kroppslig attraktion, ömhet, omtanke och mänsklig värme. Föreställningen att homosexuella är mer sexualfixerade och har starkare sexualdrift än heterosexuella är inte riktigt. Någon allmän motvilja bland homosexuella mot personer av motsatt kön förekommer inte.

En del homosexuella har genom sin känsloinriktning kommit att ifrågasätta delar av könsrollen som inte har direkt samband med sexualdriften och några utpräglade "manliga" respektive "kvinnliga" roller behöver inte förekomma i homosexuella förhållanden.

"Kvinnlighet" hos män och "manlighet" hos kvinnor har inte kunnat påvisas bland homosexuella i större utsträckning än bland heterosexuella men uppfattas ofta som ett tecken på homosexualitet. Detta innebär felaktiga föreställningar om det stora flertalet homosexuella, som inte kan uppmärksammas genom några yttre kännetecken.

De homosexuellas situation

Under pubertetsåren börjar de egna sexuella känslorna göra sig gällande. En del ungdomar känner under denna tid sexuell dragning till personer av samma kön. Det är viktigt att klargöra att detta inte nödvändigtvis är tecken på en homosexuell läggning. Erfarenheten visar att de flesta av dessa ungdomar kommer att utvecklas heterosexuellt. De som däremot utvecklas homosexuellt har ofta svårt att acceptera detta. De har påverkats av människors fördomar och fått en negativ uppfattning om homosexualitet. Vissa gifter sig för att de tror att det skall hjälpa, andra tror att homosexualitet är sjukligt och vill bli botade.

Det varierar mycket hur tidigt de homosexuella kommer underfund med sina känslor. En del kan länge uppleva heterosexuella förhållanden som tillfredsställande och t. o. m. gifta sig innan de får klart för sig vad deras homosexuella känslor egentligen innebär.

När de homosexuella börjar se på sig själva som homosexuella kan detta ge en känsla av ensamhet och det kan upplevas som en risk för att bli socialt utstött om den homosexuella läggningen avslöjas. De homosexuella upplever kanske att kontakter måste sökas i miljöer där det går att vara mer anonym. I en sådan situation är det lätt att börja ett dubbelliv. De homosexuella låtsas vara heterosexuella i vardagslivet och vågar bara i vissa sammanhang vara sig själva. De tvingas skilja mellan dem som känner till att de är homosexuella och dem som inte gör det. Under sådana förhållanden är det svårt att stå för en fast relation.

För att komma vidare i sin personliga utveckling kan de homosexuella behöva få kontakt med människor med liknande bakgrund och utbyta tankar och erfarenheter med dem. De kan behöva frigöra sig från vissa delar av sin uppfostran, sätta in homosexualiteten i ett större sammanhang och få ett vidare perspektiv på mänskliga relationer.

Genom en större medvetenhet får de homosexuella lättare att uppträda öppet och att börja tala med andra om sin situation. De lär sig att acceptera sig själva, att stå för sina känslor och att kräva respekt för sin personlighet.

Liksom den kvinnliga sexualiteten länge förnekats i vårt samhälle har den lesbiska kärleken inte heller tagits på allvar. Många lesbiska kvinnor ser sin kamp som en del i kvinnokampen i stort och har ofta bildat egna grupper som söker samarbete med andra kvinnoorganisationer. De homosexuella kvinnorna upplever ofta en möjlighet till frigörelse och självförverkligande just genom att vara tillsammans med andra kvinnor och kunna släppa fram sin sexualitet på egna villkor.

Teorier om homosexualitet

Många forskare har försökt finna vetenskapliga förklaringar till homosexualitet. Utgångspunkten har varit att människan utvecklas till en individ med heterosexuellt beteende och att en störning i denna utveckling leder till homosexuellt beteende. Den utförda forskningen är främst baserad på homosexuella som sökt behandling eller på annat sätt funnits tillgängliga på sjukhus. Undersökningsgrupperna har således varit be-

gränsade i flera avseenden. En mängd teorier har därefter uppställts. En del av dessa är biologiskt-medicinskt förankrade, andra utgår från psykologisk teoribildning.

Genetiska och endokrinologiska förklaringar, där homosexualitet ses som ett symtom på en rubbning i balansen mellan könshormonerna, är exempel på medicinska förklaringsmodeller. Det har gjorts flera studier av hormonbalans hos homosexuella, men olika forskare har nått olika resultat. Några ärftliga faktorer har inte kunnat påvisas som förklaring till homosexualitet. Att de sekundära könskaraktärerna skulle vara mindre utvecklade hos homosexuella har trots brett upplagda undersökningar inte kunnat påvisas. Försök att ändra sexualdriftens inriktning hos homosexuella genom hormonbehandling har misslyckats.

De psykologiska teorierna utgår från psykoanalytiska eller inlärningspsykologiska tankegångar. Enligt inlärningspsykologins synsätt är homosexualitet ett resultat av felaktig betingning, dvs. att individen lärt sig att reagera sexuellt på stimuli från "fel" kön. Med utgångspunkt i denna teori har man försökt ändra den sexuella inriktningen hos homosexuella med aversionsterapi. Metoden är omdiskuterad, och resultaten är inte entydiga. De psykodynamiska teorierna är många. Gemensamt för dem är att homosexuella inte anses vara helt identifierade med sitt eget kön.

Hittills utförda undersökningar har inte givit någon generellt accepterad förklaring till uppkomsten av homosexualitet. Dock bör framhållas att miljön under de tidiga barnaåren, särskilt relationerna till dem i den närmaste omgivningen, är betydelsefull för den sexuella utvecklingen över huvud taget.

Historik och lagstiftning

Samhällsutvecklingen har inneburit en ökad jämställdhet mellan män och kvinnor. På det sexuella området har kunskapen och öppenheten ökat, och sexualitetens positiva sidor framhålls allt oftare. Parallellt med denna utveckling har också synen på homosexualitet förändrats.

Ett uttryck för detta är att riksdagen år 1973 uttalade "att en samlevnad mellan två parter av samma kön är från samhällets synpunkt en fullt acceptabel samlevnadsform" (Lagutskottet, LU, 1973:20 s. 116).

Homosexuella särbehandlas emellertid bl. a. i fråga om rätten till gemensam bostad, möjligheterna till bosättningslån, villkoren för folkpensionering samt reglerna för arv och testamente. De homosexuella som vill ingå en äktenskapsliknande samlevnad saknar alltså de förmåner som annan äktenskaplig samlevnad medför. Vissa samhällsorgan särbehandlar också homosexuella, t. ex. i anställningsfrågor.

Samhällsutvecklingen avspeglas också i lagstiftningen om sexualbrott. Homosexuellt könsumgänge var förbjudet till 1944. Den särlagstiftning som då infördes innebär att homosexuella handlingar mellan vuxna avkriminaliserades, men bestämmelser med högre åldersgräns för homosexuella förbindelser än för heterosexuella gäller fortfarande (1977). Särlagstiftningen grundade sig bl. a. på uppfattningen att homosexuella erfarenheter i puberteten kunde innebära att en människa blev homosexuell. I pågående utredningsarbete har man inte kunnat finna att skäl för

särbehandling föreligger utan föreslagit att samma straffrättsliga bestämmelser skall gälla för såväl homosexuellt som heterosexuellt umgänge.

Litteratur

Wikner, P.: Psykologiska självbekännelser. Stockholm 1971

Ullerstam, L.: De erotiska minoriteterna. Stockholm 1964

Pallesen, H.: De avvikande. Stockholm 1964

Sexuella övergrepp (kapitel 8). "Behövs särskilda bestämmelser om homosexuellt umgänge? (SOU 1976:9)

Statens offentliga utredningar 1984

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. 1. Domstolar och eko-brott. [3] 2. Näringstillstånd. [8] 3. Ekonomisk brottslighet i Sverige. Bakgrund, övervägande, åtgärder. [15]
1983 års rösträttskommitté. 1. Rösträtt och medborgarskap. [11] 2. Rösträtt och medborgarskap. Bilaga. [12]
RF 10:5. [14]
Förvärv i god tro. [16]
Panträtt. [22]
Ny konsumentköplag. [25]
Nya alternativ till frihetsstraff. [32]
Tvångsmedel — Anonymitet — Integritet. [54]
Näringsförbud. [59]

Utrikesdepartementet

Handla med tjänster. [33]
Svensk sydafrikapolitik. [52]
Med sikte på nedrustning. [62]

Försvarsdepartementet

Kompletterande motståndsformer. [10]
Folkrätten i krig. [56]
Kommunerna i totalförsvaret. [57]

Socialdepartementet

Samordnad narkotikapolitik. [13]
Hälso- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90)
1. Hälso- och sjukvård inför 90-talet, (HS 90) Huvudrapport. [39] 2. Hälsopolitiska mål och behovsbaserad planering. Underlagsstudie. [40] 3. Hälsopolitiska mål och behovsbaserad planering. Huvudbilaga 1—3 Huvudbilaga 1: Fakta om ohälsans sociala och yrkesmässiga fördelning i Sverige, Huvudbilaga 2: Arbetsmiljö, yrke, utnyttjande av sluten vård, Huvudbilaga 3: Den jämlika sjukvården? [41] 4. Att förebygga skador — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. [42] 5. Att förebygga hjärt- och kärlsjukdom — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. [43] 6. Hälsopolitik i samhällsplaneringen — Boendemiljö — Arbetsmiljö — Arbetslöshet — Kost. Underlagsstudie. [44] 7. Invandrarna i hälso- och sjukvården. Underlagsstudie. [45] 8. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Underlagsstudie. [46] 9. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Huvudbilaga: Hälsoupplysning. [47] 10. Länssjukvården — möjligheter till förändring. Underlagsstudie. [48] 11. Hälsa — vård — Samhällsekonomi — Sysselsättning — Expertrapport. [49] 12. Personal för framtidens hälso- och sjukvård. Underlagsstudie. [50]
Homosexuella och samhället. [63]

Kommunikationsdepartementet

Sveriges internationella transporter. [17]

Finansdepartementet

Värdepappersmarknaden. [2]
Långtidsutredningen. 1. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. [4] 2. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. [5] 3. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. [6] 4. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. [7]
Förenklad självdeklaration. [21]
Banklagsutredningen. 1. Ny Banklagstiftning. Del 1. Bankrörelselag. [26] 2. Ny banklagstiftning. Del 2. Bankaktiebolagslagen. [27] 3. Ny banklagstiftning. Del 3. Sparbankslag. [28] 4. Ny banklagstiftning. Del 4. Föreningsbankslag. [29]
Fastighetstaxeringskommittén. 1. Rullande fastighetstaxering m m Del 1. [37] 2. Rullande fastighetstaxering m m Del 2. [38]
Generell permutation av donationsbestämmelser. [60]

Utbildningsdepartementet

Folkbibliotek i Sverige. [23]
LÄS MERA! [30]
Föreningarnas radio. [53]

Jordbruksdepartementet

En bättre information om kemiska produkter. [24]

Arbetsmarknadsdepartementet

Konfliktutredningen. 1. Arbetsmarknadsstriden I. [18] 2. Arbetsmarknadsstriden II. [19]
Datorer och arbetslivets förändring. [20]
Arbetsmarknadspolitik under omprövning. [31]
I rätt riktning. [55]
Invandrar- och minoritetspolitiken. [58]

Bostadsdepartementet

Bostadskommittén. 1. Bostadskommitténs delbetänkande. Sammanfattning. [34] 2. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 1. [35] 3. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 2. [36]

Industridepartementet

Sociala aspekter på regional planering. [1]
Förslag till lag om Kooperativa föreningar. [9]
Datateknik och industriell förnyelse. [51]
I stället för kärnkraft. [61]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningens nummer i den kronologiska förteckningen.

Statens offentliga utredningar 1984

Kronologisk förteckning

1. Sociala aspekter på regional planering. I.
2. Värdepappersmarknaden. Fi.
3. Domstolar och eko-brott. Ju.
4. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. Fi.
5. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. Fi.
6. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. Fi.
7. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. Fi.
8. Näringstillstånd. Ju.
9. Förslag till lag om Kooperativa föreningar. I.
10. Kompletterande motståndsformer. Fö.
11. Rösträtt och medborgarskap. Ju.
12. Rösträtt och medborgarskap. Bilaga. Ju.
13. Samordnad narkotikapolitik. S.
14. RF 10:5. Ju.
15. Ekonomisk brottslighet i Sverige. Bakgrund, övervägande, åtgärder. Ju.
16. Förvärv i god tro. Ju.
17. Sveriges internationella transporter. K.
18. Arbetsmarknadsstriden I. A.
19. Arbetsmarknadsstriden II. A.
20. Datorer och arbetslivets förändring. A.
21. Förenklad självdeklaration. Fi.
22. Panträtt. Ju.
23. Folkbibliotek i Sverige. U.
24. En bättre information om kemiska produkter. Jo.
25. Ny konsumentköplag. Ju.
26. Ny Banklagstiftning. Del 1. Bankrörelselag. Fi.
27. Ny Banklagstiftning. Del 2. Bankaktiebolagslag. Fi.
28. Ny Banklagstiftning. Del 3. Sparbankslag. Fi.
29. Ny Banklagstiftning. Del 4. Föreningsbankslag. Fi.
30. LÄS MERA! U.
31. Arbetsmarknadspolitik under omprövning. A.
32. Nya alternativ till frihetsstraff. Ju.
33. Handla med tjänster. Ud.
34. Bostadskommitténs delbetänkande. Sammanfattning. Bo.
35. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 1. Bo.
36. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 2. Bo.
37. Rullande fastighetstaxering m m Del 1. Fi.
38. Rullande fastighetstaxering m m Del 2. Fi.
39. Hälso- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90) Huvudrapport. S.
40. Hälsopolitiska mål och behovsbaserad planering. Underlagsstudie. S.
41. Hälsopolitiska mål och behovsbaserad planering. Huvudbilaga 1—3 Huvudbilaga 1: Fakta om ohälsans sociala och yrkesmässiga fördelning i Sverige, Huvudbilaga 2: Arbetsmiljö, yrke, utnyttjande av sluten vård, Huvudbilaga 3: Den jämlika sjukvården? S.
42. Att förebygga skador — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. S.
43. Att förebygga hjärt- och kärlsjukdom — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. S.
44. Hälsopolitik i samhällsplaneringen — Boendemiljö — Arbetsmiljö — Arbetslöshet — Kost. Underlagsstudie. S.
45. Invandrarna i hälso- och sjukvården. Underlagsstudie. S.
46. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Underlagsstudie. S.
47. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Huvudbilaga: Hälsoupplysning. S.
48. Länssjukvården — möjligheter till förändring. Underlagsstudie. S.
49. Hälsa — vård — Samhällsekonomi — Sysselsättning. Expertrapport. S.
50. Personal för framtidens hälso- och sjukvård. Underlagsstudie. S.
51. Datateknik och industriell förnyelse. I.
52. Svensk sydafrikapolitik. Ud.
53. Föreningarnas radio. U.
54. Tvångsmedel — Anonymitet — Integritet. Ju.
55. I rätt riktning. A.
56. Folkrätten i krig. Fö.
57. Kommunerna i totalförsvaret. Fö.
58. Invandrar- och minoritetspolitiken. A.
59. Näringsförbud. Ju.
60. Generell permutation av donationsbestämmelser. Fi.
61. I stället för kärnkraft. I.
62. Med sikte på nedrustning. Ud.
63. Homosexuella och samhället. S.

KUNGL. BIBL.
1984-08-23
STOCKHOLM

1984-08-23

Liber
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-08269-1
ISSN 0375-250X